

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**XIV Міжнародна науково-практична конференція
«Від громадянського суспільства – до правової держави»**

**«ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІРИ»**

ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ

20 квітня 2018 рік

Харків-2018

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
протокол № 10 від 28.03.2018 року*

36 ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІРИ: XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави»: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. – 499 с.

ISBN 978-966-623-636-7

До збірника увійшли тези наукових доповідей науковців, науково-педагогічних працівників, співробітників правоохоронних і судових органів, молодих вчених, присвячені різним сучасним проблемам захисту прав людини, які вміщують в себе дев'ять основних напрямів: 1. Забезпечення охорони прав і свобод людини від традиційних і нових кримінальних загроз; 2. Діяльність органів кримінальної юстиції із захисту прав і свобод людини в умовах реформування; 3. Кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти забезпечення прав та свобод людини; 4. Універсальний міжнародно-правовий рівень забезпечення прав людини; 5. Регіональний міжнародно-правовий вимір у галузі прав людини; 6. Імплементация міжнародних норм у галузі прав людини в національне законодавство; 7. Приватно-правовий аспект регламентації та захисту прав людини; 8. Конституційно-правові засади забезпечення прав людини; 9. Забезпечення прав людини на муніципальному рівні.

Редколегія: Т.Є. Кагановська, д. ю. н., проф., Заслужений юрист України (головний редактор); М. В. Даньшин, д. ю. н., проф. (заступник головного редактора); О.О. Житний, д. ю. н., проф.; Т.Л. Сироїд, д. ю. н., проф.; І. В. Венедіктова, д. ю. н., проф.; М. М. Воронов, к. ю. н., доц.

Адреса редколегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Інститут соціології, психології і права, юридичний факультет, майдан Свободи, 6, м. Харків 61022, т.: (057) 707-53-81

Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст. Тези друкуються в авторській редакції.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

декана юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н.
Каразіна
доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України

ТЕТЯНИ ЄВГЕНІВНИ КАГАНОВСЬКОЇ

Шановні учасники та гості конференції!

Новітній період історії України вимагає знов і знов осмислювати й переосмислювати ідеї людиноцентризму в державній політиці й практиці її реалізації, шукати засоби реального забезпечення та захисту прав і свобод людини у публічно-правових й приватно-правових відносинах, на внутрішньому й міжнародному рівнях, у конституційному, кримінальному, цивільному, адміністративному й інших галузях національного права. Проведення нашого наукового форуму відбувається в непростих для нашої країни політичних та соціально-економічних обставинах. З одного боку, спостерігається значний сплеск злочинності й порушень в регіоні та світі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, відверта неповага до них з боку деяких держав, пограння основоположних прав і свобод людини на тимчасово непідконтрольних Україні територіях, зниження рівня життя й зростання соціальної незахищеності значної частини українських громадян. Втім, з іншого боку, українське суспільство надихається ідеями євроінтеграції й руху за новими векторами політичного, економічного і культурного розвитку. Наші співгромадяни все більше відчують себе повноцінними носіями європейських цінностей, що значно підвищує їхні вимоги щодо спроможності рідної держави забезпечити очікувані стандарти життя, реально захищати їхні права й свободи, надавати можливість задовольняти законні інтереси. Буквально «на очах» зростає соціальна активність українців. У зв'язку із цим суспільний запит на право, на справжній, а не декларативний захист прав людини, в країні є як ніколи високим. Зобов'язання перед міжнародними партнерами також є вагомим чинником, який вимагає від нашої держави демонструвати позитивну динаміку в царині утвердження прав та свобод людини, слідування розробленим міжнародною демократичною спільнотою стандартам поведінки держави в сфері прав людини.

Звичайно, очікувані європейські стандарти соціальної й правової захищеності, викладені в базових правових міжнародно-правових актах європейського й всесвітнього рівня, вимагають, щоб їх було професійно інтегровано у національний правопорядок. У таких умовах на корпус юристів – теоретиків і практиків – покладається відповідальна соціальна місія доктринального, ідеологічного, правореалізаційного забезпечення людиноцентризму в державній політиці. Це вимагає активного пошуку лакун, прогалин і колізій у галузевому нормативно-правовому забезпеченні захисту особистих і громадянських прав та свобод, критичної професійної оцінки дієвості юридичних норм і практик їх застосування, формулювання обґрунтованих пропозиції законодавчій, судовій і виконавчій владі щодо їх удосконалення, пропаганди ідей рівноправності, соціальної відповідальності, взаємодопомоги, поваги до держави та до прав кожного. Прикладними результатами такої роботи мають стати обґрунтування необхідності певних законодавчих новел, можливо,

навіть їх розробка, побудова концепції внесення змін до вже діючих нормативно-правових актів, удосконалення методик навчання праву і його захисту.

На завершення хочу сказати, що чимало подій у світі, а іноді – й у країні, здатні породити сумніви у життєздатності ідей поваги прав та свобод людини і громадянина. Втім, навряд чи хоча би хтось не розуміє: в світі немає, очевидно, жодної держави, в якій би права людини додержувалися для всіх і на всі сто відсотків. Але ж, як влучно висловився з цього приводу Володимир Андрійович Василенко, суддя Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Югославії, «завжди, скрізь є якісь правопорушення. Але за правопорушення, скоєні в нормальній цивілізованій демократичній країні, і тим паче правопорушення, які стосуються прав інших людей, завжди існує відповідальність». Підкреслю, що саме ідея поваги до людини, до її життя і здоров'я, честі й гідності, свободи і недоторканності, до її соціальних, політичних і культурних прав є фундаментом для розвитку громадянського суспільства, розбудови правової держави, забезпечення зручних, безпечних умов існування громадян країни і основою міжнародного правопорядку.

Бажаю учасникам конференції результативної й натхненної роботи заради зміцнення ідеї правової держави, удосконалення засобів захисту прав і свобод її громадян!

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, академіка НАПрН України

БОРИСОВА ВЯЧЕСЛАВА ІВАНОВИЧА

Шановні учасники конференції, гості, присутні! Вітаю Вас із початком XII міжнародної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави», що стала приємною традицією у науковому житті юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна!

Здобувши Незалежність, Україна уже понад чверть століття йде шляхом розбудови демократичної, правової держави, зміцнення поваги до прав людини і громадянина, створення системи гарантій їх дотримання й реалізації. За ці роки категорія «права людини» стала невід’ємною складовою суспільного життя, нашої громадянської свідомості.

Звернення до Основного закону держави – Конституції України – дозволяє з’ясувати, наскільки важливим у цьому всенародному документі є питання захисту прав людини, яким безпосередньо присвячено майже третину статей. Але одного декларування необхідності додержання прав людини як у Конституції України, так і в законах та підзаконних нормативно-правових актах замало. Реальне забезпечення прав людини залежить від рівня їх додержання у правозастосуванні за допомогою норм регулятивного та охоронного права. У вказаних процесах особливого значення набуває інша правова категорія, що, як і права людини, посіла важливе місце в доктрині сучасного права, – це верховенство права. Права людини не можуть бути забезпечені без додержання принципів верховенства права, як і верховенство права втрачає свою юридичну сутність, коли нехтуються права людини.

На жаль, реальність нашого правового життя засвідчує відсутність належної гармонії між верховенством права і захистом прав людини, причому не тільки у сфері правозастосування, а й у сфері правотворення. Незлагодженість у тому числі виявляється у вадах Кримінального кодексу України, від застосування якого залежить рівень додержання прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, серед його негативних рис має місце відсутність стабільності – на сьогодні у КК, який є чинним лише 16 років, було внесено 749 змін, деякі норми змінювалися до 10 разів. Через те, що кожна зміна потребує належного осмислення, обговорення та тлумачення, а це, у свою чергу, вимагає часу, правильне застосування закону значно ускладнюється. Ще одним недоліком КК є нечіткість, а то й неоднозначність формулювання заборон, масштаби якої останнім часом мають тенденцію до зростання як наслідок поспішних та хаотичних змін. Указану ваду Європейський суд з прав людини розглядає як підставу для скасування судових рішень.

До упущень кримінального закону слід відносити і порушення системної узгодженості між положеннями КК України. Як приклад можна навести невідповідність норм КК щодо регламентації найсуворішого правообмеження у виді довічного позбавлення волі. Так, ст. 64 КК передбачає, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК. З іншого боку, ч. 5 ст. 12 КК при визначенні особливо тяжкого злочину встановлює, що ним є злочин, за який, зокрема, передбачене основне покарання у виді довічного позбавлення волі. Таким чином, одне поняття визначається через друге і навпаки, що порушує закони логіки. У зв’язку з цим

не видається випадковим рішення законодавця, який, не будучи обмеженим Загальною частиною КК, у ч. 3 ст. 321-1 КК «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» встановив покарання у виді довічного позбавлення волі за злочин, в якому ставлення до смерті особи або інших тяжких наслідків є необережним.

Це лише окремі приклади, що засвідчують важливість застосування системного підходу до проблеми захисту прав людини у процесі правотворення, праворозуміння й правозастосування.

Безумовно зазначені питання не вирішуються лише в межах кримінального права. В утвердженні та охороні прав людини важливу роль відіграють усі галузі права і всі спеціальності юридичної науки. Тому багатодисциплінарність цього наукового форуму є, безперечно, виправданою й дозволяє очікувати генерування нових, оригінальних і обґрунтованих ідей і пропозицій, зокрема й на стику положень різних галузей права. Тож бажаю учасникам конференції плідних дискусій та натхнення на подальші розробки проблем юридичної науки, що стануть корисними для правозастосувачів!

НАПРЯМ 1
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ВІД ТРАДИЦІЙНИХ
І НОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

ПРО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАГРОЗАМ У ПРАЦЯХ
М. П. ЧУБИНСЬКОГО

Денисов Сергій Федорович

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії
Державної пенітенціарної служби

Пузиревський Максим Вячеславович

начальник кабінету кафедри тактико-спеціальної підготовки Академії Державної
пенітенціарної служби

Ключові слова: Михайло Павлович Чубинський, кримінально-правова політика, кримінальні загрози, запобігання злочинності, мотив, кримінальне право

Михайло Павлович Чубинський (1871–1943) – один з найвидатніших вітчизняних представників соціологічного напрямку в науці кримінального права. Основними працями вченого, що здобули всесвітнє визнання є «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» (1900 р.) [1], «Нариси кримінальної політики» (1905 р.) [2] та «Курс кримінальної політики» (1909 р.) [3].

Так, у своїй магістерській дисертації «Мотив злочинної діяльності та його значення в кримінальному праві» (1900 р.) [1] М. П. Чубинський усебічно розкрив самостійність значення мотиву в кримінальному праві, поняттю якого як у законодавстві, так і в науці відводилася більш ніж скромна роль. Автор дослідив роль мотиву в кримінальних кодексах і проектах на прикладі кримінального законодавства Франції, Австрії, Бельгії, Голландії, Німеччини, Угорщини, Росії та інших західноєвропейських держав. Розглядав вчення про мотив в його практичному застосуванні та зв'язку з іншими питаннями кримінального права: про ставлення до злочину та кару, про вплив мотиву на покарання та класифікації мотивів, про значення досліджень мотивів для запобігання проявам злочинності та кримінальним загрозам.

Учений писав, що «мотив не повинен розглядатися як нікчемний елемент вчення про намір», при цьому не слід до нього відноситися як «до чогось, що допускається мало не з поблажливості» [1, с. 348].

Уперше зробивши проблему мотиву предметом спеціального дослідження, М. П. Чубинський дійшов цілком справедливого висновку, що для кримінального права мотив є «внутрішньою силою, яка, породжуючи вольовий процес, рухає індивідом в його свідомій діяльності і призводить, за сприяння усієї його психіки, до скоєння злочинного діяння» [1, с. 37].

При цьому він відмічав, що у кожному окремому випадку дослідження й оцінку мотиву треба робити не ізольовано, а у взаємозв'язку з вивченням особистості, так як саме властивості особистості накладають свій відбиток на процес мотивації. У свою чергу, під мотивацією автор дисертаційного дослідження розуміє «причинність, що проходить через середовище свідомості і призводить до відомого результату за сприяння усієї психіки цього індивіда» [1, с. 14].

М. П. Чубинський стверджував, що «залежність кожної дії від мотиву, що його викликає... є реальною, безумовною та потрібною», але при цьому вказував на те, що «нічого фатального в такій залежності немає, інакше довелось б дивитися на мотив як на єдиний і винятковий критерій при оцінці діяння» [1, с. 67–68].

У своїй праці вчений обгрунтував необхідність розширення рамок науки кримінального права. Саме життя, стверджував він, висунуло на сцену питання про чинники злочинності та про доцільність боротьби з нею. «Треба суворо розрізняти, з одного боку, чинники злочинності, а з іншого – мотиви вчинення окремих злочинів» [1, с. 52].

На думку автора: «Чинник є родовою, зовнішньою причиною групи явищ, що розглядаються в масі, а мотив – це індивідуальна, внутрішня причина окремо взятого злочину» [1, с. 52]. Крім того, М. П. Чубинський висловлював побоювання з приводу того, що багато дослідників цієї проблематики «випускають з уваги цю відмінність, спираючись лише на статистичні дані, створюють фатальні побудови в області мотивів, роблячи тим самим грубу помилку» [1, с. 52].

Також, у своїй роботі особливої уваги він приділяв психологічному, моральному та юридичному значенням мотиву, їхньому взаємозв'язку. «Надзвичайно важливим є вже те, що на користь серйозного значення мотиву говорять психологія й етика; вирішальними ж є міркування, які мають бути визнані юридично, якщо ми станемо на точку широкого вивчення і розуміння завдань правосуддя. Для успіхів науки і прогресу правосуддя роль мотиву має бути значно розширеною» [1, с. 136].

Наступним надзвичайно важливим дослідженням М. П. Чубинського для науки кримінального права в сфері запобігання кримінальним загрозам є представлена їм на здобуття ступеня доктора юридичних наук дисертація – «Нариси кримінальної політики» (1905 р.) [2]. Ця робота стала першим систематичним опрацюванням історії й основних проблем кримінальної політики як самостійної науки.

Представляючи соціологічний напрям в науці кримінального права, вчений вважав, що «кримінальне право є наукою, що систематично вивчає як юридичну сторону окремих проявів злочинності з їх наслідками у вигляді покарання, так і генезис злочинності в цілому; висвітлюючи існуючі способи боротьби зі злочинністю, вона прагне до успішнішої і доцільнішої організації цієї боротьби шляхом вказівки необхідних реформ і вироблення на твердих підставах кращого кримінального законодавства» [2, с. 58].

М. П. Чубинський визнавав, що наука кримінального права складається з: «кримінальної догматики, що допускає наукове вивчення законодавчого матеріалу, зведення його в струнку систему, вивчення юридичної оболонки явищ» [2, с. 55–56]; «кримінальної політики, що дає вказівки для належної постановки справи боротьби зі злочинністю як шляхом соціальних реформ, так і шляхом створення кращого кримінального законодавства» [2, с. 56]; «кримінальної етіології, що займається дослідженням причин, якими обумовлене виникнення, розвиток і зміна злочинності» [2, с. 57].

Окрім того, вчений підкреслював, що «вивчення юридичної сторони злочину і покарання дає сувору та ясну систематизацію матеріалу, що міститься в кримінальному законодавстві, формулює ряд загальних принципів, що впливають із нього, виробляє технічні заходи, висвітлює сучасний стан та історичну перспективу окремих інститутів і таким чином сприяє зміцненню правосуддя і законності» [2, с. 15].

Не менш важливого значення для розвитку кримінально-правової науки має праця М. П. Чубинського «Курс кримінальної політики» (1909 р.) [3]. Будучи однією з фундаментальних праць в цій сфері досліджень, вона систематизувала практично увесь кримінально-політичний матеріал. Крім того, «Курс» М. П. Чубинського вигідно відрізняється від праць інших представників соціологічного напрямку глибокими екскурсами в історію. У ньому простежується, починаючи з античної старовини, увесь хід розвитку кримінально-політичної думки.

Вчений уважно простежує рух кримінально-політичної думки за доби Середньовіччя та Нового часу. Але, як слушно відмічає М. П. Чубинський, «лише в другій половині XVIII століття виникає (у працях Монтеск'є, Беккарія, Вольтера та ін.) могутній реформаторський потік, який привів до створення кримінальної політики як наукової дисципліни» [3, с. 2].

Як справедливо стверджує автор: «З цих праць начебто і слід було починати історію кримінальної політики як науки. Але тоді ще не існувало самого терміну кримінальна політика та питання про її співвідношення з наукою кримінального права не ставилося. Що ж стосується самої юриспруденції, то вона у більшості своїй відносилася ворожнече до потоку кримінально-політичних ідей» [3, с. 2–3].

Особливе місце в розвитку кримінальної політики як наукового напрямку М. П. Чубинським відводилося І. Бентаму, який, на його думку, немов би «передбачив майбутній хід розвитку науки кримінального права, вказуючи на необхідність для плідного її розвитку тієї позитивної підкладки, про яку абсолютно умовчували його попередники, які стояли на ґрунті чистого умогляду, і яку недостатньо відтіняли його сучасники» [3, с. 4].

Отже, все вищевикладене свідчить про те, що, під час вивчення основних інститутів вчення про злочин, покарання та злочинність М. П. Чубинський стояв на рівні передової тогочасної вітчизняної юридичної науки, будучи одним із зачинателів розвитку комплексної державної політики щодо запобігання будь-яким проявам кримінальних загроз.

Література:

1. Чубинський М. П. Мотивъ преступной деятельности и его значение въ уголовномъ правѣ. Ярославль: Типо-литографія Э. Г. Фалькъ, 1900. 350 с.
2. Чубинський М. П. Очерки Уголовной Политики. Понятіе, исторія и основныя проблемы уголовной политики, какъ составнаго элемента науки уголовного права. I–III. Харьковъ: Типографія «Печатное Дѣло», 1905. 534 с.
3. Чубинський М. П. Курсъ уголовной политики. Ярославль: Типографія Губернскаго правленія, 1909. 441 с.

ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ

Козаченко Олександр Васильович,

завідувач кафедри кримінального права та
інших кримінально-правових дисциплін

Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор

Ключові слова: кримінально-правовий захід, обмежувальні кримінально-правові заходи, домашнє насильство, ознаки обмежувальних кримінально-правових заходів.

При всій непередбачуваності змін, які були внесені за останні п'ять років до кримінального закону України, один напрямок підвищення ефективності кримінально-правового впливу, що зводиться до урізноманітнення системи кримінально-правових заходів некарального характеру, представляється достатньо прогнозованим. Ще одним кроком до формування сучасної, як за змістом так і за формою, системи кримінально-правових заходів є розширення інструментарію кримінального права України за рахунок обмежувальних кримінально-правових заходів, застосування яких здатне забезпечити оптимальний (необхідний і достатній) вплив на осіб, якій вчинили кримінальне правопорушення.

На підставі віднесення обмежувальних кримінально-правових заходів до системи заходів впливу, які застосовуються за умови їх закріплення в нормах кримінального права, можна зробити висновок, що їм притаманні всі ознаки та властивості останніх. Щодо змістовних ознак обмежувальних заходів, то серед них можна вказати на наступні характеристики.

По-перше, обмежувальні заходи виступають особливим видом кримінально-правових заходів. Кримінально-правовий захід слід розглядати в якості базової форми, субстрату кримінально-правового впливу в його матеріальному вираженні. Кримінально-правовий захід – це система прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну поведінку, які застосовуються на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства. Відповідно, будь-який кримінально-правовий захід уособлює збалансування закладеного в ньому примусового та заохочувального потенціалу шляхом поєднання прийомів і способів здійснення кримінально-правового впливу. Домінування того або іншого способу правового впливу (примус або заохочення) створює підстави для виділення в межах кримінальної відповідальності примусових (покарання, судимість) або заохочувальних (звільнення від призначення покарання, звільнення від відбування покарання) кримінально-правових заходів.

По-друге, обмежувальні заходи представляють особою один з видів примусових кримінально-правових заходів, перелік яких передбачений ст. 91-1 КК України. І хоча законодавець зазначає, що застосування одного або декількох обмежувальних заходів пов'язується з покладенням на особу певних обов'язків, таких як: заборона перебувати в

місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми, – однак змістовно вказані обов'язки слід вважати окремими видами обмежувальних заходів кримінально-правового впливу, кожному з яких притаманні всі ознаки та властивості кримінально-правового заходу.

По-третє, обмежувальні заходи застосовуються у випадку вчинення повнолітньою особою кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. Відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року під домашнім насильством слід розуміти дію або бездіяльність, пов'язану з вчиненням фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства в сім'ї, в межах місця проживання родичів, теперішнього або колишнього подружжя, осіб, які не мають офіційних шлюбних або родинних відносин або погрози вчинення таких дій.

По-четверте, обмежувальні заходи відносяться до додаткових кримінально-правових заходів. При цьому слід враховувати, що вони є додатковими як при застосуванні примусових кримінально-правових заходів у виді покарання (за виключенням позбавлення волі), так і заохочувальних кримінально-правових заходів у виді звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання та його відбування.

По-п'яте, досліджуваний вид кримінально-правових заходів має строковий характер. Законом визначається, що з урахуванням інтересів потерпілого строк застосування одного або декількох обмежувальних заходів одночасно визначається в межах від 1 до 3 місяців, з можливістю його продовження, але на строк не більше 12 місяців.

По-шосте, призначається виключно в судовому порядку, тобто в умовах вирішення кримінально-правового спору щодо винуватості або невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення або можливості чи неможливості звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання.

Таким чином, можна зробити висновок, що під обмежувальними заходами слід розуміти передбачені кримінальним законом примусові кримінально-правові заходи, які мають додатковий до покарання (крім позбавлення волі) та інших заохочувальних заходів впливу, та строковий характер, що призначаються судом у випадку вчинення повнолітньою особою кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім (фізичним, сексуальним, психологічним або економічним) насильством або загрозою його застосування.

Внутрішня архітектура кримінально-правового заходу характеризується наявними структурними елементами (властивостями) об'єктивного та суб'єктивного характеру, до яких відносяться: по-перше, соціальна справедливість як визначальна мета застосування будь-якого кримінально-правового заходу; по-друге, підстави застосування заходу кримінально-правового впливу; по-третє, культурологічне обґрунтування допустимості та доцільності застосування певного кримінально-правового заходу; по-четверте, суб'єктний склад; по-п'яте, процесуальний аспект застосування кримінально-правового заходу.

Соціальна справедливість, як визначальна мета застосування будь-якого виду кримінально-правового заходу, являє собою основний елемент соціальних відносин, який є похідним від рівних і справедливих можливостей кожної людини щодо реалізації власного потенціалу. Взагалі категорія справедливості, на відміну від інших орієнтирів свідомості та поведінки особи, передбачає не просту оцінку оточуючого, а співвідношення кількох, двох або більше, характеристик, між якими і належить встановити етичну відповідність. В цілому справедливість уособлює ідею правильного, належного, адекватного порядку речей у людських взаєминах, який відповідає уявленням про призначення людини, її природні та невід'ємні права й обов'язки, соціальну обґрунтованість інтересів. Соціальна справедливість, як мета застосування обмежувальних заходів, зводиться до співвідношення між вчиненням кримінального правопорушення з погранням основних сімейних цінностей в формі застосування до особи домашнього насилля та примусовими заходами обмежувального характеру щодо тимчасового недопущення спілкування між правопорушником та потерпілим.

До тактичних цілей застосування обмежувальних заходів слід віднести наступні: по-перше, попередження з боку особи, яка схильна до домашнього насильства, про що свідчать обставини вчиненого кримінального правопорушення, можливості вчинити новий злочин; по-друге, надання необхідної медичної або психологічної допомоги в межах виконання програми для кривдників або пробаційної програми. При цьому слід враховувати, що хоча переважна більшість обмежувальних заходів пов'язана з покладанням на правопорушника додаткових обов'язків або заборон, вони не можуть розглядатися в якості кари за вчинення кримінального правопорушення.

Підставами застосування обмежувальних заходів є вчинення кримінального правопорушення, яке супроводжується застосуванням до потерпілої особи домашнього насильства. Таким чином, питання щодо застосування обмежувальних заходів вирішується в наступних випадках: по-перше, при кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство»; по-друге, якщо конструктивні ознаки основного складу злочину передбачають застосування насильства і воно має ознаки домашнього, тобто вчиняється щодо родичів, теперішнього або колишнього подружжя або осіб, які не мають офіційних родинних або шлюбних відносин, але проживають з потерпілою особою, або загрозою застосування такого насильства (зокрема це діяння, передбачені п. 10 ст. 115, ч. 1 статей 116, 121, 152 КК України тощо); по-третє, якщо встановлені ознаки кваліфікованого складу злочину, що характеризується застосуванням того або іншого виду насильства (фізичне, сексуальне, психологічне, економічне); по-четверте, у випадку доведення наявності обтяжуючої обставини, передбаченої п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України.

У свою чергу суб'єктом застосування обмежувальних заходів виступає фізична осудна особа, яка формально (при винесенні обвинувального вироку) або опосередковано (при звільненні особи від кримінальної відповідальності) визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення з використанням домашнього насильства і яка досягла повноліття на момент вчинення домашнього насильства.

Процесуальна складова виражається в прийнятті рішення про застосування обмежувальних заходів на засадах судового розсуду з відображенням рішення про застосування у вирокі або ухвалі суду. Суд, надаючи правову оцінку вчиненому кримінальному правопорушенню з ознаками домашнього насильства, повинен виходити з

інтересів потерпілої особи. Суд не розглядає питання про застосування обмежувальних заходів у випадку призначення особі покарання у виді позбавлення волі з реальним його відбуттям. Якщо суд призначив позбавлення волі і вирішив звільнити особу від покарання або його відбування, то він зобов'язаний розглянути питання про застосування обмежувальних заходів – одного або декількох, необхідних для досягнення цілей кримінально-правового впливу.

Таким чином, можна констатувати, що орієнтир на формування в кримінальному праві України багатокількісної системи кримінально-правових заходів, які вирішують завдання покарання, безпеки, реституції, забезпечення та заохочення закладає підґрунтя для існування нового виду заходів, які орієнтовані на здійснення обмежувального впливу, необхідного і достатнього з врахуванням балансу інтересів людини, суспільства і держави.

РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ПРАВ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ

Кузнецов Віталій Володимирович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та загально-правових дисциплін Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ключові слова: державна охорона, Закон України, конституційні права, народний депутат України, органи державної влади, Управління державної охорони України

Прийняття парламентом нашої держави Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 20 березня 2018 року привернуло увагу суспільства не тільки до діяльності Управління державної охорони України, але й до обмеження певних конституційних прав громадян. Пояснювальна записка до законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» (реєстр. № 8155 від 19.03.2018 р.) переконує, що «в державі стрімко зростає перелік обставин, потенційно орієнтованих на створення небезпеки та перешкоджання безперервній діяльності загальнодержавних органів публічної влади» [1]. Також наголошується щодо наявних терористичних загроз, зокрема в оточенні парламенту. Тому народними депутатами України (Парубієм А.В., Герасимовим А.В., Луценко І.С., Бойко Ю.А., Сироїд О.І., Соболевим С.В., Тимошенко Ю.В., Ляшком О.В., Бурбаком М.Ю., Геращенко І.В., Березюком О.Р.) запропоновано «системне нормативне удосконалення механізмів, орієнтованих на забезпечення безпеки функціонування державних інститутів» [1].

Не заперечуючи необхідність внесення змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. (пригадаймо, хоча б нереалізовану до цього часу пропозицію створити Національну Секретну службу та прийняти відповідний законопроект) згадаємо про події, що спонукали швидку підготовку та прийняття вищевказаного нормативного акту. За словами народного депутата України І. Мосійчука, Н. Савченко 15 березня 2018 р. з'явилася в українському парламенті з пістолетом

і гранатами [2]. Після спілкування з окремими народними депутатами України і спікером парламенту А. Парубієм, вона з депутати разом покинули сесійну залу. За словами Генерального прокурора України Ю. Луценко, який 15 березня 2018 р. вніс до парламенту подання на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і арешт Н. Савченко, вона готувала теракт у Верховній Раді України [2].

Ситуативне, миттєве та знакове об'єднання усіх фракцій для прийняття такого законопроекту свідчить про усвідомлення парламентарями реальної небезпеки для власних персон. Отже, коли власна безпека поставлена під загрозу, народні депутати України забувають про гарантовані законодавством права та свободи.

Зміст внесених змін наступний: 1) статтю 9 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» доповнено частиною другою такого змісту: «До будинків, де працюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, а також будинків, де працюють інші органи державної влади України, щодо яких здійснюється державна охорона згідно з цим Законом, не допускаються особи з холодною чи вогнепальною зброєю (крім осіб, які відповідно до цього Закону здійснюють державну охорону відповідного будинку), а також особи з вибуховими речовинами, засобами підриву, боєприпасами всіх видів і зразків, навчальними або імітаційними боєприпасами, легкозаймистими рідинами чи займистими твердими речовинами, піротехнічними засобами»; 2) у пункті 1 статті 18 слова «державна охорона» замінити словами «державна охорона, не допускати до будинків, де працюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, а також будинків, де працюють інші органи державної влади України, щодо яких здійснюється державна охорона згідно з цим Законом, осіб з холодною чи вогнепальною зброєю, вибуховими речовинами, засобами підриву, боєприпасами всіх видів і зразків, навчальними або імітаційними боєприпасами, легкозаймистими рідинами чи займистими твердими речовинами, піротехнічними засобами» [3].

Слід вказати на очевидні недоліки вказаного законопроекту, які відразу були виявлені Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України: «1. Запропоновані у законопроекті зміни не усувають нормативну проблему, яка полягає у тому, що у частині другій статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» зазначено, що «обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо». Одночасно положення частини 3 статті 17 цього ж Закону забороняють огляд і перевірку речей депутата, «якщо інше не встановлено законом». Тому в разі прийняття законопроекту у запропонованому вигляді його положення вступлять в колізію з Законом України «Про статус народного депутата України», оскільки у тексті проекту відсутній чіткий припис про проведення огляду і перевірки речей народного депутата в разі відвідування ним відповідних адміністративних будинків. 2. Потребує уточнення і редакція запропонованих змін. Зокрема, незрозуміло, що мається на увазі під «сильнодіючими речовинами». Крім того, перелік заборонених до проносу до будинків

державної влади предметів є не повним. Зокрема, до вищевказаного переліку можна додати колючі, ріжучі предмети, розчинники та кислоти тощо» [4].

До зазначеного слід додати, що, з одного боку ч. 3 ст. 17 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. винятково дозволяє, при наявності відповідного закону, висувати вимогу народним депутатам України про пред'явлення чи оформлення інших документів, особистий огляд, огляд та перевірку їх речей. З іншого – ч. 3 ст. 17 Закону України «Про статус народного депутата України» категорично проголошує: «Обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо». Тобто вже існує колізія між вказаними нормами (ч.2 та ч.3 ст.17 Закону України «Про статус народного депутата України»). Далі з'ясуємо, чи існує закон який дозволяє обмежувати вказані права депутатів. Мабуть таким нормативним актом повинен був стати згаданий Закон України від 20 березня 2018 року. Якщо проаналізувати такі зміни до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», то стає зрозумілим, що вони стосувалися не особистого огляду, огляду та перевірки речей народних депутатів України, а не допуску осіб з певними предметами до будинків, де працюють органи державної влади України, щодо яких здійснюється державна охорона. До того ж Голова Верховної Ради А. Парубій наголосив, що «Охорона може не пустити, і охорона не буде пускати. Вона не може затримати, вона не може заарештувати, але вона може не пустити людину, яка відмовляється через сканер провести свої особисті речі» [2]. Однак без змін залишилася ч. 3 ст. 17 Закону України «Про статус народного депутата України», яка передбачає необмежене право народного депутата України (діючого скликання при пред'явленні посвідчення) «безперешкодно відвідувати органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Тобто чинне законодавство не містить жодних обмежень щодо реалізації вказаного права.

Отже, внесення відповідних змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» принципово не вирішило проблему, яка між іншим існувала й раніше (не є таємницею носіння народними депутатами України іменної вогнепальної зброї в приміщеннях різних органів державної влади). Пересічний громадянин (згідно п.14 Порядку (далі – Порядку) забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування, затверджений наказом Управління державної охорони України від 27 травня 2011 року № 210), як і раніше не має право пронесення (провезення) до режимної території, певних заборонених речей (зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв, отруйних, радіаційних й легкозаймистих речовин, спеціальних засобів та інших небезпечних для життя й здоров'я предметів (колюче-ріжучих тощо) і речовин, які можуть бути використані для вчинення диверсійно-терористичного акту, посягання на честь та гідність посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона, виклику масових заходів, які порушують громадський порядок та можуть призвести до непередбачених наслідків, або речей, які викликають підозру, тощо). У разі, коли особи (крім визначених у пункті 15 Порядку), які

мають при собі заборонені для пронесення (провезення) речі або ухиляються від контролю на безпеку й відмовляються подати для огляду речі, що ними проносяться (провозяться) – до режимної території не допускаються незалежно від наявності в них відповідних документів (посвідчень, перепусток, запрошень, квитків тощо) (п. 17 Порядку).

Тобто виникнення нових конфліктних ситуацій між військовослужбовцями Управління державної охорони України та народними депутати України при виявленні заборонених речей (при здійсненні фактичного контролю на безпеку, що не відповідає п. 15 Порядку) свідчить про поспішність прийняття та недостатню вваженість положень Закону України від 20 березня 2018 року.

Постає питання, як вирішити цю проблему? Вважаю слід законодавчо обмежити право народного депутат України безперешкодно відвідувати органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Зокрема, пропоную такі зміни до Закону України «Про статус народного депутата України»: ч. 3 ст. 17 викласти у такій редакції: «Народний депутат діючого скликання при пред'явленні посвідчення народного депутата України користується правом безперешкодно відвідувати органи державної влади (при проходженні контролю на безпеку для доступу до об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона) та органи місцевого самоврядування, а також правом безперешкодного доступу на всі підприємства, в установи та організації, розташовані на території України, незалежно від їх підпорядкування, форм власності, режиму секретності. Вимоги про пред'явлення чи оформлення інших документів, а також особистий огляд народного депутата, огляд та перевірка його речей забороняються (окрім проходження контролю на безпеку для доступу до об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона), якщо інше не встановлено законом»; ч. 2 ст. 27: «Обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі проходження контролю на безпеку для доступу до об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона та коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо». Безумовно, ці пропозиції не є остаточними, у подальшому потребують відповідних змін й інші нормативні акти.

Література:

1. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» : Пояснювальна записка (реєстр. № 8155 від 19.03.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63672
2. Савченко прийшла у Раду з пістолетом і гранатою / Волинь-нова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.volyn.com.ua/news/99197-savchenko-pryishla-u-radu-z-pistoletom-i-hranatoi>
3. Про внесення змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» : Закон України від 20.03.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2357-19>

4. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України: на проект Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» (реєстр. № 8155 від 19.03.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63672

ПОНЯТТЯ «ВТЯГНЕННЯ» У КОНТЕКСТІ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАНЯТТЯ АЗАРТНИМИ ІГРАМИ» (СТ. 304 КК УКРАЇНИ)

Марисюк Костянтин Богданович,

професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук,
доцент

Слотвінська Наталія Дмитрівна,

асистент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидат юридичних наук

Ключові слова: злочин, втягнення, азартні ігри, неповнолітній

Чинний Кримінальний кодекс України серед інших суспільно-небезпечних діянь передбачає й втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у ч. 1 ст. 304 пояснюючи, що такою потрібно вважати не лише «злочинну діяльність» у прямому розумінні цього терміну, але ще й втягнення неповнолітніх у пияцтво, у заняття жебрацтвом та у заняття азартними іграми.

Залишаючи поза межами цієї публікації думки щодо того, чи потрібно вважати злочинним втягнення неповнолітніх у пияцтво, у заняття жебрацтвом та у заняття азартними іграми, зосередимо нашу увагу лише на одному питанні, а саме на тому, що ж потрібно розуміти під поняттям «втягнення» у контексті втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми.

З часу набрання чинності КК України 2001 р. значна кількість науковців висловлювали свої думки з цього питання, проте, з аналізу позицій, висловлених на найбільш серйозному науковому рівні (в першу чергу маємо на увазі – на рівні Коментарів до КК України), можна констатувати доволі парадоксальну ситуацію, коли здебільшого підходи різних дослідників є подібними, проте повною мірою не збігаються між собою.

Так, наприклад, на думку В. Навроцького, втягнення - це дії, внаслідок яких інша особа спонукається до певної поведінки, залучається до неї, в такої особи виникає бажання поводитись певним чином. Причому, на відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягнення полягає у впливі на свідомість конкретного неповнолітнього завдяки переконуванню в доцільності, вигідності певної поведінки. Воно здійснюється шляхом умовлянь, залякування, підкупу, обману, розпалювання почуття помсти, заздрощів або інших низьких спонукань, розповідей про легкість і доступність певних дій, навчання способам та прийомам їх виконання тощо[1, с. 766].

С. Яценко з цього приводу зауважує, що втягнення проявляється у діях дорослої особи, пов'язаних з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на неповнолітнього і вчинених з метою викликати у нього прагнення взяти участь у азартних іграх шляхом переконання, залякування, підкупу, обману, заздрості чи інших низьких спонукань, пропозиція вчинити досліджуване діяння, давання порад, розпиття спиртних напоїв з неповнолітнім з метою полегшення схилення його до участі в азартних іграх[2, с. 677 – 678].

На думку М. Потєбенька та В. Гончаренка, до втягнення можна віднести, наприклад, обіцянку грошей, подарунків та ін.; обман (тобто, коли неповнолітній, виконуючи прохання дорослих, не усвідомлює, що вчиняє протиправне діяння); залякування і погрозу заподіяти матеріальну шкоду, ославити в очах однолітків, виключити з середовища повсякденного спілкування (неформальної групи); розпалювання почуття заздрості або інших негідних спонукань; пропозиція або переконання вчинити дії, пов'язані з активною участю в азартних іграх; давання порад; розпиття спиртних напоїв з метою полегшити схилення до участі в азартних іграх[3, с. 568].

Н. Муринець, розвиваючи викладені вище думки, зауважує, що втягнення завжди передбачає наявність причинового зв'язку між діями дорослої особи і виникненням хоча б у одного неповнолітнього бажання вчинити протиправні або антигромадські дії. Досягається таке бажання за допомогою всіх видів фізичного насильства і психічного впливу як до неповнолітнього, так і до його рідних, близьких, [4, с. 291].

Чи не найбільш глибоко до досліджуваного питання звернувся В. Ломако, стверджуючи, що втягнення – це певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою схилити його до участі в азартних іграх. Втягнення, пов'язане з психічним впливом на неповнолітнього, може бути вчинене способом погрози, шантажу, обману, переконання, поради, обіцянки, підкупу тощо. Погроза, у контексті цієї норми, полягає у залякуванні заподіянням неповнолітньому або його близьким будь-якої шкоди. За своїм характером вона має бути реальною, тобто такою, що здатна достатньо вплинути на підлітка. Шантаж полягає в загрозі поширення про потерпілого відомостей, які він вважає за необхідне зберегти в таємниці. При цьому не має значення достовірність чи недостовірність фактів, поширенням яких загрожує винний. Обманом визнається навмисне перекручення обставин або приховування істини для того, щоб ввести підлітка в оману і тим самим спонукати його до участі в азартних іграх. Обіцянка, в контексті досліджуваного діяння, полягає у прийнятті суб'єктом на себе певних зобов'язань. Фактично, втягнення може бути вчинене й будь-яким іншим способом, як, наприклад, порадою шляхом участі у досліджуваному діянні вирішити свою проблему, розмовами з підлітком про романтику і «переваги» участі у азартних іграх та ін.[5, с. 610].

Загалом розділяючи наведену вище думку, В. Дзундза стверджує, що сутність втягнення неповнолітніх полягає в специфічній поведінці винної особи, яка складається з негативного впливу на свідомість та волю неповнолітнього. Формами втягнення неповнолітніх у антигромадські дії є пропаганда антисоціального способу життя та схилення до вчинення антигромадського діяння. Схилення включає в себе такі форми: залучення, спонукання і примушування як складову частину спонукання, але цими формами не вичерпується і за обсягом схилення є ширшим за всі вказані три форми, котрі конструктивно входять до нього. Тобто такі категорії як «залучення», «спонукання» і «примушування» є не самостійними формами втягнення, а особливими формами схилення[6, с. 8 – 9].

Дещо з іншої точки зору підходять до розуміння поняття «втягнення» Т. Малиновська та Є. Гладкова, які зазначають, що втягнення – це схилення дитини до негативної девіантної поведінки, тобто здійснення дитиною аморальної або протиправної дії[7, с. 165].

Зробив спробу внести ясність у досліджуване питання Пленум Верховного Суду України, прийнявши 27 лютого 2004 постанову «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність». Пункт 5 цієї постанови закріпив положення, згідно якого «за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії.

Зазначений наслідок може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; давання порад про місце й способи вчинення злочину або приховання його слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо)»[8, с. 3].

Підсумовуючи наведене вище, вважаємо за доцільне приєднатись до викладених вище позицій і констатувати, що під втягненням неповнолітніх у азартні ігри можна вважати цілеспрямовані дії дорослої особи, пов'язані із фізичним або психічним неправомірним впливом на неповнолітнього, з метою викликати у нього рішучість взяти участь у азартних іграх. Воно здійснюється шляхом умовлянь, підкупу, залякування, обману, розпалювання почуттів помсти, заздрощів, навчання способам та прийомам виконання злочинних дій тощо.[9, с. 144]

Література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: А.С.К., 2001. – 1104 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Під загальною редакцією Потебенька М.О, Гончаренка В.Г. – К.: Форум, 2001. – Т. 2. – 942 с.
4. Муринець Н.Я. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – передумова девіантної поведінки дітей // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. – 2015. – № 824. – С. 290 – 297.
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина. – 1040 с.

6. Дзундза В.В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Х.: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2005. – 18 с.
7. Малиновська Т.М., Гладкова Є.О. Протидія втягнення дітей у злочинну та іншу антигромадську діяльність // Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 4 – 5 березня 2016 р.). – Дніпропетровськ: Правовий світ, 2016. – С. 165 – 168.
8. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 27 лютого 2004 р. – 8 с. / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>
9. Ортинський В.Л., Марисюк К.Б., Ступник Я.В. Кримінальне право. Особлива частина. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2018. – 359 с.

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗАЗДАЛЕГІДЬ НЕ ОБІЦЯНОГО ПОТУРАННЯ ЯК ФОРМИ ПРИЧЕТНОСТІ

Марисюк Костянтин Богданович,

професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук,
доцент

Бобиляк Марія Мар'янівна,

студентка Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету
«Львівська політехніка»

Ключові слова: злочин, причетність, потурання, винний, потерпілий

Потурання – форма причетності до злочину – пов'язане з невиконанням особою покладених на неї правових обов'язків.

Потурання характеризується бездіяльністю, невиконанням особою правових обов'язків вчинити активні дії. При потуранні особа відповідає за ухилення від особистого втручання з метою попередити або припинити злочин, за те, що воно не вживає дій щодо безпосереднього припинення злочинного посягання.

Кістяковський А. визначав потурання як невживання відомих засобів для перешкоджання підготовлюваного або вже вчиненого злочину. Отже, неперешкоджання визначається не в позитивній дії, а в негативній, або в бездіяльності[1, с. 215].

Лемешко О. пропонує розрізняти широке та вузьке тлумачення терміну «потурання злочину». Зокрема, в широкому (кримінологічному) розумінні потуранням визнається бездіяльність будь-якої особи, яка не припиняє правопорушення, створює умови для їх вчинення. Потурання у вузькому значенні означає тільки бездіяльність спеціально зобов'язаної особи, яка полягає у невиконанні обов'язку щодо припинення злочину. За

словами автора потурання злочину – це самостійний різновид причетності до злочину, що вчиняється спеціально зобов'язаним суб'єктом, який не виконав правовий обов'язок припинення попереднього злочину, що вчиняється.

В своєму дослідженні Лемешко О. приходиться до висновку, що аналіз спеціальних ознак потурання злочину як різновиду причетності та водночас як виду наступного (похідного) злочину, дозволив визначити його як умисну бездіяльність спеціально зобов'язаної особи (похідний злочин), яка не припиняє вчинення злочину (попередній злочин) іншою особою (особами)[2, с. 26].

У юридичній літературі прийнято вважати, що потурання злочинів полягає у неперешкоджанні вчиненню злочину, якщо була така можливість.

Панченко П. відзначає матеріальний характер потурання злочину. Наслідком його може бути визнана, на його думку, сприятлива обстановка вчинення злочину[3, с. 63].

Дрьомов С. наводить такі ознаки потурання злочинів:

- суб'єктом потурання може бути лише відповідна службова особа, на яку державою покладено обов'язок запобігати злочинам, а також припиняти їх;
- потурання злочинів має місце тоді, коли у зазначеної особи була можливість запобігти злочинів або припинити його вчинення[4, с. 97].

Хоча такі ознаки і характеризують потурання, та не повністю описують всі його властивості.

Так, цікавим є той факт, що предикатний або попередній злочин при потуранні завжди мусить бути ще продовжуваним, тобто, в момент вчинення наступного злочину – перший ще не закінчений.

Така особливість пов'язана з тим, що однією з ознак потурання є вчинення таких дій у формі бездіяльності, а отже, така бездіяльність мусить «прикривати» якусь дію – активну та триваючу в даний момент.

В зв'язку з цим, основним наслідком потурання злочину є вчинення основного злочину. При цьому не має значення, чи був він доведений до кінця або перерваний з незалежних від цієї особи обставин.

У рамках статей, які передбачають відповідальність за потурання злочину, вчинення основного злочину має визнаватися тяжким наслідком.

Обов'язковими умовами притягнення до кримінальної відповідальності за бездіяльність, поєднану з потуранням злочину, як стверджує В. Лосєв, є: 1) встановлений законодавчими та іншими актами обов'язок посадової особи; 2) наявність у неї реальної можливості не допустити злочин або його припинити. При цьому слід враховувати, що перешкоджання здійсненню злочинів входить в обов'язки далеко не всіх посадових осіб[5, с. 209].

З урахуванням того, що підготовлюваний чи вчинюваний злочин здатен завдати істотної шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам, посадова особа, яка йому потурає, зазіхає на два об'єкти – інтереси служби (в силу умисного невиконання покладеного на нього обов'язку) і об'єкт основного злочину (так як має реальну можливість не допустити заподіяння йому шкоди).

Ще раз наголосимо, що потуранням може бути лише умисне неперешкоджання злочинній діяльності інших осіб, причому така бездіяльність має виконуватися особою, яка була зобов'язана перешкодити такій злочинній діяльності.

Мотиви такої бездіяльності можуть бути різними, зокрема це може бути страх за своє життя чи життя близьких, просте небажання або послуга злочинцю. Цей вид причетності, завдяки відсутності ознак спільності діяння не утворює співучасті, а тому така особа не може бути притягнута до відповідальності як співучасник.

Оскільки сутністю потурання є надання пасивної допомоги особі, яка вчинила основний злочин, для ухилення його від кримінальної відповідальності і покарання, то основним об'єктом таких злочинів будуть суспільні відносини у сфері правосуддя.

Об'єктивна сторона потурання полягає в бездіяльності, а наслідком такого злочину є вчинення основного злочину.

Суб'єктом таких злочинів може бути тільки спеціально зобов'язана особа, яка мала обов'язок та можливість припинити злочинне діяння.

Суб'єктивна сторона, злочинів, що мають ознаки потурання, може реалізовуватись тільки у формі прямого умислу, адже ставлення до наслідків завжди має бути умисним, інакше – особа не може притягуватись до відповідальності, бо вона не усвідомлювала, що вчиняється злочин, а отже і свого обов'язку перешкоджати йому.

Правова оцінка потурання залежить від того, чи було воно заздалегідь обіцяне. Коли потурання було заздалегідь обіцяне, то воно утворює співучасть у злочині.

Якщо потурання не було заздалегідь обіцяним, воно може бути визнане відповідним службовим зловживанням (ст.ст. 364, 423 КК України).

Відтак, потуранням може бути визнане лише умисне неперешкоджання злочинній діяльності інших осіб, причому така бездіяльність має виконуватись особою, яка була зобов'язана перешкодити такій злочинній діяльності

Література

1. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства: Часть общая / Кистяковский А.Ф., орд. проф. Ун-та св. Владимира, д-р уголов. права. – 3-е изд., печ. без перемен со 2-го. / А.Ф. Кистяковский. – Киев: Ф.А. Иогансон, 1891. – 892 с.
2. Лемешко О.М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. / О. М. Лемешко. – Х.:2001. – 20 с.
3. Панченко П.Н. Преступное попустительство / П.Н. Панченко. – Иркутск, 1976. – 98 с.
4. Дрьомов С. Причетність до злочину: Кримінально-правовий аспект / С. Дрьомов // Юридичний радник: Журнал юристів України . – 04/2006. – №2. – С.93-97.
5. Лосев В.В. Злоупотребление властью или служебными полномочиями: отдельные вопросы квалификации / В.В. Лосев // Государство и право в условиях инновационного развития: теоретико-методологические и прикладные проблемы : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф., Брест, 24 июня 2011 г. / Брест. гос. ун-т ; редкол.: Т.А. Горупа [и др.]. – Брест : БрГУ, 2011. – С. 208–211.

ПИТАННЯ МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ УСІЧЕНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Марисюк Костянтин Богданович,

професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук,
доцент

Кіндрацька Іванна Василівна,

студентка Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету
«Львівська політехніка»

Ключові слова: злочин, потерпілий, діяння, покарання

Як відомо, закінчений злочин наявний, коли діяння містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК (ч. 1 ст. 13 КК України).

Із визначення закінченого злочину випливає, що незакінчений злочин – це умисне, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке не містить усіх ознак злочину, передбаченого відповідною диспозицією статті Особливої частини КК у зв'язку з тим, що злочин не був доведений до кінця з причин, не залежних від волі винного. Незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин (ч. 2 ст. 13 КК України[1, с. 57]).

У закінченому злочині існує єдність об'єктивної та суб'єктивної сторін. При цьому винний повною мірою реалізував умисел, завершив злочин, виконав усі діяння (дії чи бездіяльність), які складають об'єктивну сторону складу злочину, спричинив чи поставив під загрозу спричинення шкоди об'єктові. Закінчені злочини сформульовано в диспозиціях заборонювальних норм Особливої частини КК. Момент закінчення злочину є різним: залежно від конструкції складу злочину, від опису ознак злочинного діяння в законі. За моментом закінчення злочини поділяються на три основні види: злочини з матеріальним складом; злочини з формальним складом; злочини з усіченим складом. Момент закінчення злочину диференційований залежно від того, як описана об'єктивна сторона посягання в диспозиції кримінально-правової норми:

- коли в диспозиції вказані суспільно небезпечні наслідки посягання (так званій, злочин з матеріальним складом), то злочин визнається закінченим з моменту настання таких наслідків. Наприклад, крадіжка є закінченою з моменту отримання винним можливості вільно розпоряджатися чи користуватися майном, тобто з моменту завдання майнової (матеріальної) шкоди відносинам власності (ст. 185 КК України). У злочинах з матеріальним складом, якщо не настали вказані в диспозиції певної норми чинного КК України суспільно небезпечні наслідки, може йтися про незакінчений злочин (готування до злочину чи замах на злочин) або ж зовсім про відсутність злочину;

- коли в диспозиції вказані лише суспільно небезпечні діяння, а наслідки посягання не названі (перебувають поза межами цього складу злочину – йдеться про так, званій, злочин з формальним складом), то злочин визнається закінченим з моменту виконання діяння. Настання чи ненастання злочинних наслідків при вчиненні злочинів з формальним складом не впливає на факт наявності складу закінченого злочину, але це не означає, що така обставина не повинна братися до уваги при призначенні покарання винному. Хуліганство вважається закінченим з моменту вчинення дій – грубого порушення громадського порядку.

Водночас не можна погодитися з абз. 4 п. 3 постанови ПВСУ № 4 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів», в якому визначається момент закінчення незаконного виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин як початок вчинення дій, спрямованих на одержання таких засобів чи речовин, готових до вживання, або на рафінування чи підвищення у препаратах їх концентрації. Адже без безпосереднього отримання готових до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин виготовлення не буде закінченим злочином, такі дії слід кваліфікувати як замах на злочин;

- коли в диспозиції вказано діяння, що лише є готуванням чи замахом на злочин, (так званий, злочин з усіченим складом), то злочин визнається закінченим з моменту початку виконання відповідного діяння. Особливість такого злочину полягає в тому, що момент закінчення злочину переноситься законодавцем на більш ранню стадію, тобто на стадію готування до злочину чи замаху на злочин. Фактично, в злочинах з усіченим складом законодавець передбачає в Особливій частині КК відповідальність за замах на злочин, а інколи за готування до злочину як за самостійні закінчені злочини. До такої конструкції законодавець вдається щодо найнебезпечніших діянь з метою посилити боротьбу з ними на ранніх стадіях. Так, згідно п. 18 постанови ПВСУ № 3 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами»: «Розбій з метою викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або радіоактивних матеріалів утворює склад злочину, передбаченого ч. 3 ст. 262 КК. Цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення нападу, поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства» [2, с. 121-123].

Створення усічених складів дає можливість запобігти пом'якшенню покарання за вчинене готування чи замах на злочин і розглядати стадію готування або замаху на злочин як закінчений злочин [3, с. 126]..

При вчиненні злочину з усіченим складом винна особа, зазвичай, не зупиняється на стадії юридично закінченого злочину, не припиняє його, а виконує подальші діяння, що охоплюються цим же складом злочину, спрямовані на той же об'єкт, і спричиняє шкоду. Отож, помітна різниця між юридичним і фактичним закінченням злочину. Вона має значення при вирішенні низки питань, зокрема, про визнання своєчасності необхідної оборони, коли юридично злочин закінчено, а фактично посягання продовжується, ще не завершується, ще є можливість співучасті аж до закінчення фактичного посягання на об'єкт, який перебуває під охороною закону та ін.

У злочинах, які тривають, склад закінченого злочину наявний з моменту вчинення злочинної дії чи акту злочинної бездіяльності та неперервно триває на стадії закінченого злочину до настання подій, що припиняють це діяння, цей злочинний стан винного. Наприклад, добровільне виконання винним своїх обов'язків, явка з повинною, затримання представниками влади тощо[4, с. 27].

Продовжуваний злочин є закінченим з моменту вчинення останнього злочинного діяння. Наприклад, крадіжка радіоприймача частинами, в декілька прийомів. Злочин буде закінченим, коли особа викрала останню деталь радіоприймача. Так, згідно з п. 22 постанови ПВСУ № 3 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше

незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» в разі викрадення складників, деталей або вузлів, комплект яких дає можливість виготовити придатну до використання вогнепальну зброю, дії винної особи слід розцінювати як закінчений злочин і кваліфікувати за ст. 262 КК України.

Слід розмежовувати види попередньої злочинної діяльності та закінченого злочину. Загалом названі правові явища відрізняються:

- за об'єктивною стороною;
- за мірою реалізації умислу;
- за ступенем суспільної небезпечності [2, с. 123].

Закінчений злочин, на відміну від попередньої злочинної діяльності, характеризується наявністю всіх ознак складу злочину, описаних у статті Особливої частини КК.

Вимоги до кваліфікації закінченого злочину: в нормах як Загальної, так і Особливої частини КК усі кримінально-правові поняття (вина, співучасть, ознаки конкретних злочинів) сконструйовані для закінченого злочину. Тож закінчений злочин кваліфікується лише за статтею Особливої частини КК.

Література

1. Кузнецова Н.Ф. Ответственность за приготовление и покушение по советскому уголовному праву / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Юридлит, 1953. – 347 с.
2. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 636 с.
3. Фріс П.Л. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2009. – 512 с.
4. Никифоров Б.С. Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров. // Советское государство и право. – 1965. – № 6. – С. 26-28.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ВЛАСНОСТІ ЯК ОДНОГО З ГОЛОВНИХ ЗАВДАНЬ КК УКРАЇНИ

Харченко Вадим Борисович,

професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
доктор юридичних наук, професор

Ключові слова: правове забезпечення охорони, право власності, корисливі злочини проти власності, мотив вчинення злочину

Визначаючи права, свободи та обов'язки людини і громадянина, ст. 41 Конституції України [5] наголошує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності.

«Право приватної власності є непорушним». Деталізуючи та роз'яснюючи наведене конституційне положення, ст. 321 Цивільного кодексу України [12] (далі – ЦК України) визначає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності чи обмежений у його здійсненні. Частина 1 ст. 1 Кримінального кодексу України [8] (далі – КК України), визначаючи задачі чинного закону про кримінальну відповідальність, наголошує, що він має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Послідовність визначення об'єктів кримінально-правової охорони вказує на те, що забезпечення охорони відносин власності, є одним із основних завдань КК України, які за своєю цінністю поступаються тільки охороні прав і свобод людини і громадянина. І це цілком виправдано, адже людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції). Важливість правового забезпечення охорони права власності на речі (речового права власності) обумовлена і наявністю в структурі особливої частини КК України окремого самостійного розділу «Злочини проти власності» (Розділ VI КК України).

Визначаючи внутрішню структуру суспільно небезпечних посягань цієї групи, в доктрині кримінального права всі злочини проти власності типово і усталено поділяються на: 1) корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб; 2) корисливі злочини, не пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб; 3) некорисливі злочини проти власності [7, с. 164–198], або 1) корисливі кримінальні правопорушення, пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь чи користь інших осіб; 2) інші корисливі кримінальні правопорушення проти власності; 3) некорисливі кримінальні правопорушення проти власності [2, с. 561–585], або 1) діяння, які характеризуються протиправним корисливим заволодінням чужим майном, що ... здійснюється без застосування насильства; 2) діяння, які характеризуються протиправним корисливим заволодінням чужим майном, що ... здійснюється із застосування насильства; 3) діяння, які характеризуються протиправним корисливим заподіянням шкоди власникові без ознак заволодінням чужим майном; 4) некорисливі посягання на власність [3, с. 174–175].

Наведені класифікації злочинів проти власності повністю узгоджуються із позицією А. А. Кунашева, який, визначаючи кримінально-правове значення мотиву злочинів, наголошував на можливості здійснення ним функції системоутворюючої ознаки [9, с. 35]. Наразі Ю. А. Дорохіна пропонує під корисливими злочинами проти власності розуміти сукупність передбачених кримінальним законом суспільне небезпечних діянь, основою вчинення яких є корисливий мотив, тобто прагнення протиправне задовольнити потребу самого винного, близьких або сторонніх йому осіб у набутті майнових цінностей, прав на майно або у звільненні від майнових зобов'язань з метою наживи [1, с. 328].

Водночас, як цілком слушно зазначає В. В. Хілюта, корисливий мотив та корислива мета набули особливого змісту саме за радянських часів з причин політичного характеру [11, с. 278]. У спеціальній літературі елітарного періоду розвитку доктрини кримінального права наголошувалося, що на впродовж свого існування радянська держава проводить рішучу боротьбу з елементами, які паразитують, здійснюють посягання як на соціалістичну власність, так і на особисту власність громадян [13, с. 347]. В основу таких підходів було покладено тезу

фундатора радянської держави В. І. Леніна, який у своїй роботі «Как организовать соревнование?» зазначав: «Кто не работает, тот пусть не ест» – вот практическая заповедь социализма. Вот, что надо практически наладить» [10, с. 375]. Особиста власність громадян у СРСР була заснована виключно на праці, вона являла собою результат трудової діяльності громадян. Стаття 118 Конституції СРСР 5 грудня 1936 року (неофіційна назва «Сталінська Конституція») [4] визначала, що право на працю являє собою джерело особистої власності громадян та забезпечується соціалістичною організацією народного господарства, неухильним зростанням виробничої потужності радянського суспільства, усунення можливості господарських криз та ліквідацією безробіття.

Наголошувалося, що в умовах соціалістичної держави кожний громадянин має можливість з успіхом застосовувати свої здібності та чесно працювати. Особи, які не бажали чесно працювати та посягали на особисту власність інших громадян, з метою збагатитися за чужий рахунок, повинні переслідуватися у кримінально-правовому порядку та суворо каратися [13, с. 348]. Отже, встановлюючи підстави кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання як на соціалістичну власність, так і на особисту власність громадян, кримінальний закон визначав головним критерієм їх суспільної небезпечності не порушення відносин власності (права володіння, користування та розпорядження майном), а незаконне збагачення винного – «з метою збагатитися за чужий рахунок». Таке збагачення априорі не можливе без наявності корисливого мотиву, що й обумовлювало класифікацію відповідних посягань на корисливі та некорисливі злочини у доктрині кримінального права елітарного періоду та визначення корисливого мотиву як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони більшості злочинів проти власності.

Водночас, Г. А. Кригер зазначав, що у буржуазному суспільстві, де небезпека розкрадань чужого майна убачається, перш за все, в самому факті посягання на «священне» право власності, що є основою панування імущих класів, мотивам, внутрішнім спонукам і цілям, які штовхають винного на заволодіння чужим майном не додається істотного значення. Більш того, оскільки прагнення до наживи складає основу буржуазної моралі, центр тяжіння при оцінці небезпеки майнових злочинів переноситься на факт розпорядження винним чужим майном як своїм власним. На його думку, саме тому буржуазні теоретики проявляють у даному питанні дивовижну одностайність, заперечуючи обов'язковість корисливої мети при розкраданні [6, с. 11].

Саме тому, враховуючи сучасні положення Конституції та ЦК України щодо непорушності права власності, а також чинну редакцію норм, передбачених статтями 185–193, 197-1 та 198 КК України, диспозиція жодної із яких не зазначає на обов'язків корисливий мотив їх вчинення, слід констатувати, що поділ злочинів проти власності на корисливі та некорисливі посягання на сьогодні є пережитком минулого, а корисливий мотив не є обов'язковою ознакою суспільно небезпечних посягань цієї групи. Наведене повною мірою стосується і складів злочинів, передбачених статтями 262, 308, 312, 313 та 410 КК України, формами вчинення яких також є викрадення, привласнення, вимагання відповідних предметів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.

Література:

1. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 743 с.

2. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
3. Кваліфікація злочинів : навч. посіб./Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко та ін.; за ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2016. 356 с.
4. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик : Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm> (дата звернення: 04.04.2018).
5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр> (дата звернення: 02.04.2018).
6. Кригер Г. А. Борьба с хищениями социалистического имущества. Москва: Юрид. лит., 1965. 328 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. для студентів юрид. ВНЗ ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. 677 с.
8. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02.04.2018).
9. Кунашев А. А. Мотивы ненависти или вражды в уголовном праве России: монографія. Москва: Юрлитинформ, 2013. 192 с.
10. Ленин В. И. Сочинение. Изд. 4-е. Москва : Гос. изд. полит. лит., 1950. Т. 25 : Июнь – Сентябрь 1917. 504 с.
11. Хилюта В. В. Преступления против оборота объектов гражданских прав : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2017. 352 с.
12. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 02.04.2018).
13. Якубович М. И., Кириченко В. Ф. Советское уголовное право (Общая и Особенная части) : учебник для средних юридических школ/под ред. проф. В. Д. Меньшагина. Москва : Гос. изд. юрид. лит., 1958. 515 с.

ЩОДО ЗМІН В ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ПРОТИДІЮ НАСИЛЬСТВУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Храмцов Олександр Миколайович

доктор юридичних наук, доцент

професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

***Ключові слова:** домашнє насильство, психологічне насильство, згвалтування, систематичність вчинення злочину, жорстоке поводження, добровільна згода потерпілого.*

Останнім часом український законодавець прийняв цілу низку законів, які спрямовані на протидію насильству, зокрема домашньому. Ми підтримуємо бажання розробити та впровадити правові норми, які відповідають міжнародним та європейським стандартам але слід пам'ятати і те, що ці норми повинні не суперечити діючому національному законодавству, не порушувати його системність та усталену практику застосування. Зупинимося на двох таких законах: Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та Законі України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [1; 2]. Перший з них набрав чинності, другий набирає з січня 2019 року.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» скасував дію попереднього Закону «Про попередження насильства в сім'ї», але не позбавився тих вад, які той мав. В ньому дається наступне визначення поняття домашнього насильства – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім і теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що і постраждала особа, а також погрози вчинення таких дій. В свою чергу, психологічне насильство - це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі і щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю. Аналіз двох цих понять дозволяє нам зробити висновок про те, що до домашнього насильства відносяться погрози виказати погрози вчиненням певних дій. Розробники закону взагалі не урахували співвідношення основних форм насильства – фізичного та психічного.

Викликають певні зауваження і зміни в законодавство про кримінальну відповідальність. Так в якості обставини, яка пом'якшує кримінальне покарання пропонується визнати вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь та гідність особи, а також при наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого. Діючий Кримінальний кодекс до цього визнавав такою обставиною саме особливу жорстокість. Дуже складно провести розмежування цих понять. Сам термін «поведження» потребує додаткового тлумачення. Особливо це стосується часових меж такого поведження. Системний характер - це хоча б втретє, чи щось інше. Ще складнішим питанням є розмитість поняття «поведження, що принижує честь та гідність».

Далі ще цікавіше. Пропонується встановити кримінальну відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України). Ця норма буде передбачати відповідальність за умисне, систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних

страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. У нас виникає одразу кілька запитань: систематичне (це знову три і більше рази), різне насильство чи тотожне; чи повинні бути пов'язані мотиви вчинення злочину з спільним життям колишнього подружжя (якщо так, то чому вони не відображені в диспозиції кримінально-правової норми); близькі відносини – це що (інтимні чи не тільки); хто визначає, що таке взагалі якість життя потерпілої особи і те, що вона погіршилася (до речі наскільки); що мається на увазі під емоційною залежністю; який спеціаліст буде робити висновок; за результатами якої експертизи це буде встановлено; як співвідноситься ця норма з іншими нормами про злочини проти здоров'я особи (виходячи з санкції данної статті, це злочин невеликої тяжкості).

Далі законодавець встановлює кримінальну відповідальність за примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи (ч. 2 ст. 134 КК України). Примушування є складним суспільно небезпечним діянням, яке характеризується такими діями як погрози та інші прояви кримінального психічного насильства. Останнє не може бути вчинене зі згодою потерпілої особи. Це вже не насильство. Тому вживання терміну «без добровільної згоди потерпілої особи» є зайвим і юридично та граматично неправильним.

Законом встановлюється кримінальна відповідальність і за примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України). В цьому випадку, законодавець вже не вживає терміну «без добровільної згоди». Але вживає словосполучення «спонукання до переміщення потерпілого на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає з такою метою». Тут доречно б було вказати способи спонукання.

Викликає певні заперечення нова редакція ст. 152 КК України (Зґвалтування). Цей злочин визначається як вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмету, без добровільної згоди потерпілої особи. Цим злочином охоплюються випадки вчинення зґвалтування, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч. 1) та статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (14 років) – ч. 4. Такий підхід, на наш погляд, виключає цей злочин з числа насильницьких, тому, що не вказується насильство (фізичне або психічне) як спосіб вчинення цього злочину. Не повним і дуже не конкретним є і визначення згоди потерпілої особи, яке дається у примітці до цієї норми: згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

Стаття 153 КК України після набрання чинності буде встановлювати кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, тобто за вчинення будь-яких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи без добровільної згоди потерпілої особи. Знову «ця добровільна згода». Та не може бути насильства в кримінально-правовому значенні за згодою потерпілої особи. Це вже не насильство. Потребує також окремого тлумачення поняття дій «сексуального характеру». Доречним це було б зробити і примітці до даної кримінально-правової норми.

Стаття 154 в редакції цього закону продовжує практику визнання примушування до здійснення акту сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи.

Короткий аналіз положень вказаного Закону дозволив нам зробити наступні висновки: нами підтримується позиція українського законодавця щодо імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, яке спрямоване не протидію домашньому

насильству; при процесі імплементації слід урахувати національні традиції законодавства, його системний характер та внутрішню побудову; не можна зловживати великою кількістю оціночних понять, які потребують додаткового тлумачення і будуть викликати складнощі в правозастосовній практиці; слід відрізнити поняття насильства в кримінальному праві і в інших галузях права та соціально-правових науках; для розробки законодавчих проектів слід залучати досвідчених фахівців у відповідних галузях; не можна називати закон дуже вдалим, якщо він ще почав діяти і не встановлена його ефективність.

Література:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306 (дата звернення 18. 01.2018).

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення 18. 01.2018)

ВІДМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО КАРАНОГО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ВІД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 173² КУпАП, ТА СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ

Бабанін Сергій Володимирович,

доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: кримінальна відповідальність, відмежування злочинів, домашнє насильство.

Стаття 126¹ «Домашнє насильство» (набере чинності 11.01.2019 р.), якою доповнений КК Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», передбачає кримінальну відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [1].

Частина 1 ст. 173² «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» КУпАП в редакції від 07.12.2017 р. передбачає адміністративну

відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення [2].

Крім того, КК України у розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» містить загальні норми, що передбачають кримінальну відповідальність за спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або іншого фізичного болю (ст.ст. 121, 122, 125, 126, 127).

Виникають питання відмежування кримінально-караного домашнього насильства від схожого за ознаками адміністративного правопорушення та розмежування злочинів проти здоров'я особи, що мають схожі з діянням, передбаченим ст. 126¹ КК, ознаки.

Одним з основних критеріїв відмежування ст. 126¹ КК від ст. 173² КУпАП слід визнати ознаку систематичності діянь, передбачену ст. 126¹ КК. Під систематичністю мають на увазі послідовність у діях, вчинках, наявність системи у чому-небудь [3, с. 205].

Проте це визначення не дає відповіді на питання, скільки разів треба вчинити діяння, щоб визнати його систематичним.

У п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25.04.2003 р. № 3 визначено: «Під здійсненням особою, не зареєстрованою як суб'єкт підприємництва, будь-якого виду підприємницької діяльності з числа тих, що підлягають ліцензуванню, слід розуміти діяльність фізичної особи, пов'язану із виробництвом чи реалізацією продукції, виконанням робіт, наданням послуг з метою отримання прибутку, яка містить ознаки підприємницької, тобто провадиться зазначеною особою безпосередньо самостійно, систематично (не менше ніж три рази протягом одного календарного року) і на власний ризик» [4].

Отже, Пленум ВСУ визнає систематичністю вчинення діяння три і більше разів.

На триразовість вчинення діяння для визнання його систематичним у розумінні ст. 126¹ КК опосередковано вказує і сучасна редакція ст. 173² КУпАП, яка передбачає відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, тобто, фактично, за друге діяння, вчинене протягом року.

Разом з тим вважаємо, що систематичність виступає розмежувальним критерієм кримінально-караного домашнього насильства та ст. 173² КУпАП лише у випадку вчинення психологічного або економічного домашнього насильства. Випадки ж домашнього насильства фізичного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень) у будь-якому разі, у тому числі і при одноразовому його вчиненні, слід кваліфікувати за ст. 126 «Побої і мордування» або ст. 127 «Катування» КК України, які

повністю охоплюють об'єктивні та суб'єктивні ознаки такого діяння і передбачають більш суворий вид юридичної відповідальності ніж адміністративна.

У зв'язку з наведеним та з метою усунення колізії правових норм пропонуємо виключити з переліку можливих діянь, передбачених ст. 173² КУпАП, домашнього насильства фізичного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень).

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page11>.

3. Словник української мови : [В 10 т.]. Т. 9 / [редкол.: І.К. Білодід та ін.; уклад.: І. Р. Вихованець, В. П. Градова, Г. Н. Демчик та ін.; ред. тому: І.С. Назарова та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 916 с.

4. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25.04.2003 р. № 3 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03>.

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ БЛАНКЕТНОЇ ДИСПОЗИЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ, ОПИСАНОЇ У Ч. 1 СТ. 222-1 КК УКРАЇНИ

Данилевська Юлія Олександрівна,

Донецький юридичний інститут МВС України, завідувач аспірантури, кандидат
юридичних наук, старший науковий співробітник

Ключові слова: бланкетна диспозиція, оціночне поняття, маніпулювання на фондовому ринку.

Кваліфікація злочину, як встановлення ознак складу злочину у вчиненому діянні, потребує від правозастосовувача тлумачення ознак складу злочину, закріплених у певній кримінально-правовій нормі. Для правильного застосування кримінально-правової норми ознаки складу злочину, закріплені в ній, повинні відповідати таким вимогам як вичерпність, необхідність і достатність [1, с. 4 – 10]. Утім, у випадках, коли охоронювані правовідносини є динамічними, постійно змінюваними та урегульовані великим масивом нормативного матеріалу, законодавець використовує такий спосіб конструювання диспозиції кримінально-правової норми, як бланкетний.

На нашу думку, бланкетний спосіб викладу ознак складів злочинів є ефективним засобом забезпечення системності права як його невід'ємної ознаки та дозволяє сформулювати узагальнену норму, яка ставить під кримінально-правову охорону певні

правовідносини. При цьому сама кримінально-правова норма залишається незмінною, незважаючи на розвиток, зміну чи диференціацію таких правовідносин. Тобто наявність бланкетних диспозицій в кримінальному законодавстві пояснюється прагненням законодавця уникнути статей з громіздкими диспозиціями, що містять детальні переліки тих чи інших порушень.

Разом із цим, формулювання бланкетних диспозицій кримінально-правових норм не позбавлено певних вад. Яскравим прикладом цього є бланкетна диспозиція кримінально-правової норми, описаної у ч. 1 ст. 222-1 КК України «Маніпулювання на фондовому ринку».

Особливістю цієї бланкетної диспозиції є те, що в ній прямо передбачена вказівка на конкретний закон, до якого необхідно звертатися для тлумачення ознак маніпулювання на фондовій біржі – «встановлені відповідно до закону щодо державного регулювання ринку цінних паперів».

Закон України від 10 жовтня 1996 року № 448 «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» у ст. 10-1 «Маніпулювання на фондовому ринку» дійсно містить перелік ознак, які є маніпулюванням цінами на фондовому ринку. Зокрема, таким маніпулюванням визнається відповідно до:

- п. 5 ч. 1 ст. 10-1 цього Закону неодноразове протягом торговельного дня укладення двома або більше учасниками торгів угод купівлі чи продажу фінансових інструментів у власних інтересах чи за рахунок одного і того ж клієнта, за якими кожен з учасників торгів виступає як продавець та покупець одного і того ж фінансового інструменту за однаковою ціною в однаковій кількості або які не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети хоча б для одного з учасників торгів (або їх клієнтів);

- п. 6 ч. 1 ст. 10-1 цього Закону неодноразове протягом торговельного дня здійснення або намагання здійснити операції чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети, якщо за результатами таких торгів власник таких фінансових інструментів не змінюється.

Як бачимо, для визначення маніпулювання цінами на фондовому ринку законодавець використав такі оціночні поняття як «очевидний економічний сенс» та «очевидна законна мета». Тобто, фактично тлумачення бланкетної диспозиції, описаної у ч. 1 ст. 222-1 КК, пропонується здійснити за допомогою оціночних понять. Пропонуємо дослідити зміст поняття «очевидний економічний сенс».

Аналіз чинного законодавства свідчить про відсутність визначення вищезазначеного оціночного поняття як характеристики угоди купівлі чи продажу фінансових інструментів.

Натомість законодавчо закріплено визначення «економічної доцільності (сенсу) фінансової операції – як аргументованого обґрунтування, що така фінансова операція спрямована на досягнення економічного результату, економічних або особистих цілей, які не порушують вимоги законодавства України або не спрямовані на такі порушення (абз. 2 п. 2 Положення про порядок здійснення банками аналізу та перевірки документів (інформації) про фінансові операції та їх учасників, затверджене Постановою правління Національного банку України від 15 серпня 2016 року № 369).

Видається, що застосування для тлумачення «очевидного економічного сенсу укладеної під час торгів угоди» визначення «економічної доцільності (сенсу) фінансової операції» є допустимим, оскільки укладення двома або більше учасниками торгів угод

купівлі чи продажу фінансових інструментів фактично супроводжується вчиненням певних фінансових операцій. Отже, фінансова операція – це система юридично-технічних дій установи задля виконання укладеної угоди.

Це підкреслює й І.А. Безклубий – надання банком послуг клієнту здійснюється на підставі цивільних правочинів, а реалізується через систему юридично-технічних дій банківської установи – банківські операції [2, с. 20].

Вивчення практики Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо правопорушень на ринку цінних паперів свідчить, що цей орган у своїх постановах про накладення санкцій за правопорушення на ринку цінних паперів встановлює наявність ознак маніпулювання цінами на фондовому ринку, визначені ст. 10-1 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» за таких фактичних обставин: «Біржові торги які відбувались 31.07.2014 року, 31.10.2014 року, 28.11.2014 року та 30.12.2014 року з цінними паперами є останніми робочими днями місяців та за результатами яких формувався біржовий курс акцій Емітента у розмірі: 5,99 грн. Таким чином, ТОВ «ФК «АВАНГАРД», ТОВ «БК «ОПТИМА» та ПрАТ «АЛЬТЕРА ФІНАНС» здійснювали операції купівлі/продажу акцій Емітента, які надають уявлення щодо ціни на акції Емітента, що не відповідають дійсності і призводять до встановлення інших цін, ніж ті, що існували б за відсутності вищевказаних операцій». За результатом здійснення аналізу операцій із зазначеними вище цінними паперами, Комісією, зокрема, було встановлено в діях учасників фондового ринку ознаки маніпулювання цінами при здійсненні операцій з цінними паперами на ПрАТ «ФБ «ІННЕКС», в частині неодноразового протягом торговельного дня укладання двома учасниками торгів угод купівлі чи продажу фінансових інструментів у власних інтересах, які не мають очевидного економічного сенсу (постанова Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 607-ЦА-УП-ФБ про накладення санкції за правопорушення на ринку цінних паперів від 29 грудня 2017 року).

Принагідно зауважимо, що дослідити питання тлумачення оціночних понять «очевидний економічний сенс» або «очевидної законної мети» в контексті ознак такого злочину як маніпулювання на фондовому ринку у судовій практиці досить складно.

Так, не дивлячись на те, що відповідно до даних Єдиних звітів про кримінальні правопорушення, представлених Генеральною прокуратурою України, за період з 2013 до 2018 року (у 2011 – 2012 роках у звіті інформація за ст. 222-1 КК України не наводилась), щорічно обліковувалось не більше 1 (у 2016 році – 2) кримінального провадження, порушеного за ст. 222-1 КК України, інформація про закінчення таких кримінальних проваджень відсутня (майже всі вони були закриті).

Це підтверджується й даними Єдиного державного реєстру судових рішень: в Україні немає жодного вироку (або іншого рішення суду) у кримінальному провадженні за ст. 222-1 КК України у період з моменту запровадження кримінальної відповідальності за маніпулювання на фондовому ринку дотепер.

З огляду на викладене, вважаємо, що законодавець при конструюванні ознак складу злочину в конкретній кримінально-правовій нормі, повинен прагнути до точного, чіткого та ясного їхнього викладу, навіть у випадку бланкетності норми. А використання оціночних понять у регулюючих нормативно-правових актах для розкриття змісту бланкетних диспозицій є неприпустимим.

Література

1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – 352 с.
2. Безклубий І.А. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми : монографія / І.А. Безклубий. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 378 с.

ВИНА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ У НЕОБЕРЕЖНОМУ ЗЛОЧИНІ, ПЕРЕДБАЧЕНОМУ СТ. 286 КК УКРАЇНИ

Крайник Григорій Сергійович,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ключові слова: необережні злочини, вина, життя, здоров'я, суспільно небезпечні наслідки, відповідальність.

Вже понад 132 роки тому, 29 січня 1886 р. німецький механік Карл Бенц отримав патент на перший у світі бензиновий автомобіль. Щороку реєструється близько 60 млн дорожньо-транспортних пригод, у результаті яких понад 1 млн осіб гине і понад 10 млн отримують тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості [1, с. 40]. З часом на 1 тис. жителів буде припадати 300-400 транспортних засобів, а таке зростання буде сприяти збільшенню дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) [2, с. 223-224]. Україна займає п'яте місце в Європі за рівнем смертності від ДТП, у середньому гине 15 осіб на 100 аварій [3, с. 56].

Вина особи – це обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад злочину.

Щодо питання вини у злочині, що передбачені ст. 286 КК України, то в юридичній літературі висловлено різні судження. В. І. Касинюк зазначає, що порушення правил може бути вчинене з прямим умислом або зі злочинною недбалістю. До суспільно небезпечних наслідків порушення може бути тільки необережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість). У цілому цей злочин визнається необережним [4, с. 560]. Визнання злочину, передбаченого ст. 286 КК України необережним можна визнати виправданим, оскільки визначальним є ставлення суб'єкта не до діяння (яке саме по собі, без настання суспільно небезпечних наслідків, або з наслідками, що не перевищують легких тілесних ушкоджень, належить до адміністративних правопорушень) до наслідків, що є необережним.

І.С. Печук висловлює подібну позицію, що для суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 286 КК України, характерні умисел або необережність щодо діяння та необережність щодо наслідків [5, с. 258].

В. А. Мисливий погоджується з тим, що злочин, передбачений ст. 286 КК України, має розглядатися як учинений з необережності. Крім того, науковець слушно зауважує, що установлення мотивів при кваліфікації цього злочину є обов'язковим, є важливою умовою індивідуалізації покарання [6, с. 115]. Крім того, у певних випадках мотив (помста, неприязні стосунки, корисливий мотив тощо) може вказувати на умисну вину до наслідків, а тоді це

вже суттєво вплине і на кваліфікацію – такі діяння слід кваліфікувати не за ст. 286 КК України, а, залежно від наслідків за статтями, що передбачають відповідальність за умисні злочини проти життя та здоров'я особи (наприклад, за ст.ст. 115 або 121 КК України тощо).

І.С. Печук та М. В. Сорока вважають, що порушення правил безпеки дорожнього руху може вчинюватись суб'єктом лише з прямим умислом. Пояснюють це дослідники тим, що суб'єкт усвідомлює факт керування транспортним засобом, який є джерелом підвищеної небезпеки, знаючи про заборони та обмеження, що встановлюються Правилами дорожнього руху. Особа, що керує транспортним засобом, свідомо їх порушує, що й призводить до тяжких наслідків. А це і є умислом з боку особи, тому що визначенні вольового моменту прямого умислу мається на увазі саме ставлення до суспільно небезпечного діяння, а не до самих наслідків [[5, с. 261; 7, с. 97]. Це твердження викликає заперечення. По-перше, до діяння можливе психічне ставлення у формі злочинної недбалості. Наприклад, водій не звернув уваги на ремонтні роботи, раптову зупинку іншого транспортного засобу, знак обмеження швидкості, не помітив інший дорожній знак тощо і внаслідок своєї неухважності порушив вимоги Правил дорожнього руху. По-друге, як кваліфікувати дії особи, котра до діяння, передбаченого ст. 286 КК, ставилася зі злочинною недбалістю (якщо не за ст. 286 КК України, тоді як)? Адже на практиці можливі ситуації, коли суб'єкт злочину, передбаченого ст. 286 КК України, не передбачав можливості настання певних суспільно небезпечних наслідків порушення правил безпеки дорожнього руху, хоча повинен був або міг їх передбачити. Отже, злочинну недбалість як вид необережності у ставленні до діяння - порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту не можна повністю виключати.

Прямому умислу притаманні інтелектуальна ознака, тобто усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння і передбачення його суспільно небезпечних наслідків, та вольова ознака, тобто бажання настання наслідків свого діяння.

Особа, котра керує транспортним засобом, повинна усвідомлювати, що вона керує джерелом підвищеної небезпеки, оскільки відповідно до чинного цивільного законодавства України джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів (ст. 1187 Цивільного кодексу України) [8].

Ставлення винної особи до наслідків за порушення правил безпеки дорожнього руху, що призвело до тяжких наслідків, може характеризуватися лише необережністю, а саме злочинною самовпевненістю, оскільки особа, яка керує транспортним засобом (джерелом підвищеної небезпеки), свідомо нехтуючи вимогами правил дорожнього руху, в жодному разі не може не передбачати можливості настання певних шкідливих наслідків від такої поведінки, що є, насамперед, протиправною. Тому, з погляду М.В. Сороки, злочинна недбалість як вид необережності у ставленні до наслідків від порушення правил дорожнього руху повністю виключається [7, с. 98]. Злочинна самовпевненість як вид необережності щодо ставлення до наслідків у складі злочину порушення правил безпеки дорожнього руху, що призвело до тяжких наслідків, також характеризується двома ознаками – інтелектуальною та вольовою.

Інтелектуальна ознака злочинної самовпевненості полягає в тому, що суб'єкт передбачає, що порушення вимог правил дорожнього руху може призвести до суспільно

небезпечних наслідків, однак упевнений, що це не спричинить таких наслідків. Отже, порушуючи правила, особа не пов'язує свою протиправну поведінку з наслідками.

Вольова ознака полягає в наступному: особа легковажно розраховує на відвернення суспільно-небезпечних наслідків. Тобто, розглядаючи саме порушення правил безпеки дорожнього руху, особа розраховує, що від її протиправного діяння не настануть суспільно-небезпечні наслідки, однак розрахунок на обставини, що відвернули б ці наслідки, виявився легковажним, помилковим і наслідки усе ж настали.

Щоб встановити вину при експлуатації транспорту (ст. 286 КК України), слід з'ясувати ставлення особи до порушення вимог експлуатації транспорту. Розділом 31 Правил дорожнього руху «Технічний стан транспортних засобів та їх обладнання» передбачено умови, коли забороняється експлуатація транспортних засобів [9]. Проте одні характеристики транспортного засобу реально перевірити перед кожною поїздкою будь-яким водієм, незалежно від статі, віку тощо (наприклад, технічний стан зовнішніх світлових приладів, склоочисників вітрового скла, наявність звукового сигналу тощо), а інші – практично неможливо без допомоги фахівців (відповідність встановлення світлових і звукових сигнальних пристроїв порядку встановлення, зміна конструкції гальмової системи, переобладнання з порушенням стандартів тощо).

Отже, вина до діяння – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (ст. 286 КК України) може бути у формі прямого умислу або злочинної недбалості. Якщо до діяння вина у формі прямого умислу, то до суспільно небезпечних наслідків – вина у формі злочинної самовпевненості. Якщо ж до діяння вина у формі злочинної недбалості, то і до суспільно небезпечних наслідків можлива лише вина у формі необережності (вид необережності – злочинна недбалість).

Література:

1. Коробеев А. И. Транспортные происшествия: проблемы предупреждения // Сибир. криминол. журнал. 2006. № 1. С. 40-47.
2. Цибульській А. С. Стан, структура, динаміка дорожньо-транспортних злочинів в Україні // Наук. вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ. 2010. Вип. 2. С. 223-224.
3. Полтава К. О. Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжкими тілесним ушкодженням, в Україні: монографія. Х. : Право, 2014. 284 с.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
5. Печук І. С. Особливості суб'єктивної сторони порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в Україні (ст. 286 КК України) // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 66. С. 254-262.
6. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія. Д. : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. 380 с.
7. Сорока М. В. Форма вини та її специфіка у злочинах, передбачених ст. 286 КК України // Юридична наука: виклики і сьогодення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 9–10 червня 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. 108 с. С. 96–99.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435- IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

9. Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 // Офіц. вісник України. 2001. № 41. Ст. 1852.

ЗМІНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

Мостепанюк Людмила Олександрівна,

доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент

Ключові слова: кримінальна відповідальність, органи пробації, іспитовий строк, потерпілий від злочину, представник уповноваженого органу з питань пробації, громадські роботи.

У Верховній Раді України зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання кримінальних покарань та організаційно-правового забезпечення діяльності органу пробації» № 7494 від 17.01.2018 р. Даний Проект Закону України розроблено з метою удосконалення існуючого механізму правового регулювання у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, адже наявна система виконання кримінальних покарань та закріплені організаційно-правові основи діяльності органу пробації не є досконалими, у зв'язку з чим існують прогалини, недоліки та законодавчі колізії, які можуть бути усунені шляхом прийняття відповідного закону.

Законопроектом передбачається внести зміни до ряду нормативно-правових актів, серед яких – і зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК), які спрямовані на удосконалення нормативного регулювання питань у сфері виконання кримінальних покарань та діяльності органів пробації.

Так, пропонується ч. 1 ст. 78 КК «Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням» викласти у наступній редакції: «У день закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та щодо якого відсутній обвинувальний вирок, який набрав законної сили, за вчинення нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання».

Загалом підтримуючи загальну зміну змісту даної норми, зауваження виникають до словосполучення «у день закінчення іспитового строку...». В законодавстві прийнятним є сприйняття будь-якого часу в розумінні «на наступний день...». Тому видається правильною позиція щодо звільнення особи судом від призначеного йому покарання не в день закінчення іспитового строку, а на наступний день після його закінчення.

Проектом Закону з метою посилення безпеки представників уповноваженого органу з питань пробації та їх близьких родичів пропонується передбачити кримінальну відповідальність за опір представнику уповноваженого органу з питань пробації під час

здійснення ними своїх повноважень та за погрозу або насильство щодо представника уповноваженого органу з питань пробації.

Така пропозиція не є доцільною з огляду на наступне. Частиною першою статті 342 КК передбачається відповідальність за опір представникові влади, що охоплює і діяння, вчинені щодо представника уповноваженого органу з питань пробації, який є представником влади. Визнання представника уповноваженого органу з питань пробації представником влади ґрунтується на положеннях наступних нормативно-правових актів:

а) як вказано в ч. 1 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу, органами виконання покарань є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації;

б) відповідно до положень п. 4-5 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію» від 5.02.2015 р., орган пробації – це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації; персонал органу пробації – працівники, які відповідно до повноважень, визначених цим Законом та іншими законами України, виконують завдання пробації;

в) Згідно з Наказом Міністерства юстиції України № 2649/5 від 18.08.2017 р. «Про затвердження типового положення про уповноважений орган з питань пробації», уповноважений орган з питань пробації (далі – орган пробації) є органом виконання покарань, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації. Орган пробації безпосередньо підпорядковується міжрегіональному управлінню з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України та є відокремленим підрозділом без права юридичної особи. Орган пробації утворюється Міністром юстиції України в адміністративно-територіальних одиницях України для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Отже, на підставі вищевикладеного є очевидним той факт, що представник уповноваженого органу з питань пробації відповідно до положень чинного законодавства на сьогодні є представником влади і окремо виділяти його в якості потерпілого від злочину, передбаченого ст. 342 КК, сенсу немає.

Щодо логіки визнання представника уповноваженого органу з питань пробації потерпілим у ст. 345 КК також є сумніви.

По-перше, не зрозуміло, чому зміни пропонуються лише до ст. 345 КК, а до злочинів, передбачених ст. 343, 347, 348, 349 КК – ні.

По-друге, ст. 345 КК передбачає відповідальність за погрозу чи насильство щодо працівника правоохоронного органу з огляду на специфіку і небезпеку їх професійної діяльності, якою є їх безпосередня участь у: 1) розгляді судових справ усіх інстанцій, 2) розслідування кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення, 3) оперативно-розшуковій та розвідувальній діяльності, 4) охороні громадського порядку та громадської безпеки, 5) виконанні вироків, рішень, ухвал судів; 6) контролі за переміщенням людей, транспортних засобів чи предметів через державний і митний кордон; 7) нагляді і контролі за виконанням законів.

Натомість, як зазначено у ст. 13 КВК, уповноважений орган з питань пробації у межах своїх повноважень забезпечує: а) здійснення нагляду за засудженими, звільненими від

відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей до трьох років; б) виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт; в) реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; г) проведення соціально-виховної роботи із засудженими, до яких застосовано пробацію; д) здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення; е) направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів у порядку, визначеному статтею 57 КВК; є) здійснення інших визначених законодавством заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Тому, з огляду на відсутність специфіки і небезпеки професійної діяльності представника уповноваженого органу з питань пробації підстав визначати вказаних осіб чи їх родичів потерпілими у діянні, передбаченому ст. 345 КК, немає.

Разом з тим, деякі положення проаналізованого законопроекту заслуговують підтримки, а саме: пропозиція збільшення мінімального терміну відбуття громадських робіт з чотирьох до восьми годин на день. На наш погляд, така пропозиція є доцільною і реальною до запровадження. Її реалізація слугуватиме лише посиленню кримінально-правового впливу на винного.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЧИННОГО КК УКРАЇНИ

Павликівський Віталій Іванович,

проректор з навчальної роботи Харківського економіко-правового університету, д.ю.н.,
доцент

Диська Дар'я Григорівна,

заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 5 Харківського
національного університету внутрішніх справ

Ключові слова: кримінальна відповідальність, маніпулювання, фондовий ринок, економічний сенс, ризик економічної діяльності.

Більшість науковців-криміналістів визнає, що кримінальне право, на відміну від інших галузей права, не має своїм завданням врегулювання або створення нових суспільних відносин. Відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України основним завданням кримінального кодексу України є правове забезпечення охорони вже встановлених нормами інших галузей права суспільних відносин. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Однак ефективне застосування кримінального закону в багатьох випадках залежить від правильного тлумачення положень кримінально-правових норм та точного розуміння «волі» законодавця, яка виражена в тексті цього закону. При цьому, таке тлумачення не

повинне «звужувати» або «розширювати» зміст закону, а потребує розкриття лише його дійсного змісту.

В багатьох випадках тлумачення кримінального закону вимагає звернення до положень не тільки охоронного, але й регулятивного законодавства. Особливу увагу таке системне тлумачення набуває під час аналізу бланкетних диспозицій Особливої частини КК України. В таких ситуаціях правильне і точне застосування кримінального закону залежить не тільки від вірного розуміння положень КК, але й від наявності відповідного регулятивного законодавства, його повноти та точності. В інших випадках, норма КК, незважаючи на її «бездоганність», буде залишатися лише декларацією, позбавленою можливості виконати своє завдання щодо посилення правового забезпечення охорони певних суспільних відносин.

Яскравим прикладом такої неузгодженості законодавця у сфері регулювання та охорони окремих суспільних відносин є стаття 222-1 КК України «Маніпулювання на фондовому ринку».

Згідно з ч. 1 ст. 222-1 КК України маніпулюванням на фондовому ринку слід визнати умисні дії службової особи учасника фондового ринку, що мають ознаки маніпулювання на фондовій біржі, встановлені відповідно до закону щодо державного регулювання ринку цінних паперів, що призвели до отримання професійним учасником фондового ринку або фізичною особою чи третіми особами прибутку у значних розмірах, або уникнення такими особами збитків у значних розмірах, або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Характерною ознакою об'єктивної сторони даного складу злочину виступає суспільно небезпечне діяння, що має ознаки маніпулювання на фондовій біржі. Для точного розуміння змісту вказаних ознак, законодавець прямо вказує на необхідність звернення до закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», де в п. п. 1-8 ст. 10-1 законодавцем наданий вичерпний перелік дій з маніпулювання на фондовому ринку. Зокрема, здійснення або намагання здійснити операції чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів, які надають або можуть надавати уявлення щодо поставки, придбання або ціни фінансового інструменту, що не відповідають дійсності (п. 1); здійснення або намагання здійснити операції чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів шляхом вчинення умисних протиправних дій, в тому числі шахрайства чи використання інсайдерської інформації (п. 2); поширення інформації через засоби масової інформації, яке призводить до введення в оману учасників ринку щодо ціни, попиту, пропозиції або обсягів торгів фінансових інструментів на фондовій біржі, що не відповідають дійсності (п. 3); купівля або продаж фінансових інструментів перед закриттям торговельної сесії фондової біржі з метою введення в оману учасників ринку щодо цін, які склалися наприкінці торговельної сесії (п. 4).

На перший погляд ці та інші перелічені у ст. 10-1 закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» суспільно небезпечні дії, що мають ознаки маніпулювання не викликають серйозних труднощів для розуміння їх змісту та особливостей. Однак більш детальний аналіз положень ст. 10-1 дозволяє стверджувати про серйозні проблеми правозастосовної практики, які можуть виникнути у правоохоронних органів та суду під час застосування ст. 222-1 КК України.

Зокрема, п. 5 ст. 10-1 закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» вказує на наступні дії, що мають ознаки маніпулювання: неодноразове протягом торговельного дня укладення двома або більше учасниками торгів угод купівлі чи продажу фінансових інструментів у власних інтересах чи за рахунок одного і того ж клієнта, за якими кожен з учасників торгів виступає як продавець та покупець одного і того ж фінансового інструменту за однаковою ціною в однаковій кількості або які не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети хоча б для одного з учасників торгів (або їх клієнтів), а також надання клієнтом кільком учасникам біржових торгів доручення на укладення в його інтересах однієї або більше угод з одним і тим самим фінансовим інструментом, під час яких покупець та продавець діють в інтересах клієнта.

Ключовою проблемою в цьому випадку, як нам вбачається, є використання законодавцем термінології, пояснення змісту якої в чинному законодавстві або взагалі відсутнє, або викликає суттєві зауваження. Вказане, в першу чергу, стосується вказівки закону на необхідності встановлення *очевидного економічного сенсу* під час укладення двома або більше учасниками торгів угод купівлі чи продажу фінансових інструментів. В іншому випадку, вказані дії будь-яким учасником фондового ринку можуть трактуватися правоохоронними органами як маніпулювання. Це, в свою чергу, дає підстави для довільного вирішення питання про притягнення винних до кримінальної відповідальності.

На жаль, визначення терміну «очевидний економічний сенс» відсутній в економічній та юридичній економічній літературі [1; 2; 3]. Відповідно до Нового тлумачного словника української мови, поняття «сенс» може мати наступні значення: 1. Суть чого-небудь, зміст// Те, що відіграє особливу роль, що має виняткове значення, сила; 2. Розуміння. Підстава, рація, доцільність, корисність. 3. Мета, основне призначення чого небудь, поклик [4, с. 262].

Не містить вказаного визначення і чинне законодавство. Проте визначення про економічну доцільність (сенс) фінансової операції міститься у законодавстві щодо регулювання діяльності банківської системи.

Зокрема у п. 2 Положення № 369 **економічна доцільність (сенс) фінансової операції** – аргументоване обґрунтування, що така фінансова операція спрямована на досягнення економічного результату, економічних або особистих цілей, які не порушують вимоги законодавства України або не спрямовані на такі порушення [5]. Однак таке визначення нас повертає до розуміння того, що економічно доцільною слід вважати фінансову операцію, що не порушує вимоги законодавства. Але складність встановлення маніпулювання якраз і полягає в тому, що зазначеним протиправним діям надається зовнішньо законний вигляд.

На нашу думку, визначення поняття «очевидний економічний сенс» слід здійснювати через іншу економічну категорію «ризик економічної діяльності». Чим вищі економічні ризики, тим менший очевидний економічний сенс від угод або фінансових операцій. Національний банк, у вже згадуваній постанові в п. 4 зазначає: «Ризикова фінансова операція – це фінансова операція, що містить/може містити ознаки здійснення банком ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, у тому числі для приховування реальних вигодоодержувачів, здійснення будь-яких дій, пов'язаних з коштами, що можуть бути одержані внаслідок вчинення злочину, спрямованих на приховування джерел походження зазначених коштів чи сприяння особі, яка є співучасником у вчиненні злочину, що є джерелом походження зазначених коштів, тощо». Таким чином, саме ризик

заподіяння економічних збитків або підтвердження факту незаконності угоди є основою визначення категорії «очевидний економічний сенс».

У зв'язку з цим термін «очевидний економічний сенс» у даному випадку означає: 1) очевидну економічну доцільність проведення операції, тобто ймовірність понесення збитків є мінімальними; 2) така операція повинна спрямовуватися на досягнення економічного результату; 3) не порушувати вимоги законодавства.

Але головним є значення **очевидний**, тобто вірогідність отримання збитків за даною операцією є дуже низькою.

В підтвердження обгрунтованості такого підходу до вирішення зазначеної проблеми слід звернутися до вже опрацьованих практикою способів визначення категорії ризиків стосовно клієнтів (учасників) фондового ринку небанківськими фінансовими установами. Зокрема, рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку розроблено рекомендації щодо доцільності проведення фінансових операцій з обов'язковою оцінкою учасників фондового ринку за рівнем ризику (високий та низький) [6]. При наявності «високого» ризику клієнтів, такі фінансові операції слід вважати економічно недоцільними або небезпечними. При цьому в рекомендаціях прямо зазначаються критерії віднесення учасника до такого, який має «високий» рівень ризику. Розподіл учасників фондового ринку за рівнем ризиків (як приклад, «високий», «низький», «середній») дозволяє учасникам фондового ринку класифікувати ризикованість фінансової операції, а як наслідок встановити наявність або відсутність економічного сенсу такої угоди.

Слід вказати, що вказаний висновок є лише доктринальним тлумаченням окремих положень чинного законодавства, що не виключає тих складнощів, перед якими будуть стикатися правоохоронні органи, а також учасники фондових ринків. Застосування оціночних положень при визначенні злочинності або незлочинності діяння завжди викликало жваві дискусії в наукових колах. В даному ж випадку, можливість невизначеності зазначеної категорії суттєво розширює межі довільного тлумачення та застосування закону як правоохоронними органами, так і судом, що в свою чергу, призводить до обмеження прав та свобод людини, зниження інвестиційної активності, стагнації економічних відносин в державі.

Література:

1. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / під. ред. Р. Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – 700 с.
2. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник /А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. - 1072 с.
3. Енциклопедія цивільного права України / Відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре., 2009. – 952 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: В 3-х т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : «Аконіт», 2007. – Т. 1 /А-К/. – 926 с., Т. 2 /К-П/. – 926 с., Т. 3 /П-Я/. – 862 с.
5. Постанова Правління Національного банку України від 15.08.2016 № 369 «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками аналізу та перевірки документів (інформації) про фінансові операції та їх учасників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0369500-16>.

6. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12 січня 2017 року N 13 «Про затвердження Рекомендацій з управління ризиками клієнтів суб'єктів первинного фінансового моніторингу – професійних учасників фондового ринку (ринку цінних паперів) небанківських фінансових установ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennya-rekomendatsiy-z-upravlnnya-rizikami-klntv-subvktv-pervinnogo-fnansovogo-montoringu-profesynih-utchasnikv-fondovogo-rinku-rinku-tsnnih-paperv-nebankvskyih-fnansovih-ustanov-2/>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ВІКУ, З ЯКОГО МОЖЕ НАСТАВАТИ КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Приходько Тетяна Миколаївна,

директор Вишгородського центру первинної професійної підготовки
«Академія поліції» Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; неповнолітній; малолітній; кримінальна відповідальність.

Аналіз наукової літератури як юридичного, так і медико-психологічного спрямування з проблеми визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а також положень кримінального законодавства, кримінологічних і соціологічних досліджень свідчать про необхідність зміни нижніх вікових меж кримінальної відповідальності [1, с. 99]. Тому в кримінально-правовій літературі дедалі частіше зустрічаються думки, що зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальності, є заходом, який би допоміг вирішити проблему дитячої та підліткової злочинності.

Серед пропозицій про зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, найнижчим віком вказується 11 років (за вчинення умисних вбивств, крадіжок, розбоїв, грабежів) [2, с. 18-19], що, за переконаннями Н.М. Мирошниченко, є недостатньо гуманним, а також не відповідає вимогам міжнародного законодавства [3, с. 82]. Поширеною пропозицією у доктрині кримінального права є зниження мінімальних меж кримінальної відповідальності до 12 років [3, с. 83].

Але, на думку вчених, вік саме з 14 до 16 років є певним фізіологічним етапом у розвитку будь-якої людини, коли особа може регулювати свою поведінку. При цьому вважається, що при досягненні підлітком 12-13-річного віку він вже може реально, усвідомлено і врівноважено оцінювати свою поведінку і дії та може вибирати і прогнозувати як варіанти своєї поведінки, так і наслідки своїх дій в тих чи інших ситуаціях [1, с. 99].

Серед інших пропозицій щодо зміни віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, на увагу заслуговують лише деякі. Наприклад, висловлюються думки, що в теперішній час доцільно говорити не про зниження віку кримінальної відповідальності, а про його підвищення [4, с. 37]: лише в особи віком близько 16–18 років виникають вольові властивості, цілеспрямованість, самостійність, вміння контролювати свою поведінку, починають формуватися загальні критерії моральних оцінок, що дає підстави нижній віковий

ценз кримінальної відповідальності встановити з 16 років [5, с. 52]. Підтримуючи ідею про підвищення вікової межі настання кримінальної відповідальності неповнолітніх, А.А. Примаченок аргументує її особливостями сучасними умовами життя суспільства, швидкими темпами розвитку науково-технічного прогресу і пов'язує вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, з виникненням у особи дієздатності. Він пропонує такі межі: з 15 років – обмежена, з 17 років – повна, а з 18 років – зі спеціальним суб'єктом [6, с. 36].

Ми розділяємо позицію Н.М. Мирошниченко щодо несприйняття підвищення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність: встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності на високому рівні дозволить неповнолітнім, схильним до девіантної поведінки, залишатися безкарними, а значну кількість неповнолітніх втримує від вчинення злочину саме страх перед відповідальністю [3, с. 86].

Крім того, в науці кримінального права часом звучать пропозиції про повну відмову від нижньої вікової межі кримінальної відповідальності [7, с. 147; 8, с. 52; 9, с. 128].

Але даний підхід до визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є неприйнятним через порушення: а) вимог міжнародно-правових актів: ст. 40 Конвенції про права дитини вказує, що держави повинні встановити мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство; б) встановлених історичних традицій, адже ще з давніх часів в Україні вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, диференціювався залежно від усвідомлення суспільної небезпеки вчиненого, а також залежно від ступеня тяжкості вчиненого [3, с. 88].

Отже, основними аргументами щодо зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є поширення випадків скоєння тяжких злочинів особами, які не досягли вказаного у законодавстві віку. При встановленні його мінімального значення варто керуватися, в першу чергу, даними медичних та психологічних досліджень, а також необхідно зосередити увагу на дані педагогічних досліджень.

Література:

1. Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность. СПб.: Лань, 2000. 192 с.
2. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2009. 27 с.
3. Мирошниченко Н.М. Вікова осудність неповнолітніх у кримінально-правовій доктрині України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2013. 203 с.
4. Баштовая А.Н. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. Юристы-Правоведъ. 2008. № 3. С. 36–39.
5. Соловій Я. Щодо визначення меж кримінальної відповідальності. Право України. 1995. № 12. С. 52–57.
6. Примаченок А.А. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних. Минск, 1980. 159 с.
7. Бурдін В.М. Осудність і вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність: співвідношення понять. Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. 2007. Вип. 45. С. 143–152.
8. Гальперин И.М. Уголовный кодекс. Часть общая. Российская юстиция. 1994. № 6. С. 49–55.
9. Иванцова Н.В. Уголовно-наказуемое насилие и признаки, его характеризующие. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Право. 2003. № 1. С. 123–128.

КВАЛІФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Самбор Микола Анатолійович,

кандидат юридичних наук, начальник сектора моніторингу Прилуцького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області, голова Первинної профспілкової організації Прилуцького відділу поліції ЧОО ПАП ОВС України, член Колегії Прилуцької районної державної адміністрації, лауреат НАН України «Талант, натхнення, праця»

Ключові слова: кваліфікація, адміністративне правопорушення, елементи кваліфікації.

Застосування будь-якого заходу примусу пов'язується із обмеженням чи позбавленням особи її прав, свобод, інтересів, що негативно позначається на свободі цієї особи та можливості вільно існувати, розвиватися. Надзвичайно гостро дана проблема виявляється в умовах застосування юридичної відповідальності, що заходи впливу та примусу якої впливають не лише на конкретну особу, а й справляють вплив у цілому на суспільство.

Серед видів юридичної відповідальності найбільш поширеною без перебільшення є адміністративна відповідальність. За даними офіційної статистики за 2014 рік до адміністративної відповідальності притягнуто 2 657 тис. осіб, 2013 року ця кількість становила 4249,9 тис. осіб, 2011 року – 6709,9 тис. осіб, у 2008 році – 9874,9 осіб, а 1995 року – 22400,6 тис. осіб [8].

Залежно від того наскільки своєчасно, об'єктивно та повно застосовується адміністративна відповідальність залежить стабільність суспільних відносин, сталість суспільства у цілому, а також формується довіра до право застосовних та судових органів держави. У процесі застосування норм адміністративно-деліктного права важлива роль відводиться суб'єктам, які здійснюють виявлення, документування та кваліфікацію діянь як адміністративних правопорушень.

Виходячи із важливості завдань, метою даної роботи обрано з'ясування поняття кваліфікації адміністративних правопорушень.

Для юриста-практика важливо уміти правильно кваліфікувати діяння як об'єктивно-протиправне (уміти виявляти елементи складу) та визначати юридичні наслідки, які можуть настати за його вчинення (у тому числі – у вигляді юридичної відповідальності). Разом із цим необхідно добре знати діюче законодавство та загальні принципи відповідальності, володіти стійкими навичками юридичної кваліфікації [2, с. 116]. У зв'язку із цим виникає нагальна необхідність володіти необхідними теоретичними знаннями та уміннями, пов'язаними із здійсненням логічної, аналітичної діяльності. На жаль, констатуємо, що питанню кваліфікації адміністративних правопорушень присвячено надзвичайно мала кількість наукових праць, що вказує на неналежну розробленість даної проблеми та відсутності наукової доктрини кваліфікації адміністративних правопорушень у теорії права, а також виявляє прогалини законодавства у цій галузі.

Для розуміння поняття кваліфікації адміністративних правопорушень звернемося до енциклопедичних знань та розуміння поняття кваліфікації.

Кваліфікація (пізньолат. *qualificatio*, від лат. *quails* – який, якої якості і ... *ficatio*, від *facio* – роблю) – характеристика предмета, явища, віднесення його до певної категорії, групи: рівень теоретичних і практичних знань за відповідною професією або спеціальністю, який відповідає тарифному розряду, категорії, ученому ступеню тощо [6, с. 71]. Отже, суто поняття кваліфікація означає виділення сутнісних ознак явища чи предмета, які дозволяють віднести останнього до певної групи однорідних предметів чи явищ. З цього можна зробити ключовий висновок, що здійснення самої кваліфікації потребує від суб'єкта такої операції наявності необхідних знань, умінь та навичок, відповідної професійної компетентності. Відтак, для здійснення кваліфікації адміністративних правопорушень суб'єкт кваліфікації повинен мати відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень, кваліфікацію, яка на нашу думку, можлива одна – юрист. Це лише базис, що дозволяє здійснювати кваліфікацію, однак не необхідно з'ясувати сутність самої кваліфікації адміністративних правопорушень.

Звернувшись до вітчизняної науки адміністративного та адміністративно-деліктного права, виявляємо, що питання кваліфікації адміністративних правопорушень, його теоретичного обґрунтування, залишається поза увагою дослідників. Безперечно, ряд змістовних робіт присвячено кваліфікації окремих видів правопорушень, однак із цього складно зробити теоретико-узагальнюючі висновки про сутність кваліфікації адміністративного правопорушення у цілому.

Як наслідок, скористаємось аналогією права та звернемося до теорії кримінального права де питання кваліфікації злочинів розроблено значно глибше.

У кримінальному праві кваліфікацією називається юридична оцінка злочину і встановлення (застосування) тієї кримінально-правової норми, яка найбільш повно описує ознаки цього злочину. Кваліфікувати злочин – означає встановити повну відповідність його ознак ознакам норми, яка передбачає відповідальність за вчинення саме цього злочину [1, с. 5]. На думку Кудрявцева В.М., кваліфікація злочинів є встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння та ознаками складу злочину, передбаченого кримінальним законом [1, с. 6]. Хавронюк М.І. зазначає, що кримінально-правова кваліфікація, з одного боку, коли ми говоримо про неї як про діяльність, – це процес оціночно-пізнавальної діяльності відповідних суб'єктів (у кримінальному процесі), а з іншого, коли ми говоримо про правильну чи неправильну кримінально-правову кваліфікацію як про підсумок оціночно-пізнавальної діяльності, – це результат (у кримінальному праві) [3, с. 126]. Кваліфікація злочинів на думку Кривоченка Л.М. – це визначення конкретної суті, якості певного суспільно небезпечного діяння, його фактичних об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлення їх тотожності юридичним об'єктивним і суб'єктивним ознакам певного складу злочину. Кваліфікація злочинів може розглядатися як процес і як результат цього процесу. Як процес кваліфікація злочинів є логічною послідовною діяльністю право застосовних органів, логічним процесом пізнання, що характеризується такими основними етапами: по-перше, виявлення фактичних об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння як конкретного соціального явища, аналіз їх змісту; по-друге, вибір конкретної кримінально-правової норми, яка передбачає таке діяння, усвідомлення і правильне тлумачення закріплених у законі юридичних об'єктивних і суб'єктивних ознак; по-третє, встановлення тотожності фактичних

діянь юридичним; встановлення точної відповідності об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони вчиненого діяння ознакам об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони конкретного складу злочину, який передбачається в Особливій частині Кримінального кодексу України. Кваліфікація злочинів як результат цього процесу відображається у правильному виборі конкретної статті (частини статті) Особливої частини КК, а в деяких випадках – і статті (частини статті) Загальної частини. Саме на цьому етапі дається офіційна оцінка вчиненого діяння як певного складу злочину (легальна кваліфікація) [7, с. 72]. У кримінальному законодавстві України відсутнє легальне визначення «кваліфікації злочинів», однак наукова доктрина у цьому аспекті досягла значного рівня, що дозволяє поряд з іншим використовувати здобутки галузевої науки під час розвитку іншої галузі права. Запропоновані доктринальні погляди, не дивлячись на певні, по-різному сформульовані дефініції, схильні до включення до визначення основних ознак кваліфікації, серед яких слід позначити: 1) пізнавальна діяльність, спрямована на з'ясування суті явища об'єктивної дійсності, його ознак, до яких відноситься об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона, що здійснюється із дотриманням відповідного процесу (процедур); 2) пошукова діяльність, пов'язана із використанням власних професійних знань галузі права щодо розміщення у ній відповідних заборонних норм; 3) аналітична діяльність із співставлення ознак фактичного діяння із абстрагованими ознаками конкретного кримінально заборонено діяння; 4) завершальним етапом є результат кваліфікації, що виявляється у наданні конкретному діянню нормативної форми шляхом відповідного опису та позначення за допомогою умовних знаків (статей, частин тощо).

Як свідчить Савченко А.В., існують цікаві у науково-практичному аспекті положення щодо кваліфікації злочинів, котрі були вироблені законодавцями окремих країн. Кваліфікацією злочину визнається встановлення та юридичне закріплення точної відповідності ознак шкідливого діяння ознакам складу злочину, передбаченого кримінальною нормою (ч. 1 ст. 113 КК Республіки Молдова) [4, с. 24]. На жаль, вітчизняне законодавство не схильне урегульовувати ключову процесуальну діяльність уповноважених посадових осіб із кваліфікації за допомогою норм галузевого позитивного права.

Структуру кваліфікації у зжатому вигляді пропонують автори підручника «Кримінальне право України», які вважають, що кваліфікація злочинів складається з таких елементів: 1) пошук норми, що передбачає відповідальність за скоєне; 2) встановлення відповідності між фактичними ознаками вчиненого посягання й ознаками злочину, передбаченими законом [5, с. 116-117].

Дослідивши поняття «кваліфікація злочинів», виділивши ключові ознаки даного процесу, звернемо увагу безпосередньо на норми адміністративно-деліктного законодавства України. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [10], як ключовий кодифікований акт адміністративно-деліктного законодавства, залишає осторонь будь-які питання пов'язані із кваліфікацією адміністративного правопорушення. У вказаному контексті зазначимо єдине: суб'єкт, який по-суті здійснює кваліфікацію адміністративного правопорушення – це спеціально уповноважені посадові особи, які згідно до ст. 255 КУпАП мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення. Адже саме у протоколі про адміністративне правопорушення зазначається нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення (ст. 256 КУпАП), однак такий запропонований механізм кваліфікації надто розпорошений, оскільки відсутня вказівка на

необхідність вказання конкретної норми (частини, статті) нормативного акту, який передбачає відповідальність за таке правопорушення. Аналогічна й позиція законодавця викладена у ст. 283 КУпАП, де вказується, що у постанові по справі про адміністративне правопорушення зазначається лише нормативний акт, що передбачає відповідальність за таке адміністративне правопорушення. Й лише підзаконні нормативно-правові акти, наприклад Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затверджена наказом МВС України від 06.11.2015 № 1376 [11] наголошує на тому, що при складанні протоколу зазначається частина відповідної статті та стаття КУпАП, якою передбачена адміністративна відповідальність за таке правопорушення. Цікавою є й та обставина, що суб'єкт, уповноважений розглядати справи про адміністративні правопорушення не може відійти від правової кваліфікації адміністративного правопорушення (перекваліфікувати діяння), а може прийняти остаточне рішення виключно за запропонованою кваліфікацією, що встановлена у протоколі про адміністративне правопорушення.

Чишко К.О. переконує, що адміністративно-правова кваліфікація (у широкому розумінні) – процес пізнання та оцінювання зовнішніх ознак поведінки, що проводиться суб'єктами адміністративних відносин, і як результат віднесення діяння до адміністративного правопорушення чи невизнання його таким взагалі. Адміністративно-правова кваліфікація (у вузькому розумінні), тобто кваліфікація адміністративного правопорушення, – діяльність спеціально уповноваженого органу (посадової особи) щодо пізнання (визначення) юридично значущих ознак діяння (правопорушення), їх аналіз, узагальнення та співставлення з ознаками юридичного складу проступку, визначеного законодавством про адміністративні правопорушення [9, с. 156]. На наш погляд, Чишко К.О. непереконливо аргументує розмежування між адміністративно-правовою кваліфікацією і кваліфікацією адміністративного правопорушення, оскільки з аналізу двох визначень, розмежувальним фактором є суб'єкти кваліфікації. Однак, на наш погляд, суб'єкт може бути основою класифікації кваліфікації адміністративного правопорушення, розмежувавши офіційну, здійснювану уповноваженими посадовими особами, та неофіційну – здійснювану суб'єктами правовідносин.

Підсумовуючи екскурс зазначимо, що кваліфікація адміністративного правопорушення – це інтелектуально-вольова діяльність суб'єкта із пізнання, пошуку, співставлення ознак фактичного діяння та ознак обов'язкових елементів (складу) адміністративного правопорушення, визначених у законі про адміністративну відповідальність та заключного встановлення наявності/відсутності у діянні складу адміністративного правопорушення, його формальної інтерпретації за допомогою умовних позначок із посиланням на відповідну норму закону, що міститься у відповідному абзаці, пункту, частині та статті закону про адміністративну відповідальність.

До ознак кваліфікації адміністративного правопорушення, як одного із видів правової кваліфікації слід віднести: 1) пізнавальну діяльність, спрямована на з'ясування суті явища об'єктивної дійсності, його ознак, до яких відноситься об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона, що здійснюється із дотриманням відповідного процесу (процедур); 2) пошукову діяльність, пов'язану із використанням власних професійних знань адміністративно-деліктного права щодо розміщення у ній відповідних заборонних норм; 3) аналітична діяльність із співставлення ознак фактичного діяння із абстрагованими ознаками

конкретного адміністративного правопорушення; 4) завершальним етапом є результат кваліфікації, що виявляється у наданні конкретному діянні нормативної форми шляхом відповідного опису та позначення за допомогою умовних знаків (статей, частин тощо); 5) фіксація кваліфікації адміністративного правопорушення у процесуальному документі (протокол про адміністративне правопорушення, постанова у справі про адміністративне правопорушення). Разом із цими ознаками офіційної кваліфікації адміністративного правопорушення, як певної діяльності, слід зауважити, що остання здійснюється спеціальними суб'єктами, уповноваженими розглядати справи, за обставин, які встановлені у КУпАП, уповноваженими складати протоколи про адміністративні правопорушення.

Насамкінець зазначимо, що питання кваліфікації адміністративних правопорушень слід активно розвивати у правовій теорії, а процес кваліфікації має знайти логічне законодавче визначення, як один із ключових елементів доказування та встановлення у діянні складу адміністративного правопорушення.

Література:

1. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге. К.: Атіка, 2002. 640 с.
2. Кузьмин И. А. Проблемы реализации юридической ответственности : монография. Иркутск : Иркутский юридический институт (филиал) Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, 2015. 167 с.
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
4. Савченко А.В. Щодо правильної і точної кваліфікації злочинів//Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П.Михайленка): тези доп. наук.-теорет. конф. (м.Київ, 24 верес. 2010 р.) [Текст] / ред.. кол.: В.В. Коваленко (голова), О.М. Джужа, Є.М. Бодюл та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 23-26.
5. Кримінальне право України / [П.П. Михайленко, В.В. Кузнецов, В.П. Михайленко, Ю.В. Опалінський]. К.: СПД Карпук С.В., 2006. 440 с.
6. Нагребельний В.П. Кваліфікація // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Ю.С. Шемшученко (голова редкол.), Ф.Г. Бурчак, М.П. Зяблюк та ін.]. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3: К-М. 2001. С. 71.
7. Кривоченко Л.М. Кваліфікація злочинів // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Ю.С. Шемшученко (голова редкол.), Ф.Г. Бурчак, М.П. Зяблюк та ін.]. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3: К-М. 2001. С. 72.
8. Правопорушення. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/pp_rik/pp_u/90-2002.html – Дата доступу 25 квітня 2016 року.
9. Чишко К.О. Адміністративно-правова кваліфікація та кваліфікація адміністративного правопорушення (проступку): поняття, ознаки, передумови/ Вісник ХНУВС. 2015. № 3 (70). С. 150-158.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року: статті 1–212-20. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1509555667304298>; статті 213–330. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print1509555667304298>. – Дата доступу 10 квітня 2017 року.
11. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції: наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376. URL:

ПРИЧИНИ І УМОВИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

Свірін Микола Олександрович

головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Коцюбинська Юлія Миколаївна

науковий співробітник ДНДІ МВС України

Ключові слова: злочинність, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, запобігання, причини.

Зростання в Україні рівня злочинності, поширення корупції та хабарництва, криміналізація економіки, а також недосконалість національної системи запобігання злочинам перетворюють Україну на зону, сприятливу для проникнення злочинного капіталу в економіку, що створює загрозу національній безпеці держави. У свою чергу, псевдобізнесові інтереси олігархічних груп та злочинних організацій створюють підґрунтя для існування тіньової економіки та непрозорого (кримінального) перерозподілу матеріальних ресурсів.

У сучасних умовах існує розгалужена мережа схем виведення коштів із легального обігу, а також легалізації коштів, які отримані в результаті протиправних (злочинних) оборудок і можуть бути використані для незаконного збагачення окремих суб'єктів після проведення тіньових процедур, що дають змогу вважати ці кошти як такі, що отримані законно.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, (далі – легалізація) в умовах поширення «тіньової» економіки стала загальнодержавною проблемою, яку актуалізують і внутрішні особливості легалізації «брудних» грошей, адже тіньові фінансово-господарські операції, завуальовані під легітимні, набувають форм прямого продовження кримінальних економічних відносин. У зв'язку з цим особливої значущості набуває пошук нових шляхів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо запобігання легалізації злочинних доходів.

Розроблення заходів запобігання легалізації має розпочинатися із з'ясування причин та умов, що сприяють вчиненню таких злочинів. Як зазначається в літературі, причини і умови злочинності містяться у всій сукупності негативних явищ суспільства і обумовлюють її існування [1, с. 143]. За рівнем функціонування причини та умови злочинності розглядаються на загально-соціальному, спеціальному та індивідуальному рівнях.

На загально-соціальному рівні досліджувані злочини обумовлюються рядом соціально-економічних, політичних та морально-психологічних процесів, що супроводжують суспільний розвиток.

До соціально-економічних причин та умов легалізації слід віднести негативні процеси в економіці, безробіття, соціальну незахищеність громадян тощо. Водночас, поряд зі збіднінням

значної частини населення в нашому суспільстві утворився прошарок осіб, які мають значні статки на банківських рахунках та в готівці, володіють нерухомістю тощо і уникають оподаткування. Безперечно, що така ситуація зумовлює існування легалізації тіньових коштів.

Що стосується причин політичного характеру, то, на жаль, на сьогодні політичний вплив, державні посади нерідко використовуються представниками цих сфер для особистого збагачення та збагачення окремих груп олігархічного спрямування, перерозподілу доходів, що з однієї сторони наносить шкоду економіці, а з іншого – вигідне для них. В результаті неймовірно високого рівня корупції відбувається незаконний перерозподіл значної частини доходів, які легалізуються з метою їх збереження та подальшого відтворення.

Характеризуючи морально-психологічні чинники, що зумовлюють вчинення легалізації злочинних доходів, слід враховувати суспільну свідомість та психологічний стан людей, правосвідомість та ставлення до норм моралі і права в суспільстві. Переважна більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних з легалізацією вчиняється з корисливих спонукань. Водночас, при цьому слід враховувати, що значна частина осіб, які є співучасниками цих злочинів, погоджується на це не задля отримання надприбутків, а для того, щоб знайти додаткові кошти для існування. Мова йде про осіб, які погоджуються відкривати на своє ім'я рахунки в банках та реєструвати фіктивні підприємства, перевозити готівкові кошти тощо. Вочевидь, що вони полегшують особам, які «відмивають» незаконні доходи, вчиняти злочини.

Проте з цього приводу слід зазначити, що якщо б державні інституції виконували свої функції щодо забезпечення конституційного прав громадян на отримання доходів, що забезпечують їм необхідний рівень життя, таких суб'єктів легалізації було б значно менше, а особам, які замислюють вчинення таких злочинів, було набагато складніше реалізувати свої протиправні задуми. Тут, на нашу думку, існує широке поле для реалізації державою та спеціальними суб'єктами своїх повноважень щодо запобігання легалізації.

На спеціальному рівні найбільш важливими чинниками, що зумовлюють цей вид злочинів, є: незадовільний стан протидії злочинності, організаційно-управлінські прорахунки; недоліки нормативно-правового характеру та в організації запобіжних заходів правоохоронними органами. Про зниження ефективності протидії таким злочинам свідчать статистичні дані, відповідно до яких значна кількість кримінальних проваджень порушених за ознаками ст. 209 КК України в період 2013-2017 рр. була закрита, а з обвинувальним актом до суду з них направлена лише незначна частка. Так, у 2013 р. до суду направлено 95 таких кримінальних проваджень (32,6 % від кількості порушених), у 2014 – 90 (30,4 %); у 2015 – 41 (18,5 %), у 2016 – 24 (15,1%), у 2017 – 62 (25,5%) [2].

У той же час, проведеним аналізом встановлено, що за вказаний період судами винесено лише 120 (38,5 % від загальної кількості направлених справ) обвинувальних вироків за вчинення таких злочинів (у 2013 – 1, у 2014 – 45, у 2015 – 24, 2016 – 27, 2017 – 23) [3], що свідчить про низький рівень ефективності проведення досудового слідства у справах цієї категорії.

Слід зазначити, що на ефективність застосування ст. 209 КК України позитивно не вплинуло і внесення до неї протягом останніх років значної кількості змін, які викликали лише хвилеподібний вплив на кількість порушених кримінальних проваджень в різні періоди. Це свідчить, на нашу думку, про невідповідність норми проблемам суспільних відносин, захист яких вона має забезпечувати. Зокрема складним та неоднозначним для сприйняття є викладення у нормі об'єктивної сторони цього злочину, що нерідко дозволяє «відмивачам» уникати кримінальної відповідальності. Вивчення судово-слідчої практики показало, що окрім

різноманітності підходів до визначення ознак легалізації кримінальних доходів, правозастосовчі органи стикаються і з труднощами щодо відмежування ст. 209 КК від інших складів злочинів тощо.

Про низьку ефективність цієї норми зазначають як експерти Ради Європи з питань фінансового моніторингу, так і вітчизняні вчені [4, с. 45]. Така ситуація, не дозволяє належним чином вивчити причини та умови вчинення цих злочинів, та напрацювати систему адекватних заходів для їх запобігання.

Таким чином, в Україні наявні певні особливості, які не дозволяють в повній мірі працювати механізмам запобігання легалізації, розробленим міжнародною спільнотою, і, які діють у більшості високорозвинених країн. Перш за все, це високий рівень корупції, що поглинув найважливіші сфери суспільного життя, включаючи і правоохоронну систему, в результаті чого державна влада і службове становище в Україні стали найпривабливішим інструментом кримінальних зловживань.

Іншою важливою обставиною, яка стоїть на заваді належного запобігання легалізації, є певна «відірваність» запроваджених антилегалізаційних норм від реального стану, способів та методів відмивання «брудних» коштів в Україні. Значний обсяг готівкового обороту, надає можливість злочинцям не проводити класичні схеми з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, а відтак не проводити сам процес легалізації доходів або ж проводити операції, що є прямо протилежними до класичного відмивання доходів і сплати податків задля надання їм вигляду законно отриманих.

Отже, усунення причин та умов, що сприяють вчиненню легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, вимагає вдосконалення не тільки кримінального законодавства але й законодавства, яке регулює протидію корупції, діяльність підприємницьких структур, фінансово-кредитних установ, утворення дійового механізму виявлення злочинів цієї категорії та проведення відповідних розслідувань з урахуванням досвіду країн з розвинутою ринковою економікою. Першими кроками у цьому напрямі мають бути запровадження на державному рівні дієвих заходів контролю за звітуванням чиновників та їх близьких родичів за доходами та витратами, а також поступове зменшення розмірів дозволених готівкових розрахунків шляхом стимулювання населення у використанні безготівкових розрахунків.

Література:

1. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін. / За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Генеральна прокуратура України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. Електронний ресурс: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
4. Філоненко С. Чи складніше буде відмивати «брудні» гроші в Україні? / С. Філоненко // Віче. — 2009. — Березень. — № 5. — С. 44—45.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ: ЗА І ПРОТИ

Кулик Людмила Миколаївна,

доцент кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ, к. ю. н., доцент

Федоряєва Карина Олегівна,

курсант 302 взводу факультету № 3 Одеського державного університету внутрішніх справ, рядовий поліції

Ключові слова: наркотичні засоби, наркотики, наркотичні речовини, легалізація наркотиків

На сьогодні легалізація наркотичних засобів в Україні, зокрема, марихуани, здається другорядним питанням на тлі тих проблем, які зараз переживає наша держава. Але у європейських країнах, котрі намагаються відстояти ліберальні цінності, давно точаться суперечки навколо необхідності легалізації «трави».

У чинному кримінальному кодексі не існує чіткого поділу на важкі і легкі наркотики – вони усі об'єднані загальним поняттям «наркотичні речовини». А стаття 309 КК України встановлює відповідальність за виготовлення, придбання, зберігання, перевезення і пересилання наркотиків і передбачає покарання у виді штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів, виправні роботи до двох років, арешт на півроку, обмеження або позбавлення волі на строк до трьох років[1].

Існує такий вираз «коли жорстокість закону пом'якшується можливістю його невиконання», так само і в даному випадку, не зважаючи на доволі суровий підхід, дана політика держави не дасть очікуваних сподівань.

Сьогодні існує декілька поглядів на цю проблему і виділяють три основні напрямки. Так, прихильники першого виступають за декриміналізацію, тобто дозвіл вільного продажу деяких наркотиків і окремих аспектів їх обороту, ну наприклад – вживання. Прихильники другого напрямку вважають, що наркотики повинні на законних підставах призначатися лікарями і пропонують ввести законну видачу рецептів на них. Ну а третій напрямок – це легалізація наркотиків, під якою мається на увазі те, що всі наркотики, або майже всі, повинні продаватися вільно, приблизно так само, як в даний час продається алкоголь[2].

Крім того у п'яти областях країни було проведено соціальне опитування з приводу легалізації легких наркотиків в Україні і з'ясувалося, що більше всього хочуть легалізації в Одесі. Так, 19,6% одеситів повністю підтримали легалізацію марихуани, 2,3% не можуть точно сказати чи подобається їм ця ідея, чи ні. І 12,3% опитуваних сказали, що скоріше підтримують.

На другому місці опинився Харків, там 19,1% опитаних респондентів виступили за легалізацію наркотиків. Коли це питання задали киянам, що вони про це думають, то з'ясувалось, що більшість опитаних, а це 62,4%, категорично проти. Також 17,5% скоріше не підтримують. А ось рівень підтримки серед мешканців столиці складає 18,7%. Так само як і киянам, ця ідея не сподобалась львів'янам. 56,6% категорично проти і за легалізацію висловилося 18,5%. І найменше всього серед українців підтримали ідею легалізації наркотиків мешканці Дніпра, у відсотках число опитаних складає 13%[3]. Тобто ми бачимо,

що думки розділилися і для того, щоб з'ясувати чи потрібна нам ця легалізація потрібно зважити усі за і проти.

Наркологи категорично проти легалізації марихуани. Вони кажуть, що на відміну від тютюну, це – сильна психотропна речовина. Куріння коноплі викликає залежність, і що найгірше – призводить до незворотних психологічних розладів. Українські лікарі впевнені – марихуану легалізувати можна, але виключно для потреб медицини – вона ефективний і часто незамінний у важких випадках знеболюючий препарат. Через кримінальну відповідальність нелегальний ринок цього наркотику не зменшується, одночасно допомоги не отримують – тисячі хворих[4].

Якщо казати про злочинність серед наркозалежних, то з одного боку наркомани змушені йти на злочини заради задоволення своєї пристрасті, яку вони не в силах контролювати. Якщо наркотики будуть продаватися за доступними цінами або роздаватися безкоштовно тим, хто залежить від них, то у цих людей відпаде необхідність здійснювати злочинні діяння заради грошей для покупки чергової дози.

Проте з другого боку ми можемо з впевненістю сказати, що наркотики самі по собі народжують злочинність. Досвід країн, які практикують законне призначення наркотиків, показав, що в статистичних зведеннях автоматично зникли такі злочини, як володіння і торгівля наркотиками. Однак злочинність серед наркоманів, які отримували наркотики за рецептами, все одно росла, навіть незважаючи на те, що наркотичні препарати видавалися їм безкоштовно.

Як показує статистика, на частку чисто наркотичних злочинів типу продажу і зберігання заборонених речовин, а також пов'язаних з насильством, грабежами і крадіжками заради видобутку грошей на чергову дозу, доводиться всього 25%. А решта 75% – це інші види злочинів, які не припиняться навіть, якщо наркотики стануть безкоштовними.

Про дозвіл коноплі (марихуани) в Україні говорять і за кордоном. Так Річард Бренсон, член Глобальної комісії у справах наркополітики, зробив дуже гучну заяву під час промови в столиці України Києві. Він зазначив, що уряду яке прийшов до влади, необхідно зробити повністю нові реформи і змінити своє ставлення до наркотиків. Так само він підкреслив, що якщо в країні не будуть проводитися реформи з цього питання, то Україна стане на той же рівень що і Росія, а то і нижче. За його словами за наркотики потрапляють під арешт тільки неспроможні люди, у яких немає грошей щоб відкупитися. Вирішити це питання можна просто: необхідно легалізувати продаж коноплі (марихуани), як це було зроблено в Сполучених Штатах. У США в п'яти штатах повністю легалізували марихуану, а в двадцяти восьми дозволили продаж за медичним призначенням. З такої легалізації Україна буде отримувати величезний податок, який можна направити в корисне русло, а точніше на вирішення питань з освітою, наркотиками, алкоголізмом і так само з охороною здоров'я [5].

Щодо легалізації наркотиків в Україні однозначної відповіді немає. З одного боку, якщо на законодавчому рівні легалізувати легкі наркотики, держава буде отримувати від їх обігу прибуток. Також це дасть можливість контролювати осіб, які вживають наркотики. Однак з іншого – легалізація підштовхне спробувати легкий наркотик велику кількість людей, що призведе до ускладнення проблеми наркоманії. Суспільство до цього не готове. Повертаючись до питання прибутку, потрібно пам'ятати: де стоїть питання грошей, зникає питання моралі. Здоров'я нації не йде ні в яке порівняння з доходами держави. Бо тоді нація буде приречена. Вважаємо, що спочатку потрібно подолати незаконний обіг наркотиків та

вирішити проблему реабілітації наркозалежних осіб, а лише потім можна буде порушувати питання щодо легалізації.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 01 лютого 2016 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2016. – 202 с.
2. Легалізація марихуани в Україні: 10 аргументів за і проти : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://loyer.com.ua/uk/legalizatsiya-marihuani-v-ukrayini-10-argumentiv-za-i-proti/>
3. Легалізація легких наркотиків: що думають українці : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://m.znaj.ua/society/legalizaciya-legkyh-narkotyktiv-sho-dumayut-ukrayinci>
4. Легализация марихуаны в Украине: медицинские плюсы и минусы : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/20161108-legalizatsiya-marihuany-v-ukrayini-medychni-plyusy-ta-minusy/>
5. Легализация марихуаны в Украине: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sports-seeds.com/clause/legalizaciya-marihuany-v-ukraine.html>

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНО ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ ТА ПРЕЗУМПЦІЙ ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Харитонов Сергій Олександрович

Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого

доцент кафедри кримінального права №2

к.ю.н., доцент

Ключові слова: правовий принцип, правова презумпція, військовослужбовець, військові злочини.

Співвідношення правових презумпції та правових принципів недостатньо розроблена науковцями проблематика, особливо коли мова йде про конкретні галузі права. Перш за все, слід визначити те, що ми розуміємо під правовими принципами. Згідно точки зору С.С. Алексєєва, правові принципи - це виражені в праві вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст, основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя.[1, с. 98] В юридичній літературі правові принципи визнають в якості першооснови, керівної ідеї; основоположної ідеї; узагальненої норми права; керівних ідеї відносно сутності цілей права та порядку його практичної реалізації; відправних положень (ідей); категорій правової свідомості, що втілюються в системі правових норм; засад, відправних ідей, які є однопорядковими з сутністю права. М.І. Байтин під принципами права розуміє: «вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які становлять моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права». [2, с. 121]

Презумпція (*praesumptio*) в перекладі з латинського означає припущення, яке ґрунтується на ймовірності. Змістом припущення є факти ймовірного характеру, які ґрунтуються на знанні явищ, предметів та знаходять свій вираз у формі невизначеного ствердження чи заперечення, що може бути оскаржене. При цьому оскарженість, як можливість висування

сумнівів, потрібно розглядати в якості обставини, що обмежує сферу використання презумпційних припущень.

Основними ознаками правових презумпцій є:

1. Імовірність припущення, передбаченого в презумпції і впливає з її заснування, тобто з фактичних даних. При цьому ступінь ймовірності може бути різною в залежності від виду презумпції.

2. Нормативність (презумпція, як вихідна логіко-юридична конструкція включається в «тіло» правової норми, обов'язковість якої встановлюється законодавцем.

Презумпція невинуватості є важливою гарантією особи на справедливий суд, яка передбачена не лише вітчизняним законодавством, а й статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка згідно зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Презумпція невинуватості корелюється з принципом законності та принципом винуватості діяння. Водночас з принципом законності корелюється презумпція знання закону, що знайшла свій вираз в статті 66 Конституції України – «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності».

К вирішенню проблеми взаємозв'язку та розмежуванню їх з правовими презумпціями існує два підходи. Перша точка зору ототожнює правові принципи з правовими презумпціями, виходячи з того, що обидва поняття мають схожі властивості, а саме:

- здатність відображати сутність права в цілому та в окремих галузях права;
- розвиток змісту презумпції та принципів в нормі галузі права;
- використання презумпції та принципів в якості орієнтиру в застосуванні та тлумаченні правових норм.

Виділяються загально правові, міжгалузеві і галузеві презумпції, що за думкою деяких вчених слід ототожнювати з правовими принципами і презумпції як засоби юридичної техніки, які ще не досягли рівня презумпції-принципів.

Згідно другого підходу, який на нашу думку є більш переконливим, ці два поняття не можливо змішувати та ототожнювати, вони діють у певному взаємозв'язку та доповнюють один іншого але ж все ж таки не є синонімічними.

Якщо мова йде про правові принципи, в особливості, про загально правові принцип, то це навіть не поняття, а категорії, які містять в собі в тому числі і презумпції. Принципи відрізняються від презумпції масштабною охоплення юридичної системи та своїм походженням. Презумпції лише штучні припущення, що діють на обмежено коло учасників суспільних відносин, а принципи більш фундаментальні конструкції. Ряд презумпції можуть відігравати значну роль в праві, що зближує їх з принципами права. При цьому презумпції зберігають своє особливе значення в правовій системі.

Деякі вчені, проводячи паралелі між принципами та презумпціями, вірно вважають, що, наприклад, недоцільно використовувати поняття «принцип невинуватості обвинуваченого», так як воно може бути інтерпретовано як твердження про невинність обвинувачуваного. У той же час суть розглянутого правового засобу полягає якраз в тому, що обвинувачений не обов'язково є таким, але він вважається невинним, доки вину не буде доведено. [3, с. 159]

Розглядаючи подібності та відмінності правових презумпції та правових принципів, можливо дійти до висновків, що правовий принцип завжди є основним правилом, загальною ідеєю, яка має суть правового регулювання певної сфери суспільних відносин, поряд з

правовими презумпціями принципи є соціальними та правовими регуляторами і мають схожий механізм дії. Щодо розбіжностей, то правові принципи забезпечують узгодженість всіх приписів нормативного акту, його концептуальну єдність, а правові презумпції покликані оформляти вузькоспеціальні, приватні процеси і явища.

Специфіка невинного заподіяння шкоди в умовах військової служби визначається, перш за все, особливостями об'єкту посягання, бланкетним характером диспозицій військових злочинів та, в деяких випадках, невідповідністю психофізичних якостей військовослужбовця вимогам екстремальних умов або нервово-психічних перевантажень.

Якщо військовослужбовець був призначений в наряд з охорони державного кордону України чи вартової служби, відповідним наказом був включений до підрозділу, що несе бойове чергування (бойову службу), при цьому він не був належним чином проінструктований та не мав спеціальних знань и не пройшов спеціальну підготовку, він не може нести відповідальність за порушення правил несення спеціальних служб, що спричинили тяжкі наслідки. В цьому випадку презумпція невинуватості та принцип винності діяння превалює над принципом «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності». В цих випадках кримінальній відповідальності підлягає особа (начальник), яка своїм наказом затвердила знаходження «непідготовленого» військовослужбовця в наряді з охорони державного кордону України, варті (вахті) чи бойовому чергуванні (бойовій службі). В цих випадках відсутній як інтелектуальний так і вольовий момент в діяльності військовослужбовця відносно фактичних обставин вчиненого. Його суспільно небезпечні дії та тяжкі наслідки цих дій слід розглядати за правилами вибачальної фактичної помилки, яка виключає злочинність діяння та будь-яку кримінальну відповідальність.

На нашу думку, в якості «de lege ferenda» слід запропонувати законодавцю внести в Розділі V КК України наступні положення:

Ст. 25-2 Невинне спричинення шкоди.

Діяння визнається вчиненим при відсутності вини, якщо особа діяла не усвідомлюючи суспільної небезпечності свого діяння (дії або бездіяльності) та по обставинам справи не могла усвідомлювати або не передбачала та по обставинам справи не могла передбачати можливості настання суспільно небезпечних наслідків.

Література:

1. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х томах. М., Юридическая литература. - 1981. ,Т. 1. - 355 с.
2. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Монография. 2-е изд., доп. М.: ООО ИД «Право и государство», 2005. - 544 с.
3. Давыдова М.Л. Правовые презумпции в системе средств юридической техники // Юридическая техника. 2010. № 4. С. 159–170.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛІСНОГО УХИЛЕННЯ БАТЬКІВ ВІД УТРИМАННЯ ДІТЕЙ (СТ. 164 КК УКРАЇНИ) ЗІ ЗЛІСНИМ НЕВИКОНАННЯМ БАТЬКАМИ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДІТЬМИ (СТ. 166 КК УКРАЇНИ)

Євтеєва Дарина Петрівна

к.ю.н., старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, старший науковий співробітник, НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

e-mail: evteeva.dar@gmail.com

***Ключові слова:** злочини у сфері сім'ї, ухилення від утримання дітей, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним, оціночне поняття.*

Забезпечення прав дітей є одним із важливих напрямів політики нашої держави. Низка змін, внесених до Кримінального кодексу (далі – КК) України 2001 р. у норми, які передбачають злочини проти сім'ї та дітей, свідчить про те, що кримінально-правова охорона дитинства в нашій державі посилюється. Водночас у вітчизняному кримінальному праві залишається багато проблем, пов'язаних із указаними злочинами. Однією з них є проблема розмежування діянь, передбачених статтями 164 КК України (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей) та ст. 166 КК України (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування).

Суспільно небезпечне діяння злочину, передбаченого ст. 164 КК, виражається у таких формах: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) (надалі – злісне ухилення від сплати аліментів на дітей); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (надалі – злісне ухилення від утримання дітей). У ст. 166 КК України встановлено кримінальну відповідальність за: 1) злісне невиконання батьками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною, що спричинило тяжкі наслідки; 2) злісне невиконання опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки. У правозастосовній практиці виникає проблема розмежування другої форми діяння за ст. 164 КК (злісне ухилення від утримання дітей) із першою формою діяння за ст. 166 КК (злісне невиконання батьками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною, що спричинило тяжкі наслідки).

Відповідно до примітки у чинній редакції ст. 164 КК України, під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів. Тож щодо такого діяння, як ухилення від сплати аліментів (перша форма діяння за ст. 164 КК), ознака злісності має визначений зміст і обчислюється математично, злісність як ознака ухилення батьків від утримання дітей (друга форма діяння за ст. 164 КК) нині залишається оціночним поняттям.

У кримінально-правовій літературі відмічається, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 166 КК, може виражатися у залишенні дітей без будь-якого нагляду на тривалий проміжок часу, безпідставному обмеженні дітей або підопічних у харчуванні, одязі, інших предметах першої необхідності; ненаданні грошового утримання; ухиленні від догляду і лікування, ухиленні від виховання дітей (незабезпечення відвідування ними школи, відсутність контролю за проведенням дозвілля), незабезпеченні потерпілому безпечних умов за місцем проживання або в іншому місці, штучному створенні незадовільних побутових умов тощо, що призвело до тяжких наслідків [1, с. 56; 2, с. 302; 3, с. 457]. Як бачимо, науковці вважають ненадання грошового утримання формою ухилення від догляду. Згідно з тлумачним словником «доглядати» означає пильнувати, слідкувати за чим-небудь з метою забезпечення нормального стану; піклуватися про кого-, що-небудь; забезпечувати необхідні умови комусь-чому. «Утримувати» означає забезпечувати кого-небудь засобами до існування. Із цього випливає, що поняття догляду та утримання певним чином перетинаються, адже перше включає в себе друге, тому природно, що батьки, не забезпечуючи дитині належного догляду (не надаючи необхідного харчування, одягу, позбавляючи можливості сплатити за лікування, необхідний відпочинок), ухиляються від її утримання.

Проводячи розмежування злочинів, передбачених статтями 164 та 166 КК України, слід зазначити, що в них відрізняється, зокрема момент закінчення злочину: для визнання складу злочину закінченим у ст. 166 КК необхідними є набуття діянням ознаки злісності та настання тяжких наслідків (матеріальний склад злочину), причому питання притягнення винної особи до відповідальності за цією статтею залежить від розсуду суду, який вирішує, чи є її дії злісними, а також чи можна ті або інші наслідки вважати тяжкими. У свою чергу, у ст. 164 КК у другій формі об'єктивної сторони цього злочину злісне ухилення від утримання дітей є закінченим із моменту набуття діянням ознак злісності, що вирішується судом у кожному випадку (формальний склад злочину).

У зв'язку із зазначеним виникає питання: під ознаки якої з цих норм підпадає невиконання обов'язків, що є різновидом утримання, а саме незабезпечення дитини одягом, належними житловими умовами, нормальним харчуванням, лікуванням та оздоровленням? Із цим пов'язане й інше питання – з якого моменту це діяння слід вважати закінченим – із моменту набуття діянням ознак злісності чи з моменту настання тяжких наслідків за ст. 166 КК? У житті така ситуація трапляється часто, при цьому аналіз судової практики дозволив виявити неоднакове застосування судами норм, передбачених статтями 164 та 166 КК. В одних випадках суди кваліфікують злісне ухилення від утримання, поєднане з невиконанням батьками обов'язків по догляду, внаслідок чого настали тяжкі наслідки, лише за ст. 166 КК [4; 5; 6], а в інших – за сукупністю цих злочинів [7; 8; 9; 10]. В останніх випадках дії батьків виявляються, зокрема, в ухиленні від утримання дитини, у витрачанні коштів соціальної допомоги на свої потреби у тому числі й на алкогольні напої. На нашу думку, кваліфікація зазначених дій за сукупністю вказаних злочинів є надмірною. Уявляється, що якщо невиконання обов'язків по догляду за дитиною, виражене у злісному ухиленні від утримання дитини, не спричинило тяжкі наслідки, дії винного слід кваліфікувати за ст. 164 КК, а якщо спричинило – лише за ст. 166 КК України.

Література

1. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія / І. О. Зінченко. – Х. : Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с.
2. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 1 – Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. – 780 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1040 с.
4. Вирок Оболонського районного суду м. Києва [Електронний ресурс] : справа № 1-кп/756/352/16 від 06 жовт. 2016 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61854582>. – Заголовок з екрана.
5. Вирок Личаківського районного суду м. Львова [Електронний ресурс] : справа № 1-кп/463/222/15 від 25 груд. 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54824990>. – Заголовок з екрана.
6. Вирок Великоберезнянського районного суду Закарпатської області [Електронний ресурс] : справа № 298/160/14-к від 17 лют. 2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37170468>. – Заголовок з екрана.
7. Вирок Трускавецького міського суду м. Львівської області [Електронний ресурс] : справа № 1324/1721/12 від 13 груд. 2013 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44565114>. – Заголовок з екрана.
8. Вирок Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області [Електронний ресурс] : справа № 0909/5137/2012 від 19 листоп. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27519349>. – Заголовок з екрана.
9. Вирок Путильського районного суду Чернівецької області [Електронний ресурс] : справа № 1-70/2012 від 01 черв. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50706828>. – Заголовок з екрана.
10. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області [Електронний ресурс] : справа № 1327/2806/2012 від 19 листоп. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28367857>. – Заголовок з екрана.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ЗМІНИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ОБСТАНОВКИ В УКРАЇНІ

Калініна Аліна Владиславівна,

молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В.
Сташиса Національної академії правових наук України

Ключові слова: кримінологічне законодавство України, запобігання злочинності.

Запобігання злочинності як складна діяльність має власні складові реалізації на практиці. Однією з таких складових є правове забезпечення. За визначенням професора В. В. Голіни, правове забезпечення – це встановлення в законах та інших нормативних актах цілей і завдань запобігання злочинності, кола суб'єктів, які здійснюють цю діяльність, їх компетенції, а також основні методи і форми запобіжного діяння [1, с. 92].

Правове забезпечення злочинності в Україні дотепер не має системного характеру, складається з низки норм галузевого законодавства, інколи не узгодженого між собою, та відомчих правових актів [2, с. 335-336].

У вітчизняній літературі також зустрічається інший погляд на правове забезпечення боротьби зі злочинністю під назвою кримінологічне законодавство. Зазвичай ним позначають сукупність нормативно-правових актів, що регулюють та забезпечують реалізацію заходів з обмеження й усунення причин і умов злочинності, утворюють юридичну основу реагування на неї, а також запобігання злочинам, припинення злочинів і протидію злочинності. Таке законодавство містить положення, призначені для здійснення цілеспрямованого впливу на криміногенні фактори, що детермінують злочинність та сприяють вчиненню окремих видів злочинів [3, с. 352].

Але у доктрині, наприклад, деяких пострадянських держав (таких, як Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан та ін.) кримінологічне законодавство – це розвинена, хоча і не повністю реалізована на практиці, цілісна концепція. Наголошується, що норми, пов'язані із запобіганням злочинності, розвиваючись тривалий час у межах переважно адміністративного законодавства (права), на сучасному етапі утворили самостійну групу, що регулює значну за обсягом якісно однорідну сукупність суспільних відносин [4, с. 73]. У першу чергу, це відносини, пов'язані з існуванням потенційної можливості вчинення злочинів окремими особами під впливом певних причин та умов й обумовлені необхідністю превентивного впливу на таких осіб, усунення або нейтралізації криміногенних детермінант [4, с. 73]. Тобто, формується самостійний предмет правового регулювання, а систематизація кримінологічного законодавства сприятиме завершенню формування й кримінологічного права [4, с. 73].

В Україні ж норми, що регулюють запобігання злочинності, – мають дещо хаотичний характер. Деяка їх частина кодифікована (зокрема, КК України, КПК України, КВК України), інша ж розпорошена по законах, відомчих підзаконних актах, програмах, планах регіонального рівня, локальних актах і т.п. На відсутності ознаки системності наголошують і науковці, про що зазначалося вище.

Однак саме виважена нормативна складова забезпечення запобігання злочинності створить необхідний «скелет» для нарощування потужностей правоохоронних органів та громадськості у протидії злочинності. Зважаючи на те, що кримінологічна обстановка в державі постійно зазнає змін, розробка концепції кримінологічного законодавства та вироблення механізму її реалізації – нагальна потреба українського суспільства. Адже структуроване, виважене та реальне до виконання кримінологічне законодавство – новий рівень у боротьбі зі злочинністю, що постійно здійснює виклики правоохоронній системі.

Так, деякий час тому не можна було передбачити зміни у території нашої держави, а звідси – і протистояння терористичним силам загарбника. Окрім цього, набуває нових рис і загальнокримінальна злочинність. З'являються нові загрози для повноцінного забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Наприклад, із розвитком

технологій виробництва харчової продукції, спрямованих на збільшення врожайності та зменшення витрат у цій сфері, набуло поширення використання засобів і речовин, що є шкідливими для життя і здоров'я людини, тобто, утворилася загроза її продовольчій безпеці [див. 5], що є порушенням закріпленого у ст. 50 Конституції України права особи на безпечно для життя і здоров'я довкілля (у тому числі й якісне харчування).

У наш час набули також нової форми порушення права людини на повагу до її гідності (ст. 28 Конституції України). Контент-аналіз вітчизняних ЗМІ свідчить, що у суспільстві поступово впевнено поширюється буллінг (переслідування) як дорослих, так і дітей. Таке агресивне переслідування особи колективом або його частиною може відбуватися різними способами (психічне насильство, моральне приниження, створення «неприємних» ситуацій тощо). Буллінг, на нашу думку, можна розглядати як передумову цілої низки кримінально-караних діянь. Його «виконавці» згодом можуть вчинювати насильницькі злочини проти життя і здоров'я особи, хуліганства й інші злочини проти громадського порядку та моральності та ін.

Ще одним, відносно новим явищем для України є стокерство – пошуки, переслідування, вистежування та подальше стеження й залякування жертви з метою встановлення повного контролю над нею, нерідко пов'язаного із застосуванням фізичного насильства, аж до вбивства жертви [6, с. 19].

Видозмінюються і так звані «старі» види злочинів. Так, поширення наркотичних і одурманюючих речовин останніми роками успішно здійснюється наркоторговцями через систему «закладок» із активним використання мережі Інтернет, соціальних мереж чи месенджерів (особливо «Телеграм»). За аналізом д.ю.н. В. С. Батиргарєєвої нових тенденцій набула і торгівля людьми в Україні [див. 7].

Звичайно, що зміни в кримінологічній ситуації України нами окреслено лише поверхово. Однак вони є і потребують оновленого підходу щодо кримінологічного законодавчого забезпечення протидії злочинності.

Отже, передумов для активної трансформації законодавцем правового забезпечення запобігання злочинності в Україні більш, ніж достатньо. За часи суверенності система законодавства України, на жаль, так і не набула стабільності. На нашу думку, її можна порівняти з кардіограмою – застарілі положення тягнуть «криву» розвитку донизу, тоді як прогресивні нормативні акти підвищують ефективність. До того ж, на теперішній час пріоритетним для вітчизняного законодавства є вектор його гармонізації із законодавством Європейського союзу, що пов'язано з активною інтеграцією України у європейський простір. Все це необхідно враховувати для вироблення нового підходу правового забезпечення запобіжної діяльності – концепції кримінологічного законодавства.

Література:

1. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
3. Гусаров С. Кримінологічне законодавство. *Українська кримінологічна енциклопедія* / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків-

Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 352.

4. Городецкая М. А. Криминологическое законодательство: состояние и перспективы развития в Республике Беларусь. *Право.бу.* 2017 г. № 2 (46). С. 69-75.

5. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона продовольчої безпеки в умовах глобалізації ринку харчових продуктів. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 12-13 жовт. 2017 р. / редкол. В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2017. С. 59-63.

6. Батиргареева В. С. Явище стокерства: до постановки проблеми. *Кримінально-правові та криминологічні заходи протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Одеса, 24 лист. 2017 р. Одеса: ОДУВС, 2017. С. 19-20.

7. Батиргареева В. С. Торгівля людьми в Україні: погляд із сьогодення. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2017. Вип. 33. С. 68-77.

Науковий керівник: головний науковий співробітник відділу криминологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України Голіна Володимир Васильович.

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Болдарь Галина Євгенівна,

вчитель правознавства Комунального закладу «Харківський санаторний навчально-виховний комплекс № 13» Харківської обласної ради,
кандидат юридичних наук, доцент.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, юридична особа, екологічні права людини, злочини проти довкілля.

Внесення змін до КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб пояснюється низкою причин, головними з яких є гармонізація вітчизняного законодавства з європейським, а також рекомендації міжнародно-правових актів у сфері боротьби з «відмиванням брудних грошей» і тероризмом.

Розглядаючи підстави та умови притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, які передбачені чинним КК України, не можна не назвати міжнародно-правові акти, які стали підґрунтям для такого рішення вітчизняного законодавця.

Як відомо, ще в 1929 р. Міжнародний Конгрес з кримінального права, який відбувся в м. Бухаресті, висловився за введення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Подібні думки були висловлені також на VI (1953 р., м. Рим) і VII (1957 р., м. Афіни) міжнародних конгресах з кримінального права.

Пізніше, у 1978 р. Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи виніс рекомендацію визнавати юридичних осіб відповідальними за екологічні злочини. А у 1985 р.

ця рекомендація була підтверджена Сьомим конгресом ООН з попередження злочинності і поведження з правопорушниками.

Відповідно до ст. 96-3 КК України підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 209 і ст. 306, ч. 1 і ч. 2 ст. 368-3, ч. 1 і ч. 2 ст. 368-4, ст. 369 і ст. 369-2 КК України; 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 209 і ст. 306, ч. 1 і ч. 2 ст. 368-3, ч. 1 і ч. 2 ст. 368-4, ст. 369 і ст. 369-2 КК України; 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст.ст. 258-258-5 КК України; 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст.ст. 09, 110, 113, 146, 147, ч.ч. 2–4 ст. 159-1, ст.ст. 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Закон чітко визначає в яких саме випадках злочини визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи. Так, злочини, передбачені ст.ст. 109, 110, 113, 146, 147, ч.ч. 2-4 ст. 159-1, ст.ст. 160, 209, 260, 262, 306, ч.1 і ч. 2 ст. 368-3, ч. 1 і ч. 2 368-4, ст.ст. 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, чи були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Слід звернути увагу на ту обставину, що заходи кримінально-правового характеру у випадках, передбачених п. 1 і п.2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, не можуть застосовуватись до державних органів, органів місцевого самоврядування, а також організацій, що створені ними у встановленому порядку, які повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також до міжнародних організацій (ч. 1 ст. 96-4 КК України). А у випадках, передбачених п. 3 і п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, можуть.

Юридична особа відповідно до вітчизняного законодавства не є суб'єктом злочину, оскільки не відповідає ознакам ст. 18 КК України, яка не зазнала змін, і у неї немає психічного ставлення до вчиненого (суб'єктивна сторона) та, врешті, не вона сама, а уповноважена особа від її імені чи в її інтересах вчиняє злочин. Таким чином, немає можливості вести мову про діяння юридичної особи, а тим більше про наявність у ньому складу злочину.

Цілком природньо, що новий інститут – застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, потребує пристосування до вже існуючих положень. Наприклад, додаткової наукової розробки потребує категорія «уповноважена особа юридичної особи», «кримінальна відповідальність», «заходи кримінально-правового характеру». Крім того, доцільним є вивчення питання про те, чи є застосування таких заходів власне кримінальною відповідальністю (що ставиться під сумнів певними дослідниками, наприклад Г.З. Яремко [1, с. 93]).

На наш погляд, все ж таки відбулося те, чого опасалися противники кримінальної відповідальності юридичної особи: порушення принципів особистої відповідальності та винної відповідальності.

Оскільки юридична особа – це абстрактна конструкція, або, як слушно вказує А.С. Нікіфоров, «юридична фікція», то природно, що в цієї «конструкції» не може бути свого психічного ставлення до суспільно небезпечного діяння [2, с. 17]. Таке ставлення притаманне тільки людині, яка вчиняє злочин будучи з кримінально-правової точки зору уповноваженою особою певної юридичної особи. З цього випливає, що при застосуванні до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру, законодавець все ж такі повернувся до того принципу, від якого відмовився багато десятиліть тому – до об'єктивного ставлення у провину.

Принагідно зауважимо, що заходи кримінально-правового характеру відповідно до чинного законодавства не є кримінальними покараннями, які застосовуються виключно до фізичних осіб – суб'єктів злочину. Проте для цих заходів так само, як і для покарань, застосовано принцип поділу на основні й додаткові.

Україна, як і більшість країн світу, передбачивши застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, визнала для цього матеріальною підставою вчинення злочину уповноваженою фізичною особою.

На наш погляд, побоювання противників кримінальної відповідальності юридичних осіб щодо подвійного притягнення до відповідальності за вчинення одного й того ж злочину не виправдалися. Просто кожна особа (фізична та юридична) несе окрему відповідальність. Так само відбувається, наприклад, при притягненні фізичних осіб до відповідальності у випадку співучасті у вчиненні злочину.

Проте питання щодо відходу від принципів особистої відповідальності та винної відповідальності залишається відкритим. Так, в КК України юридична особа не вказана як суб'єкт злочину. В законі лише зазначено, що до неї застосовуються заходи кримінально-правового характеру. Суб'єктом злочину відповідно до ст. 18 КК України може бути тільки осудна фізична особа. З цієї правової позиції випливає, що злочин вчинює людина – уповноважена особа, яка має свідомість і волю. А до кримінально-правові заходи за вчинок людини несе крім неї самої ще й юридична особа, від імені чи на користь якої вона діяла.

Це можна спостерігати також і на прикладі ст. 96-5 КК України. В цій нормі встановлено, що юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, якщо з дня вчинення її уповноваженою особою злочину, передбаченого ст. 96-3 КК України, і до дня набрання вирком законної сили минули певні строки. Таким чином питання притягнення або ні юридичної особи до відповідальності залежить від дій іншої особи – людини.

Узагальнюючи викладене можна сказати, що ми бачимо утворення у вітчизняному кримінальному праві двох систем принципів і підстав кримінальної відповідальності. Щодо фізичних осіб діє принцип особистої винної відповідальності, а щодо юридичних – об'єктивне ставлення у провину.

Слід звернути увагу на те, що особливу стурбованість у фахівців викликають факти зростання кількості правопорушень проти довікілья. У зв'язку з цим багато вчених, які розглянули питання кримінальної відповідальності юридичних осіб, зробили висновок про те, що така відповідальність конче необхідна саме за екологічні злочини (С.Я. Лихова, О.О. Михайлов, А.В. Наумов, П.А. Светачев) [3, с. 120; 4, с.14; 5, с. 3; 6, с. 13].

На користь цієї позиції свідчить і зарубіжний досвід, адже у більшості стан, в яких взагалі застосовуються кримінальна відповідальність до юридичних осіб, вона настає й за вчинення цієї групи злочинів (США, Нідерланди, Франція, ФРН тощо).

Дослідники відмічають, що фактично за вчинення екологічних злочинів, підприємства залишаються безкарними, а накладені на фізичних осіб штрафи не в змозі відшкодувати спричинену шкоду. Разом з тим зауважимо, що в інших державах, наприклад, в США за аналогічні діяння компанії в кримінальному порядку піддаються штрафам, що досягають декількох мільйонів доларів.

Література:

1. Яремко Г.З. Система заходів кримінально-правового характеру [Текст] / Г.З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 4 (25). – С. 89–96.
2. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности [Текст] / А.С. Никифоров. – М.: ЮрИнфоР, 2002. – 204 с.
3. Лихова С.Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України [Текст] / С.Я. Лихова // Юридичний вісник. – № 4 (33). – 2014. – С. 128–132.
4. Михайлов О.О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Михайлов Олександр Олександрович ; Академія Адвокатури України. – К. – 2008. – 20 с.
5. Наумов А. Предприятие на скамье подсудимых? [Текст] // Советская юстиция. – 1992. – №17–18. – С. 3.
6. Светачев П.А. Уголовно-правовая ответственность за банкротство [Текст] : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Светачев Павел Анатольевич ; Московский юридический институт МВД России. – М., 1997. – 22 с.

ВИГОТОВЛЕННЯ І ПЕРЕРОБКА ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ЯК ФОРМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ЗБРОЯ, БОЙОВІ ПРИПАСИ, ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ ТА ВИБУХОВІ ПРИСТРОЇ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Голубош Володимир Валентинович

здобувач наукового ступеня доктора філософії
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

Ключові слова: вогнепальна зброя, виготовлення вогнепальної зброї, переробка вогнепальної зброї, предмет злочину, об'єктивна сторона злочину.

Як впливає зі змісту диспозицій ст. 262, 263, 263-1, 264 КК, серед багатьох форм об'єктивної сторони злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої, виділяються незаконне виготовлення

кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї (ч. 2 ст. 263), вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263-1) та незаконна переробка вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1).

Як зазначено в п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) № 3 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами», незаконним виготовленням холодної (ч. 2 ст. 263) чи вогнепальної зброї, а також бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263-1) є умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії по їх створенню чи переробленню, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей (перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, у зброю, придатну до стрільби, або мисливської (у тому числі гладкоствольної) рушниці – в обріз, виготовлення вибухових речовин, вибухових пристроїв чи боєприпасів з використанням будь-яких компонентів, які самі по собі не є вибухівкою, але внаслідок цих дій набувають здатності до вибуху [1].

На думку С. Шапченка та В. Вербановського, процитовані положення ППВСУ № 3 були прийнятні для тлумачення відповідних положень ст. 263 КК у попередній редакції і були на той час (2002 рік) правильними [2, с. 187]. Внесення до Кримінального Кодексу України (далі – КК) у 2012 р. змін у вигляді ст. 263-1 КК унеможливило застосування вказаних положень з огляду на те, що у вищенаведеній редакції ППВСУ № 3 поняття «виготовлення» та «переробка» зброї ототожнюються. При цьому, як зазначено у Великій українській юридичній енциклопедії, «виготовлення – це вчинені без передбаченого законодавством дозволу дії із створення зброї» [3, с. 557].

Незаконна переробка вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263-1) – це здійснення без передбаченого дозволу впливу на вже наявну вогнепальну зброю з метою змінити її окремі властивості [4, с. 602] (перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії у зброю, придатну до стрільби, або мисливської (зокрема – гладкоствольної) зброї – в обріз). Натомість у Великій українській юридичній енциклопедії під переробкою зброї розуміється перетворювання, змінювання тих чи інших предметів шляхом надання їм властивостей вогнепальної зброї [3, с. 557].

С. Шапченко та В. Вербановський розмежовують «виготовлення» та «переробку» зброї наступним чином: при виготовленні предмет злочину набуває якісно нових, невластивих йому до цього ознак та характеристик, змінюється його призначення та сфера застосування. При переробці відбувається зміна вже властивих предмету ознак та характеристик, їх посилення, збільшення [2, с. 187].

Як вказано в Словнику української мови, термін «переробляти» має кілька значень: а) піддавати обробці; б) піддаючи обробці, перетворювати на що-небудь, виготовляти щось із якогось матеріалу, сировини; в) перетворювати на що-небудь; г) робити з чого-небудь щось інше; д) надавати чому-небудь нового, зміненого вигляду; е) перетворювати, змінювати що-небудь; є) робити заново, по-іншому, виправляючи, змінюючи що-небудь [5, с. 268].

Тому для припинення ототожнення понять «виготовлення» і «переробка» необхідно внести зміни до положень ППВСУ № 3, розтлумачуючи поняття переробки зброї як зміну вже властивих предмету ознак та характеристик, їх посилення, удосконалення чи збільшення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show>.
2. Шапченко С., Вербановський В. Особливості кримінально-правового змісту ст. 263-1 Кримінального Кодексу України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. № 25. С. 185–188.
3. Велика українська юридична енциклопедія. У 20-ти томах. Т. 17. Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1062
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
5. Словник української мови: в 11 томах. Том 6. Київ, 1975. 521 с.

ЗБУТ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ, ВЧИНЮВАНИЙ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Мокляк Сергій Вікторович

заступник начальника 2 ВП Святошинського УП ГУНП у м. Києві.

У ст. 307 КК України закріплено кримінальну відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту чи збут, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а в ч. 3 ст. 307 передбачено таку обтяжуючу обставину, як вчинення злочину організованою групою. Уся діяльність організованих груп у цій сфері спрямована саме на збут указаних засобів, заради якого і вчиняються всі інші перелічені в диспозиції розглядуваної норми дії.

Відповідно до словника української мови «збувати» означає «продавати що-небудь, когось». Пленум Верховного Суду України в абз. 1 п. 4 постанови «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4 указує, що під незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч законам «Про наркотичні засоби ...» та «Про заходи протидії незаконному обігу...» (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо). Обопільне

введення ін'єкцій наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогу особами, які їх придбали за спільні кошти, збуту не утворюють.

Таким чином, збут являє собою відчуження наркотиків, у результаті чого вони переходять у власність й розпорядження іншої особи. При цьому збут може вчинятися як особою, яка виготовила наркотики, так і особою, яка не мала стосунку до цього виготовлення. Що стосується діяльності організованих груп, у малих об'єднаннях їх учасники нерідко займаються одночасно і виготовленням (виробництвом), зберіганням, перевезенням, пересиланням та збутом наркотиків. Разом із тим у великих за чисельністю організованих групах або злочинних організаціях безпосередньо збутом займаються спеціальні особи – кур'єри, які ніякої іншої діяльності не виконують.

Практика показує, що винні збувають ці речовини як знайомим, так і незнайомим особам. Учасники організованих груп обирають, кому збувати наркотики – знайомим або незнайомим, залежно від особливостей своєї діяльності. При цьому вони завжди дотримуються конспірації та вживають заходи для приховання своєї діяльності від правоохоронних органів. Водночас свої знайомства учасники організованих груп можуть застосовувати не лише для безпосереднього збуту, а й для розширення кола клієнтів.

На сьогодні набувають поширення як збут, так і придбання наркотиків через Інтернет. За таких умов покупець та продавець залишаються незнайомими. Зокрема, вироком Печерського районного суду м. Києва встановлено, що ОСОБА_7, за допомогою всесвітньої електронної мережі «Інтернет», використовуючи псевдонім «ОСОБА_7», розмістив оголошення про незаконний збут психотропної речовини амфетаміну. Також в оголошенні вказувався номер оператора мобільного зв'язку, який використовував ОСОБА_7 для обміну інформацією щодо незаконного збуту зазначеної психотропної речовини [1]. Слід відмітити й розширення мережі інтернет-магазинів, що спеціалізуються на збуті наркотиків, які дають змогу покупцям придбати товар, не виходячи з дому. Зокрема, один із таких магазинів відкрив «філіали» у Харкові, Луцьку, Одесі та Дніпрі [2].

При замовленні наркотиків через Інтернет їх збут відбувається або через кур'єрські служби, або шляхом закладок. В останньому випадку оплачений товар кур'єр від продавця залишає в тайнику в обговореному легкодоступному місці (зокрема, у водостічній трубі, під сходами у багатоповерхових будинках, у парканах приватних будинків, у стовбурах дерев, на територіях шкіл та ін.).

Організовані групи здійснюють активну рекламу своєї діяльності. Уже звичайною практикою є написи на стінах гаражів та будинках великих міст зі словами «закладки», «картель», «сіль», «марка», поряд з якими розміщується Skype-адреса. Зателефонувавши за цією адресою, отримати наркотики може будь-хто [3].

Фахівці відмічають, що сучасною тенденцією є поступовий відхід наркоторгівлі в мережу Інтернет, що викликає занепокоєння правоохоронних органів і суспільства в цілому. Це означає, що зілля стає доступнішим, а ділки – майже невразливими. Анонімність, швидкість та безпека є головними китами, на яких виросла й стрімко поширюється торгівля наркотиками в Інтернеті [4]. Слід відмітити, що така діяльність є надзвичайно прибутковою. Правоохоронці зазначають, що власники мереж, через які поширюються наркотики, заробляють колосальні суми. За тими банківськими картками, які вдалося відстежити, видно, що власники трафіку отримують від споживачів мільйони гривень щомісяця [3].

Таким чином, збут наркотиків з використанням мережі Інтернет є більш суспільно небезпечним, адже це дозволяє легше та швидше знаходити клієнтів та реалізовувати товар, отримувати значні прибутки, розвивати потужності такої діяльності, розширювати штат працівників. До того ж розкриття такої діяльності значно ускладнюється. У зв'язку з цим, вбачається, що таку обставину, як збут наркотиків, психотропів або їх аналогів, вчинений із використанням електронних мереж потрібно закріпити у ч. 3 ст. 307 КК як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність за цей злочин.

Окрім того, у кримінально-правовій науці дослідники, вивчаючи форми діянь, передбачених ст. 307 КК, неодноразово звертали увагу на недосконалість норми ст. 307 КК України у тому аспекті, що у нормі ч. 1 ст. 307 перебувають неоднакові за ступенем суспільної небезпечності діяння. Науковці та практичні працівники висловлюються про те, що заходи кримінально-правового впливу за вчинення незаконного збуту наркотиків мають бути жорсткішими, ніж за вчинення дій з метою збуту [5, с. 36]. Такі ідеї уже були відбиті у законопроектній роботі Верховної Ради України. Так, у 2005 р. мала місце ініціатива виключити з ч. 1 ст. 307 КК незаконний збут і передбачити його у ч. 2 цієї статті. Водночас на думку Головного науково-експертного управління, у подібному випадку можна було б прогнозувати виникнення проблем із кваліфікацією реально вчинених злочинів. Адже одні суди кваліфікуватимуть, наприклад, перевезення наркотиків з метою їх збуту за ст. 14 і ч. 2 ст. 307, натомість інші – за ч. 1 ст. 307. Тож і правові наслідки однакових дій будуть різними [6].

Тим не менше ми підтримуємо прибічників ідеї диференціації діянь у нормі ст. 307 КК за критерієм суспільної небезпечності. Найбільш суспільно небезпечними діяннями у диспозиції норми ст. 307 КК є виробництво, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. Тож, на наше переконання, доцільно диференціювати кримінальну відповідальність у ч. 1 ст. 307 КК шляхом переміщення діянь у формі виробництва та збуту, до обставин, що обтяжують відповідальність за розглядуваний злочин (у ч. 2 ст. 307 КК). При цьому при внесенні змін до цієї норми правила кваліфікації за нової редакції норми слід визначити у постанові Пленуму Верховного Суду України.

Література

1. Вирок Печерського районного суду м. Києва: справа № 1-52/11 від 21.11. 2011 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19274557> (дата звернення: 15.12.2017).
2. Хто продає лучанам наркотики: журналісти зробили «контрольну закупку». *Волинські новини. Перше інформаційне агентство*. Матеріал від 06 квітня 2016 р. URL: https://www.volynnews.com/news/vn_projects/khto-prodaye-luchanam-narkotyky-zhurnalisty-zrobyly-kontrolnu-zakupku/ (дата звернення: 01.12.2017).
3. В Харькове опасная «эпидемия»: молодежь распространяет наркотики среди друзей по типу сетевого маркетинга. Факты. 14.04.2016. URL: <http://fakty.ua/215490-harkov-zahlestnula-opasnaya-epidemiya-molodezh-rasprostranyaet-narkotiki-sredi-druzej-po-tipu-setevogo-marketinga> (дата звернення: 01.12.2017).
4. Идеальный майданчик. Торговля наркотиками быстро переходит в Интернет. Журнал «Кореспондент». 2015. № 14. 10 квітня. URL:

<https://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3503714-idealnyi-maidanchyk-torhivlia-narkotykamushvydko-perekhodyt-v-internet> (дата звернення: 01.12.2017)

5. Бублейник В. А. Кримінально-правова характеристика незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: навчально-практичний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2007. 152 с.

6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення механізму кримінально-правової боротьби з особами, які займаються наркобізнесом): проект Закону України № 7120 від 01 березня 2005 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=23732 (дата звернення: 01.12.2017).

Науковий керівник: О. О. Пащенко, к. ю. н., доцент, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Шульга Андрій Михайлович

заступник начальника Сахновщинського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Харківській області, кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: кримінологічна характеристика, злочини проти земельних ресурсів, земельні ресурси, природні ресурси, природно-соціальне утворення,

У сучасному розумінні земельні ресурси представляють складне поняття, яке умовно можна визначити як «природно-соціальне утворення», що характеризується ознаками просторового та інтегрального ресурсу: протяжністю, рельєфом, надрами, водами, ґрунтовим покривом, рослинністю, іншою біотою, а також є об'єктом господарської діяльності і розселення, визначає екологічні умови життя людей. Іншими словами, земельні ресурси – це сукупні ресурси земної території як просторового базису господарської діяльності і розселення людей, засобу виробництва, її біологічної продуктивності та екологічної сталості середовища життя.

Охорона земельних ресурсів, як самостійного природного тіла, а також складової екологічної системи, що включає й саму людину є найважливішим завданням сучасної держави. Охорона земельних ресурсів покликана захистити не тільки їх як природний елемент, а й життя та здоров'я людей – теперішнього та майбутніх поколінь. Землеохоронна діяльність держави ґрунтується на відповідних правових засадах. По-перше, ст. 14 Конституції України проголошує: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [1]. Відповідно, земельні ресурси на державному рівні визнані такою матерією, без якої неможливе існування людини і яка потребує належної охорони. Реалізуються конституційні положення щодо особливої охорони

землі в Україні у нормах законів, кодексів, інших підзаконних нормативно-правових актах та спеціальній технічній документації. Зокрема, у Земельному кодексі [2], Законах України «Про охорону земель» [3] та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [4].

Постійний розвиток суспільства, що включає в себе і екстенсивні методи розвитку економіки постійно призводить до основного протиріччя між потребами та можливостями їх задоволення у сфері взаємодії людина – суспільство – довкілля. Означені протиріччя існують вже багато десятиріч і відображають негативні явища у суспільному бутті та суспільній свідомості і породжують злочини проти земельних ресурсів [5, с. 379]. У зв'язку з цим, необхідним є забезпечення охорони земельних ресурсів найбільш оптимальними та адекватними засобами правового характеру. У сфері охорони земельних ресурсів велике значення мають заходи кримінально-правового впливу. Чинним Кримінальним кодексом України передбачено декілька норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні, винні та протиправні посягання на земельні ресурси. Закон про кримінальну відповідальність, з одного боку, прямо відображає злочини, що посягають на земельні ресурси, а з іншого – встановлює відповідальність за діяння, якими може бути завдана шкода людині, її життю та здоров'ю, а також довкіллю в цілому і окремим його елементам (тваринному, рослинному світу, природним копалинам тощо).

Злочинами проти земельних ресурсів пропонується визнавати суспільно небезпечні винні (умисні) діяння, передбачені відповідними статтями Особливої частини КК України, які вчинюються відповідним суб'єктом та посягають на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, як основи всього суцього на Землі. До цих злочинів ми відносимо: самовільне зайняття земельної ділянки – ч.ч. 1, 2 ст. 197-1 КК України (без самовільного будівництва, так як самовільне будівництво необхідно вважати самостійною кримінально-правовою нормою); забруднення або псування земель – ст. 239 КК України; незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель – ст. 239-1 КК України; незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах – ст. 239-2 КК України; безгосподарське використання земель – ст. 254 КК України. Дана сукупність злочинів у цілому складає злочинність у сфері охорони, раціонального використання і відтворення земельних ресурсів.

Злочинність представляє собою не просто суму злочинів, а й відносно масове, історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, що являє собою цілісну сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території за відповідний період часу. Сучасна злочинність в Україні характеризується високим рівнем, несприятливою динамікою та структурою. У свою чергу злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є явищем соціально-негативним (соціально-детермінованим), історичним та кримінально-караним. Як і злочинність у бідь-якій іншій сфері, злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів залежна від умов та характеру суспільного буття та складається із поведінки людини, яка здійснюється у суспільстві проти інтересів цього суспільства. Соціально-негативний характер злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів визначає соціальний характер заходів її попередження. Найбільш повними та співрозмірними є заходи кримінально-правового впливу на злочинців.

Злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів – конкретно-історичне явище, яке знаходиться у постійній динаміці. Це означає, що вона виникає на певному етапі розвитку людського суспільства та з його розвитком «прилаштовується» до конкретної соціально-політичної та соціально-економічної формації. Як стверджувалося у кримінологічній літературі радянського періоду: «Своїм народженням злочинність зобов'язана появі приватної власності, розшаруванню суспільства на класи і виникненню державної влади» [6, с. 42]. З таким висновком не можна повністю погодитись. Не тільки поява державної влади, права приватної власності та розшарування суспільства на соціально-політично-економічні класи стало причинами виникнення злочинності як соціально-негативного явища. Людський фактор мав не менш важливе значення у процесі виникнення злочинності. Так, люди, що складають суспільство різні не тільки за статтю, расою, віком, соціальним станом, а й різні внутрішньо, тобто різні у своєму вихованні, ставленні до основних категорій суспільного життя і саме найголовніше, вони різні на генному рівні. Як відомо, у будь-якому суспільстві (соціалістичному чи капіталістичному) присутня злочинність як така. Різняться лише її рівень. Це доводить, що злочинність є негативною, але ознакою держави. В природі не існує ідеальної держави в якій повністю відсутня злочинність та, відповідно, злочинці. Злочинність формується з поведінки конкретних людей – злочинців. Тому від того, яка буде поведінка людини чи соціально корисною (соціально прийнятною), чи соціально негативною (непринятною) залежить рівень безпеки всього суспільства та держави.

Суттєвою ознакою злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є її кримінально-правовий характер. Саме ця ознака цієї групи злочинів дає підстави для виокремлення злочинності як самостійного феномену у загальній сукупності правопорушень та інших негативних явищ. Дана характеристика обумовлюється, насамперед, зв'язком та співвідношенням злочинності із конкретним злочином. Без конкретного злочину немає такого явища, як злочинність. Хоча і не так явно, як у злочині, але юридичний момент характерний і для злочинності.

Специфічними саме для злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів з кримінологічної точки зору є наступні риси. Цей вид злочинності обумовлений факторами, що своїм підґрунтям мають суперечності між процесом охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів та недооцінкою людьми значення земельних ресурсів та довкілля (природи) у їх житті. Злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, безумовно, тісно пов'язана із рівнем науково-технічного прогресу. Чим вищий цей рівень, що проявляється у виникненні більш небезпечних технологій, створенні складних і небезпечних матеріалів та агрегатів, тим більша шкода потенційно може бути завдана чи вже реально заподіюється земельним ресурсам, а відтак довкіллю в цілому і людині, її життю та здоров'ю. Наприклад, із збільшенням інтенсивності сільського господарства виникло значне техногенне навантаження на ґрунти земель сільськогосподарського призначення, що спричиняє виснаження цього предмету і унеможливорює подальше використання даної групи земель за цільовим призначенням. А чим менша кількість родючих земель в Україні, тим менше виробленої сільгосппродукції і, відповідно, велика ймовірність спричинення дефіциту продуктів харчування та загроза голоду.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного можна зробити такі висновки. Злочини проти земельних ресурсів, як суспільно небезпечні винні (умисні) діяння, передбачені відповідними статтями Особливої частини КК України, які вчинюються відповідним суб'єктом та посягають на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, як основи всього суцього на Землі. Від злочинів проти земельних ресурсів треба відрізнити злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів. Якщо злочин це кримінально-правова категорія, то злочинність – кримінологічна. З кримінологічної точки зору злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є явищем соціально-негативним (соціально-детермінованим), історичним та кримінально-караним.

Література:

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 08.04.2018).
2. Земельний кодекс: закон України від 25.10.2001 № 2768-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page7> (дата звернення: 08.04.2018).
3. Про охорону земель: закон України від 19.06.2003 № 962-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (дата звернення: 08.04.2018).
4. Про державний контроль за використанням та охороною земель: закон України від 19.06.2003 № 963-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (дата звернення: 08.04.2018).
5. Криминология: учебник: [Под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова]. М.: Юрист, 1995. 512 с.
6. Криминология и профилактика преступлений. Учебник. [Под ред. докт. юрид. наук А. И. Алексеева]. М.: МВШМ МВД СССР, 1989. 431 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПРОЯВІВ З ПРИХОВАНИМ ДЖЕРЕЛОМ ІОНІЗУЮЧОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ

Торбєєв Микола Олександрович,
аспірант кафедри кримінального права

Інститут імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету

Ключові слова: випромінювання, джерело, радіація, безпека.

Ще у 2000 році констатувалося, що в Україні попри наявне демократичне законодавство у сфері прав людини в умовах соціально-економічної кризи, падіння

загального рівня культури і моралі відсутні ефективні механізми захисту прав людини, що призводить до масових та систематичних порушень прав та свобод людини, а інколи унеможливорює їх реалізацію. Ситуація ускладнюється через бідність, яка також є порушенням прав людини. Важливим завданням екологічної політики держави щодо забезпечення права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля є збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [1].

Невтішно, проте історично, для України забезпечення права кожного на безпечне життя і здоров'я довкілля прямо пов'язано з радіаційною безпекою, як наслідок трагедії на Чорнобильській АЕС. Окрім прямих неприхованих наслідків ця трагедія має і прихований загрозливий спадок у вигляді забороненої для вільного доступу території, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами внаслідок цієї аварії. Зона встановлена у 1986 році, після евакуації населення із 30-кілометрової зони навколо станції. Сучасний стан радіаційно-забруднених територій характеризується і досі значною кількістю покинутих активів, промислових і житлових об'єктів, а також стрімким розвитком популяції диких звірів, риби. В контексті даної доповіді, слід відмітити наявність поживної для збиральництва людей флори, як гриби та ягоди, що є частиною споживчого обігу мешканців прилеглих до зони відчуження територій.

На сьогоднішній день ситуація з радіаційною безпекою, порушення якої все більше має злочинний прояв, погіршується. Для України питання ядерної та радіаційної безпеки завжди були й лишатимуться важливими. Ми маємо низку об'єктів по поводженню з відпрацьованим ядерним паливом, радіоактивними відходами й джерелами іонізуючого випромінювання. Радіаційні технології ми використовуємо у промисловості, медицині, науці та інших галузях[2]. Тобто, режим легального використання радіоактивних об'єктів та матеріалів нормативно визначений. Наразі актуальна проблема прихованих джерел іонізуючого випромінювання, що злочинним шляхом потрапляють в побут та їжу українцям без їх відома. Пояснюючи цей аспект, як злочинний прояв проти радіаційної безпеки, ми зосередимо увагу на тому, що в наш час, як ніколи, існує проблема полювання на диких тварин в зоні відчуження, вилову риби, збору ягід та грибів, вивіз уражених будівельних матеріалів тощо. Ця проблема була би не настільки гострою, як би ці всі умовні «здобутки» люди використовували для власного вжитку. Однак, в непоодиноких випадках існує стала практика здійснення протиправної господарської діяльності, направленої на отримання прибутку, за рахунок продажу вищенаведених продуктів, матеріалів широкому і невизначеному колу осіб. Тобто, розкривається досить критична проблематика – незаконна господарська діяльність з продажу радіаційних продуктів та матеріалів незаконно здобутих та вивезених з Чорнобильської зони безумовного (обов'язкового) відселення. Продаж продуктів, здебільшого, здійснюється на стихійних ринках, а вживаних будівельних матеріалів – з газетних чи Інтернет оголошень тощо. Шляхом вирішення озвученої проблеми, а отже і забезпечення прав наших громадян на безпечне існування та радіаційний захист можуть бути окремі індивідуальні заходи запобігання таким злочинним проявам.

На першому місці мають стати заходи ідеологічно-виховного характеру населення в дусі патріотизму, що в аспекті роботи виражатиметься і в ідейному розумінні кожного

патріота України, що національна безпека, яка включає і радіаційну, починається з кожного громадянина нашої держави. Наступним важелем ідеологічної складової заходів запобігання є поглиблене поширення ідеології: «безпечне життя сьогодні – безпечне майбутнє завтра», що буде включати, перш за все розуміння необхідності додержання радіаційної безпеки за рахунок запобігання злочинним проявам в цій сфері. Всі умисні злочини цієї групи так чи інакше пов'язані з дотичністю з громадянами, зокрема і як кінцевими споживачами радіаційно забруднених речей/матеріалів та продуктів. В даному аспекті ми вимушено торкаємося проблем віктимологічної профілактики, так як для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, а саме запобігання злочинам, разом із вивченням особи злочинця, причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, необхідно також і детальне дослідження особи потерпілого (жертви злочинів) та всіх тих обставин, через які ця особа потерпіла від злочину. [3, с. 114]. В аспекті запобігання ми не робимо акцент дослідження на жертві від злочину в розумінні процесуального закону за статусом потерпілого. В даному випадку нами акцентовано увагу умовно на жертві від злочинного прояву, якою стає звичайний опосередкований громадянин – споживач товару від незаконного промислу радіаційно забрудненими матеріалами або продуктами харчування. В рамках цієї проблеми нами було проведено опитування ряду фокус груп в трьох містах України: м. Київ, м. Чернігів та місто Славутич Київської області. Зазначимо, що міста опитування було обрано не випадково. Так, Київ та Чернігів обрали з тих міркувань, що це є найближчі обласні центри країни, які найбільш наближені до зони радіаційного ураження та забруднення після Чорнобильської катастрофи. Саме до цих міст, здебільшого стихійні ринки, і потрапляють в більшій мірі уражені здобутки від рибальства, полювання та збору грибів. Отримані результати свідчать про те, що майже четверта частина громадян час від часу можуть придбати продукт в зазначених місцях – 23%. З цих двадцяти трьох відсотків 16 % готові і далі це робити, якщо це впливає на істотно дешевшу вартість продукту. 48 % опитаних респондентів зазначили, що ніколи не купують гриби за таких умов, однак інколи можуть придбати ягоди, рідше свіжу рибу. Тобто, в умовах такого внутрішнього ставлення до можливості купівлі продуктів вжитку в місцях сумнівного контролю громадяни самі нарікають себе на можливість стати жертвою незаконної прихованої радіаційної загрози собі та іншим.

Приховане джерело радіації, як загроза життю та здоров'ю громадян і є новими кримінальними загрозами у сфері радіаційної безпеки. Найпоширенішою злочинною кваліфікацією слід віднести діяння, передбачені ст. 267-1 КК України. Здебільшого, радіаційні злочини цієї групи пов'язані зі здобуттям та переміщенням із зони відчуження лісових грибів, ягід та риби. Трапляються випадки і незаконного полювання на забороненій території з подальшим вивозом здобутої дичини за її межі. Низький рівень усвідомлення прихованої загрози, що несе за собою вивіз радіаційно забруднених речей ставить такі дії на більш широкий та пріоритетний рівень серед інших злочинних радіаційних проявів. До цього переліку допустимо також віднести злочинців, які через низьку радіаційну культуру та усвідомлення наслідків системно займаються незаконним збором та вивозом забрудненого металобрухту, демонтованого будівельного матеріалу тощо. Тобто, загально типовим для таких злочинців є відсутність усвідомлення прихованої загрози для населення, яку несуть вони своїми діями.

Здебільшого нами пропонувалися заходи переконання та допомоги індивідуальної профілактики злочинів проти радіаційної безпеки. Однак, приймаючи до уваги категорію

самих злочинів та природу їх виникнення такі підходи не є абсолютними та достатніми. Також, одним із дієвим механізмів індивідуальної профілактики злочинів проти радіаційної безпеки є робота з легковажною поведінкою. Майже в більшості випадків злочинів проти радіаційної безпеки внутрішнє ставлення правопорушників до вчиненого є легковажним з точки зору оцінки наслідків своїх дій. Протидіяти такій поведінці, а в нашому випадку, ставленню до наслідків за допомогою правових та інших заходів можливо, якщо опиратися на особливості змісту свідомості та волі. [4, с. 474–480].

Зміст підходу зводиться до того, щоб актуалізувати потенційні наслідки злочину проти радіаційної безпеки в усвідомлення потенційного правопорушника. Якщо виходити з того, що вольові моменти психічної діяльності потенційного правопорушника по відношенню до наслідків їх протиправної дії/бездіяльності обумовлені відсутністю фактичного та повного їх усвідомлення, то при цілковитому усвідомленні негативних наслідків та прогнозуванні їх високої вірогідності настання для життя і здоров'я (як до прикладу) потенційної жертви, то має пробудитися можливий механізм відмови від загрозової поведінки або ж має наступити варіант поведінки пошуку інших способів задоволення внутрішнього мотиву – менш загрозового щодо непередбачуваних наслідків.

Література:

1. Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, 2000 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1728&id_book=1698&id_parent=1698
2. Доповідь про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні у 2017 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.snrc.gov.ua/nuclear/doccatalog/document?id=389980>
3. Профілактика злочинів: Підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужа. – К.: Атіка, 211. – 720 с.;
4. Shikhanov V., Sirokhin A. Structure of Psychic Attitude of a Person to Careless Traffic Violations and Potential Ways of Accident Prevention // Журнал Сибирського федерального університета. Серія «Гуманитарные науки». 2008. Декабрь. (Т. 1, № 4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.sfu-kras.ru/handle/2311/846>

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби Денисов Сергій Федорович.

«ВІКНО ЖИТТЯ» ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЖИТТЯ

Беспаль Ольга Леонідівна,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

Ключові слова: вікно життя, діти, насильство в сім'ї, вбивство, новонароджені.

Відповідно ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51 Конституції України) [1].

Проте, незважаючи на гарантовані Основним законом України права, гостро стоїть проблема вчинення насильства щодо дітей, одним з проявів якого є вбивство новонароджених.

За останні 5 років (2013-2017 рр.) в Україні зареєстровано 62 злочини, передбачених ст. 117 КК України [2]. Тобто в середньому щорічно вчиняється 12 вбивств новонароджених дітей. Крім того, необхідно пам'ятати, що даний вид вбивства має високий ступінь латентності й багато випадків умисного вбивства новонароджених залишаються поза увагою правоохоронних органів і не входять до офіційних статистичних даних. А окремі випадки, які стають відомими громадськості, висвітлюються в засобах масової інформації й набувають широкого резонансу.

Так, за інформацією голови Бердянської райдержадміністрації Романа Молодецького, мешканка Бердянського району народила четверту дитину, яку ще живою закопала на городі [3]. На Вінниччині жінка народила дитину, після чого закопала її на подвір'ї. Після розкопок у землі знайшли тільки ще двох малюків. Жінка щороку народжувала по дитині, після чого потайки від чоловіка вбивала їх та закопувала. Жінці 44 роки, за її словами причиною вбивства новонароджених стало зубожіння родини [4]. Так, причин вбивства новонароджених може бути багато, зокрема, це небажана вагітність; скрутне матеріальне становище; позашлюбна вагітність; відмова батька дитини в одруженні; несприятлива соціально-економічна ситуація в країні, в цілому; відсутність знань про можливість отримання соціально-правової допомоги вагітними жінками та самотніми матерями тощо.

Разом з тим, слід погодитись з думкою О.Л. Старко про те, що переважною причиною дітовбивств є низький рівень духовності, жорстокість жінок [5, с. 13]. Адже багато випадків вбивства новонароджених вчиняються через низькі егоїстичні мотиви, коли власні бажання переважають над захистом новонародженого, його життя (наприклад, розваги, прагнення влаштувати своє особисте життя, де дитина є перешкодою в їх задоволенні), у зв'язку з цим жінка може проявляти надмірну агресію, жорстокість щодо своїх дітей.

Так, у Миколаєві у контейнері поблизу п'ятиповерхівки знайшли мертве немовля. Жінка жорстоко вбила новонароджене немовля, завдавши 21 удар ножем, передає «Корупція.Інфо». Було встановлено 30-річну жінку, яка вбила свою новонароджену дитину. Вона зізналась, що цю вагітність приховувала від усіх і народила потайки вночі на балконі, поки всі спали. Потім сама вбила дитя і викинула на смітник. Жінка жила з матір'ю та старенькою бабусею. Втім ніде не працювала, лише гуляла [6].

Тому, вкрай важливо вжити всі необхідні заходи з метою недопущення вчинення нових злочинів щодо новонароджених дітей (в т.ч. умисні вбивства, залишення в небезпеці). З цією метою в окремих регіонах України (зокрема, м. Львів, м. Івано-Франківськ, м. Рівне, м. Миколаїв, м. Одеса та ін.) при закладах охорони здоров'я були створені пункти «Вікно життя». Це соціальний проект, який дозволяє жінці анонімно відмовитись від дитини та

залишити її у спеціально облаштованій кімнаті, де про неї подбають медичні працівники та згодом передадуть в будинок дитини.

Безумовно, це позитивна ініціатива, яка дозволить жінкам не залишати дітей на вулиці, не вбивати їх, а дати шанс на життя і потрапити в сім'ю, де про них будуть турбуватись і любити. Проте, не всі жінки, які мають намір анонімно відмовитись від дитини, знають про такі «Вікна життя», в яких закладах вони існують. Проблема полягає у відсутності доступної інформації широкому загалу про такий соціальний проект. Тому, вважаємо за необхідне:

1. створити соціальну рекламу, спрямовану на інформування громадськості про соціальний проект «Вікно життя» та його мету;

2. створити спеціальний єдиний сайт «Вікно життя», де буде розміщена повна інформація про мережу таких установ, контактні телефони, а також можливість отримання психологічної допомоги. Оскільки в мережі Інтернет, на даний момент, містяться окремі фрагменти з новин про існування в окремих регіонах «Вікна життя», а точна інформація про їхню кількість, адреси, телефони – відсутня;

3. збільшити кількість «Вікон життя», оскільки не кожна жінка буде їхати за кілька десятків кілометрів, щоб анонімно відмовитись від дитини, вона краще викине її на смітник або вб'є.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.04.2018).

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2017 рр. // Генеральна прокуратура, UA: офіційний сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820 (дата звернення 30.03.2018).

3. Народила і закопала заживо: мати трьох дітей позбулася немовля в Запоріжжі. // TSN, UA: сайт. 24.03.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/narodila-i-zakopala-zazhivo-mati-troh-ditey-pozbulasya-nemovlya-v-zaporizhzi-1129434.html?utm_source=page&utm_medium=lastnews (дата звернення: 31.03.2018).

4. Надзвичайні новини. Жінка вбила свою новонароджену дитину // ICTV, UA: сайт. 01.12.2011. URL: <https://kriminal.ictv.ua/videos/4474/> (дата звернення: 04.04.2018).

5. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

6. «Народила потайки на балконі, зарізала і викинула на смітник»: Жінка жорстоко вбила новонароджене немовля, завдавши 21 удар ножем // KORUPCIYA: сайт. 09.02.2018. URL: <https://korupciya.com/narodila-potayki-na-balkoni-zarizala-i-vikinula-na-smitnik-zhinka-zhorstoko-vbila-novonarodzhene-nemovlya-zavdavshi-21-udar-nozhem/> (дата звернення: 04.04.2018).

Науковий керівник: Проректор з євроінтеграційного процесу Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, Член-кореспондент Академії наук вищої освіти України Коваленко Валентин Васильович.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Шульга Андрій Михайлович

заступник начальника Сахновщинського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Харківській області, кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: кримінологічна характеристика, злочини проти земельних ресурсів, земельні ресурси, природні ресурси, природно-соціальне утворення,

У сучасному розумінні земельні ресурси представляють складне поняття, яке умовно можна визначити як «природно-соціальне утворення», що характеризується ознаками просторового та інтегрального ресурсу: протяжністю, рельєфом, надрами, водами, ґрунтовим покривом, рослинністю, іншою біотою, а також є об'єктом господарської діяльності і розселення, визначає екологічні умови життя людей. Іншими словами, земельні ресурси – це сукупні ресурси земної території як просторового базису господарської діяльності і розселення людей, засобу виробництва, її біологічної продуктивності та екологічної сталості середовища життя.

Охорона земельних ресурсів, як самостійного природного тіла, а також складової екологічної системи, що включає й саму людину є найважливішим завданням сучасної держави. Охорона земельних ресурсів покликана захистити не тільки їх як природний елемент, а й життя та здоров'я людей – теперішнього та майбутніх поколінь. Землеохоронна діяльність держави ґрунтується на відповідних правових засадах. По-перше, ст. 14 Конституції України проголошує: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [1]. Відповідно, земельні ресурси на державному рівні визнані такою матерією, без якої неможливе існування людини і яка потребує належної охорони. Реалізуються конституційні положення щодо особливої охорони землі в Україні у нормах законів, кодексів, інших підзаконних нормативно-правових актах та спеціальній технічній документації. Зокрема, у Земельному кодексі [2], Законах України «Про охорону земель» [3] та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [4].

Постійний розвиток суспільства, що включає в себе і екстенсивні методи розвитку економіки постійно призводило до основного протиріччя між потребами та можливостями їх задоволення у сфері взаємодії людина – суспільство – довкілля. Означені протиріччя існують вже багато десятиріч і відображають негативні явища у суспільному бутті та суспільній свідомості і породжують злочини проти земельних ресурсів [5, с. 379]. У зв'язку з цим, необхідним є забезпечення охорони земельних ресурсів найбільш оптимальними та

адекватними засобами правового характеру. У сфері охорони земельних ресурсів велике значення мають заходи кримінально-правового впливу. Чинним Кримінальним кодексом України передбачено декілька норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні, винні та протиправні посягання на земельні ресурси. Закон про кримінальну відповідальність, з одного боку, прямо відображає злочини, що посягають на земельні ресурси, а з іншого – встановлює відповідальність за діяння, якими може бути завдана шкода людині, її життю та здоров'ю, а також довкіллю в цілому і окремим його елементам (тваринному, рослинному світу, природним копалинам тощо).

Злочинами проти земельних ресурсів пропонується визнавати суспільно небезпечні винні (умисні) діяння, передбачені відповідними статтями Особливої частини КК України, які вчинюються відповідним суб'єктом та посягають на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, як основи всього суцього на Землі. До цих злочинів ми відносимо: самовільне зайняття земельної ділянки – ч.ч. 1, 2 ст. 197-1 КК України (без самовільного будівництва, так як самовільне будівництво необхідно вважати самостійною кримінально-правовою нормою); забруднення або псування земель – ст. 239 КК України; незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель – ст. 239-1 КК України; незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах – ст. 239-2 КК України; безгосподарське використання земель – ст. 254 КК України. Дана сукупність злочинів у цілому складає злочинність у сфері охорони, раціонального використання і відтворення земельних ресурсів.

Злочинність представляє собою не просто суму злочинів, а й відносно масове, історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, що являє собою цілісну сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території за відповідний період часу. Сучасна злочинність в Україні характеризується високим рівнем, несприятливою динамікою та структурою. У свою чергу злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є явищем соціально-негативним (соціально-детермінованим), історичним та кримінально-караним. Як і злочинність у бідь-якій іншій сфері, злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів залежна від умов та характеру суспільного буття та складається із поведінки людини, яка здійснюється у суспільстві проти інтересів цього суспільства. Соціально-негативний характер злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів визначає соціальний характер заходів її попередження. Найбільш повними та співрозмірними є заходи кримінально-правового впливу на злочинців.

Злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів – конкретно-історичне явище, яке знаходиться у постійній динаміці. Це означає, що вона виникає на певному етапі розвитку людського суспільства та з його розвитком «прилаштовується» до конкретної соціально-політичної та соціально-економічної формації. Як стверджувалося у кримінологічній літературі радянського періоду: «Своїм народженням злочинність зобов'язана появі приватної власності, розшаруванню суспільства на класи і виникненню державної влади» [6, с. 42]. З таким висновком не можна повністю погодитись. Не тільки поява державної влади, права приватної власності та розшарування суспільства на соціально-політично-економічні класи стало причинами виникнення злочинності як соціально-негативного явища. Людський фактор мав не менш важливе значення у процесі виникнення злочинності. Так, люди, що складають суспільство різні не тільки за статтю,

расою, віком, соціальним станом, а й різні внутрішньо, тобто різні у своєму вихованні, ставленні до основних категорій суспільного життя і саме найголовніше, вони різні на генному рівні. Як відомо, у будь-якому суспільстві (соціалістичному чи капіталістичному) присутня злочинність як така. Різняться лише її рівень. Це доводить, що злочинність є негативною, але ознакою держави. В природі не існує ідеальної держави в якій повністю відсутня злочинність та, відповідно, злочинці. Злочинність формується з поведінки конкретних людей – злочинців. Тому від того, яка буде поведінка людини чи соціально корисною (соціально прийнятною), чи соціально негативною (непринятною) залежить рівень безпеки всього суспільства та держави.

Суттєвою ознакою злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є її кримінально-правовий характер. Саме ця ознака цієї групи злочинів дає підстави для виокремлення злочинності як самостійного феномену у загальній сукупності правопорушень та інших негативних явищ. Дана характеристика обумовлюється, насамперед, зв'язком та співвідношенням злочинності із конкретним злочином. Без конкретного злочину немає такого явища, як злочинність. Хоча і не так явно, як у злочині, але юридичний момент характерний і для злочинності.

Специфічними саме для злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів з кримінологічної точки зору є наступні риси. Цей вид злочинності обумовлений факторами, що своїм підґрунтям мають суперечності між процесом охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів та недооцінкою людьми значення земельних ресурсів та довкілля (природи) у їх житті. Злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, безумовно, тісно пов'язана із рівнем науково-технічного прогресу. Чим вищий цей рівень, що проявляється у виникненні більш небезпечних технологій, створенні складних і небезпечних матеріалів та агрегатів, тим більша шкода потенційно може бути завдана чи вже реально заподіюється земельним ресурсам, а відтак довкіллю в цілому і людині, її життю та здоров'ю. Наприклад, із збільшенням інтенсивності сільського господарства виникло значне техногенне навантаження на ґрунти земель сільськогосподарського призначення, що спричиняє виснаження цього предмету і унеможливує подальше використання даної групи земель за цільовим призначенням. А чим менша кількість родючих земель в Україні, тим менше виробленої сільгосппродукції і, відповідно, велика ймовірність спричинення дефіциту продуктів харчування та загроза голоду.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного можна зробити такі висновки. Злочини проти земельних ресурсів, як суспільно небезпечні винні (умисні) діяння, передбачені відповідними статтями Особливої частини КК України, які вчинюються відповідним суб'єктом та посягають на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, як основи всього сущого на Землі. Від злочинів проти земельних ресурсів треба відрізнити злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів. Якщо злочин це кримінально-правова категорія, то злочинність – кримінологічна. З кримінологічної точки зору злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є явищем соціально-негативним (соціально-детермінованим), історичним та кримінально-караним.

Література:

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 08.04.2018).
2. Земельний кодекс: закон України від 25.10.2001 № 2768-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page7> (дата звернення: 08.04.2018).
3. Про охорону земель: закон України від 19.06.2003 № 962-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (дата звернення: 08.04.2018).
4. Про державний контроль за використанням та охороною земель: закон України від 19.06.2003 № 963-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (дата звернення: 08.04.2018).
5. Криминология: учебник: [Под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова]. М.: Юрист, 1995. 512 с.
6. Криминология и профилактика преступлений. Учебник. [Под ред. докт. юрид. наук А. И. Алексеева]. М.: МВШМ МВД СССР, 1989. 431 с.

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА КРИМІНОЛОГІЇ

Кириленко Вікторія Віталіївна

студент-магістр 1 курсу юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Класифікації злочинів мають не тільки теоретичне, а і важливе практичне значення. Вони дозволяють розподілити їх на групи і належним чином відобразити в кримінальній статистиці. В науці існують різні класифікації насильницьких злочинів. Існують і різні підстави для цих класифікацій. Так А.Ф. Зелінський пропонує замінити «насильницьку злочинність» на «агресивну злочинність». Це дозволить охопити цим терміном більше коло злочинів, які містяться в різних розділах особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність. До цих злочинів він відносить: умисні посягання на життя, здоров'я, честь та гідність; злочини проти національної безпеки, громадського порядку та порядку управління; незаконні дії службових осіб при виконанні ними своїх службових обов'язків; насильницькі статеві злочини; вандалізм [1, с. 172]. С.М. Іншаков, використовуючи таку класифікаційну ознаку як мотивація злочину поділяє насильницькі злочини на два основних види: насильницько-егоїстичні (злочинець отримує задоволення від самого нанесення шкоди потерпілому; корисливо насильницькі (насильство є інструментом для досягнення корисливої мети) [2, с.29].

Ми підтримуємо точку зору про те, що кримінально-правова класифікація злочинів, яка здійснюється на основі родового об'єкта не завжди об'єднує злочини, які мають спільні ознаки і не сприяє ефективній протидії таким видам злочинів і вирішенню завдань, які стоять перед юриспруденцією [3, с.9]. Потрібні класифікації, які здійснюються за комплексними показниками (кримінологічні класифікації). Вони ураховують: спосіб здійснення насильства; особливості мотивів та цілей; небезпечність наслідків злочину; характер, ступінь та інтенсивність вчиненого злочину, характеристика особи винного та потерпілого. Наприклад, В.І. Сімонов та В.Г. Шуміхін поділяють насильницькі злочини на два основних види: злочини, в яких насильство є основною метою їх вчинення (наприклад, нанесення тілесних ушкоджень з мотивів помсти або ревнощів); злочини, яким притаманне інструментальне насильство (корисливо-насильницькі, тероризм, статеві насильницькі злочини тощо) [4, с. 17]. О.В. Наумов надає класифікацію насильницьких злочинів в залежності від комплексного показника, який включає в себе об'єкт злочину та ступінь їх тяжкості: злочини проти особи; злочини проти державної влади; злочини проти громадського порядку та громадської безпеки; злочини проти економіки (які включають корисливо-насильницькі злочини проти власності); злочини проти миру та безпеки людства; злочини проти воєнної служби [5, с.123]. О.Ю. Михайлов при авторській класифікації ураховує особливості суб'єктивної сторони, а саме мета вчинення злочину. Такими злочинами є раціонально-насильницькі (насильство є способом досягнення мети); агресивно-насильницькі (насильство є саме метою злочину) [6, с.11]. Подібну класифікацію надає і М.А. Алексеєва. Дослідниця ураховує співвідношення мотивів та цілей вчинення злочину. На підставі цього виділяються три основних види злочинів з ознаками насильства: 1) злочини, в яких насильство застосовується як засіб досягнення злочинної мети; 2) мотив насильницького злочину сформований міжособистісним конфліктом; 3) мотив та мета злочину є настільки близькими за змістом, що досягаються самим процесом вчинення насильницьких злочинів [7, с.6].

Кожна з вказаних класифікацій мають як теоретичне, так і практичне значення. Але вони страждають певними недоліками, а саме не ураховують саме комплексний показник, який розкриває як внутрішні причини, так і зовнішні обставини вчинення насильницьких злочинів. Перед наданням авторської класифікації наголосимо на наступних тезах: ця класифікація є не стільки кримінально-правовою, а саме кримінологічною; в ній ураховується комплексна підстава, яка включає: об'єкт злочину; спосіб його вчинення, особливості мотивів та характеристика особистості злочинця та особистості потерпілого від злочину; вона стосується злочинів, які вчиняються за допомогою, як фізичного, так і психічного насильства. Ураховуючи вищенаведене автор пропонує класифікувати насильницькі злочини на наступні види:

1. злочини, що посягають на життя, здоров'я особи, її честь, гідність та волю: різні види вбивств умисних, умисні тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості, доведення до самогубства, захоплення чи викрадення людини, різні види погроз тощо;

2. корисливо-насильницькі злочини: грабіж з ознакою насильства, розбій, організація банди, вимагання тощо;

3. злочини з ознаками насильства, які наносять шкоду державній безпеці, громадському порядку та порядку управління: диверсія, терористичний акт, напад на

особливо охоронювані державою об'єкти, різноманітні погрози невизначеному колу осіб або суспільству в цілому, хуліганські дії тощо;

4. злочини, якими наноситься фізична чи психічна шкода представникам влади або особам у зв'язку з виконанням останніми своїх обов'язків: замах на життя державного чи громадського діяча; погроза або насильство відносно працівника органу правопорядку, адвоката, судді, нотаріуса, військовослужбовця тощо;

5. насильницькі діяння, які вчиняються самими представниками влади чи іншими особами при виконанні або у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків: різні види перевищення влади; катування; примушування давати свідчення тощо;

6. насильницькі злочини проти статевої недоторканості та свободи: згвалтування; неприродні статеві зносини; примус до статевих зносин тощо.

Така класифікація дозволяє урахувати потреби суспільства в боротьбі зі злочинністю та має як практичне, так і теоретичне значення. Надана нами класифікація хоча і є штучною але має істотне теоретичне та практичне значення. Так вона дозволяє об'єднати різні за об'єктом злочини, які мають спільні об'єктивні і суб'єктивні ознаки. Це дозволить розробити комплекс заходів протидії таким злочинами як кримінально-правовими, так і кримінологічними засобами. Вона також дозволяє за іншими кримінально-правовими та кримінологічними показниками відобразити такі злочини в кримінальній статистиці і більш якісно відобразити структуру сучасної злочинності взагалі і насильницької зокрема.

Література:

1. Зелинский А.Ф. Криминальная психология: монография – Киев: Юринком Интер, 1999. 240 с.

2. Иншаков С.М. Криминология: практикум. Москва: Юриспруденция, 2001. 304 с.

3. Кудрявцев В.Н., Стручков Н.А. Борьба с умышленными нарушениями должностных, профессиональных и гражданских обязанностей. *Советская юстиция*. 1972. №1. С. 9-12.

4. Симонов В.И., Шумихин В.Г. Квалификация насильственных посягательств на собственность: монография. Москва: Юриспруденция, 2002. 234 с.

5. Наумов А.В. Уголовное право России. Особенная часть: учеб. для вузов – Москва: БЕК, 1997. 543 с.

6. Михайлов О.Ю. Проблема жестокости в криминальной психологии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва. 1985. 18 с.

7. Алексеева М.А. Личность осуждённого за насильственные преступления и предупреждение специального рецидива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1986. 18 с.

Науковий керівник: професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, доцент Храмов Олександр Миколайович.

ШАНТАЖ ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Павленко Олексій Володимирович,

студент заочної форми навчання юридичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Ключові слова: торгівля людьми, спосіб вчинення злочину, шантаж.

Торгівля людьми – злочин міжнародного характеру. У структурі кримінального бізнесу цей вид злочинів займає значне місце. Так, у 2017 р. силами працівників органів системи МВС була припинена діяльність 29 організованих злочинних груп, які займалися торгівлею людьми. Кількість зареєстрованих кримінальних справ у сфері торгівлі людьми зросла до 346, тоді як у 2016 році зареєстровано 115 випадків. Нині цей злочин займає одне з лідируючих місць в рейтингу латентної злочинності, а тому боротьба з ним є актуальною проблемою, що привертає увагу всієї світової спільноти.

При кваліфікації будь-якого суспільно небезпечного діяння об'єктивна сторона злочину відіграє важливу роль. Вона є передумовою кримінальної відповідальності, а також підставою розмежування складів злочинів. Однією з найбільш значущих факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину є спосіб його вчинення. На рівні загального складу злочину він виступає факультативною його ознакою, водночас, якщо він прямо передбачений або безпосередньо впливає з диспозиції тієї чи іншої норми, він стає обов'язковою ознакою складу злочину.

Одним із способів вчинення злочину за ст. 149 КК України, що прямо передбачений в диспозиції цієї норми, є шантаж. Глумачний словник визначає поняття шантажу як залякування погрозою викрити або розголосити з певною метою факти, відомості, які можуть скомпрометувати, зганьбити кого-небудь [1, с. 1389]. Щодо чинного КК України, нормативна дефініція цього поняття в ньому відсутня. Слід зазначити, що шантаж є способом вчинення й низки інших злочинів за чинним КК України. Причому законодавець у деяких випадках вживає поняття «шантаж» (зокрема, у ст. 120 КК України (доведення до самогубства), ст. 303 КК України (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією), ст. 258-1 КК України (втягнення у вчинення терористичного акту)), а в інших – використовує формулювання, що по суті є шантажем (приміром, у примушуванні до вступу у статевий зв'язок (ч. 2 ст. 154 КК України), при вимаганні (ст. 189 КК України)). Водночас у доктринальних джерелах розуміння шантажу як способу вчинення різних злочинів не є однаковим. Зокрема, як спосіб торгівлі людьми А. М. Орлеан характеризує шантаж як «психічне насильство, що полягає у погрозі розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти у таємниці» [5, с. 38-40]. При характеристиці злочину, передбаченого ст. 120 КК України, науковці визначають як шантаж погрозу розголошення компрометуючих або інших відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, а також залякування заподіянням іншої шкоди (звільненням із місця роботи, позбавленням засобів до існування, виселенням, розлученням, відібранням дитини та ін.) [4, с. 301]. Досліджуючи шантаж при сутенерстві або втягненні особи в заняття проституцією, учені зазначають, що до шантажу слід відносити погрозу повідомлення іншим особам відомостей,

а й погрозу викрасти потерпілого або близьких йому осіб чи заподіяти їм іншу шкоду [6, с. 606].

Аналіз думок науковців на предмет розуміння ними шантажу при вчиненні злочину за ст. 149 КК показав, що більшість із них визначає шантаж саме як погрозу розголошення певних відомостей. Загрожувати можна повідомленням вищевказаних відомостей як багатьом, так і одній особі, думкою якого дорожить особа, яку шантажують. Ці відомості можуть стосуватися як самого потерпілого, так і його близьких, у тому числі відомості, що стосуються померлих родичів або близьких потерпілого, який бажає зберегти непохитною репутацію покійного або побоюється шляхом викриття будь-яких даних про його родичів скомпрометувати і себе особисто. Доцільно зазначити, що мова може йти про відомості як ганебного характеру, так і про будь-які інші, що винний прагне зберегти в таємниці. На це, зокрема, вказує Пленум Верховного Суду у п. 13 постанови від 06.11.2009 № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» відповідно до якого відомостями, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, є такі дійсні чи вигадані дані про них, їхні дії та дії, вчинені щодо них, розголошення яких із будь-яких міркувань є для них небажаним. До таких відомостей, зокрема, можуть належати дані про інтимні сторони життя, захворювання, аморальні вчинки, злочинну діяльність тощо.

У контексті розглядуваних питань слід погодитися з точкою зору вчених, які вважають, що зло, яким загрожують потерпілому, має бути об'єктивним, а також за задумом винного і з точки зору потерпілого більшим, ніж те позбавлення, на яке має піти потерпілий, щоб уникнути таке зло. Погроза має сприйматися потерпілим як реальна небезпека [3, с. 115]. Таким чином, при шантажі погроза має характеризуватися реальністю. В іншому випадку, коли висловлюється погроза, реалізації якої не боїться потерпілий, втрачається суть примусу впливу, необхідного для наявності ознак шантажу. Тому підтримуємо позицію Д. Ю. Жданухіна, який до чинників реальності загрози відносить: 1) повноту і характер шантажних відомостей; 2) наявність у суб'єкта можливості реалізувати загрозу повністю або частково поширити обмеженому або необмеженому колу осіб; 3) обставини, що характеризують особу суб'єкта; 4) обставини, що характеризують особу потерпілого [2, с. 76].

Разом із тим слід відмітити, що до шантажу як способу вчинення торгівлі людьми науковці переважно не відносять погрозу настання інших негативних наслідків, як це має місце при характеристиці шантажу як способу вчинення інших злочинів.

У зв'язку із зазначеним через відсутність законодавчого визначення поняття шантажу при вчиненні торгівлі людьми вважаємо актуальним проведення подальших наукових досліджень на предмет доцільності розуміння під цим поняттям не лише погрози розголошення відомостей, а й погрози завдання інших негативних для потерпілого наслідків. При цьому необхідним є вивчення правозастосовної практики щодо видів шантажу, які застосовують винні, вчиняючи розглядуване діяння.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.-Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

2. Жданухин Д.Ю. Уголовно-правовая характеристика шантажа. Дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Д.Ю. Жданухин - Екатеринбург, 2005. - 146 с.
3. Мендельсон Г., Ткачевский Ю.: Никифоров Б.С. Уголовно-правовая охрана личной собственности в СССР./ Г. Мендельсон, Ю. Ткачевский: Б.С. Никифоров - М.: Изд-во АН СССР, 1954. - 156 с
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-е вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
5. Орлеан А. М. Нова редакція статті, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми: аналіз складу злочину / А. М. Орлеан // Юридичний журнал. – 2006. – № 4. – С.38-40.
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого” ; за заг. ред.: В. Я. Тацій [та ін.]. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина. – 1040 с.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СПЕЦІАЛІЗОВАНІ УСТАНОВИ ПО БОРОТЬБІ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ

Санжаревський Максим Костянтинович,

Студент групи ЮМП-51 юридичного факультету Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: агентство, безпека, злочинність, спеціалізовані інституції, протидія злочинності, правова допомога.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій відображається і на діяльності «традиційної» організованої злочинності. Такі досягнення прогресу, як система обробки даних і комп'ютерні мережі, просуваючи наше суспільство вперед, одночасно роблять його більш вразливим. Діяльність терористичних угруповань, розповсюдження порнографії, торгівля зброєю, наркотичними речовинами і людьми, відмивання брудних грошей – комп'ютерні злочинці знаходять вразливі місця комунікаційних технологій і використовують їх у своїх цілях. Основним фактором, який сприяє як підвищенню рівня сучасної кіберзлочинності, так і більш активному використанню електронних доказів, є розвиток систем підключення до глобальних мереж [1, с.495-496].

Протидія кіберзлочинності відноситься до компетенцій провідної регіональної інституції по боротьбі зі злочинністю – Європейського поліцейського відомства (далі – Європол), яке у свою чергу координує діяльність держав-членів та держав, що підписали відповідні угоди про співпрацю з Європолем у протидії кіберзлочинності; надає різні види допомоги, включаючи безпосередню участь представників відомства у розслідуваннях справ на місцях (шляхом відрядження відповідних фахівців до національних поліцейських структур); надання відповідної інформації стосовно осіб, які скоїли злочин, сприяючи екстрадиції злочинців тощо [2]. Крім того Європол створює спеціалізовані підрозділи у

цьому напрямку. Зокрема, у 2013 році відбулося офіційне відкриття Європейського центру по боротьбі з кіберзлочинністю (далі – ЄЦБК), яке є новим підрозділом Європолу, покликаним відігравати провідну роль у боротьбі з кіберзлочинністю на території Європейського Союзу. ЄЦБК займається створенням оперативних і аналітичних потужностей, необхідних для забезпечення швидкого реагування на кіберзлочини, а також організацією взаємодії офіційних відомств ЄС і країн-членів з міжнародними партнерами. Мандат ЄЦБК визначає такі сфери відповідальності: боротьба зі злочинами, які вчиняються організованими злочинними групами та тягнуть за собою отримання незаконних доходів в особливо великих розмірах (шахрайство з кредитними картками або банківськими операціями); боротьба зі злочинами, що завдають серйозної шкоди жертві, зокрема з розбещенням малолітніх; боротьба з протиправними діями, спрямованими на спричинення шкоди або виведення з ладу інфраструктури та інформаційних систем ЄС.

Також ЄЦБК відповідальний за збір та обробку даних, надання інформаційної, технічної та криміналістичної підтримки відповідним підрозділам правоохоронних органів країн-членів ЄС, координацію спільних розслідувань, навчання і підготовку фахівців (у співпраці з CEPOL). Центр сприяє проведенню необхідних досліджень і створенню програмного забезпечення, опікується оцінкою й аналізом існуючих і потенційних загроз, складанням прогнозів і випуском завчасних попереджень. До сфер діяльності ЄЦБК також відноситься допомога суддям і прокурорам [3].

Європейське агентство з питань мережевої та інформаційної безпеки (ENISA) – є експертним центром кібербезпеки в Європі. Допомагає державам-членам ЄС та ЄС в оснащенні й підготовці з метою попередження, виявлення і реагування на проблеми інформаційної безпеки. Агентство надає практичні рекомендації державному і приватному сектору в державах-членах ЄС, а також інститутам ЄС шляхом: розробки стратегій кібербезпеки, сприяння співробітництву між групами реагування на комп'ютерні злочини; нарощування потенціалу; публікації доповідей і проведення досліджень з питань кібербезпеки.

Задля виконання покладених на нього завдань Агентство прагне прогнозувати і підтримувати Європу у вирішенні проблем, що виникають у сфері безпеки мереж та інформації з урахуванням еволюції цифрового середовища (експертиза); акцентує увагу, на наданні допомоги державам-членам, інституціям і Союзу в розробці і здійсненні політики та дотриманні законодавчих і нормативних вимог Агентства; прагне підтримувати Європу в укріпленні самих сучасних інформаційних можливостей безпеки; акцентує увагу на розширенні співпраці між державами-членами та між пов'язаними співтовариствами.

Агентство тісно співпрацює у сумісних науково-дослідних і комунікаційних заходах з Європолем, Європейським центром по боротьбі з кіберзлочинністю, а також Агентством ЄС з підготовки правоохоронних органів, Європейським агентством з оперативного управління широкомасштабними ІТ – у галузі свободи, безпеки і справедливості, з Європейським агентством з авіаційної безпеки тощо.

Основна цільова група обслуговування Агентства – це організації державного сектору, зокрема: уряди держав-членів ЄС, інститути ЄС. Агентство також надає послуги у сфері ІКТ (телекомунікації, інтернет-провайдери, ІТ- компанії) бізнес-співтовариствам, особливо малому бізнесу, спеціалістам мережевої та інформаційної безпеки, таким як команди комп'ютерного реагування на надзвичайні ситуації тощо [4].

Виходячи з означеного слід підкреслити, що спеціалізовані інституції по боротьбі з кіберзлочинністю покликані надавати правову, інформаційну, технічну та інші види допомоги з метою посилення міжнародної співпраці щодо її протидії.

Література:

1. Сироїд Т.Л. Міжнародно-правове регулювання сфери інформаційно-комунікаційних технологій і протидія кіберзлочинності. *Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. Буроменського*: моногр. /авт. кол., за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса: Фенікс, 2017. С. 495-521. 564 с.
2. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 135/53. P. 1–62.
3. European Cybercrime Centre (EC3) [URL: https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3/](https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3/).
4. European Union Agency for Network and Information Security (ENISA) URL:http://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/enisa_en.

Науковий керівник: завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, д.ю.н, професор Сироїд Т.Л.

НАПРЯМ 2
ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ:
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Конопельський Віктор Ярославович

професор кафедри кримінального права та кримінології

Одеського державного університету внутрішніх справ, д.ю.н., доцент

Луріс Вікторія Геннадіївна

викладач кафедри кримінального права та кримінології

Одеського державного університету внутрішніх справ

Ключові слова: гуманізація, імплементація, кримінально-виконавча політика, демократизація, ув'язнені.

Незважаючи на всі позитивні зміни в кримінально-виконавчому законодавстві, перед Україною стоїть ще величезна кількість завдань, які необхідно реалізувати для остаточного реформування системи органів і установ виконання покарань у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародно-правових актів та зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

У контексті приведення пенітенціарної системи у відповідність із європейськими стандартами Україна в реаліях сьогодення повинна здійснити багато перетворень: привести у відповідність умови утримання в установах, впровадити дієвий механізм законодавчої ініціативи щодо реформування, забезпечити дієвість системи альтернативних покарань на прикладі служби пробації, змінити примусову систему залучення засуджених до праці на соціально-доцільну, створити дієву систему ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених з метою відмови останніх від подальшої злочинної діяльності, забезпечити нормальне медичне обслуговування, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених тощо.

На увагу в реформуванні кримінально-виконавчої служби України заслуговують плідна міжнародна співпраця, обмін досвідом у реформі пенітенціарної сфери та практична допомога в реалізації різноманітних програм, яку надають країни-члени ЄС.

У рамках Проекту Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні» 23 вересня 2015 р. було завершено презентацію «Чотирьох принципів ефективної в'язниці», що застосовуються в розвинутих європейських пенітенціарних системах.

Перший принцип передбачає забезпечення безпечного середовища для співробітників і ув'язнених. Цей принцип охоплює такі сфери, як фізична та динамічна безпека, нагляд, процедури розшуку, захист, дисциплінарні заходи та запобігання самогубствам.

Другий принцип передбачає розуміння, що з ув'язненими поведуться ввічливо та поважають їхню людську гідність. Цей принцип включає перевірку умов, у яких тримаються ув'язнені, та ставлення до них з боку персоналу в'язниці. Він охоплює такі сфери, як проживання, гігієна, одяг, харчування, охорона здоров'я і відносини персонал/ув'язнений.

Третій принцип означає, що ув'язнені мають можливість брати участь у цілеспрямованій діяльності, такій як робота, освіта та навчання для всіх ув'язнених шляхом найкращого використання всіх наявних ресурсів. Цей принцип охоплює такі сфери, як освіта, робота, навчання, програми роботи з протиправною поведінкою, релігійна діяльність, фізичне виховання.

Четвертий і останній принцип – ув'язнені готові до реабілітації та виходу на волю. Цей принцип містить у собі підтримку сімейних стосунків, листування, відвідування, телефонні дзвінки, життя на волі, можливості працевлаштування та суспільні зв'язки.

Ще одним аспектом міжнародної співпраці, який здійснює Державна кримінально-виконавча служба України, є вивчення і впровадження зарубіжного досвіду.

Важливо зазначити, що на сьогодні в площині гуманітарної сфери вивчається, впроваджено або впроваджується досвід багатьох держав, зокрема: Білорусі (прогресивна система відбування покарання засудженими до довічного позбавлення волі); Польщі (корекційні програми роботи з алко– і наркозалежними засудженими «Сім кроків», «Атлантис»; профілактика насильства і професійна підготовка засуджених, використання засобів відео– й аудіоконтролю за засудженими і нових систем охорони, триступенева система навчання персоналу); Німеччини (реформування системи попереднього ув'язнення); Великобританії (програми профілактики СНІДу серед неповнолітніх засуджених; зміцнення інститутів громадського контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань, превентивні механізми); Словаччини (спільне проживання жінок, які мають при собі дітей віком до трьох років); Естонії і Латвії (заходи профілактики і протидії туберкульозу, діяльність служби пробації); Швеції (впровадження елементів служби пробації; програми підготовки засуджених до звільнення); Канади (превентивний механізм протидії неналежному поведженню відносно засуджених; заходи зменшення шкоди серед наркозалежних засуджених; елементи ювенальної юстиції); США (організація охорони в установах; служби пробації; організація роботи з релігійними організаціями); Швейцарії (організація підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу).

Основна форма стосунків між тими, хто відбуває покарання, та персоналом – соціальне партнерство, адже останні поважають людську гідність бранців і забезпечують їм нормальні умови.

Також велика увага приділяється тому, щоб не були втрачені зв'язки із сім'єю і з зовнішнім світом (дозволяють користуватися Інтернетом, телефоном, надають короткострокові відпустки для поїздок додому). Їм створюють умови для заняття спортом (тренажерні зали, душові кабінки). Немає обмежень для побачень з рідними, друзями, знайомими. Засуджені носять цивільний одяг, а не чорні роби з бірками.

Тюремна адміністрація повинна забезпечити засуджених еквівалентним набором послуг, які є в суспільстві: медичні, соціальні, релігійні, фінансові та юридичні консультації, але за додаткову плату.

Корисним для української пенітенціарної системи є досвід Нідерландів, де в'язниці справедливо визнано «установами з найсучаснішими в Європі засобами охорони та

психіатричної реабілітації засуджених». Зокрема, керівництво пенітенціарною системою Нідерландів здійснює Національне агентство виправних установ (НАВУ). Модернізація пенітенціарної служби спрямована на економію коштів, зменшення рецидивної злочинності шляхом якісної підготовки до звільнення і залучення до цього більшої кількості партнерів, а саме: муніципалітетів, служби пробації, різноманітних громадських організацій, корпорацій і соціальних служб (до 2020 р. визначено завдання зменшити повторну злочинність до 10 %).

Якщо в українських тюрмах велике безробіття, то у Швейцарії всі засуджені зобов'язані працювати, але у них не 8-ми, а 6-годинний робочий день. Строк покарання зараховується до трудового стажу, системи страхування та соціального забезпечення. Ніхто з в'язнів не може отримати менше 26 швейцарських франків у день (близько 210 грн). Причому 60 % зарплати вони можуть використовувати на свій розсуд, а 40 % зараховується на їхній особистий рахунок і видається при звільненні.

Для шведських в'язниць типовою є можливість самостійно готувати їжу з продуктів, виданих тюремною адміністрацією або придбаних в магазині, на спеціально обладнаних кухнях, інтер'єр яких максимально наближений до домашніх. Багато уваги приділяється організації дозвілля. Але цим, як правило, займаються громадські організації, що співпрацюють з в'язницями.

Робити власний внесок у розвиток суспільства, відшкодувати збитки та брати відповідальність за своє життя і майбутнє – саме таким шляхом пішло реформування в'язничної системи Великобританії. Більшість в'язниць забезпечують засуджених можливістю вести активне громадське життя, незважаючи на позбавлення волі. Це суттєво підвищує спроможність людини після звільнення соціалізуватись і вести законслухняне життя.

Оскільки країни ЄС сприймають пенітенціарну політику не як право держави на здійснення примусу, а як механізм забезпечення національної безпеки суспільства, тому європейські політики та пенітенціарії втілюють у життя новітні реформи, які є альтернативою позбавленню волі.

Пробація – це новий вид суспільних відносин у країнах ЄС, який за мету ставить не кару та ізоляцію від суспільства, а, навпаки, максимальне залучення всіх без винятку громадян до збереження людини від негативного впливу злочинного середовища, надання допомоги задля набуття повноправного членства в суспільстві.

Імплементация в українське законодавство і впровадження в практичну діяльність елементів пробації є актуальним і сьогодні для України. Для цього вивчається досвід пробаційних програм Англії, Грузії, Молдови, Литви, Латвії, Румунії, Швеції.

Крім того, на думку експертів з Європи, Україні варто хоча б частково відмовитися від дитячих колоній. Потрібно повною мірою впроваджувати ювенальну юстицію, дитячі злочини треба запобігати до їх вчинення, шляхом вилучення дітей з неблагополучних сімей, як у всій Європі.

Таким чином, у сучасних умовах стрижнем реформування пенітенціарної системи повинна стати виключно ідея ресоціалізації засуджених, що є основою пенітенціарної філософії. Головним елементом реформи Державної кримінально-виконавчої служби в Україні є гуманізація процесу відбування покарань. У нас повинна бути не парадигма покарання, а парадигма перевиховання, реінтеграції та реабілітації засудженого. Тому, для підвищення ефективності та гуманізації виконання покарань, дотримання прав і свобод

засуджених, забезпечення контролю та дієвої системи моніторингу в пенітенціарній сфері необхідно внести відповідні зміни до законодавчої бази, яка регламентує діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України.

Також, обравши шлях на вступ до Європейського Союзу, Україна повинна сприйняти та сприймає норми, стандарти цих держав і максимально використовувати їх позитивний досвід.

Література:

1. Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка <http://www.president.gov.ua>
2. Офіційний веб-портал Верховної Ради України <http://www.rada.gov.ua>
3. Сайт Міністерства юстиції України <https://minjust.gov.ua/ua>
4. Веб-сайт Проекту «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» <http://www.justicereformukraine.eu/uk/>
5. Офіційний сайт Консультативної Місії Європейського Союзу <http://www.euam-ukraine.eu/>
6. І. Беззуб. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу/ І. Беззуб// Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Громадська думка про правотворення. - 2016. - № 1(104). - С. 8-16.

РОЗРОБКА НОВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ – ШЛЯХ ДО РЕАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Колодяжний Максим Геннадійович,

к.ю.н., с.н.с, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

Ключові слова: профілактика злочинності, права громадян, система запобігання злочинності.

1. Сучасна система кримінальної юстиції України відзначається низкою недоліків, зокрема: незавершеністю її реформування; інституційною розбалансованістю; організаційною неузгодженістю; наявністю великої кількості суб'єктів; несистемним підходом щодо впливу на об'єкти запобіжного впливу; застарілістю основних підходів щодо скорочення злочинності та правопорушень; діяльність правоохоронних органів має здебільшого репресивний характер, який полягає у реагуванні на злочинні події, які вже відбулися; нерозвиненість профілактичного вектору роботи; недостатність державного фінансування сектору безпеки; хибне уявлення правоохоронців про їх виключну роль у справі протидії злочинності з ігноруванням можливостей громадськості у всіх її проявах; пасивність населення щодо профілактики злочинності; тощо.

У підсумку діяльність органів кримінального переслідування не здатна реагувати належним чином на виклики сучасного злочинного звіту, динамічні зміни злочинності, її транснаціональний характер, нові умови, продиктовані глобалізаційними перетвореннями. Звідси маємо негативні тенденції злочинності в Україні, які виявляються у тому, що протягом 2013–2017 рр. відбулось збільшення рівня не лише злочинів проти основ національної безпеки України (у 40 разів), військових злочинів (у 12 разів), злочинів, вчинених з використанням вогнепальної зброї і вибухових речовин (на 66,9 %), а й низки традиційних злочинів. Так, за цей період часу кількість облікованих крадіжок збільшилась на 7,6 %, розбоїв – на 5,2 %. Негативні суспільно-політичні процеси, зовнішня військова агресія на Сході України, а також перелічені недоліки сфери кримінальної юстиції призвели до кардинальних структурних змін злочинності, де з 2013 р. по 2017 р. питома вага тяжких злочинів збільшилась на 26,9 %, а особливо тяжких злочинів – на 20,4 %.

2. Вагомим чинником, який негативно позначається на ефективності діяльності правоохоронних органів України, є застарілість, своєрідна законсервованість і певна статичність теорії кримінологічної науки. Віддаючи належне здобуткам кримінологів радянської доби, які у складні часи комуністичної ідеології й державного терору намагались витримати баланс між партійною належністю й відповідністю наукової теорії реальності, наразі частина з них, особливо що стосуються напрямам кримінологічної профілактики злочинності, не витримують критики і є, м'яко кажучи, такими, що потребують їх перегляду і модернізації.

3. Для розробки новітньої системи некарального (проактивного, профілактичного) впливу на злочинність й, відповідно, створення дієвого механізму реального захисту прав громадян (на життя, здоров'я, недоторканність, безпеку, охорону майна та ін.) необхідно звернути увагу на прогресивний зарубіжний досвід щодо напрямів і заходів скорочення злочинності та її мінімізації. Система профілактики злочинності у багатьох провідних західних країнах світу (США, Канада, Велика Британія, Австралія, деякі країни ЄС) уже успішно функціонує з 70-х рр. ХХ ст. Урядам зазначених країн вдалось знайти такий підхід запобігання злочинності, коли державна репресія відійшла на другий план, а її місце зайняла науково обґрунтована, організаційно виважена й економічно доцільна і заощадлива профілактика злочинності.

Наукова обґрунтованість профілактики злочинності у перелічених державах полягає у тому, що діяльність суб'єктів протидії злочинності спирається на результати кримінологічних досліджень злочинності, які щедро фінансується із державного бюджету. Ті або інші кримінологічні теорії, ідеї, підходи, концепції у разі їх схвалення МВС й доведення результатами пілотних проектів (програм профілактики) на місцевому рівні поширюються на всю державу.

Принцип організаційної виваженості означає комплексний підхід у реалізації певних заходів профілактики злочинності або її окремих видів. Скорочення визначених злочинних проявів здійснюється із залученням не лише поліції, а й соціальних служб, установ охорони здоров'я, навчальних закладів, церкви, громадських організацій правоохоронної спрямованості та ін.

Підхід щодо економічної доцільності й заощадливості правоохоронної діяльності є чи не найголовнішим, адже у багатьох західних країнах світу одним з основних індикаторів результативності роботи є не лише рівень довіри населення до поліції, стан злочинності, а й

«ціна» й обсяг видатків держави на сферу безпеки. Тому не випадково, що один із принципів сучасної політики країн-членів ЄС у сфері протидії злочинності звучить так: «Жодне суспільство не зможе розбагатіти за рахунок злочинності, тому основну мету політики протидії злочинності може визначати не її викорінення, а утримання у менших масштабах». Зрозуміло, що тримання злочинності у певних межах, придатних для нормального і безпечного розвитку суспільства, можливе лише за наявності сучасної прогресивної системи профілактики злочинності.

4. Як показав час, одним із напрямів профілактики злочинності за кордоном, що заслуговує на увагу і подальше упровадження в Україні, є стратегія зменшення можливостей учинення злочинів. Уперше вона була згадана у матеріалах Сьомого конгресу ООН із запобігання злочинності та поведження із правопорушниками (м. Мілан, 1985 р.). У загальних рисах цю Стратегію можна представити як відносно новітню систему профілактики злочинності, що полягає у захисті багатьма державними і недержавними суб'єктами потенційних об'єктів кримінального посягання (предметів і осіб), збільшенні очевидності та ризикованості злочинності діяльності, зменшенні її вигідності шляхом реалізації різноманітних заходів організаційно-управлінської, технічної, інформаційної та іншої спрямованості.

Складовими стратегії зменшення можливостей учинення злочинів є низка напрямів і заходів профілактики, як-то: патрулювання у громадських місцях; ситуаційне запобігання; просторова профілактика злочинності; архітектурне запобігання злочинності; програми сусідського спостереження; заходи у межах теорії «розбитих вікон»; використання сучасних досягнень науки і техніки у сфері протидії злочинності; картографування злочинності та ін.

5. Патрулювання як традиційний напрям профілактики злочинності й охорони громадського порядку у нашій країні потребує його модернізації та приведення до кращих стандартів західних країн: поєднання механізованих й піших патрулів; розширення кількості патрулів на велосипедах, конях, моторолерах; застосування нових правил і методик підготовки патрульних поліцейських; створення новітніх тренінгових центрів із залученням іноземних фахівців.

Ситуаційне запобігання злочинності стосується: створення умов для ускладнення вчинення злочину; збільшення ризикованості незаконної поведінки; зниження вигідності злочинної діяльності; скорочення провокацій; недопущення поширеної практики виправдань. Цей напрям профілактики переносить увагу від конкретного злочинця і жертви на певний простір й потенційне місце злочину.

Просторова профілактика злочинності спрямована на підвищення неформального соціального контролю над усіма подіями, що відбуваються у конкретних місцевих громадах, у певних житлових кварталах і мікрорайонах шляхом відповідної побудови і переоблаштування міського простору й громадської інфраструктури (вирубка сухих дерев, кущів, посилення освітлення на вулицях, укріплення захисних пристроїв у будинках і автомобілях громадян тощо).

Архітектурний напрям профілактики злочинності є актуальним з огляду на застосування нових будівельних правил, норм і стандартів, які унеможливають або значно ускладнюють вчинення певних злочинів у спорудах, де застосовані такі підходи (прозорі стіни; великі вітражні вікна, що виходять на усі боки будинку; зовнішні сходи на верхні

поверхи; високий перший поверх; відсутність доступу перехожих до пожежної дробини тощо).

Програми сусідського спостереження здатні об'єднати місцеву громаду, посилити охорону сусідами майна один одного шляхом постійної пильності й уважності. Такі програми особливо популярні у США, Великій Британії, Канаді.

Заходи у межах теорії «розбитих вікон» пов'язані зі зменшенням рівня криміногенності органами місцевого самоврядування і мешканцями конкретних житлових кварталів шляхом підтримання чистоту, порядку, облаштування закинутих територій і споруд, ліквідації пустирів, вирубки сухостою та ін. Такі заходи можуть змінити психологію громадян й виробити своєрідну нульову терпимість до злочинності у суспільстві (досвід США).

Використання сучасних досягнень науки і техніки у сфері протидії злочинності може виражатись у: розширенні мережі камер відеонагляду у громадських місцях; створенні сучасних дата-центрів, поліцейських офісів обробки відеопотоків; облаштування службових автомобілів патрульних поліцейських сучасними гаджетами і девайсами для оперативного доступу до баз даних.

Картографування злочинності є сучасним геолокаційним засобом візуалізації злочинності та її територіальної поширеності. Це дозволяє виділяти «гарячі» точки злочинності, місця концентрації криміналітету, молодіжних субкультурних формувань для відповідного виділення сил і засобів поліцейських. Перша така система була створена у 2016 р. Головним управлінням Національної поліції у Харківській області. Цей досвід варто поширити на інші підрозділи поліції держави.

СУСІДСЬКА ВАРТА ЯК ФОРМА ПАРТНЕРСТВА МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ В УКРАЇНІ

Маршуба Маралджан Оразнепесівна,

канд. юрид. наук, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Ключові слова: поліція, громадськість, партнерство, сусідська варта, community policing.

В умовах реформування правоохоронної системи в Україні оцінка ефективності пріоритетних напрямів діяльності Національної поліції має важливе значення. Запобігання злочинності є однією із ключових цілей діяльності всієї правоохоронної системи, проте зусиллями тільки силових структур цієї мети досягнути неможливо. Усвідомлення органами державної влади даної проблеми, змусило звернутися до міжнародного досвіду запобігання злочинності у найбільш розвинутих країнах світу.

Одним із прогресивних та найбільш ефективних напрямів діяльності національних служб правопорядку є взаємодія поліції з місцевим населенням на принципі партнерства. Наведений напрям найкраще характеризується діяльністю мешканців одного котеджного

містечка або двору багатоповерхового будинку зі спостереження за прибудинковою територією й оперативного поінформування поліції про підозрілих осіб, ситуації та предмети, що були виявлені на місцевості, так званий «сусідський нагляд».

Програма «сусідський нагляд» позитивно себе зарекомендувала й ефективно діє у багатьох державах світу таких, як: Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Данія, Німеччина, Естонія, Іспанія, Литва, Латвія, Польща, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Основною метою цієї програми є підвищення відповідальності населення за свою безпеку. Змістом досліджуваної програми є співпраця поліції та громадськості у запобіганні злочинності на відповідній території. Патрульні разом з дільничними офіцерами зустрічаються з мешканцями та обговорюють наявні криміногенні проблеми району. За допомогою профілактичних бесід та пошуку конструктивних алгоритмів, спільно вирішують проблемні ситуації та допомагають створити безпечне середовище. Поліцейські у межах цього проекту проводять базові інструктажі про те, як поводитися у надзвичайних ситуаціях. Переважно члени «сусідської варти» інформують правоохоронців про топографічні точки, в яких відбувається розпивання алкоголю, вживання наркотичних речовин та інші зони небезпеки (неосвітлені вулиці, небезпечні ділянки дороги, квартири/будинки проблемних сусідів, дрібне хуліганство, підозрілі події тощо). У свою чергу, поліцейські патрулі особливо зосереджують увагу на цих зонах, що значно підвищує відчуття безпеки громадян [1]. На сьогоднішній день в світі існує близько двадцяти громадських організацій, основною діяльністю яких є активна участь громадян у проведенні патрулювання, виявленні правопорушень та повідомлення про них поліції.

Взагалі ідея громадського контролю за правопорядком на території пострадянського простору не є новою. Вона з'явилася ще за часи царської Росії, а праобраз дружин – у 1926 році в Ленінграді. Протягом 1970-1980 років на території Радянського Союзу діяли так звані «дружинники», чисельність яких вже нараховувала більше 200 тис [2]. Дружинники були членами добровільної організації, яка допомагала державним правоохоронним органам з охороною громадського порядку, захистом державного кордону, окремих підприємств, установ, організацій, вулиць та селищ (Добровільна народна дружина). До функціональних обов'язків її учасників входила: боротьба зі злочинністю, допомога прикордонним військам в охороні державного кордону, попередження та припинення порушень громадського порядку, а також проведення виховної роботи з населенням у співпраці з державними органами [3, с. 512]. Така практика набула досить широкого розповсюдження на території пострадянських країн.

На відміну від народної дружини «сусідська варта» не повинна самостійно затримувати правопорушників, достатнім є поінформування офіцерів поліції про вчинені інциденти та осіб, яких бачили на місці делікту. Протягом останніх декількох років в Україні активно впроваджується ця програма, яка направлена, в першу чергу, на підвищення довіри населення шляхом взаємодії поліції та громади. В нашій країні, на жаль, рівень довіри населення до правоохоронних органів дуже низький, а представники цих органів сприймаються населенням вороже та агресивно. У зв'язку з цим гострої необхідності набуває питання налагодження стосунків між Національною поліцією та громадськістю. Тобто, ключовою позицією є саме комунікація між зазначеними суб'єктами. Така співпраця спрямована на запобігання правопорушень, покращення криміногенної ситуації в районі та розробку плану превентивної діяльності. Позитивними сторонами програми «сусідської

варти» визначають: а) підвищення відчуття захищеності мешканців будинків та навколишньої території; б) уважне ставлення до навколишньої території; в) посилення відчуття згуртованості та власності в околицях; г) чистіший та безпечніший район тощо.

Проект вже діє у Чернівцях, Вінниці, Кременчуку, Херсоні, Борисполі, Ужгороді, Рівному та Кривому Розі. Найближчим часом він повинен запрацювати й в Івано-Франківську.

Таким чином, система запобігання злочинності на території України повинна мати комплексний характер. Одним з головних напрямів запобіжної діяльності є активна взаємодія громадян з правоохоронними органами, невід'ємним структурним елементом якої є програма «сусідської варти». Впровадження цієї програми на всій території країни дасть змогу: по-перше, налагодити взаємовідносини між населенням та представниками правоохоронних органів; по-друге, підвищить рівень довіри громадян до Національної поліції; по-третє, підвищити відповідальність мешканців районів за власну безпеку; по-четверте, знизить ступінь криміногенності жилих районів міста.

Література:

1. Сусідська варта. URL: <http://cop.org.ua/ua/ukrainskyi-dosvid/zahalnoukrainskyi-dosvid/susidska-varta> (дата звернення: 10.04.2018);
2. Чем занимались дружинники в СССР? URL: <http://back-in-ussr.com/2017/04/chem-zanimalis-druzhinniki-v-sssr.html> (дата звернення: 10.04.2018);
3. Дружина народная. Большая Советская Энциклопедия под ред. А. М. Прохорова. 3-е изд. Том 8. Москва: «Советская энциклопедия», 1972.

ЗАХОДИ ЗАОХОЧЕННЯ ТА ЗАБОРОН У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ

Халавка Володимир Ігоревич,

начальник Софіївської виправної колонії № 45, Міністерство юстиції України,

Ключові слова: заохочення, заборона, засуджений, покарання, осуд, кримінально-виконавче право.

У процесі відбування покарань заходи заохочення та заборон є вагомим інструментом, що повинні спонукати засуджених до виправлення, ресоціалізації, загалом до позитивних змін свого життя. З погляду кримінально-виконавчого права заборони та заохочення – це заходи впливу, які застосовуються до засуджених в процесі здійснення карально-виправного впливу (режимні вимоги, суспільно-корисна праця, соціально-виховна робота, навчання) й виявляються в зовнішньому схваленні чи, навпаки, осудженні відповідних дій засудженого.

Необхідно зазначити, що на теренах незалежної України над проблемами кримінально-виконавчого права досить плідно працюють такі науковці, як К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, І. М. Копотун,

О. Г. Крикушенко, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов, І. С. Яковець та ін.

Треба вказати, що погляд на заходи заохочення та заборон як на засоби впливу на поведінку засуджених є сталим як у законодавця, так і у науковців і практиків. Так, наприклад, у положеннях Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України вказується: «Застосування заходів заохочення має на меті здійснення виховного впливу як на тих осіб, до яких ці заходи застосовуються на основі об'єктивної оцінки додержання ними правил поведінки, встановлених КВК України та правилами внутрішнього розпорядку колонії, а також дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці» (ст. 131) [1]. Отже, якщо визначати заходи заохочення як засоби, то метою їх застосування є зміна поведінки засуджених і, врешті-решт, досягнення їх виправлення.

Заборони, що застосовуються до засуджених в процесі відбування ними покарань, у тому числі й режимно-профілактичні заходи, покликані забезпечувати безпеку засуджених, запобігати скоєнню злочинів і інших правопорушень у виправних установах тощо. Застосування заходів стягнення супроводжується й проведенням інших заходів, таких як протидія виготовленню колючо-ріжучих предметів, уживанню спиртних напоїв, наркотичних засобів і інших одурманюючих речовин, дрібному хуліганству, азартним іграм тощо. Адже здійснення подібних правопорушень нерідко, якщо вчасно не приймаються заходи для їхнього припинення, переростають у злочини.

В Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями п. 70 чітко передбачає, що у кожному закладі потрібно мати систему пільг і розробляти різні методи поводження з різними категоріями в'язнів, щоб заохотити їх до доброї поведінки, розвивати в них почуття відповідальності, прищеплювати їм інтерес до перевиховання і домагатися їхньої співпраці в цьому [2, с. 84].

Як бачимо, гуманізація процесу виконання та відбування покарань, як одна з тенденцій європейської кримінально-виконавчої політики, включає в себе одночасно процес пом'якшення вимог режиму, приведення у відповідність умови відбування покарання до мети покарання, а також розвиток системи стимулів правослухняної поведінки, в першу чергу шляхом формування і вдосконалення інституту заохочень та стягнень в кримінально-виконавчому праві. Зауважимо, що виконання вимог вище зазначених міжнародно-правових актів дасть можливість Україні впевнено стати на шлях побудови повноцінної правової держави європейського типу. Відтак, можна підтримати тезу про те, що закріпити правослухняну поведінку можна як позитивним впливом, зокрема схваленням, нагородою, заохоченням (позитивний стимул) так і негативним – доганою, погрозою тощо (відвертаючим стимулом). Причому обидва стимули рівнозначно вирішують завдання по закріпленню в поведінці людини певної дії [3, с. 192-194].

Ми дотримуємось думки Т. А. Денисової, що правові заборони та заохочення беззаперечно пов'язане з правослухняною поведінкою особи. Як зазначає Т. А. Денисова, покарання не тільки може, але й повинно слугувати відновленню особистості з правослухняною поведінкою, оскільки традиційно вважається, що поведінка людини в цілому залежить від її моральної основи, переконань та уподобань. Покарання повинно змінити свідомість людини, її погляди, довести, що злочинна діяльність не виправдовує себе, що у кінцевому рахунку змінить реальну поведінку людини на правослухняну [4, с. 198-199].

Т. А. Денисова, І. С. Яковець, К. К. Автухов та інші фахівці цілком правильно вважають, що правослукняна поведінка розуміється як визнання людиною норм і цінностей суспільства, що включає таке: слідування правилам у відносинах з іншими особами, з державою та її представниками; повага до прав і свобод людини на основі усвідомлення поваги до власної честі й гідності, сприйняття цих етичних і моральних норм, законних процедур захисту прав та інтересів.

Спрямування кримінально-правового стимулювання має бути таким, щоб «зачепити» внутрішні ціннісні установки індивіда й зорієнтувати процес його мислення на адекватне, позитивне для суспільства, прийняття загальносоціальних цінностей, а потім перевести ці внутрішні переживання в необхідний суспільству поведінковий акт [5, с. 77].

Сучасні теорії мотивації будуються на двох основних поняттях – «потреби» та «винагорода», яка в кримінально-виконавчих відносинах виступає в ролі стимулу, у значенні засобу впливу на людину в формі покарання чи заохочення і так само загрози чи реального застосування покарання або обіцянки заохочення, які можуть змінити поведінку людини [6, с. 27].

З вищевикладеного випливає, що заборонні та заохочувальні заходи що застосовуються до засуджених необхідно розглядати як важливу складову в правовому регулюванні процесу виконання та відбування покарання, яка спрямована на стимулювання до правослукняної поведінки. При успішному проведенні такої роботи, особа повинна добровільно і свідомо відмовитися від подальшого вчинення злочинів, але це не виключає застосування частково елементів примусу.

За останні роки місця позбавлення волі змінились, нажалі, не на краще: відзначається високий рівень злісних правопорушень засуджених, що у свою чергу призводить до критичних ситуацій у деяких із них і значно ускладнює оперативну обстановку, бракує коштів на сучасне будівництво, медичне забезпечення тощо. Через це, застосування заборонних заходів вважається нормою. Проте, мета покарання не кара, а виправлення, і міжнародні нормативно-правові акти зобов'язують Україну процес виправлення засуджених здійснювати через розвинену систему пільг. А скасування видів заохочення може призвести до абсурдної ситуації, коли виправлення засудженої особи та стимулювання її до правослукняної поведінки буде здійснюватися виключно за допомогою заходів стягнення – каральних заходів впливу.

З нашої точки зору, стимулювання засуджених до правослукняної поведінки й некримінального життя в суспільстві після звільнення від покарання має бути основою карально-виправного впливу на засуджених. Звісно, засуджений не має права порушувати кримінально-виконавчі заборони, йому необхідно дотримуватись прав та обов'язків, встановлених законом та відомчими нормативними актами кримінально-виконавчої системи. Таким чином, ми вбачаємо вірним саме збалансований підхід в частині застосування до засуджених заохочень і заборон. Це дасть змогу досягти позитивних результатів, а саме правослукняної поведінки, адаптуватись до майбутнього життя без правопорушень.

Література:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3-4. Ст. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

2. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями правила // Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. Харків : Харків юридичний, 2015. С. 78-89.

3. Бочелюк В. Й. Кримінально-виконавча психологія: підручник / В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова. Київ : Істина, 2008. 396 с.

4. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2007. 340 с.

5. Капітанська С. А. Причини правомірної поведінки / С. А. Капітанська // Вісник Запорізького державного університету. 2004. № 1. С. 47-49.

6. Коломієць Н. В. Актуальні проблеми інституту заохочень в кримінально-виконавчому праві / Н. В. Коломієць // Міжнародна науково-практична конференція «Євроінтеграційні процеси як основа соціально-економічної перебудови України» (Київ, 28 лютого 2015 р.). Київ : ВМГО «ОМУ», 2015. 96 с.

Науковий керівник: помічник ректора Академії Державної пенітенціарної служби з наукової та науково-методичної роботи, доктор юридичних наук, професор Денисова Тетяна Андріївна.

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯНИНА В СУДІ: НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Марущак Олександр Олегович,

студент 4 групи 4 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ключові слова: прокуратура, функції, представництво.

Реформування прокуратури України, що зумовило прийняття Законів України «Про прокуратуру» (далі – Закон) від 14 жовтня 2014 року та «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року, спричинило серйозні трансформації у функціональній спрямованості органів прокуратури.

Аналіз норм Закону та Конституції України щодо функцій прокуратури дозволяє констатувати колізію між вказаними нормативно-правовими актами, адже Основний закон України вказує на функцію представництва лише інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. При цьому Закон, визначаючи функції прокуратури у п. 2 ч. 1 ст. 2, вказує на представництво інтересів громадянина або держави в суді. Також у статті 23 Закону деталізуються повноваження прокурора з виконання покладеної на нього функції представництва інтересів громадянина або держави в суді.

Лапкін А.В. визначає, що функція представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді має яскраво виражену правозахисну спрямованість, оскільки передбачає захист прокурором невизнаних, оспорюваних або порушених прав громадян

та/або інтересів держави, що здійснюється у судовому порядку в тих випадках, коли з використанням інших наданих прокуратурі повноважень захистити чи поновити ці права та інтереси неможливо [1, с. 122].

Згідно з п. 2 Рекомендації CM/Rec (2012) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про роль прокуратури поза межами системи кримінального правосуддя від 19 вересня 2012 року, у випадку, коли національна правова система покладає на прокуратуру повноваження й обов'язки поза межами системи кримінального правосуддя, її завдання повинні полягати у представництві загальних або публічних інтересів, захисті прав і основних свобод людини, а також утвердженні верховенства права. Таким чином, можливість реалізації прокуратурою представницької функції визнана на міжнародному рівні, причому одним із пріоритетних напрямів представництва має бути захист прав і основних свобод людини [2, с. 21].

На відміну від закону 1991 року новий Закон про прокуратуру 2014 року більш детально визначився з функцією представництва. Відповідно до ст. 23 Закону – представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом [3, с. 94].

У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про прокуратуру» вказується, що з метою забезпечення представництва інтересів громадян у суді і водночас зменшення повноважень прокурора у цій сфері проектом передбачено посилення ролі інституту безоплатної правової допомоги.

Крім того, для забезпечення представництва інтересів громадянина в суді проектом пропонується розширити відповідну компетенцію Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, оскільки за європейськими стандартами омбудсмен розглядається як набагато кращий інститут для представництва інтересів громадян, ніж прокуратура.

Ураховуючи такі зміни, представництво прокурором інтересів громадянина в суді було збережено лише в частині представництва інтересів неповнолітніх, недієздатних чи обмежено дієздатних осіб, які неспроможні самостійно захистити свої права [4].

Наявність підстав для представництва має бути обґрунтована прокурором в суді. Відтепер прокурор повинен здійснювати представництво інтересів громадянина або держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва. Ще однією процесуальною новелою, запровадженою новою редакцією Закону, є обов'язок прокурора попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень. У разі підтвердження судом наявності підстав для представництва прокурор користується процесуальними повноваженнями відповідної сторони процесу. Наявність цих підстав може бути оскаржена в судовому порядку особою, інтереси якої представляють, а їх відсутність є підставою для скасування рішення попередніх інстанцій [5].

Також, відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону, прокурор здійснює представництво інтересів вказаних у статті осіб лише у випадку, якщо законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Аналіз судової практики дозволяє прийти до висновку, що представництво прокурором інтересів громадянина в суді здійснюється не так часто, як представництво

інтересів держави. Втім, уже після набуття чинності змін до Конституції України від 02 червня 2016 року, судами були розглянуті справи за позовом прокурора в інтересах неповнолітніх дітей про визнання недійсним договору купівлі-продажу (справа 639/7340/16-ц від 10.01.2018 р.), про визнання права власності в порядку спадкування за законом (справа № 194/1173/16-ц 23.11.2017 р., справа № 304/777/15-ц від 13.10.2017), про визнання права власності на спірну квартиру (справа № 203/1461/17 від 08.11.2017 р.). При цьому в усіх випадках судами були досліджені питання щодо обґрунтування підстав для такого представництва прокурором інтересів громадян.

Отже, можемо підсумувати, що представництво прокурором інтересів громадянина в суді є обмеженим порівняно з попереднім Законом про прокуратуру 1991 року, що виключає безмежні повноваження прокурора та встановлює вичерпний перелік підстав, що мають бути обґрунтованими в суді. На мою думку, вказані обмеження жодним чином не обмежують права громадян, адже існують інші інститути, які стоять на захисті прав людини. Таким чином, представництво інтересів громадян в суді прокуратурою є лише додатковою гарантією захисту прав людини і громадянина, тому наразі й носять обмежений характер.

Література:

1. Лапкін А. В. Основи прокурорської діяльності в Україні: навч. посіб. у схемах / А. В. Лапкін / Вид. 3-тє, змін. та допов. / Х. : Право, 2015. 148 с.
2. Бабкова В.С. Проблеми збереження повноважень прокурора щодо представництва інтересів громадян у суді // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2016. № 3. С. 20-28
3. Данильченко О.В. Функція представництва в діяльності органів прокуратури // Новітні кримінально-правові дослідження: зб. наук. пр. / відп. ред. О.В. Козаченко / Миколаїв: Іліон, 2016. С. 94-98
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про прокуратуру» / URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48935&pf35401=281529>
5. Протасов С. Право прокурора на представництво в суді // Юридична газета Online / URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravo-prokurora-na-predstavnictvo-v-sudi.html>

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого Лапкін Андрій Васильович.

НАПРЯМ 3
КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

ОСНОВНІ РИСИ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В СЕРЕДНЬОВІЧНИХ
КОЛОНІЯХ ГЕНУЇ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Гавриленко Олександр Анатолійович,
професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., проф.

Ключові слова: юрисдикційний процес, Північне Причорномор'я, генуезькі колонії, Середні віки, пам'ятка права, права обвинувачених.

Досі вітчизняна історико-правова наука має суттєві лакуни у висвітленні особливостей процесуального права в генуезьких колоніях – Каффі (суч. Феодосія), Монкастро (суч. Білгород-Дністровський), Джінестрі (суч. Одеса), Лікостомо (суч. Кілія в дельті Дунаю) та ін., що існували на території Півдня сучасної України у добу середньовіччя, протягом другої половини XIII – середини XV ст., тоді, як ці питання вбачаються надзвичайно цікавими з точки зору розуміння процесу складання основ нинішньої правової системи нашої держави.

Серед пам'яток права, що містять інформацію щодо характерних рис процесуального права Каффи та інших факторій, назвемо статут, виданий Генуєю для своїх чорноморських володінь у 1290 р., і більш пізній статут 1316 р., де докладно визначалися права та обов'язки консула Каффи, зокрема й ті, що стосувалися сфери здійснення правосуддя з метою захисту порушених прав членів громади [1, с. 195-196]. Однак, найширше юрисдикційний процес у лігурійських містах регламентувався нормами Статуту генуезьких колоній, розташованих у басейні Чорного моря, затвердженому в Генуї 28 лютого 1449 р. [2]. Окрім того, у причорноморських колоніях, безперечно, використовувалися й норми цивільно-кримінальних статутів Генуї 1375, 1403 та 1413-1414 рр. [3, с. 23]. Зважаючи на близькість правових систем Генуї та її колоній, допомогу в адекватному висвітленні процесуального права лігурійських колоністів може надати й збірка юридичних консультацій, укладена на початку XV ст. видатним генуезьким правознавцем Бартоломео Боско, які він надавав на прохання суддів та своїх клієнтів – позивачів чи відповідачів, зокрема, й щодо справ, що стосувалися північнопричорноморських факторій [4].

Наявність суттєвих лакун у законодавстві та прагнення населення чорноморських колоній Генуї до судового вирішення різноманітних життєвих колізій надавали консулам, вікаріям, синдикам, іншим магістратам широке поле для діяльності. Отже, у ролі суддів залежно від суті справи могли виступати різні посадові особи, наділені, окрім судової, зазвичай ще й адміністративною юрисдикцією [5, с. 50-52]. Насамперед, відповідно до Статуту 1449 р., ці функції виконували консули міст, найширшими судовими повноваженнями серед яких було наділено консула Каффи, який обирався в Генуї на річний термін.

Процес, тобто закріплена правом процедура застосування матеріальних правових норм у більшості європейських держав того часу, у тому числі й північнопричорноморських колоніях

Генуї, мав певні загальні характерні риси. У даному разі нас цікавитиме процес юрисдикційний, тобто нормативно закріплена процедура здійснення органами державної влади покладених на них функцій по відправленню правосуддя.

Насамперед варто зауважити, що в лігурійських колоніях Північного Причорномор'я процес мав переважно обвинувально-змагальний характер, тобто рухався ініціативою зацікавлених сторін, які мали безпосередньо стояти перед судом, відбувався зазвичай усно і гласно. Водночас поступово все більшого поширення набуває інквізиційний (розшуковий) процес, який спочатку застосовувався лише у найважливіших справах, що зачіпали інтереси феодалної держави. За такої форми процесу справа у більшості випадків розпочиналася за ініціативою держави, тобто самого суду, незалежно від того, з якого джерела суд отримав інформацію про скоєне діяння. Окрім того, у розшуковому процесі судді особисто здійснювали слідство й самі ж вирішували справу, тобто дані попереднього слідства додатково не перевірялися під час судового слідства іншими людьми, у яких міг скластися власний погляд на докази й сутність справи. Таким чином, розшук не давав гарантії від можливого упередженого підходу суддів – консулів, вікаріїв, синдиків, інших магістратів – до справи, що склався в ході попереднього слідства.

Ще однією характерною рисою було те, що у розшуковому процесі обвинувачуваний був цілком безправним. Він розглядався усього лише як об'єкт діяльності суду, який «досліджував» справу за допомогою катування, домагаючись від обвинуваченого власного визнання провини. Якщо підсудний давав суперечливі свідчення, то його також катували, домагаючись узгоджених показань. Часто тортурам піддавали й свідків, якщо вони давали суперечливі свідчення. Показання обвинувачуваного й свідків фіксувалися у протоколах. У важливих справах консули особисто брали участь у допитах. Для цього, наприклад, каффському консулові нормою Статуту генуезьких колоній, розташованих на Чорному морі 1449 р., приписувалося тримати у великій залі консульського палацу «машину для тортур» (гл. 1, § 20) [2, с. 173], яка мала використовуватися для отримання свідчень у ході попереднього слідства. Цікаво, що диспозицією, вміщеною в § 8 гл. 19 Статуту, кавалерію – поліцейському чиновникові, до обов'язків якого, окрім іншого, було віднесено особисте катування підслідного, категорично заборонялося «вимагати, домагатися або отримувати що-небудь від особи, підданої тортурам, за вказані тортури, або від громади» [2, с. 197]. Це наводить на думку про те, що до появи цієї норми подібні випадки усе ж траплялися.

У менш важливих справах, які не вимагали тортур, допит здійснювали вікарії або синдики, після чого складалася коротка виписка зі справи (резюме показань свідків, обвинувачуваного, огляду речових доказів), що передавалася консулові, який за цією випискою й вирішував справу. Часом консул, затверджуючи вироки у таких справах, взагалі не бачив підсудного. Звідси випливає висновок: у розшуковому процесі були відсутні змагальність, усність, гласність, безпосередність, тобто підсудний нерідко не поставав безпосередньо перед суддею. Консул, який затверджував судові рішення, бачив лише письмові документи – короткі виписки зі слідчої справи й докази не перевірялися повторно.

Розшуковому процесові була притаманна система формальних доказів. Сутність її полягала в тому, що при винесенні вироку (судового рішення) визнавалися лише суворо визначені докази. Значення кожного їх виду задалегідь визначалося генуезькими цивільно-кримінальними статутами 1375, 1403 та 1413-1414 рр. За допомогою такого формального закріплення системи доказів уряд намагався обмежити сваволлю й зловживання суддів. Останні зобов'язувалися засновувати свої рішення не на особистому й довільному розсуді, а на визначених законом об'єктивних доказах.

У «порадах» Б. Боско визначено чотири основні види доказів: показання свідків, письмові та речові докази, особисте зізнання [4, с. 339]. Безумовним доказом вважалося власне визнання обвинувачуваного. Якщо обвинувачуваний зізнавався, то й слідство закінчувалося, можна було виносити вирок. Вагомими доказами були показання свідків. Ними могли бути лише повнолітні, здатні усвідомлювати власні вчинки та відповідати за них. Свідок повинен був говорити тільки те, що бачив і чув особисто. Не всі свідки були рівноцінними. Закон віддавав перевагу свідкові-чоловікові перед жінкою, знатному перед незнатним, духовній особі перед світською. Важливе значення надавалося письмовим документам як доказам: розписки, купчі, виписки із суддівських, торговельних та інших книг.

За певних умов у разі незгоди сторони із судовим рішенням допускалася апеляція. У § 20 гл. 4 Statutum Serpe зазначалося, що на рішення каффського консула та вікарія щодо справ між громадянином Генуї та громадянином Каффи, а також у справах, де обома сторонами виступають громадяни Каффи чи Генуї, у разі, якщо сума позову складає не менше п'яти соммо (1000 аспрів), не пізніше як у десятиденний термін з дня проголошення рішення може бути подано апеляцію, що мусить розглядатися каффськими синдиками. При цьому наголошувалося, що така скарга має бути подана публічно та «за законною формою». За умови дотримання вказаних вимог судові рішення мало бути переглянуте протягом трьох місяців [2, с. 180].

Виконання судового рішення (вироку) покладалося на відповідних магістратів. Так, Статутом 1449 р. передбачено виплату грошової винагороди кавалерію «за кожну людину, висічену лозами» – 25 аспрів, за таврування однієї особи – 30 аспрів, «за кожного чоловіка чи жінку, покараних тілесно, але не до смерті, а саме за відрізання якогось із членів» – 35 аспрів і «за кожну особу повішену, позбавлену голови або покарану на смерть іншим чином» – 50 аспрів (гл. 19, § 2-5) [2, с. 196-197].

Отже, аналіз пам'яток права та інших історичних джерел надає можливість із цілковитою впевненістю констатувати, що в другій половині XIII – середині XV ст. у північнопричорноморських колоніях Генуї відбувається становлення специфічної системи норм процесуального права. Звертає на себе увагу беззаперечний факт: характерною рисою права генуезьких колоній, яке регламентувало діяльність судів, було те, що основу його становили не норми місцевого походження, а ті, які були перенесені на місцевий ґрунт із метрополії та пристосовані до місцевих умов.

Література:

1. Ковалевский М. М. Юридический быт генуезских колоний на Черном море во второй половине XV века / М. М. Ковалевский // Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову по случаю 35-летия его учено-литературной деятельности (1868-1903 гг.) его учениками и почитателями. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1904. – С. 195-228;
2. Статут для генуезьких колоній на Чорному морі (Генуя, 28 лютого 1449 р.) // Гавриленко О. А. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір / О. А. Гавриленко, О. М. Сівальньов, В. В. Цибулькін. – Харків: Точка, 2017. – С. 162-258.;
3. Барабанов О. Н. Бартоломео Боско – генуезский юрист XIV – XV веков: теория и практика гражданского судебного процесса / О. Н. Барабанов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 224 с.;
4. *Bosco Consilia egregii domini Bartholomei de Bosco famosissimi iuris consulti genuensis.* – Lodani, 1620. – 898 p.;

5. Гавриленко О. А. Судова система кримських колоній Генуї (друга половина XIII – середина XV ст.) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – № 945. – Серія «Право». – 2011. – С. 49-53.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Даньшин Максим Валерійович

доктор юридичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

1. Сучасний період формування правової держави в Україні характеризується значним загостренням загальної криміногенної ситуації, що пов'язано з корінними змінами в політиці, економіці та соціальній сферах нашого суспільства. Це у свою чергу обумовило тенденцію не тільки до збільшення кількісних характеристик злочинності в Україні, а й до зростання її якісних показників. На сьогодні змінюється особистість сучасного вітчизняного злочинця, усі трансформації українського соціуму безпосередньо відбуваються на його соціально-психологічній характеристиці. Він стає більш агресивним, цинічним, значно помолодів. Характерною рисою якого є відсутність моральних та етичних складових особи, з яскраво вираженим примітивізмом мислення, низьким інтелектом та духовною збоченістю з розвинутими почуттям наживи та споживання. Законодавець в спішному порядку намагається розробити ефективний захисний механізм та запропонувати сучасну стратегію стримування новітнім викликам дійсності та, як слідство, впровадити конкретну програму протидії злочинності. Поряд з реформуванням органів кримінальної юстиції та суду, оновленням кримінального процесуального законодавства відбуваються процеси докорінних змін усього законодавства країни бо вирішення завдань протидії злочинності значною мірою залежить від широкого використання в діяльності правоохоронних органів і суду досягнень науки і техніки. Є як позитивні, так і в край негативні тенденції такого переформовування правового поля, які одразу відображаються на усьому житті українського соціуму. Всі ці зміни так чи інакше торкаються науки, закладів вищої освіти, взагалі, та процесу навчання й підготовки майбутніх професіоналів-юристів, зокрема. Активними темпами створюється нова вітчизняна нормативно-правова база вищої освіти, ряд концептуальних нормативних актів перебувають у стані розробки, інші вже активно апробуються. Також «налаштуванню» на єдину відповідь усім викликам дійсності, а саме *ефективної відповіді на запити стримування злочинності, потребує оптимізація процесу засвоєння студентами знань наук кримінально-правового циклу, котрі повинні відповідати об'єктивним реаліям сучасної практики протидії злочинності на місцях*. Окремий аспект у цій проблематики займає специфіка викладання криміналістики, як однієї з системи наук кримінально-правового циклу.

2. Криміналістика – це особлива наука, яка виконує інтегративну функцію у системі наук кримінально-правового циклу та, знаходячись на передньому краї протидії злочинності, безпосередньо втілює у життя усі їх приписи, настанови та здобутки. Криміналістика це

практична наука, яка повинна швидко та вмiло реагувати на усi змiни об'єктивної дiйсностi: появи нових способiв вчинення злочинiв та детермiнантiв злочинної поведiнки, становлення нового психотипу сучасного злочинця тощо. Тiльки таким чином можливо налагодження ефективного iнструментарiю протидiї та стримування злочинностi, в якому наука займає своє власне та необхiдне для практики мiсце. При чому кримiналістика вiдiграє важливу роль у втіленні теоретичних розробок у практичну площину. Зараз у цьому сенсі спостерігається серйозне вiдставання.

На сучасному етапі у вiтчизняній практиці протидiї злочинностi вже намітилися стiйка тенденція вiдставання науки до викликiв реальної дiйсностi. Це пов'язано з декiлькама основними обставинами. На наш погляд, це по-перше, зайве затеоретизування окремих приписiв та науково-практичних рекомендацiй, котрi повинні негайно втілюватися у практику. Це й вiдвернення уваги кримiналістiв-вчених на окремі теорії та вчення, якi нiякого практичного сенсу на мають, є другорядними науковими концепцiями, однак породжують величезну купу «нових» iдей, наукових спорiв та дискусiй, тобто, як зазначав Р. С. Белкiн «фантомiв» кримiналістики. *Це проблема яку можливо сформулювати як проблема призначення кримiналістики.* Саме вона породила з часом штучне питання змiни соцiального навантаження на кримiналістику з боку соцiуму та появи так званої кримiналістичної адвокатології (О. Я. Баєв). По-друге, сучасна причина сучасного вiдставання науки вiд потреб практики – це невирiшена *проблема викладання унiфікованого сучасного навчального курсу кримiналістики*, тобто iснування декiлькох навчальних курсiв кримiналістик – для вiдомчих навчальних закладiв та юридичних факультетiв класичних унiверситетiв, це питання наповнення курсу, адресатiв та професiограма викладача.

3. Питання вдосконалення методики викладання навчального курсу кримiналістики залишаються досить актуальними на протязі усього етапу становлення та розвитку кримiналістичної науки. Рiзноманiтні аспекти викладання кримiналістики, проблема пiдготовки викладача-кримiналіста, методичні та психологiчні питання навчального курсу тощо постійно привертають увагу як науковцiв так і практикiв. Ці питання у рiзні часи були в орбiті наукового пошуку таких вiдомих вiтчизняних та зарубiжних вчених-кримiналістiв, як В. П. Бахiн, Р. С. Белкiн, В. М. Варцаба, О. М. Васильєв, Т. С. Волчецька, В. К. Гавло, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Є. У. Зiцер, Є. П. Iщенко, В. О. Коновалова, М. Г. Любарський, Г. Ю. Маннс, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, М. О. Михайлов, В. О. Образцов, А. Р. Ратинов, Є. Р. Росинська, М. С. Строгович, П. I. Тарасов-Родiонов, А. О. Топорков, В. В. Топчiй, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепiтько, В. В. Юсупов, М. П. Яблоков та iн. Взагалі у рiзні часи багато iменитих учених були стурбовані такими питанням, як-от: – Хто повинен викладати кримiналістику? – Якi риси характеру, професiйні здiбностi та якостi повинен мати викладач кримiналістики? – Якою повинна бути методика викладання навчального курсу «Кримiналістика»?

На сьогодні в Україні пiдготовка юристiв першого та другого рiвня навчання здiйснюється за двома напрямками: у цивiльних закладах Мiнiстерства освiти і науки України та у спецiалiзованих закладах, вiдомчих навчальних закладах МВС України, СБУ тощо. У цивiльних навчальних закладах здiйснюється, як правило, пiдготовка юристiв широкого профiлю без певної їх спецiалiзацiї. Напроти, у вiдомчих навчальних закладах пiдготовка фахiвцiв-юристiв здiйснюється з орієнтацією на конкретну правозастосовну або правоохоронну дiяльність з видiлення окремих її напрямкiв (громадська безпека,

оперативно-розшукова діяльність, слідчо-криміналістична діяльність, експертно-криміналістична діяльність). Природно, що навчальні плани і програми навчальних дисциплін кримінально-правового циклу повинні суттєво відрізнятися в залежності від профілю підготовки фахівців.

Підготовка вітчизняного співробітника правоохоронних органів та суду, компетентного відповісти на всі виклики існуючої дійсності, є першочерговим завданням держави. Саме з цією метою й створено в структурі навчального процесу на юридичних факультетах та у профільних ВНЗ певні цілісні блоки, що складаються з окремих загальнотеоретичних, спеціальних, профілюючих, обов'язкових і факультативних дисциплін, тісно взаємопов'язаних одна з одною і підпорядкованих одній глобальній меті – випуск високопрофесійних кадрів.

У процесі підготовки майбутніх правоохоронців, зокрема, у спеціалізованих ВНЗ, першочергове місце посідають знання з блоку наук кримінально-правового циклу, які, у свою чергу, повинні перебувати в певній впорядкованості один з одним з метою недопущення дубляжу в процесі всього навчання. Навчальний процес з підготовки майбутніх співробітників передбачає поступальне засвоєння низки дисциплін, які висвітлюють у межах свого предмета різні сторони діяльності щодо протидії злочинності в сучасних умовах.

Особливе місце при підготовці юристів, як у відомчому так і в цивільному закладі посідає саме криміналістика, яка є специфічною навчальною дисципліною. У ній знаходять «вихід» дані практично всіх дисциплін кримінально-правового циклу. Саме на тлі криміналістики вирішуються питання, що вимагають залучення інформації з інших дисциплін кримінально-правового циклу, зокрема з кримінального права, кримінально-виконавчого права, кримінального процесу, кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності та судової експертизи. Окрім цього блоку та поряд з вивченням криміналістики, наприклад, майбутні правоохоронці здобувають знання з галузі юридичної психології, судової медицини, судової психіатрії, судової статистики, судової бухгалтерії тощо. Однак це, на жаль, не розповсюджується, на так звані цивільні навчальні заклади. В них кожна наука нібито живе своїм життям, іноді в навчальних планах навчальний курс з криміналістики може передувати кримінальному процесу або кримінології. Звісно, що у цих випадках системність знань у студентів повністю відсутня.

Детальне вивчення проблем криміналістики сприяє закріпленню отриманого студентами, курсантами та слухачами під час проходження виробничої практики досвіду комплексного розв'язання сучасних завдань з протидії злочинності, стимулює теоретичне осмислення і подальше поглиблення його в навчальному процесі. Саме в надрах криміналістики велика увага приділяється практичному відпрацюванню тактики слідчих дій, підготовчих і організаційних заходів, взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, правила легалізації інформації, що отримана оперативно-розшуковим шляхом. Також при засвоєнні криміналістичних знань наочно ілюструється передовий міжнародний досвід протидії злочинності. У рамках вивчення криміналістики студенти, курсанти та слухачі засвоюють засади судової експертизи.

Викладання криміналістики, це не лише надання майбутнім юристам знань, щодо основних правил розслідування злочинів та збагачення майбутнього юриста своєрідними інтегральними відомостями щодо існуючої практики протидії злочинності в сучасних умовах. Це ще можливість засвоїти положення інших наук кримінально-правового циклу через

усвідомлення їх соціального навантаження за допомогою аналізу можливостей та цілей криміналістичної науки. Криміналістика це наука яка знаходиться на першому краї протидії злочинності, саме вона налаштовує увесь комплекс знань про злочин та алгоритм його розкриття з практичного боку та надає можливість іншим наукам які також вивчають феномен злочину поряд знайти своє місце (кваліфікувати, винести рішення, проаналізувати причини та умови та ін.). *Тому навчальний курс криміналістики обов'язковий для засвоєння усіма майбутніми юристами без виключення.* Без правоохоронної спеціалізації студентам він повинен бути наданий у загальному вигляді без акценту на різні аспекти роботи слідчого, оперативного співробітника, судді, прокурора, експерта та ін. Саме такі питання як взаємодія слідчого з оперативно-технічними підрозділами, засвоєння відомостей про наукову організацію управління та праці в органах МВС, СБУ, прокуратури та суду, НОП слідчого, судді, оперативного співробітника та ін. не повинні бути для широкої аудиторії. Це навпаки зайве «озброєння». На базі вивчення криміналістики можливе поступове заглиблення у різні сучасні та проблемні процесуальні та не процесуальні аспекти процесу розслідування та розкриття злочинів. Однак при аналізі цього питання з'являється дуже гостра зараз інша – наявність у викладача певної кваліфікації.

4. Викладач криміналістики – це, беззаперечно, особа, яка, по-перше, володіє теоретичними знаннями щодо криміналістичної науки та, по-друге, має певний досвід практичної роботи у сфері протидії злочинності. Якщо відсутній хоча б один з елементів формули професіоналізму викладача криміналістики, то це або науковець науко-дослідної лабораторії або практичний співробітник правоохоронних органів чи суду. Викладач, який не розуміє проблем практики та не має професійного досвіду щодо їх вирішення – це лише теоретик, який особисто ніяким чином не допомагає вирішити стратегічні завдання протидії злочинності, а лише вироблює з боку студентів та слухачів навички з ефективного складання заліків та іспитів.

З іншого боку, викладач, який має лише практичний досвід, – це здебільшого особа, яка не може творчо та ініціативно мислити, не знає теоретичного фундаменту науки криміналістики, без якого оптимізація її навчальної дисципліни не можлива взагалі. Він не має професійних якостей викладача та, на жаль, здебільшого, або вже професійно zdeформована, «згоріла» людина, або, навпаки, безмежно самовпевнена у своїй правоті особа, що вже не може особисто вдосконалюватися та навчатися.

Насправді, як свідчить історія криміналістики, є яскраві приклади успішної роботи викладачів, що мають великий, або, навпаки, мінімальний досвід практичної роботи на ланці практики протидії злочинності. Тим не менш, ми впевнені, що вищезазначені «усічені» типи викладача криміналістики здебільшого представляють собою певну небезпеку. Так, саме вони спонукають до розриву між теорією та практикою, створюють міф щодо неспроможності науки, та взагалі своєю діяльністю насправді розбалансують весь кримінально-правовий механізм держави замість того, щоб внести свою частку у вдосконалення навчального процесу та засвоєння специфічних криміналістичних знань з боку студентів, курсантів, слухачів. Тому, на нашу думку, викладач криміналістики, який має власний практичний досвід, повинен володіти теоретичним матеріалом науки, орієнтуватися у динамічних процесах її розвитку та знати сучасні проблеми практичної діяльності. Окрім цього він повинен чітко усвідомлювати сутність та особливості викладацької діяльності як такої. За результатами аналізу проведеного нами опитування у

2011-2013 роках 520 прокурорів прокуратур, слідчих і оперативних співробітників органів МВС, прокуратури і СБ України, а також адвокатів, які застосовують криміналістичні знання у своїй діяльності та використовують криміналістичний арсенал засобів дослідження доказів у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному процесах, практичні працівники вважають, що викладач криміналістики повинен: бути здатним відповісти на будь-яке практичне запитання з теми навчального курсу (100%), вміти встановлювати психологічний контакт з аудиторією (95%), знати криміналістичну теорію (83%), мати досвід практичної роботи (75%), використовувати приклади з сучасної практики розслідування та розкриття злочинів (65%), знати теоретичні положення інших наук кримінально-правового циклу (54%), мати привабливий зовнішній вигляд (40%), не допускати проявів байдужості до запитань аудиторії та вміти володіти увагою аудиторії (35%), слідкувати за змінами діючого законодавства (30%), знати міжнародну практику протидії злочинності (10%).

Викладач криміналістики – це особа, яка повинна, по-перше, самостійно володіти визначеним обсягом теоретичних криміналістичних знань і, по-друге, мати чітку особисту уяву про практичну можливість їх застосування для вирішення профільних завдань в діяльності тих чи інших правоохоронних органів чи суду. Досягається такий рівень професійної криміналістичної підготовки в процесі навчання в аспірантурі (ад'юнктурі), а також в процесі обов'язкового проходження практичної підготовки на відповідних посадах в правоохоронних органах (стажування). Саме такі вимоги повинні бути покладені в основу формування професорсько-викладацького складу кафедр криміналістики не тільки у спеціалізованих навчальних закладів, але й на юридичних факультетах класичних університетів.

САМОЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Житний Олександр Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: права людини, захист, самозахист, кримінальна відповідальність, необхідна оборона, крайня необхідність.

Як на внутрішньому (національно-правовому), так і на зовнішньому (міжнародно-правовому) рівнях правового буття ідея пріоритету людини, всебічного захисту її прав і свобод й охорони та забезпечення законних інтересів сьогодні посідає чільне місце. Для її реалізації й втілення у життя держава утримує відповідний апарат, який складається із правоохоронних органів, судів, органів виконавчої влади. У структурі громадянського суспільства питаннями захисту прав та свобод людини опікуються різноманітні національні й міжнародні правозахисні організації. Помітною в забезпеченні прав людини, наданні громадянам різноманітної правової допомоги є роль інституту адвокатури.

Об'єднання суб'єктів міжнародного права також визначили окремим напрямком своєї діяльності практику розвитку й захисту прав та свобод людини і громадянина. Так, у Статуті Організації Об'єднаних Націй (1945 р.) вперше в історії міжнародних відносин було закріплено обов'язок держав щодо співробітництва на багатосторонній основі у галузі захисту прав людини [1, с. 100]. Починаючи із середини минулого століття сформовано систему загальновизнаних міжнародно-правових актів у галузі прав людини (міжнародних стандартів прав людини), до якої увійшли Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та інші документи. На підставі міжнародних договорів, рішень міжнародних конференцій, інших актів волевиявлення суб'єктів міжнародного права діють міжнародні органи із забезпечення й захисту прав людини (комітети з прав людини – наприклад, Комітет з прав людини ООН, Комітет проти катувань, Європейський Суд з прав людини тощо). Таким чином, видається, що в сучасному світі людина повністю делегувала повноваження захищати свої права, свободи і законні інтереси й контролювати рівень і якість цього захисту іншим суб'єктам – державі та її агентам, а у найбільш значущих випадках порушення цих прав і свобод – й міжнародній спільноті. Чи лишилося в цій системі місце для самостійного (не пов'язаного зі зверненням за допомогою до офіційних осіб, представників публічної влади чи осіб, уповноважених нею) захисту людиною своїх природних і соціальних благ? Або така практика була властива лише доасоціативному періоду існування людства і, лишилася в минулому?

Безперечно, відповідні можливості сучасна людина має. На деякі з них прямо вказується у міжнародно-правових і внутрішніх правових документах. Зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. визнає (у п. а ч. 2 ст. 2) позбавлення життя людини правомірним, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили для захисту будь-якої особи від незаконного насильства [2, с. 28]. Очевидно, що в цьому випадку мається на увазі й самозахист особи від свавільного насильства. У ч. 3 ст. 27, ч. 6 ст. 55 Конституції України проголошено право кожного захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Крім того, згідно із ч. 3 ст. 29 вітчизняного Основного закону кожному заарештованому чи затриманому має бути надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто [3]. Судова практика, засоби масової інформації й повсякденне життя надають досить багато прикладів, коли громадяни власними силами намагаються боронити чи відновлювати порушені іншими фізичними, юридичними чи посадовими особами права і свободи. Отже, категорія самозахисту прав та свобод відображає реальні події та соціальні явища.

Для минулого й сучасного періоду розвитку нашої держави питання самозахисту прав та свобод є більш ніж актуальним. Сьогодні Україна змушена існувати в умовах загострення конфліктогенності внутрішньополітичних процесів, зростання соціальної напруги всередині країни, поширення правового нігілізму, а також суттєвої зміни характеру небезпек, що генеруються зовнішньополітичними чинниками. Водночас, відбувається ріст позитивної й негативної соціальної (і квазісоціальної) активності наших співвітчизників. Громадяни нерідко самостійно вживають заходи, спрямовані на підтримання правопорядку, захист власних прав чи прав інших осіб, охорону національної безпеки. У зв'язку із цим набуває значення питання про

подальший пошук ефективних й водночас правомірних шляхів вирішення й залагодження соціальних та правових конфліктів, у тому числі й у поза інституційних формах.

На думку окремих фахівців, поняття самозахисту вітчизняним законодавством не закріплено. Але це не так. У Цивільному кодексі України регулюванню відносин із приводу самозахисту цивільних прав відведено окрему норму. Так, у ст. 19 ЦК проголошується, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. При цьому самозахистом визнається застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням [4]. Так, самозахистом права власності цивілісти визнають опір грабіжникові, відбирання власної речі у крадія, розбирання загорожі чи зняття з дверей замку, якщо це перешкоджає доступу особи до свого будинку, самовиконання рішення суду, якщо тривалий час відповідач добровільно його не виконує [5; 6, с. 525–530]. Слід зазначити, що сьогодні питання самозахисту прав найбільш ретельно розроблені саме в працях з цивільного права. Певною мірою йому приділяють увагу й фахівці з конституційного права [7].

Кримінально-правовий вимір феномену самозахисту прав і свобод ґрунтується на особливому (криміногенному) характері загроз для вказаних об'єктів. Загрози людині, її життю і здоров'ю, недоторканності й безпеці, іншим її правам, свободам і законним інтересам походять із різних джерел. Одне з найбільш давніх серед них – кримінальна активність інших членів суспільства. Факт існування злочинності вимагає вживати заходи щодо протидії їй, а у крайніх, невідкладних випадках – щодо боротьби з нею. Історично сформувалося, а на сучасному етапі розвитку держави й права міцно утвердилася ідея статусу держави як «монополіста» у питаннях захисту соціальних й індивідуальних цінностей від суспільно небезпечних посягань. Саме держава перебрала на себе повноваження стосовно забезпечення захисту особи від злочинних посягань, боротьби зі злочинністю. Тому державна політика обов'язково охоплює діяльність щодо криміналізації й пеналізації суспільно небезпечних діянь, реалізації й удосконалення кримінально-правових заборон (кримінально-правова політика). Реакція держави на злочини й врегулювання нею кримінально-правових конфліктів на своїй території здійснюється у вигляді застосування до осіб, які вчиняють суспільно небезпечні посягання, передбачених чинним законодавством заходів. Сьогодні основним правовим інститутом, у рамках якого держава здійснює реагування на злочини, є кримінальна відповідальність, яка виникає й реалізується виключно у площині публічно-правових відносин. Намагання особи перебрати на себе функції органів правосуддя, порушення нею таким чином «монополії» держави на кримінальне правосуддя саме по собі може кваліфікуватися як злочин. Так, кримінально караним може бути самозахист прав чи свобод, вчинений у формі примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 Кримінального кодексу України), самоправства (ст. 356 КК), втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК).

Серед неформальних процедур захисту порушених злочином прав і законних інтересів можна виділити й таку форму протиправного вирішення кримінально-правового конфлікту, як самосуд – фізичну розправу потерпілого чи інших приватних осіб над злочинцем, або помсту йому в інший протиправний спосіб (наприклад, знищення чи пошкодження його майна, захват його речей для компенсації заподіяної шкоди). Такий неформальний спосіб реагування на злочини та інші суспільно небезпечні діяння, хоча й здатен задовольнити

почуття справедливості потерпілої особи й інших громадян, але законом заборонений. Здебільшого вчинені з цією метою дії містять склад злочину (убивства, тілесних ушкоджень, умисного знищення майна, самоуправства тощо), їх скоєння тягне кримінальну відповідальність. При цьому лише у випадках, передбачених ст. 116 КК умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого, карається на пом'якшених засадах. Заподіяння іншої кримінально каранної шкоди привілейованих складів злочинів не утворює. Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого враховується як обставина, що пом'якшує покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК), щоправда, без гарантії пропорційного чи хоча б суттєвого його пом'якшення [7].

Всі правомірні галузеві засоби самозахисту прав та свобод сконцентровано в одному кримінально-правовому інституті – обставин, що виключають злочинність діяння. Мається на увазі необхідна оборона від суспільно небезпечних посягань, уявна оборона (ст.ст. 36, 37 КК України), затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК України), крайня необхідність (ст. 39 КК України). Втім, нормативне регулювання реалізації громадян можливостей самозахисту від злочинних проявів поки що далеке від досконалого. Так, законодавець тривалий час залишає без змін підстави кваліфікації позитивної кримінально-правової активності громадян як перевищення ними меж допустимої шкоди при здійсненні необхідної оборони чи затримання злочинця. Наявні в сьогодні законі критерії співрозмірності захисту (наприклад, такий, як «відповідність шкоди, яка заподіюється тому, хто посягає, обстановці захисту та (або) безпеці посягання») є, по суті, оціночними ознаками, точно визначити зміст яких не завжди по силах навіть фахівцям в галузі права (судова практика знає чимало відповідних прикладів). Оскільки згадані норми адресовано перш за все громадянам, то, при збереженні кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони (й за ексцес в ході громадянського арешту), для реалізації свого конституційного права на захист від суспільно небезпечних посягань й затримання правопорушників ці суб'єкти мають отримати максимально зрозумілу інформацію[8]. Найбільш чітко ці межі визначено наразі для заподіяної шкоди у стані крайньої необхідності).

Література

1. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / Т. Л. Сироїд. – Х. : ТОВ «Прометей-Прес», 2005. – 244 с.
2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000. – С. 27–45.
3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
5. Яроцький В. Становлення та розвиток інституту самозахисту речових прав в Україні / В. Яроцький // Право України. – 2014. – № 2. – С. 150–161.
6. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник / З. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.

7. Савчин М. Про спроможність держави до самозахисту, або Забезпечення конституційного порядку в умовах війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dt.ua/internal/pro-spromozhnist-derzhavi-do-samozahistu-abo-zabezpechennya-konstituciynogo-poryadku-v-umovah-viyni-258364_.html.

8. Житний О. О. Про засоби вирішення кримінально-правових конфліктів / О. О. Житний // Вісник Запорізького нац. ун-ту (Юридичні науки). – 2005. – № 2. – С. 146–151.

СУТНІСТЬ «ГУДВІЛ» ТА «ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ», ЯК СКЛАДОВІ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Задніченко Сергій Іванович,

Заступник директора ДАРОУ МВС України

Романенко Олексій Володимирович,

професор кафедри кримінального права НАВС, к.ю.н.

Ключові слова: гудвіл, неправомірна вигода, ділова репутация

Згідно Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року надається визначення неправомірної вигоди і де одним з складових виступають *нематеріальні активи*, у т. ч. набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами, активи, які не мають фізичної дотикової форми (наприклад, захист, забезпечений страховкою, або ціна фірми (*гудвіл*)).

У Податковому кодексу існує визначення поняття «гудвіл». **Гудвіл** (вартість ділової репутації) визначається як нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо. Поняття «гудвіл» вперше було використано у рішенні англійського суду у 17 столітті у справі «Брод проти Джоліфа». Предметом даного спору була саме ділова репутація: пан Брод позивався до Джоліфа у зв'язку з тим, що останній змінив місце провадження господарської діяльності всупереч умовам угоди і через це втратив більшість покупців. У даній справі було визнано, що місцезнаходження безпосередньо впливає на гудвіл.

Міжнародна організація International Reputation Institute (IRI) виділила *основні складові репутації*, які в комплексі дають адекватну оцінку будь-якому бізнесу. Серед них: Гудвіл — грошове визначення ділової репутації компанії; Імідж — здатність підприємства емоційно приваблювати; Фінансова стійкість — один з різновидів стабільності як показника здатності протистояти кризовим ситуаціям; Соціальна відповідальність — дії, що викликають довіру як у працівників, так у суспільства; Репутація керівництва, яка не може бути нижчої від репутації самої компанії; Організаційна культура — формується одночасно з репутацією керівництва і показує внутрішню атмосферу колективу; Якість продукції, що виготовляється або послуг, що надаються — в сучасних умовах неможливо співпрацювати з компанією, що виготовляє неякісну продукцію. Вартість гудвілу не підлягає амортизації і не враховується під час визначення витрат платника податку, щодо активів якого виник такий гудвіл.

Поняття «гудвіл» складається з *наступних видів нематеріальних активів підприємства*: - торгові марки; - заголовки та назви видань; - комп'ютерне програмне забезпечення; - ліцензії та привілеї; - авторські права, патенти та інші права інтелектуальної власності, права на обслуговування та експлуатацію; - рецепти, формули, моделі, проекти та прототипи; - нематеріальні активи на етапі розробки та багато інших.

Гудвіл – це економічне відображення ділової репутації підприємства, вартість ділових зв'язків, престиж суб'єкта господарювання. В перекладі з англійської дане поняття означає «добра воля». **Ділова репутація** — сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність та відповідність її діяльності вимогам закону. Для розуміння сутності цього поняття необхідно зрозуміти різницю між поняттями «гудвіл» та «ділова репутація». Під поняттям «ділова репутація», як особистого немайнового блага, звично розуміють усталену оцінку фізичної особи, що ґрунтується на наявній інформації про її позитивні та негативні суспільно значимі діяння (поведінку), як правило в певній сфері (професійній, підприємницькій, службовій і т.д.). Це суспільна думка про особу з точки зору моралі даного суспільства чи соціальної групи. У такій інтерпретації поняття «ділової репутації» наближається до поняття «гідності та честі» (ст. 297 ЦК), що є підставою для ототожнення цих понять. Чи не єдина суттєва відмінність між цими поняттями полягає у тому, що честю (як і гідністю) наділена тільки фізична особа, тоді як ділова репутація, як особисте немайнове благо, притаманна як фізичним, так і юридичним особам (суб'єктам господарювання). Крім того, гудвіл підприємства не є виключним фактором прибутковості підприємства, гудвіл може бути і персональним, тобто гудвіл керівника суб'єкта. Таким чином, гудвіл характеризує вартісні переваги компанії, або ж і її керівника.

Згідно зі стандартами BVSI, прийнятими в 1988 р. і доповненими в 1991 р. Американським товариством оцінювачів (American Society of Appraisers, ASA), гудвіл визначається як «добре ім'я» і включає нематеріальні активи компанії, які складаються із престижу підприємств, його ділової репутації, взаємовідносин з клієнтами, місцезнаходження, номенклатури продукції, що випускається тощо. Ці фактори спеціально не виділяються і не враховуються в звітності підприємств, але є реальним джерелом прибутку.

Міжнародна організація International Reputation Institute (IRI), яка вже багато років досліджує вплив думки зовнішнього середовища про компанію, виділила основні складові репутації, які в комплексі дають адекватну оцінку, серед них:

Гудвіл — грошове визначення ділової репутації компанії; Імідж — здатність підприємства емоційно приваблювати; Фінансова стійкість — один з різновидів стабільності як показника здатності протистояти кризовим ситуаціям; Соціальна відповідальність — дії, що викликають довіру як у працівників, так у суспільства; Репутація керівництва, яка не може бути нижчої від репутації самої компанії; Організаційна культура — формується одночасно з репутацією керівництва і показує внутрішню атмосферу колективу; Якість продукції, що виготовляється або послуг, що надаються — в сучасних умовах неможливо співпрацювати з компанією, що виготовляє неякісну продукцію.

Можна виділити такі характерні риси, які є загальними для гудвілу та ділової репутації: 1. Неосяжний характер гудвілу та репутації та формуючих їх факторів, перш за все ділових зв'язків зі стейкхолдерами. 2. Гудвіл як і ділова репутація невід'ємно пов'язаний

з конкретною компанією і виникає, коли компанія отримує деякі переваги, які в подальшому стають запорукою отримання прибутків, вищих за середньогалузеві. 3. Умовна вартість репутації та гудвілу. Така вартість відображається в балансі лише на момент об'єднання/злиття компаній, за умови, що вартість компанії перевищує сукупну вартість її активів. 4. Двоєкий характер. І термін «ділова репутація», і термін «гудвіл» мають двоєкий характер прояву. Щодо ділової репутації, її можна розглядати як елемент гудвілу, так і як категорію психології, яка демонструє сприйняття образу суб'єкта господарювання у контрагентів і яка не має вартості. Двоєкість гудвілу пов'язана з тим, що його необхідно розглядати як нематеріальний актив, який дорівнює різниці між вартістю підприємства та вартістю його активів, та як економічну категорію, дисконтовану вартість очікуваних надприбутків. Гудвіл та ділова репутація відрізняються за характером оцінки. Гудвіл є дисконтованою вартістю очікуваних майбутніх доходів, однією із складових поточної вартості компанії, тобто для оцінки гудвілу використовують вартісні методи. При цьому ділова репутація не має вартості і для її оцінки використовують експертні методи. У той самий час гудвіл є нематеріальним активом, який формується у процесі управління діловою репутацією.

Так, гудвіл – це грошова оцінка, тобто вартість ділової репутації.

Використані джерела:

1. Ридзевська О. В., Сало А. В. Поняття гудвілу та характеристика його складових. - Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. - Економічні науки, 2012,- вип. 22, -ч.ІІ.
2. <https://uk.wikipedia.org/>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ

Копотун Ігор Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

проректор з навчальної роботи Інституту СЗРУ, м. Київ

Ключові слова: засуджений, виконання покарань, права засуджених, свобода віросповідання.

Згідно з міжнародними та вітчизняними нормативно-правовими актами, кожна людина, в тому числі засуджений, має право на свободу совісті та віросповідання. Забезпечити йому це право – завдання персоналу органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС України). З цією метою на даний час ДКВС України співпрацює з 25 релігійними конфесіями, представники яких займаються духовно-просвітницькою роботою із засудженими та ув'язненими, насамперед: 1) православними (Українська Православна Церква, Українська Православна Церква-Київський Патріархат, Українська Автокефальна Православна Церква); 2) католицькими (Римо-Католицька Церква,

Українська Греко-Католицька Церква); 3) протестантськими (Євангельські Християни-Баптисти, Християни Віри Євангельської, Адвентисти Сьомого Дня, Свідки Іегови, Харизмати тощо); 4) мусульманськими; 5) іудейськими.

Взаємодія ДКВС України з релігійними організаціями регламентується насамперед Конституцією України: кожен засуджений та ув'язнений має право на свободу віросповідання, але при цьому проведення зустрічей представників релігійних організацій зі своїми прихильниками не повинно порушувати встановлений внутрішній розпорядок а також принижувати права інших осіб [1].

На даний час ДКВС України плідно співпрацює з усіма Православними Церквами України. Серед них найактивніше діє Українська Православна Церква. Другою за активністю серед Православних Церков є Українська Православна Церква (Київський Патріархат). Найменш активно серед Православних Церков в цьому напрямку діє Українська Автокефальна Православна Церква. Серед Католицьких Церков активніше діє Українська Греко-католицька Церква. Участь у вказаних процесах Римо-католицької Церкви менш активна. Досить активно проводять свої заходи Протестантські церкви. Найактивніші з них – Християни Віри Євангельської (п'ятидесятники). Також досить активно діють Євангельські Християни-баптисти. Активно працюють із засудженими і Адвентисти Сьомого Дня. Менш активно діють Свідки Іегови. Також ДКВС України співпрацює з мусульманами та іудеями. Кількість засуджених, які відвідують заходи мусульман, незначна (понад 100) [2].

При проведенні дослідження серед представників релігійних організацій та засуджених дозволило виявити певні проблеми у забезпеченні права засуджених на свободу віросповідання, які можна об'єднати у такі групи:

1. наявність культових споруд;
2. харчування у відповідності з релігійними нормами;
3. дотримання вихідних та святкових днів, прийнятих у певній конфесії;
4. носіння одягу, зачіски згідно з релігійними канонами;
5. виконання релігійних обрядів та таїнств;
6. виконання певних релігійних дій (молитов, обрядів) при визначеному розпорядку дня;
7. негативний вплив на психіку засуджених;
8. можливість міжконфесійних конфліктів;
9. упереджене ставлення з боку адміністрації чи інших засуджених на підставі релігійних переконань.

Щодо наявності культових споруд, можна констатувати, що у кожній УВП та СІЗО побудована та облаштована молитовна кімната або храм (як правило, православний), є молитовні кімнати для католиків (греко-католиків). Протестанти здійснюють свої заходи у будь-яких приміщеннях (клубах, класах).

Згідно канонів УПЦ, храм (молитовна кімната) освячується архієреєм (єпископом) для проведення богослужінь (молебнів, вечірні, літургії), які мають право здійснювати лише певні особи (ієреї, диякони УПЦ). Якщо богослужіння проводять інші особи (навіть священнослужителі інших ПЦ), храм (молитовна кімната) підлягає повторному освяченню архієреєм. Тому УПЦ виступає проти проведення богослужінь у її храмах представниками інших ПЦ (УПЦ-КП, УАПЦ).

Як правило, у всіх УВП та СІЗО існують громади лише однієї з ПЦ: УПЦ, УПЦ-КП або УАПЦ, але якщо в одній установі буде 2 чи 3 православні громади різних ПЦ, може виникнути проблема користування храмами. Крім того, в деяких установах функціонують громади УГКЦ, які також потребують культових споруд, можуть здійснювати богослужіння у православних храмах. Але це може викликати негативну реакцію з боку православних засуджених [3].

РКЦ, мусульмани та іудеї також потребують культових споруд (храмів, мечетей, синагог, молитовних кімнат), але для адміністрацій УВП та СІЗО досить важко знайти місце та кошти на будівництво в одній установі кількох таких споруд, тому, як правило, обмежуються молитовними кімнатами.

Щодо протестантів, то ця проблема для них вирішується значно легше: вони не потребують спеціальних культових споруд і можуть здійснювати свої заходи у будь-якому приміщенні (клубі, класі).

Щодо харчування у відповідності з релігійними нормами можна відзначити, що у більшості релігійних конфесій, які співпрацюють з ДКВС України, є певні правила щодо вживання чи невживання тих чи інших продуктів харчування (піст, «чисті» та «нечисті» продукти). Так, у православних більшість днів у році – пісні, коли обмежене або заборонене вживання «скоромної» їжі (м'яса, сала, сметани, молока, яєць, іноді риби), у католиків (греко-католиків) пісних днів менше і обмеження менш суворі, у іудеїв існує поділ продуктів на «чисті» (кошерні) та «нечисті» (некошерні, в т.ч. свинина), аналогічний поділ є і у мусульман. Крім того, у мусульман існує піст у місяць рамадан, коли не можна їсти нічого до темряви. Адміністрації установи дуже важко забезпечувати харчування засуджених згідно їх релігійних переконань, тому їх харчування здійснюється згідно загальним нормам належності.

Щодо дотримання вихідних та святкових днів, прийнятих у певній конфесії, необхідно зазначити, що у більшості релігійних конфесій, є певні вихідні та святкові дні, які не є державними. Згідно канонів цих конфесій, у ці дні не можна працювати, необхідно відвідувати богослужіння. Якщо ці дні співпадають із державними вихідними та святами, лише тоді вони надаються засудженим.

Деякі проблеми існують із засудженими, які у місцях позбавлення волі бажають прийняти чернечий постриг, для чого бажано носіння ряси (підрясника) та бороди, що суперечить режимним вимогам. Водночас, в іудеїв та мусульман ці вимоги значно суворіші. Так, для чоловіків-іудеїв бажано носіння бороди та пейсів на скронях, для чоловіків-мусульман – носіння бороди, для жінок-мусульманок – носіння хіджабу (хустки, яка закриває голову та шию), чадри або паранджі (закриває усе обличчя), що також суперечить режимним вимогам.

Також може постати проблема негативного впливу на психіку засуджених. Відомо, що усі релігійні конфесії, які співпрацюють з ДКВС України, певним чином впливають не лише на поведінку вірян, але й на їх психіку. Як правило, цей вплив позитивний, але він може бути і негативним. Це особливо стосується нових релігійних течій харизматичного напрямку (ХВС), які активно впливають на психіку засуджених (глосолалія – говоріння іншими мовами, сходження Святого Духу, прозріння та одкровення). Це може призвести до появи у засуджених психопатичних, невротичних або навіть психічний розладів, які досить

важко корегувати. Тому на цих заходах необхідна постійна присутність психолога установи [4].

Також адміністрація УВП та СІЗО повинна не допустити міжконфесійних конфліктів між засудженими.

Норми професійної етики працівників ДКВС України суворо забороняють персоналу УВП та СІЗО упереджено ставитися до засуджених та інших осіб на основні їх релігійних переконань, яке може проявлятися як у поблажливому ставленні, наданні не передбачених законом пільг та привілеїв засудженим, релігійні переконання яких співпадають з переконаннями працівника, або навпаки. Це можливо, тому що релігійні переконання адміністрації та засуджених можуть не співпадати. Тому адміністрація повинна тримати це питання на контролі і не допускати такого ставлення до засуджених, а також насильного залучення їх до релігійних заходів.

Таким чином, право засуджених та ув'язнених України на свободу віросповідання всебічно забезпечується як з боку персоналу органів та установ ДКВС України, так і з боку численних релігійних організацій. Але існують деякі проблеми, які потребують вирішення як на законодавчому, так і на адміністративному рівні.

Література:

1. Копотун І.М. Попередження надзвичайних подій кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах: матеріали 3-го Міжнародного круглого столу «Кримінальне право: традиції та новації», (Чернігів, 7-8 вересня 2017 р.) /Академія Державної пенітенціарної служби. – Ч.: Акад. Пеніт. служб., 2017. – С.106–108.

2. Копотун І.М. Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт кримінально-виконавчої діяльності в Україні: матеріали 3-го Міжнародного круглого столу «Кримінальне право: традиції та новації», (Чернігів, 7-8 вересня 2017 р.) /Академія Державної пенітенціарної служби. – Ч.: Акад. Пеніт. служб., 2017. – С.62-64.

3. Жолтані М.І. Співробітництво Української православної церкви та Державної пенітенціарної служби України // Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції], (Київ, 13-14 жовтня 2017 р.) /Центр правових наукових досліджень. – К.: Центр прав.наук. досл, 2017. – С.125-127.

4. Жолтані М.І. Етапи розвитку релігійних конфесій із засудженими // Юриспруденція – базовая составная часть интеграционных процессов и современного правового поведения : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Кишинев, Республіка Молдова 03-04 листопада 2017 р.) / Институт юридических и политических исследований Академии наук Республики Молдова. – К.: Инст. юр. пол. иссл. Акад. наук Респ. Молд., 2017. – С.125–128.

ТЕРМІН «СУДОУСТРІЙ» В ЗАКОНОДАВЧОМУ, НАУКОВОМУ ТА НАВЧАЛЬНОМУ ВИМІРІ: ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Руденко Микола Васильович,

професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Як відомо, до конституційних змін 2016 року (щодо правосуддя) у законодавстві, теорії і практиці широко використовувався термін «судова система України». Адже, у ст. 124 Основного Закону зазначалося, що «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції». З цього можна зробити висновок, що в судовій системі на той час діяли дві підсистеми: загальної та конституційної юрисдикції. Це положення було сформовано й у ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (у ред. закону від 12.02.2015 р. № 192-VIII). Таким чином, у найзагальніших рисах судова система України поділялася на частини на підставі наділення окремих частин певною юрисдикцією.

За конституційними змінами від 02.06.2016 р. (щодо правосуддя) на конституційному рівні запроваджено терміни «судоустрій України» та «система судоустрою». Зокрема, у ст.125 Конституції України вказується, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

За цією логікою у новому Законі України від 02.06.2016 р. «Про судоустрій і статус суддів» також вже використано термін «система судоустрою України» (ст.3) замість терміну «судова система України», вживаного у ст. 3 попереднього закону. Отже, відтепер лише суди України утворюють єдину систему, так як Конституційний Суд України один і не має своєї системи. Він є суб'єктом окремого конституційно-правового регулювання і організація якого, будучи предметом вивчення науки конституційного права, не регламентована у Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

При такому підході судоустроєм цілком слушно можна вважати сукупність судів, закріплену відповідними нормами законодавства, передусім Конституцією України (єдина система судів).

Із судоустроєм тісно пов'язані єдина система організаційного забезпечення діяльності судів (Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, Національна школа суддів України) та система суддівського самоврядування. Проте, ці державні органи та установи не можуть входити до систему судоустрою в його сучасному організаційному розумінні, оскільки вони не розглядаються судових справ, хоча й наділені досить серйозними юрисдикційними повноваженнями стосовно суддів. Тому не випадково законодавець вказує, що ці інституції діють в «системі правосуддя» (ст.ст. 92, 104, 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Конституція (ст.131) також вказує, що відповідно до закону в системі правосуддя утворюються органи і установи для забезпечення добору суддів, прокурорів, їх професійної

підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів.

Це дозволяє визначити, що термін «система правосуддя» є ширшим за термін «система судоустрою», адже, в ньому йдеться не лише про судоустрій, судочинство, а також інші органи судової влади. Можливо, у майбутній Конституції України VIII Розділ «Правосуддя» доцільно назвати «Судова влада», проте нинішню його назву, очевидно, слід вважати такою, що має узагальнюючий характер і впливає з розширеного поняття «правосуддя».

Тому явно архаїчною виглядає пропозиція доповнити ч.1 ст.3 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» реченням про те, що складовою судової системи України (системи судоустрою) є Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, Рада суддів України та Національна школа суддів України [1].

Судоустрій можна розглядати і як галузь або підгалузь юридичної науки. Формально у відповідному паспорті наукової спеціальності вона фігурує поряд з іншими складовими юридичної науки, а саме з організацією діяльності прокуратури та адвокатури (спеціальність 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура). Автор цих строк мав честь першим в незалежній Україні захищати докторську дисертацію із зазначеної спеціальності в Національній юридичній академії України ім. Ярослава Мудрого в далекому 2001 році. На сьогодні в Україні з цієї спеціальності захищено 23 докторських та понад 100 кандидатських дисертацій [2].

І насамкінець, судоустрій можна розглядати і як навчальну дисципліну в юридичних вищих навчальних закладах. В сучасних умовах питанням судоустрою приділено значну увагу при викладенні навчальної дисципліни «Організація судових і правоохоронних органів», а з цього питання створено відповідні кафедри. Вивченню судоустрою України присвячено декілька спецкурсів.

Література:

1. Казакевич П.В. Організаційно-правове співробітництво органів судової влади України та Ради Європи: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.10/ П.В. Казакевич: Нац. юрид. ун-т ім. Я.Мудрого. – Х., 2017. – С.10.

2. Руденко М.В. Докторські дисертації, захищені в незалежній Україні зі спеціальності 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура (станом на 01.01.2018 р.) . - Наук. – інформ. посіб. – Х.: Харків юридичний, 2018. – 48 с.

ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНА ДІЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРИ

Кришевич Ольга Володимирівна,

професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, к.ю.н.,
доцент

Ключові слова: екстериторіальність, право екстериторіальності держав, принцип екстериторіальності дії нормативно-правових актів, просторова дія закону про кримінальну відповідальність.

Ключовою проблемою правового співробітництва між Україною та Євросоюзом є особливості взаємодії права Євросоюзу та права України, який визначає напрями та правові інструменти інтеграції сторін, тому практичне значення цього питання пов'язане з пошуками оптимальних шляхів правової інтеграції нашої держави до європейських країн.

Що стосується **екстериторіальності** (лат. *ex* -з, поза + лат. *territorialis* - що відноситься до даної території), то це статус фізичних або юридичних осіб, установ або об'єктів, вилучених з-під дії місцевого законодавства і які підпадають (частково або в повному обсязі) під дію законодавства держави, громадянство якої вони мають[1]. Термін “екстратериторіальний” є українським еквівалентом англійського слова “extraterritorial” та французького “extraterritoriale”. В міжнародно-правовій літературі його використання пов'язане передусім з таким явищем, як застосування положень національного права за межами державної території. Право екстериторіальності держав – порядок, відповідно до якого установи або фізичні особи, що знаходяться на території іншої держави, розглядаються як такі, що перебувають на власній національній території і підлягають законам і юрисдикції власної держави. Правом екстериторіальності користуються військові судна і літаки, які з дозволу держави перебування знаходяться на її території, але розглядаються як частина території держави прапора або пізнавальних знаків.

Згідно зі ст. 7 Кримінального кодексу України «громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочин за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Якщо вони за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.

У вітчизняній кримінально-правовій науці інститут чинності кримінального закону у просторі із застосуванням методу порівняльного правознавства, залученням положень міжнародно-правової доктрини розглядається у працях П. Андрушка, В. Борисова, О. Броневицької, А. Вознюка, П. Воробья, О. Житного, Т. Ковальової, М. Коржанського, П. Матишевського, В. Навроцького, А. Савченка, П. Фріса, М. Хавронюка, В. Харченка та деяких інших фахівців.

Не втрачає актуальності думка М. Ковальова, що зв'язки принципів чинності кримінального закону у просторі з міжнародно-правовою системою не були б актуальними, якби люди жили й вчиняли злочини лише в межах своєї держави й не переміщувалися б в інші країни і, якщо результати злочину локалізувалися б лише прикордонною смугою однієї країни [2, с. 133].

Просторова дія закону про кримінальну відповідальність має дуже важливе значення і це, насамперед, пов'язано з тим, що особа, яка вчинила злочин, повинна понести відповідальність і бути покараною, але не всі особи, які вчинили злочин на території України, можуть нести відповідальність та бути покараними за кримінальним законодавством України. На території України застосовується законодавство іноземних держав, якщо це регламентується Конституцією і законами України, міжнародними угодами з іншими державами. Згідно зі ст. 9 Конституції України, Законом України «Про дію міжнародних договорів на території України» укладені і належним чином ратифіковані міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і безпосередньо діють на її території. Конституція окреслює суверенітет й територіальне

верховенство України в межах її території, а саме в межах існуючого кордону (ст. 3), а норми міжнародного права визначають підстави поширення кримінально-правової юрисдикції держави й за її межі (екстериторіальність). Згідно з положеннями Віденської конвенції про дипломатичні відносини 1961 року, Віденської конвенції про консульські відносини 1963 року й інші багатосторонні міжнародні договори, держави на умовах взаємності звільняють співробітників дипломатичних місій від дії кримінальних, адміністративних та економічних правових норм приймаючої країни. В історії екстериторіальність також могла бути нав'язана однією державою іншій в односторонньому порядку, причому її дія не обмежувалася дипломатичним персоналом, а включало всіх громадян країни, що користується даним правом, і на громадян цієї країни фактично не поширювалися норми і закони приймаючої країни. Екстериторіальністю, наприклад, користуються військові бази в зарубіжних державах, а також будівлі, які займають установи ООН. У деяких галузях міжнародного права екстериторіальність зберегла своє значення. Наприклад, у міжнародному морському праві вона застосовується для характеристики статусу військового корабля в іноземному порту, оскільки такий корабель і в цьому випадку розглядається, як плавуча територія держави прапора. Відповідно до статті 32 Конвенції ООН з морського права 1982 року морські судна в межах іноземної території, якщо опинилися там законним шляхом, користуються екстериторіальністю. Екстериторіальністю користується також і військове повітряне судно, що знаходиться на іноземній території за згодою територіального суверена, оскільки воно вважається частиною території держави, розпізнавальні знаки якого має.

Принцип екстериторіальності дії нормативно-правових актів – це юридична фікція, відповідно до якої певні частини території держави (будинки зарубіжних посольств, місій, їх транспортні засоби), а також дипломатичні представники зарубіжних держав визнаються такими, що не знаходяться на території держави, де вони реально перебувають, а юридично вважаються такими, що перебувають на території тієї держави, чие посольство міститься в цьому будинку або чийми представниками вони є. На них поширюється дія нормативно-правових актів держави, яку вони представляють. На засадах взаємності території посольств в зарубіжних державах вважаються територіями відповідних держав. Будь-які посягання на будинок посольства прирівнюються до посягання на територію держави і вважаються порушенням норм міжнародного права. Дія нормативних актів у просторі пов'язується з їх поширенням на державну територію. До неї відносять державу в цілому, відповідний регіон, адміністративно-територіальну одиницю, відповідне підприємство, установу, організацію. Нормативно-правові акти України поширюються на територію всієї країни.

Під територіальною дією нормативно-правових актів розуміється поширення законодавства в межах території держави, до якої відноситься: суходільний простір – земна територія; водний простір – внутрішні води всередині державних кордонів і територіальні води в межах 12 морських миль; повітряний простір над державними межами на висоті до 110 кілометрів (верхня висотна межа повітряного простору міжнародним правом остаточно не встановлена, проте вважається, що складає близько 100-110 км від поверхні Землі, тобто найменшу стійку висоту орбіти штучних супутників Землі); надра та континентальний шельф. Екстериторіальна дія нормативно-правового акта завжди регулюється міжнародними договорами і передбачає поширення законодавства певної держави за межами її території.

Право екстериторіальності держав – порядок, відповідно до якого установи або фізичні особи, що розташовані або перебувають на території іншої держави, розглядаються як такі, що розташовані або перебувають на власній території і підвладні законам і юрисдикції власної держави, та поширюється на: космічні об'єкти під прапором і гербом держави; трубопроводи; підводні кабелі та нафтові морські вишки; повітряні, військові та торговельні судна у відкритому морі, які ходять під державним прапором; території дипломатичних представництв і консульств за кордоном. Правом екстериторіальності користуються військові кораблі та літаки, що з дозволу певної держави знаходяться на її території, але розглядаються як частина території іншої держави. Окремі об'єкти вважаються територією України лише за умови визнання цього в міжнародному праві (це стосується «квазідержавної» території). Оскільки, враховуючи норми міжнародного космічного права, злочин вчинений на борту космічного апарату, має визначатися за КК України, якщо вона є державою реєстрації цього об'єкта, якщо відсутні відповідні міжнародно-правові встановлення поверхні й внутрішнього приміщення такого пристрою після залишення державної території України не розглядається як місце де здійснюється її кримінально-правова юрисдикція.

Література:

1. <https://uk.wikipedia.org>;
2. Ковалев М. И. Советское уголовное право : курс лекций / М. И. Ковалев. – Выпуск 2. Советский уголовный закон. – Свердловск : Свердловский юридический институт, 1974. – 226 с.

ВИДИ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Бондаренко Олексій Олексійович,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету

Харківського національного університету імені

В.Н. Каразіна,

кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, строки досудового розслідування.

Забезпечення швидкого досудового розслідування і судового розгляду є одним із завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Завдання швидкого розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів щодо них полягає в обов'язку державних органів та службових осіб у строки, передбачені законом, установити всі обставини злочину чи кримінального проступку, осіб, які його вчинили, з тим, щоб максимально наблизити призначення винному покарання до моменту скоєння кримінального правопорушення. Швидкість кримінального провадження забезпечує невідворотність кримінальної відповідальності та покарання винних за вчинені кримінальні правопорушення, є важливою умовою його ефективності, зміцнення законності, запобігання злочинам та кримінальним проступкам, виховання громадян у дусі неухильного додержання законів. У

такому контексті особливої уваги заслуговує питання щодо процесуальної регламентації строків досудового розслідування.

Визначенню строків досудового розслідування, а також порядку їх продовження присвячено ст. ст. 219, 294-295¹ КПК України. Так, процесуальну регламентацію отримали два види строків досудового провадження: строк досудового розслідування у кримінальному провадженні, в якому особі не повідомлено про підозру, та строк досудового розслідування у кримінальному провадженні, в якому особі повідомлено про підозру.

Загальним положенням для вищевказаних строків є те, що строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

Перший вид строків досудового провадження - строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру. Він становить: 1) шість місяців - у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку; 2) дванадцять місяців - у кримінальному провадженні щодо злочину невеликої або середньої тяжкості; 3) вісімнадцять місяців - у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Другий вид строків досудового провадження - строк досудового розслідування з дня повідомлення особі про підозру. Так, досудове розслідування повинно бути закінчено: 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Даний строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому параграфом 4 глави 24 КПК України. При цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати: 1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Проаналізувавши положення параграфу 4 глави 24 КПК України, доходимо висновку, згідно з яким якщо досудове розслідування злочину або кримінального проступку до моменту повідомлення особі про підозру неможливо закінчити у максимально регламентований для даного виду строку термін, строк досудового провадження може бути продовжений на строк, регламентований для досудового розслідування із дня повідомлення особі про підозру. Тобто досудове розслідування без повідомлення особі про підозру максимально може здійснюватися: щодо кримінальних проступків – вісім місяців, щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості – вісімнадцять місяців, щодо тяжких або особливо тяжких злочинів – тридцять місяців.

Якщо внаслідок складності кримінального провадження неможливо закінчити досудове розслідування з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку (дізнання) у строк протягом одного місяця, строк досудового розслідування може бути продовжений до двох місяців з дня повідомлення особі про підозру.

Якщо з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину досудове розслідування (досудове слідство) неможливо закінчити у строк протягом двох місяців, строк досудового розслідування може бути продовжений до шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості та дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Доречно звернути також увагу на суб'єктів продовження строків досудового розслідування. Так, у ст. 294 КПК України зазначено, що строк досудового провадження, у якому особі не повідомлялося про підозру, продовжується слідчим суддею; строк досудового розслідування, у ході якого особі було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального проступку, продовжується районним (міським) або іншим прирівняним до нього прокурором; строк досудового провадження, у якому особі повідомлено про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, до трьох місяців продовжується керівником місцевої прокуратури, заступником Генерального прокурора, до шести місяців - слідчим суддею; строк досудового розслідування, у ході якого особі повідомлено про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, до дванадцяти місяців продовжується слідчим суддею. Вважається, що продовження строків досудового розслідування має бути віднесено до повноважень лише керівників відповідного органу прокуратури та їх заступників.

Потребують також тлумачення з урахуванням слідчої та судової практики терміни «складність провадження», «особлива складність провадження», «виняткова складність провадження», що враховуються під час продовження строків досудового розслідування (ч. 4 ст. 294 КПК України).

Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи, кримінальне провадження підлягає закриттю. Доходимо висновку, згідно з яким у разі закінчення строків досудового розслідування після повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи кримінальне провадження не закривається, а досудове розслідування продовжується поза межами регламентованих у КПК України строків.

Кримінальне провадження підлягає також закриттю у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру. З одного боку таке нововведення до КПК України надає змогу закрити кримінальні провадження «минулих років», а з іншого – посилює корупційну складову в діяльності слідчого, прокурора та надає додаткову можливість особам, які вчинили злочини, уникнути притягнення до кримінальної відповідальності.

Також постає питання про можливість використання речових доказів, що були отримані в закритому кримінальному провадженні, під час поновленого досудового чи судового провадження, оскільки вони можуть бути втрачені.

Правильне визначення та дотримання строків досудового розслідування є гарантією захисту прав і законних інтересів особи, а також ефективного виконання завдань кримінального провадження.

ДО ПИТАННЯ ЯКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Дунаєва Тетяна Євгенівна,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Ключові слова: якість кримінального процесуального законодавства, кримінальне процесуальне законодавство ФРН, допит, обшук, права людини

Як зазначають Ф.-К. Шредер та Т. Феррел, характеризуючи Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини (далі – КПК ФРН) якщо розслідування дає достатній привід для висунення публічного обвинувачення, то прокуратура спочатку зобов'язана перевірити, чи проводився вже допит обвинуваченого, а якщо ні, то провести його, або, відповідно надати йому можливість свідчити у письмовій формі (§ 163 а абз. 1 КПК ФРН). При цьому повинні бути дотримані вимоги роз'яснити обвинуваченому його права, що містяться § 136 КПК ФРН. Здебільшого, допит обвинуваченого проводиться ще до цього, переважно, співробітниками поліції (§ 163 а абз. 4 КПК ФРН). Потім прокуратура зобов'язана відмітку у матеріалах справи про закінчення попереднього розслідування (§ 169 а КПК ФРН). Цей формальний акт має незначні процесуальні наслідки (призначення обов'язкового захисника за поданням прокуратури, § 141 абз. 3 КПК ФРН); необмежене право захисника на ознайомлення з матеріалами справи, § 147 абз. 2 КПК ФРН) і не є умовою визнання юридичної сили наступних процесуальних актів [1, с. 120].

У ФРН при допиті обвинуваченого суддею дозволяється присутність представника прокуратури і захисника. При допиті свідків або експерта дозволяється присутність представника прокуратури, обвинуваченого і захисника [2, с. 154].

Разом із тим, Європейський Суд з прав людини у справі «П.С. проти Німеччини» («P S v Germany»), 33900/96, 20 грудня 2001 р. зазначив, що на жодному етапі провадження ні суддя не допитував С. (8-річну дівчинку), ні заявник не мав змоги спостерігати її поведінку і, отже, перевірити надійність цього свідка при прямому допиті. Окружний суд постановив не заслуховувати С., аби захистити розвиток її особистості, тому що за словами її матері, та вже зуміла приглушити свої спогади про подію і серйозно постраждала б, якби їй про неї нагадали. Утім мотиви, наведені окружним судом у постанові від 10 січня 1994 р. на обґрунтування відмови допитами С. і відхилення клопотання заявника про призначення експертизи досить розпливчасті та умоглядні і тому, як видається, не релевантні. Нарешті, інформація, подана дівчиною, була єдиним прямим доказом скоєння зазначеного злочину, і національні суди у своїх висновках про винуватість заявника вирішальною мірою спиралися на свідчення С. За цих обставин, використання цього доказу було пов'язано з такими обмеженнями права на захист, що сказати, ніби заявникові забезпечили справедливий судовий розгляд, не можна [3, с. 287-288].

В іншій справі Європейський Суд з прав людини у справі «Німітц проти Німеччини» («*Niemietz v Germany*»), 13710/88, 16 грудня 1992 р. зазначив, що приводом проведення обшуку у Німітца був лист, направлений від вигаданої особи, але яка начебто представляла політичну партію Німітца, оскільки лист містив погрози судді. Обшук його адвокатської контори привів до порушення ст. 8 Конвенції з прав людини. Було порушено право на повагу його житла та кореспонденції. Земельний Суд Мюнхена оголосив скаргу заявника неприйнятною на підставі того, що обшук вже був проведений та відсутній правовий інтерес у визнанні ордера на обшук незаконним. В законодавстві Німеччини слова «житло» («*home*» в англійському тексті) розповсюджується і на службові приміщення, і може розповсюджуватися навіть на адвокатський офіс, оскільки у французькому тексті «*domicile*» має більш широке значення ніж «*home*». Не завжди можна провести чітке розмежування також і тому, що вести діяльність, яку можна віднести до професійної або ділової, можна і зі свого місця проживання і навпаки, можна займатися справами, які не належать до професійної сфери в офісі або комерційних службових приміщеннях [4, с. 768-773].

Отже для удосконалення якості вітчизняного кримінального процесуального законодавства слід враховувати не лише рішення Європейського Суду з прав людини щодо України, а й щодо європейських країн, зокрема ФРН, використовувати їх досвід у допиті свідків та проведення обшуків.

Література:

1. Шредер Ф.-К., Феррел Т. Уголовно-процессуальное право Германии: пер. с нем. под ред. М. А. Кудратова. 5-е изд. *Серия Criminalia*. М. : Инфотропик Медиа, 2016. 304 с.
2. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид. Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
3. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К. : К.І.С., 2010. 576 с.
4. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т. 1 / Председатель ред. коллегии д.ю.н., проф. В. А. Туманов. М. : Изд-во Норма, 2000. 856 с.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Женунтій В.В., к.ю.н., доцент

Кришевич О.В., к.ю.н., доцент

Правовий статус дитини визначається статтею 6 Сімейного кодексу України, де фактично вказано, що дитина – це особа віком до вісімнадцяти років. Поряд із цим також зазначається, що малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Світове співтовариство неодноразово зверталося до вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав та законних інтересів дітей. Захист прав дитини проголошено в Декларації про права дитини (1959 р.), в

Мінімальних стандартних правилах судочинства у справах неповнолітніх – «Пекінські правила» (1985 р.), і нарешті, в «Загальній декларації прав людини». Виходячи із цієї вимоги Загальної декларації прав людини і визнаючи, що неповнолітній у будь-якому віці є людиною, що володіє усіма правами члена суспільства, за ним необхідно признати також право на захист закону. Кримінальне законодавство нашої держави, охороняючи інтереси неповнолітніх, їх фізичний, психічний розвиток, передбачає посилену відповідальність за наступні суспільно небезпечні діяння проти них: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК); зараження неповнолітнього вірусом імунодефіциту (ч. 3 ст. 130 КК); зараження неповнолітнього венеричною хворобою (ч. 2 ст. 133 КК); залишення матір'ю в небезпеці новонародженої дитини (ч. 2 ст. 135 КК); неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК); неналежне виконання професійних обов'язків медичним або 306 Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані фармацевтичним працівником, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого (ч. 2 ст. 140 КК); незаконне проведення дослідів над людиною (ч. 2 ст. 142 КК); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 2 ст. 146 КК); захоплення заручників (ч. 2 ст. 147 КК); торгівля людьми (ч. 2 ст. 149 КК); експлуатація дітей (ст. 150 КК); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК); зґвалтування (ч.ч. 2, 3, 4 ст. 152 КК); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч.ч. 2, 3 ст. 153 КК); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК); жорстоке поводження з тваринами (ч. 2 ст. 299 КК); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ч. 2 ст. 301 КК); створення або утримання міст розпусти і звідництва (ч. 3 ст. 302 КК); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ч.ч. 3, 4 ст. 303 КК); втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304 КК); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч.ч. 2, 3 ст. 307 КК); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 314 КК); схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 317 КК). Таким чином, слід констатувати, що діючий Кримінальний кодекс України значно ширше охороняє права та інтереси молодого покоління, ніж КК 1960 року. Позитивні зміни в системі кримінально-правової регламентації суспільних відносин, які стосуються скоєння суспільно-небезпечних протиправних дій, які знайшли своє відображення у 1 вересня 2001 року Кримінальному Кодексу та в деякій мірі торкнулися і кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за посягання безпосередньо на життя та здоров'я особи. Однак при цьому законодавець залишив без будь-якого реагування недоліки, які спостерігалися на ранній стадії вітчизняного законодавства щодо кримінально-правової охорони здоров'я підрастаючого покоління. Достатньо відмітити, що зазначені в статтях 101-107 КК України 1960 р. було окреслено 12 кримінально-правових норм, які встановлювали відповідальність за посягання на здоров'я особистості, але не визнавали факт здійснення посягання на здоров'я особи, які не досягли повноліття, в якості ознаки, яка впливає на кваліфікацію діяння законодавцем, без будь-яких змін в цьому плані були включені відповідно статті 121-126 і 128 КК України 2001 року, хоча до цього часу вченими-юристами вже були внесені відповідні обґрунтовані пропозиції. В той же час, у

новому КК України, як і у попередньому КК 1960 р., також залишилися невирішеними важливі питання захисту прав неповнолітніх. Слід зазначити, що це суперечить вимогам Конвенції про права дитини, яка у статтях 6, 11, 19, 35 та деяких інших зобов'язує державу всіляко захищати життя, здоров'я, особисту волю цієї категорії громадян. Ратифікувавши зазначену Конвенцію, наша держава повинна у повному обсязі виконувати її вимоги. На практиці ж право дітей та підлітків на захист їх фізичного, духовного розвитку існує формально і це право виникає там і тоді, коли мова йде про притягнення їх до кримінальної відповідальності. Як видно із наведеного переліку норм КК, на сьогодні право на життя і здоров'я дитини забезпечується кримінальним законодавством на загальних підставах з дорослими, а кримінальний закон практично не містить норм, які спеціально регламентують відповідальність за посягання на життя і здоров'я підлітків, їх вік враховується лише як обтяжуюча вину обставина при визначенні винного покарання. Дитина є визначальним елементом кримінально-правової характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. Суспільна небезпечність злочинів полягає в тому, що особи, які займаються вихованням та навчанням дітей, несумлінно виконують свої обов'язки, унаслідок чого спричиняється шкода здоров'ю неповнолітніх або смерть. І.К. Туркевич ще в 1996 році аналізуючи деякі нормативні положення КК України 1960 році, звертала увагу на необхідність удосконалення кримінального законодавства в частині настання відповідальності на посягання на здоров'я дітей. Н.С. Юзикова у своїй дисертаційній роботі на здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх», захищеної в 1999 році, звернула особливу увагу на необхідність перегляду кримінально-правових норм, що регулюють питання захисту неповнолітніх від злочинів та зловживання щодо них.

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ КАЗАХСТАНУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Лапкін Андрій Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
організації судових та правоохоронних органів

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ключові слова: кримінальне провадження, захист прав і свобод людини, кримінальне переслідування, прокуратура Казахстану.

В умовах реформування функцій прокуратури України набуває актуальності вивчення іноземного досвіду організації і діяльності цього органу. Останніми роками типовим для вітчизняної юридичної науки є звернення до європейського досвіду функціонування прокуратури. Однак уявляється, що корисним для України може стати й досвід інших пострадянських держав, які мають багато спільних з Україною соціальних і правових передумов реформування прокуратури.

Однією з таких країн, що разом з Україною входять до Співдружності Незалежних

Держав, є Республіка Казахстан. Крім того, певні паралелі з Україною вбачаються у тому, що останніми роками у Казахстані було проведено оновлення кримінального процесуального законодавства та законодавства про прокуратуру. Так, у 2014 р. прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) [1], а у 2017 р. – новий Закон «Про прокуратуру» (далі – Закон) [2]. Оскільки реформування відповідного законодавства у Казахстані відбувалося на 2-3 роки пізніше, ніж в Україні, можна вважати, що при цьому казахський законодавець використовував український досвід. Однак при цьому він обрав дещо іншу модель визначення ролі прокурора у кримінальному провадженні.

Так, згідно із ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про прокуратуру», прокуратура від імені держави здійснює у встановлених законом межах й формах вищий нагляд за додержанням законності на території Республіки Казахстан, представляє інтереси держави в суді й від імені держави здійснює кримінальне переслідування. Кожен із цих напрямів діяльності прокуратури Казахстану передбачає реалізацію у сфері кримінального провадження. Так, наприклад, одним із напрямів вищого нагляду є законність у діяльності правоохоронних й спеціальних державних органів у сферах досудового розслідування, оперативно-розшукової і контррозвідувальної діяльності. Представництво і кримінальне переслідування також передбачають здійснення прокурором діяльності у сфері кримінального провадження відповідно до кримінально-процесуального законодавства (статті 18-19 Закону). Крім того, на прокуратуру покладається здійснення координації діяльності правоохоронних й інших державних органів по забезпеченню законності, правопорядку і боротьбі зі злочинністю (стаття 20 Закону). Таким чином, прокуратура Казахстану виконує широкі й різноманітні функції, значна частина яких реалізується у сфері кримінального провадження.

Важливо наголосити, що першочерговим завданням прокуратури при цьому залишається захист і поновлення прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави (п. 1 ст. 4 Закону). Дослідники відмічають значну гуманізацію кримінально-правової та кримінально-процесуальної сфери Казахстану, які відбулися за останні роки, і посилення гарантій прав учасників кримінального процесу [3, с. 248]. Очевидно, що в цих умовах саме від діяльності прокуратури значною мірою залежить забезпечення прав особи у сфері кримінального провадження.

Зміст діяльності прокурора у кримінальному провадженні визначений КПК. Згідно зі ст. 58 прокурор визначається як посадова особа, яка здійснює в межах своєї компетенції нагляд за законністю оперативно-розшукової діяльності, дізнання, слідства і судових рішень, кримінального переслідування на всіх стадіях кримінального процесу. Виконуючи ці функції, прокурор користується широкими повноваженнями, визначеними в різних статтях КПК. Порівнюючи цю модель правового регулювання, відзначимо, що в КПК України процесуальні повноваження прокурора зосереджені у одній статті 36, тоді як у КПК Казахстану присвячені їм норми розкидані по різних статтях кодексу.

Окремо регламентується, що прокурор, який бере участь у розгляді кримінальної справи судом, представляє інтереси держави шляхом підтримання обвинувачення і є державним обвинувачем. У цьому вбачається певна неузгодженість із одночасним покладенням на прокурора здійснення кримінального переслідування (обвинувачення), яке визначається як процесуальна діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення з метою встановлення діяння, забороненого кримінальним законом, і особи, яка його вчинила,

винуватості останнього у вчиненні кримінального правопорушення, а також для забезпечення застосування до такої особи покарання або інших заходів кримінально-правового впливу. Таким чином, казахський законодавець чітко не визначає співвідношення понять «державне обвинувачення» і «кримінальне переслідування», як і не здійснює однозначного позиціювання діяльності прокурора в судових стадіях процесу в контексті представництва інтересів держави або ж здійснення кримінального переслідування. Найбільш вірогідно при цьому, що підтримання державного обвинувачення розглядається як частина кримінального переслідування, яка здійснюється прокурором під час розгляду кримінальної справи судом.

Здійснення прокурором кримінального переслідування у Казахстані передбачає і можливість для прокурорів за наявності обставин і в порядку, передбаченому КПК, своїми постановами приймати справи до свого провадження і особисто проводити розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого. Проводячи порівняння із законодавством України, слід відмітити, що КПК України не надає прокурорам такого права, однак ним користуються керівники органу розслідування.

Безпосередню правозахисну спрямованість має право прокурора, передбачене ч. 2 ст. 58 КПК, пред'явити підозрюваному, обвинуваченому, підсудному або особі, яка несе майнову відповідальність за їх дії, позов на захист інтересів: 1) потерпілого, який не здатний самостійно скористатися правом на пред'явлення і відстоювання позову, через своє беспорядне становище, залежність від підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або через інші причини; 2) держави. Ця норма кореспондує положенням ч. 2 ст. 34 КПК, згідно з якою орган кримінального переслідування зобов'язаний забезпечити потерпілому доступ до правосуддя і вжити заходів до відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Прокурор п. 23 ст. 7 КПК віднесений до органів (посадових осіб) кримінального переслідування, тож саме від нього залежить реалізація вказаних гарантій для потерпілого. Оскільки перелік обставин, через які прокурор може пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні в інтересах потерпілого є відкритим, це дозволяє прокурорам захищати інтереси якнайширшої категорії потерпілих. В цьому вбачається перевага перед законодавством України, яке в результаті Конституційної реформи щодо правосуддя від 2016 року взагалі не передбачає можливості представництва прокуратурою інтересів громадян.

Поряд із вказаними функціями, які дозволяють зробити висновок про центральне місце, яке посідає прокурор у кримінальному провадженні, КПК закріплює виключну роль прокуратури Казахстану у нормативному врегулюванні питань кримінального процесу. Це визначається тим, що Генеральному прокуророві Республіки Казахстан надається повноваження в межах своєї компетенції приймати нормативні правові акти з питань застосування норм КПК, в тому числі з питань ведення кримінального судочинства у електронному форматі. При цьому нормативні акти, прийняті Генеральним прокурором, є обов'язковими для виконання органами кримінального переслідування (слідчими, органами дізнання). Одночасно передбачено, що нормативні правові акти органів, які здійснюють досудове розслідування, приймаються в межах їх компетенції за узгодженням із Генеральним прокурором Республіки Казахстан. Таким чином, прокуратурі Казахстану в особі Генерального прокурора надаються виключні повноваження щодо відомчого регулювання сфери кримінального провадження. Вважаємо, що вказаний досвід може бути

корисним для України, оскільки у нашій державі відсутній єдиний центр, який реалізує кримінально-правову політику у сфері протидії злочинності. Видається, що таким центром може стати прокуратура, якій для цього повинні бути надані відповідні повноваження щодо відомчого врегулювання питань досудового розслідування кримінальних правопорушень.

В підсумку можна констатувати, що Республіка Казахстан має цікавий досвід визначення ролі прокурора у кримінальному провадженні, в тому числі у сфері забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу. Функції прокуратури Казахстану у сфері кримінального провадження широкі і різноманітні, на підставі чого прокурора можна визначити як провідного суб'єкта кримінального процесу цієї держави. В свою чергу, Україною можуть бути використані напрацювання Казахстану щодо надання прокурорам прав представляти інтереси потерпілих у кримінальному провадженні, а також компетенції Генерального прокурора щодо відомчого врегулювання питань досудового розслідування.

Література

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V. URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852 (дата обращения 11.04.2018).
2. О прокуратуре: Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 81-VI. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31690116#pos=0;0 (дата обращения 11.04.2018).
3. Исмагулова А. Т. Новеллы уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, направленные на гуманизацию уголовной политики в отношении лиц, вставших на путь исправления *Социально-экономические явления и процессы*. 2017. №3. С. 244-249.

КОЛЕГІАЛЬНИЙ СКЛАД СУДУ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КАСАЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ

Маринів Володимир Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ключові слова: кримінальне провадження, касаційне провадження, склад суду, колегіальний судовий розгляд.

Актуальність теми дослідження обумовлена змінами, що відбулися у забезпеченні колегіального розгляду кримінальних проваджень у суді касаційної інстанції у зв'язку з реформуванням Верховного Суду і створенням у його складі Кримінального касаційного суду.

Колегіальний розгляд справ не віднесений Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) до основних засад кримінального провадження, однак має

основоположне значення для забезпечення фахового, об'єктивного і неупередженого судового розгляду кримінальних справ. Загальним правилом при цьому є те, що розгляд кримінальних проваджень в апеляційному та касаційному порядку відбувається у колегіальному складі суду.

Значні зміни в організації розгляду кримінальних проваджень в касаційному порядку відбулися у 2016-2017 роках у зв'язку з реформою судової системи. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. визначив, що найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд, у складі якого діють п'ять структурних підрозділів: Велика Палата Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд. До складу кожного касаційного суду входять судді відповідної спеціалізації. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Також Законом було передбачено, що Верховний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України припиняють свою діяльність та ліквідуються після початку роботи Верховного Суду. Таким чином, розробниками цього Закону було передбачено зосередження функції забезпечення сталості та єдності судової практики в одному найвищому суді. Зменшення кількості ланок у системі судоустрою було покликане значно спростити та прискорити процедури судового розгляду справ.

Оскільки вказані зміни стосувалися у першу чергу організації та діяльності суду касаційної інстанції, вони позначилися на визначенні колегіального складу суду під час касаційного перегляду судових рішень, у т. ч. у кримінальному провадженні. Так, згідно із Законом «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017, стаття 31 КПК України була викладена в новій редакції. Найбільш суттєво змінилися положення, що регламентують склад суду під час кримінального провадження в касаційному порядку.

Так, якщо до реформи питанням складу суду у касаційному кримінальному провадженні було присвячено лише ч. 5 ст. 31 КПК України, то після змін ці питання регулюються частинами 5-9 цієї статті. При цьому було збережено загальне правило щодо того, що кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів, при цьому кількість суддів має бути непарною.

Разом з тим, було диференційовано варіанти складу суду у касаційному провадженні. Виходячи із ч. 6 ст. 31 КПК України, кримінальне провадження в касаційному порядку може здійснюватися: (1) судовою палатою Касаційного кримінального суду (палатою); (2) об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду (об'єднаною палатою); (3) Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою).

При цьому загальним порядком касаційного провадження можна вважати розгляд справи судовою палатою, створення яких у складі касаційних судів Верховного Суду передбачено Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно із ч. 4 ст. 37 цього Закону, у кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Кількість та спеціалізація судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду та судового навантаження.

Таким чином, для здійснення конкретного кримінального провадження у касаційному порядку за загальним правилом склад суду визначається у кількості трьох або іншої непарної кількості суддів, які входять до відповідної судової палати. При цьому засідання палати в суді касаційної інстанції вважається правомочним за умови присутності на ньому більше половини її складу.

Особливості має здійснення судового розгляду об'єднаною палатою. Відповідно до ч. 7 ст. 31 КПК України, до складу об'єднаної палати входять по два судді, які обираються зборами суддів Касаційного кримінального суду зі складу кожної із судових палат Касаційного кримінального суду, та голова Касаційного кримінального суду. Об'єднані палати можуть створюватися для розгляду особливо складних категорій справ, які належать до спеціалізації різних судових палат, для забезпечення їх розгляду на більш високому рівні об'єктивності і професіоналізму, ніж у складі окремої судової палати. При цьому засідання об'єднаної палати вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу.

Перегляд судових рішень у касаційному порядку у складі Великої Палати здійснюється з метою забезпечення однакового застосування судами норм права у визначених законом випадках. Згідно із ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Велика Палата є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, до складу якого входить двадцять один суддя Верховного Суду. Судді Верховного Суду обираються до Великої Палати зборами суддів відповідних касаційних судів з числа суддів таких касаційних судів. Засідання Великої Палати вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше ніж дві третини її складу.

Згідно з інформацією про діяльність Верховного Суду, на сьогодні на виконання вимог законодавства, з метою покращення доступу громадян до правосуддя, врахування досвіду суддів та забезпечення ефективного розгляду судових справ у Касаційному кримінальному суді сформовано Першу та Другу судові палати, обрано секретарів цих палат, визначено склад колегій суддів. Також утворена об'єднана палата у складі п'ятьох суддів та забезпечено представництво у Великій палаті Верховного Суду.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що варіанти складу суду для здійснення кримінального провадження у касаційному порядку з реформуванням Верховного Суду були диференційовані. Можливість здійснення такого провадження судовою палатою, об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду або Великою Палатою Верховного Суду дозволяє забезпечити об'єктивність, компетентність і неупередженість перегляду судових рішень у касаційному порядку.

ПОТЕРПЛИЙ ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСІБ ТА УСТАНОВ, ЩО МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ (ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТ. 444 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Ральченко Ігор Миколайович,
кандидат юридичних наук,
суддя Харківського апеляційного адміністративного суду

Ключові слова: міжнародний правопорядок, злочин, кримінальна відповідальність, особи, які мають міжнародний захист, потерпілий від злочину.

Надійні гарантії недоторканності та особистої безпеки офіційних представників суб'єктів міжнародного права (міжнародних міжурядових організацій, іноземних держав, їх об'єднань), створення умов для безперешкодного виконання цими особами своїх функцій має для сучасної України особливого значення. Тому кримінальне законодавство має максимально повно й точно формулювати підстави відповідальності за порушення принципів мирного співіснування та засад міжнародного правопорядку, встановлювати заборони щодо насильницьких дій, спрямованих проти цих об'єктів. Конструювання таких заборон і розробка засобів їх реалізації повинні враховувати традиції національної кримінально-правової системи та достатнім чином узгоджуватись з міжнародними актами, які зобов'язують державу вживати відповідних заходів.

Зважаючи на наявність серед ознак складу передбаченого ст. 444 КК злочину такої, як потерпілий («особа, що має міжнародний захист»), дослідження цього елемента безпосереднього об'єкта в злочинах проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, має важливе теоретичне і прикладне значення. Спрямованими безпосередньо проти зазначених фізичних осіб є такі дії, як викрадення, позбавлення волі, а також погроза вчинити такі дії.

Визначення потерпілого в ст. 444 КК має бланкетний характер. Для розкриття його змісту слід звертатись до норм міжнародного права. Застосовуючи такий спосіб тлумачення кримінального закону, вітчизняні правознавці формулюють переліки можливих потерпілих. Деякі автори їх коло визначають лише згідно із Нью-Йоркською Конвенцією про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 р., вважаючи, що такими є дипломатичні агенти, дипломатичні представники іноземної держави: посли, посланники, члени дипломатичних представництв та деякі інші особи [1, с. 651]. Втім, інші фахівці враховують у відповідних переліках й такі документи, як Конвенція про привілеї та імунітети ООН (13.02.1946 р.), Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи (2.09.1949 р.), Конвенція про дипломатичні зносини (18.04.1961 р.), Конвенція про консульські зносини (24.04.1963 р.), Конвенція про спеціальні місії (16.12.1969 р.), Конвенція про представництво держав (14.03.1975 р.), Конвенція про охорону персоналу ООН (15.12.1994 р.) тощо[2, с. 997, 998; 3, с. 596, 597].

Другий з названих підходів видається більш продуктивним. Справді, основним міжнародно-правовим актом, з яким, зважаючи на її бланкетний характер, безпосередньо пов'язана ст. 444 КК, у т.ч. й у частині визначення в ній потерпілих від злочину, є Нью-Йоркська Конвенція 1973 р. У ст. 1 цього договору визначено таких осіб, на яких він поширює міжнародний захист й вимагає від національних урядів його забезпечення: 1) глава держави, який перебуває в іноземній державі; 2) кожний член колегіального органу, який виконує функції глави держави згідно з конституцією відповідної держави, який перебуває в іноземній державі; 3) глава уряду, який перебуває в іноземній державі; 4) міністр закордонних справ, який перебуває в іноземній державі; 5) супроводжуючі члени сім'ї осіб, вказаних у п.п. 1–4 цього переліку; 6) будь-який представник чи службова особа держави; 7) будь-яка службова особа, чи інший агент міжурядової міжнародної організації; 8) члени сім'ї особи, зазначеної в п.п. 7–8, що проживають з нею[4]. Водночас, в подальшому коло таких

осіб було розширене іншими міжнародно-правовими документами, що слід враховувати при характеристиці потерпілих у складі згаданого злочину.

На підставі норм міжнародного права в складі передбаченого ст. 444 КК України злочину фахівці вказують на такі групи потерпілих: 1) керівники (глави) держав, офіційні представники і посадові особи держав, які перебувають на території іноземної держави, та члени їх сімей, які не є громадянами держави перебування і проживають разом із ними; 2) дипломатичний персонал (дипломатичні агенти та члени їх сімей, які не є громадянами держави перебування і проживають разом із ними, адміністративно-технічний і обслуговуючий персонал посольств, дипломатичні кур'єри; представники держав при міжнародних організаціях та члени їх сімей, які не є громадянами держави перебування і проживають разом із ними); 3) персонал (як правило, посадові особи) міжнародних організацій; 4) консульські посадові особи та факультативно члени їх сімей, які не є громадянами держави перебування і проживають разом із ними[5, с. 410, 411]. Водночас, з урахуванням визначеного у ст. 444 КК зв'язку потерпілого й безпосереднього об'єкта злочину, встановлений цією статтею спеціальний кримінально-правовий захист поширюється лише на посягання, спрямовані проти офіційних представників суб'єктів міжнародного права, а тому передбачені в цій нормі дії, спрямовані проти близьких цих осіб, осіб складу аналізованого злочину не утворюють.

Розмірковуючи про шляхи вдосконалення норми ст. 444 КК України доцільно проаналізувати зарубіжний досвід криміналізації посягань на міжнародний правопорядок. Так, чимало кримінальних законів іноземних держав демонструють іншу юридичну техніку при їх визначенні. Наприклад, в багатьох із них уточнено, які саме посадові особи відповідають цій ознаці складу злочину (ст. 102 КК Азербайджану [6, с. 131], ст. 326 КК Грузії [7, с. 337] названо представника іноземної держави або співробітника міжнародної організації, які користуються міжнародним захистом). Закон про кримінальне право Ізраїлю таким потерпілим вважає представника дружньої держави або міждержавної організації чи установи [8, с. 96], а Пенітенціарний Кодекс Естонії – представника міждержавної організації або загальновизнаної міжнародної неурядової організації чи високопоставленого іноземного державного діяча [10, с. 1168–1170]. Деякі закони поєднують конкретні і родові вказівки на потерпілих від подібних злочинів. Так, в КК Іспанії (ст.ст. 605, 606) встановлено відповідальність за посягання, спрямовані проти голови іноземної держави, а також інших осіб, які мають міжнародний захист згідно з міжнародними договорами [10, с. 182, 183]. Певний інтерес становить КК Молдови, у ст. 122 якого міститься вичерпний перелік осіб, що користуються міжнародним захистом: а) керівник іноземної держави, включаючи кожного члена колегіального органу, який згідно з відповідною конституцією виконує функції голови держави, голова іноземного уряду, міністр іноземних справ іноземної держави, а також члени сім'ї, які їх супроводжують; б) будь-який представник або посадова особа чи будь-який інший суб'єкт міжнародної міждержавної організації, який згідно із міжнародним правом має право на спеціальний захист від замахів на особу, свободу і гідність, а також члени їхніх сімей, які проживають разом із ними [11]. Очевидно, іноземний законодавчий досвід заслуговує на увагу в ході подальшого удосконалення норми ст. 444 КК України[12].

Література

1. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – 780 с.
2. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2. : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 1040 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – Т. 2 / за заг ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 624 с.
4. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів [Електронний ресурс] : Конвенція ООН від 14.12.1973 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_389.
5. Мохончук С. М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві і законі : монографія / С. М. Мохончук. – Х. : Право, 2013. – 528 с.
6. Уголовный кодекс Азербайджанской республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 325 с.
7. Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.
8. Закон об уголовном праве Израиля. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 412 с.
9. Пенитенциарный кодекс Эстонии // Правовые акты Эстонии. – 2005. – № 17. – С. 1107–1220.
10. Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
11. Уголовный кодекс Республики Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2/>
12. Ральченко І. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (досвід порівняльно-правового аналізу) [Електронний ресурс] / І. М. Ральченко // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 194–199. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_35.pdf.

ВІДПОВІДНІСТЬ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ СТ. 10 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Рощина І.О.,

доцент кримінального права та процесу ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана

кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: Європейський Суд по правам людини, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних прав, судова влада, корупція

Права людини і основоположні свободи, передбачені ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Європейська конвенція)

найбільш викликають дискусії як у теорії, так у практичній діяльності. Особливо це стосується свободи одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Це обумовлено не тільки комплексністю ст. 10 Європейської конвенції, але й судовим прецедентом Європейського суду.

Як видно зі змісту ст. 10 Європейської конвенції вона складається з трьох положень: свободу дотримуватися своїх поглядів; свободу отримувати інформацію та ідеї; свободу поширювати інформацію та ідеї. Як показує практика Європейського суду, до першого положення не можна застосовувати обмеження, що містяться в ч. 2 цієї статті [1].

Слід погодитися з думкою Т.М. Слинко, В.В. Середюк, що обмеження, викладені в ч. 2 ст. 10 Європейської конвенції є законними, лише якщо вони відповідають трьом суворим вимогам.

По – перше, втручання державних органів повинно відбуватися на законних підставах.

Основоположною ідеєю цього є передусім унеможливлення свавільного та незаконного втручання у здійснення свободи вираження поглядів. З метою запобігання свавільним законам, на думку Європейського суду, необхідно дотримуватись двох основних вимог:

– закон має бути загальнодоступним для того, щоб громадянин знав, що за певних обставин застосовується саме цей закон;

– норма не є нормою закону, доки вона не сформульована достатньо чітко, щоб громадянин був спроможний регулювати свою поведінку, а також міг у випадку надання йому кваліфікованої консультації – розумно передбачити наслідки, до яких призведе його певна дія.

По – друге, таке втручання повинно переслідувати законну ціль. Перелік цих цілей у ч. 2 ст.10 Європейського суду є виключним у тому розумінні, що жодна інша ціль не вважається законною підставою для обмеження свободи самовираження. Європейський суд послідовно дотримується позиції, згідно з якою обмеження свободи слова, встановлені в ч. 2 ст.10, «мають тлумачитися вузько, а необхідність будь – яких обмежень має бути переконливо доведена».

По – третє, обмеження повинні бути дійсно необхідними в демократичному суспільстві для забезпечення однієї із цих цілей. «Необхідність» у цьому випадку означає, що повинна бути «нагальна соціальна потреба» для обмеження свободи слова. Причини, якими держава виправдовує накладення обмежень, повинні бути «відповідними і достатніми» [2].

Тут необхідно зазначити, що приймаючи рішення за заявами громадян України, Європейський суд, як правило, робить посилання на раніше прийняті рішення за аналогічними заявами громадян Європи. Іншими словами, Європейський суд систематично застосовує свою прецедентську практику.

Зараз Європейський суд створив значну кількість прецедентів щодо застосування ст. 10 Європейської конвенції. Досить сказати, що тільки на офіційному сайті Міністерства юстиції України є більше 10 рішень Європейського суду, винесених за заявами громадян

України, не кажучи вже про більшу кількість рішень, винесених за заявами громадян інших країн.

Ми повністю згодні з Л. Панкратовою про те, що найважливіші висновки Європейського суду можна підсумувати так:

– для з'ясування фактів Європейський суд використовує будь – яку доступну йому інформацію, зокрема звіти міжнародних організацій;

– українське законодавство, не відповідає міжнародним стандартам, оскільки чітко не розділяє фактів та оціночних суджень, а захист репутації публічної особи переважає можливість відкритої критики щодо нього;

– необхідно розрізняти факти та оціночні судження;

– вимога довести правдивість оціночних суджень порушує свободу висловлення думки;

– для оціночних суджень повинна існувати мінімальна фактична основа;

– політики мають бути відкритими для пильного нагляду та суворої критики, оскільки це той тягар, який вони самі обрали та мають прийняти в демократичному суспільстві;

– кандидати на виборах є активними політиками, інформація про них є темою суспільного інтересу;

– оціночні судження, використані в ході політичної риторики, не підлягають доведенню;

– журналіст має право критикувати політиків, використовуючи жорстку, полемічну, саркастичну мову, яка може образливою або навіть шокуючою для них; має право на перебільшення та провокативність [3].

Аналізуючи рішення Європейського суду, рішення Конституційного Суду України та думки юристів, то можна зробити висновок про те, що між ними особливих розбіжностей немає.

В українському законодавстві положення ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод знайшли своє адекватне відображення.

У ст. 15 Конституції України вказано, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Положення ст. 10 Європейської конвенції відображені і у ст. ст. 34 і 35 Конституції України, зміст яких наведені раніше в коментарях до ст. 9 Європейської конвенції.

Зіставивши ст. 10 Європейської конвенції з нормами права, передбачених внутрішнім законодавством України, можна зробити висновок про те, що теоретично, останні повністю відповідають вимогам ст. 10 Європейської конвенції. Тому необхідно

усунення суцільний корупції в судовій системі України, щоб суди чітко виконували вимоги чинного законодавства, а відтак, не порушували права громадян, передбачених ст. 10 Європейської конвенції.

Література

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Право України, 2010. – № 10. – С. 215 – 233.
2. Слинко Т.М., Середюк В.В. Свобода вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини та загальні критерії обмеження / Т.М. Слинко, В.В. Середюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://koris.com.ua/other/16331/index.html>
3. Панкратова Л. Коментар до рішення Європейського суду з прав людини «Українська прес – група проти України» / Л. Панкратова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2863>

ЩОДО ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ПІД ЧАС ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Слинко Дмитро Сергійович,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: кримінальний процес, інститут звільнення від кримінальної відповідальності, гарантії прав людини, засади кримінального провадження, правоохоронна діяльність, захист особи, кримінальне правопорушення.

На підставі визначення інституту звільнення від кримінальної відповідальності розглянемо міжнародні правові документи, які визначають з одного боку захист прав та свобод учасників кримінального провадження, а з іншого встановлюють положення звільнення від кримінального покарання.

Перший шлях, який визначений законодавчою системою Союзу Європи та англосаксонською правовою системою, представником якої є США та Великої Британії є можливість звільнення у разі співпраці обвинуваченого зі слідством.

Держава гарантує безпеку учасника процесу. Дані науково практичні положення були впроваджені у «Кодексі поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку». Цей документ є свого роду міжнародним кодексом етичних норм правоохоронних органів. Основна ідея даного закону полягає в тому, що посадові особи правоохоронних органів під час виконання своїх службових обов'язків повинні поважати й захищати права людини, його гідність. Кодекс передбачає необхідність збереження в таємниці відомостей конфіденційного характеру, які можуть ставитися до особистого життя або потенційно зашкодити інтересам

або репутації. Забороняється здійснювати, протиправні дії, які можуть зашкодити людині під час проведення досудового розслідування.

Для досягнення цілей і завдань, викладених у цьому документі, міжнародним співтовариством були розроблені «Керівні принципи для ефективного здійснення Кодексу поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку», якими слід керуватися при здійсненні поліцейських функцій, а також при відборі, у ході основного навчання й на всіх наступних курсах перепідготовки й підвищення кваліфікації й підготовки співробітників правоохоронних органів.

Другий – визначення стандартів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Аналіз теоретичних положень кримінального процесу західних країн надає підстави для формування стандартів звільнення від кримінальної відповідальності. Перший аспект включає до себе, зокрема встановлений чинним законодавством перелік прав, обов'язків та свобод учасників кримінального провадження. Держава визначає даний перелік на підставі якого забезпечує їх охорону, правовий та юридичний захист від кримінальних правопорушень та встановлює міру кримінального покарання або звільнює від неї на підставі дієвого каяння, співпраці з органом досудового розслідування та судом та ін. Другий – складається та може бути сформульований на підставі прав, свобод та інтересів які визначені у Конституції держави, нормативних актах та відомчих положеннях. Правоохоронна система забезпечує юридичну силу та гарантує встановлені у чинному законодавстві міру кримінального покарання у разі порушення закону.

Основний міжнародний правовий орган, який забезпечує правовий порядок, визначає порушення правових норм під час колегіального обговорення міжнародного права та має істотне значення для міжнародної діяльності є Організація Об'єднаних Націй (ООН). Нормативне визначення правової діяльності ООН є його Статут за допомогою якого визначається верховенства права, закону та правові положення дотримання прав і свобод людини та громадянина [2].

Юридична діяльність ООН побудована на підставі програми, яка визначає засоби боротьби з кримінальними правопорушеннями, попередження злочинності, встановлення кримінальної відповідальності на підставі вироку кримінального правосуддя.

Основним правовим документом ООН є «Загальна декларація прав людини», що встановлює «стандарти правової, міжнародної діяльності» та вказує, що жорстоке, нелюдська діяльність, яка принижує честь, гідність прав людини повинна бути покарана правовими засобами.

На підставі даної декларації та подальший її розвиток надав можливість визначити положення, які стосуються захисту прав та свобод людини. Необхідно зазначити, що на підставі «Міжнародного пакту про цивільні й політичні права» розроблені міжнародні стандарти прав людини. Відмінність Пакту від Загальної декларації прав людини проявляється в прагненні в максимально можливій мері гарантувати права людини [3].

Незважаючи на те, що правові документи ООН мають загальний, абстрактний зміст, але їх розроблені положення та закладені стандарти правової діяльності мають значення для кримінального процесу.

«Каракаська декларація» ООН підкреслила, що правова діяльність в області кримінального провадження та його система повинна ґрунтуватися на гарантіях процесу, які

здатні забезпечити швидке, неупереджене, об'єктивне досудове розслідування та судовий розгляд, а також надати учасникам кримінального провадження охорону прав та свобод [4].

«Стамбульський протокол» який складено на підставі «Декларації про захист усіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів обігу й покарання» зазначає про недопущення жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність особи та забороняє заподіяти обвинуваченому фізичну біль, страждання або тиск з боку правоохоронних органів. У випадку встановлення даних фактів компетентні органи держави повинні негайно почати досудове провадження, не чекаючи офіційної скарги потерпілого. Особливої уваги заслуговує норма, що покладає на державу зобов'язання вживати заходів для забезпечення захисту цивільного позивача, свідків від будь-яких форм залякування у зв'язку з їхньою участю у кримінальному провадженні [5].

Міжнародні документи надають практичні елементи функціонування судової системи, які викладені у «Основних принципах незалежності судових органів», «Основних принципах, що стосуються ролі юристів», а також у «Керівних принципах, що стосуються ролі осіб, що здійснюють судове переслідування». Загальний зміст процесуальних документів визначає їх критерії, що стосуються положень відбору, професійної підготовки, визначення правової кваліфікації, юридичних знань, умов та строків повноважень [6].

Аналіз процесуальних форм звільнення від кримінальної відповідальності у західних країнах вказує на елементи, що пов'язані по-перше з не визначенням обставин кримінального правопорушення та звільненням від кримінальної відповідальності. По-друге, звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у разі його співпраці з органами кримінальної юстиції та судом. Третє, звільнення від кримінальної відповідальності у разі не обґрунтованого вироку суду під час проведення судового розгляду кримінального провадження за відсутністю обвинуваченого.

На підставі міжнародних юридичних документів, сьогодні ми маємо, практичне втілення в життя правових основ діяльності суду, який повинен бути ефективним, неупередженим, справедливим відносно учасників процесу. Сторона обвинувачення, яка здійснює обвинувачення, повинна усвідомлювати правові ідеали, дотримуватись етичних норм моралі, які властиві для даних учасників кримінального провадження, Особлива роль приділяється закріпленню й застосуванню керівних засад кримінального процесу, які побудовані на підставі міжнародних документів [7].

На підставі міжнародних документів було запропоновано на національному рівні вирішити та розподілити поняття «жертва злочину» та «жертва зловживання владою». У першому випадку мова йде про будь-які злочини відносно розглянутої категорії осіб, у другому – про незлочинні дії, що вимагають самостійного розгляду процедурних та процесуальних аспектів.

Декларація закріпила основні засади (принципи) правосуддя для жертв кримінального правопорушення. Серед них особливе значення можна визначити наступні засади (принципи), що забезпечують захист прав та свободи учасника кримінального провадження, зокрема: забезпечення доступу до механізму правового захисту; забезпечення права на отримання інформації; забезпечення права на реституцію, компенсацію, соціальну допомогу.

Забезпечення права на отримання інформації, що стосується процесуальних документів у кримінальному провадженні, чинне законодавство вказує, що слідчий, прокурор, суддя

повинні надати учаснику кримінального провадження, потерпілому, обвинуваченому всі документи, що визначення обставин кримінального правопорушення для ознайомлення.

Стандарти та керівні засади (принципи) захисту потерпілих від кримінального правопорушення стали визначені орієнтиром для національної правової системи. В Україні було оперативне прийняте нове кримінальне процесуальне законодавство, що містить точні формулювання Декларації.

Підсумовуючи, пропонуємо класифікувати інститут звільнення від кримінальної відповідальності на підставі міжнародних правових актів по функціях, які виконують учасники кримінального провадження. Функції у кримінальному процесі можна визначити як регулятивні, а саме приписи, що встановлюють права, обов'язки та інтереси учасників кримінальних правових відносин. Другий елемент функціональної діяльності учасників кримінального провадження є охоронні функції, які спрямовані на захист порушених суб'єктивних прав учасників процесу.

Ретроспективний аналіз чинного законодавства зарубіжних країн Європи надає підстави для визначення основних положень кримінального процесу щодо встановлення вини обвинуваченого та можливість його звільнення від кримінальної відповідальності або застосування міри кримінального покарання для подальшого його виховання в умовах суспільства. Перший шлях, який визначений законодавчою системою Союзу Європи та англосаксонською правовою системою, представником якої є США та Великої Британії є можливість звільнення у разі співпраці обвинуваченого зі слідством. Другий – визначення стандартів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Аналіз процесуальних форм звільнення від кримінальної відповідальності у західних країнах вказує на елементи, що пов'язані по-перше з не визначенням обставин кримінального правопорушення та звільненням від кримінальної відповідальності. По-друге, звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у разі його співпраці з органами кримінальної юстиції та судом. Третє, звільнення від кримінальної відповідальності у разі не обґрунтованого вироку суду під час проведення судового розгляду кримінального провадження за відсутністю обвинуваченого.

Література

1. European Community Law Selected Documents - 1998, Edition, 5.
2. Загальна декларація прав людини (ООН, 1948) // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю.К. Качуренко]. - К. : Юрінформ, 1992. - С. 18-24.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Каракасская декларация. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_964
5. Стамбульський протокол. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_f48
6. Основные принципы, касающиеся роли юристов Приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями;

Гавана, 27 августа - 7 сентября 1990 года. Режим доступа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_313

7. Nowak M. Commentary on the U.N. Covenant on Civil and Political Rights. Kehl: N.P.Engel Verlag, 2005. 2nd revised edition 1278 p.

8. Decision 2009/371/JAI du Conseil du 6 avril 2009 portant creation de l'Office europeen de police (Europol)// JO L № 121 du 15.05.2009.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХІЧНО ХВОРОЮ ОСОБОЮ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Фоміна Тетяна Григорівна,

доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Ключові слова: особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування; права особи; апеляційне оскарження; касаційне оскарження.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру віднесено до диференційованих форм провадження, порядок здійснення якого регламентується главою 39 КПК України. Особа, щодо якої здійснюється дане провадження, наділена особливим процесуальним статусом, який обумовлений фактом її неосудності. Психічно хвора особа не є суб'єктом злочину і не підлягає кримінальній відповідальності. Разом з тим, особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, є учасником кримінального провадження зі сторони захисту і стосовно неї здійснюється як досудове розслідування, так і судовий розгляд.

У ст. 506 КПК України визначено права особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування. Дана норма є відсильною, оскільки не містить конкретного переліку прав психічно хворої особи, а визначає їх через права підозрюваного, обвинуваченого. З аналізу змісту статей 42 і 506 КПК України вбачається, що для особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, винятком з переліку прав, передбачених для підозрюваного, обвинуваченого, є лише можливість безпосередньо брати участь у проведенні процесуальних дій та у судовому засіданні. На це прямо вказано у ч. 2 ст. 506 КПК України. Отже, на перший погляд, інших виключень щодо переліку права психічно хворої особи КПК України не містить. Проте при системному аналізі його положень приходимо до іншого висновку. Мова йде про можливість самостійного оскарження судових рішень. Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 393 КПК України правом апеляційного оскарження наділений - законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру та позбавлена сама особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. Аналогічні положення передбачені у випадку подання касаційної скарги (п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України). Прописавши ці норми, законодавець фактично усунув

особу, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, з числа осіб, які мають право оскаржувати судові рішення.

Разом з тим, Європейський суд з прав людини у рішенні «Горшков проти України» від 8.11.2005 року наголошував, що доступ особи, яка утримується, до судді не має залежати від доброї волі адміністрації закладу, де утримується особа, а також використовуватися за розсудом керівництва медичного закладу. Отже, у наведеному рішенні ЄСПЛ підкреслив, що ключовою гарантією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є те, що особа, яка примусово тримається в психіатричному закладі, повинна мати право на судовий перегляд відповідного рішення. Доступ психічно хворої особи до суду не повинен залежати від дозволу адміністрації психіатричного закладу й не повинен використовуватися нею. Однак чинне українське законодавство не передбачає можливості для таких осіб самостійно звернутись до суду зі скаргою про перегляд рішення щодо примусового їх тримання в психіатричному закладі. Це, безумовно, порушує вимоги Конвенції та створює передумови для потенційного звернення таких осіб до Європейського суду з прав людини.

Крім того, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1991 року «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» серед одних з основних прав психічно хворих осіб передбачено право на оскарження відповідно до процедур, визначених внутрішньодержавним законодавством (принцип 21).

З урахуванням вказаного, вважаємо, що зазначена прогалина повинна бути усунена й у КПК передбачено право особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру на апеляційне і касаційне оскарження рішень суду. У зв'язку з тим, пропонуємо п. 5 ч. 1 ст. 393 а також п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України викласти у такій редакції: «5) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або вирішувалося питання про їх застосування, її захисник та законний представник».

Отже, враховуючи положення міжнародно-правових актів, що стосуються захисту прав, свобод та законних інтересів психічно хворих осіб, а також практику Європейського суду з прав людини, слід зрозуміти, що українським законодавцем безпідставно зменшено обсяг прав особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування. У зв'язку з тим, вважаємо, що у чинному КПК України повинно бути передбачено право вказаної категорії осіб на апеляційне і касаційне провадження судового рішення про застосування примусових заходів медичного характеру.

СПОСОБИ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОBOB`ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ ДАНОГО ВИДУ

Шайгуро Ольга Павлівна

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, кандидат юридичних наук
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: спосіб злочину, неналежне виконання, професійні обов'язки, медичний працівник.

Для злочинів, пов'язаних з неналежним виконанням професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, дані про спосіб їх учинення є одним з головних і найбільш важливих елементів криміналістичної характеристики. Інформації про спосіб вчинення злочину сприяє більш швидкому й повному встановленню події злочину, відшуканню слідів злочину, встановленню обставин його вчинення і особи, яка вчинила таке діяння. Володіючи даними про найбільш типові способи вчинення і приховування злочину, слідчому легше розслідувати небезпечне діяння, оскільки його дії стають цілеспрямованими, що, у свою чергу, дозволяє зекономити час, сили та засоби не лише окремої особи, а й відповідного підрозділу чи органу.

Криміналістичний аспект способу вчинення злочину розглядали Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.К. Га- вло, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, В.А. Журавель, В.Я. Колдін, О.Н. Колесниченко,

В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, І.М. Лузгін, В.О. Образцов, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та багато інших. Конкретним способам вчинення злочинів, пов'язаних з неналежним виконанням професійних обов'язків медичним працівником у юридичній літературі приділялося відносно небагато уваги. Тому мета цього дослідження - визначити їх на підставі аналізу юридичної та медичної літератури, матеріалів кримінальних справ, слідчої і судової практики.

В медичних джерелах це питання отримало деяке висвітлення через дефекти надання медичної допомоги. Останнє представляє собою неналежне здійснення діагностичних, у т.ч. додаткових методів обстеження, лікувальних заходів щодо хворого чи невірна організації медичної допомоги, які призвели або могли призвести до несприятливого результату медичного втручання [1, с.19].

Один із вчених в області судової медицини, В.Л. Попов, надав такий перелік цих недоліків роботи:

- 1) недостатнє обстеження і невиконання спеціальних діагностичних досліджень;
- 2) недбалий догляд і спостереження за дітьми;
- 3) невчасна госпіталізація або передчасна виписка;
- 4) недостатня підготовка і недбале виконання хірургічних операцій та інших лікувальних заходів;
- 5) недостатня організація лікувального процесу;
- 6) недотримання і порушення різних медичних інструкцій, правил;
- 7) недбале застосування лікарських речовин;
- 8) недбале ведення історії хвороби та іншої медичної документації;
- 9) неосвіченість [2, с. 73-74].

Розглядаючи фізичну діяльність суб'єкта ятрогенного посягання, В.Д. Прістанков виділяє наступні криміналістично значимі види:

- професійну діяльність з надання медичної допомоги, пов'язану з виникненням ятрогенії;
  - супутню діяльність із виконанням професійних обов'язків. Наприклад, прийом алкоголю, наркотиків до або під час виконання медичного заходу;
  - діяльність, направлену на приховання ятрогенного посягання.
- При виконанні професійної діяльності іс- тотними, на погляд автора, є:

- дії суб'єкта, які відповідають встановленим правилам (стандарту) надання медичної допомоги;

- дії (бездіяльність), що порушують правила надання медичної допомоги, зокрема, правила послідовного здійснення етапів лікарського процесу, технологію виконання медичного заходу, санітарно-гігієнічного режиму в операційному блоці, правила реабілітації, профілактики і т.д.;

- усвідомленість дійсуб'єкта;

- наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта і ятрогенними наслідками.

У своїй сукупності усвідомлені дії (бездіяльність) суб'єкта, що порушують правила надання медичної допомоги, утворюють спосіб скоєння злочину [3, с.28].

Всі способи вчинення злочинів медичними працівниками в процесі професійної діяльності Ю.Д. Сергеев поділив на дві групи: ненадання допомоги і неналежне надання медичної допомоги.

Ненадання допомоги хворому медичним персоналом може бути обумовлене невиконанням:

а) професійного обов'язку;

б) службового обов'язку.

У свою чергу неналежне надання допомоги хворому медичним персоналом може бути обумовлене рядом чинників:

- неналежне надання допомоги хворому медичним персоналом, обумовлене обставинами суб'єктивного порядку, може бути:

а) із запізненням;

б) недостатнє;

в) неправильне;

г) в результаті негативного психологічного відношення: до соціально-запущених, таких, що знаходяться в стані алкогольного сп'яніння, пристарілих або безнадійних хворих;

- неналежне надання медичної допомоги може бути обумовлене також обставинами організаційного порядку;

- неналежне надання медичної допомоги, обумовлене обставинами інформаційно-освітнього порядку.

Критеріями, що деталізують останні три види способів, можуть виступити:

- порушення медичних стандартів надання медичної допомоги;

- порушення нормативно-правових документів, що регламентують діяльність лікувально-профілактичних установ;

- порушення загальноприйнятих в медицині правил (канонів, звичаїв) [4, с.162-163].

Проаналізувавши матеріали кримінальних справ і судову практику по них, наведемо найбільш поширені способи неналежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками.

У достаціонарному (нестаціонарному) періоді:

1. Дефекти евакуації (не госпіталізація хворого чи пораненого) - 4 %.

2. Дефекти діагностики:

- не розпізнано основне захворювання (поранення, пошкодження) - 9 %;

- неправильна діагностика стану хворого (пораненого, потерпілого) - 11 %.

У стаціонарному періоді:

1. Дефекти діагностики:

- не розпізнано основне захворювання (поранення, пошкодження) - 11,5 %;
- пізня діагностика провідного (у разі летального результату - смертельного) ускладнення - 12 %;

2. Дефекти в наданні медичної допомоги:

- неправильне виконання невідкладних заходів кваліфікованої (спеціалізованої) медичної допомоги, інтенсивного лікування або реанімації - 8,5 %;
- невірне обрання тактики лікування або проведення операції - 13 %;
- незнання та невміле використання різних технічних засобів, проведення маніпуляцій або процедур - 7 %;
- залишення хворого без належного медичного догляду або нагляду після проведених операцій чи маніпуляцій - 10,5 %.

Таким чином, способи неналежного виконання професійних обов'язків медичним працівником представляють собою сукупність окремих актів, дій, прийомів чи операцій, які порушують стандарти, протоколи, правила, звичаї та інші нормативно-правові акти щодо надання медичної допомоги. Можна виділити наступні такі способи: непроведення невідкладних заходів медичної допомоги або із запізненням; поверхнєве обстеження хворого, неповний збір анамнезу або навіть ігнорування ним, невиконання спеціальних діагностичних досліджень; виконання протипоказаних діагностичних досліджень; несвоєчасний або неправильний діагноз захворювання; гіпердіагностика; невірне обрання профілактика; протипоказане транспортування; необґрунтована відмова в госпіталізації чи лікуванні; невчасна госпіталізація або передчасна виписка; несвоєчасне лікування; призначення медичних маніпуляцій або лікарських засобів, які протипоказані конкретному хворому; порушення стандартів, звичаїв та нормативно-правових документів, що регламентують надання медичної допомоги; порушення послідовності лікування; недостатньо активна тактика лікування; недостатня підготовка хворого до операції, ігнорування протипоказань; недбайливе виконання оперативного втручання; залишення сторонніх предметів (тампона, серветки, інструмента) в порожнині тіла під час операції; недотримання санітарних норм і правил санітарно-гігієнічного та протиепідемічного режиму; не усунення несприятливих наслідків лікувальних заходів; залишення хворого без належного медичного догляду; не встановлення належного лікувально-охоронювального режиму для хворих, які страждають на психічні розлади, незабезпечення догляду за тяжкохворим; передчасне або протипоказане переведення в інше відділення лікувально-профілактичної установи; невиконання медсестрою вказівки лікаря щодо застосування до хворого ліків чи процедур; невміле використання різних технічних засобів; недостатній контроль за медичною технікою; переливання крові іншої групи; застосування іншого лікарського препарату замість необхідного; порушення правил зберігання або застосування лікарських засобів; недобросовісне ведення історії хвороби чи іншої медичної документації; інші, пов'язані з обставинами суб'єктивного, організаційного та інформаційно-освітнього порядку.

Література

1. Медична помилка / Олена Беденко- Зваридчук // Матеріали для підготовки до семінару. - К., 2010. – 26 с.
2. Попов В. Л. Правовые основы медицинской деятельности / В. Л. Попов. – СПб. :

Диан, 1997. - 98 с.

3. Пристансков В. Д. Теоретические и методологические проблемы расследования ятрогенных преступлений: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Пристансков Владимир Дмитриевич. - СПб., 2000. – 122 с.

4. Неблагоприятный исход оказания медицинской помощи : клиническая оценка, судебно-медицинская экспертиза, юридическая квалификация, пути профилактики / Ю. Д. Сергеев, С. В. Ерофеев. - М. ; Иваново : [б. и.], 2001. – 288 с.

ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

Шкуропацький Олександр Іванович

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри військового управління та права
військово-юридичного факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мехеда Владислав Дмитрович

аспірант Науково-дослідного Інституту приватного права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Серпухов Олексій Олександрович

викладач кафедри військового управління та права
військово-юридичного факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ключові слова: розслідування, права людини, варта, запобіжні заходи, підозрюваний, судові засідання, суд.

Метою підготовки тез є обговорення фахових проблем під час продовження заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів у підготовчому судовому засіданні, висвітлення питання щодо неузгодженості застосування судами положень норм діючого законодавства.

Так, ч. 3 ст. 315 КПК України визначено, що під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II цього Кодексу.

За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим.

Аналізуючи вказану норму Закону можливо зробити висновок, що суд проводячи підготовче судові засідання наділений правом:

- обирати заходи забезпечення кримінального провадження;
- змінювати заходи забезпечення кримінального провадження;

- скасовувати заходи забезпечення кримінального провадження.

Питання продовження запобіжного заходу регулювалося третім реченням ч. 3 ст. 315 Закону в якому зазначалося, що за відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим.

Продовження запобіжних заходів на підставі даної норми Закону сформувало у свій час неоднозначну судову практику.

Так, частина суддів не виносячи судового рішення, посилаючись на вказану норму Закону, рахувала запобіжний захід автоматично продовженим.

Хибність такої позиції суддів висвітлено рішенням Європейського суду з прав людини (Далі - ЄСПЛ) від 09.10.2014у справі «Чанєв проти України» у п. 30 якого вказано, що Суд із занепокоєнням зазначає, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України, чітко та точно не врегульовує питання щодо тримання особи під вартою у період, після закінчення досудового розслідування та до початку судового розгляду. Отже, ч. 3 ст. 331 КПК передбачено, що суд першої інстанції має двомісячний строк для вирішення питання щодо продовження тримання обвинуваченого під вартою, навіть якщо вже закінчився строк дії попередньої ухвали про тримання під вартою, постановленої слідчим суддею, як це мало місце у цій справі». [2]

Вимогами ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. [3]

З метою недопущення порушень констатованих ЄСПЛ Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Далі - ВССУ) підготовлено та оприлюднено інформаційний лист № 9-3167/0/4-16 від 30.12.2016 «Щодо вжиття заходів загального характеру, зумовлених порушенням ст. 5 Конвенції про захист прав людей і основоположних свобод, які встановлені у рішенні Європейського суду з прав людини від 09 жовтня 2014 року у справі "Чанєв проти України"». [4]

У інформаційному листі ВССУ зокрема зазначено, що обрання або продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час підготовчого провадження судам під час застосування положень ч. 3 ст. 315 КПК України необхідно враховувати практику ЄСПЛ, відповідно до якої водночас із визначеннями законних випадків тримання особи під вартою та процесуальних гарантій обрання і продовження застосування таких запобіжних заходів однозначно визнається неправильним «автоматичне» продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Тому за відсутності відповідних клопотань сторін суд під час підготовчого судового засідання уповноважений поставити перед сторонами провадження питання щодо запобіжного заходу (для якого КПК України передбачає обмежений строк дії), оскільки суд на цій стадії процесу відповідає за дотримання розумних строків розгляду.

У подальшому судова практика в частині заходів забезпечення кримінального провадження пішла шляхом продовження судами запобіжних заходів у підготовчому судовому засіданні.

Значних змін законодавче регулювання в частині обрання, змін продовження та скасування запобіжних заходів зазнало на підставі рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23.11.2017, справа № 1-28/2017.

Так, ч. 4 вказаного судового рішення визначено, що ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначив, що обґрунтування будь-якого періоду тримання під вартою, незалежно від того, яким він є, повинно бути переконливо наведено державою, а квазіавтоматичне продовження такого періоду суперечить гарантіям, встановленим у п. 3 ст. 5 Конвенції (п. 66 рішення від 09.01.2003 у справі «Шишков проти Болгарії», п. 40 рішення від 10.06.2008 у справі «Тасе проти Румунії»).

Вказаним судовим рішенням положення третього речення частини 3 ст. 315 Кримінального процесуального кодексу України визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним).

У зв'язку з цим, частина третя статті 315 КПК України на сьогоднішній день діє в наступній редакції: «Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II цього Кодексу.»

Таким чином, в умовах сьогодення КПК України перестав регулювати питання продовження заходів забезпечення кримінального провадження під час підготовчого судового засідання.

Норми ст. 19 Конституції України, ст. 7, ч. 6 ст. 9 КПК України зобов'язують органи державної влади їх посадових осіб, у тому силі суд, діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У ст. 29 Конституції України, де зазначено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Вказаний принцип також відображений у ст. 12 КПК України. Тобто, суди повинні неухильно дотримуватись встановленого порядку та підстав застосування запобіжних заходів які обмежують права і свободи людини.

Вважаємо, що продовження під час(або за результатами) підготовчого судового засідання заходів забезпечення кримінального провадження на даний час неможливе навіть за клопотанням учасників сторін.

Шляхом комплексного аналізу норми ст. 315 КПК України можливо зробити висновок, що метою проведення підготовчого судового засідання є підготовка до судового розгляду, і саме тому питання щодо заходів забезпечення кримінального провадження необхідно розглядати через призму зміни процесуальних стадій.

Вказані висновки мають суттєве значення для забезпечення прав і свобод людини та захист від протиправних посягань.

Вважаємо, що питання обрання зміни та скасування запобіжного заходу у підготовчому судовому засіданні необхідно розглядати вужче ніж на стадіях досудового провадження(Глава 18 КПК України) чи судового розгляду(ст. 331 КПК України) оскільки обрання зміна чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання повинні забезпечувати перш за все мету проведення саме підготовчого судового засідання, зокрема підготовка до судового розгляду.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що під час підготовчого судового засідання або за результатами його проведення суду, з метою забезпечення прав і свобод людини, необхідно вирішувати питання щодо доцільності подальшої дії усіх видів запобіжних заходів застосованих під час досудового провадження, при цьому дотримуючись принципу диспозитивності, рівність перед законом і судом, змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, але не перевищуючи прав наданих суду процесуальним законодавством, оскільки порушення підстав та порядку застосування запобіжного заходу до осіб тягне за собою порушення прав і свобод людини.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року (зі змінами) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1509541728438400>;
2. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.10.2014 року у справі «Чанев проти України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a37/print1509541728438400;
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року (зі змінами) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>;
4. Інформаційний лист № 9-3167/0/4-16 від 30.12.2016 «Щодо вжиття заходів загального характеру, зумовлених порушенням ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які встановлені у рішенні Європейського суду з прав людини від 09 жовтня 2014 року у справі "Чанев проти України"» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00211.html;
5. Конституція України від 28.06.1996 року (зі змінами) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ОБВИНУВАЧЕНОГО (ПІДСУДНОГО): СУЧАСНИЙ СТАН ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ РЕФОРМУВАННЯ

Янович Юрій Павлович,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальний статус, обвинувачений, підсудний, захисник, законний представник обвинуваченого.

Актуальною концептуальною проблемою, яка вимагає ґрунтовного вивчення з метою подальшого вдосконалення законодавства та правозастосовної діяльності, є принципово новий підхід до врегулювання процесуального статусу обвинуваченого (підсудного) у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК). Нині – це одна з

ключових процесуальних фігур у судовому провадженні в першій та апеляційній інстанціях, яка перебуває в означеному вище статусі досить тривалий час, а саме: з моменту, коли обвинувальний акт по завершенні досудового розслідування передано прокурором до місцевого суду, – до набрання вироком або ухвалою законної сили. Враховуючи цей факт, такій особі вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки обвинуваченого одночасно з їх повідомленням особою, яка його здійснює (ч. 8 ст. 42 КПК).

Обвинувачений (підсудний) у КПК визначається як особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК (ч. 2 ст. 42 КПК). Слід звернути увагу на те, що законодавець не розмежовує понять «обвинувачений» і «підсудний», тому можна стверджувати, що вони у положеннях різних статей КПК вживаються як синоніми. Саме цей факт й спонукає до роздумів стосовно доцільності використання в кримінальному процесуальному законодавстві двох самостійних термінів для позначення одного й того ж поняття. У аспекті питання, що розглядається, важливим є те, що термін «підсудний» застосовується лише в декількох статтях Розділу I КПК «Загальні положення», зокрема, у п. 19 ч. 1 ст. 3 та в ч. 2 ст. 42 КПК. У главах же 27–31 КПК, де зосереджені статті, що регламентують порядок провадження в судах першої та апеляційної інстанцій, а також у главах 35–38 КПК, присвячених особливим порядкам кримінального провадження, це поняття взагалі не використовується. Зазначений підхід видається юридично некоректним, оскільки перевантажує КПК термінами, які не мають самостійного значення. Вирішення означеної вище проблеми вбачається у двох можливих напрямках: 1) відмова від поняття «підсудний», яке не застосовується законодавцем у статтях КПК, що регулюють порядок судового провадження в першій та апеляційній інстанціях, а також особливі порядки кримінального провадження; 2) розмежування та окреме врегулювання понять та процесуальних статусів обвинуваченого і підсудного.

Вимагає удосконалення визначення поняття «обвинувачений», наведене у ч. 2 ст. 42 КПК, зокрема, у контексті уточнення моменту, коли обвинувальний акт вважається переданим до суду. Відповідно до ч. 1 ст. 291 КПК цей процесуальний документ складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений і прокурором, якщо він не погодиться з тим, що складений слідчим. Після накладення резолюції про затвердження обвинувального акта чи самостійного його складення прокурор-процесуальний керівник супровідним листом спрямовує його до місцевого суду за підсудністю. Чи означає виконання зазначених дій прокурором, що обвинувальний акт уже передано до суду і підозрюваний набув процесуального статусу обвинуваченого? З позицій прокурора-процесуального керівника можна стверджувати, що так. Але, очевидно, процесуальний статус підозрюваного зміниться на статус обвинуваченого лише тоді, коли обвинувальний акт уже надійде до місцевого суду і буде зареєстрований у відповідних облікових документах.

Спірним є викладення значної кількості процесуальних прав підозрюваного й обвинуваченого в одній і тій же частині статті 42 КПК без їх розмежування. Зазначена обставина змушує користувачів КПК щоразу замислюватися над тим, які процесуальні права належать підозрюваному, а які – як підозрюваному, так і обвинуваченому. Слід враховувати той факт, що підозрюваний є учасником виключно досудового провадження, а обвинувачений бере участь тільки в судовому провадженні в першій та апеляційній інстанціях. З огляду на це, деякі процесуальні права, перелічені у ч. 3 ст. 42 КПК, за

визначенням не можуть належати обвинуваченому. Наприклад, право збирати і подавати слідчому докази (п. 8 ч. 3 ст. 42 КПК), знайомитись з матеріалами досудового розслідування та вимагати відкриття матеріалів (п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК) тощо. Вважаємо, що всі процесуальні права обвинуваченого як учасника судового провадження в першій і апеляційній інстанціях мають бути викладені в окремій частині статті 42 КПК.

Вітчизняний законодавець регламентує процесуальні права окремих учасників кримінального провадження (наприклад, захисника, законного представника), не надаючи їх переліку в конкретних статтях КПК, а лише вказуючи, що ці учасники користуються процесуальними правами обвинуваченого, крім тих, реалізація яких здійснюється ним безпосередньо і не може бути доручена іншим особам. У ситуації, що розглядається, актуалізується питання про те, які ж саме процесуальні права обвинуваченого не можуть бути делеговані іншим учасникам кримінального провадження, і є, по суті, його невід'ємними особистими правами? На це немає відповіді в чинному кримінальному процесуальному законодавстві та й у сучасній науці кримінального процесу відсутні дослідження, у яких би було визначено близький до вичерпного перелік останніх. Такий стан правового регулювання процесуальних прав обвинуваченого не може негативно не позначатися на правозастосовній діяльності, адже дає можливість кожному вільно трактувати і на свій розсуд визначати, які саме права може безпосередньо реалізовувати обвинувачений, а які ні [1, с. 5]. У свою чергу, це призводить до того, що залишається не врегульованим з достатньою повнотою процесуальний статус захисника обвинуваченого та його законного представника.

Невизначеність у питанні стосовно обсягу невід'ємних особистих прав обвинуваченого є причиною того, що процесуальні документи сторони захисту, зокрема, договори про надання правової допомоги, різними адвокатами складаються неоднаково. В окремих випадках у договорах міститься лише констатація того, що захисник користується процесуальними правами підзахисного, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо ним і не може бути доручена захиснику [2, с. 7; 3, с. 9]. В інших – наводиться орієнтовний перелік делегованих обвинуваченим процесуальних прав, які може реалізовувати захисник під час надання правової допомоги [1, с. 9–10].

Існуючий підхід законодавця до регулювання невід'ємних особистих процесуальних прав обвинуваченого неоднозначно сприймається як науковою спільнотою, так і практиками. У ситуації, що склалася, все ж потрібно підтримати тих фахівців, які наполягають на удосконаленні чинного кримінального процесуального законодавства, яке регламентує процесуальний статус обвинуваченого, його законного представника та захисника [1, с. 5], аргументуючи це необхідністю дотримання засади верховенства права у кримінальному провадженні, одним із проявів якої є правова визначеність. Як зауважує С. П. Погребняк, ідеї правової визначеності мають втілюватись у процесі як нормотворчості, так і реалізації права (правозастосування), що логічно зумовлює дві групи відповідних вимог: 1) до нормативно-правових актів – вони мають бути зрозумілими, несуперечливими і повинні пропонувати повне врегулювання; 2) до їх застосування – правозастосування нормативних актів має бути однаковою [4, с. 129]. Зрозуміло, що виконання таких вимог у контексті забезпечення прав обвинуваченого, його законного представника і захисника у кримінальному провадженні можливе лише за умови удосконалення чинного законодавства та вироблення єдиного підходу до визначення обсягу невід'ємних особистих процесуальних прав обвинуваченого.

Література:

1. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні. Практичний коментар-роз'яснення. Київ : Центр учб. літ., 2014. 238 с.
2. Зразки процесуальних документів у кримінальному судочинстві. Київ : Центр учб. літ., 2014. 100 с.
3. Яновська О. Г., Лазебний Л. Л. Кримінальне провадження. Процесуальні документи захисту : посіб. Київ : Прецедент, 2013. 160 с.
4. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

ТІЛЕСНІ ПОКАРАННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЕКСКУРС (НА ПРИКЛАДІ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ)

Логвиненко Євгенія Сергіївна,

викладач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ

Ключові слова: система покарань, тілесні покарання, Давній Єгипет, судовий процес

Нині Україна докладає чимало зусиль щодо створення дійсно правової європейської країни. Тому розпочате реформування її державно-правових інститутів є нагальною потребою часу. Суспільство вимагає не декларативних, а якісних змін у сфері захисту прав і свобод людини. Заходи влади, які спрямовані на оптимізацію правоохоронних органів, мають посилити захист людини від будь-яких протиправних дій, забезпечити реалізацію кожним громадянином України своїх прав і свобод, що гарантовані Конституцією. Сьогодні більшість правознавців переконані, що здолаття злочинності можливо не шляхом посилення репресій та каральних функцій покарань, а, насамперед, превентивними засобами, постійною роботою щодо росту рівня правової культури населення. Однак, інколи можна почути роздуми про необхідність посилення покарань і, навіть, застосування, як у деяких країнах ісламського світу, – тілесних.

У цьому сенсі проблема створення ефективної системи покарань є надзвичайно важливою та актуальною. Вирішення цієї проблеми потребує використання не тільки досягнень сучасних світових держав у цій справі, а й врахування досвіду людства, який було накопичено у історичному минулому. З усієї системи покарань країн Давньосхідної цивілізації було обрано тілесні покарання Стародавнього Єгипту: по-перше, тому, що ця держава проіснувала майже три тисячоліття, а значить є можливість прослідкувати становлення та розвиток її системи покарань; по-друге, побачити умови, з'ясувати суть, вивчити обставини та наслідки застосування тілесних покарань; по-третє, пропонована тема

має і пізнавальний інтерес, оскільки не є достатньо розробленою вітчизняною історико-правовою наукою.

Отже, одним із найтяжчих видів покарань у стародавніх державах були – тілесні. Проте, які тілесні покарання застосовувались у Давньому Єгипті можна дізнатися з матеріалів судових процесів, насамперед, з текстів клятв їх учасників – свідків та звинувачуваних. Найчастіше тут можна зустріти понівечення, покарання 100 ударами із нанесенням 50 ран. Рідше зустрічаються такі покарання як відрізання язика. Воно передбачалося за розголошення державної таємниці та відрубання рук, яке застосовувалося за різні злочини, зокрема за фальшування монет [1, с. 32].

Слід зазначити, що доволі поширеною була практика застосування тілесних з іншими видами покарань, наприклад, з майновими – 100 ударів і втрата прав на долю або усе майно; зі штрафами – 100 ударів і сплата подвійної або потрійної вартості спірного майна; з каторгою – понівечення та відправка на каторжні роботи у Єфіопію; з смертною карою – понівечення та насадження на кіл [2, с. 108].

Згадки про тілесні покарання, які застосовувались у Давньому Єгипті можна знайти і в інших документах, зокрема, у декреті Сеті I в Наурі, яким надавалися привілеї та захист храму Осіріса, що мав назву «Будинок мільйонів років царя Верхнього і Нижнього Єгипту». Тут йдеться про нанесення 100 або 200 ударів і 5 ран за спричинення матеріальної шкоди храму або за крадіжку з нього речей. Це покарання загрожувало тому, хто «уведе силою, або за згодою будь-яку людину цього храму» на інші роботи або з метою виконання «будь-яких доручень», або буде «чинити перешкоди птахо- і риболовам храму». Відрізання носа і вух мало застосовуватись до тих, хто порушував межі храмового поля або викрадав тварин, які є власністю храму [2, с. 108, 117, 146-148; 3, с. 481-489].

За крадіжку речей царської могили передбачалось більш суворе покарання – відрізання рук. Це покарання згадується у скарзі ремісника Амоннахта на незаконні дії одного із начальників ремісників Фіванського некрополя Панеба, яку було подано фараону. Амоннахта стверджував, що за крадіжку в некрополі, яку насправді вчинив Панеба, постраждала невинна людина, оскільки їй відрізали руки [2, с. 114-115].

Фрагменти текстів клятв свідків та звинувачених під час судових розглядів, пов'язаних із пограбуванням царських могил, показують, що за одне й те саме злочинне діяння покарання могло бути різним: понівечення, понівечення і насадження на кіл, понівечення і каторжні роботи. Так, клятва свідка писця Паоемтаумта передбачала найсуворіше покарання: «Як існує Амон, як існує правитель. Якщо буде з'ясовано, що я спілкувався з грабіжниками із числа цих грабіжників, я буду понівечений у моєму носі і вухах і я буду насаджений на кіл» [2, с. 115]. У інших текстах свідки клялися у разі обману «власним понівеченням», «власним побиттям, відрізанням власного носа та вух і насадження на кіл», «понівеченням і відправленням у Куш» (тобто на каторжні роботи – авт.) [2, с. 115]. Різні покарання за одне й те саме злочинне діяння, на наш погляд, пояснюються ступенем вини тих, хто притягався до кримінальної відповідальності.

Цікавим є протокол судового процесу у справі хули на фараона Сеті I, опублікований І.М. Лур'є. Ремісники Пенамон, Птахшед, Уннефер і Траусер звинуватили свого начальника Хаї в тому, що він ганебно висловлювався на адресу фараона. Під час судового розгляду було встановлено, що звинувачення хибне і ремісникам було призначено «100 важких ударів

палками». Разом з тим, з матеріалів судового процесу видно, що у разі замовчування і не донесення про такий злочин винним мали відрізати ніс та вуха [2, с. 308].

Тілесні покарання – побиття палками, понівечення або відрізання носа та вух загрожувало і за лжесвідчення, а також тим, хто у ході судового розгляду, підтверджував слова лжесвідків. Покарання їм виносилося таке, як і звинуваченому [2, с. 121].

Зазвичай за порушення зобов'язань сплачувався штраф. Однак, траплялися випадки, коли крім штрафу застосовувалося тілесне покарання, зокрема побиття палками. І.М. Лур'є припускав, що побиття палками передбачалося, коли умови правочину було безпідставно оскаржено винною стороною і це розцінювалося судом як лжесвідчення [2, с. 123].

Тяжкі тілесні покарання передбачалися за зґвалтування. За свідченням Діодора, гвалтівника кастрували, оскільки вважалося, що цей злочин містить у собі три великих зла: образу, занепад моралі та невизначеність походження дитини. За адюльтер без насилля чоловік приговорювався до тисячі ударів різками, а жінці відрізали носа. Цим покаранням Законодавець, за свідченням Діодора, намагався зробити так, щоб жінка втратила свою красу і не здатна була зваблювати чоловіків [3, с. 492-493].

У наш час під адюльтером розуміється порушення норм моралі, а не права. У країнах Стародавнього світу перелюбство – це кримінальний злочин. Про це свідчать записи судових процесів, де розглядалися справи пов'язані з подружніми зрадами, які знайдені на місці поселення будівників царських гробниць у Дейр-ель-Медина. Датовані записи періодами правління ХІХ і ХХ династій [3, с. 493].

Один із записів – це по суті протокол допиту писця Мері-Секхмета, якого звинувачували у перелюбстві з дружиною іншого чоловіка. Після з'ясування усіх обставин справи Мері-Секхмет визнав, що такий факт мав місце. Суддя наказав писцю дати клятву, що він більше не буде зустрічатися із одруженою жінкою. Звинувачуваний погодився і дав таку клятву: «Як Аммон продовжує існувати, так і цар продовжує існувати, якщо я до неї звернуся, з дружиною, нехай мій ніс, мої ніздрі і мої вуха будуть відрізані і я буду засланий на землю Куш» [3, с. 493].

Таке покарання як відсікання вух в уяві давньоєгипетського суспільства мало не тільки фізичні, а й трагічні релігійні наслідки. Саме через органи слуху людина могла сприймати інструкції бога і підготувати себе до переходу у Потойбічний світ. Відрізання вух фактично позбавляло можливості знайти свій путь до вічного життя [3, с. 493].

Тілесні покарання у Стародавньому Єгипті, відзначив А.Є. Демидчик, не сприймалися «як щось таке, що знищує особистість», оскільки саме покарання у розумінні давніх єгиптян йшло зверху від фараона і мало божественний характер [4, с. 26]. Взагалі тілесні покарання, на думку В.І. Авдієва, у Давньому Єгипті були звичним явищем і «особливою гордістю єгиптянина була можливість сказати про себе, що його ніколи не били у присутності... посадової особи» [5, с. 168].

Література:

1. Беккер К.Ф. Мифы древнего мира. Всемирная история. Саратов: Надежда, 1995. 720 с.
2. Лурье И.М. Очерки Древнеегипетского права XVI-X веков до н.э. Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа, 1960. 356 с.

3. Томсинов В.А. Государство и право Древнего Египта: Монография. М.: ИКД Зерцало-М. 2011. 512 с.
4. Демидчик А.Е. Безымянная пирамида: Государственная доктрина древнеегипетской Гераклеопольской монархии. СПб.: Алетейя, 2005. 272 с.
5. Авдиев В.И. История Древнего Востока М.: Высшая школа, 1970. 608 с.

ЗЛОЧИННІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ЕТАПІ РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Пашенко Євген Миколайович,
викладач кафедри військового управління та права
Військово-юридичного факультету
Харківського національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: enp_urist@ukr.net

Ключові слова: злочин, військовослужбовець, злочинність, протидія, злочинна поведінка, кримінологічна характеристика, військовослужбовець- злочинець.

Збройні Сили України (далі ЗС України) це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються обов'язки оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

ЗС України це не ізольоване силове формування, це органічне і невід'ємне спеціальне військово формування держави та невід'ємна структурна частина нашого суспільства. Нажаль, в умовах загострення соціальних суперечностей і поглиблення дезінтеграційних процесів відбувається різке падіння престижу і популярності військової служби, зростає число правопорушень і злочинів, скоєних військовослужбовцями усіх категорій.

1. Злочинність у ЗС України – небезпечний дестабілізуючий фактор, який вкрай негативно впливає не тільки на Збройні Сили, але й на державу в цілому.

Теоретичним і практичним підґрунтям у дослідженні даної проблеми послуговували праці вітчизняних учених у галузі кримінального права та кримінології, зокрема таких, як: Л.В. Багрій-Шахматова, В.А. Бадири, В.С. Батиргареєвої, Ю.В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.П. Ємельянова, О.Г. Колба, С.Ю. Лукашевича, О.М. Литвака, В.О. Меркулової, П.П. Михайленка, О.М. Олійник, В.О.Шамрая, О.І. Шипова та інші.

Можна виділити наступні риси злочинності військовослужбовців: 1) щорічно ними здійснюється 5-7 тис. злочинів; 2) в останні роки відзначається збільшення кількості скоєних військовослужбовцями злочинів і дисциплінарних проступків; 3) зростає латентність злочинності військовослужбовців; 4) слабкий соціально-правовий контроль над цим видом злочинності; 5) вплив на неї чинників, які не зустрічаються за рамками Збройних Сил. [9]

Слід підкреслити, що на злочинність військовослужбовців істотно впливає і загальна криміногенна ситуація в Україні.

Проведене в останні роки реформування ЗС України не призвело до позитивних зрушень в частині правопорядку. Рівень злочинності у військах в 2-2,5 рази нижче, ніж в цілому по країні. Разом з тим за останні роки перебування Збройних Сил України на

окупованих територіях збільшилися випадки не припустимих не бойових втрат особового складу (загибель військовослужбовців).

2. Злочин є системою, яка підпорядковується діям певних закономірностей. Вони різні за суттю, вихідними засадами, динамікою формування і функціонування. Зазнаючи впливу з боку окремих факторів соціального середовища, психологічних підструктур особистості, її мотиваційної сфери тощо, вони динамічно трансформуються і впливають на інші елементи механізму індивідуальної злочинної поведінки.[8; с. 126]

Також необхідно зазначити, що злочини в ЗС України поділяються на дві великі групи: загально кримінальні та проти військової служби. У зв'язку з цим структура злочинності військовослужбовців специфічна. І ця специфіка головним чином пов'язана з наявністю злочинів проти військової служби, яких немає в цивільному суспільстві. Питома вага цих злочинів у структурі всіх злочинів вчинених військовослужбовцями, як строкової служби за призовом, так і військової служби за контрактом.

3. Істотну роль у механізмі індивідуальної злочинної поведінки військовослужбовців Збройних сил відіграють соціальні прояви або соціальні зв'язки (позиції), адже в наш час відзначається підвищена значимість соціального статусу в різних життєвих ситуаціях. Військовослужбовець займає певні позиції і виконує певні ролі, кожна з яких має свій зміст (сценарій ролі).

На особистість злочинця-військовослужбовця істотний вплив спричиняє ряд факторів: 1) замкнута одностатева соціальна група в міжособистісному спілкуванні; 2) жорстка регламентація повсякденного побуту; 3) необхідність за певних умов ризикувати життям; 4) ієрархічна побудова взаємин між начальником і підлеглим при безумовному дотриманні принципу єдиноначальності; 5) обмеження вільного часу і, як правило, обмежений вибір культурно-дозвільних заходів; 6) значні щоденні фізичні і психологічні навантаження; 7) тимчасовий "кочовий" спосіб життя та ін. [1; с.65-78]

4. На особу злочинця-військовослужбовця щодо вчинення ним злочину впливають такі ознаки які варто брати за основу: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні прояви в різних сферах життєдіяльності, або соціальні зв'язки; моральні властивості; психологічні та фізіобіологічні.

Психологічні ознаки одні з найбільш важливих явищ, які впливають на скоєння військовослужбовцем суспільно небезпечних дій, тому що вибір способу діяння здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця. Це проявляється в рисах характеру, вольових і емоційних якостях, ціннісно-нормативних характеристиках свідомості, у потребнісно-мотиваційній сфері злочинної поведінки, стані злочинця в момент скоєння злочину і механізмі наступної злочинної поведінки.[2]

5. Кримінологічні дослідження свідчать, що в системі ціннісних орієнтацій окремих груп злочинців перше місце займають індивідуальні або кланово-егоїстичні орієнтації. Вище за все в таких випадках цінуються особисте матеріальне благополуччя, необмежений прояв свого "Я", створення для цього найбільш комфортних умов або клановий, груповий егоїстичний інтерес.

6. Щодо особи злочинця-військовослужбовця, який ухилився від проходження військової служби, визначають такі показники, як потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, установки, риси характеру, фізичний і психічний стан здоров'я та інші. На відміну від соціально-демографічних характеристик, які лише описують злочинця за його

загальними рисами й зовнішніми соціальними ознаками, морально-психологічна характеристика злочинця-військовослужбовця здатна виявити їхні провідні психологічні властивості й зрештою пояснити причини злочинної поведінки певного типу злочинців, які вчиняють однорідні злочини. [3]

Важливу частину вчинення протиправних дій складають потреби особи. У психологічному плані потреби є внутрішнім спонуканням до діяльності, вони проявляються в людській поведінці й впливають на вибір мотивів, якими людина керується в кожній ситуації. Свого часу класичну ієрархію потреб виділив А.Х. Маслоу, її утворюють фізіологічні потреби; потреби в безпеці; потреби у любові й прихильності; потреби у визнанні й оцінці; потреби у самоактуалізації. Водночас кожна вища потреба задовольняється лише після задоволення нижчих.[4; с. 371]

7. Ґрунтуючись на положеннях, що містяться в спеціальній кримінологічній і психологічній літературі, а також виходячи з результатів вибіркового вивчення кримінальних проваджень й експертного опитування військовослужбовців ЗС України, якими встановлені мотиви цих злочинів, можна констатувати, що найбільш поширеними потребами військовослужбовців, які вчиняють злочини є такі: потреби в безпеці, потреби в розвагах, потреби в спілкуванні. Ці потреби визначають злочинну активність більшості вивчених злочинців.

Перелічені потреби в цілому відповідають структурі потреб визначених А.Х. Маслоу. При цьому найбільш поширеною з них є потреба в безпеці. Вона знаходиться майже в основі потреб людської діяльності. Тому не випадково, що більшість досліджених військових злочинів була пов'язана із задоволенням військовослужбовцями потреби у безпеці. З одного боку, потреба в безпеці й спрямованість на збереження власного життя й здоров'я, особливо в умовах бойової обстановки в зоні проведення антитерористичної операції, є природним прагненням. З іншого – способи задоволення цієї потреби суперечать нормам кримінального законодавства.

Щодо доволі поширених потреб військовослужбовців, то при вчиненні злочинів, вони намагаються продовжувати звичний для них спосіб життя, невід'ємними атрибутами якого є систематичне вживання алкоголю, жага розваги, безтурботність, та інші. Потрапляння в якісно інші соціальні умови військового середовища, що характеризуються одностатевим колективом, суворою дисципліною, жорстким порядком несення військової служби, специфічним військовим обов'язком, чітким порядком підлеглості командуванню, викликає в деяких військовослужбовців почуття внутрішнього дискомфорту, стан морального протиборства звичних і повсякденних цінностей цивільного життя з цінностями й вимогами військової служби.[5]

8. Протягом 2013 - 2017 років в провадженні слідчих військових прокуратур перебувало 18 567 кримінальних проваджень щодо злочинів вчинених військовослужбовцями. Із них за фактами непокори командуванню – 682 військовослужбовців; самовільне залишення служби, тобто відсутність більше ніж 10 днів – 10 374 військовослужбовців; дезертирство – 2 748 військовослужбовців, в їх число входять близько 1000 військових, які дезертирували, не залишили окуповану територію Автономної Республіки Крим.

За 2017 рік усі злочини були вчинені військовослужбовцями строкової служби 7%, за віком до 20 років - 27 %, 21-23 роки - 62 %, 23-27 років 11%, військовослужбовці за

мобілізацією 72%, за віком 20-25 років - 14 %, 25-30 роки - 42 %, 30-35 років - 31%, понад 35 років - 13%, військовослужбовці за контрактом 21%, з вищою освітою 17%, з середньою спеціальною 69%, з середньою 14%, раніше судимі 11%, не судимі 89%.[6]

9. Для запобігання злочинності військовослужбовців на загально соціальному рівні першочергове значення мають державні заходи, спрямовані на нейтралізацію, обмеження сфери й потужності дії базисних, насамперед економічних її причин та умов. Необхідно відновити престиж військової служби, забезпечити реальний професіоналізм військ, відповідність усього особового складу якісно новим вимогам сьогодення. Лише за таких умов можна вирішити завдання загального та спеціального запобігання злочинам військовослужбовців.

10. Невідкладними заходами протидії військовим злочинам мають стати: – проведення різномірних заходів досвідченими та професійними психологами з військовослужбовцями; – відпрацювання доктрини військової безпеки України, виходячи з вимог забезпечення її національної безпеки, з урахуванням внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації країни; – належне фінансування Збройних Сил України та інших військових формувань, яке враховувало б відповідний компроміс між економічними можливостями держави та сучасними потребами Збройних Сил України. При цьому фінансуватися мають як заходи, пов'язані із підтриманням бойової готовності військ, так і соціальні програми для військовослужбовців та членів їх сімей.[7]

Отже, злочинність в армії є найнебезпечнішим дестабілізуючим фактором, що вкрай негативно впливає не тільки на боєздатність Збройних Сил України, але й на національну безпеку держави в цілому – чим вище її рівень, тим менше можливостей використання армії як ефективного інструмента вирішення зовнішньополітичних і внутрішніх проблем.

Література:

1. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. ... к.ю.н. – Х., 2012. – 20 с.
2. Туркот М. Детермінанти військової злочинності / М. Туркот // Вісник Національної академії прокуратури України. - 2013. - № 3. - С. 19-23. - Режим доступу: [Електронний ресурс] http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2013_3_5
3. Артеменко О. Кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби в Україні / О. Артеменко // Національний юридичний журнал: теорія і практика . – 2017. С.126-130. – Режим доступу: [Електронний ресурс] <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/5/28.pdf>
4. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424с.
5. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні / М.Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2013. – Вип. 26. – С.109-117.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Генеральної Прокуратури України Режим доступу: [Електронний ресурс] http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo#
7. Харитонов С.О. Ознаки військовослужбовця як спеціального суб'єкта військових злочинів / С.О. Харитонов // Актуальні проблеми захисту прав і представництва законних

інтересів військовослужбовців і військовозобов'язаних у кримінальному й адміністративному законодавстві України: сучасний стан і перспективи: матеріали наук.-прак. конф. (Харків, 11 грудня 2015 р.). – Х. : Право, 2015. – С. 181-184.

8. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения / В.В. Лунеев. – М.: Наука, 1991. – 383 с.
9. Лунеев В.В. Мотивация воинских преступлений. – М., 1974. 320. с.

ПРИЙОМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ ЯК СПОСІБ ІНСТАЛЮВАННЯ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ

Волков Олександр Олександрович

здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ України

Ключові слова: хакери, кіберзлочинці, соціальна інженерія, кіберпростір.

Актуальність дослідження. Робота з електронно-обчислювальною технікою (далі – ЕОТ) в сучасних умовах вимагає від користувача не тільки знань і технічних умінь нею користуватися, але й забезпечувати заходи безпеки при поводженні з інформацією, програмними засобами які інсталюються, а також з іншою цифровою інформацією, що надходить через комп'ютерні мережі або ж з носіїв інформації.

Постановка проблеми. Зловмисники, які мають на меті несанкціоноване втручання в роботу ЕОТ використовують різні прийоми та способи встановлення шкідливих програмних засобів (далі – ШПЗ). Запропонований для розгляду спосіб встановлення надає їм змогу безперешкодно, «руками» самого користувача інсталювати ШПЗ до ЕОТ.

Мета доповіді. Опис способів встановлення ШПЗ на ЕОТ користувачів, подальша їх упередженість та обізнаність, надасть змогу упередити та/або запобігти несанкціонованому втручанням.

Проблемами виявлення та документування злочинів пов'язаних з ШПЗ, опису способів їх учинення у свій час займалися різні як вітчизняні так і іноземні вчені серед них Б.В. Андреев, П.Н. Пак, В.П. Хорст, Ю.М. Батурін, В.Б. Вехов, А.Г. Волеводз, Ю.В. Гаврилін, В.В. Крилов, В.О. Мещеряков, М.С. Полевий.

Структуру криміналістичної характеристики злочинів пов'язаних з використанням ШПЗ поряд з слідовою картиною, особою злочинця та предмету безпосереднього посягання, складає і спосіб вчинення.

Кримінально – правова наука визначає спосіб вчинення злочину як форму прояву суспільно небезпечного діяння, тобто прийоми і методи, які використовував злочинець для вчинення злочину. [1, с. 119]

Спосіб вчинення таких злочинів тісно пов'язаний з технологічними особливостями створення, використання, розповсюдження або збуту ШПЗ. Слід погодитись із Р.С. Белкіним у тому, що «просто описання способу вчинення злочину не досягає мети», необхідно виявити сліди застосування цього способу з тим, щоб за ними розкривати механізм вчинення злочину, зуміти виявити докази вчиненого злочину, встановити особу злочинця та зв'язок між ними [2, с. 314].

Розроблення нових систем захисту, вдосконалення антивірусних програм, механізмів та алгоритмів пошуку ШПЗ на ЕОТ користувачів вимагає від розробників ШПЗ створення нових систем та способів уникнення захисних механізмів та програм на ЕОТ потенційних жертв.

Так, однією з цілей зловмисників являється подолання систем захисту комп'ютерів чи смартфонів та безперешкодне встановлення ШПЗ. Така мета досягається різними технічними способами, починаючи від новітніх стелс-технологій, систем криптографії та приховування процесу своєї несанкціонованої діяльності до унікальних та індивідуальних систем маскуванню.

Окремими способами встановлення ШПЗ є соціальна інженерія, в деяких випадках зустрічається словосполучення «соціальний інжиніринг», які перейшли з англійського «social engineering». Такий спосіб встановлення ШПЗ називають одним із самих ефективних, так як подолання та відключення систем захисту проводиться самим користувачем або власником ЕОТ та не потребує від зловмисника будь яких дій, за нього це все зробить сам користувач чи власник ЕОТ.

Антивірусними компаніями розроблено програмне забезпечення по захисту комп'ютерних систем від шкідливих програмних засобів, що автоматично запускаються при потраплянні через флеш-накопичувачі або комп'ютерну мережу на ЕОТ користувача. Зваживши на те, що на даному етапі розвитку програмного забезпечення технічно неможливо подолати системи захисту, зловмисники для досягнення своєї мети використовують методи соціального інжинірингу, а іншими словами використовують слабкі риси характеру людини.

Саме на цей, досить не тривіальний спосіб встановлення ШПЗ в операційну систему ЕОТ звернемо увагу в доповіді та розглянемо окремі його прийоми.

1. Підміна іконки файлу на запуск ШПЗ. Виконуваний файл маскується під папку, легітимний додаток, або тип файлу за допомогою відповідної іконки. Користувач, який досконало знає свій комп'ютер, місце розташування програм, папок та «іконок» програм навіть не задумується перед натисканням на звичний йому файл і тим самим запускає файл ШПЗ на виконання.

2. Цікава або романтична назва файлу. Незвична або інтригуюча назва виконуваного файлу викликає певну цікавість, підбурює користувача запустити його (наприклад, «Не відкривати», «Конфіденційно», «Особисті файли», «Моя любов» тощо).

3. Гра на прагненні користувача отримати доступ до жаданого контенту. Користувача спонукають перейти на сайт зловмисника, під приводом доступу до контенту (наприклад: відео, фото, музика, програмне забезпечення). Перейшовши на такий сайт користувачу показується цікавий йому контент, однак перед завантаженням необхідних файлів йому пропонується завантажити кодек \ драйвер \ розпакувальник, під виглядом якого зловмисник замаскував ШПЗ.

4. Імітація живого спілкування. Так, одним із різновидом способів проникнення на ЕОТ користувача ШПЗ є збирання доступних поштових скриньок та здійснення розсилки на такі поштові скриньки копій ШПЗ. Звісно, у таких випадках системи захисту адресатів відразу виявлять таке ШПЗ. Потенційний потерпілий помітивши отриманий від свого знайомого файл може надіслати питання щодо мети надсилання ШПЗ, або звернутися з іншим питанням. Імітуючи задатки штучного інтелекту такий ШПЗ цілком влучно може

відповісти що це не вірус та надати короткий зміст нібито такому файлу, викликавши інтерес та спонукаючи відкрити, тим самим надати дозвіл на його встановлення.

Алгоритм роботи такого ШПЗ досить простий та базується на пошуку в повідомленні ключових слів (спамер, вірус, бот і т.п.) і генерує фразу що корелюється зі змістом ключового слова у запитанні. При всій простоті реалізації «інтелекту» такий підхід виявляється досить ефективним. Таким способом були вражені комп'ютери навіть тих осіб, які були досить обізнаними в комп'ютерній безпеці.

5. *«Підкидання яблука».* Із здешевленням носіїв інформації, зокрема флеш-накопичувачів, зловмисник може підкинути оптичний диск або флешку з ШПЗ на робоче місце або місце де розташована ЕОТ потенційної жертви. Такі обставини спонукають особу дізнатися кому належить виявлений накопичувач та по можливості повернути його власнику. Для цього особа, яка відкриває його на своєму комп'ютері, активує ШПЗ.

6. *Використання упереджень користувача.* Для встановлення ШПЗ, користувача необхідно переконати в тому, що його комп'ютер уражений компютерними вірусами, до особистих даних і паролів мають доступ хакери, з IP-адреса його ЕОТ нібито розсилається спам і т.д. Таких сервісів, що нібито працюють он-лайн можливо виявити досить часто в мережі Інтернет. Після нібито он-лайн «перевірки» особі для вирішення проблем із захистом ЕОТ та ліквідування виявлених загроз пропонується завантажити і інсталиювати «антивірус», як правило не відомий. Після встановлення відбувається або блокування системи, з вимогою сплатити «ліцензію продукту», або просто на комп'ютер користувача встановлюється ШПЗ обходячи встановлені системи захисту.

7. *Використання потягу до безоплатного.* Всім відомі особливості менталітету суспільства що розвивається в умовах капіталізму, коли використання програмних засобів потребує дотримання ліцензійних умов за що береться певна платня, подекуди немала.

Знаючи про те, що користувачі в таких країнах як правило не заможні, не в усіх випадках можуть дозволити придбати ліцензійне програмне забезпечення, в комп'ютерних мережах досить поширеного явища набули пропозиції встановлення так званих «кейгенів», що генерують нібито «ліцензійні ключі», здійснюють несанкціонований «взлом» ідентифікатора ліцензії. В такі програмні засоби як правило вкладені ШПЗ, що надають змогу зловмиснику у подальшому несанкціоновано втручатися в роботу ЕОТ.

Зловмисники, в опису інсталиювання «кейгенів» чесно попереджають користувача, що системи захисту розпізнає такий «кейген» як ШПЗ та просить на час його встановлення відключити системи захисту, що дає змогу безперешкодно встановити будь-яке ШПЗ.

Висновки. Обізнаність у способах встановлення ШПЗ на ЕОТ та використання при цьому соціальної інженерії надасть користувачам упередити або запобігти такому несанкціонованому втручанням. Для працівників правоохоронних органів обізнаність з таким способом надасть інформацію щодо пошуку зловмисників та документуванню їх протиправної діяльності.

Література:

1. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник. К. «Правові джерела». 2002. с.425.

2. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3-х т. ; т. 3: Криминалистические средства, приёмы и рекомендации / Р. С. Белкин. - М. : Юристъ, 1997. - 480 с.

Науковий керівник: професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Іщенко Андрій Володимирович.

СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ І ПОРЯДОК ЇХ ОБЧИСЛЕННЯ

Говорун Євгенія Олексіївна
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ,
прокурор відділу прокуратури Харківської області

Ключові слова: процесуальні строки, строки-періоди, строки-моменти, обчислення, поновлення.

Процесуальні строки покликані забезпечувати досягнення завдань кримінального судочинства і водночас не порушувати права і законні інтереси учасників кримінального провадження. Адже без наявності встановлених процесуальних законом строків, без їх належного дотримання, виникатиме безліч порушень прав та законних інтересів осіб, які усунути і поновити дуже складно, а іноді неможливо.

Сутність процесуальних строків детально досліджувалася у публікаціях Л.М. Васильєва, А.П. Гуляєва, С.О. Заїки, В.Г. Клочкова, Є.Г. Коваленка, Т.Л. Корепанової, О.М. Ларіна, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, В.В. Рожнової, В.Т. Томіна, С.Б. Фоміна, Г.В. Юркової, Р.Х. Якупова та інших.

Законодавець дав визначення поняттю процесуальних строків. Так, відповідно до ст. 113 КПК України, процесуальні строки - це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії [1].

Проте, таке лаконічне визначення цього поняття викликає не однозначність у юридичній літературі. Різними авторами це поняття трактується по-своєму. В.М. Тертишник визначає процесуальний строк у широкому значенні як певний проміжок часу, протягом якого особа має виконати ту чи іншу дію [3, с. 44]. Схожим чином, як проміжок часу, протягом якого суб'єктові необхідно виконати певну процесуальну дію або прийняти певне процесуальне рішення, тлумачить процесуальний (кримінально-процесуальний) строк О.В. Козаченко [4, с. 41].

Процесуальні строки обов'язково пов'язані зі вчиненням певної процесуальної дії, тобто строки є засобами регулювання процесуальних відносин суб'єктів, що беруть участь у провадженні. Тому здебільшого вимога про додержання строків формулюється одночасно з вимогою про вчинення певної процесуальної дії.

Науковці процесуальні строки умовно поділяють на 2 групи: строки-періоди і строки-моменти [2, с. 234].

Строки-періоди – це такі процесуальні строки, де визначена максимальна тривалість слідчої дії. Наприклад, допит неповнолітнього відповідно до п. 2 ст. 226 КПК не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Або згідно з п. 2 ч. 1 ст. 219 КПК досудове розслідування має бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Строки-моменти – це процесуальні строки, де вказано, в який момент необхідно виконати певну дію. Наприклад, відповідно до п. 3 ст. 224 КПК перед допитом свідок попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та за давання завідомо неправдивих показань, тощо.

У нормативному визначенні порядку обчислення та продовження процесуальних строків все біль-менш зрозуміло. Відповідно до ст. 115 КПК України, строки, обчислюються годинами, днями і місяцями. Строки можуть визначатися вказівкою на подію.

При обчисленні строку годинами строк закінчується в останню хвилину останньої години. При обчисленні строку днями строк закінчується о двадцять четвертій годині останнього дня строку. При обчисленні строків місяцями строк закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця. При обчисленні строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту чи поміщення до відповідного медичного закладу.

Якщо відповідну дію належить вчинити в суді або в органах досудового розслідування, то строк закінчується у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах.

При обчисленні процесуального строку в нього включаються вихідні і святкові дні, а при обчисленні строку годинами - і неробочий час. Якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

Такий порядок обчислення процесуальних строків забезпечує учасникам процесу можливість скористатися своїми правами на оскарження процесуального рішення, подання клопотання або виконання інших процесуальних дій. Інакше кажучи, відкидаючи останні години доби, вихідні і святкові дні, законодавець надає можливість будь-кому з учасників процесу скористатися «зайвим часом» для захисту своїх законних інтересів.

Також чинний КПК України передбачає можливість поновлення строків. Пропущений з поважних причин строк повинен бути поновлений (ст. 117 КПК України) за клопотанням заінтересованої особи ухвалою слідчого судді, суду.

Разом з тим, строк не вважається пропущеним, якщо скаргу або інший документ здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у медичному чи психіатричному стаціонарі,

спеціальній навчально-виховній установі, - якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Поновлення процесуального строку передбачає встановлення учасникам кримінального провадження ухвалою слідчого судді, суду додаткового проміжку часу для вчинення процесуальної дії за умови пропуску строку з поважних причин. Пропущений із поважних причин строк повинен бути поновлений у випадку звернення заінтересованої особи із клопотанням про поновлення пропущеного строку до слідчого судді, суду. Загальний зміст клопотання та вимоги до його оформлення у КПК України не передбачені, проте, якщо враховувати вимоги до складання та оформлення клопотань із якими слідчий звертається до суду [5, с. 20-21].

Заінтересованими особами у контексті ч. 1 ст. 117 нового КПК України виступають потерпілий, його представник і законний представник; цивільний позивач, його представник і законний представник; підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники; цивільний відповідач та його представник; особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадиція).

Важливою новелою чинного КПК України є зміни в частині подання клопотання заінтересованою особою про поновлення пропущеного строку, що не припиняє виконання рішення, оскарженого з пропусченням строку.

Як приклад, оскарження ухвали суду про застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, строк на подання апеляційної скарги на яку пропущений, не припиняє виконання такої ухвали та особа не може бути звільнена з-під варти.

З урахуванням чого, можна дійти висновку, що процесуальний строк – це різновид правових засобів, врегульований КПК України та відомчими підзаконними нормативними актами або рішенням уповноваженого органу момент або період часу, що становить гарантію реалізації права та виконання обов'язків учасниками кримінального провадження, спрямований на забезпечення досягнення в кожному кримінальному провадженні завдань кримінального судочинства.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.04.2018);
2. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошовий, В.Я. Тацій, В. Пшонка та К82 ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки. Харків: Право, 2013. – 824 с.
3. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. Київ: А.С.К., 2007. – 848 с.;
4. Козаченко А.В. Уголовный процесс Украины. – Николаев: Илион, 2007. – 344 с.;
5. Строки у новому кримінальному процесуальному законодавстві: наук.-практ. посіб. / Д. О. Олейніков, М. В. Членов. Харків : Право, 2015. - 152 с.

Науковий керівник: доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент, Бондаренко Олексій Олексійович

ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ейбатов Заур Мардан огли

здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: оскарження, право на оскарження, гарантії, скарга, вимоги до скарги, підстави оскарження.

В кожній державі, яка визнає основною своєю соціальною цінністю людину багато уваги приділяється механізму та можливості захисту нею своїх законних прав та інтересів, особливо у випадку їх порушення з боку інших суб'єктів тих чи інших правовідносин.

Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Зазначені конституційні положення цілком відповідають міжнародним стандартам і практиці Європейського суду з прав людини, в структурі діяльності якого домінує розгляд скарг щодо порушень прав осіб під час кримінального провадження. В міжнародному праві скарга взагалі вважається найпоширенішим засобом правового захисту [4].

Закріплення вказаного положення в Основному Законі держави, безумовно, говорить про особливу соціальну та юридичну значущість інституту оскарження та можливості його реалізації. Варто відзначити, що особливо гостро вказане питання постає у сфері кримінального процесу, адже це досить специфічна галузь права, що характеризується підвищеною необхідністю захисту прав його учасників.

Право на оскарження визнається однією з основоположних засад кримінального процесу. Оскарження можливе як на окремій стадії кримінального провадження, у якій і вирішується скарга, так і на наступній. У стадії досудового розслідування, де найбільш чутливо зачіпаються права, свободи та інтереси осіб, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора можливе з використанням двох порядків – відомчого і судового. Відомчий порядок розгляду і вирішення скарг полягає у вжитті керівником органу досудового розслідування, прокурором заходів щодо усунення порушень вимог законодавства. Судовий порядок оскарження реалізується шляхом подання відповідних скарг до слідчого судді, клопотань до суду під час підготовчого провадження та в апеляційному порядку [3, с. 90-91].

Завдяки наявності та функціонуванню інституту оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності забезпечує не лише можливість відновлення порушених прав особи, а й

являє собою своєрідний спосіб уникнення та усунення помилок та недоліків у діяльності слідчих, прокурорів, слідчих суддів та інших уповноважених суб'єктів.

Стаття 2 КПК України стверджує, що до завдань кримінального провадження належить захист особи, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [2].

А для реалізації норм, що закріплені у наведеній статті законодавець передбачає ряд гарантій, серед яких особливе значення відведено саме інституту оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Вказані гарантії зосередженні у Главі 26 КПК України.

Стаття 24 КПК України, присвячена даній zasadі, формулює її таким чином, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, суду, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України [2].

На перший погляд, існує досить детальна регламентація інституту оскарження та механізму його застосування, проте це не виключає наявності ряду проблем, безпосередньо, на практиці.

Законодавець чітко визначив предмет можливого оскарження у кримінальному провадженні, закріпивши у КПК України вичерпний перелік дій, бездіяльності та рішень, які можуть бути оскаржені. Вказані положення закріплені у статтях 303 та 309 КПК України.

Процесуальним документом, що ініціює судово-контрольне провадження є скарга. Її подача має правовим наслідком виникнення нових кримінальних процесуальних відносин у межах даного виду провадження [5, с.509].

Під «скаргою» розуміють подане до суду у встановленому законом порядку письмове звернення особи, чий права, свободи та законні інтереси порушені (або можуть бути порушені) діями, бездіяльністю чи рішеннями слідчого чи прокурора, або її захисника, представника чи законного представника, яке ініціює окреме судово-контрольне провадження з перевірки законності та обґрунтованості оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності, визначає його зміст та межі, а також містить вимоги стосовно скасування незаконного рішення, припинення дії або зобов'язання вчинити певні дії відповідно до закону [6, с.298-299].

Скарга повинна відповідати певному ряду вимог щодо її форми та змісту. Проте, саме тут наявна прогалина у КПК України – вимоги не знайшли закріплення у ньому. До таких вимог потрібно віднести: письмову форму; зазначення реквізитів суду, до якого вона адресована та дані особи, що її подає; назву та короткий зміст рішення, дії чи бездіяльності, що оскаржується; зазначення конкретної вимоги щодо скасування рішення чи вимогу вчинити певну дію, залежно від суті оскарження; підпис скаржника та дата подання.

Наведені вище вимоги до скарг повинні бути чітко закріплені у законодавстві, також, доцільним було б закріпити наслідки порушення цих вимог.

В цілому, можна дійти висновку, що інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності у кримінальному провадженні є досить дослідженим та регламентованим для національної доктрини та законодавства. Проте, пропри це прослідковується і ряд проблем, що потребують подальшого дослідження та усунення.

Література:

1. Конституція України від 1996 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Голос України. – 2012. – № 90–91.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар [Текст] / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с
4. Коробко Ю.В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому розслідуванні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю.В. Коробко. – К., 2016. – 220 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ap.gov.ua/userfiles/Disertacija_Korobko_YU_V_.pdf
5. Кримінальний процес: підручник / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с
6. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [текст]: [монографія] / О.Г. Шило. – Х.: Право, 2011. – 464 с

Науковий керівник: доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент Слінько Дмитро Сергійович.

ПРАВО ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПРАЦЮ

Коваль Тимур Олександрович,
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
e-mail: timurkval@gmail.com

Ключевые слова: суспільно корисна праця, правове регулювання, громадяни України, конституційні права, трудові відносини, елементи виправного впливу.

Україна як незалежна і суверенна держава проголосила своїм головним обов'язком необхідність забезпечення прав людини та їх гарантії як найвищих соціальних цінностей в галузі виконання кримінальних покарань. Суверенність нашої держави надала певні зміни в системі державної влади і управління, зумовила переосмислення законів і нормативних актів радянського періоду та потребу змін і доповнень до норм чинного законодавства і входження повноправним членом у міжнародне співтовариство. Одним із головних напрямів правової реформи в Україні для кримінально-виконавчої системи є вирішення проблеми приведення змісту прав та свобод засуджених відповідно до міжнародних норм і стандартів.

У 2104 р. були внесені зміни до трудового та кримінально-виконавчого законодавства, що стосувалися врегулювання трудової діяльності засуджених; обов'язок працювати перетворився на право, стала інакшою правова природа праці засуджених. Адміністрація установ виконання покарань зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим

займатися суспільно корисною оплачуваною працею. З даної норми випливає взаємозалежність прав та обов'язків засудженого, що відбуває кримінальне покарання у виді позбавлення волі з персоналом. Реалізуючи законодавчо закріплене право працювати, виявивши бажання до оплачуваної трудової діяльності, засуджений повинен бути забезпечений місцем роботи з боку адміністрації.

У літературі існують різні точки зору на дану проблему: одні схильні працю в цьому випадку розглядати як право, оскільки Україна прагне до гуманізації і укорінення більш демократичних поглядів на право; інші ж вважають, що мова має йти про обов'язок, оскільки за такого підходу праця, у першу чергу, виступає засобом перевиховання, ресоціалізації особи та економічного відновлення завданої шкоди.

Якщо керуватись новим законодавством, видається проблемним забезпечення засудженого працею відповідно до спеціальності, більшість колоній орієнтуються на наявні виробничі потужності, а тому нерідко засудженому доводиться перевчатися, працювати на роботах за межами їх вмінь та кваліфікації. Праця засуджених повинна бути суспільно корисною, вся виробничо-господарська діяльність кримінально-виконавчих установ повинна бути підпорядкована основному завданню – виправленню засуджених [1, с. 78].

Засуджені до позбавлення волі, як би нагороджувалися правом на працю, замість обов'язку працювати, яка була прописана у законодавстві, яке діяло раніше. Відразу ж виникає питання: з якою метою вносилися ці зміни? Адже засуджені до позбавлення волі, як і всі без винятку громадяни України з моменту народження і до смерті автоматично наділяються правом на працю. Згідно з ч. 1 ст. 43 у Конституції України закріплено положення: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [2]. Це право є природним правом, його ніхто не може виключити або змінити. Правда якщо звернутися до історії, то був час, коли застосовувалося таке покарання як визнання ворогом народу. Так, наприклад, в ст. 54-4 КК УСРР 1927 р. [3] у санкції передбачалося: «позбавлення волі на строк не нижче трьох років з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням при особливо обтяжуючих обставинах аж до вищої міри соціального захисту - розстрілу або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР і вигнанням за межі Союзу СР назавжди». Визнання ворогом народу означало позбавлення людини всіх цивільних прав і свобод, і особа виявлялася як би оголеною, незахищеною, держава відмовлялася гарантувати її права і захищати її, і будь-який злочин відносно такої людини міг бути безкарним [4].

Сьогодні таке неможливо і всі громадяни України, володіючи багатьма конституційними правами і свободами, користуються ними, і ніхто ні за яких обставин не може бути позбавлений них. Засуджений до позбавлення волі до засудження володів правом на працю, під час відбування покарання має право на працю і після відбування покарання продовжує володіти цим правом. Якщо людина захворіла, або поміняла місце проживання, або з якихось інших причин перестала працювати, це не означає, що вона на цей час позбавляється права на працю. Після одужання він знову може працювати і не потрібно його «нагороджувати» цим правом, оскільки воно завжди при ньому, до самої смерті. Не треба забувати, що засуджений, який відбуває покарання у виді позбавлення волі, залишається громадянином України. Суспільство не виключає засуджених з числа своїх членів, розглядає їх як осіб, тимчасово обмежених в тих чи інших правах або при покаранні у виді позбавлення

волі - фізично ізольованих від зовнішнього світу. В силу такого положення перед покаранням ставиться мета виправлення засуджених, повернення їх в суспільство законослухняними громадянами. Звідси випливає, що навіть засуджені до позбавлення волі повністю не ізолюються від суспільства духовно.

Що стосується засудженого до позбавлення волі, він з цим правом на працю надходить в колонію і тримається тут, не втрачаючи це право. Питається, навіщо засудженого додатково, штучно вдруге як би «нагороджувати» правом на працю, коли це право у нього є і ніхто це у нього це право не забирав. Чим керувалися автори законопроекту і законодавці, приймаючи таке рішення? Може бути тому, що Україна прагне до гуманізації і укорінення більш демократических поглядів на право.

Тепер, коли наочно засуджений до позбавлення волі як би по-новому володіє правом на працю, він же може не працювати, відмовлятися від будь-якої роботи, яка йому пропонується адміністрацією тощо, тобто вноситься ще більший розлад в трудові відносини між засудженими та адміністрації.

А ситуація не складна, досить проста. Засуджений, прибувши в колонію для відбування покарання і володіючи правом на працю, як і багатьма іншими конституційними правами і свободами, реалізувати їх не може з простої причини, що він фізично ізольований від суспільства. І тут чинне кримінально-виконавче законодавство досить докладно, і на мій погляд, правильно регламентує правовий статус засудженого.

Позбавлення волі не курорт, засуджені повинні працювати і на зароблені гроші відшкодовувати витрати на їх утримання, відраховувати податки на доходи фізичних осіб і аліменти. Не можна, зрозуміло, забувати про відшкодування шкоди, заподіяної злочином потерпілому. І ще, засуджений до позбавлення волі, хоча і фізично ізольований від суспільства, але не духовно. Тому він зобов'язаний підтримувати соціально-корисні зв'язки зі своєю сім'єю і надавати їй матеріальну допомогу.

Все це говорить про те, що в раніше діючому кримінально-виконавчому законодавстві трудові відносини засуджених і адміністрації вирішувалися правильно і завдання стоїть щоб повернутися до тих положень, які були викладені в ст. 118 КВК України у тому виді, в якому вони існували до 2014 р.: «Засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях и на роботах, які визначаються адміністрацією колонії».

Авторитетним аргументом на користь визнання праці засуджених їх обов'язком виступають міжнародні стандарти. Так, Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями (МСП) підкреслюють, що всі засуджені зобов'язані працювати відповідно до їх фізичних можливостей, встановлюючи такі правила: 1) праця засудженого не повинна завдавати йому страждань; 2) на засуджених слід покладати корисну роботу, достатню для того, щоб заповнити нормальний робочий день; 3) робота, якою забезпечуються засуджені, має бути такою, щоб підвищувати або давати їм кваліфікацію, що дозволила б їм зайнятися чесною працею після звільнення; 4) засуджених, які здатні мати з цього користь, особливо неповнолітніх, треба навчати корисним ремеслам [5]. Подібну позицію займають і Європейські пенітенціарні правила (ЄТП) які розглядають працю в місцях позбавлення волі як позитивний елемент виправного впливу, професійної підготовки та адміністративного управління. Засудженим має надаватися достатній обсяг суспільно корисної праці або,

наскільки це доцільно, іншої цілеспрямованої діяльності із тим, щоб вони були зайняті нею протягом робочого дня [6].

Література

1. Лисенко М. І. Право на працю засудженого в умовах ізоляції / М. І. Лисенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – № 13. – 2015. – С. 78–81.
2. Конституція України (Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141).
3. Постанова ЦВК УРСР від 8 червня 1927 р. (СУ УСРР 1927 р. - № 26-27. - Ст. 131), затверджена 2-ою сесією ЦВК УРСР 7 скликання (СУ УСРР 1927 р. - № 58-59. - Ст. 232).
4. Термін «ворог народу» вживався в офіційних документах, зокрема, в ч. 2 ст. 131 Конституції СРСР 1936 р, де говорилося: «Особи, що роблять замах на суспільну, соціалістичну власність, є ворогами народу». У правовому плані це поняття зникло з радянського законодавства тільки в 1977 р, з прийняттям нової Конституції.
5. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН; Правила, Міжнародний документ від 30.08.1955 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
6. Рекомендация № R (87) 3 Комитета министров государствам-членам относительно Европейских пенитенциарных правил (принята Комитетом министров 12 февраля 1987 г.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec\(87\)3.html](http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec(87)3.html).

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТА ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ

(СТ. 397 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Колягіна Тетяна Євгенівна,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: захисник, правомірна діяльність захисника, втручання в діяльність, злочин, суб'єкт злочину, кримінальна відповідальність.

Однією з правових гарантій забезпечення наданого Конституцією України права особи користуватись правовою допомогою є встановлення кримінальної відповідальності за вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці.

Для вирішення питання про наявність у поведінці особи всіх ознак передбаченого ст. 397 КК України складу втручання в діяльність захисника чи представника особи, як і ознак

будь-якого складу злочину, необхідно встановити, зокрема, й ознаки його суб'єкта. Суб'єкт злочину є обов'язковим і самостійним елементом будь-якого складу злочину, бо його відсутність виключає наявність складу злочину, а отже, підставу для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Ознаки, які характеризують суб'єкта, нерозривно пов'язані з усіма іншими об'єктивними та суб'єктивними ознаками складу злочину. Власне, саме суб'єкт злочину своєю винною (суб'єктивна сторона злочину) суспільно небезпечною дією чи бездіяльністю (об'єктивна сторона злочину) завдає шкоди цінностям, які охороняються кримінальним законом (об'єкту посягання).

Суб'єкт злочину – одне з ключових понять кримінально-правової науки, яке пройшло досить тривалий шлях становлення та розвитку [1, с. 133]. Питання про суб'єкт злочину протягом багатьох років було дискусійним у теорії кримінального права. Зазначимо, що і на сьогодні в ряді моментів, які характеризують цей елемент складу злочину, немає єдності поглядів. Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення певного злочину віку, з якого особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність [2, с. 348; 3, с. 74]. Законодавцем у ч. 1 ст. 18 КК України визначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин, у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність.

Із теоретичних і нормативних характеристик суб'єкта злочину в кримінальному праві України випливає, що кримінальній відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи підлягає лише фізична особа, осудна, що досягла певного віку. Таким чином, першою обов'язковою юридичною ознакою, що характеризує суб'єкта злочину, передбаченого ст. 397 КК України, є особа, тобто людина. Цей висновок закріплено у статтях 6-8 КК України, де вказується, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Ці норми пов'язані з приписами ст. 62 Конституції України та ст. 2 КК України щодо встановлення принципу особистої, персональної, винної відповідальності за вчинений злочин.

Другою юридичною ознакою суб'єкта злочину, передбаченого ст. 397 КК України, є осудність. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Кримінальний закон виходить з того, що тільки осудна особа може вчинити злочин і тому може нести кримінальну відповідальність. Це обумовлено тим, що злочин завжди є актом поведінки свідомо діючої особи. Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків) та їх соціальну значущість [4, с. 154].

Третьою юридичною ознакою суб'єкту злочину, передбаченого ст. 397 КК України, є вік особи. Встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вирішує низку кримінально-політичних і практичних задач:

1) такий вік характеризує рівень гуманізму суспільства та демократичної держави. Чим розвинутіша країна, чим вищі моральні засади людей, які там проживають, тим більш високим є вік, по досягненні якого може наставати кримінальна відповідальність;

2) обмеження мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, означає, що особи, які не досягли встановленого віку, опиняються поза

сферою дії кримінального права. Відповідно, чим більш високий такий вік, тим менше є людей, які потенційно можуть бути визнані суб'єктами злочину. І, навпаки, зниження відповідного віку означає розширення сфери можливого застосування кримінально-правової репресії;

3) встановлення вікових параметрів суб'єкта злочину дозволяє диференційовано підходити до застосування тих чи інших видів покарань, інших кримінально-правових заходів щодо окремих категорій осіб. Зокрема, ряд покарань можуть застосовуватися лише щодо повнолітніх або щодо неповнолітніх, які досягли 16-річного віку [5, с. 235-236].

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України). Це загальний вік кримінальної відповідальності, по досягненні якого, особа має нести відповідальність за вчинення будь-якого злочину (за винятком злочинів, які з урахуванням їх особливостей можуть бути вчинені тільки у більш значному віці). З'ясування факту досягнення особою віку, з якого настає кримінальна відповідальність, є обставиною, яка підлягає обов'язковому встановленню під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень (ст. ст. 91, 485 КПК України).

Крім загального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, ч. 2 ст. 22 КК України встановлено «знижений вік» – чотирнадцять років. Однак, кримінальна відповідальність за діяння, вчинені у цьому віці, може наставати лише якщо вони входять до вичерпного переліку, який наведено у ч. 2 ст. 22 КК України. Слід зазначити, що встановлення мінімальної вікової межі для кримінальної відповідальності є соціально та кримінологічно обгрунтованим. Саме тому злочини, за які настає кримінальна відповідальність з 14 років, є умисними, як правило, майново-корисливими або насильницькими, якщо й непоширеними серед неповнолітніх осіб, проте такими, що заподіюють чи створюють реальну можливість заподіяння значної фізичної чи майнової або іншої шкоди (наприклад, диверсія, терористичний акт) [1, с.136].

Отже, при втручанні в правомірну (законну) діяльність захисника чи представника особи по наданню правової допомоги особа повинна усвідомлювати, що діє всупереч встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці і протиправно перешкоджає здійсненню професійної діяльності зазначених осіб шляхом застосування психічного або фізичного впливу щодо потерпілого (погрози, залякування, підкуп, відмова в наданні необхідних матеріалів, документів або іншої інформації, незаконне позбавлення права здійснювати захист чи представляти інтереси клієнта у відповідному правовідношенні), тиску на цих осіб з вимогою відмовитися від своєї позиції чи змінити її або створення умов, за яких ефективна діяльність захисника або представника стає неможливою або значно ускладнюється. Таким чином, цілком вірним вбачається встановлення законодавцем у ст. 397 КК України кримінальної відповідальності з 16 років. У свою чергу, за найбільш небезпечні способи втручання передбачений «знижений вік» кримінальної відповідальності (ст. 400 КК України).

Аналізуючи викладене, можна зробити висновок, що суб'єктом втручання в діяльність захисника або представника особи, передбаченого у ст. 397 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку до моменту вчинення цього злочину.

Науковий керівник: завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Житний Олександр Олександрович

Література:

1. Чуб М.І. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця [монографія] / М.І. Чуб -Харків, Право, 2017 – 231с.
2. Полный курс уголовного права: В 5т./Под ред. док. юрид. наук, проф., засл. Деятели науки РФ А.И. Коробеева. – СПб.: Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2008 – Т.1: Преступление и наказание. – 2008. – 1133 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум [навч. посібник] / Костенко О.М., Козаченко І.П., Матвійчук В.К. та ін.; за заг. ред. В.К. Матвійчука. – Київ, КНТ, 2006 – 432 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Тацій В.Я., Борисов В.І., Тютюгін В.І. - Харків, Право, 2015 – 528 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: Підручник / Навроцький В.О. – Київ, Юрінком Інтер, 2013 – 712 с.

МЕХАНІЗМ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ РОЗШУКОВИХ ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Лазарев Андрій Павлович,

Здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: слідчий, прокурор, суддя, оперативні підрозділи, функції, статус, кримінальне провадження, слідчі розшукові дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Теоретичне значення проведення слідчих розшукових дій має основу встановлення істини у кримінальному провадженні. Неможна перерахувати вчених кримінального процесуального та криміналістичного циклу, які б не зачіпали положення проведення слідчих розшукових дій у кримінальному провадженні.

Всі вчені надали розподіл процесуальних та слідчих розшукових дій у кримінальному процесі, визначили їх класифікацію, надали елементи процесуального закріплення. Однак, наука кримінального процесу постійно удосконалюється, йде шляхом застосування нових форм та методів розкриття кримінального правопорушення за допомогою слідчих розшукових дій. Тому окремі компоненти механізму проведення слідчих розшукових дій залишаються поза чинним законодавством та потребують теоретичного обґрунтування та можливість їх застосування практикою.

Слідчий має право проводити декілька слідчих дій або одну з вказаних у КПК України для встановлення вини підозрюваного. Інша сторона проблеми включає проведення слідчих

розшукових дій у разі необхідності закріплення доказів на підставі явки з повинною підозрюваного.

Прикладом є затримання оперативними підрозділами за вчинення хуліганських дій особи. Після співбесіди останній заявив співробітникам карного розшуку, що він вчинив вбивство та готовий показати місце де він сховав труп. За чинним КПК України оперативні підрозділи не мають право проводити слідчі розшукові дії, щодо перевірки та закріплення показань учасників кримінального провадження.

Складність обставин даного факту включає також відсутність заяви про вчинення кримінального правопорушення, її реєстрація у Єдиному реєстрі досудового розслідування. Співробітники оперативних підрозділів не реєстрували матеріали. По-перше, вони перестраховалися бо не знали покаже або ні особа на місце поховання трупу. По-друге, заяву про вчинення кримінального правопорушення повинен перевірити слідчий.

Після того, як слідчий провів співбесіду з особою, він за чинним КПК України повинен надати підозрюваному до першого допиту захисника- адвоката. Тому ніяких процесуальних документів слідчий не складав, а викликав слідчо-оперативну групу, куди увійшли спеціаліст – криміналіст, судово- медичний експерт та ін.

Слідчий запросив адвоката, який мав бути присутнім під час встановлення місця знаходження трупу.

Коли знайшли труп то слідчий склав протокол огляду місця події та трупу. Тільки після цього матеріали були зареєстровані у Єдиному реєстрі досудового розслідування та слідчий надав адвокату право спілкування з підозрюваним без обмеження часу. Склавши повідомлення про підозру слідчий допитав підозрюваного та склав клопотання до слідчого судді про обрання відносно нього міри запобіжного заходу.

Таким чином проведення слідчої розшукової дії повинно включати до себе не тільки процесуальне закріплення фактів вчинення кримінального правопорушення, але технічне застосування даної дії шляхом процедурного, логічного, оперативного проведення, щоб отримані факти не були втрачені. Необхідно звернути увагу, що діяльність адвоката не завжди відповідає виконанню правових обов'язків процесуальним шляхом. Можна надати багато прикладів практики коли адвокат вказує підозрюваному як уникнути кримінальної відповідальності.

Слідчий проводить слідчі розшукові дії для отримання обвинувальних та виправдувальних доказів. У разі порушення чинного законодавства сторона захисту звертається з клопотанням до прокурора або слідчого судді про скасування процесуальних рішень або дій слідчого. Важливо відзначити, що процесуальні дії включають до себе слідчі розшукові, які передбачені чинним законодавством, а результати проведення даних дій у судовому провадженні суд визначає як судові докази. Можна констатувати, що функція обвинувачення та захисту встановлюють єдину функцію розслідування – кримінального обвинувачення.

Поняття загальних положень проведення слідчих розшукових дій ширше поняття загальних правил їх проведення. Загальні елементи проведення слідчої розшукової дії є комплексне поняття, що забезпечує законність, неупередженість, швидкість, обґрунтованість її проведення шляхом дотримання процедури та за допомогою фактичних і юридичних підстав, обов'язкових для законного її проведення. Юридичною підставою проведення слідчої розшукової дії є необхідність виконання завдань кримінального провадження, а саме

встановлення обставин кримінального правопорушення, вини підозрюваного на підставі проведення слідчих розшукових дій. Фіксація результатів слідчої розшукової дії повинна здійснюватися тільки слідчим за процесуальною формою. Таким чином, загальні положення проведення слідчої розшукової дії не вичерпуються правилами, викладеними у ст. 223 КПК України, а містять у собі інші норми, які необхідні для забезпечення засади законності на стадіях кримінального провадження.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що у 90% випадків оперативні підрозділи до моменту отримання результатів проведення негласних слідчих розшукових дій отримують заяву, але не реєструють її до реалізації оперативних матеріалів. В даному випадку оперативні підрозділи це пов'язують з моментом розголошення оперативних даних.

Прикладом можна вказати на отримання ухвали слідчого судді на проведення негласних слідчих (розшукових) дій відносно підозрюваного. Однак, секретар судового засідання, яка друкувала ухвалу віддала її копію підозрюваному, попередивши його про проведення відносно нього негласних слідчих (розшукових) дій. Втрата таємності проведення даних слідчих розшукових дій привела до подальшої неможливості їх проведення.

10% випадків реєстрація заяви проводиться за декілька часів до моменту реалізації оперативних матеріалів. В даному випадку слідчий повинен бути присутній під час реалізації матеріалів та проводить слідчі розшукові дії.

Ретроспективний аналіз літератури свідчить про поєднання, в окремих випадках, елементів слідчих розшукових та негласних слідчих(розшукових) дій. В даному випадку автори не були єдині, що негласні слідчі (розшукові) дії є формою слідчих розшукових дій. З одного боку негласні слідчі (розшукові) дії мають елементи таємності, не мають всіх учасників кримінального провадження, які повинні бути присутні під час їх проведення. З іншого боку у разі розгляду скарги сторони захисту до слідчого судді про незаконність отриманих доказів, слідчий суддя встановлює недопустимість доказів та вказує ухвалою про знищення матеріалів проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Чинне законодавство встановлює, що фактичною підставою для проведення слідчих розшукових дій є кримінальний позов, який надає потерпілий та вказує про наявність доказів, що дають підставу вважати, що у разі проведення слідчої розшукової дії можуть бути отримані відомості про факти, що мають значення для подальшого кримінального провадження. Висновок про можливість отримання доказів під час проведення слідчої розшукової дії найчастіше є імовірним. Тому слідчий має проводити всі передбачені законом слідчі розшукові дії для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Статистичні дані Національної поліції України вказують, що сьогодні слідчий має до однієї тисячі кримінальних проваджень одночасно. При цьому «планові показники» роботи органу досудового розслідування залишаються на рівні 1961 року, а саме три кримінальне провадження слідчий повинен надати кожного місяця до суду.

Неможна обійти стороною зміст процесуальних гарантій під час проведення слідчих розшукових дій. З одного боку гарантії вказують на не припустимість застосування насильства, погроз, обману та інших незаконних заходів, а рівне створення небезпечних умов для життя й здоров'я учасників кримінального провадження. Інші положення забороняють під час проведення слідчої розшукової дії піддавати приниженню честь, гідність його учасників. Проведення слідчої дії з 22 до 6 годин за місцевим часом не

допускається. Однак, проведення слідчих розшукових дій, які тимчасово обмежують права та свободи повинні проводитися на підставі застосування юридичного примусу.

Прикладом можна надати проведення освідування потерпілої у разі її зґвалтування. Як правило вона завжди погоджується, але підозрювана особа не завжди погоджується пройти освідування. В даному разі слідчий повинен провести дану слідчу розшукову дію примусово, але при цьому він повинен забезпечити гарантії проведення даної дії, а саме не повинні бути перевищені межі державного примусу, який може бути застосований лише в правових рамках.

Висновок. Порядок проведення слідчої розшукової дії, процесуальне закріплення доказів повинно відповідати чинному процесуальному законодавству. Дана вимога є значимою тому, що законодавство до кінця так і не врахувало наукові пропозиції про визначення критеріїв недопустимості доказів. В даному разі порушення закону можуть носити формальний зміст, однак на окремих етапах досудового провадження докази можуть бути визнані недопустимими, що вказує на неможливість суду ухвалити та проголосити вирок.

Література

1. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія / О.М. Бандурка – Харків. Золота миля. 2012. 620с.
2. Басиста І.В. Правові основи прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування . автореф.. докт. юрид. наук. 12.00.09. / І.В. Басиста/ Запоріжжя, 2012. – 36 с.
3. Волобуєв А.Ф. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія / А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.С. Степанюк, - Х. Курсор. 2009, - 320 с.
4. Гагаловська, А.П. Слідчі та інші кримінально-процесуальні дії як засоби формування доказів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.П. Гагаловська. - К., 2012. - 16 с.
5. Гловюк І.В. Кримінально процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України /І.В. Гловюк – Одеса: Юридична література. 2015. – 712 с.
6. Гмирко В. П. Доказування у кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СТД – репрезентація / В. П. Гмирко. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. – 314 с.
7. Тагієв Р.С. Негласні слідчі розшукові дії у кримінальному судочинстві: монографія/ Р.С. Тагієв/ - Чернігов. 2016. – 450 с.

Науковий керівник: доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент Слінько Дмитро Сергійович.

СУДЕБНО-ПСИХИАТРИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ПОДОЗРЕВАЕМОГО ПРИ ИЗНАСИЛОВАНИЯХ

Нуджейдат Веам,

аспирант кафедри кримінально-правових дисциплін юридического факультета

Особенности расследования изнасилований в значительной степени обусловлены механизмом совершения этого преступления, сущность которого определяется как половое сношение с применением физического насилия, угрозы его применения или с использованием беспомощного состояния потерпевшего (ст. 152 УК Украины). С объективной стороны изнасилование заключается в осуществлении естественного полового акта лица с другим лицом противоположного пола путем введения полового органа мужчины (члена) в половой орган женщины (влагалище). Таким образом, в изнасиловании сочетаются биологическое и социологическое. Биологический аспект изнасилования основывается на сексуальности человека, которая является врожденной потребностью и функцией человеческого организма, программа которой заложена на уровне инстинкта [1]. Социологический аспект изнасилования заключается в выходе человека за пределы «нормы» современного сексуального поведения, что проявляется в применении физического насилия, угрозы его применения или беспомощного состояния потерпевшего лица для удовлетворения половой потребности. Представляется, что именно с названными аспектами связано проведение экспертиз медицинского характера по делам об изнасиловании, что недостаточно отражено в криминалистической литературе и освещение которых составляет цель данной статьи.

Исходя из сущности изнасилования при его расследовании ключевыми обстоятельствами доказывания являются:

- 1) наличие признаков осуществления половых сношений у потерпевшей;
- 2) наличие у потерпевшей телесных повреждений, характерных для осуществления насильственного полового акта или с использованием ее беспомощного состояния;
- 3) наличие у подозреваемого признаков осуществления половых сношений именно с потерпевшим лицом;
- 4) наличие у подозреваемого признаков телесных повреждений, характерных для насильственного полового акта (в том числе при оказании сопротивления потерпевшей).

Исходя из характера объективной стороны изнасилования, обнаружение названных признаков требует исследования объектов биологического происхождения и использования специальных знаний в области медицины в форме соответствующей экспертизы. В связи с этим нужно отметить, что действующим УПК Украины принцип состязательности уголовного процесса закреплен и в вопросах использования экспертиз, что является новеллой [2, с. 144-165]. Согласно ч. 1 ст. 242 УПК Украины экспертиза проводится экспертом по обращению стороны уголовного производства или по поручению следственного судьи или суда, если для выяснения обстоятельств, имеющих значение для уголовного производства, необходимы специальные знания.

Изучение следственно-судебной практики об изнасилованиях показывает, что одной из актуальных экспертиз является судебно-психиатрическая экспертиза подозреваемого. Она назначается в связи с тем, что по делам об изнасиловании довольно значительная часть людей, вызывает сомнение в их психической полноценности, в частности это касается определенных патологий у насильников [3; 4, 5]. В соответствии с п. 3 ч. 2 ст. 242 УПК Украины в таких случаях обязательным является проведение экспертизы. Проводятся такие экспертизы в психиатрических клиниках. Перед психиатрами в основном ставятся вопросы о

наличии у подозреваемого психических расстройств и их влияния на способность осознавать общественную опасность своих действий и возможность управлять ими.

Перед назначением экспертизы следователь должен собрать материалы, характеризующие личность подозреваемого, в частности, допросить родственников и других близких людей. При этом выясняется: наличие у подозреваемого психического заболевания; особенности его поведения в различных жизненных ситуациях; наличие у него странностей в общении с окружающими; не проходил ли он лечения в психиатрическом лечебном учреждении. В необходимых случаях эксперту предоставляется возможность поговорить с родственниками и знакомыми подозреваемого.

Типичные вопросы, которые ставятся эксперту-психиатру:

1. Страдал ли подозреваемый во время инкриминируемого ему насилия психическим расстройством, в результате которого он не мог осознавать свои действия или руководить ими?

2. Если имело место психическое расстройство, то к какой категории болезненных состояний оно относится?

3. Страдает ли подозреваемый в настоящее время психической болезнью, которая лишает его возможности осознавать свои действия или руководить ими?

4. Если страдает, то когда началась эта психическая болезнь?

5. Нуждается ли подозреваемый в применении к нему мер медицинского характера? Если да, то каких именно?

Если подозреваемым в изнасиловании является несовершеннолетним, то целесообразно назначение комплексной психолого-психиатрической экспертизы (ст. 486 УПК Украины). Эта экспертиза проводится в тех случаях, когда у следствия есть необходимость в одновременном использовании знаний психиатра и психолога. Кроме вышеназванных вопросов по психиатрии ставятся следующие вопросы:

1. Соответствует ли уровень развития субъекта его возрасту?

2. Есть ли у него признаки отставания в развитии, не связанные с психическим расстройством?

3. Есть ли у подозреваемого свойства, ограничивающие его возможности осознавать свои поступки и руководить ими?

4. Есть ли у пострадавшего признаки повышенной фантазии?

5. Страдает пострадавший на повышенную внушаемость [6]?

Нужно обратить внимание, что при назначении экспертиз по делам об изнасиловании, нередко имеют место упущения и ошибки со стороны следователей. Как справедливо обращает внимание В. В. Пясковский, обычно следователи ставят перед экспертами два-три так называемых шаблонных вопроса. Например, в случае назначения судебно-биологической экспертизы ставят только вопрос о наличии (отсутствии) на исследуемом объекте следов крови и их принадлежность подозреваемому или потерпевшему. Иногда объекты следовой информации присылают на экспертизу в неопечатанном виде, что эксперты отмечают в своих заключениях [7, с.77].

Подводя итог, следует подчеркнуть, что в уголовных делах об изнасиловании для установления его обстоятельств ключевое значение имеет своевременное назначение медицинских экспертиз и правильная формулировка вопросов, в соответствии с их компетенцией. Не менее важным является подготовка этих экспертиз, которая включает

соблюдение рекомендаций по фиксации и изъятия следов изнасилования, правильной их упаковки для проведения полноценного экспертного исследования.

Литература

1. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / Зигмунд Фрейд. – Харьков: Изд-во «Фолио», 2009. – 240 с.
2. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія / М.Г.Щербаковський. – Харків: В деле, 2015. - 560 с.
3. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления / Б.Л. Гульман. - Харьков: Рубикон, 1994. – 270 с.
4. Кочарян А. С. Личность и половая роль: Симптомокомплекс маскулинности/феминности в норме и патологии. – Харьков: Основа, 1996. – 139 с.
5. Бухановский А.О., Психические расстройства у серийных сексуальных преступников: Аналитический обзор / А.О. Бухановский, О.А. Бухановская . - Ростов-на-Дону: Издательство ЛРНЦ "Феникс", 2003. – 42 с.
6. Петрюк П. Т., Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза: общие вопросы экспертологии и экспертизы несовершеннолетних / П. Т. Петрюк, Т. А. Перевозная // Архів психіатрії. - 2005. - Т. 11, № 3. - С. 125-129.
7. Пясковський В.В. Судово-експертне забезпечення розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх / В.В. Пясковський// Криміналістичний вісник. - № 1 (27). - 2017. - с.72-78.

ПРО ВЗАЄМОДІЮ СЛІДЧОГО ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Обаль О. О.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD)
кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: злочин, розслідування, взаємодія, слідчий, оперативний підрозділ, компетенція

В стадії досудового розслідування злочинів здійснюють свою діяльність кілька суб'єктів у відповідності із своєю компетенцією: прокурор (ст. 36 КПК України); керівник органу досудового розслідування (ст. 39 КПК України); слідчий органу досудового розслідування (ст. 40 КПК України); оперативні підрозділи (ст. 41 КПК України). Саме на вказаних суб'єктів з боку держави покладено виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Але якщо на прокурора і керівника органу

досудового розслідування покладається переважно наглядово-організаційна функція, то основну слідчо-пошукову роботу виконують слідчий і співробітники оперативних підрозділів. Тому саме від їх налагодженої взаємодії залежить ефективне виявлення і збирання доказів у кримінальному провадженні.

Чинний КПК України у порівнянні з минулим кримінальним процесуальним законодавством містить кардинально новий інститут негласних (розшукових) слідчих дій (надалі НСРД). Видається, що органічне поєднання гласних процесуальних засобів і негласних методів оперативно-розшукової діяльності (пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів) здатне забезпечити своєчасне виявлення злочинів і повне їх розслідування, особливо тих, які вчиняються і маскуються організованими групами осіб, зокрема економічних злочинів. Саме інститут негласних слідчих (розшукових) дій покликаний сприяти налагодженню такої взаємодії названих структур.

Разом із тим аналіз показує, що з набуттям чинності КПК України 2012 р. сталося розбалансування взаємодії між слідчими та оперативними працівниками, що складалося на практиці на протязі багатьох років. Слід звернути увагу, що в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень (затв. наказом МВС України № 700 від 14.08.2012) була здійснена спроба зберегти раніше вироблені та усталені організаційні форми взаємодії. Зокрема, йдеться про взаємодію за наступними напрямками: 1) при надходженні до органу внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них; 2) при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до слідчого підрозділу; 3) при здійсненні оперативно-розшукового супроводження досудового розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів шляхом створення слідчо-оперативних груп. Але реалії практичної реалізації положень КПК України 2012 р. щодо НСРД показали проблемність ефективної реалізації названих напрямків взаємодії. Як зазначає С.В. Карташов, проблемними є питання своєчасної доставки у прокуратуру документів на проведення НСРД (мають гриф секретності). Суттєвою проблемою є здійснення розшуку підозрюваних (обвинувачених), які вчинили кримінальні правопорушення, за які не передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, та стосовно яких відповідно відсутні дозволи суду на їх затримання з метою приводу до слідчого судді [1, с. 15].

Видається, що труднощі в реалізації положень, що стосуються НСРД пояснюється кількома принциповими положеннями, закладеними в чинний КПК України, і внесеними відповідними змінами в Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Зокрема, оперативні підрозділи були позбавлені активної ролі у досудовому розслідуванні. Тим самим було виключено один із принципів оперативно-розшукової діяльності, в якому формулювалася вимога постійного та ініціативного проведення оперативно-розшукових заходів [2, с. 143].

Найбільш важливими суб'єктами зроблені прокурор (процесуальний керівник досудовим розслідуванням) та слідчий. Законодавець наділив їх правом здійснювати традиційно неприродну для них пошукову функцію, що підкреслюється найменуванням «слідчі (розшукові) дії». Більше того, названі суб'єкти наділені правом ініціювати й проводити й НСРД, які за своєю сутністю є реалізацією оперативно-розшукових методів. Водночас співробітники оперативних підрозділів не мають права не тільки здійснювати

процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою (що цілком природно), але й звертатися з таким клопотанням до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК). Також потрібно звернути увагу, що у кримінальному провадженні окрім проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій не передбачається можливості проведення будь-яких інших оперативно-розшукових заходів.

На практиці це призводить до того що оперативні підрозділи припиняють будь-яку активну діяльність в очікуванні відповідних постанов або окремих доручень слідчого. Слідчі ж завантажені надзвичайно великою кількістю зареєстрованих кримінальних проваджень фактично не в змозі аналізувати кожне з них та визначати завдання оперативно-пошукового характеру. Якщо навіть працівник оперативного підрозділу, не звертаючи уваги на зазначені правові положення, наважиться на свій страх і ризик проявити ініціативу і реалізувати розумний в конкретних умовах план своїх дій, то він наражається на службові неприємності.

Видається, що не сприяє налагодженню ефективної взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами й визначений в чинному КПК України статус слідчого, який змушений під час досудового розслідування постійно звертатися до прокурора, узгоджуючи свої процесуальні рішення. В багатьох випадках передбачено подвійний контроль за рішеннями слідчого, коли потрібне узгодження з прокурором і звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Підводячи підсумок, зазначимо, що ефективна взаємодія між слідчим та оперативними підрозділами у кримінальних провадженнях визначається, перш за все, їх самостійністю в прийнятті рішень щодо питань віднесених до їх компетенції. Тотальна ж залежність від «наглядового ока» прокурора робить названих суб'єктів звичайними виконавцями, взаємодія яких між собою є проблематичною.

Література:

1. Карташов С.В. Проблемні питання взаємодії між слідчим ОВС, працівниками оперативних підрозділів та прокурорами, що здійснюють процесуальне керівництво, під час досудового розслідування / С.В. Карташов //Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-правовий дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України. Мат. міжнар. наук.-практ. конф. 22-23 квітня 2015 р. – Одеса: ОДУВС, 2015. – с. 14-15.

2. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія / О. М. Бандурка. - Харків : Золота миля, 2012. – 620 с.

Науковий керівник: професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Даньшин М. В.

ПОНЯТІЙНИЙ АСПЕКТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ ПРИ ЗАГОТІВЛІ, ПЕРЕРОБЛЕННІ АБО ЗБУТІ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ЧИ ІНШОЇ ПРОДУКЦІЇ

Ключові слова: екологічна шкода, заготівля, перероблення, збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції.

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини - невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. На даний час в уражених радіацією районах різко знизився рівень народжуваності, зріс рівень смертності населення, а це негативно впливає на загальну демографічну ситуацію в Україні, обумовлюючи процеси депопуляції.

Правовий порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються, експортуються регулюються Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів» та інших актів законодавства, що видаються відповідно до нього. Суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян, порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні регулюються Законом України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». Правове регулювання захисту життя, здоров'я та майна людей від негативного впливу іонізуючого випромінювання, спричиненого практичною діяльністю, а також у випадках радіаційних аварій, шляхом виконання запобіжних та рятувальних заходів і відшкодування шкоди здійснюється Законом України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання». Відповідно до ст.16 Закону вміст радіонуклідів у продуктах харчування, продовольчій сировині та питній воді не може перевищувати затверджених в установленому порядку норм. Продукти харчування, продовольча сировина та питна вода, а також супутні матеріали, що контактують з ними під час виробництва, зберігання, транспортування і реалізації, підлягають сертифікації в порядку, який визначається законодавством України.

До *інших тяжких наслідків* при кваліфікації злочину при заготівлі, переробленні або збуті радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції можуть бути віднесені смерть однієї особи, велика екологічна чи матеріальна шкода, виникнення масових заворушень тощо.

Загальне поняття **екологічної шкоди** в законодавстві відсутня. У ст. 1 Закону про охорону навколишнього середовища формулюється тільки поняття "шкоди навколишньому середовищу". Під таким розуміється негативна зміна навколишнього середовища в результаті її забруднення, що спричинило за собою деградацію природних екологічних систем і виснаження природних ресурсів. Але, екологічна шкода може виражатися не тільки в заподіянні шкоди навколишньому середовищу, а й життю, здоров'ю людини, майну, моральну шкоду. Таким чином, під **екологічною шкодою** розуміється будь-яке погіршення стану навколишнього середовища внаслідок порушення еколого-правових вимог (екологічного правопорушення), включаючи забруднення, виснаження, псування, знищення, нераціональне використання природних об'єктів, деградацію і руйнування екологічних систем, природних комплексів і ландшафтів. Результатом такого погіршення якості

навколишнього середовища можуть виступати применшення охоронюваних законом матеріальних і нематеріальних благ, включаючи життя і здоров'я людини, майно фізичних і юридичних осіб. Разом з тим неодмінна погіршення здоров'я або майна певних осіб як наслідок екологічного правопорушення не обов'язково має з ним прямий причинно-наслідковий зв'язок. Специфіка екологічних відносин виступає у тому, що шкідливі наслідки такої діяльності можуть проявитися через тривалий кількість часу (наприклад, на наступному поколінні), лише тоді проявитися на здоров'я людей.

Екологічна шкода може проявлятися у вигляді майнового та немайнового (в тому числі моральної) шкоди. Майновий екологічну шкоду (екологічні збитки) проявляється у формі забруднення навколишнього середовища, псування, знищення, пошкодження, виснаження природних ресурсів, руйнування екологічних систем, які спричинили заподіяння матеріальної шкоди, що підлягає обчисленню за допомогою існуючих такс, методик або іншими способами. При цьому з переліку протиправних дій, що завдають шкоди навколишньому середовищу, ряд авторів обґрунтовано пропонують виключити такі поняття, як "виснаження" і "деградація", які, згідно з визначенням "шкоди навколишньому середовищу" в ст. 1 Закону про охорону навколишнього середовища позначають не дія, а його результат, тобто "негативна зміна навколишнього середовища" .

Таким чином, можна говорити про три проявах екологічної шкоди: шкоди навколишньому середовищу; шкоди життю і здоров'ю громадян (в тому числі моральної шкоди); шкоди майну громадян і юридичних осіб. Порядок його відшкодування (компенсації) здійснюється відповідно до норм цивільного та екологічного законодавства, включаючи вимоги про відшкодування реального збитку та упущеної вигоди. У загальному понятті екологічної шкоди розрізняють шкоду первинного і вторинного походження. Шкода здоров'ю і матеріальних цінностей носить похідний (вторинний) характер, оскільки походить від первинного шкоди, заподіяної навколишньому середовищу.

Також, вивезення (винесення) із зони радіоактивного забруднення без відповідного дозволу будівельних матеріалів, устаткування, транспортних засобів, плодів, ягід, грибів, інших продуктів харчування, домашніх речей або інших предметів без мети їх збуту тягне відповідальність за ч. 1 ст. 46-1 КАП, а вивезення (винесення) з території, що зазнала радіоактивного забруднення, без радіометричного контролю і відповідного дозволу вказаних предметів, радіоактивне забруднених понад рівні, що допускаються, без мети їх збуту - за ч. 2 ст. 46-1 КАП.

Література:

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

ПРО ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТАКТИКИ ДОПИТУ

Поліванова І.О.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD) кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: злочин, розслідування, криміналістика, психологія, тактика, закономірності

Криміналістика вже багато років розвивається у взаємопроникненні з юридичною (судовою) психологією, що свідчить про близькість предметів дослідження цих наук. Звісно ж, що це обумовлено тією обставиною, що значна частина слідів злочину має ідеальну природу, які іноді позначаються поняттям «слідів пам'яті» людини [1, с. 141].

Юридична психологія є однією з наук, з якою у криміналістики історично склався і розвивається тісний взаємозв'язок і взаємопроникнення. Основою для цих процесів є та обставина, що будь-який злочин вчиняється в соціальному середовищі і відбивається в пам'яті людей у вигляді уявних образів події в цілому, його частин та учасників. У кримінальному провадженні уявні образи перетворюються у вербальну інформацію, що використовується в якості джерела доказів. Підґрунтя цих процесів складає психіка людини, яка має свої закони становлення і функціонування, що й обумовлює необхідність використання психологічних знань.

З цих позицій вельми актуальним є висвітлення тактики допиту, в основі якої знаходяться знання про різні явища (закономірності) психіки учасників правовідносин, залучених до правозастосовної діяльності, що входить в предмет юридичної психології [2, с. 10; 3, с. 5]. Саме розуміння особливостей функціонування психіки людини, пов'язаних з її участю в кримінальному провадженні представляє інтерес з точки зору формування наукових основи тактики допиту.

У механізмі відображення в пам'яті людини слідів злочину (інформації) і можливості їх використання в кримінальному судочинстві важливо розрізняти кілька психологічних процесів. Такими процесами, значущими для формування наукових основ тактики проведення допиту є сприйняття і пам'ять людини.

Сприйняття розглядається в психології як психічний процес відображення в мозку людини предметів і явищ в цілому, в сукупності всіх їх властивостей і якостей при безпосередньому впливі на органи чуття людини (зору, слуху, нюху, смаку, дотику та ін.). Чуттєве сприйняття протікає в тісному зв'язку з іншими психічними процесами особистості: мисленням, мовою, почуттями, волею. Сприйняття може бути навмисним (довільним) і ненавмисним (мимовільним), що важливо враховувати при отриманні показань, оскільки більш інформативним, як правило, є довільне сприйняття. Але слід враховувати, що іноді сприйняття буває ілюзорним. Ілюзії сприйняття - це неадекватне сприйняття, яке неправильно, викривлено, помилково відображає об'єкти, які впливають на аналізатори, що буває обумовлено різними причинами: виробленими життєвою практикою прийомами зорового сприйняття, особливостями зорового аналізатора, зміною умов сприйняття, дефектами органів чуття тощо [4, с. 54-61].

Пам'ять - це психічний процес, який супроводжує сприйняття і полягає в закарбуванні (запису), збереженні та відтворенні слідів колишнього досвіду, що дає людині можливість накопичити інформацію і мати справу зі слідами після того як явища, що сприймалися, зникли [4, с. 195]. Одиницями роботи пам'яті є уявлення - образи раніше сприйнятих

предметів, явищ, думок або фантазій людини. Саме через уявлення пам'ять має тісний зв'язок з іншими пізнавальними процесами (відчуттям, сприйняттям, мисленням та уявою), які дають основу для запам'ятовування і подальшого відтворення інформації.

Пам'ять у своїй роботі ґрунтується на певних етапах:

а) запам'ятовування - закріплення в корі великих півкуль головного мозку образів, що виникають на основі відчуттів, сприйняття, мислення або відображення;

б) збереження - це утримання в корі головного мозку інформації, яку людина попередньо запам'ятала;

в) відтворення - процес активізації в мозку інформації, яка була попередньо зафіксована і збережена.

Зазначені психологічні процеси виключно важливі при прийнятті рішення про проведення допиту певної особи. Однак при цьому необхідно враховувати, що сприйняття і пам'ять у кожної людини має особливості, які визначаються такими особистісними факторами, як життєвий досвід, стать, професія, освіта, стан органів чуття та ін. Допит з соціально-психологічного боку є досить динамічним видом професійного спілкування, протікає в особливому режимі і характеризується цілою низкою психологічних особливостей, обумовлених процесуальним порядком його проведення, а також тими правовими наслідками, які пов'язані з його результатами. З психологічної точки зору в допиті виділяють три процесу: 1) діагностику особистості допитуваного; 2) систему психологічних прийомів, що сприяють отриманню інформації; 3) оцінку інформації, отриманої в ході допиту [5, с. 83]. Зазначені процеси в значній мірі визначають тактику проведення допиту.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що сутність тактики допиту ґрунтується на певних психологічних закономірностях поведінки людини, як носія доказово значущої інформації. І знання про них, закладені в систему рекомендованих тактичних прийомів допиту, дозволяють успішно виявляти і розкривати злочини, викривати винних і знімати підозру з осіб, які не причетні до злочину.

Література:

1. Салтевский М. В. Криминалистика: Учебное пособие / М. В. Салтевский. – Москва, 1996. – 428 с.
2. Романов В.В. Юридическая психология: Учебник / В.В. Романов. - М.: Юристъ, 1998. - 488 с.
3. Коновалова В. О., Юридична психологія: Підручник /В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. - 2-ге вид., перероб. і доп. - Х.: Право, 2008. - 240 с.
4. Сергєєнкова О.П., Загальна психологія: Навч. посіб. / О. П. Сергєєнкова, О. А.Столярчук, О. П.Коханова, О. В.Пасєка – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
5. Коновалова В. Е. Познавательная функция психологии при допросе / В. Е. Коновалова // Вопросы совершенствования криминалистической методики: сб. науч. тр. - Волгоград: ВСШ МВД СССР. – 1981. – с. 102-108 / За кн.: Коновалова В.О. Выбранные творы. – Х.: Апостиль. – с. 83-90.

Науковий керівник: професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Даньшин М. В.

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ У СКЛАДІ ЗЛОЧИННОГО ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Спірідонов Михайло Олександрович,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ

Ключові слова: злочини проти правосуддя, кримінальна відповідальність, ст. 374 КК України, право на захист, кримінально-правова характеристика, суб'єкт порушення права на захист, суб'єктивна сторона порушення права на захист.

1. Стрімкі процеси розбудови в Україні правової держави та продовження реформування її правоохоронної й судової систем підвищили цінність прав і законних інтересів людини у публічно-правових відносинах, отримання нею при цьому юридичної допомоги, що вимагає, зокрема, посилення відповідальності (позитивної й негативної) представників держави за їх забезпечення. При вирішенні цих завдань суттєвого значення набувають гарантії повноцінної реалізації передбаченого Конституцією України й міжнародно-правовими актами права будь-кого на захист від підозри й обвинувачення. Для цього держава удосконалює регламентацію надання правової допомоги, а також встановлює кримінальну відповідальність за порушення права на захист, матеріально-правові підстави якої містить ст. 374 Кримінального кодексу України (далі – КК).

2. Склад передбаченого ст. 374 КК злочину утворює впорядкована сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак. Їх наявність визначає вчинене суспільно небезпечне діяння як порушення права на захист та надає підстави для застосування до певного кола осіб заходів, встановлених санкцією вказаної статті. Для кваліфікації діяння за цією статтею мають бути встановлені, зокрема, й суб'єктивні ознаки складу порушення права на захист (ті, що характеризують його суб'єкта й суб'єктивну сторону). Їхня приналежність до однієї групи ознак складу не означає, що вони встановлюються в ході кваліфікації злочину одночасно або що в кримінально-правовій нормі для їх позначення використовуються тотожні техніко-юридичні прийоми. Так, установлення суб'єктивної сторони в складі злочину, як правило, відбувається вже на завершальних етапах його кваліфікації[1, с. 166–167]. Суб'єкт злочину, як правило, при кваліфікації злочину встановлюється на початкових етапах цього процесу[2, с. 313–314]. Справді, внутрішні психічні процеси, які характеризують поведінку певної особи, можна встановити лише після виявлення того, в чому така поведінка виражалася й хто саме вчиняв відповідні діяння.

3. Санкції ст. 374 КК й їх фактичне застосування розраховані на конкретних учасників публічно-правових відносин, до обов'язків яких входить забезпечення особі, яка притягується до кримінальної відповідальності, права захищати себе особисто або скористатись для цього допомогою фахівця. Вони, власне, і є суб'єктами у складі порушення права на захист за ст. 374 КК. Їхнє внутрішнє (психічне) ставлення до об'єктивних ознак

порушення права на захист, оцінка вчинюваних порушень утворює в складі цього злочину його суб'єктивну сторону.

Склади злочинів – це системи взаємопов'язаних ознак. У законодавчих описах складів злочинів у Особливій частині ці ознаки не вказуються повністю. Так, загальні ознаки суб'єкта злочину (ст.ст. 18, 19, 22 КК (вік особи, фізичність особи, її осудність) у ній не згадуються. За необхідності законодавець вказує додаткові вимоги до суб'єктів злочину. У диспозиції ст. 374 КК суб'єкта злочинного порушення права на захист визначає вказівка на вчинення злочину суддею, прокурором або слідчим. Системний аналіз норми дозволяє дійти висновку, що цей спосіб має низку недоліків, які сприяють неоднозначному розумінню вказаної норми, здатні ускладнити її застосування (наприклад, поняття «слідчий» можна тлумачити і як процесуальний статус особи, і як посаду в деяких правоохоронних органах). У зв'язку із цим можна запропонувати замінити у ч. 1 ст. 374 КК перелік посад словами «вчинене службовою особою, зобов'язаною забезпечити право на захист».

4. У ст. 374 КК не містяться вказівок про ознаки, які характеризують суб'єктивну сторону порушення права на захист. Одні автор, які звертались до цього питання, констатують, що суб'єктивна сторона даного злочину характеризується прямим умислом[3, с. 453], інші пишуть, що даний злочин вчиняється умисно, при цьому умисел є прямим, за якого винна особа усвідомлює суспільну небезпечність вчинюваного порушення права на захист, та бажає діяти таким чином[4, с. 528]. Існує й думка, що суб'єктивна сторона порушення права на захист згідно із ч. 1 ст. 374 КК передбачає прямий умисел, в той час як передбачені в ч. 2 ст. 374 КК наслідки (засудження невинної у вчиненні кримінального правопорушення особи, інші тяжкі наслідки) можуть бути завдані як умисно, так і з необережності[5, с. 26, 28]. За висновками В. В. Сміха, законодавець у ст. 374 КК прямо не вказав на форму вини, що створює небезпеку її неоднозначного розуміння, у зв'язку із чим норма має бути доповнена вказівкою на «завідомість» вчиненого[6, с. 118, 122]. Досить ретельно це питання у вітчизняній літературі було опрацьоване Р. І. Сахном. Зокрема, вчений доходить висновків, що у основному (ч. 1 ст. 374 КК) складі порушення права на захист суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, а в кваліфікованому (ч. 2 ст. 374 КК) – змішаною формою вини. При цьому мотив і мета на кваліфікацію злочину не впливають, хоча й повинні бути встановлені в кожному випадку вчинення злочину[7]. У цілому така точка зору може бути підтримана. Між тим, деякі судження Р. І. Сахна вбачаються небездоганними. Справді, оскільки склад порушення права на захист в ч. 1 ст. 374 КК описано як формальний, то вина в цьому випадку не може бути виражена інакше, аніж у виді прямого умислу (непрямий умисел або необережність у формальних складах неможливі). Однак серед кваліфікованих видів порушення права на захист (ч. 2 ст. 374 КК) є й формальний («ті самі дії, ... вчинені за попередньою змовою групою осіб...»), тобто при його вчиненні можливим є лише прямий умисел. І при цьому, зважаючи на багатосуб'єктність цього складу (груповий характер порушення права на захист), у характеристиці суб'єктивної сторони має бути враховано особливості умислу при співучасті в злочині. Крім того, неоднозначним виглядає остаточний висновок, що ч. 2 ст. 374 КК характеризується змішаною формою вини[7, с. 122]. Втім, змішана форма вини – це саме різне, тобто виражене у формі умислу й необережності, психічне ставлення особи до різних об'єктивних ознак вчинюваного нею злочину[8, с. 76]. Отже, умисне ставлення і до діяння (ненадання захисника, його недопущення і т. ін.), і до його наслідків (наприклад, засудження

невинуватої особи) не визначає вину як змішану. Отже, матеріальні склади порушення права на захист, передбачені ч. 2 ст. 374 КК, можуть бути вчинені з умислом (прямим або непрямим). Це визначає можливість застосування при кримінальній відповідальності за порушення права на захист, передбаченого ч. 2 ст. 374 КК, норм та інститутів, які передбачають умисний злочин (наприклад, стадії вчинення злочину, співучасть у злочині, рецидив злочину).

Література

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.
2. Гаухман Л. Д. Кваліфікація преступлений: закон, теорія, практика / Л. Д. Гаухман. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2001. – 316 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – Т. 2 / за заг ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 624 с.
4. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – 780 с.
5. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. за заг. ред. проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 155 с.
6. Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : монографія. – К. : Атіка–Н, 2-012. – 200 с.
7. Сахно Р. І. Щодо визначення суб'єктивної сторони порушення права на захист (ст. 374 Кримінального кодексу України) / Р. І. Сахно // Наука і правоохорона. – 2013. – № 2 (20). – С. 118–124.
8. Житний О. О. Кримінальне право України: Частина Загальна (у схемах та таблицях) : навчальний посібник / О. О. Житний. – Х. : Одиссей, 2008. – 200 с.

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ

Попов В.Ю.,

співробітник Управління Служби безпеки України в Харківській області

Ключові слова: злочин, терор, протидія, наука, криміналістика.

У сучасний період необхідною умовою успішного функціонування України як нової європейської держави є входження її у міжнародне співтовариство, що тягне за собою появу нових соціально-економічних, політичних та юридичних зобов'язань. Одним із таких зобов'язань є створення належної законодавчої бази, спрямованої на протидію тероризму,

оскільки сучасний тероризм – це складне, багатовимірне та багаторівневе явище реальної дійсності, протидія якому потребує, у свою чергу, чіткого та несуперечливого антитерористичного законодавства. У прийнятих останнім часом міжнародних конвенціях, спрямованих на протидію тероризму, проявляється чітка тенденція до розширення кола діянь, які рекомендується піддати криміналізації у національних законодавствах. Особливо примітними є Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 року, Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 року, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року, Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, підписаний Україною 28 жовтня 2015 року. У зв'язку з цим у сфері правового забезпечення протидії тероризму в Україні зроблено чимало. Так, у Кримінальному кодексі України, прийнятому 5 квітня 2001 року, у ст. 258 встановлена відповідальність за вчинення терористичного акту, а Законом України від 20 березня 2003 року №638-ІУ «Про боротьбу з тероризмом» передбачені основні організаційно-правові засоби протидії терористичним проявам.

Після ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму були прийняті закони України від 21 вересня 2006 року № 170-У та від 18 травня 2010 року №2258-VI, якими було оновлено Кримінальний кодекс України статтями 25 8'-25 85, що передбачають відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258 і КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 25 82 КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 2583 КК), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 25 84 КК), фінансування тероризму (ст. 25 85 КК).

Тероризм є складним, багатовимірним та багаторівневим негативним явищем реальної дійсності, що спричиняє шкоду у різноманітних сферах життєдіяльності людей та потребує застосування комплексу заходів щодо його виявлення, припинення, відшкодування наслідків терористичних посягань та запобігання терористичним загрозам. Тому завданням України як правової держави є створення ефективних правових основ протидії тероризму, що сприятиме забезпеченню реалізації основних прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, у ст. 3 якої вказується, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Оскільки терористичні прояви посягають на різноманітні сфери життєдіяльності людей, то й протидія їм повинна здійснюватися у різних сферах функціонування людини, суспільства і держави на основі комплексного антитерористичного законодавства, що забезпечує застосування системи правових, організаційних, оперативно-розшукових, режимних, інженерно-технічних та інших заходів, передбачених у нормах конституційного, адміністративного, адміністративного процесуального, кримінального, кримінального процесуального, цивільного, цивільного процесуального, міжнародного та інших галузей права, які містяться у відповідних законах та інших нормативно-правових актах.

Для побудови системи антитерористичного законодавства України основоположне значення мають перш за все Конституція України та Закон України «Про основи національної безпеки України», який визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. При

цьому у ст. 7 цього Закону серед основних реальних та потенційних загроз національним інтересам і національній безпеці України вказуються такі, як: злочинна діяльність проти миру та безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм. Відповідно серед основних напрямів державної політики з питань національної безпеки у ст. 8 цього Закону передбачаються: участь України у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки; участь України в міжнародному співробітництві у сфері боротьби з міжнародною злочинністю, тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією.

У зв'язку з цим основоположне та методологічне значення для побудови антитерористичного законодавства України мають також відповідні міжнародні договори, оскільки згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Відповідно до міжнародних договорів в Україні було прийнято низку законодавчих та інших нормативно-правових актів, які або безпосередньо спрямовані на протидію тероризму, або містять окремі норми такого змісту, до яких перш за все слід віднести наступні: Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання», Положення про порядок розміщення дипломатичних представництв, консульських установ, представництв міжнародних та іноземних організацій в Україні, а також ті законодавчі джерела, які регулюють діяльність суб'єктів боротьби з тероризмом, визначених у ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

У цьому сенсі слід акцентувати увагу на тому, що сучасний період формування правової держави в Україні характеризується політичною та соціально-економічною нестабільністю в країні, розширюванням впливу злочинності на всі сфери життя українського суспільства та переростанням її в більш агресивні, організовані та професійні форми, які, у свою чергу, гнучко та динамічно пристосовуються до нових умов. Злочинці дуже вміло використовують у своїх намірах існуюче масове безробіття та прогресуючий зараз фінансовий і матеріальний занепадок більшості верств населення, активно реалізують свої інтереси через політику, що кардинально поглиблює протиріччя і роз'єднаність усього українського суспільства, та своєю нерідко безкарною діяльністю, в умовах сучасної трансформації ціннісних орієнтирів, культивують у суспільній свідомості сумнінні моральні принципи і норми. На фоні політичної та соціальної нестабільності в Україні, в умовах глобальної економічної кризи, що динамічно розширюється у світі, саме злочинність терористичного спрямування являє серйозну загрозу для побудови в майбутньому справжньої правової держави в Україні та прищепленню суспільству дійсних ціннісних орієнтирів. Одним з котрих є розвинення, впровадження та удосконалення на рівні пріоритетної державної політики – системного механізму протидії злочинності.

В умовах військового конфлікту на сході нашої країни та окупації в Криму питання ефективної протидії злочинам саме терористичного спрямування в Україні набувають особливого значення. Зараз настала гостра потреба у розробці ефективного своєрідного „захисного інструментарію”, вираженням якого повинна стати сучасна комплексна криміналістична методика розслідування тероризму, котра, у свою чергу, повинна ґрунтуватися на домінантах пізнання та всебічному аналізі таких феноменів як: дослідження та впровадження у вітчизняну практику протидії злочинності міжнародного досвіду протидії тероризму, особливості слідчих ситуацій початкового етапу розслідування терористичного акту, проблематика окремих слідчих дій, питання організації розслідування злочинів терористичного спрямування, проблема протидій розслідування злочинів зазначеної категорії та особливості способів приховування терористичного акту та ін. Спираючись ця конструкція повинна безумовно на сучасній комплексній криміналістичній характеристиці тероризму. Ця криміналістична категорія обов'язково повинна включати в себе: спосіб вчинення злочину; мету тероризму; терористичні групи; характеристику особи злочинця; знаряддя та засоби злочину; час та місце скоєння злочину; спосіб приховування злочину; особливості процесу слідоутворення.

Тероризм – це тяжкі злочинні дії, які розповсюджені не тільки в окремих країнах, окремих регіонах, але являють серйозну загрозу для всієї людської спільноти. Терористичні угруповання все частіше застосовують нові форми насильства, які нерідко мають характер ядерних і біологічних катастроф. Вони сприяють нагнітання страху, породжують прояви масової істерії. Створення в суспільстві подібної атмосфери безвихідності є психологічною зброєю терористів, негативний вплив яких не можна недооцінювати.

Злочинами терористичної спрямованості відповідно до сучасних наукових концепцій визначаються такі суспільно небезпечні діяння, які спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної, юридичної особи або групи осіб до здійснення або відмови від здійснення яких-небудь дій.

Проблематика злочинів терористичної спрямованості вже протягом тривалого часу розглядається в науковій літературі. Вона була предметом дослідження в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких М. В. Даньшин, В. П. Ємельянов, В. С. Зеленецький, В. О. Коновалова, К. О. Корсаков, О. М. Коршунова, В. А. Ліпкан, Д. Й. Никифорчук, М.М. Руденко, Є. Б. Серова та ін. Однак, більшість сучасних вітчизняних наукових праць в основному присвячені вивченню та розробці концептуальних теоретичних положень вказаної проблеми, а також аналізу стану боротьби зі злочинами терористичної спрямованості. Комплексне ж дослідження окремих криміналістичних проблем організації кримінального переслідування зі справ терористичного спрямування запропоновано лише зарубіжними науковцями, зокрема російськими вченими.

Відповідно до діючого законодавства України терористичний акт - один з найнебезпечніших злочинів проти безпеки суспільства. Він виражається в застосуванні зброї, вчиненні вибуху, підпалі чи інших діях, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіянні значної майнової шкоди чи настанні інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякуванні населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян,

юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також в погрозі вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Таким чином, тероризм представляє собою складне та багатомірне явище, суб'єкти якого різними способами посягають на громадську безпеку. На жаль, протидія тероризму та злочинам терористичної спрямованості на сучасному етапі в Україні здобуває все більшого значення на тлі внутрішньополітичної боротьби, а також на фоні озброєного конфлікту на сході країни та військової агресії.

Проблеми тероризму становлять інтерес для всіх правових наук кримінально-правового циклу, у тому числі й для науки криміналістики. Один з важливих аспектів криміналістичного дослідження тероризму – є розробка та впровадження в практичну площину діяльності правоохоронних органів, перш за все органів СБУ, сучасної криміналістичної методики розслідування тероризму.

Література:

1. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення : монографія / В. П. Ємельянов. - Х. : Право, 2016. - 88 с.
2. Боротьба з тероризмом /Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М. – К.: Знання України, 2002. – 254 с.
3. Даньшин М. В. Способы сокрытия преступлений террористической направленности / М. В. Даньшин // Пробл. законности. – Вип.: респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. –Вип. 85. – С. 144-150.
4. Зеленецький, В. С. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом: наук.-практ. посіб. / В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов. – Х.: Кроссруд, 2006. – 80 с.
5. Коновалова В. Тероризм: проблеми методики розслідування злочинів //Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2(33) – № 3(34) – С. 721-732.
6. Тероризм: визначення і сутність: монографія / А. В. Коростиленко, Б. Д. Леонов, І. М. Рижов та ін.; за заг. ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова. – К. : Нац. акад. СБУ, 2015. – 192 с.
7. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства [Текст] : монографія / В. П. Ємельянов, Л. В. Новікова, М. В. Семикін ; за заг. ред. проф. В. П. Ємельянова. – Х. : Кроссруд, 2007. – 216 с.

АМНІСТІЯ ЯК ВИЯВЛЕННЯ ГУМАНІЗМУ, МИЛОСЕРДЯ ТА ПРОЩЕННЯ З БОКУ ДЕРЖАВИ

Змиренкова Каріна Романівна

студентка першого курсу гуманітарного факультету Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ»

Ключові слова: акт амністії, кримінальна відповідальність, помилування, покарання, АПУ.

Акт амністії – це виявлення гуманізму, милосердя та прощення з боку держави щодо певної категорії людей, які вчинили злочин або відбувають покарання за його вчинення.

Цей акт здійснюється у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності й покарання індивідуально невизначеного кола осіб, винних у вчиненні злочинів.

В одному акті амністії часто буває поєднання різних форм полегшення долі винних. В Україні амністія оголошується єдиним законодавчим органом держави – Верховною Радою України. Основні положення цієї інституції визначені в Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 2016-2017 рр.

Слід зазначити, що закон про амністію не вносить будь-яких змін до Кримінального кодексу, не ставить під сумнів обґрунтованість вироку суду, він лише пом'якшує долю винних, які вчинили злочин.

Амністія є повним або частковим звільненням від кримінальної відповідальності й покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів. Законом про амністію може бути передбачено: а) повне звільнення винних у вчиненні злочинів осіб від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання (повна амністія); б) часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія).

Окремим типом амністії є помилування – так звана персоніфікована амністія. Помилування здійснює Президент України (п. 27 ст. 106 Конституції України) своїм актом (Указом) про помилування. Це положення відображено в ч. 1 ст. 87 КК, за якою помилування здійснюється Президентом України у відношенні індивідуально визначеної особи.

Помилування – це виявлення гуманізму й милосердя з боку глави держави – Президента України, стосовно індивідуальної особи (осіб), яка засуджена судом до будь-якого покарання за вчинення злочину будь-якого ступеня тяжкості. Воно полягає в повному або частковому звільненні особи від покарання або заснуванні більш м'якого покарання, або в знятті з особи судимості або заміні довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк.

За ч. 2 ст. 87 КК, актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на волі на позбавлення волі на строк не менш двадцяти п'яти років. Це означає, що актом про помилування засудженого до покарання у вигляді довічного позбавлення волі таке покарання може бути замінено йому на абсолютно визначений у чинному КК вид і строк покарання – позбавлення волі на 25 років.

Помилування, на відміну від амністії, не передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності в цілому, воно може стосуватися лише звільнення засудженого від відбування основного й додаткового покарання. Із клопотанням про помилування до Президента України можуть звертатися: засуджена особа, її родичі, трудові колективи, громадські організації, а також амністія органу, що виконує покарання у вигляді позбавлення волі стосовно засуджених, які довели своє виправлення й відбули більшу частину покарання. При відмові задовольнити клопотання засуджений може повторно звернутися з аналогічними клопотанням.

При Президенті України створено комісію з питань помилування. Вона працює на основі Положення про таку комісію та Положення про порядок розгляду клопотання про помилування громадян.

Акт (Указ) про помилування не має нормативного характеру, він завжди персоніфікований і зобов'язує відповідні органи виконати наявні в ньому приписи щодо конкретної особи (осіб).

Так, наприклад, керівник Департаменту з питань помилування АПУ підвів підсумки роботи Департаменту за перше півріччя 2016 р.

За перше півріччя 2016 року Департамент з питань помилування отримав 669 звернень про помилування 608 засуджених. Департамент розглянув клопотання про помилування 276 осіб. Із них Президент України помилував 41 ув'язненого, включаючи 6 іноземних громадян.

Як зазначив доповідач, із 41 помилуваного 22-х звільнити від подальшого відбування покарання, ще 19-ом скоротили терміни відбування покарання. Серед помилуваних – 17 жінок і 24 чоловіки. 29 помилуваних відбували покарання у вигляді позбавлення волі на термін сім та більше років. Усі помилувані, крім однієї людини, мають одну судимість. Варто також звернути увагу, що з-поміж шістьох іноземних громадян, яких помилував Президент, були громадяни Індії, Узбекистану та четверо громадян Російської Федерації. Трьох помилуваних росіян та громадянина України обміняли на українських бранців.

У засіданні Комісії у питаннях помилування у червні взяв участь Уповноважений Президент України з прав людей з інвалідністю.

Амністія широко застосовується у всьому світі. У той же час сфера її застосування в цих державах не однакова. В одних державах амністії оголошуються часто й стосуються значної кількості осіб, в інших, навпаки, застосовуються лише в виняткових випадках (наприклад, у країнах Латинської Америки амністії стосуються, як правило, лише «політичних» злочинів). Зазвичай амністія поширюється як на осіб, підданих кримінальному провадженню, так і на засуджених. Акт амністії може звільнити від кримінальної відповідальності та покарання, скоротити покарання або змінити його більш м'яким видом, звільняти суджених від додаткового покарання, зняти судимість з осіб, які відбули покарання.

Амністія не ставить під сумнів злочинність дій, описаних в акті амністії. Звільнення від відповідальності й покарання по амністії не пов'язане з сумнівами в обґрунтуванні та законності актів попереднього розслідування та вирок суду. Таке звільнення не є підставою для реабілітації особи, вона проводиться вважатись обґрунтовано причетною до відповідальності, винного у скоєнні злочину. Акт амністії виступає лише як прояв милосердя, гуманізму з боку держави.

Література:

1. Конституція України - . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Закону України "Про застосування амністії в Україні" стаття 4 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1810-19/>
3. ЗУ «Про застосування амністії в Україні». – 2016-2017
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>. – сайт Президента України.

5. Кримінальний кодекс України.. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. Стаття 86. С 335-338.

Науковий керівник: Мкртчян Марина Жораївні – старший викладач кафедри права гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «ХАІ».

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКСПЛУАТАЦІЮ ДІТЕЙ

Кармазинський Віталій Олександрович,

слухач магістратури факультету № 1, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
e-mail: karmazinsky@gmail.com

Ключові слова: експлуатація дітей, істотна шкода, істотна шкода здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дитини, кримінально-правова охорона праці дітей

Дитяча праця є поширеним у багатьох країнах соціально-економічним явищем. Водночас, якщо у розвинутих країнах праця дитини виступає як засіб виховання, прищеплення навичок самостійності, то у країнах зі складною економічною ситуацією праця дитини є вимушеним явищем, яке наносить непоправну шкоду духовному, інтелектуальному та фізичному розвитку дитини, продукуючи в майбутньому неповноцінного, певною мірою обмеженого громадянина. На сьогодні міжнародна спільнота, усвідомлюючи ризики відповідних тенденцій, з метою недопущення поширення незаконного використання праці дітей створила низку організацій для протидії незаконного використання дитячої праці, серед яких, зокрема слід виділити Дитячий фонд Організації Об'єднаних націй (ЮНІСЕФ), Міжнародну організацію праці (МОП), Всесвітній банк, інші правозахисні організації та групи.

Ключовим моментом у кримінально-правовому регулюванні праці дітей в нашій державі стало прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу України (далі – КК України), де у ст. 150 законодавець криміналізував діяння, пов'язані з експлуатацією дітей, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку. У той же час у 2011 р. до цієї статті були внесені зміни, згідно з якими із положень ч. 1 ст. 150 КК України мету отримання прибутку було виключено, чим розширено обсяг відповідного злочинного діяння.

Водночас розглядувана стаття у ч. 2 містить кваліфікуючі ознаки, а саме, вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 150 КК України, щодо кількох дітей або спричинення ними істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або їх поєднання з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві; а в ч. 3, що була введена у 2011 р., – особливо кваліфікуючу ознаку – вчинення злочину організованою групою. У діях, поєднаних із указаними обставинами, законодавець вбачає більший ступінь суспільної небезпеки та, відповідно, посилює відповідальність за їх вчинення.

При застосуванні цієї норми на практиці виникає низка питань щодо трактування понять «експлуатація дитини» та «істотна шкода здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дитини».

Тлумачення визначення поняття «експлуатація дитини» можна знайти у судових рішеннях, винесених за розглядуваною статтею. Так, при вирішенні питання про винність особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 150 КК України, Дергачівський районний суд Харківської області у вирокі від 10 квітня 2017 р. вказує, що у контексті ст. 150 КК України під експлуатацією слід розуміти використання праці дитини, яке суперечить приписам Кодексу законів про працю України, а саме: а) використання приватною особою праці особи, якій не виповнилось 16 років; б) використання приватною особою праці особи, якій виповнилось 15 років, без згоди батьків. З огляду на це суд у своєму рішенні неодноразово вказує на бланкетність диспозиції ст. 150 КК України, тобто фактичне вчинення злочину ст. 150 КК України органічно поєднане із положеннями трудового законодавства щодо праці неповнолітнього [1]. Вінницький міський суд Вінницької області у вирокі від 1 жовтня 2014 р. надає казуальне тлумачення поняття експлуатації дитини, під яким він розуміє привласнення не будь-яких матеріальних результатів (продуктів) її праці (доходу у вигляді матеріальних благ), а лише прибутку як різниці між доходами і виробничими витратами. Проте, якщо особа не несе виробничих витрат у зв'язку з використанням праці дитини, отримані нею доходи і є фактичним прибутком [2].

Разом із тим у науковій літературі наводяться дещо відмінні поняття експлуатації дітей, що вказує на відсутність єдності серед науковців та практиків у трактуванні на перший погляд досить простого поняття. Так, зокрема, О.О. Оропай оперує терміном «трудова експлуатація дітей», в який вкладає зміст суспільно небезпечного, протиправного, винного діяння, яке полягає у використанні праці дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом введення їх в оману, із застосуванням насильства, за допомогою обіцянок чи будь-яких інших дій з метою отримання прибутку чи задоволення інших потреб [3, с. 65].

По-різному тлумачать дослідники і зміст поняття «істотна шкода здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дитини». Зокрема, одні науковці до істотної шкоди здоров'ю дитини відносять спричинення їй тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження з необережності [4, с. 118], інші ж переконані, що такою шкодою є захворювання дитини на тяжку хворобу або втрата нею імунітету [5, с.284]. Слід погодитись із думкою Д.О. Калмикова, який вказує на недосконалість законодавчої техніки щодо форми опису кваліфікуючих ознак цього злочину, що загалом може негативно вплинути на практичну реалізацію положень ч.2 ст. 150 КК України [6, с. 168; 7, с. 47].

Таким чином, необхідно констатувати той факт, що попри усі позитивні моменти криміналізації експлуатації дитини, тобто надання кримінально-правової охорони праці дітей, законодавець у диспозиції норми ст. 150 КК не надав критеріїв, що чітко визначали б особливості кваліфікації діяння у випадку настання істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, що зумовлює необхідність у проведенні подальших наукових пошуків із метою оптимізації розглядуваної норми.

Література

1. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 10 квітня 2017 р. (провадження №1-кп/619/41/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65910732>.
  2. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 1 жовтня 2014 р. (провадження № 1-кп/127/362/14). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40880855>.
  3. Оропай О. О. Кримінально-правові засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні. *Судова апеляція*. 2016. № 3 (44). С. 63-68.
  4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого” ; за заг. ред.: В. Я. Тацій та ін. 5-те вид., допов. X. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.
  5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін. ; за ред. С. С. Яценка. 4-те вид. перероб. та доп. Київ: А.С.К., 2006. 848 с.
  6. Калмиков Д. О. Експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду здоров’ю дитини. *Форум права*. 2010. № 3. С. 163–171.
  7. Калмиков Д. О. Експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду освітньому рівню дитини. *Адвокат*. № 6(117) 2010. С. 43-48.
- Науковий керівник:** старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук Євтеєва Дарина Петрівна.

НАПРЯМ 4
УНІВЕРСАЛЬНИЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА V. ЗАКОННІСТЬ

Кучук Андрій Миколайович,
професор кафедри теорії та історії
держави і права Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

Ключові слова: верховенство права, Європейський суд з прав людини, закон, законність, радянське (не)право.

Аналіз прийнятих протягом останніх десяти років законів, якими регулюється діяльність окремих органів публічної влади, а також Конституції України, дозволяє зробити висновок про закріплення у таких нормативних актах принципу верховенства права. До недавнього часу лише у ст. 8 Конституції України закріплювався цей принцип: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [1]. І це, з одного боку, цілком зрозуміло, зважаючи на радянську (не)правову традицію, що ґрунтувалася на концепції законності (революційної, соціалістичної тощо), яка і до сьогодні визначає «ментальну спрямованість» значної українців з дипломом юриста; з другого боку, цілком не зрозуміло, зважаючи на декларований органами публічної влади (і, як не дивно, підтримуваний більшістю громадян) лозунг: «Жити по європейські» (йдеться про євро інтеграційний вектор розвитку України, про європейські цінності та їх близькість з українськими).

Не зважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій, предметом яких є верховенство права, можна стверджувати, що і до сьогодні значна частина науковців (як і юристів-практиків) фактично ототожнює верховенство права і законність. Тому, зважаючи на це, а також враховуючи законодавче закріплення і верховенства права, і законності як принципів діяльності органів публічної влади, висвітлення питання їх співвідношення залишається актуальним для вітчизняної правничої науки.

При цьому, на мою думку, важливими є наступні постулати.

По-перше, верховенство права – це не просто один єдиний, окремий принци; це – комплексне явище, ціла низка принципів, зокрема таких як:

- законність, зокрема прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення законів;

- правова визначеність;
- заборона свавілля;
- доступ до правосуддя;
- дотримання прав людини;
- недискримінація і рівність перед законом [2].

Безпосередньо стосується верховенство права і принципу пропорційності, за який так мало знає наша вітчизняна юридична наука і який є основою прийняття рішень, навіть полісменами, у Федеративній Республіці Німеччини.

По-друге, розуміння законності як відповідності діяльності/акта матеріальним і процесуальним нормам є надто спрощеним і не відповідає західній правовій традиції (хоча перебуває у повній відповідності радянській (не)правовій традиції з її розумінням права як прескриптивного тексту та необхідності відповідності діяльності суто цьому тексту, звідси формалізм і бюрократія, адже людині – як основній цінності – у такій систем місця просто немає). «Свого часу колишній Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини Ю. Зайцев, назвав цей підхід «формально-примітивним», «схематизованим» і вказав на те, що «термін «закон» у контексті практики Європейського суду з прав людини має ширше значення, ніж його «технічне» розуміння» [3, с. 130] – зазначає Д. Гудима.

Законність передбачає також відповідність прескриптивного тексту «якості закону». На це неодноразово вказував Європейський суд з прав людини. Так, наприклад, у справі «Волохи проти України» (*Volokhy v. Ukraine*) Суд зазначив: «Суд завжди дотримувався думки, що словосполучення «згідно із законом» не просто відсилає до національного законодавства, а й пов'язане з вимогою якості «закону», тобто вимогою дотримання принципу «верховенства права», про що прямо говориться у преамбулі Конвенції...» [4].

Слід зауважити, що таке положення цілком узгоджується з позицією Конституційного Суду України, викладеною у справі про призначення судом більш м'якого покарання, у якому вказується, що право не обмежується лише законодавством, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, звичасві норми. При цьому ключовим при визначенні у правила поведінки наявності реальної якості нормативності і відповідно можливості бути регулятором суспільних відносин є категорія моралі – справедливість (а закон, як зазначається у рішенні, може бути і несправедливим).

У цьому контексті не можна не згадати постанову Окружного адміністративного суду міста Києва від 1 листопада 2017 року у справі за позовом Всеукраїнської громадської організації «Українська асоціація власників зброї» до Міністерства юстиції України у якій зазначається, що «станом на 2016 р. та на час розгляду справи Верховною Радою України законодавчо статус зброї як об'єкту цивільних прав не визначено, відповідно, не скасовано постанову Верховної Ради України від 17.06.92 р. «Про право власності на окремі види майна» та наказ №622. ... Таким чином, єдиним нормативно-правовим актом, що регулює обіг зброї в Україні, залишається наказ №622, і скасування його державної реєстрації за відсутності відповідного Закону України призведе до відсутності будь-якого регулювання правовідносин щодо придбання, зберігання, використання та обігу зброї». Суд

аргументує власну позицію посилаючись на його єдиність, простими словами: краще неконституційне, ніж нічого.

Таким чином, верховенство права і законність є кардинально різними концептами, якщо останню розуміти суто як законність радянську. Якщо ж інтерпретувати законність з врахуванням якості закону, то слід визнати законність складовою верховенства права.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Report on the Rule of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29003rev-e.pdf>.
3. Гудима Д.А. Принцип законності обмеження фізичної свободи у практиці Європейського суду з прав людини. Вісник Національної академії правових наук України № 3 (86) 2016. С. 128-140.
4. Case of Volokhy v. Ukraine, Application nos 23543/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 2 November 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77837>.
5. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 1 листопада 2017 року [http://protokol.com.ua/ru/sud_ediniy_normativniy_akt_shcho_viznachae_nezakonnist_zberigannya_vognepalnoi_zbroi_nakaz_mvs_622_nezakonniy_nu_i_shcho_ale_g_ediniy_\(826_6056_16_vid_01_11_2017\)](http://protokol.com.ua/ru/sud_ediniy_normativniy_akt_shcho_viznachae_nezakonnist_zberigannya_vognepalnoi_zbroi_nakaz_mvs_622_nezakonniy_nu_i_shcho_ale_g_ediniy_(826_6056_16_vid_01_11_2017))/.

ДІЯЛЬНІСТЬ МИРОТВОРЧИХ МІСІЙ ООН ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сироїд Тетяна Леонідівна,

завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна, д.ю.н., професор

Ключові слова: захист, права людини, мандат, миротворчі місії, міжнародні організації.

Однією з головних цілей Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) є здійснення міжнародного співробітництва у «вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру і в сприянні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» (п. 3 ст. 1 Статуту ООН 1945 р.). Стаття 55 Статуту вимагає, щоб ООН сприяла «... умовам економічного і соціального

прогресу і розвитку; вирішенню міжнародних проблем в економічній галузі, соціальній, охорони здоров'я і подібних проблем; міжнародному співробітництву в галузі культури і освіти; загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Відповідно до ст. 56, всі члени організації зобов'язуються «вживати спільних і самостійних дій ... для досягнення цілей, зазначених у статті 55» [1].

Ця мета досягається за допомогою діяльності статутних органів організації: Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради, Секретаріату, її посадових осіб, а також є складовою миротворчих місій ООН, які здійснюються під егідою Ради Безпеки на підставі відповідних мандатів.

До складу більшості багатопрофільних миротворчих операцій (далі – МООН) входить група з питань прав людини. У даний час фахівці з прав людини працюють у складі шести миротворчих операцій і дев'яти спеціальних політичних місій. До них відносяться: Місія Організації Об'єднаних Націй зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго, Змішана операція Африканського союзу – Організації Об'єднаних Націй в Дарфурі, Місія Організації Об'єднаних Націй в Південному Судані, Місія Організації Об'єднаних Націй у Ліберії, Операція Організації Об'єднаних Націй в Кот-д'Івуарі, Місія Організації Об'єднаних Націй по стабілізації в Гаїті і Місія Організації Об'єднаних Націй зі сприяння Афганістану [2].

Групи виконують видані місіям мандати, пов'язані з правами людини, і сприяють актуалізації проблематики прав людини у всіх видах діяльності, здійснюваної в рамках місій. Цілі груп з питань прав людини включають: сприяння захисту і розвитку прав людини за допомогою негайних і довгострокових заходів; надання населенню можливості відстоювати і вимагати визнання своїх прав людини; надання державним та іншим національним установам можливості для виконання своїх зобов'язань щодо захисту прав людини і дотримання правових норм.

Управління Верховного комісара з прав людини надає фахівців для груп з питань прав людини, здійснює їх підтримку і керівництво. Керівник групи з питань прав людини є консультантом Керівника місії і представником Верховного комісара з прав людини на місці.

Основна діяльність, здійснювана групою з прав людини, зазвичай включає таке: контроль за дотриманням прав людини, пов'язані з цим розслідування і дослідження; запобігання порушенням прав людини, в тому числі за допомогою механізмів раннього попередження; реагування на порушення прав людини, в тому числі сприяння в залученні до відповідальності; пропагандистська діяльність, і підготовка звітів; консультування з питань прав людини, підтримка інституційних реформ і створення потенціалу в тісній співпраці з урядами приймаючих країн, національними установами та громадянським суспільством; консультування інших груп місії і надання їм підтримки з питання включення завдань захисту прав людини до їх завдання в рамках здійснення мандата.

Групи з питань прав людини працюють в тісній співпраці з іншими цивільними і військовими та поліцейськими компонентами миротворчих операцій. Зокрема з таких напрямків:

1. Захист цивільного населення. Цивільні особи все частіше стають жертвами збройного конфлікту. В якості заходів Рада Безпеки надала деяким операціям з підтримки миру мандат для захисту цивільних осіб від фізичного насильства. Цей важливий мандат зазвичай служить критерієм, за допомогою якого міжнародне співтовариство і ті, кого

захищають миротворці, судять про їхню спроможність. Першою операцією з підтримки миру, що отримала такий мандат у 1999 році, була МООНСЛ – Місія ООН в Сьєрра-Леоне (резолюція Ради Безпеки [1270 \(1999\)](#) від 22 жовтня 1999 р., мандат переглянуто резолюцією [1289 \(2000\)](#) від 7 лютого 2000 р.), складовою мандату є: сприяння забезпеченню вільного руху людей і вантажів, а також вільної доставки гуманітарної допомоги за конкретно обумовленими транспортними магістралями; забезпечення захисту цивільних осіб, які піддаються неминучій загрозі фізичного насильства.

Департамент з підтримки миру (далі – ДОПМ) і Департамент польової підтримки (далі – ДПП) приділяють значну увагу питанням удосконалення своєї діяльності в цій галузі, в тому числі шляхом здійснення наступних заходів: формулювання спільно з миротворчими місіями рамкової концепції щодо захисту цивільних осіб; надання сприяння миротворчим операціям у розробці комплексної стратегії щодо захисту цивільних осіб, що забезпечує залучення для виконання завдання всіх наявних ресурсів; розробка навчального курсу з питань захисту цивільних осіб для персоналу в період підготовки до розгортання і персоналу, що бере участь в операціях з підтримання миру. Ці навчальні курси орієнтовані на військовослужбовців, співробітників поліції і цивільний персонал.

2. Боротьба з сексуальним насильством в умовах конфлікту та жорстоким поводженням з дітьми. Конфлікти мають істотний вплив на дітей. Багато з них стають жертвами викрадень, зґвалтувань, вербування до армії і вбивств, вони отримують каліцтва і піддаються численним формам експлуатації. Рада Безпеки займається цією проблемою з 1999 року, і питання про захист дітей в умовах збройного конфлікту включається в мандати операцій з підтримання миру, починаючи з 2001 року. За останні десять років персонал операцій з підтримки миру сприяв звільненню тисяч дітей-солдатів і сприяв реформі законодавства.

Задля надання допомоги дітям, весь персонал операцій з підтримки миру (далі – ОПМ) проходить професійну підготовку з прав дитини та питань захисту дітей, щоб підвищити інформованість про проблеми, з якими стикаються діти під час конфлікту. Після курсу навчання всі співробітники стають авторитетними захисниками дітей.

Кожен із учасників ОПМ робить свій внесок у захист дітей від наслідків війни. Військовослужбовці миротворчих сил відіграють найважливішу роль, повідомляючи співробітникам з питань захисту дітей про порушення стосовно дітей, і допомагають виявляти і звільняти дітей, які перебувають у складі збройних угруповань. Поліція ООН спільно із співробітниками національної поліції вживає належних заходів для вирішення проблем дітей. Співробітники з питань судочинства спостерігають за тим, щоб права дітей були гарантовані національним законодавством. Керівник операції з підтримання миру забезпечує включення питань, що стосуються прав дітей, до числа пріоритетних завдань мирного процесу.

Для сприяння виконанню мандата щодо захисту дітей до місії направляються Радники з питань захисту дітей – фахівці, обов'язки яких полягають у такому: а) забезпечувати обов'язковий облік питань про захист дітей у діяльності місії шляхом включення цієї тематики до основних заходів та консультування керівництва місії. Організувати навчання нещодавно направлених миротворців з питань захисту дітей додатково до навчальної підготовки з даної тематики, яку повинен пройти кожен миротворець до розгортання операції; б) забезпечувати захист інтересів: радник з питань захисту дітей виступає в якості

консультанта, координатора і радника керівництва місії з усіх питань, пов'язаних із захистом дітей. Здійснювати спостереження і звітність за найбільш серйозними порушеннями стосовно дітей.

Радники з питань захисту дітей відіграють ключову роль у налагодженні діалогу з правопорушниками з метою боротьби із серйозними порушеннями щодо дітей. Результатом такого діалогу, зазвичай, стає підписання планів дій з військовими і збройними групами і звільнення тисяч дітей-солдатів.

3. Підвищення поваги прав людини і Підвищення правових норм: миротворчість ООН допомагає країнам зміцнювати верховенство закону шляхом відновлення і підтримання безпеки, захисту цивільних осіб, прокладання шляху до миробудівництва, відновлення громад і створення сприятливих умов для забезпечення стійкого миру; миротворчість ООН також підтримує верховенство закону шляхом забезпечення проміжних заходів щодо забезпечення стабільності або безпеки, таких як змішані патрулі в Малі, місцеві угоди про припинення вогню в Дарфурі, неформальні і громадські заходи безпеки в Абьєє, місцеві мирні угоди в ЦАР і цільові програми по скороченню масштабів у Гаїті.

Проведення судових реформ: на даний час у миротворчих місіях ООН працюють 170 співробітників, які займаються питаннями функціонування судових органів. Завдання миротворців полягає в тому, щоб відтворити і зміцнити судові та правові системи в країнах, що виходять зі стану війни. На першому етапі аналізується стан судового сектора приймаючої країни. Завдання полягає в тому, щоб оцінити, які правові і конституційні реформи необхідні, чи є достатня кількість суддів, прокурорів та інших судових працівників і чи потрібна їм професійна підготовка, а також чи є будівлі для розміщення і можливості, пов'язані з оперативним ремонтом зруйнованих або старих приміщень та фінансуванням цих робіт. Після цього експерти ООН з судових питань спільно з національними органами розробляють програму реформ і професійної підготовки, приділяючи пріоритетну увагу питанням щодо вжиття необхідних заходів у сфері законодавства, професійної підготовки і будівництва або ремонту будівель. Робота співробітників ООН у безпосередньому контакті з національним персоналом у судах, законодавчих зборах і в Міністерстві юстиції допомагає поліпшити контроль і нагляд. Така система надає можливість надавати консультаційні послуги, допомогу та підтримку цим ключовим установам і забезпечити їх функціональність і здатність відправляти правосуддя на належному рівні. Крім того, це дає можливість оцінити, яка підготовка і підтримка потрібні співробітникам судових органів для підвищення їх професійного рівня [2].

ООН підтримує реформу сектора безпеки (далі –РСБ), що дозволяє створити систему ефективних, дієвих, таких, що не потребують суттєвих витрат і підзвітних органів безпеки. РСБ ставить за мету підвищення рівня і забезпечення підзвітності системи безпеки в інтересах держави і громадян. РСБ спрямована на перетворення інститутів з метою підвищення їх професіоналізму та відповідальності. Вирішення цього завдання є прерогативою національних органів влади і ця реформа повинна проводитися без дискримінації, і в умовах повної поваги до прав людини й дотримання законності.

Системи місць позбавлення волі: у період конфлікту, особи, які перебувають в ув'язненні, часто залишаються поза увагою, їх ігнорують і позбавляють прав. Миротворчі операції ООН ставлять своїм завданням забезпечити врахування інтересів ув'язнених.

Позбавлення волі як вид покарання передбачається у багатьох судових системах, однак застосування цього заходу має відповідати певним стандартам.

Миротворці надають допомогу національним виправним системам щодо забезпечення безпеки та утримання осіб у місцях позбавлення волі. З цією метою здійснюються такі заходи: розробка рекомендацій для національних виправних установ із питань інституційної реорганізації; консультування та наставництво; навчання та нарощування національного потенціалу; налагодження партнерств з урядовими і неурядовими організаціями. Персонал ООН з питань виправних установ включає тюремних адміністраторів, інженерів, інструкторів, фахівців і консультантів з питань охорони здоров'я та безпеки. Захищаючи права ув'язнених і надаючи допомогу в забезпеченні правосуддя, миротворчі операції ООН зміцнюють авторитет правової системи і довгострокову стабільність, яку вона забезпечує [3].

Виходячи з вищезначеного важливо пам'ятати, що відповідальність за захист цивільних осіб несуть не тільки операції з підтримання миру. Ці функції системного характеру виконують також: Рада Безпеки, яка видає мандати для захисту цивільного населення; Департамент з підтримки миру і Департамент польової підтримки, які планують, розгортають і здійснюють операції з підтримання миру; країни, що надають війська і поліцейські підрозділи, які складають миротворчий контингент; миротворці на місцях, які виконують мандат; і особливо важливо, уряд приймаючої країни, який несе основну відповідальність за захист своїх громадян. Поліпшення захисту цивільних осіб у контексті операцій ООН з підтримання миру вимагає комплексного підходу з метою підвищення ефективності дій всіх сторін, зацікавлених у захисті мирних громадян від фізичного насильства.

Література:

1. Устав Организации Объединенных Наций URL: <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html>.
2. Handbook for Judicial Affairs Officers in United Nations Peacekeeping Operations Justice URL: http://www.un.org/en/peacekeeping/publications/cljas/handbook_jao.pdf.
3. Операции ООН по поддержанию мира URL: <http://www.un.org/ru/peacekeeping/issues/humanrights.shtml>.

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ДБАЙЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПЕРСОНАТИВНОЇ ПРАВОВОЇ ФОРМИ: МОРФОЛОГІЧНІ НОТАТКИ

Тарасов Олег Володимирович,

доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Ключові слова: правова морфологія, персонативна правова форма, міжнародна правосуб'єктність людини.

Традиційний доктринальний підхід до проблеми юридичного захисту людини основну увагу приділяє правам і свободам, тобто нормам, а не самій правовій особистості індивіда. Захист людини розглядається лише крізь призму її правового статусу, оминаючи можливості безпосереднього захисту самого суб'єкта права. Ця прогалина у наукових дослідженнях і юридичній практиці пов'язана з теоретико-методологічною недосконалістю правової морфології як дисципліни, що вивчає процеси формоутворення й структурування в межах правової реальності [1]. Зокрема, нормоцентризм та ігнорування персонативної правової форми (ППФ) призводять до звуженого бачення права як лише сукупності правових норм, а правові форми вивчаються лише як так звані «джерела права».

Подолання вузько нормативного підходу можливо завдяки розвитку правової персонології та правової комунікатології, що у поєднанні з правовою нормологією становлять невід'ємну основу тривимірного підходу у правознавстві.

Так, ППФ є невід'ємною складовою правової форми взагалі як позначення зовнішнього прояву правової реальності в цілому. Це погляд на право ззовні, із політичної, економічної, соціокультурної, морально-етичної та іншої (неправової) реальності. Правова особа (суб'єкт права) у цьому контексті співвідноситься із соціальним актором, економічним суб'єктом, політичним діячем, людиною, організацією або державою в цілому. Для юридичної науки важливо виявити ті персонативні правові якості соціальних акторів, які дозволяють їм бути носіями правосуб'єктності, виступати як суб'єкти права.

Наприклад, у науці міжнародного права (МП) ведуться дискусії щодо міжнародної правосуб'єктності людини [2-4]. Виглядає дивним ситуація, коли визнаються міжнародні права і свободи, а також обов'язки індивіда, але сама людина не визнається суб'єктом МП. Ще більше це здивування посилюється, коли «не суб'єкта» МП притягають до персональної міжнародно-правової кримінальної відповідальності. На сьогодні концептуальна боротьба з антропологічним нігілізмом у доктрині МП є однією з нагальних проблем міжнародно-правової персонології.

Уявляється, що саме відсутність чіткого уявлення про наявність у людини як суб'єкта МП своєї ППФ і призводить до персонологічної «сліпоті» науковця. Людина просто випадає з правової картини світу дослідника, де залишаються безлюдні суб'єкти МП. Немовби держави можуть існувати без людей, організації – без корпоративних службовців та ін.

Персонативна форма права (ПФП) належить до складової форми права в цілому як позначення внутрішнього аспекту правової реальності. Це погляд на право зсередини, суто внутрішньо системний правовий підхід. Теорія права виділяє зовнішню й внутрішню форми права.

Зовнішня форма права — це спосіб об'єктивізації якогось правового феномену, спосіб його існування, зовнішнього вираження. Із персонологічної точки зору до *зовнішньої*

персонативної форми права слід віднести категорії фізичної, юридичної й суверенної особи. Завдяки цим категоріям юридична наука здатна позначити зовнішній прояв правової особистості, її об'єктивовану й розпізнавану іншими учасниками правової комунікації індивідуальну, впізнавану особою. Поза подібною формою суб'єкт права існувати взагалі не здатний. З одного боку, наявність зовнішньої ПФП дозволяє правовій особистості бути захищеною від негативних зовнішніх впливів і регулювати ступінь взаємодії із зовнішнім правовим середовищем, а з іншого — зовнішня ПФП дозволяє правовій особистості взагалі вступати в правову комунікацію з іншими суб'єктами права, бути зовнішньо персонативно вираженою й розпізнаваною правовою особою.

Отже, права особа виконує найважливіші функції у межах правової системи: захисну, адаптивну, ідентифікаційну, комунікативну, регулятивну та ін.

Так, з моменту народження людина визнається фізичною особою. Навколо немовляти виникає персонативна права оболонка, що захищає його від зовнішніх негативних соціальних впливів. У межах фізичної особи йде процес становлення правової особистості, розвивається дієздатність, що дозволяє поступово адаптуватися до постійно мінливого навколишнього соціального середовища.

В той же час, у разі скоєння правопорушення припиняє свою дію захисна функція правової (фізичної, юридичної й суверенної) особи деліквента, й відповідна права особистість стає повністю відкритою для зовнішнього вивчення й правомірного впливу. Цей випадок подолання ППФ має назву інтеріорної трансперсонативності. Уперше МП у практичному плані зіткнулося з необхідністю проникнення крізь ППФ суверенної особи під час роботи Нюрнберзького трибуналу. Щодо юридичних осіб цей процес іноді позначають літературним виразом «проникнення крізь корпоративну вуаль» [5]. Щодо фізичних осіб процес інтеріорної трансперсонативності відбувається під час з'ясування суб'єктивної сторони злочину в ході кримінального процесу.

Внутрішня форма права — це прояв цілісної внутрішньої структури й організаційних зв'язків окремих елементів того або іншого правового феномену, горизонтальної й вертикальної побудови взаємозв'язків та ін. З персонологічної точки зору до *внутрішньої персонативної форми права* слід віднести властиві кожній правовій особі внутрішньо персонативні (внутрішньо системні) явища. Так, для юридичної особи такими будуть виступати внутрішньо корпоративні правові нормативні, персонативні й комунікативні субформи. Для суверенної особи — це внутрішньо державні вищі органи влади, правовідносини між ними та відповідні (внутрішньо державні) правові норми. Для фізичної особи — це форми персональної правосвідомості, прояви персоноздатності, деліктоздатності та ін.

Таким чином, розуміння природи та функцій ППФ, процесів трансперсонативності є необхідною передумовою дбайливого практичного застосування механізмів захисту людини як такої, а не тільки забезпечення її прав і свобод.

Література:

1. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монографія / О. В. Тарасов. — Х. : Право, 2014. — 512 с.

2. Nijman, J. E. The Concept of International Legal Personality: An Inquiry into the History and Theory of International Law / J. E. Nijman. – The Hague : Asser press, 2004. – xviii, 494 p.
3. Parlett K. The Individual in the International Legal System: Continuity and Change in International Law / K. Parlett. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – xlii, 413 p.
4. Portmann R. Legal Personality in International Law / R. Portmann. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – xxiv, 333 p.
5. Cheng Th. K. Form and Substance of the Doctrine of Piercing the Corporate Veil / Th. K. Cheng // Mississippi Law Journal. – 2010. – Vol. 80 (2). – P. 497–585.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Бершов Геннадій Євгенович

кандидат юридичних наук, Голова Харківського апеляційного адміністративного суду

Ключові слова: відповідальність, злочин, органи міжнародної кримінальної юрисдикції, покарання, правосуддя.

Створення належних і дієвих гарантій діяльності органів і посадових осіб, які здійснюють реалізацію завдань міжнародного кримінального судочинства є основою відправлення незалежного і справедливого правосуддя. Протиправні втручання до діяльності таких органів можуть мати наслідки як для здійснення судочинства в цілому, так і для дотримання прав учасників процесу. Незважаючи на очевидну необхідність того, щоб судді, прокурори і адвокати виконували свої професійні обов'язки в умовах повної незалежності, досвід показує, що вони часто зазнають утисків у різноманітних формах із метою підірвати їх можливості діяти таким чином [1, с. 143].

Статутами і процедурно-процесуальними актами органів міжнародної кримінальної юрисдикції (Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), Міжнародний остаточний механізм для кримінальних трибуналів (далі – МОМКТ), Остаточний Спеціальний суд по Сьєра-Леоне, Спеціальний суд по Лівану та ін.) закріплено положення щодо можливості притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні злочинів проти відправлення правосуддя або вияву неповаги до Трибуналу (Суду) (ст. 70 Римського Статут МКС, правило 90 ППД МОМКТ, правило 60 bis ППД СТЛ, правило 77 ППД ОСССЛ) [2; 3; 4; 5].

Згідно з Римським Статутом МКС, Правилами процедури і доказування (далі – ППД) МОМКТ, ОСССЛ, СТЛ до таких злочинів віднесено: дачу неправдивих свідчень після прийняття зобов'язання давати правдиві свідчення; надання завідомо неправдивих або сфальсифікованих доказів; протиправне здійснення впливу на свідка, створення перешкод для присутності свідка або дачі ним свідчень, вплив на свідка в якості відплати за дачу ним свідчень або знищення доказів, їх фальсифікація чи перешкоджання їх отриманню; створення перешкод, залякування або протиправний вплив на посадову особу Суду з метою примусити або переконати таку особу не виконувати або виконувати неналежним чином свої обов'язки; здійснення впливу на посадову особу Суду в якості відплати за те, що ця та чи інша посадова особа виконувала свої обов'язки; вимагання або отримання хабара посадовою особою Суду тощо (ст. 70 Римського статуту) [2].

ППД МКС закріплено, що Суд може здійснювати юрисдикцію щодо таких злочинів самостійно або передавати справу на розгляд іншій державі-учасниці Римського Статуту. До прийняття рішення про здійснення юрисдикції щодо злочину проти відправлення правосуддя, МКС може проводити консультації з державами-учасниками, юрисдикція яких поширюється на такі злочини (правило 162 (1) ППД МКС). У випадку, коли Суд приймає рішення не здійснювати свою юрисдикцію, він може звернутися з проханням до держави-учасниці здійснити юрисдикцію, яка передає справу своїм компетентним органам для судового переслідування. За таких умов держава-учасниця поширює своє кримінальне законодавство, яке встановлює міру покарання за злочини, спрямовані проти проведення розслідувань і здійснення судочинства, а також на злочини проти правосуддя, передбачені Римським статутом МКС, вчинені її громадянином або на її території (правило 162 (4) ППД МКС; ст. 70 (4) Римського статуту).

Під час прийняття рішення про те, чи здійснювати юрисдикцію, Суд враховує, зокрема: можливість й ефективність проведення переслідування в державі-учасниці; тяжкість злочину; можливість об'єднання обвинувачень у скоєнні злочину проти відправлення правосуддя з обвинуваченнями у скоєнні злочинів геноциду, агресії, проти людяності, військових злочинів; необхідність прискорення розгляду; зв'язок з поточним розслідуванням або розглядом у Суді; міркування щодо доказів (правило 162 (2) ППД МКС).

У тому випадку, якщо МКС прийняв рішення здійснювати юрисдикцію, Прокурор може почати і вести розслідування щодо таких злочинів, за власною ініціативою, на основі інформації, отриманої від Палати МКС або з будь-якого надійного джерела (правило 165 ППД МКС).

ППД МКС закріплено термін давності, що поширюється на злочини проти відправлення правосуддя в п'ять років з дати скоєння такого злочину, за умови, що за цей період не було розпочато розслідування або переслідування. Перебіг терміну давності також може перериватися, якщо в ході вказаного періоду було розпочато розслідування або переслідування Судом чи державою-учасницею, що володіє юрисдикцією стосовно цієї справи (правило 164).

Якщо за результатами судового розгляду справи, особу буде визнано винною у вчиненні вказаного злочину, до неї застосовується покарання передбачене статутними і процедурно-процесуальними актами органів міжнародної кримінальної юрисдикції. МКС може призначати покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років чи штраф, або обидва покарання одночасно. Штрафи можуть призначатися окремо за кожний

злочин і суми таких штрафів можуть складатися. При цьому загальна сума штрафу не повинна за жодних обставин перевищувати 50 відсотків від вартості ліквідних або реалізованих активів і майна засудженої особи, що піддаються визначенню після вирахування відповідної суми, яка піде на задоволення фінансових потреб засудженої особи та її утриманців. Призначаючи штраф, МКС надає засудженій особі розумний строк, протягом якого вона може його виплатити. Крім того Суд може передбачити виплату паушальної суми або виплату частинами. У разі наполегливої і навмисної відмови виплачувати штраф Суд, переконавшись, за своєю власною ініціативою або за клопотанням Прокурора, у тому, що вичерпані всі доступні примусові заходи, може як крайній засіб призначити позбавлення волі, враховуючи суму виплаченого штрафу (правило 166 ППД МКС). ППД МКС також передбачено правомочність Прокурора просити Палату Суду, у присутності членів якої, було скоєно такий злочин розпорядитися про негайний арешт відповідної особи (правило 169).

Процедурно-процесуальні акти МОМКТ, ОСССЛ, СТЛ також містять норми, якими закріплено положення щодо призначення покарання особам, визнаних винними в неповазі до Трибуналу (Суду) (правило 90 (G) ППД МОМКТ, правило 77 (G) ППД ОСССЛ, правило ППД СТЛ 60 bis (J)).

Варто також акцентувати увагу на тому, що МКС може просити державу надати йому міжнародне сприяння або судову допомогу в будь-якій формі, передбаченій Римським статутом. У будь-якому такому проханні Суд указує, що підставою для нього є розслідування або переслідування щодо злочинів проти відправлення правосуддя, передбачених статтею 70 Статуту (правило 169 ППД МКС) [6].

Виходячи з вищезначеного, доходимо висновку, що статутними і процедурно-процесуальними актами органів міжнародної кримінальної юрисдикції закріплено положення щодо можливості притягнення до відповідальності осіб винних у скоєнні злочинів проти відправлення правосуддя, що є важливою гарантією забезпечення незалежного, неупередженого і дієвого здійснення судочинства та захисту прав учасників кримінального процесу.

Література:

1. Права человека при отправлении правосудия: пособие по правам человека для судей, прокуроров и адвокатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter4ru.pdf>.
2. Римский статут Международного уголовного суда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf).
3. Mechanism for International Criminal Tribunals Rules of Procedure and Evidence МІСТ/1/Rev.2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unmict.org/sites/default/files/documents/160926-rules-rev2-en.pdf>.
4. Rules of Procedure and Evidence of the Residual Special Court for Sierra Leone [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rscsl.org/Documents/RSCSL-Rules.pdf>.
5. Special Tribunal for Lebanon Rules of Procedure and Evidence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.stl-tsl.org/images/RPE/RPE_EN_April_2017.pdf.
6. International Criminal Court Rules of Procedure and Evidence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Documents/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

ПРИНЦИП ЗАБОРОНИ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ У КОНТЕКСТІ ГАРАНТУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Волощук Оксана Троянівна,

к. ю. н, доц. кафедри європейського права та порівняльного правознавства
юридичного факультету Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича

Ключові слова: агресія, права людини, принцип заборони агресивної війни, принцип поваги прав людини, універсальний захист прав людини.

Одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного права є принцип заборони агресивної війни. Нині - це норма імперативного характеру, яка становить ядро всієї системи міжнародного права, її порушення перебуває під забороною. Однак прийшло людство до визнання ганебності розв'язання війни лише у минулому столітті, після жахів I і II світових війн, які вразили своїми наслідками – великою кількістю загиблих, пораних та постраждалих осіб. Саме тотальне порушення прав людини, яке відбувається за будь-яких обставин у збройних конфліктах, і змусило міжнародну спільноту відмовитись від війни як способу врегулювання спорів. Мир та безпека заради продовження існування людської цивілізації – основні орієнтири сучасного світу. Людина в цьому аспекті є неодмінно найбільшою соціальною цінністю, тому важливо забезпечити її права, і найголовніше – право на життя. Однак розуміння важливості та значимості поваги до прав людини не призвело до викорінення війни із сфери міжнародних відносин, а тому розробка механізмів протидії агресії та боротьби з порушниками цього принципу є однією із нагальних проблем науки міжнародного права.

Безумовно, питання застосування сили у міжнародних відносинах, ведення агресивної війни завжди привертало увагу вчених. Доволі ґрунтовні дослідження були проведені такими зарубіжними ученими, як Я. Броунлі, А. Кассезе, Г. Кельзен, Л. Оппенгейм, А. Фердросс, С. М. Швобель. Серед вітчизняних науковців слід виокремити доробки М. М. Антонович, М. О. Баймуратова, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, В. А. Василенка, М. М. Гнатівського, О. В. Задорожнього, І. І. Лукашука, О. О. Мережка, Т. Л. Сироїд, В. М. Репецького тощо. Однак, незважаючи на таку велику кількість проведених досліджень, нині відчувається брак нових наукових досліджень, які б врахували нові тенденції у розвитку міжнародного права. У цьому аспекті вважаємо, що такі дослідження слід розпочинати проводити у історичній площині, адже, як відомо, саме знання минулого часто допомагає упередити ті чи інші явища дійсності, які можуть бути не бажаними, а інколи дозволяє краще пояснити сьогодення.

Історичне формування принципу заборони агресивної війни стало ґрунтовним для становлення сучасного визначення агресії та прогресивного розвитку міжнародного права у цілому. У цьому процесі можна виділити кілька етапів.

Перший етап припадає на кінець XIX ст. – початок XX ст. Саме у цей період міжнародне

співтовариство у ряді міжнародних актах закріплює положення про те, що агресивна війна - це злочинна акція. Поряд із цим починають визнаватися загальні конкретні заборони жорстокого поводження з військовополоненими та пораненими, активно пропагується вже на рівні міжнародного права гуманне ставлення до цивільного населення, охорона його життя та здоров'я. Зокрема, окремі санкції за порушення правил ведення війни передбачалися, наприклад, у Петербурзькій декларації (1868), в рішеннях Брюссельських конференцій (1874) [2, с. 150]. Заборона «агресивних війн» була текстуально закріплена у Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних спорів, зокрема, було заявлено, що договірні сторони «шукатимуть найбільш ефективні засоби забезпечити народам міцний мир», а також підписано протоколи про наміри мирного врегулювання міжнародних спорів.

Другий етап припадає на період між двома світовими війнами. Перша світова війна «коштувала» людству 10 млн. вбитих та 10 тис. покалічених. Це показало світу ще раз надзвичайну небезпеку війни як такої. Першим і найважливішим документом, який розпочав боротьбу за повне виключення агресивної війни проти народів, був Декрет про мир (1917), який проголошував принцип відмови від агресивної війни і визнавав її «найбільшим злочином проти людства». Великий вплив Декрету про мир на народи всіх країн призвів до появи окремих декларацій і протоколів Ліги Націй щодо заборони агресивної війни [1, с. 223]. Загалом Ліга Націй відіграла важливу роль у процесі створення заборонних норм щодо застосування агресії. Статут цієї організації став першим документом, у якому на міждержавному рівні містилося зобов'язання не удаватися до війни як засобу вирішення міжнародних спорів (ст. 10). Стаття 11 Статуту свідчила, що «... будь-яка війна або загроза війни, чи зачіпає вона прямо або ні будь-кого з членів Ліги, цікавить Лігу в цілому» та «... остання повинна вжити заходів, здатних насправді захистити світ націй». Крім цього, окреслена проблема була предметом обговорень на міжнародних конференціях, проведених під егідою Ліги Націй. Зокрема, про необхідність заборони і злочинність агресії наголошувалося в проекті Договору про взаємодопомогу (1923) та Женевському протоколі про мирне вирішення спорів (1924). На жаль, обидва ці документи так і не набули чинності. Розроблена Лігою Націй Декларація про агресивні війни (1927) також оголошували агресивну війну грубим порушенням міжнародного права. У 1928 р. важливою подією стало прийняття Паризького пакту про відмову від війни як знаряддя національної політики. Як видається, цей документ можна вважати першою реальною спробою до ствердження принципу заборони розв'язання агресивної війни, адже в ньому містилося відповідне багатостороннє зобов'язання держав вже про відмову від застосування збройної сили.

Третій етап починається після Другої світової війни і триває до 90-х рр. ХХ ст. Для того, щоб міжнародна спільнота змогла досягнути нагальності та необхідності впровадження міжнародної відповідальності за найстрашніший злочин проти миру та безпеки світу - агресію, людству довелося пройти через події Другої світової війни. Принцип заборони агресивної війни отримав чітке нормативне закріплення (п. 4 ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй), зокрема, було проголошено у якості імперативної норми міжнародного права відмову звернення у міжнародних відносинах до погрози сили чи її застосування, як проти територіальної незалежності та територіальної цілісності держави, так і будь-яким іншим способом. Ця прогресивна норма нині розглядається як фундаментальний принцип міжнародного права. Розуміння кількості та тяжкості порушень норм міжнародного та національного права, а також непоправних втрат за результатами II світової війни призвело до створення Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі, основою задачею якого було притягнення військових злочинців до відповідальності за злочини проти миру

(злочин агресії у сучасному розумінні), воєнні злочини та злочини проти людства. Після II світової війни поряд із принципом заборони агресивної війни та поняттям «агресія» в міжнародне право ввійшло поняття злочину «пропаганда агресії». Неабияке значення при цьому мала діяльність Нюрнберзького трибуналу, який підтвердив той факт, що агресивна пропаганда займала першочергове місце в арсеналі гітлерівської політики. Незважаючи на значимість положень Нюрнберзького Трибуналу, усе ж маємо відмітити те, що власне саме визначення «агресії» в ньому було відсутнє. Тому перед міжнародною спільнотою поставило наступне завдання – розробка дефініції «агресія». Таку місію взяло на себе ООН. Так, у 1974 р. ГА ООН ухвалила Резолюцію «Про визначення агресії», в якій агресивна війна визнавалась «злочином проти міжнародного миру» і такою, що «тягне за собою міжнародну відповідальність» (ст. 5(2)). Крім цього, у Резолюції підкреслювалося, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави. При визначенні агресора за основу взято ознаку першості (ініціативи) здійснення акту агресії. Дії країн, які здійснюються як самооборона, якщо при цьому державою і використовуються збройні сили, не вважаються актом агресії. Це поширюється і на колективні дії держав, які застосовуються згідно зі Статутом ООН для підтримання або забезпечення миру і безпеки. Резолюція окреслює діяння, які слід відносити до агресії, з чого можна зробити висновок те, які акти держави слід розцінювати як порушення принципу незастосування сили чи погрози її застосування у міжнародних відносинах, проголошеного у Статуті ООН (п. 4 ст. 2).

Четвертий етап розпочинається з кінця 90-х рр. ХХ ст. і триває до нині. Цей етап пов'язаний зі створенням міжнародної постійнодіючої установи, під юрисдикцію якої підпадають міжнародні злочини, вчинені індивідами. У 1998 р. було засновано Міжнародний кримінальний суд (МКС). Діяльність цієї інституції здійснюється згідно прийнятого Римського статуту, де містяться основні засади щодо її організації та функціонування. До юрисдикції МКС відноситься злочин агресії, однак можливість ініціювання провадження щодо цього злочину можлива тільки з 17 липня 2018 року (згідн поправок до Римського статуту, прийнятих у 2010 р. в Кампалі на конференції держав-учасник статуту МКС).

Отже, з огляду на наведене можна констатувати, що принцип заборони агресивної війни пройшов тривалий шлях: від повного невизнання до ствердження на нормативному рівні у якості основного принципу міжнародного права - імперативної норми, порушення якої тягне за собою настання міжнародно-правової відповідальності держави та індивідуальної відповідальності вищих органів держави та військового командування в рамках міжнародного кримінального права. Ствердження цього основоположного принципу дозволило рухатися міжнародному праву у сторону антропоцентризму, наповнило його новим змістом. Якщо раніше міжнародне право було міждержавним правом, яке було направлене на «обслуговування» права на війну («*jus ad bellum*») шляхом обмеження засобів та методів ведення війни, то нині це право проголошує і захищає права людини і народів. Питання прав людини органічно вплітаються в міжнародне право, а індивід поступово набуває міжнародної правосуб'єктності. Міжнародне право перейшло від координації дій держав до реалізації цілей міжнародного співтовариства: захисту миру, забезпечення прогресивного розвитку людства, захисту прав людини, захисту нашої планети. І першим кроком на цьому шляху було проголошення заборони розв'язання агресивної війни.

Література:

1. Лебедева Н. С. Подготовка Нюрнбергского процесса / Н. С. Лебедева. М.: «Наука», 1975. 223 с.

2. Ледях И. А. Нацистские преступники и судебная практика в ФРГ / И. А. Ледях. М.: «Юридическая литература», 1973. 150 с.

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Войціховський Андрій Васильович

професор кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцент

Ключові слова: права і свободи людини, персональні відомості, мережа Інтернет, Інтернет-користувач.

У ХХІ столітті людина розширила простір своєї життєвої активності із суто реального, об'єктивно існуючого світу на мало досліджене та слабо контрольоване Інтернет-середовище, що розвивається стрімкими темпами. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології мають величезний потенціал у контексті створення нових можливостей для реалізації прав та свобод людини. У той же час, невизначеність правових рамок та принципів взаємодії людей у віртуальному світі зумовлює появу нових загроз, викликів та небезпек, що потребують вироблення ефективних механізмів протидії. Наразі переважна більшість населення світу користується перевагами цифрової ери та живе у двовимірному світі. І, якщо основи взаємовідносин людей у реальному середовищі закладалися протягом всієї історії людства та зазнавали відповідних змін у ході еволюції самого суспільства, то світ Інтернету все ще залишається вільним від регулювання простором.

Глобальна комп'ютерна мережа Інтернет щодня заповнює та змінює всі сфери життя людини – від міжособистісних стосунків та щоденних господарських справ до навчання та участі в управлінні країною. За даними Міжнародного союзу електрозв'язку у 2000 р. налічувалось 400 млн. Інтернет-користувачів, у 2015 – 3,2 млрд., [1] у 2016 – 3,8 млрд. [2], у 2017 – 4, 021 млрд. [3]. А це 53% від усього населення Землі. При цьому, кількість людей, що мають доступ до мережі Інтернет стрімко зростає.

Що ж до соціальних мереж, то кількість їх користувачів також збільшилася, порівнюючи з 2015 р., на 21%. У 2016 р. людей, зареєстрованих у соціальних мережах, зафіксовано на рівні 2,8 млрд користувачів, [2] у 2017 – 3,196 млрд. [3]

Нові інформаційні технології кардинально змінили картину спілкування людей, і очікуються ще більші зміни. У той же час право не поспіває за стрімким розвитком технологій, які відразу й осмислити непросто. Оскільки природа людини не змінюється, нові технології несуть не тільки небачені можливості для інтелектуального і технічного прогресу, але й несподівані засоби і способи вчинення злочинів. Поняття прав людини у звичному для суспільства значенні зазнали й продовжують зазнавати впливу Інтернету як віртуального середовища, в якому можуть реалізовуватися та порушуватись права й свободи людини.

Тому видається надзвичайно важливим осмислення сутності інформаційних суспільних відносин у нових умовах і формулювання нових гарантій прав людини.

Глобальна комп'ютерна мережа Інтернет стала суспільно важливим ресурсом. Люди, спільноти, органи державної влади та приватні компанії здійснюють свою діяльність через мережу Інтернет і законно сподіваються на те, що матимуть доступ до Інтернет-послуг, які будуть безпечними та надійними. Крім того, ніхто не повинен підлягати неправомірному, безпідставному або неспівмірному втручанню в реалізацію своїх прав і свобод при користуванні Інтернетом.

Хоча уявлення про особисті права і свободи – право на вільний доступ до мережі Інтернет, право на приватність, свободи думок, совісті, слова, інформації, друку та інших – суттєво змінилися з появою Інтернету, концепція дотримання прав і свобод людини залишилася незмінною.

Основними міжнародними документами, які гарантують права і свободи людини, є Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Конвенція про захист основних прав і основоположних свобод 1950 р., Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р., Конвенція про права дитини 1989 р. та ін.

Задля просування ідеї дотримання і захисту прав і свобод людини в мережі Інтернет міжнародними організаціями розробляються та впроваджуються низка рекомендацій, конвенцій, керівництв тощо. Питання дотримання і захисту прав і свобод людини в мережі Інтернеті розглядаються в документах Організації Об'єднаних Націй, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій. Держави змінюють національне законодавство задля реалізації прав і свобод людини в мережі Інтернет.

Ідея застосування поняття прав і свобод людини до управління Інтернетом виникла під час Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства в 2003 р. (м. Женева, Швейцарія) і отримала широке схвалення на Туніському саміті з питань інформаційного суспільства в 2005 р. На III Форумі з управління Інтернетом у 2008 р. (м. Хайдарабад, Індія) учасники погодилися з тим, що розвиток прав людини і розвиток мережі Інтернет тісно пов'язані між собою. Інтернет-середовище повинно забезпечувати дотримання прав і свобод людини.

На своїй 32-й сесії 27 червня 2016 р. Рада ООН з прав людини ухвалила резолюцію «Заохочення, захист і здійснення прав людини в Інтернеті», в якій підтверджує, «що ті ж самі права, які людина має в офлайн-середовищі, повинні також захищатися в онлайн-середовищі». Зокрема, це стосується права на свободу вираження поглядів. Згідно позиції Ради, право вільно виражати свої думки та погляди має бути захищено без жодних перешкод у будь-який спосіб. Так, можуть бути використані будь-які медіа та будь-який технічний спосіб і це є гарантією ст. 19 Загальної декларації прав людини 1948 р. та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р.

Рада ООН з прав людини закликає країни максимально просувати та покращувати доступ до мережі Інтернет та запроваджувати спеціальні процедури щодо нагляду за дотриманням прав і свобод Інтернет-користувачів.

У 2011 р. Комітет міністрів Ради Європи в Декларації про принципи управління Інтернетом підкреслив своє бачення Інтернету, орієнтованого на людину й побудованого на

засадах поваги до прав і свобод людини. У 2012 р. Комітет міністрів Ради Європи створив Комітет експертів із прав Інтернет-користувачів (MSI-DUI), завданням якого стало «не створення нових прав людини, а дослідження можливості застосування вже існуючих прав до Інтернету». У 2014 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію CM/Rec(2014)6 та зазначив, що держави-члени зобов'язані забезпечити для всіх права людини та основні свободи, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположні свободи 1950 р. Це зобов'язання також діє в контексті використання мережі Інтернет. У Рекомендації підкреслюється, що існуючі права людини та основні свободи рівною мірою відносяться як до реального життя, так і до Інтернет-середовища. Ніхто не повинен бути об'єктом незаконного втручання в здійсненні їх прав людини та основних свобод при роботі в мережі Інтернеті.

У 2014 р. Рада Європи представила Керівництво з прав людини для Інтернет-користувачів, в якому пояснюються права і свободи людини на практиці в контексті Інтернету, як вони можуть бути реалізовані і як можуть бути захищені кожною людиною. Дане Керівництво засноване на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., інших конвенціях Ради Європи та інструментах, які розкривають різні аспекти захисту прав і свобод людини.

Слід зазначити, що визначенню прав дітей в мережі Інтернет, традиційно, приділяється особлива увага з боку міжнародних організацій, державних структур, приватних компаній і науковців. Рада Європи в Керівництві з прав людини для Інтернет-користувачів також наголошує, що діти та молодь мають право на особливий захист і допомогу при роботі в мережі Інтернеті.

Поява Інтернету змусила поглянути на питання захисту приватності під новим кутом. Фактично, мережа Інтернет дозволяє з легкістю відслідкувати інформаційну активність користувачів. Доступність даних, розміщених в мережі Інтернеті для практично необмеженого кола осіб, робить Інтернет-користувачів надзвичайно вразливими, ставлячи під сумнів існування мережевої приватності як такої.

В Інтернет-середовищі відбувається переплетіння величезного потоку користувачів. Інтернет сьогодні став універсальним способом і засобом зберігання інформації. Процес обміну відомостями став набагато простішим, швидшим та в багатьох випадках безкоштовним.

В Інтернеті зберігається надзвичайно велика кількість різної інформації, більшість яких розміщується в соціальних мережах: починаючи з дати та місця народження, навчання, роботи та завершуючи тим, де ви проводите свої вихідні та відпочиваєте. Інтернет-користувачі стали ділитися в мережі майже з усіма аспектами свого життя. Однак, сьогодні не має впевненості, що персональні відомості в мережі Інтернет є стовідсотково захищеними.

Враховуючи весь обсяг інформації, яка розміщується у популярних соціальних мережах, Інтернет провайдери зберігають та контролюють більше даних про повсякденне життя та соціальні взаємодії людей, ніж свого часу мали тоталітарні уряди ХХ століття. Тому наразі стає актуальним питання захисту персональних відомостей у мережі Інтернет.

Право на захист персональних відомостей та конфіденційність є старим основоположним правом людини, яке отримало нову та особливу актуальність з поширенням і розвитком інформаційних технологій.

Суть проблеми полягає в тому, що при використанні мережі Інтернет значні обсяги персональних відомостей часто обробляються, а буває і передаються, без чіткої згоди чи навіть інформування про їх обробку.

Яскравим прикладом є комп'ютерна пошукова система: одного разу здійснивши пошук готелю в іншому місті, Інтернет пропонуватиме вам різноманітні готелі вже на інших сайтах у вигляді реклами. Таке запам'ятовування наших рухів у мережі значно полегшує подальше життя. Водночас є негативні аспекти: існує величезна кількість потенційних зловживань за допомогою володіння нашими даними, які можуть коливатися від прямого визначення змісту нашої інформації за допомогою цільової реклами до свідомої та зловмисної маніпуляції з тим, що ми бачимо та здійснюємо в мережі Інтернет, що призводить до впливу на нашу свідомість, як споживача.

Яскравим прикладом дієвості механізмів захисту персональних відомостей про особу є Естонія. Кожен громадянин цієї країни має спеціальні ідентифікаційні картки, які містять багато важливої інформації про її власника. Ці картки використовуються не лише для ідентифікації особи, а ще й для здійснення різних фінансових операцій, включаючи проїзд у громадському транспорті. Вся інформація про особу зберігається у спеціальній базі даних, до якої мають доступ правоохоронні органи та спеціальні служби. Враховуючи цей факт, кожна особа має можливість переглянути, хто цікавиться особистою інформацією про неї, а також має право вимагати пояснень, з яких підстав та чи інша особа або спецслужба цікавиться ним. [4]

Отже, основною вимогою щодо захисту персональних відомостей є те, що зібрані особисті відомості мають бути достатньо захищеними, персональні дані повинні збиратися, використовуватися та надаватися за згодою особи, а також особа повинна мати доступ до особистих даних, що збираються про неї, включаючи можливість виправлення або видалення неправдивих відомостей.

З метою належного дотримання та захисту прав і свобод людини в мережі Інтернет, необхідно враховувати саму природу мережі Інтернет не лише як інформаційного, але й комунікаційного простору. Україна повинна розробити та впровадити ефективні національні механізми реалізації прав і свобод Інтернет-користувачів, зробити їх доступними для широкого кола населення, а правові інструменти захисту порушених прав і свобод – зрозумілими та ефективними. Суттєву роль у цьому процесі, окрім органів державної влади, повинні відігравати громадянське суспільство та приватний сектор, зокрема, Інтернет-індустрія.

Для належного дотримання та захисту прав і свобод людини в мережі Інтернет українськими органами влади із залученням та ефективною співпрацею з недержавними структурами рекомендуються до виконання наступні заходи:

- розгорнути широкомасштабну та комплексну просвітницьку програму, спрямовану на формування необхідних навичок, умінь та знань про дотримання та захист прав і свобод людини в мережі Інтернет з урахуванням віку, стану фізичного здоров'я, рівня освіти, географічного місця проживання особи тощо; розробити та започаткувати масові курси з прав Інтернет-користувачів на основі відкритих платформ дистанційного навчання;

- відновити або започаткувати оновлені державні цільові програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-

комунікаційних технологій, включити до навчальних програм загальноосвітніх закладів основи безпечного користування мережею Інтернет та ознайомлення з правами Інтернет-користувачів; надзвичайно важливо створити належні умови та механізми навчання дітей безпечному та свідомому поведженню в мережі Інтернет;

- розробити відповідні перекваліфікаційні програми для суддівського корпусу, спрямовані на покращення обізнаності суддів з відповідною прецедентною практикою Європейського суду з прав людини щодо реалізації та захисту прав і свобод людини в мережі Інтернет та набуття навичок їх застосування при вирішенні конкретних справ;

- забезпечити ефективне функціонування судових та позасудових механізмів захисту прав і свобод людини в мережі Інтернет; довести до відома Інтернет-користувачів інформацію про наявні засоби правового захисту; вдосконалити та розширити функціонування «гарячих ліній», забезпечити можливості зворотного зв'язку для Інтернет-користувача, який повідомив про порушення;

- проводити регулярний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини в мережі Інтернет в Україні з метою своєчасного виявлення проблемних моментів і створення максимально сприятливого та ефективного правового середовища; включати результати таких моніторингів до комплексної оцінки стану дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні; передбачити належне фінансування діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері просвітницької діяльності щодо прав людини та їх захисту, у тому числі прав і свобод людини в мережі Інтернет.

Література:

1. Черних О.О. Соціально-педагогічний вимір поняття «права людини в Інтернеті». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 4 (58). С.457-466.
2. Інтернет охоплює світ: вже понад 50% населення Землі є користувачами Всесвітньої павутини // ЕнергоЛайф.інфо: сайт. URL: <http://energolife.info/ua/2016/Science/2594/> (дата звернення: 02.04.2018).
3. Число Інтернет-користувачів у світі перевищило позначку в 4 мільярди // i.ua.tv. сайт. URL: <http://i-ua.tv/index.php?newsid=12679> (дата звернення: 02.04.2018).
4. Куценко С. Захист особистих та персональних даних і Інтернеті: проблеми законодавчого врегулювання // Українське право: сайт. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/zakhist-osobistikh-ta-personalnikh-danikh-v-interneti-problemi-zakonodavchogo-vregulyuvannya/ (дата звернення: 02.04.2018).

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВІЛЬНИХ І ЧЕСНИХ ВИБОРІВ

Марцеляк Олег Володимирович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ключові слова: вибори, виборчі права, спостереження за виборами, міжнародні спостерігачі

Для гарантування об'єктивності виборів, проведення виборчої кампанії в Україні на демократичних засадах, недопущення порушень прав учасників виборчих перегонів і забезпечення контролю громадськості і міжнародної спільноти за вітчизняним виборчим процесом законодавством передбачено інститут офіційних спостерігачів. Участь спостерігачів на виборах є важливою гарантією прозорості виборів, обов'язковим складником їх демократичності. Спостерігачі призначаються з метою здійснення контролю за процедурою голосування, підрахунком голосів, оформлення виборчої документації та іншої діяльності виборчих комісій в період проведення голосування й встановлення його результатів. Їх присутність у виборчих комісіях, на дільницях для голосування сприяє недопущенню фактів порушень виборчих прав громадян та виборчого процесу, зміцненню впевненості виборців у демократичності і справедливості виборів, визнанню на міжнародному рівні легітимності їх результатів. Як зазначається у спеціальній літературі: “Незалежне спостереження за виборами, наявність системи контролю з боку громадськості є важливим аспектом організації виборчого процесу та гарантією забезпечення його “прозорості” і відкритості. Атмосфера гласності виборчої кампанії, присутність спостерігачів на виборчих дільницях у день виборів підвищує впевненість громадян у чесності і справедливості виборів, сприяє їх активній участі у виборчому процесі. Крім того, це надає можливості оцінити легітимність результатів виборів, а виявлення та аналіз найбільш істотних порушень виборчих процедур сприяє удосконаленню виборчого законодавства та виборчих технологій.” [1, с. 221]

Фахівці виділяють політичне, правове та суспільне значення інституту офіційних спостерігачів. Політичне, на їх думку, полягає передусім у відкритості, прозорості процесу виборів; доступності громадськості як вітчизняної, так і закордонної для отримання відомостей про його перебіг як різновиду політичного процесу; його складової та органічної частини; політичні позиції його суб'єктів, особливості їхньої взаємодії під час виборчого процесу; застосовувані в ньому виборчі технології тощо. Іншим моментом політичного плану називається можливість неупередженого інформування громадськості з альтернативних джерел про перебіг виборчого процесу та його результати.

Правове значення інституту офіційних спостерігачів полягає у правовому закріпленні впливу інститутів громадянського суспільства на формування чільного елемента політичної системи України – єдиного органу законодавчої влади, у підкріпленні інституту прямого народовладдя, яким є вибори парламенту; вагомим інструментом громадського спостереження; надання виборчому процесу додаткових стимулів перебувати в законному та правомірному річищі; додатковими стримувальними та обмежувальними засобами для діяльності органів і посадових осіб державної влади щодо неможливості використання адміністративного ресурсу задля надання допомоги провладним партіям і блокам під час

виборчого процесу, тобто незаконного втручання в зазначений процес із метою спотворення народного волевиявлення.

Суспільне значення інституту офіційних спостерігачів виявляється у прискоренні політичної соціалізації громадськості; вихованні виборчого корпусу в атмосфері демократичних цінностей; прищепленні в суспільстві атмосфери панування правового закону, інших принципів і норм правової державності; розширенні каналів і можливостей впливу суспільства на порядок заміщення виборних посад у країні; наданні додаткових інформаційних каналів і можливостей інформування спільноти про перебіг виборчого процесу і його результати [2, с. 459-460].

На наш погляд, можна виділити також міжнародне значення інституту офіційних спостерігачів, яке полягає у прояві довіри держави до інших країн, міжнародних організацій, їх представників; створенні їм сприятливих умов для контролю за ходом виборчого процесу, дотриманням вимог національного виборчого законодавства; інформуванні міжнародної спільноти про хід виборів в Україні та їх результати. Наявність іноземних (міжнародних) спостерігачів свідчить про демократичність країни, створює їй імідж відкритої держави, країни, яка прагне приєднатися до вироблених світовою спільнотою міжнародних виборчих стандартів.

На користь нашого підходу свідчить і те, що міжнародна спільнота протягом останнього часу все більше приділяє увагу питанню спостереження за виборами в тому числі й через розробку різноманітних стандартів у цій сфері. Зокрема, першим актом, який на міжнародному рівні визнав необхідність здійснення спостереження за виборами, є Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ від 29 червня 1990 р. У п. 8 цього документа вказано: “Країни-учасники вважають, що присутність спостерігачів, як іноземних, так і місцевих, може поліпшити виборчий процес у країнах, де відбуваються вибори. Вони ... запрошують спостерігачів з будь-яких інших країн ОБСЄ та інших відповідних приватних інституцій та організацій, які можуть виявити бажання спостерігати за виборами для контролю за національними виборчими процесами в рамках, дозволених законодавством. Вони так само повинні намагатися сприяти проходженню подібного процесу виборів на рівні нижчому від національного. Такі спостерігачі не повинні втручатись у виборчі процедури” [3, с. 216].

Провідне місце у формуванні доктрини спостереження за виборами як засобу забезпечення вільних і чесних виборів належить Венеціанській Комісії, яка стоїть у витоків Кодексу належної практики у виборчих справах, який був схвалений Венеціанською Комісією у 2002 р. та Керівництва про міжнародно визнаний статус спостерігачів на виборах, схвалений Радою з демократичних виборів та Венеціанською Комісією у 2009 р.

Не слід залишати поза увагою і Декларацію принципів міжнародного спостереження за виборами та Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами, прийняті ООН 27 жовтня 2005 року. Саме Декларація принципів міжнародного спостереження визначила сутність міжнародного спостереження за виборами – це систематичне, всебічне і точне збирання інформації про законодавство, процеси та інституції, пов’язані з проведенням виборів, та інші фактори, що стосуються загального виборчого середовища; безсторонній та професійний аналіз такої інформації; та розробка висновків щодо характеру виборчого процесу, заснованих на найвищих стандартах точності інформації та безсторонності аналізу. Міжнародні спостерігачі за виборами повинні, настільки можливо, надавати рекомендації

щодо поліпшення цілісності та ефективності виборчого процесу та процесів, пов'язаних з ним, водночас не втручаючись у них і не перешкоджаючи цим процесам. Декларація спеціально підкреслює, що міжнародне спостереження за виборами повинно проводитися з повагою до суверенітету держави, яка проводить вибори, і з повагою до прав людини, які має народ цієї країни. Міжнародні місії спостереження за виборами повинні поважати закони країни перебування, її органи влади, у тому числі органи адміністрування виборами, і діяти у спосіб, сумісний з повагою і підтримкою прав людини і основоположних свобод [4].

Прийняття цих міжнародних документів щодо спостереження за виборами мала наслідком появу як національних так і міжнародних спеціальних спостережних інституцій. Наприклад, у Болгарії функціонує Болгарська співдружність за чесні вибори та громадянські права (БСЧИГП), у Румунії – Демократична асоціація (Asotiatia pro Democratia), яка здійснює моніторинг та веде просвітницьку діяльність з роз'яснення чинного виборчого законодавства, організує форуми кандидатів по всій країні, проводить навчання спостерігачів. У Сербії такою організацією є CeSID, у Киргизстані – Коаліція за демократію і громадянське суспільство, в Казахстані – Республіканська мережа незалежних спостерігачів, у Словаччині – коаліція організацій “Obcanske oko”, в Україні – Всеукраїнська громадська організація “Комітет виборців України”. Можна серед цих організацій назвати і Африканську громадську організацію (GERDDES), яка базувалася в Беніні, і за ініціативою якою було організовано місії спостереження за виборами та програми навчання спостерігачів більш ніж у 15 західно-африканських країнах [3, с. 217-218].

На міжнародному рівні досить ефективно у сфері спостереження за виборами зарекомендувало себе Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДПІЛ), яке є головною установою ОБСЄ, уповноваженою надавати допомогу державам-учасникам у забезпеченні поваги до прав людини та основоположних свобод й дотримуватися верховенства права, сприяти дотриманню засад демократії та розбудовувати, зміцнювати і захищати демократичні інститути. Зазначена інституція виробила методологію здійснення спостереження за виборами. Відповідно їй процес спостереження починається з направлення в країну Місії з оцінки потреб (Needs Assessment Mission), яка, зазвичай, розпочинає свою роботу за кілька місяців до виборів і дає попередню оцінку передвиборчій ситуації в тій чи іншій країні щодо підготовки до виборів. В подальшому на підставі цієї оцінки робиться висновок щодо доцільності присутності місії БДПІЛ на даних виборах і при цьому беруться до уваги такі питання:

- 1) відповідність правових засад виборів зобов'язанням ОБСЄ;
- 2) дотримання основних прав і свобод;
- 3) існуюча система стримувань і противаг;
- 4) рівень готовності органів, відповідальних за організацію виборів;
- 5) рівень суспільної довіри до органів, відповідальних за проведення виборів і до організації виборів;
- 6) умови для діяльності засобів масової інформації;
- 7) система подання та розгляду скарг і апеляцій;
- 8) рівень активності громадянського суспільства;
- 9) виконання попередніх рекомендацій БДПІЛ [5, с. 206].

Практика свідчить, що своїх спостерігачів на вибори направляють також інші міжнародні інституції, наприклад, Парламентська Асамблея Ради Європи, Європейського

Парламенту та ін. . Інститут таких спостерігачів розглядається як вияв довіри між державами і як свідчення прагнення цих країн і міжнародних організацій сприяти демократизації виборчого процесу¹.

Перевага іноземних спостерігачів полягає і в тому, що уряду та іншим адміністративним органам країни, важче здійснювати на них тиск, ніж на вітчизняних спостерігачів. Позитив від діяльності офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій полягає також у тому, що їх спостереження практично не обмежується часовими рамками. У “Керівництві зі спостереження за виборами” ОБСЄ чітко розрізняється “довгострокове” і “короткострокове” спостереження. “Довгострокові спостерігачі працюють протягом усіх стадій виборів, тоді як короткострокові – присутні в основному в день виборів. Метою довгострокового спостереження є набуття поглиблених знань про різні стадії виборчого циклу. Метою короткострокового спостереження є виконання більш класичних обов’язків спостереження за виборами. Воно забезпечує широку присутність спостерігачів на території всієї країни для оцінки останніх днів виборчої кампанії, дня виборів і підрахунку голосів” [7, с. 237]. Зазначене ще більше підвищує статус офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій і робить їх роботу значно ефективнішою. Хоча ми вважаємо, що необхідно дещо розширити повноваження офіційних спостерігачів в Україні, наприклад, дати право офіційним спостерігачам від іноземних держав та міжнародних організацій отримувати копії протоколів про підрахунок голосів й встановлення результатів голосування, інших документів тощо. Слід також у виборчому законодавстві України чітко передбачити перелік підстав та порядок відмови Центральною виборчою комісією в реєстрації офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій.

Література:

1. Вибори Президента України – 1999: Інформ.-аналіт. видання /Центральна виборча комісія; Ред. кол.: М.М. Рябець (гол.) та ін. – К.: ЦВК, 2000. – 450 с.
2. Коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / [За заг. ред. А.І. Мартинюка]. – К.: Юридична думка, 2006. – 704 с.
3. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / [За заг. ред. Радченка Є.В.]. – К.: Факт, 2003. – 258 с.
4. Declaration of Principles for International Election Observation and Code of Conduct of International Election Observer and Pledge to Accompany the Code of Conduct of International Election Observer [Електронний ресурс] //http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)036-e
5. Нестерович В.Ф. Виборче право України: Підручник. / В.Ф. Нестерович. – К.: Вид-во Ліра-К, 2017. – 504 с.
6. Автономов А. С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник / А. С. Автономов. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 547 с.
7. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации : учебник для вузов / [отв. ред. А. В. Иванченко]. – М. : Норма, 1999. – 856 с.

¹ Хоча, незважаючи на це, ряд країн (наприклад, США та значна частина держав Західної Європи) не визнають іноземних спостерігачів як ефективну форму контролю на виборах і не допускають їх для його здійснення під час голосування [6, с. 190-191].

**ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ПРАВДУ, ЗНАНИЕ ИСТИНЫ И СПРАВЕДЛИВОСТЬ:
ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ
В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО МИРОПОРЯДКА И
ГЛОБАЛЬНОЙ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ**

Жук Наталья Анатольевна,

доцент кафедры государственно-правовых дисциплин юридического факультета
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина,
доцент, кандидат юридических наук

Ключевые слова: правда Божия, справедливость, знания, истина, симулякры, глобальная гибридная война, психо-информационная война, мир-система, капитализм, спекулятивный (финансовый) капитал, корпоратократия.

*Ищите же прежде Царства Божия и правды Его,
и это все приложится вам.*

Евангелие от Матфея, 6:33

Плод же правды в мире сеется у тех, которые хранят мир.

Соборное послание Святого Апостола Иакова, 3:18

В условиях новой глобальной войны (а о том, что «Третья мировая война уже началась, частично...», еще 13 сентября 2014 года заявил Папа Римский Франциск I на торжественной мессе в ходе церемоний, посвященных 100-летию начала Первой мировой войны) [2], протекающей в новом для человечества гибридном формате, ключевую роль в котором выполняют информационно-пропагандистские инструменты, нацеленные на манипулирование сознанием человека, слова «истина», «правда» и «справедливость», составляющие основу христианской этики и традиционно входящие в круг важнейших ценностей православных людей, приобретают особое звучание и исключительное значение.

Ибо очевидное постоянное и крайне агрессивное воздействие на сознание и волю человека, осуществляемое традиционными и альтернативными СМИ, а также целым рядом симулякров (пользуясь терминологией Жана Бодрийара [3]), находящихся под абсолютным контролем спекулятивной корпоратократии, в том числе, в контексте задачи трансформации человека из Богоподобной и, следовательно, малоуязвимой для грехов и пороков, личности в нечто противоположное, неизбежно сопровождается подменой истинных ценностей и использующихся для их обозначения понятий, наполнением их ложным смыслом, взломом историко-культурных кодов и сломом всевозможных человеческих идентичностей. А также - дискредитацией, деформацией и даже попыткой демонтажа (и, надо признать, в отдельных системах небезуспешно!) тех институций, которые традиционно служили человеку живительным источником на пути его духовных исканий, его оплотом и опорой в материальной части его земного пути – прежде всего, традиционной семьи с мамой и папой; религии, понимаемой со времен Августина Блаженного как «воссоединение, возобновление когда-то утерянного союза между человеком и Богом» [4]; государства как высшей формы

политического единения людей; и мира как системы мирного сосуществования всех народов, и их заменой, по терминологии пропагандистов-иезуитов, «прогрессивными формами», являющихся, по сути, противоположностью правильных форм человеческого бытия, пародиями на них: традиционной семьи – ее богомерзским содомитским извращением, государства – замешанной на спекулятивном финансово-банковском капитале корпоратократией, христианства – сатанизмом, мира – повсеместным «управляемым хаосом» и перманентными войнами «всех против всех».

Ситуацию значительно ухудшает то, что с момента провозглашения в какой бы то ни было социальной системе торжества т.н. буржуазных (капиталистических) ценностей равенства, свободы (либерализма), плюрализма, гласности и независимости СМИ, эти принципы не только входят в политико-правовой и вербально-обывательский обиход, но занимают прочное место на уровне индивидуального и коллективного бессознательного, воспринимаясь как исключительная реальность и истинная ценность. Следовательно, все, что осуществляется под их лозунгами и в их контексте, приобретает сакральный характер, а все, что не укладывается в их формат, должно быть отброшено и утилизировано. Таким образом, лежащие в основе капиталистического мировоззрения и миропорядка т.н. либеральные ценности в итоге способствуют установлению не только наиболее бездуховного и безнравственного, но и одного из самых тоталитарных и не допускающих альтернатив режимов.

Так, скажем, в условиях провозглашенного капиталистической системой идеологического плюрализма практически невозможно существование и продвижение социалистической и коммунистической идеологий в качестве социально-экономических альтернатив, что противоречит пониманию «плюрализма». С другой стороны, плюрализм в религиозной сфере в условиях капитализма обусловил возможность легализации церкви Сатаны и признания сатанизма одной из легальных религий США [5], что априори противоречит здравому смыслу, на котором якобы основан капиталистический тип мышления. Соответствующим образом, принцип равенства, понимавшийся ранее как равенство всех перед лицом капиталистического закона, за последнее десятилетие преобразовался одновременно в принцип толерантности, который на самом деле следует понимать как «уравнивание всех во грехе», и принцип позитивной дискриминации, полностью отвергающим даже в своем названии принцип равенства.

Следует признать, что в заданных исторических обстоятельствах человеку крайне сложно оказывать сопротивление осуществляемому на него психо-информационному давлению, в том числе, ввиду утраты им дара различения добра и зла, греха и благодати, правды и лжи, праведного и неправедного, справедливого и несправедливого, информации и дезинформации, истины (знания) и неведения, морали и аморальности. Аналогичным образом обстоит дело и в политико-правовой сфере, в которой сегодня даже специалисту в этой области крайне сложно суметь уловить и, тем более, признать несоответствие между фактическим и формальным, провести различие между реальным и иллюзорным.

«Право каждого на образование», «право на информацию», «независимость средств массовой информации» - хорошо известные выражения, представляющие собой, в идеале, ключевые фундаментальные постулаты и системообразующие принципы современного конституционализма, а также демократического и правового государства, т.е. систем «де-юре» - систем, которые сегодня, увы, существуют преимущественно только в особой, не

выходящей за рамки формализма, юридической реальности. А наряду с этим - куда более реальные своей жизненной силой явления «дезинформации», «карманных СМИ» и «продажных журналистов», «информационных фальшивок («фейков») и «информационных вбросов», «постановочных съемок» и «информационных провокаций» - далеко неполный набор тех элементов, которые одновременно и отображают, и формируют современную государственно-правовую действительность существующей «де-факто» мир-системы.

Ощущение и осознание этой очевидной дуальности окружающего нас бытия заставляют более пристально посмотреть на то, что же вызвало ее появление и что послужило инструментами этого несоответствия; каковы тактические, стратегические и конечные цели такого состояния дел; наступление каких негативных последствий для человека и человечества это уже вызвало, и какие будущие угрозы таит в себе потенциал этой двойственности. Понятно, что в рамках данной работы мы можем только в общих фразах наметить лишь ключевые направления поиска ответов на эти и другие сопредельные с ними вопросы, лежащие, по нашему убеждению, одновременно в двух диалектически взаимосвязанных между собой плоскостях – материальной и духовной.

Итак, эта окружающая нас мир-система существует помимо, независимо и вопреки замечательным международным, государственно-конституционным и институционально-правовым фасадам, ставшими лишь декорациями для разворачивающейся на наших глазах глубочайшей трагедии человечества, все более погружающегося в мир лжи и постановочных иллюзий. И это требует вскрытия ее истинной сущности, ее социальной природы, ее причинно-следственных связей, ее пороков - иными словами, ее характеристики. Определенный свет на это проливает методология мир-системного анализа, разработанная Иммануилом Валлерстайном [6]. Согласно ей, современная капиталистическая мир-система, зародившаяся в т.н. «длинном 16-м веке» (условно 1450—1650 годы) и постепенно охватившая собой весь мир, характеризуется стремлением к бесконечному накоплению капитала, делением на центр, полупериферию и периферию, иерархическим неравенством распределения и заинтересованностью стран «центра» капитализма в слабости стран его периферии. Отсюда – всевозможные войны, разжигание вражды и ненависти. Таким образом, эта мир-система – спекулятивная и империалистическая - отличается полным отречением от истины, правды и справедливости – всего того, что составляет главные ценностные ориентиры для гармоничного развития личности и человечества в целом, ибо всемерно культивирует и продвигает пороки, проистекающие из сребролюбия, властолюбия и сладострастия, включая вражду, ненависть, зависть и содомию.

Соответственно, преодолеть присущую ей греховно-материальную природу можно, только преодолев собственно капитализм, т.е. выйдя за его пределы. И первым шагом на этом пути должно стать осознание наличия порожденных этой мир-системой бездуховности и сатанизма, как результата борьбы с христианским Откровением и его этикой под прикрытием идей свободы и религиозного плюрализма. Наилучшим же способом для этого видится поиск Правды Божией как источника, способного развить в человеке дар различения – тот личностный инструмент, который поможет преодолеть неведение, уберечь от греха и лжи и пролить свет истины (знания) в вопросах правды и справедливости. Вот что об этом говорят «святые отцы» и ревнители православной веры: «Нужно всегда помнить, что Бог есть не только любовь, но и правда, и Он милует праведно, а не по произволу... Миловать, когда правда не удовлетворена, не допустила бы правда, но, когда удовлетворена правда,

сама правда требовала помилования» (Святитель Феофан Затворник) [7]. «Правда Божия – справедливость, одно из имен Бога, как высшей нравственной истины. ... Бог Праведен по самому Своему естеству... Он осознает высшую Правду, как высочайшее благо и никогда не действует вопреки Справедливости. ... Правда Божия не противоречит любви, потому что любовь без правды вырождается в попустительство греху» (архим. Алипий (Кастальский) [8].

Источники:

1. Евангелие (Новый Завет и Псалтырь).
2. Папа Римский: Третья мировая война уже началась // <https://korrespondent.net/world/3418408-papa-rymskyi-tretia-myrovaia-voina-uzhe-nachalas>
3. Жан Бодрийяр. Симулякры и симуляции (философский трактат) // текст на эл.ресурсе: http://lit.lib.ru/k/kachalow_a/simulacres_et_simulation.shtml
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki//Религия>
5. https://ru.wikipedia.org/wiki//Церковь_Сатаны
6. И. Валлерстайн. Мир-системный анализ // Эл. ресурс: <https://nsu.ru/filf/rpha/papers/geoecon/waller.htm>
7. Эл. ресурс. / Правда Божия // <http://azbukaspaseniya.ru/biblioteka/pravda-bozhiya.html>
8. Эл. ресурс / Правда Божия // <https://azbyka.ru/pravda>

ПРАВА ДИТИНИ: НУЛЬОВА ТОЧКА

Завгородня Юлія Степанівна,
старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

Ключові слова: Декларація про права дитини, дитина, Конвенція про права дитини, права дитини.

У останні роки значно активізувались дослідження вітчизняними науковцями проблематики прав людини. На нашу думку, пов'язано це передусім із черговою «хвилею» актуалізації європейського вибору України. Адже зрозуміло, що в межах більшості території колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік права людини фактично нівелювались (хоча при цьому акцент робився на так званих соціально-економічних правах), що підкріплювалось офіційною ідеологією (згадаємо слова Леніна про те, що «у нас не має нічого приватного», тому робився висновок про неможливість навіть виокремлення права публічного і права приватного), а відтак і доктрина прав людини, яка сформувалася радянською юриспруденцією, не відповідає реаліям сьогодення, більш того, можна стверджувати, що є антагоністичною до ідей верховенства права, демократичної та правової держави. Більш того, на думку багатьох вітчизняних науковців саме в межах європейської

культури і виникає ідея прав людини. Водночас, слід зауважити, якщо вітчизняною юридичною наукою і переосмислюється (змінюється) парадигма людських прав, то відносно прав дитини ситуація залишається майже незмінною. Тематика прав дитини не стала предметом комплексного дослідження, що негативно позначається на реалізації можливостей малолітньою чи неповнолітньою особою. Нерозуміння (або неправильне розуміння) прав дитини спричиняє у нашому суспільстві й не зовсім адекватне відношення до ювенальної юстиції (що, знову ж таки, призводить до нереалізованості окремих прав дитини).

Таким чином, на сьогодні проблема прав дитини є доволі актуальною для вітчизняної юридичної науки і потребує нагального вирішення, адже це не лише призведе до покращення ситуації із забезпечення прав людини в нашій державі, але і буде сприяти подальшому запровадженню європейських стандартів у цій сфері та успішності інтеграційних процесів, зокрема щодо членства України в Європейському союзі.

Слід зауважити, що питання прав людини загалом і окремі аспекти прав дитини у цілому є доволі дослідженими. Ця проблематика була предметом дослідження таких науковців як: В.І. Бойко, П. Гусак, Н.В. Кальченко, Л.О. Красавчикова, А.М. Куліш, Є.В. Перевозчикова, Ю. Підлісний, О.О. Пунда, Б. Тобес, К.О. Черевко та ін.

Водночас, не можна не відмітити, що вітчизняними вченими переважно розглядається кримінально-правовий аспект штучного переривання вагітності та пов'язані з ним питання правового регулювання цього явища у різних країнах, розвитку репродуктивної медицини та біоетики тощо. Пізнавальними у аспекті нашого дослідження є висновки К.О. Черевка, який дослідивши окремі аспекти генези юридичної відповідальності за незаконне штучне переривання вагітності вказує наступне: «по-перше, аналіз кримінального законодавства низки зарубіжних країн свідчить про те, що законодавець на один рівень захисту життя і здоров'я матері ставить захист життя ще ненародженої дитини. Це відображається в диференціації кримінальної відповідальності в залежності від строку вагітності та життєздатності плоду. По-друге, кримінальне законодавство більшості зарубіжних країн досить детально, не обмежуючись однією статтею КК, а декількома, або, навіть, розділами, регламентує питання, пов'язані з кримінальною відповідальністю за незаконне штучне переривання вагітності. По-третє, існує явна необхідність узгодити норми кримінального законодавства України в даному напрямку з Основами законодавства про охорону здоров'я України, що дало би можливість диференціювати кримінальну відповідальність за незаконне штучне переривання вагітності в залежності від строку вагітності та життєздатності плоду» [1, с. 22-23].

Аналіз літератури щодо прав дитини дозволяє зробити висновок, що це питання стало предметом посиленої уваги завдяки діяльності неурядових правозахисних організацій, які намагалися довести до громадськості її важливість, необхідність зважати на принципи рівності і недискримінації, поваги людської гідності кожної людини, у тому числі і дитини. Саме цього вимагає і Основний закон Української держави: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ч. 1 ст. 3 Конституції України), «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (ст. 21 Конституції України), «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені

вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом» (ч.ч. 1, 2 ст. 52 Конституції України).

Не можна не згадати у зв'язку з цим роботу колективу авторів – Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Заяць В.С. Васильєв О.В., Новосельська Т.А., Демчук М.В. – що має назву «Нерівні можливості дітей в Україні: аналіз та рекомендації для політики (на основі моніторингу щодо економічної нерівності домогосподарств та доступу дітей до послуг соціальної сфери)» (2011 рік), у якій проаналізовано стан реалізації окремих прав дітей, визначено основні фактори, що заважають цьому вкрай незадовільному стану покращитись та напрацьовано окремі пропозиції щодо удосконалення існуючої ситуації.

У цій роботі ми зосередимо увагу на одному з положень, що є важливим для правильного розуміння сутності прав дитини. *Так, першим – наріжним – питанням, яке необхідно розв'язати, є час «виникнення» прав дитини, точніше, з якого моменту у дитини визнаються притаманні їй можливості.* Відповідь, що одразу приходить на думку – права людини виникають після її народження, відтак саме з того моменту і можна вести мову про права дитини – не є такою однозначною, як це видається, з наступних причин. По-перше, національне законодавство навіть європейських держав (ми використали термін «навіть» зважаючи на перманентне використання у тому числі і нашим суспільством поняття «європейські цінності») по різному вирішує питання початку життя людини, відповідно розв'язуючи проблему співвідношення права жінки на «розпорядження своїм тілом» та правом дитини на життя. «У деяких європейських державах, зокрема, Швейцарії, Ірландії, Португалії штучне переривання вагітності дозволене лише за наявності медичних показань. В інших, наприклад, у Франції переривання вагітності допускається лише до закінчення 12-го тижня вагітності з моменту запліднення, а в подальшому – лише за наявності медичних показань. У третіх – вагітність може бути перервана за медичними та соціальними показаннями (Англія, Угорщина, Ісландія, Фінляндія та ін.)» – зазначає К.О. Черевко [1, с. 16].

Неодноразово піднімалось це питання національними судовими органами європейських держав і Європейським судом з прав людини. «Крім цієї справи і наступних судових розглядів (див. П.п. 11-25 вище), право ще не народженої дитини на життя порушувалося в різних рішеннях Верховного Суду (див., наприклад, МакГі проти Генерального Прокурора (McGee v. Attorney General) [1974] Irish Reports, стор. 264), Г. проти Ан Борд Ахтала (G. v. An Bord Uchtala) [1980] Irish Reports, стор. 32, Норріс проти Генерального Прокурора (Norris v. Attorney General) [1984] Irish Reports, стор. 36).

У справі Г. Проти Ан Борд Ахтала (G. v. An Bord Uchtala) (loc. Cit.) Суддя Волш висловив наступне:

«[Дитина] має право на життя і право на гарантії захисту від загроз його існування, незалежно до або після народження ... Право на життя безумовно включає право бути народженим, право зберегти і захистити це життя і право бути збереженим і захищеним ...» [2].

У справі «А., Б. і С. проти Ірландії» Європейський суд з прав людини зазначив наступне: «Суд також раніше зазначав із посиланням на ухвалені Комісією рішення, що законодавство, яке регулює переривання вагітності, зачіпає сферу приватного життя жінки. Суд підкреслює, що ст. 8 не може інтерпретуватися таким чином, що вагітність та її припинення без виключення належать до приватного життя жінки, оскільки під час

вагітності особисте життя жінки тісно пов'язане з життям плоду, що розвивається. Право жінки на повагу до її приватного життя повинно переважати над іншими правами і свободами, в тому числі й ще ненародженої дитини. У той час як ст. 8 не може інтерпретуватися як така, що дає право на аборт, Суд вважає, що заборона в Ірландії абортів була встановлена виходячи зі стану здоров'я та/або благополуччя, на що звертають увагу перший і другий заявники. Вимоги третього заявника стосовно неможливості зробити аборт на законних підставах в Ірландії належать до сфери дії права на повагу приватного життя і, відповідно, до сфери дії ст. 8. Відмінність підстав подання заяв першим і другим заявниками, з одного боку, і третім заявником, з іншого боку, вимагає окремого розв'язання питання про порушення ст. 8 Конвенції» [3].

Загальновідомим є визначення поняття «дитина», наведене у ст. 1 Конвенції про права дитини: «Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [4]. Однак, у Преамбулі Декларації про права дитини зазначається, що «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [5]. Аналіз наведених положень дозволяє зробити висновок, що дитина – це ще ненароджена людська істота, а також людська істота, яка не досягла 18-річного віку. При цьому, як ми з'ясували вище, не можна на міжнародному рівні визначити «точку відліку» життя плоду, з якого він вважається дитиною, зважаючи на відсутність єдиного підходу до розв'язання цього питання на національному рівні (і навіть у межах європейської культури воно вирішується по-різному).

Таким чином, наукове пізнання правових явищ загалом і прав дитини зокрема вимагає використання адекватної методології та має ґрунтуватися на положеннях, що відповідають реаліям розвитку соціуму. Тому для вітчизняної юридичної науки важливим є визначення моменту, з якого у людській особистості виникають права (чи то з моменту народження, чи то певні права має ще ненароджена дитина тощо).

Література:

1. Черевко К.О. Визначення терміну «аборт» в міжнародно-правових актах / К.О. Черевко // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – № 6. – С. 15-24.
2. Case of Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland, Application nos 14234/088, 14235/88 Council of Europe: European Court of Human Rights, 29 October 1992, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57789>.
3. Case of A, B, and C v. Ireland, Application no 25579/05 / Council of Europe: European Court of Human Rights, 16 December 2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332>.
4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – №1.
5. Декларація про права дитини від 20 листопада 1959 року // http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_384

АВТОНОМНЫЕ БОЕВЫЕ РОБОТЫ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ГУМАНИТАРНОЕ ПРАВО

Каткова Татьяна Геннадьевна,

доцент кафедры права

Национального аэрокосмического университета
им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт»,
кандидат юридических наук, доцент

Давыдов Кирилл Артемович,

студент гр. 716 ю гуманитарного факультета
Национального аэрокосмического университета
им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт»

Ключевые слова: роботы, ответственность, международное гуманитарное право.

Прогресс в области робототехники требует внимания с точки зрения юридического регулирования, в особенности разработки в области автономных боевых роботов (смертоносных автономных систем; далее – САС). На данный момент полностью автономных САС еще не существует, используются частично автономные робототехнические комплексы или беспилотные летательные аппараты (БПЛА), которые управляются оператором удаленно. Стремительное развитие технологий означает, что следующие поколения САС уже смогут функционировать без участия оператора.

Поэтому есть несколько точек зрения относительно дальнейшего развития в этой отрасли. Часть научного и гражданского сообщества считает, что САС должны быть запрещены, в США и Великобритании стартовала программа «Остановим роботов-убийц» («Campaign to Stop Killer Robots»). Также, представители Международного Комитета Красного Креста обращают внимание на такие функции смертоносного оружия как: определение, ведение, поражение цели. МККК стоит на страже прав мирного населения, и считает, что использование САС безусловно может послужить ущемлению прав человека. Другая половина – представители с центров производства робототехники считают, что военная робототехника – значительный рынок, который принесет доход приблизительно 7,5 млрд. долларов и есть сферой интересов для производителей и правительствах [1].

Профессор Сианьской политической академии Синь Пинь Сунь отмечает, что важную роль в создании международных стандартов для регулирования САС будет играть её классификация. На данный момент САС можно разделить на: 1. Управляемые дистанционно (БПЛА); 2. Полуавтоматические (управляются оператором во время взлета, посадки, заправки и загрузки боеприпасов); 3. Полностью автоматические (интеллектуальные боевые роботы). От уровня автономности непосредственно будет зависеть степень юридической ответственности за ущерб, нанесенный такими системами, а также театром военных действий, где будет действовать объект. По этой классификации можно выделить сухопутные, морские и воздушные САС. Так как на сегодняшний день робот не является объектом права, становится проблема: кто именно будет юридическую ответственность за действия САС? оператор, производитель, патентовладелец или программист?

Существующее международное гуманитарное право содержит нормы, которые используются для регулирования использования вооружения. Их можно поделить на группы:

1. Запрет и ограничение на конкретные виды вооружения в рамках международных договоров. Например, запрет на использование пуль весом меньше 400 грамм был введен в рамках Санкт-Петербургской декларации 1868 г., Гаагской декларацией 1899 был введен запрет на использование экспансивных пуль, а также на использование удушающих газов.
2. Запрет и ограничение определенных видов вооружения в рамках традиционного международного права: яда, биологического и химического оружия.
3. Общие принципы, которые регулируют использование оружия в рамках международного гуманитарного права. Это принцип разделения на военные цели и мирное население, между комбатантами и гражданскими лицами во время войны. Этот принцип берет свое начало в Санкт-Петербургской декларации 1868 г. И далее закреплён в Дополнительном протоколе I 1977 г. (статья 48). Вторым важным принципом—принцип пропорциональности. Масштаб разрушений при проведении военной операции должен равняться важности этой операции. В статье 57 Дополнительного протокола I 1977 г. говорится о том, что необходимо тщательно и грамотно выбрать методы выполнения задания и поражения цели, а также воздерживаться от операций, которые могут повлечь жертвы мирного населения. Некоторые САС могут причинить такой ущерб, который нарушает принцип пропорциональности.

Проблема САС в том, что они не могут руководствоваться «оговоркой Мартенса». Основная идея оговорки в том, что гражданским лицам и комбатантам в случаях, оговорённых в международных соглашениях, следует руководствоваться обычаями, законами человечности и требованиям общественной морали. Ф. Мартенс придает особое значение морали, справедливости, которые должны быть в основе международного гуманитарного права. У роботов нет понятия о добре и зле, о морали, нет способности о сочувствии и понятии о значении потерь [2, с.50].

Регулирование юридической ответственности и действий роботов с ИИ более сложный вопрос, так как на данный момент не определено точное определение ИИ и его реализации и существует несколько теорий его создания, а также проблем, связанных с этим, однако можно предположить, что САС третьей категории не будут созданы на основе алгоритмов, следовательно, это значит, что их также можно будет научить правилам войны, обучить правам и принципам, заложить правила поведения, и, прежде всего, права человека. Самообучаемые роботы могут представлять меньшую опасность, если правильно внедрить их в современный мир, чем создание САС на основе алгоритмов, которые представляют максимальную угрозу и имеют огромное количество проблем с их реализацией. Военные действия оказывают огромное психологическое влияние на людей, которые участвуют в них, требуют большого количества времени для подготовки, а также постоянного поддержания военного духа для максимальной эффективности в бою. Военный постоянно подвержен негативным факторам, связанных с участием в боевых действиях, что может привести к различным неожиданным исходам, а также уголовным правонарушениям. Главный плюс САС с ИИ в том, что роботы – универсальные объекты, способные заменить солдат в военных действиях, что сведет человеческие жертвы к нулю; также возможно применение в других сферах жизни, опасных для человека. Роботы, чьи действия спроектированы по алгоритму, узкоспециализированные и ограничены в своих действиях, по этому нельзя добиться полной автономности от подобных машин, следовательно, нельзя считать

субъектом права. Но роботы с ИИ, которые, возможно, появятся в дальнейшем, могут стать частью социальных отношений, потому что, руководствуясь определением ИИ – роботы такого типа способны самостоятельно анализировать ситуацию и принимать решения, подходящие к данной ситуации, а также импровизировать. В данного робота можно заложить базовые алгоритмы самообучения и подражания человеку, а также современные моральные устои, правила поведения, и т.д., что сделает возможным применение данной САС в реальных боевых действиях, т.к. они смогут руководствоваться принципами и правилами, на которых основывается реальный солдат. Данное решение поможет избежать потерь среди мирного населения в ходе проведения боевых действий, не допустить нарушения принципа пропорциональности, даст возможность соблюдать «оговорку Ф. Мартенса». В таком случае роботы такого типа могут самостоятельно нести ответственность за свои действия, вопрос только в том, какие должны быть наказания за различные правонарушения.

Помимо возможной угрозы машин человеку на данный момент есть несколько значительных проблем, препятствующих реализации подобного вида САС: 1. Проблема реализации ИИ. Ученые еще не нашли способа создать машину, способную самостоятельно принимать решения, только по заранее заложенным алгоритмам, которые машина перебирает и подбирает подходящие; 2. Проблема навигации и локализации. Для корректной и эффективной работы робота в боевых действиях необходимо совершенствование систем локализации робота для того, чтобы он мог самостоятельно определять свое местоположение в пространстве, корректно оценивал расстояние, грамотно выбирал свой маршрут с минимальной затратой по времени; 3. Питание. Нет разработок, способных питать роботов в соотношении размер-мощность. Один из способов решения – солнечные батареи, но данное решение ограничивает время функционирования роботов и делает невозможным их использование в ряде стран.

Литература:

1. Каткова Т.Г. «Автономні бойові роботи і міжнародне гуманітарне право» // Матеріали науково-практичної конференції Харківського національного університету повітряних сил ім. І. Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект» від 30 червня 2017 року— Х.:ХНУПС ім. І Кожедуба, 2017.— с.53-56.

2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юрид. фак. и вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С.84.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФІНАНСУВАННЯ ВИБОРІВ

Марцеляк Світлана Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і муніципального права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: вибори, фінансування виборів, міжнародні стандарти

Підготовка та проведення будь-яких виборів не можлива без їх відповідного фінансування, яке становить їх матеріальну основу, і має складну й структуровану систему. У зарубіжній виборчій практиці існують різноманітні підходи щодо фінансування виборчої кампанії. Це пов'язано з тим, що як пише В.Ф. Нестерович «Фінансування виборів є чи не найбільш «молодою» сферою виборчого права. Яскравим підтвердженням цьому є те, що питанню фінансування виборів аж до 90-х років ХХ століття взагалі не приділялася увага у міжнародних правових актах, що стосуються виборчого права. Навіть Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру ОБСЄ 1990 року, який доволі детально визначив стандарти демократичних виборів, обійшов стороною це питання» [1, с. 188].

Перший крок у цьому напрямку було зроблено міжнародною спільнотою 26 березня 1994 року, коли Радою Міжпарламентського Союзу була прийнята Декларація про критерії вільних і справедливих виборів, яка вперше, хоча й дещо у загальній формі, на міжнародному рівні передбачила необхідність регулювання фінансування виборів визначивши, що «до основних обов'язків держав належить регулювання за можливості фінансування політичних партій та виборчих кампаній» [2].

Надалі міжнародна спільнота звертається до цього питання в кінці ХХ ст. і це було пов'язано передусім з тим, що проведені вибори у країнах, які у 90-х роках ХХ століття стали на демократичний шлях розвитку, продемонстрували загрозливий для демократії вплив великих грошей під час проведення виборів, що вимагало вироблення міжнародних правил у цій сфері [1, с. 188].

Зокрема, до таких важливих міжнародних актів цього часу, які визначили порядок фінансування виборів, слід віднести Керівні принципи та доповідь щодо фінансування політичних партій, ухвалені Венеціанською Комісією 9-10 березня 2001 року, які встановили, що «забезпечення рівності можливостей для різних політичних сил можливе, якщо витрати на передвиборну агітацію будуть обмежені до певного максимуму, який відповідає ситуації у країні і встановлений пропорційно до кількості виборців, що їх підтримують. Держава повинна брати участь у видатках на передвиборну агітацію, надаючи кошти, що дорівнюють певному відсотку згаданого вище максимуму чи пропорційно до кількості отриманих голосів. Однак партіям, що не набрали певного порогу голосів, у такому внескові може бути відмовлено. Прозорість виборчих видатків має бути досягнута шляхом публікації кошторису агітації» [3, р. 3].

Також 7 жовтня 2002 року було прийнято Конвенцію про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасниках СНД, ст. 10 якої закріплено, що під час проведення справедливих виборів забезпечуються справедливе і гласне фінансування виборів, виборчої кампанії кандидатів, політичних партій (коаліцій). Фінансування заходів, пов'язаних з виборами, здійснюється за рахунок бюджетних коштів. Держави забезпечують у випадках і порядку, передбаченому конституціями і законами, кандидатам, політичним партіям (коаліціям), які беруть участь у виборах, виділення на справедли-вих умовах бюджетних коштів, а також можливість утворення позабюджетного фонду при виборчому органі або формування власного грошового виборчого фонду для фінансування своєї виборчої кампанії та використання для цих цілей власних грошових коштів, добровільних грошових пожертвувань фізичних і (або) національних юридичних осіб у розмірах і порядку, передбачених законами. Використання кандидатами, політичними партіями (коаліціями)

інших грошових коштів, крім тих, що надійшли до зазначених фондів, повинно бути заборонено законами і тягти відповідальність згідно із законами [4, с. 27].

Не можна залишати поза увагою і Кодекс належної практики у виборчих справах 2002 року, у якому зазначається, що фінансування виборів має забезпечувати рівні можливості політичних партій та кандидатів, а також бути прозорим. Прозорість забезпечується на двох рівнях. По-перше, вона стосується коштів, які виділяють для ведення кампанії: детальна інформація про витрату цих коштів має достеменно відобразитися у спеціальному плані рахунків. У випадку істотних відхилень від норми або перевищення встановлених законом максимальних витрат вибори визнаються недійсними. По-друге, прозорість забезпечується на рівні моніторингу фінансового становища виборних представників до їхнього вступу на посаду й після закінчення терміну їхніх повноважень. Комісія, відповідальна за питання фінансової прозорості, офіційно приймає в обраних представників декларації про їхнє фінансове становище [5, р. 18].

Проте найбільш детально до врегулювання цього питання підійшов Комітет Міністрів Ради Європи, який 8 квітня 2003 р. на 835-й зустрічі прийняв Рекомендації Rec (2003)4 «Про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній», які встановлюють загальні умови фінансування виборчої кампанії та суб'єктів виборчого процесу. Об'єктами фінансового забезпечення цим документом визначаються політичні партії і кандидати на виборах; суб'єктами можуть виступати: 1) державна й інша публічна влада; 2) приватні особи; 3) юридичні особи; 4) іноземні донори.

Зовнішнє (непартійне) фінансування партій згідно з Рекомендаціями відбувається через пожертви, під якими розуміється “будь-який свідомий акт дарування переваг економічним або іншим способом політичній партії”². У Рекомендаціях Комітету Міністрів пропонується надати державі значні повноваження у фінансуванні політичних партій. Насамперед держава повинна забезпечити дотримання таких умов у регулюванні інституту пожертв: а) публічність пожертв, зокрема, що стосується пожертв, які перевищують встановлену межу; б) можливість встановлення правил, що обмежують вартість (розмір) пожертв політичним партіям; в) вжиття заходів щодо запобігання обходу встановлених меж (розмірів) пожертв.

Інша група державних повноважень пов'язана з безпосередньою підтримкою політичних партій. Відповідно до Рекомендацій, держава повинна забезпечити підтримку політичним партіям, яку характеризують такі моменти: 1) державна підтримка має бути обмежена “розумними внесками”; 2) державна підтримка може бути фінансовою (тобто вона може бути і не фінансовою, проте в Рекомендаціях дана норма не розшифровується); 3) розподіл державної підтримки має спиратися на “цільові, справедливі і розумні критерії”; 4) державна (як і приватна) підтримка не має суперечити незалежності партій.

Рекомендації наділяють державу також значними контрольними повноваженнями щодо фінансування політичних партій. Так, відповідно до ст. 5 Рекомендацій, держава забезпечує такі вимоги до фінансування партій юридичними особами: а) щоб пожертви юридичних осіб політичним партіям реєструвалися в книгах і рахунках юридичних осіб; б) щоб акціонери або будь-який інший індивідуальний член юридичної особи були поінформовані про пожертви; в) держава повинна вживати заходів, спрямованих на

---

² Також Рекомендації передбачають можливість встановлення податкових відрахувань з пожертв політичних партій: «Фінансове законодавство може дозволяти податкові відрахування з пожертв політичним партіям. Такі податкові відрахування повинні бути обмежені».

обмеження, заборону або інше суворе регулювання пожертв від юридичних осіб, які забезпечують товарами або послугами будь-які державні служби; г) держава повинна заборонити юридичним особам, підконтрольним державі або іншим публічним владам, робити пожертви політичним партіям. Перелічені положення стосовно політичних партій Рекомендації вживають і до кандидатів та вибраних посадових осіб в режимі *mutatim mutandis* (з необхідними змінами). Таким чином, Рекомендації Комітету Міністрів ставлять під контроль держави не лише пожертви політичним партіям, а й “всім організаціям, які пов’язані, безпосередньо або опосередковано, з політичною партією або іншою організацією, що перебуває під контролем політичної партії”.

Щодо іноземних донорів, то Рекомендації не містять зобов’язуючих норм, залишаючи державам широке поле маневру: “Держави повинні конкретно обмежити, заборонити або інакше врегулювати пожертви від іноземних донорів.”

До позитивів документа Комітету Міністрів слід віднести також встановлення механізмів прозорості у фінансуванні суб’єктів виборчого процесу. Зокрема, держава наділяється повноваженнями вимагати детальних звітів, що містять усі витрати – прямі і непрямі – на виборчі кампанії, що стосується кожної політичної партії, кожного списку кандидатів і кожного кандидата [6, с. 36-37].

Виходячи з цих Рекомендацій, сьогодні державні субсидії передвиборної агітації мають місце у більшості країн світу і розглядаються як одне з паралельних джерел її фінансування. У доповіді про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі 2004 року зазначається, що «ефективна передвиборна агітація потребує суттєвих ресурсів. Партії та кандидати будуть неспроможні доносити свої програми до виборців без відповідної фінансової підтримки. Тому в сучасних демократіях політичне фінансування вважається необхідною умовою для проведення виборів. Тим не менше має бути зрозумілим, що гроші можуть призвести до корупції та нечесних політичних змагань під час виборчого процесу. Таким чином, важливо, щоб законодавство про вибори (та політичні партії) містило ясні та вичерпні положення стосовно фінансування партій та агітації» [7, р. 22].

Вважаємо, що Україні слід врахувати таку позицію міжнародних експертів. При цьому потребує удосконалення виборче законодавство України в частині розширення переліку осіб, які не мають права фінансувати вітчизняну виборчу кампанію за рахунок іноземних держав, державних підприємств, організацій, установ, підприємств, з часткою держави чи іноземного капіталу в статутному фонді більше ніж 25%, благодійних, релігійних, міжнародних організацій і т. ін.

Література:

1. Нестерович В.Ф. Виборче право України: Підручник. – К.: Вид-во Ліра-К, 2017. – 504 с.
3. Declaration on Criteria for Free and Fair Elections: unanimously adopted by the Inter-Parliamentary Council at its 154th session (Paris, 26 March 1994) // Website of the Inter-Parliamentary Council: <http://www.ipu.org/cnl-e/154-free.htm>.
3. Guidelines and Report on the Financing of Political Parties: Adopted by the Venice Commission at its 46th Plenary Meeting (Venice, 9-10 March 2001, CDL-INF (2001)008-e). – Strasbourg, 2001.
4. Конвенция о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах-участниках Содружества Независимых Государств 2002 года // Бюллетень международных договоров. – 2006. – № 2. – С.18-34.

5. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report (CDL-AD(2002)23): adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18-19 October 2002) [English edition]. – Strasbourg, 2002. – 202 p.
6. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування /За заг. ред. Радченка Є.В. – К.: Факт, 2003. – 258 с.
7. Report on electoral law and electoral administration in Europe. Synthesis study on recurrent challenges and problematic issues (CDL-AD(2006)018): Adopted by the Council for Democratic Elections and the Venice Commission. – Strasbourg, 2006.

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА СУДОВА ДОПОМОГА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Перепьолкін Сергій Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ключові слова: міжнародне співробітництво, судова допомога, запит, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, міжнародні угоди.

Правилам здійснення Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС або Суд) міжнародного співробітництва та судової допомоги з метою забезпечення безпеки потерпілих, потенційних свідків та членів їх сімей, притягнення до відповідальності винних у скоєнні тяжких міжнародних злочинів, що загрожують миру, безпеці та добробуту у відносинах як між народами, так і в середині кожного з них, та виконання призначених Судом покарань, приділяється значна увага у змісті Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут або Статут) від 17 липня 1998 р., Правилах процедури доказування та інших документах, що регламентують діяльність Суду. Їх дотримання, виконання та використання усіма державами, що сповнені рішучості покласти край безкарності осіб, які вчиняють такі злочини, і тим самим сприяти попередженню подібних злочинів, повинно гарантуватись та забезпечуватись без будь-яких умов та затримок. З цією метою держави – учасниці Римського статуту повинні забезпечити наявність на національному рівні дієвих заходів та процедур, прийнятих для реалізації всіх форм співробітництва, що використовуються Судом, а держави, що не є його учасниками, додатково узгодити таку можливість з Судом на основі спеціальної домовленості, угоди або у будь-якій інший спосіб.

Нормативно-правові підстави здійснення взаємовідносин міжнародного співробітництва та судової допомоги між МКС, з одного боку, державами-учасниками Римського статуту, державами, що не є його учасниками та міжнародними організаціями, з іншого боку, визначаються міжнародно-правовими актами та документами, що мають різну правову природу. Разом з цим, на нашу думку, вказана властивість дозволяє розділити всі підстави участі МКС у

відносинах міжнародного співробітництва та судової допомоги на дві групи: основні та додаткові. Основними нормативно-правовими підставами, безумовно, є Римський статут, Правила процедури доказування та міжнародні угоди, що укладаються від імені МКС з державами та міжнародними організаціями. Щодо додаткових підстав, то до них доречно віднести Регламент Секретаріату, Фінансові положення і правила МКС, Доповіді МКС та Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), у змісті яких, постійно наголошується на необхідності здійснення державами, ООН та іншими міжнародними і регіональними організаціями ефективного та всебічного співробітництва і допомоги з МКС.

Природно, що основний обсяг міжнародного співробітництва та допомоги здійснюється Судом з державами – учасниками Римського статуту (далі – держава-учасниця), Частина 9 якого визначає загальні засади взаємодії між ними, а Глава 11 Правил процедури доказування, виступає безпосереднім інструментом для застосування відповідних положень Римського статуту.

Так, відповідно до ст. 86 Статуту, держави-учасниці зобов'язуються всебічно співпрацювати з Судом в проведенні ним розслідування злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, і здійсненні кримінального переслідування за ці злочини. У свою чергу, відповідно до ст. 87 Статуту, Суд має право звертатися до держав-учасниць з запитами (проханнями) про співробітництво, зміст яких, разом із пов'язаними з ними документами, повинні зберігатись запитуваною державою в таємниці, за винятком випадків, коли їх розкриття, в допустимих межах, є необхідним для виконання запиту [1].

Запити Суд може надсилати державі-учасниці дипломатичними або будь-якими іншими каналами, визначеними такою державою під час висловлення згоди на обов'язковість Римського статуту для неї. В окремих випадках, коли це доцільно, запити можуть також надсилатися через Міжнародну організацію кримінальної поліції або через відповідну регіональну організацію.

У змісті Римського статуту та Правил процедур доказування відсутня окрема стаття, у якій було б визначено вичерпний перелік запитів про співробітництво. Однак на основі проведеного аналізу положень Частини 9 Римського Статуту та Глави 11 Правил процедур доказування, можна дійти висновку, що Суд може звертатись до держав-учасниць з наступними запитами: про арешт і передачу особи в його розпорядження; про здійснення попереднього арешту розшукуваної особи; про транзит арештованої особи з метою передачі її у розпорядження Суду. Охарактеризуємо коротко кожен з вищезазначених запитів.

Отже, запит про арешт і передачу особи в розпорядження Суд може направити будь-якій державі, на території якої може перебувати така особа. Його виконання є обов'язковим для держав-учасниць та повинно здійснюватись згідно з вимогами Частини 9 Статуту та процедур, передбачених законодавством як запитуваної держави, так і держави, що приймає арештовану особу для подальшої її передачі у розпорядження Суду. При цьому, терміни і порядок передачі додатково узгоджуються Секретарем Суду з запитуваною державою по кожному запиту окремо та можуть бути переглянуті.

У невідкладних випадках, до пред'явлення запиту про передачу особи у розпорядження та пов'язаних з ним документів, Суд може звернутися до держави із запитом про здійснення попереднього арешту розшукуваної особи. Водночас, якщо запитувана держава після здійснення попереднього арешту протягом 60 днів не отримає від Суду запит про передачу особи у розпорядження та пов'язаних з ним документів, арештована особа може бути звільнена з під

варті. Вказана обставина жодним чином не впливає на можливість здійснення арешту та передачі такої особи у розпорядження Суду в подальшому, одразу після отримання державою відповідного запиту та пов'язаних з ним документів.

Звернення Суду до держав-учасниць з запитом про транзит може мати місце з метою отримання дозволу на перевезення арештованої особи через територію держави-учасниці для передачі її у розпорядження Суду. Після отримання такого запиту, держава-учасниця відповідно до власного процесуального законодавства повинна надати дозвіл на перевезення арештованої особи через свою територію, за винятком випадків, коли здійснюване перевезення може перешкодити передачі особи в розпорядження Суду або привести до її затримки. Надання дозволу не потрібно, якщо перевезення здійснюється повітряним транспортом та не передбачає посадки на території держави транзиту. Однак, якщо на території держави транзиту відбувається незапланована посадка і держава транзиту вимагає від Суду для продовження транзитного перевезення отримання відповідного запиту, така держава може затримати особу, що перевозиться, але не більше ніж на 96 годин з моменту незапланованої посадки, до отримання від Суду запиту про транзит.

Поряд із запитами про співробітництво, Суд може звертатись до держав-учасниць також із запитами (проханнями) про надання допомоги у зв'язку із здійсненням розслідувань або кримінального переслідування. Останні (держави-учасниці), відповідно до Частини 9 Римського статуту, Глави 11 Правил процедур доказування та процедур, передбачених у національному законодавстві, повинні виконувати запити Суду шляхом: а) ідентифікації і встановлення місця знаходження осіб або предметів; б) отримання доказів, включаючи свідчення під присягою, і збір доказів, включаючи думки експертів або висновки експертизи, що необхідні Суду; с) допиту будь-якої особи, що перебуває під слідством або піддається судовому переслідуванню; d) вручення документів, включаючи судові документи; е) сприяння добровільній явці осіб в якості свідків або експертів до Суду; f) тимчасової передачі осіб; g) проведення огляду місць або об'єктів, включаючи ексгумацію і огляд поховань; h) проведення обшуків і накладення арешту; і) надання протоколів і документів, включаючи офіційні протоколи і документи; j) захисту потерпілих і свідків та збереження доказів; k) виявлення, відстеження і заморожування або арешту виручених коштів, майна та доходів, а також знарядь злочинів з метою подальшої конфіскації без шкоди для прав bona fide третіх сторін; і l) надання будь-яких інших видів допомоги, не заборонених законодавством запитуваної держави, з метою сприяння здійсненню розслідування і кримінального переслідування за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду [1].

Проте, якщо держава-учасниця вважатиме, що надання допомоги за запитом Суду може становити загрозу її національній безпеці, вона може відмовити у наданні допомоги повністю чи частково або поставити її надання у залежність від виконання Судом або Прокурором певних умов чи вимог. При цьому, якщо запитувана держава відмовляється надавати допомогу за запитом, вона повинна негайно повідомити Суд або Прокурора про причини такої відмови. Якщо ж надання допомоги обумовлюється виконанням певних умов чи вимог, а Суд або Прокурор погоджуються отримувати допомогу на визначених державою-учасницею умовах, вони повинні дотримуватися їх й надалі.

Варто відзначити, що не лише Суд наділений правом звертатись із запитами до держав-учасниць. Відповідним правом володіють також і держави-учасниці. Однак, на відміну від держав-учасниць, які зобов'язані виконувати запити Суду, Суд самостійно

приймає рішення щодо можливості задоволення запитів про співробітництво та допомогу. Так, згідно з п. (а) ч. 10 ст. 93 Римського статуту, Суд, у разі отримання запиту про співробітництво або допомогу від держави-учасниці, *може* співпрацювати з такою державою та надавати їй допомогу, якщо здійснювані її органами розслідування або судовий розгляд стосуються діяння, що складає злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду, або утворює серйозний злочин відповідно до національного законодавства держави, яка запитує. Допомога, що надається Судом, може передбачати, зокрема: передачу заяв, документів або інших видів доказів, які отримані в ході розслідування або судового розгляду, проведеного Судом; і допит будь-якої особи, затриманої за розпорядженням Суду [1].

Про те, що прийняття рішення щодо задоволення запиту є правом Суду, а не його обов'язком, зазначається також й у п. 5 Правила 194 Правил процедур доказування, а саме: «Якщо Суд *вирішує задовольнити* запит держави про співробітництво та допомогу, то запит виконується, наскільки це можливо, відповідно до будь-якої процедури, викладеної у запиті, яка дозволяє забезпечити присутність осіб, вказаних у ньому.» [2].

На аналогічних засадах вибудовуються взаємовідносини між МКС та державами, що не є учасниками Римського статуту. При цьому, на нашу думку, відповідні держави доречно розділити на дві групи. До першої групи слід віднести держави, які не будучи учасниками Статуту, визнали юрисдикцію Суду на умовах, визначених ч. 3 ст. 12 Статуту, чим узяли на себе зобов'язання співпрацювати з Судом відповідно до Частини 9 Статуту без будь-яких затримок або виключень. Щодо другої групи, то її склад утворюють держави, які у будь-який з передбачених Статутом способів не визнавали юрисдикцію Суду. Так, згідно з ч. 5 ст. 87 Статуту, Суд може запропонувати будь-якій державі, яка не є учасницею Статуту, надати йому допомогу відповідно до Частини 9 Статуту, а, згідно з п. (с) ч. 10 ст. 93 Статуту, – може задовольнити запит про надання допомоги з боку держави, що не є учасницею Римського статуту [1].

Важливо наголосити також на тому, що обов'язковою вимогою Статуту для здійснення вказаних взаємовідносин, оскільки Статут не є чинним для таких держав, є необхідність додаткового узгодження взаємних прав та обов'язків для їх учасників на основі спеціальних домовленостей, угод або на будь-якій іншій відповідній основі. З огляду на це, можна стверджувати, що у відносинах між МКС та державами, що не є учасниками Римського статуту, основними нормативно-правовими підставами здійснення співробітництва та надання допомоги, поряд із відповідними положеннями Частини 9 Статуту, виступають спеціально укладені між ними міжнародні угоди (спеціальні домовленості або угоди). У тих випадках, коли держава, яка уклала спеціальну домовленість або угоду з Судом, відмовляється співпрацювати у виконанні запитів відповідно до будь-якої такої домовленості або угоди, Суд може інформувати про це Асамблею держав-учасниць або, в тих випадках, коли дане питання передано Суду Радою Безпеки, – Раду Безпеки.

Крім держав, Суд з метою здійснення співробітництва та надання йому допомоги, може укласти міжнародні угоди з міжнародними та міжурядовими організаціями, а також звертатись із запитом про надання допомоги до міжнародних неурядових організацій. Однією з таких угод, наприклад, є Угода про взаємовідносини між ООН та МКС [3], яку було схвалено Генеральною Асамблеєю ООН шляхом прийняття резолюції 58/318 від 13 вересня 2004 р. та підписано 4 жовтня 2004 р. Таким чином, у відносинах між ООН та Судом вищезазначена Угода складає основу для здійснення постійного співробітництва, яке, зокрема, може

передбачати сприяння з боку ООН діяльності Суду на місцях та, за необхідності, укладання додаткових домовленостей і угод.

У контексті досліджуваного питання варто зауважити, що від імені Суду правом укладати міжнародні угоди володіють різні особи. По-перше, правом укладати угоди або домовленості, що не суперечать Статуту та можуть знадобитися для полегшення співробітництва з будь-якою державою, міжурядовою організацією або особою, наділений Прокурор (п. (d) ст. 54 Статуту). По-друге, це Голова Суду, який має право укладати різні угоди з будь-якою державою, що не є учасницею Статуту, або з будь-якою міжурядовою організацією, положення яких стосуються загальних питань співробітництва, що належать до компетенції декількох органів Суду (ст. 2 Статуту; ч. 1 Положення 107 Регламенту Суду). По-третє, якщо мова йде про будь-які домовленості або угоди про співробітництво, предмет яких виходить за межі загальних питань співробітництва та не передбачає з міркувань конфіденційності поширення інформації про нього, то укладати їх від імені Суду має право Голова Суду або делегація від того органу Суду, під керівництвом якого проводились переговори по даній домовленості або угоді, наприклад, Група з надання допомоги потерпілим і свідкам (ч. 2 Положення 107 Регламенту Суду) [1; 4].

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно відмітити, що окремим питанням здійснення міжнародного співробітництва МКС увага приділяється також в Фінансових положеннях і правилах МКС (Правило 110.18 «Співробітництво»), Угоді про привілеї та імунітети МКС (ст. 24 «Співробітництво з владою держав-учасниць») та Доповідях МКС.

Отже, правовій регламентації здійснення міжнародного співробітництва та допомоги МКС приділяється увага у багатьох міжнародно-правових актах та документах, кількість яких поступово збільшується. Крім конкретних запитів про співробітництво і надання допомоги, багато з яких мають конфіденційний характер, Суд налагоджує з державами двосторонні обміни та механізми співробітництва, особливо в частині проведення аналізу та слідчих дій, відстеження і заморожування активів, захисту потерпілих і свідків, здійснення операцій із затримання, виконання покарань та умовного звільнення обвинувачених в очікуванні судового процесу. На постійній основі МКС співпрацює з ООН, міжнародними та регіональними організаціями, зокрема Африканським союзом, Європейським союзом, Лігою арабських держав, проводить регіональні конференції та семінари, присвячені різним аспектам застосування Римського статуту та проблемним питанням функціонування Суду.

Література:

1. Римский статут Международного уголовного суда от 17 июля 1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)
2. Правила процедуры доказывания. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/rules/icc_rules.pdf
3. Соглашение о взаимоотношениях между Организацией Объединенных Наций и Международным уголовным судом. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/un_icc.shtml

НЕРАВНОЕ РАВЕНСТВО – О СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОМ СТАТУСЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ «СПИСОЧНЫХ» КАСТ В ИНДИИ

Рождественская Елена Сергеевна,

доцент кафедры государственно-правовых дисциплин Харьковского национального
университета имени В.Н.Каразина

Права человека, закрепленные в конституциях демократических государств и международных правовых документах, являются результатом развития всей мировой культуры и включают в себя моральные, правовые, философские, идеологические, религиозные и другие культурологические аспекты.

Всеобщая декларация прав человека 1948 г. впервые провозгласила их универсальный характер, а Венская декларация 1993 г. подтвердила, что «права человека универсальны, неделимы, взаимозависимы и взаимосвязаны. Международное сообщество должно относиться к правам человека глобально, на справедливой и равной основе, с одинаковым подходом и вниманием»[1].

В тоже время существует тенденция рассматривать «права человека в контексте своеобразия социокультурной системы каждой цивилизации, которое неизбежно придает особый колорит интерпретации и реализации каталога прав человека, предложенного Всеобщей декларацией и другими международно-правовыми актами»[1]. Сторонники этой концепции считают, что наиболее распространенная – «западная» концепция прав человека – может отличаться от концепции прав человека, сложившейся в странах мусульманского мира, Индии, Китае и Африке.

В конце XX века Г.Берман писал: «В прошлом Человек Запада уверенно нес с собой свой закон по всему миру. Однако сегодня мир подозрительно относится к западной «законности», еще подозрительнее, чем раньше. Человек Востока и Человек Юга предлагают иные альтернативы. Да и сам Запад засомневался в универсальной пригодности своего традиционного представления о праве, в особенности для незападных культур» [2, с.48].

Эти вопросы нашли отражение в работах Г.Бермана, Н.Я. Данилевского, А.Дж. Тойнби, Д. Уилкинсона, О. Шпенглера, В.С. Стёпина, В.М. Межуева, И.К. Пантина, А.С. Ахизера, А.С. Панарина, А.А. Гусейнова, А.И. Ковлера, Л.Р. Сюкияйнена, Н.А. Крашенинниковой, Е. А. Лукашевой.

Проблемы, связанные с правами человека в культуре традиционного общества наиболее ярко проявляются в Индии. Именно в Индии любая даже такая универсальная идея, как права человека, любой государственно-правовой институт, преломляется через культурное многообразие ее народов. А традиционное общество, сложившиеся на протяжении тысячелетий, определяет формы и способы реализации естественных и неотъемлемых прав человека.

В 1950 г. Конституция Индии юридически закрепила институт прав и свобод человека и парламентскую демократию. В раздел «Основные права» конституции был включен специальный подраздел «Право на равенство». Государство гарантировало равенство всех перед законом. Запрещалась дискриминация по мотивам пола, места рождения, религиозной, кастовой и расовой принадлежности. В тоже время государство оставляло за собой право «издавать особые постановления, касающиеся развития каких-либо социально или культурно отсталых классов граждан (classes of citizens) или каст и племен, включенных в списки (Scheduled Castes, Scheduled Tribes)[3].

В разные исторические периоды людей из низших каст называли чандалами, неприкасаемыми, париями, угнетенными классами, хариджанами, далитами, «зарегистрированными» кастами и представителями «списочных каст и племен». По данным последней переписи 2011 г. к этим группам относится более 17% населения Индии – более 200 млн. человек. Сегодня касты «неприкасаемых» официально называются «списочными» или зарегистрированными кастами и племенами.

В 2017 г. Индия отметила 70 лет своей независимости – на сегодняшний день это самое крупное демократическое государство. В третий раз в истории Индии президентом страны стал представитель «списочных каст» – далит, на этот раз Рам Натх Ковинд.

Казалось бы, все конституционные положения о равенства нашли свое воплощение в реальной жизни, представители низших каст теперь могут избираться на самые высокие должности в государстве. Тогда почему же по несколько раз в год в разных штатах Индии вспыхивают протесты представителей «списочных» каст, и для наведения порядка привлекаются правительственные войска?

Конфликты на межрелигиозной и социальной почве не новое явление для Индии. Студенческие движения, антикоррупционные выступления, движения по защите прав женщин и далитов часто проходили в Индии. Но в последнее время беспорядки и конфликты на кастовой почве поменяли свой характер.

Протесты и беспорядки в 2016, 2017 и начале 2018 года стали следствием политики правительства против дискриминации низших каст и племен. Начиная с 1950 г. правительство Индии последовательно проводило политику, направленную на установления социального равенства. Эта политика позитивной дискриминации (affirmative action) гарантировала предоставление преимущественных прав и привилегий представителям «списочных каст и племен», признанных Конституцией ущемленными.

Каждый штат имеет свой список «списочных каст и племен», который утверждается президентом Индии. 1108 каст и 645 племён внесены в эти списки на федеральном уровне. Включение в официальный список «отсталых» или «списочных каст и племен» открывает широкие возможности для льготного получения мест в государственных и некоторых частных вузах. Под эти квоты резервируются должности в государственном секторе, региональной гражданской службе, органах исполнительной власти. Для представителей списочных каст резервируются места в Парламенте Индии [4, с.18-26]. Но, несмотря на все эти меры, проблема дискриминации по кастовому признаку остается одной из серьезнейших для современной Индии.

Варно-кастовая система Индии сложилась в глубокой древности с четким распределением социальных ролей в индуистской общине. Она стала ключевой

особенностью исторического развития Индии, продемонстрировала высокую устойчивость к социальным, экономическим, политическим и религиозным изменениям.

Социальный, а затем и правовой статус представителей разных варн вначале был определен ведами – Ригведой (гимн Пуруша-сукта) – одним из четырех древнейших индуистских религиозных текстов, а затем закреплён дхармашастрами Нарады, Законами Ману и Артхашастрой. Представители трех первых варн – «дваждырожденные» – брахманы, кшатрии и вайшьи имели высокий социальный статус. Свое «второе рождение» они получали при изучении вед. Шудры такого права не имели. Шудры – представители четвертой варны, однорожденные, «рожденные для служения» – были полусвободны, но входили в состав варн. Остальные социальные группы относились к «аварнам» – находились вне варнового сообщества. Статус касты всегда зависел от местных особенностей[5].

Статус представителей этих каст изменялся очень медленно в течение тысячелетий. Наиболее важные и существенные изменения социально-правового статуса произошли в те исторические периоды индийской истории, когда Индия была империей. В период правления династии Маурья, период Великих Моголов и, когда Индия находилась под властью Британии.

Самые существенные изменения социального и правового статуса представителей «списочных» каст произошли, когда Индия получила независимость. Огромный вклад в изменение их статуса внесли Б.М. Амбедкар и М. К. Ганди. Амбедкар был сам неприкасаемым из касты маратхов и всю жизнь боролся с их дискриминацией. Именно он предложил название для представителей угнетенных каст – «далит», которое стало популярным. В новую Конституцию независимой Индии 1950 г. были включены ст.ст. 15 и 17, которые запретили дискриминацию по признаку касты и само понятие «неприкасаемости». В текст Конституции был включен перечень всех «списочных» каст и племен страны. А ст. 16 закрепила позитивную дискриминацию: «государству и штатам не возбраняется издавать указы о резервировании вакансий или определенных должностей для представителей низших классов»[4].

Но изменений на законодательном уровне оказалось недостаточно. Кастовая система продолжает оставаться основой жизни индийского общества. Устойчивость индийской кастовой системы к меняющимся историческим и культурным условиям жизни обусловлена особенностями индуистской цивилизации, мировоззренческим и религиозным контекстом индуизма, где социальное неравенство и дискриминация воспринимаются как естественное проявление кармических законов.

Еще одним важным, ключевым условиям экономического и идеологического выживания касты является практика джаджмани. Практика джаджмани (jajmānī) – традиционная система обмена услугами и продуктами внутри замкнутого сообщества. Она складывалась на протяжении веков на базе развитого внутриобщинного разделения труда между земледельцами – джаджманами и куманами – ремесленниками и другими кастами, которые оказывали услуги друг другу внутри одной деревни. Любой член индуистской общины – брахман и земледелец, ремесленник и кузнец, забойщик скота и мусорщик – каждый знал четко свои обязанности и права и выполнял работу, которую ожидали от него другие. Обслуживание было взаимным, участники этих отношений могли меняться ролями. Кастовое неравенство в джаджмани проявлялось в том, что некоторые услуги представителям высших каст оказывались бесплатно.

Но джаджмани – это не только экономическая система. Джаджмани – это еще и форма «поддержания дхармы» – взаимного ритуального обслуживания. Практика джаджмани позволяла каждой касте следовать своей дхарме, что очень важно в индуизме, и не выполнять оскверняющих ее работ. Джаджмани превращала индуистскую общину в закрытое саморегулирующееся сообщество с множеством ролей для каждой из каст-джати. Она помогла касте выжить в период мусульманских завоеваний и британской колонизации. Ритуальная составляющая помогает системе джаджмани сохраняться в наше время в глубинке, особенно в аграрных районах страны, даже сейчас, когда необходимое можно просто купить в магазине[5].

Но не только система джаджамани поддерживает кастовую систему. За многовековую историю Индия чаще была раздроблена на отдельные государства и княжества, и только три раза объединялась в крупные империи. Эти разрозненные государства соединяла индуистская традиция, объявляя их территорией дхармы. Антрополог Е.Успенская пишет, что в Индии «собираение земель и народов носило постоянный и целенаправленный характер и обычно описывается как «арьянизация», «брахманизация» или «индуизация». [6, 134].

Существование каст-джати – уникальная цивилизационная особенность Индии. Кастовая иерархия была присуща индийскому обществу с древнейших времен. Подкрепленная системой джаджмани и индуисткой традицией (82% населения страны – индуисты) она существует в Индии много сотен лет. При быстрых современных темпах развития и модернизации страны, само индийское общество остается традиционным. Особенно это ощущается в сельской местности, а Индия – это аграрная страна. В деревнях исторически сложившиеся социальные связи и традиции существуют почти неизменными на протяжении веков.

Недовольство политикой позитивной дискриминации выплескивается на улицы городов, выливается в акты насилия в отношении далитов. В 2005 г. на почве кастовой неприязни было совершено 669 убийств, 1172 изнасилований, 258 случаев хищения детей, и 3847 тяжких телесных повреждений [7, с.174]. Чаще всего эти преступления совершаются соседями далитов, которые являются представителями других отсталых каст (Other Backward Caste (OBC), но считаются более высоких по статусу [8]. Среди преступлений против далитов наиболее распространенным является изнасилование. Это связано с патриархальными стереотипами, к тому же наказание за изнасилование более мягкое. На юге и в некоторых западных районах страны, где распространена практика девадаси (посвящение девочек богествам храмов), эти преступления могут вообще не расследоваться.

За годы независимости многое изменилось в положении представителей списочных каст. Многие из их стали учителями, врачами, известными актерами, политиками. К. Р. Нарайянан стал первым Президентом далитом (1997 – 2002 гг.), Г.М. Балайоги – Спикером нижней палаты парламента. А Майявати Прабху Дас – восемь лет работала главным министром штата Уттар-Прадеш. Калпана Сародж стала первой женщиной-миллионером. В касте махаров появился миллионер-далит Р. Сарайя. По его словам, из-за кастовых предрассудков он вынужден вести свой бизнес на территории Белоруссии и Украины (возглавляет украинское представительство Steel Mont Trading)[9]

Но политика позитивной дискриминации принесла и неожиданные плоды. С каждым годом растет число желающих оказаться в заветных списках получения льгот и квот.

Правительство распространило практику предоставления квот и на «другие отсталые категории» населения (Other Backward Class), которые не относились к «списочным» кастам.

Канши Рам, руководитель далитской партии «Бахуджан самадж парти» (Партии большинства народа), в 1988 г отмечал, что низшие касты начали спекулировать своим происхождением, и если сложить численность «зарегистрированных» каст и племен, «остальных отстающих классов», сикхов, мусульман, парсов, христиан и буддистов, то они составят 85% населения страны [10, с.143]. Сложившаяся система резервирования создала не только особую далитскую элиту, но и породила коррупцию при распределении квот и мест.

Особенно остро эта проблема проявилась в образовании. За представителями «списочных каст и племен» было закреплено 22,5% всех мест в государственных вузах. Для представителей «остальных отстающих классов» было зарезервировано еще 27% всех мест в государственных вузах. Подобная система резервирования затронула традиционную сферу интересов представителей высших каст. Начались протесты представителей брахманских каст, они требовали принимать в высшие учебные заведения на основании знаний, а не квот и льгот.

Так позитивная дискриминация для «списочных» каст и племен породила дискриминацию другого типа – для представителей средних и высших каст. Как правило, их протесты, в отличие от протестов «списочных» каст, носят мирный характер, они требуют равенства в правах, предоставленного им Конституцией.

Кастовая система в Индии просуществовала не одну тысячу лет. Некоторые ученые называют кастовую систему пережитком прошлого, который тормозит развитие страны. Некоторые – предполагают, что вследствие глобализации и либерализации внутренней политики, сейчас происходит процесс «размывания» кастовой системы [4, с. 441–442]. Но каста-джати по-прежнему играет определяющую роль в жизни индийского общества. Она вместе с индуизмом крепким обручем соединяет-стягивает в единое целое разнородное индийское общество, которое говорит более чем на 1650 языках, имеет различную религию и культуру. А политика правительства независимой Индии порой приводит к неожиданным результатам, усиливая неравенство в праве, в кастовом обществе, основанном на неравенстве.

Литература

1. Всеобщая декларация прав человека: универсализм и многообразие опытов. - М.: ИГП РАН, 2009.- 375с. [Электронный ресурс] http://www.igpran.ru/public/publiconsite/Vseobshaya_deklaraciya_2009_IGP_RAN.pdf
2. Берман Г. Западная традиция права: эпоха формирования. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М -НОРМА, 1998. - 624 с.
3. Конституция Индии [Электронный ресурс] / Режим доступа http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/india/india--r.htm#sub_para_N_994
4. Куценков А.А. Социальный индуизм / Дерево индуизма. Под ред. Глушковой И.П. М.: Восточная литература, 1999.
5. Рождественская Е. С. Проблемы далитов в кастовом обществе современной Индии. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО». Випуск 23, 2017 рік

6. Успенская Е.Н. Антропология индийской касты / Е.Н. Успенская; Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). - Санкт-Петербург: Наука, 2010. – 557с.
7. Manchanda R. The No Nonsense Guide to Minority Rights in South Asia. New Delhi: SAGE Publications Pvt., Ltd., 2009. P. 194.
8. Death sentences dropped for mob murder of Dalit family [Електронний ресурс] / <http://www.bbc.com/news/10627073>
9. Рождественская Е. С Проблемы кастового общества в современной Индии. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО». Випуск 23, 2017 рік
10. Харинин А.И. Социально-экономическое положение далитов после упразднения каст (1950-2010 гг.) / Харинин А.И. // XVII Региональная конференция молодых исследователей Волгоградской области, г. Волгоград, 6-9 ноября 2012 г. — Волгоград : Издательство ВолГУ, 2012. — С. 193-194.

ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Ступник Ярослав Валерійович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Побудова демократичної правової держави, системне реформування та повна переорієнтація усіх сфер життя українського суспільства на світові стандарти в частині утвердження та забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина обумовлює активне подолання негативних наслідків попередньої політичної системи. Одним з них є системна корупція, яка вразила усі щаблі населення, проникнувши в усі без винятків сфери функціонування державного апарату й у приватний сектор. Тотальна корупціогенна політична культура призвела, з одного боку, до звикання громадян до корупції у владних структурах, а з іншого - «державна» корупціогенна культура породила масову «побутову» корупціогенну культуру. Саме корумпованість суспільства є сьогодні основною перешкодою ефективної реалізації реформ та євроінтеграції країни. Водночас відбувається трансформація корупції як загрози національній безпеці, обумовлена дією внутрішніх та зовнішніх чинників. При цьому вплив зовнішніх чинників в умовах складної геополітичної ситуації навколо України набуває особливої небезпеки [13, с. 4].

Однак, як серед українських учених-правознавців, так і практиків не існує чіткого визначення поняття корупції. Основні підходи щодо розуміння корупції зводяться до наступних: (а) корупція розуміється як підкуп-продажність державних службовців; (б) корупція розглядається як зловживання владою або посадовим положенням, здійснене в яких-небудь особистих інтересах; (в) під корупцією розуміється використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб; (г) корупція розглядається як елемент (ознака) організованої злочинності [4].

Враховуючи реалії життя в сучасній Україні, проявів корупції є надзвичайно велика

кількість. Це і неформальні платежі у відносинах влади і бізнесу («ділова» корупція) [3; 10], і міжфірмові підкупи працівників комерційних фірм («корпоративна» корупція) [11], і нескінченні подарунки і підношення населенням обслуговуючим інстанціям («побутова» корупція) [3], і особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси всіх груп суспільства, а багатомільйонні хабарі та інші види підкупу окремих політиків і партій («політична» корупція) [12]. Але у всіх цих випадках ми маємо справу з єдиним по суті явищем. У загальному вигляді потенціал корупції прямо залежить від монополії певних суб'єктів на виконання деяких видів діяльності, від їх безконтрольності, але зворотно залежить від вірогідності і тяжкості покарань за зловживання [1, с. 35].

Що стосується міри ураження корупцією, то сьогодні всі гілки влади, інститути, органи влади уражені нею однаково. Посилаючись на аналіз даних ринку нерухомості, що було зроблено народним депутатом України, заступником голови Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Володимиром Стретовичем, з'ясовується, що першу позицію за купівлею дорогих маєтків в Україні посідають судді. Другу - податківці, третю - прокурори, четверту - міліціонери, і лише п'яту - бізнесмени [7, с. 74].

Конституція України (ч. 2 ст. 19) зобов'язує органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставах і в межах повноважень, що передбачені законами країни. На жаль, цей принцип нерідко порушується посадовими особами. Проте держава сама створює для своїх громадян умови поводитися нечесно, йти на встановлення корумпованих відносин з метою реалізувати свої конституційні права, задовольнити законні інтереси. Громадяни вимушені йти на порушення закону, щоб задовольнити свої законні потреби, щоб отримати те, що належить їм за законом. І це породжує нездорову систему соціальних відносин і має негативний вплив на суспільство.

Одним з пріоритетних напрямів державної політики на сучасному етапі є зниження рівня корупції. Міжнародні експерти приділяють увагу зазначеному питанню і вказують на необхідність та можливість регулювати корупцію, бо на їх думку «...корупція в Україні - це вулиця із зустрічним рухом». Таке визначення корупції вони пояснюють протиріччями соціальної системи України. По-перше, та ж сама соціальна група з готовністю залучається до корупційних дій та водночас наголошує на найбільшій готовності боротися з корупцією. По-друге, корупція сприймається населенням України як прийнятний спосіб вирішення своїх справ [9, с. 32]. Тому слід погодитися з висновками експертів щодо необхідності використовувати регуляторні інструменти та відповідну схему протидії - «збільшити ціну корупції і зменшити її надійність» [9, с. 32, 33]. Таким чином, в усіх важливих галузях соціального життя потрібно зменшити рівень суб'єктивізму в ряді державних процедур, тобто використовувати механізм прозорості дій представників державних органів.

Корупцію можна назвати наслідком невирішених раніше проблем у соціальній сфері життя країни. Якщо мова йде про Україну, то рівень зазначеного негативного явища напряму залежить від стану соціального життя. Проаналізуйте рейтинг країн з питання поширення корупції. Ви побачите залежність рівня корупції від соціально-економічного розвитку країни. Таким чином, слід запропонувати, більш ретельно досліджувати кримінологічні аспекти зазначеної проблеми, а саме соціальні причини, які породжують корупцію. Останнім часом багато розмов йде про ефективність дії чинного антикорупційного законодавства, багато часу витрачається на розгляд понятійного апарату, визначення відповідальності за корупційні дії, але зовсім забувають про необхідність проведення профілактичних заходів. Потрібно подивитися на корупцію як на

наслідок великої сукупності проблем, які мають місце в соціальній сфері нашої держави. З'ясування таких питань безумовно вплине на положення справ [2, с. 69].

Однак, підвищення кримінальної відповідальності за корупційні дії не є панацеєю від корупції. Багато фахівців признають, що результативними шляхами боротьби з корупцією є її профілактика, яка займає багато часу і потребує великих економічних витрат. Адміністративні методи, правові більш дієві, не потребують значних витрат. Така думка обґрунтовується необхідністю зупинити подальше поширення корупції, оскільки є загроза існуванню демократії в країні [5, с. 158]. Аналіз законодавства зарубіжних країн щодо протидії корупції яскраво свідчить про залежність країн світу від правових та адміністративно-організаційних заходів [8, с. 40-59].

На державному рівні неодноразово приймалися відповідні закони, видавалися укази, розпорядження, розроблялися концепції та програми боротьби з корупцією, проте масштаби поширення корупції в Україні залишаються незмінними. Головна причина такого стану справ є відсутність реальних дій, спрямованих на профілактику, слабка суспільна підтримка антикорупційної діяльності. В Україні створено законодавчу базу для протидії корупції, до якої увійшли низка міжнародних актів щодо боротьби з корупцією. Деякі з них скеровані на посилення кримінальної відповідальності посадових осіб, що є неефективним, оскільки стосується наслідків, а не соціальних причин корупції. Відсутність розуміння необхідності проведення заходів щодо соціальної профілактики корупції сприяє поширенню її, особливо в її латентній формі, робить можливим корупції залишатися деструктивним чинником діяльності правоохоронної системи, системи охорони здоров'я та освіти.

Впродовж багатьох років в нашій країні з корупцією боролися винятково репресивними, адміністративними засобами. Настав час, коли ми повинні переглянути існуючі шляхи запобігання корупції, звернутися до з'ясування питання щодо соціальних причин корупції. Запровадити корисні й ефективні системи контролю за державним управлінням, сприяти розвитку самосвідомості громадян. У зв'язку з тим, що значна частина населення України не оцінює корупцію негативно і вважає для себе за можливе за допомогою корумпованих відносин вирішувати свої питання, потрібно змінити соціальну оцінку корупції [6, с. 28, 29].

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки. Поширення корупційних проявів є значною перешкодою на шляху становлення України як демократичної, соціальної і правової держави. Шкода, яка заподіюється шляхом вчинення корупційних правопорушень, полягає не лише у матеріальних втратах населення, а й у порушенні законних прав та інтересів людей, їх зневірі у діяльності посадових осіб державних органів, насамперед правоохоронних і судових.

Корупція - це відображення суспільства, його політичного, економічного та соціального стану. Вона породжує відповідні соціальні процеси, які негативно впливають на свідомість громадян, підриває авторитет держави, завдаючи шкоди функціонуванню в Україні принципу законності й демократизму.

Література:

1. Байлов А.В. Окремі питання кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення / А.В. Байлов // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні: матеріали наук.-практ. конф (19 квітня 2013 року, м. Харків)/ ХНУВС.- Х.: Золота миля, 2013.- 322с.

2. Вітвіцька В.В. Корупція як відображення стану соціальної системи України / В.В. Вітвіцька // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні: матеріали наук.-практ. конф (19 квітня 2013 року, м. Харків)/ ХНУВС.-Х.: Золота миля, 2013.- 322с.

3. Вікіпедія. Вільна бібліотека. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.

4. Жданов И. Коррупция в Украине: сущность, масштабы и влияние / И. Жданов. // Центр Разумкова. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=200

5. Корупція: теоретико - методологічні засади дослідження: монографія. - Львів : ЛьвДУВС, 2011. - 220 с.

6. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія / М. І. Мельник. - К.: Атіка, 2001. - 304 с.

7. Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона - 2009. - №7.

8. Романюк Б. В. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією: монографія / Б. В. Романюк,. Бусол. - К., 2010. - 628 с.

9. Слухання у Комітеті на тему: «Антикорупційні аспекти забезпечення прозорості у публічному секторі» / Комітет Верховної Ради з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. - К.: СПД Москаленко О.М., 2009. - 128 с.

10. Спеціалізовані інституції з боротьби з корупцією. Огляд моделей. - Організація економічного співробітництва та розвитку // Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії. - 2006, с. 13, 16. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.oecd.org/corruption/acn/39972100.pdf>

11. Соціальна відповідальність бізнесу. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <HTTP://VKURSE.UA/UA/ANALYTICS/SOCIALNAYA-OTVETSTVENNOST-BIZNESA.HTML>

12. В українському законодавстві мусить з'явитися нове поняття: «політична корупція» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&material_id=43704 &theme_id=7237

13. Машлякевич Д.С. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні: монографія / Д.С. Машлякевич, О.М. Литвинов / [За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.М. Литвинова].- Харків: ТОВ «В деле», 2016. – 260 с.

ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА, ВИЗНАНІ ЦИВІЛІЗОВАНИМИ НАЦІЯМИ» ЯК ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Тітов Євген Борисович,

доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, к.ю.н., доцент.

Ключові слова: джерело права, джерело міжнародного права, загальні принципи права, загальні принципи міжнародного права

Поняття «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями», саме у такій формі, у міжнародних актах вперше було закріплене у Статуті Міжнародної палати правосуддя Ліги Націй, який встановлював, що такі принципи можуть використовуватися Палатою наряду з іншими джерелами права для розв'язання переданих їй на розгляд суперечок [1, с. 137]. Можна припустити, що причиною внесення таких принципів до переліку джерел права прийнятних при розгляді міжнародних суперечок стала необхідність встановлення прив'язки до норм природного права, які дозволили б розв'язувати колізії між нормами позитивного права. Слід зазначити, що подібний підхід вже намагалися використовувати у Конвенції про запровадження Міжнародної призової палати 1907 р. У ст. 7 цієї Конвенції закріплено: «... Палата застосовує приписи даної конвенції. За відсутності таких приписів, ... Палата вирішує на підставі загальних засад права і справедливості.» [2]. І, хоча, Конвенція про запровадження Міжнародної призової палати так і не набула чинності, міркування щодо можливості використання загальних засад права і справедливості, тобто принципів права, отримали подальший розвиток і трансформувалися, зокрема у міжнародному праві, у поняття «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» закріплене Статутом Міжнародної палати правосуддя Ліги Націй, а пізніше і Статутом Міжнародного Суду ООН. Слід зауважити, що визнання такого підходу відбулося не лише у міжнародному праві, але й у національних правових системах, наприклад, у ст. 4 Веймарської Конституції 1919 р., ст. 25 Основного Закону ФРН 1948 р., ст. 5 Конституції ГДР 1949 р. та інші.

Широке використання ідеї про визнання загальних принципів права в якості джерел міжнародного права обумовлює доцільність дослідження змісту поняття «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями». Зазначимо, що досліджуване поняття не містить однозначних прив'язок до конкретної системи, галузі або інституту права тому ми схильні припустити, що найбільш вдалим буде теоретико-правовий підхід до його аналізу.

У загальній теорії права традиційно використовується етимологічне значення слова «принцип» (від лат. *principium* – первісне, визначальне, те, від чого похідне все інше) – засада, основа, керівна ідея, вихідне положення будь-якого явища (вчення, організації, діяльності тощо) [3, с. 75]. При цьому теорія права використовує доволі різноманітні класифікації принципів, наприклад, професор А.М. Колодій виділяє: 1) принципи правосвідомості; 2) принципи правоутворення; 3) принципи правотворчості (законотворчості і нормотворчості); 4) принципи системи права (загальноправові (основні), міжгалузеві, галузеві, принципи інститутів права); 5) принципи структури права (загальносоціального і юридичного, публічного і приватного, регулятивного й охоронного, матеріального і процесуального, об'єктивного і суб'єктивного); 6) принципи правореалізації (правозастосування); 7) правоохоронні принципи (принципи правосуддя й юридичної відповідальності). [4]. На загальноправові (загальні), міжгалузеві, галузеві та інституційні, тобто принципи притаманні відповідно праву у цілому, кільком галузям права, окремим галузям, підгалузям або інститутам права, поділяють принципи Є.В. Скурко [5, с. 75], М.І. Матузов та О.В. Малько [6, с. 150], А.Ф. Вишневський, Н.А. Горбатюк та В.А. Кучинський [7, с. 196] та інші.

Розглядаючи принципи права за системною ознакою багато авторів виділяють категорію загальних принципів права, визнаючи за ними здатність надавати праву необхідного аксіологічного виміру, указувати на цінності, що визначають право у цілому, формувати підвалини не тільки тлумачення та реалізації норм права, а й самого процесу нормотворчості, віддзеркалювати основоположні принципи суспільного буття (справедливість, рівність, свободу, гуманізм). Більшість сучасних вчених-юристів відносить до загальних принципів права: 1) принцип правової визначеності; 2) принцип пропорційності; 3) принцип добросовісності; 4) принцип розумності. Саме ці принципи, на думку багатьох дослідників, тісно пов'язані з теорією природного права. Інші загальні принципи: 1) спеціальний закон скасовує загальний; 2) наступний закон скасовує попередній; 3) ніхто не може передати прав більше, ніж має сам; 4) ніхто не може бути суддею у власній справі та ін. породжені вимогами юридичної логіки та юридичної техніки.

Загальні принципи права стали визнаватися самостійним джерелом права у другій половині ХХ ст. Це дало судовим органам можливість застосовувати право в умовах існування прогалін і колізій. Крім того, це дозволяє уникати ототожнення права із законами та попереджати створення і застосування несправедливих, свавільних законів.

Як зазначав свого часу І.І. Лукашук, загальні принципи права сприяють утворенню систем національного права, міжнародного права, а також процесу правозастосування [8, с. 111]. Погоджуючись із професором І.І. Лукашуком ми пропонуємо використати його позицію для встановлення зв'язку між загальними принципами права та загальними принципами міжнародного права.

У сучасній міжнародно-правовій доктрині коли мова заходить про основні принципи міжнародного права часто посилаються, окрім їхнього переліку у Статуті ООН, у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та у Гельсінському Заключному акті НБСЄ 1975 р., ще й на положення ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, у якій згадуються «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями». Навіть поверхневе порівняння формулювань «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» та «загальні принципи міжнародного права» дає підстави стверджувати що вони не є тотожними і несуть у собі різні значення. У той же час, спираючись на наведені вище відомості ми повинні задатися питанням: у чому полягає відмінність між поняттями «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» та «загальні принципи міжнародного права»?

На нашу думку наведений матеріал дозволяє не лише припускати але і стверджувати, що різниця між наведеними поняттями не має кардинального характеру. Вона скоріше полягає у тому що вони є поняттями різного рівня, поняттями, що знаходяться у різних площинах єдиного правового поля. В основу цього твердження ми закладаємо той вплив і значення, які кожне з цих понять здійснюють на правову матерію, кожне на своєму рівні. Іншими словами, те що загальні принципи права, визнані цивілізованими націями (загальні принципи права), за твердженням І.І. Лукашука, роблять для усіх правових систем, загальні принципи міжнародного права роблять тільки для системи міжнародного права. Якщо ж припустити, що дане твердження вірне, виникають підстави для наступного твердження – у контексті визначення системи джерел міжнародного права формулювання «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» повинне містити у собі не лише традиційне теоретико-правове значення, але й

включати систему загальних принципів міжнародного права.

Література:

1. Муромцев Г.И. Соотношение международного и внутригосударственного права в свете конституции Российской Федерации. *Право и Политика современной России*. М. 1996. С. 126-163
2. Конвенція про запровадження Міжнародної призової палати 1907 р. URL: <http://worldlaws.narod.ru/konvenc/00376.htm>
3. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2001. Т. 2. 528 с.
4. Принципы права: генеза, понятия, класифікація та реалізація. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1>
5. Скурко Е. В. Принципы права в современном нормативном правопонимании. М. : Юрлитинформ, 2008. 200 с.
6. Теория государства и права : курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.
7. Вишневский А.Ф., Горбатюк Н.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права: учебник / под общ. ред. В.А. Кучинского. – 2-е изд., доп. – Мн. : Амалфея, 2004, 688 с.
8. Лукашук И.И. Нормы международного права в правовой системе России. М.: Спарк, 1997.

СМЕРТНА КАРА ЗА ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАРКОТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Толстенко Юлія Олександрівна

доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: смертна кара, право на життя; злочини, пов'язані із наркотичними засобами, Генеральна Асамблея ООН.

Актуальність обраної тематики обумовлюється тими фактами, що станом на грудень 2017 р.:

- 1) Принаймні у 33 країнах світу суди в деяких випадках призначають покарання у вигляді смертної кари за правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами.
- 2) Принаймні у 9 країнах світу передбачено смертну кару за правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами, в якості обов'язкової санкції (Малайзія у 2017 р. вже скасувала такий різновид обов'язкового покарання за «наркотичні» злочини).
- 3) За період з січня 2015 р. по грудень 2017 р. у світі принаймні 1320 осіб було страчено за вчинення правопорушень, пов'язаних із наркотиками: у 2015 р. – 718 осіб, у 2016 р.

– 325 осіб, у 2017 р. – 280 осіб. Ці показники не включають статистичних даних щодо Китаю через їх недоступність.

- 4) Беручи до уваги той факт, що Китай не оприлюднює даних щодо кількості виконаних смертних вироків за правопорушення, пов'язані із наркотичними засобами, головним «клатом» світу вважається Іран, в якому в період з січня 2015 р. по сьогоднішній день виконано принаймні 1176 відповідних смертних вироків. Це складає майже 90 % з усіх зареєстрованих смертних вироків за вказаний період.
- 5) У період з січня 2015 р. по грудень 2017 р. смертні вироків за злочини, пов'язані із наркотиками, мали місце не менш, ніж у п'яти країнах світу: Китай, Іран, Саудівська Аравія, Індонезія, Сінгапур [3, с. 4].

Зазначені факти свідчать про те, що дане питання турбує міжнародне співтовариство, яке прагне до скасування смертної кари по всьому світі. На сьогоднішній день юристи-міжнародники, які, зокрема, спеціалізуються на захисті прав людини, наголошують на тому, що смертна кара за злочини, пов'язані із наркотичними засобами, порушує фундаментальні принципи прав людини та являє собою порушення норм міжнародного права. Смертна кара не тільки «підриває» людську гідність, але й є явним порушенням права людини на життя, яке «охороняється» якраз міжнародним правом [2]. Відповідно до п. 2 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, «в країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироків можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину» [6]. Так, Комітет ООН з прав людини вже неодноразово наголошував на тому, що злочини, пов'язані з наркотиками не перевищують поріг таких «найтяжчих злочинів» [4]. Смертна кара у будь-якому контексті вважається порушенням міжнародного-правових норм, що регламентують заборону катувань, жорстоких, або таких, що принижують гідність, поводження чи покарання; право на справедливий суд; право на недискримінацію [5].

Слід наголосити на тому, що у контексті сучасних тенденцій у міжнародно-правових відносинах суб'єктів міжнародного права, розвиток та прийняття відповідних міжнародно-правових норм ймовірно можуть призвести у майбутньому до того, що мораторій на смертну кару стане нормою міжнародного звичаєвого права.

У 2016 р. на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН всесвітня проблема наркотиків викликала жваві дебати за участю 73 держав, які рішуче представляли свої опозиційні думки щодо існуючої практики засудження до смертної кари за правопорушення, пов'язані із наркотичними засобами. Так, наприклад, Президент Колумбії, Сантос Кальдерон, з приводу даної проблеми зазначав: «Нам слід визнати, що права людини та конвенції, що визнають та захищають їх, не можна відсувати на другий план по відношенню до конвенцій, що пов'язані з проблемою наркотиків. Багато держав світу, в тому числі Колумбія, не вважають смертну кару належним заходом покарання у будь-яких випадках, при будь-яких обставинах та переконаннях». Президент також наголосив на необхідності включення до підсумкового документу сесії переліку покарань, альтернативних тюремному ув'язненню, та проголошенні принципу співмірності вироків.

Міністр охорони здоров'я Республіки Кіпр, Георгиос Памборидис, погодився із доповідачем і зазначив, що «Кіпр рішуче та беззастережно виступає проти смертної кари при будь-яких обставинах, а особливо щодо злочинів, пов'язаних із наркотиками». Він також наголосив на тому, що «застосування смертної кари підриває людську гідність, а вчинені

помилки мають незворотній характер». Міністр погодився також і з тим, що покарання, передбачені національним законодавством, повинні бути співмірними тяжкості вчиненого злочину [7]. Серед 73 держав, що висловили рішучий супротив смертної кари, Албанія, Андорра, Болгарія, Канада, Франція, Німеччина, Греція, Мальта, Мексика, Словенія, Словаччина, Італія, Іспанія, Україна та ін.

У результаті, 19 квітня 2016 р Генеральною Асамблеєю було прийнято відповідну Резолюцію. [8] Хоча цей кінцевий підсумковий документ на жаль не регламентує питання смертної за вчинення правопорушень, пов'язаних із наркотичними засобами, тим не менш, це питання стало одним з найбільш обговорюваних протягом трьохденної зустрічі. Цікавим є й той факт, що Європейський Союз від імені 28 своїх держав-членів та 9 інших держав (Швейцарія, Сербія, Аргентина, Колумбія, Канада, Мексика, Коста-Ріка, Сальвадор та Туреччина) підкреслив важливість необхідності закріплення у Резолюції мораторію на смертну кару: «Ми дуже жалкуємо про те, що підсумковий документ не включає положень щодо смертної кари. Застосування смертної кари за злочини, пов'язані з наркотичними засобами, суперечить нормам міжнародного права, зокрема, п. 2 с. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права». 10 жовтня 2017 р. Генеральний секретар ООН Антоніу Гуттереш заявив, що «смертна кара мало сприяє попередженню злочинів або відновленню прав жертв», закликавши тим самим усі держави, які ще не заборонили «екстремальну» практику, негайно припинити смертні кари [1]. У грудні 2016 р. ГА ООН додала до своєї Резолюції заклики щодо мораторію на смертну кару заявивши, що транспарентність має важливе значення задля оцінки того, чи застосовують держави смертну кару.

У серпні 2017 р. Комітет ООН з прав людини прийняв Резолюцію «Смертна кара та гарантії захисту прав осіб, яким загрожує смертна кара», в якій було підкреслено зв'язок між прозорістю кримінального судочинства держав у частині застосування смертної кари за злочини, пов'язані з наркотичними засобами, та повагою до прав людини [9].

З вищесказаного можна зробити висновок, що сьогодні застосування смертної кари в якості інструменту так званої «війни з наркотиками» має місце у деяких державах світу. Викликає стурбованість кількість таких держав, що страчують засуджених за злочини, пов'язані з наркотиками, порушуючи тим самим норми міжнародного права. Так, станом на грудень 2017 р. більш, ніж у 30 країнах світу злочини, пов'язані з наркотиками (від торгівлі наркотиками до їх зберігання), караються смертю [3, с. 4]. У всіх випадках без виключення міжнародне співтовариство виступає проти смертної кари, незалежно від суті та обставин злочину, винуватості, невинуватості та особистості злочинця, а також методу, який застосовує держава задля позбавлення засудженого життя. Смертна кара порушує право на життя, є нелюдським та принизливим покаранням.

Література:

1. «The death penalty has no place in the 21st century». UN News. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://news.un.org/en/story/2017/10/568172-death-penalty-has-no-place-21st-century-un-chief-guterres>.
2. Kine Phelim, Philippines «Duterte Signals Resumption of Murderous ‘Drug War». Return of Police Anti-Drug Operations Boosts Risk of Summary Killings Human Rights Watch. 22 November 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.hrw.org/news/2017/11/22/philippines-duterte-signals-resumption-murderous-drug-war>.

3. Sander, Gen The Death Penalty for Drug Offences: GlobalOverview 2017. March 2018. / Harm reduction International, 2018 – 33 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.hri.global/files/2018/03/06/HRI-Death-Penalty-Report-2018.pdf>.
4. UN Human Rights Committee. Concluding Observations: Thailand. UN Doc. CCPR/CO/84/THA, para 14. [Електронний ресурс].– Режим доступу до ресурсу: <http://www.refworld.org/docid/43f2ff76a.html>.
5. UNHCR. Using the death penalty to fight drug crimes violates international law, UN rights experts warn World Day Against the Death Penalty. 10 October 2015. [Електронний ресурс].– Режим доступу до ресурсу: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16581&LangID=E>.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. Официальный отчет ГА ООН (70-я сессия, 5-е пленарное заседание 21.04.2016 г.) (A/70/PV.5). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/S-30/PV.5&referer=http://www.unodc.org/ungass2016/&Lang=R.
8. Резолюція ГА ООН от 19.04.2016 г. (A/S-30/L.1). [Електронний ресурс].– Режим доступу до ресурсу: <https://undocs.org/ru/A/RES/S-30/1>.
9. Resolution of Human Rights Council (thirty-sixth session, 22 August 2017). [Електронний ресурс].–Режим доступу до ресурсу: www.ohchr.org/Documents/.../protection.pdf.

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ

Фоміна Ліна Олександрівна

к.ю.н., викладач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: вразливі категорії населення, діти, міжнародна міграція, права людини.

У сучасному світі відбувається переміщення людей у безпрецедентних масштабах. Чисельність мігрантів зростає швидше, ніж чисельність населення світу, й у 2015 році вона перевищила 244 млн. осіб. Разом із тим приблизно 65 мільйонів осіб є вимушеними переселенцями, включаючи більше 21 мільйона біженців, 3 мільйони осіб, що шукають притулку, та понад 40 мільйонів внутрішньо переміщених осіб (п. 2) [1].

Переміщення великих груп біженців і мігрантів мають як транскордонні політичні, економічні, соціальні та гуманітарні наслідки, так і наслідки для процесу розвитку прав

людини. Цьому явищу притаманний глобальний характер, що вимагає застосування глобальних підходів і прийняття глобальних рішень. Жодна держава не може впоратися з такими переміщеннями самостійно. Вони непропорційно зачіпають сусідні країни або країни транзиту, якими є головним чином країни, що розвиваються (п. 7) [1].

Феномен міжнародної міграції зачіпає всі регіони світу, все суспільство і мільйони дітей. Міграція може мати позитивні результати для окремих осіб, сімей і цілих громад у країнах походження, транзиту, призначення і повернення, однак причини, що спонукають до міграції, особливо небезпечної і/або нерегулярної міграції, зазвичай, прямо пов'язані з порушеннями прав людини, включаючи права дитини, визнані в низці договорів з прав людини, зокрема в Конвенції про права дитини 1989 року (п. 8) [2].

Так, діти, які опинилися в умовах міжнародної міграції, в силу своєї фізичної і розумової незрілості, потребують особливого захисту, зокрема, ті, які були розлучені зі своїми сім'ями або не супроводжуються дорослими.

Питанню забезпечення прав дитини, яка перебуває в умовах міжнародної міграції, було приділено увагу Комітетом з прав дитини. Зокрема, в підсумковому документі, прийнятому за результатами Дня загальної дискусії (права всіх дітей в контексті міжнародної міграції) зазначено, що все більша кількість дітей вимушені мігрувати в пошуках виживання, безпеки, підвищення рівня життя, освіти, захисту від експлуатації і зловживань або комбінації цих факторів [3, с. 3].

Так, діти, які опинилися в умовах міжнародної міграції перебувають у ситуації подвійної вразливості – як просто діти і як діти, яких торкнулася міграція. Такі діти можуть бути мігрантами самі по собі або разом зі своїми сім'ями; народитися у батьків-мігрантів у країнах призначення або; залишатися в країні походження, в той час як один або двоє батьків мігрували до іншої країни. Додаткові фактори вразливості зазвичай пов'язані з їх національним, етнічним або соціальним походженням; статтю; гендерною ідентичністю; релігією; інвалідністю; міграційним статусом або дозволом на проживання; віком; економічним становищем; політичними та іншими переконаннями тощо.

Становище таких дітей (включаючи дітей з регулярним і нерегулярним статусом міграції) викликає серйозну стурбованість усієї міжнародної спільноти. Хоча діти, які опинилися в умовах нелегальної міграції є більш схильними до ризику порушень прав людини, діти з постійним статусом міграції також можуть бути жертвами дискримінації та обмеження їхніх прав і свобод. Вони можуть зазнавати труднощів, пов'язаних з мовним бар'єром, недостатньою поінформованістю щодо їхніх прав, недоступністю заходів соціального захисту тощо. Однак діти, які не супроводжуються батьками (опікунами) або розлучені з ними, як правило, піддаються більшому ризику, зокрема, сексуальній експлуатації та нарузі, призову до лав збройних сил, дитячій праці і взяттю під варту. Вони нерідко стають жертвами дискримінації і не мають доступу до продуктів харчування, житла, медичних послуг та освіти. Дівчатка піддаються особливому ризику насильства за ознакою статі, в тому числі насильства в сім'ї. У багатьох країнах такі діти регулярно стикаються з відмовою у в'їзді до країни або піддаються затриманню прикордонними чи імміграційними службами. В інших випадках їх допускають до країни, але відмовляють у доступі до процедур подання та розгляду клопотань про надання притулку, або клопотання розглядаються без урахування факторів віку і статі. Крім того, в деяких ситуаціях такі діти не мають можливості для точного і належного встановлення особи, реєстрації, оцінки віку,

отримання документів, пошуку родичів, а також доступу до систем опікунства або юридичних консультацій (п. 3) [4].

Так, одним із першочергових завдань держав є забезпечення того, щоб до дітей, в контексті міжнародної міграції, в першу чергу, ставилися як до дітей (п. 11) [2].

У випадку неможливості надати обґрунтовану оцінку віку дитини, державам слід проводити комплексний аналіз фізичного і психологічного розвитку дитини силами фахівців-педіатрів або інших фахівців, що володіють навичками комплексного аналізу різних аспектів розвитку. Такий аналіз слід проводити оперативно, з урахуванням індивідуального підходу, гендерних аспектів і культурних особливостей, у тому числі з проведенням співбесід з дітьми і, у відповідних випадках, із супроводжуваними їх дорослими, зрозумілою дитині мовою. Будь-які сумніви повинні тлумачитися на користь особи, яка є об'єктом аналізу (п. 4) [5].

Комітет з прав дитини та Комітет із захисту прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей у Спільному зауваженні загального порядку № 4 (2017) також акцентували увагу на тому, що кожна дитина наділена основоположним правом на свободу особистості і свободу від утримання під вартою на підставі імміграційного законодавства. Тримання під вартою будь-якої дитини в силу її міграційного статусу або міграційного статусу її батьків є порушенням прав дитини і порушує принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини. У зв'язку з цим обидва комітети неодноразово підтверджували, що діти ніколи не повинні утримуватися під вартою з причин, пов'язаних з їх міграційним статусом або міграційним статусом їх батьків і, що держави повинні невідкладно і повністю припинити або викоринити практику утримання дітей під вартою на підставі імміграційного законодавства. Будь-які види імміграційного утримання дітей під вартою повинні бути заборонені законом і така заборона має повністю дотримуватися на практиці (п. 5) [5].

Держави також мають забезпечити, щоб їхнє законодавство, політика, заходи і практика гарантували застосування належних, таких, що враховують інтереси дитини процедур, у всіх пов'язаних з міграцією та наданням притулку адміністративних і судових розглядах, які зачіпають права дітей. Діти повинні мати можливість звертатися зі скаргами до суду, адміністративних трибуналів чи інших інстанцій нижчого рівня, наприклад, установ щодо захисту дітей і молоді, шкіл і національних правозахисних установ, і при порушенні їх прав повинні мати можливість отримувати у зручній для них формі консультації та послуги фахівців, що володіють спеціальною підготовкою з дитячої тематики і питань міграції (п.п. 15,16) [5].

Крім того, задля забезпечення прав дитини в контексті міжнародної міграції, держави також зобов'язані забезпечити повне дотримання закріплених міжнародними актами з прав людини прав і свобод дитини, серед яких: неприпустимість дискримінації; найкраще забезпечення інтересів дітей; забезпечення права на життя, виживання і розвиток; права висловлювати свої погляди та ін.

Виходячи з вищеозначеного, доходимо висновку, що забезпечення прав і свобод дітей є одним із першочергових завдань кожної держави, з огляду на що, вони повинні розробляти політику та законодавчі заходи, спрямовані на захист прав всіх дітей у контексті міжнародної міграції.

Література:

1. Нью-Йоркська декларація о беженцах и мигрантах A/71/L.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N16/285/48/PDF/N1628548.pdf?OpenElement>.
2. Совместное замечание общего порядка № 3 (2017) Комитета по защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей и № 22 (2017) Комитета по правам ребенка об общих принципах, касающихся прав человека детей в контексте международной миграции CMW/C/GC/3–CRC/C/GC/22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsrMuIHhdD50s6dX7ewCBgofxxT0I9nDrP0z0mv2jWNaopY4vAwpVtTIDv0mvxKTEvFVHc9x6vUtpK5o6%2FisFu24SSi9d%2Bh8z42oEMN5AkCJc>.
3. Committee on the Rights of the Child Background paper The Rights of All Children in the Context of International Migration (2012 Day of General Discussion) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2012/2012DGDBackgroundPaper.pdf>.
4. Замечание общего порядка Комитета по правам ребенка № 6 (2005) Обращение с несопровождаемыми и разлученными детьми за пределами страны их происхождения CRC/GC/2005/6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://undocs.org/ru/CRC/GC/2005/6>.
5. Совместное замечание общего порядка № 4 (2017) Комитета по защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей и № 23 (2017) Комитета по правам ребенка об обязательствах государств в отношении прав человека детей в контексте международной миграции в странах происхождения, транзита, назначения и возвращения CMW/C/GC/4–CRC/C/GC/23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/343/67/PDF/G1734367.pdf?OpenElement>.

ВИМОГИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Мусиченко Ольга Михайлівна,

викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вимоги до кримінального закону, чіткість, точність, зрозумілість, передбачуваність.

Недотримання вимог до формулювання норм кримінального закону часто є стає приводом для звернення громадян за захистом основоположних прав і свобод людини до Європейського суду з прав людини. Стосовно вказаного здебільшого заявники звертаються щодо порушення ст. 7 «Ніякого покарання без закону» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та п. 2 ст. 10, щодо порушення передбачуваності закону (встановлені законом – відповідно до офіційного перекладу українською мовою).

В рішеннях Європейського суду з прав людини чітко підкреслюється необхідність дотримання державами таких вимог до кримінального закону як доступність, чіткість, ясність, точність з тим, щоб кожен міг зрозуміти яка дія або бездіяльність тягне за собою кримінальну відповідальність і передбачити наслідки, до яких може призвести певна дія, що характеризує один з аспектів принципу верховенства права.

У одному зі своїх рішень Європейський суд підкреслює, що рівень точності, яка вимагається від національного законодавства – яке все одно не може передбачити кожен конкретний випадок, – в значній мірі залежить від змісту оспорюваного закону, сфери, яку він призначений охоплювати [1]. З цього однозначно випливає, що саме кримінальний закон має володіти найвищим рівнем точності і чіткості, бути зрозумілим, оскільки він поширюється на усіх осіб і наслідки за вчинення передбачених ним кримінальних правопорушень є найбільш суттєвими, мають найбільший ступінь обмеження прав і свобод людини.

Відповідно до п.1 ст. 7 Конвенції: «Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення». Проаналізовані рішення свідчать про більш широке тлумачення Європейським судом даної норми. Так, у рішенні «S.W. проти Сполученого Королівства» [2] (п. 35) говориться: «стаття 7 не обмежується заборонаю застосування зворотної сили в кримінальному праві на шкоду обвинуваченому: вона також, в ширшому сенсі, говорить про інші принципи кримінального права *nullum crimen, nulla poena sine lege*, а також принцип, згідно з яким кримінальний закон не повинен тлумачитися розширено на шкоду обвинуваченому, наприклад, за аналогією. З цих принципів випливає, що будь-який злочин має бути *чітко* визначеним у законі, причому необхідно, щоб кожен міг *зрозуміти* з тексту відповідної статті – *в разі необхідності за допомогою тлумачення*, даного їй судами, яка дія або бездіяльність тягне за собою кримінальну відповідальність». Подібним чином зазначається і в інших рішеннях, наприклад, п. 52 рішення «Коккінакіс проти Греції» [3].

Слід зауважити, що Європейський суд визнає, що формулювання багатьох положень законів не відрізняється абсолютною точністю. Необхідність уникати надмірної жорсткості і йти в ногу з обставинами, що змінюються, означає, що багато законів неминуче набувають таких форм, які в більшій чи меншій мірі є туманними. Тлумачення і застосування таких положень залежить від практики (п. 40 рішення «Коккінакіс проти Греції»).

Як би чітко не була сформульована норма в будь-якій системі права, включаючи кримінальне, є неминучим елемент судового тлумачення (п. 36 рішення «S.W. проти Сполученого Королівства»). У зв'язку з цим, в контексті статті 7 Конвенції поняття «закон» розуміється ширше – охоплює як *писане*, так і *неписане право*. Європейський суд наголошує, що відповідно до його усталеної прецедентної практики термін «закон» повинен розумітися в «змістовному», а не в «формальному» сенсі. Отже, він включає в себе все, що становить писане право, в тому числі і акти, що мають меншу юридичну силу, ніж закони, а також рішення судів, в яких дається їх тлумачення (п. 73 рішення «Пасько проти Росії»).

В останньому вказаному рішенні у справі «Пасько проти Росії» від 22 жовтня 2009 року [4] заявника було визнано винуватим у державній зраді у формі шпіонажу за ст. 275 КК

РФ. У розглядуваній справі при кваліфікації дій заявника суд посилався на перелік відомостей, що містять державну таємницю, які містилися у підзаконному акті – Указі Президента, водночас Конституція Російської Федерації містила принцип, згідно з яким перелік відомостей, що становлять державну таємницю, визначається федеральним законом. Хоча Європейський суд не визнав порушення статей Європейської конвенції з прав людини, у п. 67 даного рішення вказано наступне: «Європейський Суд нагадує, що вираз «передбачені законом» за змістом положень пункту 2 статті 10 Конвенції насамперед вимагає, щоб у оскаржуваному заході були визначені підстави в національному законодавстві держави-відповідача; проте вираз має відношення і до якості закону, вимагаючи, щоб він був *доступний*, досить *чітко сформульований* і давав людині можливість передбачити наслідки своїх дій».

Слід вказати, що в окремій думці судді Дж. Маліверні по справі «Пасько проти Росії» міститься заперечення щодо прийнятого рішення саме в частині точності закону, оскільки, на його думку, «частина 4 статті 29 Конституції Російської Федерації *недвозначно* посилається на «федеральний закон» – правовий акт, прийнятий національним парламентом з дотриманням певної процедури, – а не на підзаконні правові акти, такі як укази Президента або постанови Уряду».

В іншому рішенні «Мюллер та інші проти Швейцарії» [5] суд визнав справедливим рішення національного суду про визнання заявника винним у вчиненні злочину, передбаченого ст. 204 КК Швейцарії про непристойні публікації, та призначення йому покарання, оскільки його дії відповідали виразу «передбачені законом» в сенсі ст. 10 п. 2 ЄКПЛ. Водночас суд нагадав, що «багато законів неминуче виражені термінами, які в більшій чи меншій мірі є *неясними*». Щодо цього рішення суд визнав, що мали місце відповідні рішення суду про «публікації» «непристойних» речей, які доповнили положення ст. 204 КК Швейцарії.

У рішенні «Салов проти України» [6] однією з вимог заявника було те, що п. 2 статті 127 КК (1960 р.) не може бути застосований до його дій, оскільки зазначене положення сформульоване настільки нечітко, що він не міг передбачати, що за цей вчинок його можуть позбавити волі. На його погляд, його дії підпадали під статтю 186-2 Кодексу про адміністративні правопорушення, і його не можна було карати за поширення інформації (п.103). У рішенні підкреслюється, що рівень передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості та статусу тих, до кого він застосовується (п. 108), про що вже йшла мова. Хоча й суд, врахувавши свою практику стосовно вимог чіткості і передбачуваності закону, в цій частині відмовив в задоволенні вимоги заявника, він вказав на неспіврозмірність призначеного покарання вчиненим діям: рішення засудити заявника за обговорення інформації, що містилися у підробленому екземплярі газети, про смерть президента Кучми було явно неспіврозмірним переслідуваній законній меті (п. 116).

Вказані рішення доводять, що Європейський суд з прав людини вимогами до мови кримінального закону визнає чіткість, точність, доступність. Разом з тим констатує існування незрозумілих, нечітких положень в кримінальному законі, і водночас залишає право за національними судовими органами тлумачити їх. Розуміння закону як у формальному, так і змістовному виразі (писане і неписане право) часто призводить до відмови в задоволенні скарг заявників за порушення ст. 7 та «передбачуваності закону» п. 2 ст. 10 Конвенції.

Література:

1. Бессарабская Митрополия (metropolitan church of bessarabia) и другие против Молдовы: Постановление Европейского Суда по правам человека от 13 декабря 2001 года (жалоба № 45701/99) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rroi.narod.ru/echr/another_3/metropolitan.htm
2. S. W. Против Соединенного Королевства: Постановление Европейского Суда по правам человека от 22 ноября 1995 года (жалоба N 20166/92) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/s-w-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
3. Коккинакис против Греции (Kokkinakis v. Greece): Постановление Европейского Суда по правам человека от 25 мая 1993 года (жалоба N 14307/88) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kokkinakis-protiv-grecii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
4. Пасько против России: Постановление Европейского Суда по правам человека от 22 октября 2009 года (жалоба № 69519/01) // Прецеденты Европейского Суда по правам человека по России. – 2010. – №1. – С. 26-40.
5. Мюллер и другие против Швейцарии (Muller and Others v. Switzerland): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 мая 1988 года (жалоба N 10737/84) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shvejcarii-muller-and-others-v-switzerland-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
6. Салов проти України: Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 року (Заява № 65518/01) // Свобода вираження поглядів: практика Європейського суду щодо України / [Інститут Медіа Права ; за редакцією Т. Шевченка, А. Балацької]. – К. : Фенікс, 2012. – С. 41-91

Науковий керівник: завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор Козаченко Олександр Васильович.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАХИСНИКА В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНАХ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Єрмолаєв Віктор Володимирович,

аспірант кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: захисник, органи міжнародної кримінальної юрисдикції, права людини.

XX століття відзначилось безпрецедентними за розмахом масовими порушеннями основоположних прав і свобод людини, вчиненими під час міжнародних та внутрішньодержавних конфліктів. При цьому світове співтовариство зіткнулось з

відсутністю правових механізмів боротьби з такими посяганнями, як на національному, так і на міжнародному рівнях, що стало причиною створення міжнародних кримінальних судів.

Нюрнберзький і Токійський військові трибунали, що притягли до відповідальності колишніх керівників Німеччини та Японії винних у злочинах, вчинених під час Другої світової війни були, першими міжнародними кримінальними процесами.

У 1993 і 1994, 2002 та 2006 роках були утворені відповідно Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (з 2010 року Міжнародний остаточний механізм для кримінальних трибуналів), Спеціальний суд по Сьєра-Леоне та Спеціальний трибунал по Лівану, мета яких полягає у переслідуванні осіб, відповідальних за вчинення злочинів проти людяності, військових злочинів та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

У липні 2002 року розпочав свою роботу Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) – перший в історії універсальний, постійно діючий орган, процедурно-процесуальні акти якого набули системності та чіткості й об'єднали в собі як елементи, що містились у статутах міжнародних трибуналів *ad hoc*, так і деякі риси основних правових систем сучасності.

Слід зазначити, що справедливий кримінальний процес неможливий без забезпечення фундаментальних прав людини, зокрема презумпції невинуватості, права на справедливий судовий розгляд та права на ефективні засоби правового захисту, недотримання яких призводить до порушення загальних принципів права, таких як верховенство права, законність, рівноправність, справедливість, демократичність та гуманізм. Забезпечення права на захист у кримінальному процесі є однією з гарантій повної та ефективної реалізації вищезазначених прав його учасників. Нормативно право на захист було закріплено в усіх вищезгаданих статутах міжнародних органів кримінальної юрисдикції. Однак, правовий статус захисника та обсяг його повноважень у різних міжнародних трибуналах відрізнявся.

Так, Статут Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу (далі –МВТ) передбачав, що підсудний має право захищатися на суді особисто, або за допомогою захисника (ст. 16 п. d). Функція захисника може виконуватись за клопотанням підсудного будь-яким адвокатом, що має право виступати у суді в його рідній країні, або будь-якою іншою особою, яка буде спеціально уповноважена на це Трибуналом (ст. 23) [1]. Окремо обсяг повноважень захисника визначений не був, однак, в Правилі 4 Регламенту МВТ передбачалось, що до судового процесу захист має право звертатися з клопотанням про виклик свідків або витребування документів шляхом письмового звернення до Генерального Секретаря Трибуналу [2]. Статтею 24 Статуту МВТ закріплювалося, що під час судового засідання захисник має право заявляти клопотання про надання доказів, допитувати свідків, надавати докази, що спростовують докази сторони обвинувачення, проголошувати промову на захист тощо.

Статут та Правила процедури Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу містили аналогічні положення щодо права на захист та правового статусу захисника.

Також, право обвинуваченого на захист через обраного ним захисника закріплено в ст. 21 Статуту Міжнародного кримінального Трибуналу по колишній Югославії (далі – МТКЮ) та ст. 20 Статуту Міжнародного трибуналу по Руанді (далі – МКТР). Статут МТКЮ відіграв важливу роль у встановленні основних процесуальних вимог стосовно кримінального судочинства Трибуналу. Хоча Статут не містить повного комплексу процесуальних норм, у

ньому викладено основні принципи справедливого судового розгляду, а завдання з прийняття детального набору правил процедури та доказування покладається на Постійних суддів (ст. 15) [3]. Наприклад, у ст. 21 втілений визнаний на міжнародному рівні стандарт належної правової процедури, сформульований у ст. 14 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права 1966 року, але інші положення Статуту і правил процедури виходять далеко за рамки цих мінімальних вимог. При цьому обсяг повноважень захисника у кримінальному процесі, регламентується в розрізі прав обвинуваченого.

Статут створеного у 2002 році Спеціального суду по Сьєра-Леоне (далі – СССЛ) також містить перелік гарантій дотримання прав та свобод обвинуваченого, необхідних для справедливого розгляду справи судом. При цьому окремих правил процедури для цього суду не передбачалось. У частині 1 ст. 14 Статуту СССЛ вказано, що правила процедури і доказування Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, існуючі в момент створення Спеціального суду, застосовуються *mutatis mutandis* для проведення юридичних процесів у Спеціальному суді. Ч. 2 ст. 17 Статуту СССЛ надає суддям можливість, за необхідності, застосовувати норми Закону про кримінальний процес Сьєра-Леоне 1965 року. Наявність у Статуті СССЛ бланкетної до національного законодавства норми є загалом неприйнятним для міжнародних кримінальних судів, та є особливістю змішаних судів [4].

Найбільш чіткого визначення механізми реалізації права на захист та правовий статус захисників знайшли у нормативно-правових документах МКС. Статут МКС був першим міжнародним правовим актом, яким передбачено, що правом на захист можуть користуватись не тільки обвинувачені та підсудні, але і потерпілі. Стаття 68 Статуту вказує, що потерпілі, які приймають участь у розгляді справи можуть висловлювати свої думки та заперечення через юридичних представників у відповідності з Правилами процедур доказування (далі – ППД МКС) [5]. Правило 90 ППД МКС встановлює, що потерпілий має право вільно обирати законного представника. При цьому на Секретаріат Суду покладається обов'язок надавати необхідну, в тому числі фінансову, допомогу у залученні захисника. Також, Правилем встановлюється, що вимоги до законного представника потерпілого є тотожними вимогам до адвокатів, що здійснюють захист обвинувачених [6]. Згідно пунктами «с», «d» ч. 2 ст. 55 Статуту користуватися правом на правову допомогу адвоката можуть особи, які не мають статусу обвинуваченого або потерпілого, але є підстави вважати, що вони скоїли злочин, що підсудний Міжнародному кримінальному суду.

Виходячи з вищезазначеного приходимо до висновку, що порівняно зі статутами та правилами процедури і доказування судів, створених *ad hoc*, Статут МКС значно розвинув положення процедурно-процесуальних актів, що регулюють правовий статус захисника в міжнародних органах кримінальної юрисдикції.

Література:

1. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_201.
2. Регламент Международного Военного Трибунала /Сыроед Т.Л. Международное уголовно-процессуальное право: документы и комментарии. Харьков: ПРОМЕТЕЙ-ПРЕСС, 2007. 588.c.

3. Устав Международного трибунала для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии URL: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>.
4. Устав Специального суда по Сьерра-Леоне URL: http://www.un.org/ru/documents/bylaws/charter_sierra.pdf.
5. Римский статут Международного уголовного суда URL: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf).
6. Правила процедуры доказывания Международного уголовного суда. URL: http://www.un.org/ru/documents/rules/icc_rules.pdf.

Науковий керівник: завідувач кафедри і міжнародного права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Сироїд Тетяна Леонідівна.

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Мадзігон Наталія Вікторівна

аспірант Київського національного Інституту міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Реалізація (імплементация) норм міжнародного права є ключовим питанням теорії та практики міжнародних відносин. Ще у 1980 році у хрестоматійному дослідженні проблем імплементации норм міжнародного права, професор Гавердовський наголосив, що «складність проблеми реалізації норм міжнародного права детермінована, перш за все, самою специфікою міжнародного права як особливої правової системи [...] Цією специфікою визначається як сам процес нормотворення, так і процес правореалізації в міжнародному праві» [1, с. 11]. У вітчизняній міжнародно-правовій доктрині існує спір щодо того чи можна ототожнювати термін «реалізація» та «імплементация». Для цілей цього дослідження ми будемо їх ототожнювати, оскільки формат тез не передбачає глибоке теоретичне дослідження.

На специфіку реалізації норм міжнародного права впливає також форма закріплення таких норм. У Преамбулі до Статуту ООН [2] чітко згадуються міжнародні договори як форма закріплення джерела регулювання міжнародних відносин, а також «інші джерела міжнародного права». Не вдаючись до доктринальних дискусій, щодо системи джерел міжнародного права для цілей цього дослідження будемо виходити із позиції, яка є найпоширенішою в доктрині: базовий перелік джерел міститься у статті 38 Статуту МС ООН, та додатково включає акти міжнародних організацій.

При реалізації слід також враховувати функціональне призначення норми. Так, якщо взяти Загальну декларацію прав людини 1948 року [3], то з точки зору форми, цей документ є актом міжнародної організації, тобто норма м'якого права, але, з точки зору функціонального навантаження, цей документ має обов'язковий характер, який визнають

більшість держав світу. Ряд держав навіть включили посилання на Декларацію до текстів Конституцій [4].

У 1951 р. МС ООН у Консультативному висновку «Застереження до Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» було вказано на те, що існують певні вищі норми-принципи, що зобов'язують держави без додаткового закріплення їх в договірній формі [5, с. 221]. Такі норми є, переважно, самовиконуваними не потребують застосування національного механізму.

У доктрині міжнародного права основна класифікація норм здійснюється на процесуальні та матеріальні [6]. Формат даного дослідження не передбачає глибинного дослідження співвідношення матеріальних та процесуальних міжнародних норм, однак аналіз доктрини та практики міжнародних відносин, свідчить про те, що процесуальні норми *per se* в міжнародному праві майже відсутні. Однак їх наявність завжди потребує застосування додаткових внутрішніх механізмів для їх належної імплементації. Для ілюстрації цього засновку, можна навести приклад Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка, переважно, містить норми процесуального характеру, але для їх виконання державою необхідне створення нормативно-інституційного механізму, тобто визначення внутрішньодержавних повноважень щодо реалізації тих або інших договорів. В Україні, це відповідно Закон України «Про міжнародні договори України», яким визначено повноваження Верховної Ради України, Президента та Кабінету Міністрів України щодо підписання, вступу в дію та виконання міжнародних договорів. Якщо мова йде про реалізацію матеріальних міжнародних норм, то такі норми можуть застосовуватися безпосередньо у національній системі (наприклад, Розділ I Конвенції про захист прав та основоположних свобод), так і шляхом трансформації цих норм у національне законодавство (тобто застосування національного нормативного механізму). До останніх, можна віднести весь пласт міжнародних норм, які стосуються криміналізації тих або інших діянь.

Крім того, важливим для вивчення проблеми імплементації, є класифікація норм на загальні і спеціальні, залежно від обсягу зобов'язань, що містить та чи інша норма. Ряд вчених, зокрема А. Гавердовський та Б. Бабін, виокремлюють додатково в цій групі програмні норми. Загальні норми включають в себе, як базові принципи міжнародного права, так і принципи окремих галузей (підгалузей, інститутів), тобто висхідні начала функціонування системи міжнародного права в цілому, та/або його окремих структурних елементів. Такі норми можна знайти у Статуті ООН, Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961 р., Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. тощо. Такі документи реалізуються, переважно, на міжнародному рівні, а на національному потребують лише, як вже зазначалося вище, створення інституційного механізму, тобто визначення внутрішньодержавних повноважень щодо реалізації тих або інших договорів.

Спеціальні норми є найбільш поширеними і регулюють конкретний спектр міжнародних відносин – від економічних питань до питань роззброєння. І особливості їх імплементації буде залежати не тільки від сфери, яку вони регулюють, але й від того, чи вони матеріальні чи процесуальні.

Доктринальний поділ міжнародних норм, залежно від сфери дії, на універсальні, регіональні, локальні та партикулярні, не впливають на особливості реалізації норми.

Залежно від юридичної сили норми міжнародного права поділяють на імперативні, диспозитивні та м'які (рекомендаційні).

У Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., було вказано на існування імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*), що приймаються та визнаються міжнародним співтовариством у цілому, і від яких держави не можуть відступати за жодних обставин. Зазначалося, що якщо у момент укладення договору він суперечив подібній нормі, він вважається нікчемним, і навіть більше, якщо виникає нова імперативна норма, тоді будь-який договір, який суперечить їй, стає недійсним та припиняється [7]. Введення поняття *jus cogens* до Віденської конвенції призвело до доктринальних дискусій (на практиці стаття 53 Віденської конвенції ніколи не застосовувалася) між юристами щодо нормативної природи та значення цього поняття. Незважаючи на його неоднозначність, *jus cogens* прийнятий міжнародним співтовариством як важливий елемент міжнародного правопорядку та законності. В доктрині міжнародного права існує тенденція розглядати норми *jus cogens* як норми, засновані на міжнародній моралі, хоча не всі з цим погоджувалися. Так, наприклад, Г. Тункін зазначає: «справді, певні принципи *jus cogens*, набули такого характеру за сильної моральної підтримки або ж принципи міжнародної моралі стали принципами загального міжнародного права з характером *jus cogens*. Так, наприклад, норми щодо злочинів проти людяності були переважно нормами міжнародної моралі, які наразі вважаються нормами *jus cogens*. Однак системи міжнародного права та міжнародної моралі є різними системами соціальних норм, і основою принципів *jus cogens* все ж є міжнародне право, а не мораль» [8, с. 116 – 117]. Реалізація таких норм на практиці залежить від форми їх закріплення: договір, звичай, акт міжнародної організації. Однак такі норми реалізуються переважно на міжнародному рівні, а на національному сформульовані, як декларації, або відсилочні норми. Так, стаття 18 Конституції України передбачає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Більшість норм міжнародного права носять диспозитивний характер, тобто вони можуть змінюватись за домовленістю сторін. Реалізація таких норм залежить знову таки від форми їх закріплення.

Що стосується м'яких норм, то у міжнародному праві спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості м'яких норм, адже навіть принципи міжнародного права закріплені нормою невизначеної правової природи. Заключний акт 1975 р. можна віднести як до винятково політичної декларації до закріплення норми звичаєвого міжнародного права (як це і було зроблено МС ООН у справі щодо військових та напіввійськових дій на території Нікарагуа). Такі норми є основою сучасної правотворчості міжнародних організацій і за своєю природою, функціями, які виконують та місцем у системі є правовими нормами, які містять права та обов'язки держав, сформульовані дещо в інший спосіб, ніж у твердих нормах міжнародного права. М'яка норма виконує основну функцію, притаманну будь-якій правовій нормі – регулюючу. Однак слід розуміти, що ця функція дещо «змазана», адже такі норми відносяться до заохочувальних, які в ідеалі виступають орієнтиром для вдосконалення всієї системи. І разом з регулюючою функцією така норма здійснює і функцію орієнтації переважно на активну поведінку [9]. Тому і реалізації цієї норми буде здійснюватись

державами переважно на міжнародному рівні. Прикладом реалізації таких норм на національному рівні є імплементація на національному рівні Рекомендацій FATF. Так, у правове поле Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) було введено в національне нормативне поле шляхом прийняття Постанови КМУ та НБУ № 1124 від 28 серпня 2001 р., додатком до якої було включено текст міжнародного документа без змін [10]. Результатом реалізації цих же Рекомендацій стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» 2002 року (втратив чинність у зв'язку із прийняттям у 2014 році нової редакції).

А. Гавердовський наголошує на доцільності поділу норм міжнародного права, аналогічно до національного права, на ті, що зобов'язують, забороняють та уповноважують [1, с. 37]. Норми, що зобов'язують, примушують державу до активних дій, зокрема до прийняття законодавчих актів. До таких норм, зокрема, відноситься Міжнародна конвенція щодо припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р., якою передбачено чітке зобов'язання держави вжити законодавчих заходів для реалізації положень Договору. Імплементувати такі положення можна тільки шляхом виконання. Норми, що забороняють реалізуються державами шляхом утримання від вчинення активних дій. Так, наприклад, до таких норм відносяться більшість норм гуманітарного права, що містяться у Гаазьких та Женевських конвенцій.

Норми, що уповноважують, створюють права суб'єктів міжнародного права, реалізація таких положень не потребує додаткових заходів із імплементації. Такі норми реалізуються шляхом використання. Реалізація таких норм відбувається на міжнародному рівні. Хоча тут слід відразу відзначити, що будь-яка міжнародна норма, яка містить право суб'єкта реалізується шляхом виконання.

Ряд вчених (Б. Бабін, Ю. Безбородов, Ю. Суворовцев) виокремлюють додатково модельну (програмну) норму, яка передбачає право або обов'язок держави ухвалити норму національного права або укласти міжнародний договір певного змісту. Тобто норма стає моделлю не тільки поведінки учасників міжнародних відносин, але й моделлю для подальших норм [11].

Разом з тим, слід означити ще один напрям розуміння міжнародної норми. Так, ми виходили, переважно із нормативіським підходу, до розуміння норми міжнародного права, однак Р. Аго ще у 1957 році наголосив на тому, що специфіка міжнародного права полягає в тому, що поряд із правовими нормами існують норми, які не впливають з певного формального джерела, а виникають у свідомості членів суспільства спонтанно (власне на цьому будуються його теорія спонтанного права). Його підтримав М. Джувара, який стверджував, що у міжнародному праві існують приховані норми, які панують на видимими і саме вони є справжніми регуляторами міжнародних відносин [12]. Однак такий підхід не дає нам чіткої і зрозумілої для національного нормотворця відповіді, яким чином норму слід імплементувати.

Як правило, ще на стадії створення міжнародної норми суб'єкти визначають для себе, яким саме чином її слід реалізувати, зокрема це стосується засобів та процедури (механізми), без яких у більшості випадків імплементувати міжнародну норму неможливо. При чому такі заходи та процедури включають, як національний, так і міжнародний рівень, і в міжнародно-правовій літературі їх прийнято розділяти на нормативні та інституційні (достатньо часто

зустрічається термін інституційно-оперативні, або просто оперативні). Однак більшість авторів не враховують, що процес імплементації повинен включати контроль за виконанням. Механізм контролю може бути погоджений державами окремо. Проілюструємо це практичним прикладом. Рамкова конвенція із боротьби проти тютюну 2003 р. [13] є міжнародним договором, розробленим у рамках Всесвітньої організації охорони здоров'я. Рамковість Конвенції зумовило те, що переважна більшість положень документа викладена загально, що не може не вплинути на ефективність та на реалізацію положень на національному рівні. Цей міжнародний договір передбачив створення інституційного механізму для подальшого розвитку й уточнення загальних положень. Цей механізм складається з двох конвенційних органів: Конференції Сторін і Секретаріату (статті 23 та 24 Конвенції). До повноважень Конференції Сторін відноситься регулярний розгляд стану виконання цієї Конвенції та прийняття рішень, необхідних для сприяння її ефективному виконанню (частиною 5 статті 23), а також прийняття керівних принципів з окремих питань, що регулюються статтями 8 – 13 (стаття 7). Таким чином, контроль за імплементацією є важливою складовою цього процесу і сприяє ефективності правової норми. Тим більше, що класичних органів контролю, як власне і законодавчих органів в міжнародних відносинах не існує (за винятком наддержавних утворень, типу ЄС). Хоча ідеї про необхідність створення таких норм неодноразово висловлювались в доктрині міжнародного права. Так, Ф. Джессап ще у 1948 році зазначив, що в міжнародних відносинах повинні існувати органи, що уповноважені видавати норми (законодавчий орган), повинні існувати судові органи, які б застосовували та тлумачили ці норми, і повинні існувати органи, що мають владу примушувати дотримуватись цих норм [14]. Певним чином це було реалізовано на рівні європейської системи захисту прав людини. Разом з тим, будь-яких спеціальних міжнародних актів, які хоча б у загально визначали б порядок імплементації міжнародних норм не було прийнято. Слід погодитись із думкою професора Левіна, висловлено ним ще у 1974 році (а концептуально нічого в міжнародному праві не змінилося), що визначення способів імплементації норм міжнародного права відноситься до внутрішньої компетенції держави [15].

Література

1. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. К., 1980., 318 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010
3. Загальна декларація прав людини 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Забайло А. К вопросу о правовом статусе Всеобщей декларации прав человека и ее влиянии на правотворческий и правоприменительный процессы URL:<http://evolutio.info/content/view/1447/215/>
5. Degan V. D. Sources of International Law / V. D. Degan. – Martinus Nijhoff Publishers, 1997. – 564 p.
6. Іванченко О. М. Класифікація та структура норм міжнародного і національного права: загальне та особливе
<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1793/Ivanchenk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

7. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_118

8. Tunkin G. I. Jus Cogens in Contemporary International Law / G. I. Tunkin // University of Toledo Law Review. – 1971. –Vol. 3. – P. 107 – 118.

9. Київець О.В. Джерела міжнародного права. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право, с. 360.

10. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) // Постанова Кабінету Міністрів України і Національного Банку України від 28 серпня 2001 р. N 1124 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1124-2001-%D0%BF>

11. Безбородов Ю.С. Международные модельные нормы: монография / Ю.С. Безбородов Ю.С. – М.:Волтерс Клувер, 2008. – 152 с.

12. Цитати наведено за Бабін Б.В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві: еволюція, форми та механізми реалізації. Одеса: видавництво «Фенікс». 453 с. – С. 144 – 145.

13. Рамкова конвенція із боротьби проти тютюну 2003 р. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/897_001/print1522142358480945

14. Jessup, Ph. A modern law of nations: an introduction Macmillan Co., 1948 viii, 236 p. URL:

https://archive.org/stream/modernlawofnatio030358mbp/modernlawofnatio030358mbp_djvu.txt

15. Левин Д. Б. Актуальные проблемы теории международного права. М, «Наука», 1974, 264 с.

Науковий керівник: Пазюк Андрій Валерійович, доцент кафедри міжнародного права Київського національного Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д.ю.н., доцент.

ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ ДО ТРИБУНАЛУ ЗІ СПОРІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Фомін Павло Вікторович

аспірант кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: внутрішня система правосуддя; заява; міжнародна організація; формальна система вирішення спорів.

З 1 липня 2009 року в рамках Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) почала функціонувати нова система відправлення правосуддя в структурі якої було створено два рівні: неформальний і формальний. Так, формальна система є дворівневою і складається з Трибуналу зі спорів ООН (далі – ТС ООН, Трибунал) й Апеляційного трибуналу ООН. ТС ООН, замінивши собою існуючі консультативні органи (включаючи об'єднані апеляційні ради, об'єднані дисциплінарні комітети та інші органи), став судовим органом першої

інстанції (п.п. 19, 20) [1]. Трибунал наділений компетенцією розглядати і вирішувати справи за заявами, що подаються будь-яким нинішнім або колишнім співробітником чи будь-якою особою, яка заявляє вимоги від імені недієздатного або померлого співробітника ООН, у тому числі Секретаріату ООН або окремо керованих фондів і програм ООН, проти Генерального секретаря як головної адміністративної посадової особи ООН: для оскарження адміністративного рішення, яке ймовірно не узгоджується з умовами призначення або трудовим договором; для оскарження адміністративного рішення про прийняття будь-якого дисциплінарного заходу; для забезпечення виконання угоди, досягнутої через процедуру посередництва (ст.ст. 2, 3) [2].

Така заява має бути подана до одного із Секретаріатів ТС ООН з урахуванням географічної близькості, у строки встановлені установчими та процедурно-процесуальними актами Трибуналу: 90 календарних днів після отримання заявником управлінської оцінки, якщо така передбачена; 90 календарних днів після закінчення відповідного терміну для направлення відповіді на управлінську оцінку; 90 календарних днів після отримання заявником адміністративного рішення (в тих випадках, коли управлінська оцінка оспорюваного рішення не вимагається); 90 календарних днів після припинення процедури посередництва. Для осіб, які заявляють вимоги від імені недієздатного або померлого співробітника, встановлюється один календарний рік для подачі такої заяви (ст.ст. 6, 7) [3].

Спрямована до ТС ООН заява має бути подана будь-якою офіційною мовою ООН та відповідати вимогам, які до неї висуваються (ст. 8 (6)) [2]. Зокрема, заява має бути подана на бланку, форма якого встановлюється Секретарем Трибуналу. Заява повинна включати таку інформацію: повне ім'я, дата народження і громадянство заявника; трудовий статус заявника (включаючи індексний номер в ООН і назву департаменту, відділу та секції); найменування юридичного представника заявника (з долученням довіреності); адреса, за якою слід надсилати документи; за наявності оспорюваного рішення – час і місце його винесення (з долученням такого рішення); запитувані заходи і засоби захисту; будь-яка підтверджуюча документація (додається і нумерується, а за наявності переведених матеріалів – забезпечується відповідною вказівкою). Підписаний оригінал заповненого бланку заяви надається разом із додатками до нього. Документи можуть бути також направлені електронним способом (ст. 8 (1) (2) (3)) [3] (після 6 липня 2011 року доступ і подання всієї документації має здійснюватися через портал eFiling).

Заява приймається до провадження, якщо: ТС ООН компетентний розглянути і вирішити справу; заявник має право подавати заяву; заявник раніше передав оспорюване адміністративне рішення на управлінську оцінку, якщо це вимагається; заяву подано у визначені строки (ст. 8 (1)) [2].

У тому випадку, якщо спір, пов'язаний з оспорюваним адміністративним рішенням, було врегульовано угодою, досягнутою в порядку посередництва, заява не приймається до провадження. Однак заявник має право подати заяву про забезпечення виконання угоди, досягнутої через процедуру посередництва, яка приймається Трибуналом до провадження в тому випадку, коли угода не була виконана і заяву подано протягом 90 календарних днів після останнього дня для виконання, зазначеного в угоді про посередництво, або, коли в такій угоді з цього питання нічого не зазначено, після 30 днів з дати підписання угоди.

ТС ООН також може прийняти рішення в письмовій формі за письмовим проханням заявника про призупинення або скасування термінів на певний період часу і лише у

виняткових випадках. Трибунал не зупиняє і не скасовує терміни для управлінської оцінки. Проте, якщо заяву було подано більш ніж через три роки після отримання заявником оспорюваного адміністративного рішення, така заява не приймається Трибуналом до провадження (ст. 8 (3) (4)) [2].

Після того, як Секретар ТС ООН упевниться, що всі вимоги дотримані, він надсилає копію заяви відповідачу та будь-якій іншій стороні, щодо якої суддя вважає це за доцільне. У тому випадку, коли формальні вимоги не дотримані, Секретар може затребувати, щоб заявник у межах встановленого терміну часу забезпечив дотримання цих вимог. Після того як виправлення належним чином внесені, Секретар надсилає копію заяви відповідачу (ст. 8 (3)) [3].

Виходячи з вищезначеного, доходимо висновку, що установчими і процедурно-процесуальними актами Трибуналу закріплено положення, які регулюють порядок подачі відповідної заяви про оскарження адміністративних рішень у рамках ООН. Однак, означені акти містять деякі недоліки, зокрема, в їх положеннях не визначено конкретних строків, у межах яких Секретар може вимагати усунення недоліків поданої заяви, що може вплинути на права заявника.

Література:

1. Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН A/RES/61/261 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/510/05/PDF/N0651005.pdf?OpenElement>.

2. Statute of the United Nations Dispute Tribunal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/oaj/files/undt/basic/2008-12-24-undt-statute.pdf>.

3. Регламент Трибунала по спорам Организации Объединенных Наций A/RES/64/119 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/oaj/dispute/dispute_tribunal_rules.pdf.

Науковий керівник: завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Сироїд Тетяна Леонідівна.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВИЛА 39 РЕГЛАМЕНТУ ЄСПЛ ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Киченок Андрій Сергійович,
адвокат

Ключові слова: ЄСПЛ, права людини, застосування невідкладних заходів.

Відповідно до Правила 39 Регламенту Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ): Палата або, коли це доцільно, її голова може - на прохання сторони чи будь-якої іншої

заінтересованої особи або з власної ініціативи - вказати сторонам, який тимчасовий захід, на її думку, слід вжити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі.

Заяву може бути подано наступними особами:

- сама особа (дуже рідкий випадок)
- законний представник, член сім'ї або друг особи
- держава (уповноважений зі справ ЄСПЛ) – у міждержавних справах
- представник (у т.ч. громадська організація) за довіреністю перед ЄСПЛ спеціального зразка.

Проаналізувавши практику подання заяв про застосування невідкладних заходів, можна виділити декілька найбільш поширених ситуацій, коли доцільно подавати заяву за Правилем 39:

1. Справи щодо неналежного надання медичної допомоги в місцях несвободи

Ситуація з належним обстеженням, наданням медичної допомоги в умовах СІЗО та установ виконання покарань – це той мінімальний рівень поведження з ув'язненими, який гарантує Європейська конвенція прав людини 1950 р. (далі - Конвенція) та практика ЄСПЛ. Однак, на жаль, українські реалії далекі від ідеалу. Судом винесено ряд рішень проти України, в яких підіймаються проблеми неналежного надання медичної допомоги у місцях несвободи (з останніх - *Kiyashko v. Ukraine, judgment of 23 February 2017*; *Konovalchuk v. Ukraine, judgment of 13 October 2016*). Однак, держава продовжує наступати на одні й ті ж самі граблі, та ситуація з медичним забезпеченням в пенітенціарних установах продовжує залишатися катастрофічно поганою.

2. Екстрадиційні справи

У деяких випадках, коли екстрадиція громадянина з території іншої держави до країни походження може призвести до порушення його прав, ЄСПЛ може призупинити таку екстрадицію, і таким чином завадити можливому порушенню прав особи.

Заявник або представник має обґрунтувати у письмовому зверненні до Суду на підставі Правил 39 Регламенту Суду, якому саме ризику може піддатися особа, якщо уповноважені органи Держави-підписанта Конвенції здійснять її екстрадицію. Такі твердження мають бути підкріплені конкретними фактами політичного переслідування або самої особи, або певної етнічної, релігійної або іншої групи, представником якої вона є, а також доказами приналежності до такої групи.

3. Інші справи (ризик знищення доказів, голодування, міждержавні справи)

У дуже рідких випадках процедуру відповідно до Правил 39 Регламенту Суду можуть застосовувати для таких випадків як ризик знищення доказів у кримінальній справі, що може суттєво вплинути на результати її розгляду.

У практиці Суду з 2014 року почали з'являтися випадки застосування невідкладних заходів у випадках, коли Заявник оголошує голодування та подальше продовження такого голодування може призвести до втрати здоров'я або навіть життя (наприклад, відома справа *Savchenko v. Russia*).

Уряди держав-підписантів Конвенції також можуть користуватися правом подання заяви про невідкладні заходи у міждержавних справах, коли це стосується прав та законних інтересів одного чи декількох громадян, які можуть бути порушені поведінкою державних органів іншої держави-підписанта або угруповань, які не мають власної правосуб'єктності

(на кшталт т.зв. ДНР, ЛНР тощо), однак одна з держав здійснює ефективний контроль за певною територією.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ЖУРНАЛІСТІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Букер Владислав Олексійович

студент групи ЮМП-51 юридичного факультету

Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: забезпечення безпеки, засоби масової інформації, збройний конфлікт, журналісти, права людини.

Зростання масштабів і числа посягань на особисту безпеку журналістів і працівників засобів масової інформації (далі – ЗМІ), а також випадків, що негативно впливають на їх можливість користуватися свободою вираження думок через погрози, переслідування, арешти та позбавлення волі, викликають занепоєненість усієї міжнародної спільноти. Без свободи вираження думок й особливо свободи преси неможливе формування інформованого, активного і готового до дій громадянського суспільства (п.п. 1.1, 1.5) [1].

Відповідно до положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (далі – МПГПП 1966 р.), кожна людина має право на вільне вираження своїх думок. Це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Таке право може бути обмежене виключно законом з метою забезпечення поваги прав і репутації інших осіб; охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення (ст. 19 (2) (3)).

Комітет з прав людини у Зауваженні загального порядку № 34 (ст. 19: Свобода думок і їх вираження) ССРР/С/ГС/34 зазначив, що державам-учасницям МПГПП 1966 р. слід вжити ефективних заходів для захисту носіїв права на вільне вираження своїх думок від спроб змусити їх замовкнути. Положення щодо обмеження такого права за жодних обставин не мають слугувати виправданням для того, щоб змусити замовкнути будь-яких захисників демократії, демократичних принципів і прав людини. Як правило, несумісними з пунктом 3 МПГПП 1966 року є спроби обмежити право журналістів та інших осіб, які прагнуть використовувати своє право на вільне вираження думок, на переміщення за межі держави-учасниці, обмежувати в'їзд іноземних журналістів до держави-учасниці з певних країн або обмежувати право на вільне пересування журналістів і розслідувачів з питань прав людини в рамках держави-учасниці в тому числі до районів, де відбуваються конфлікти (п.п. 23, 45) [2].

Так, варто зазначити, що журналісти та інші представники преси, що працюють в умовах збройного конфлікту часто піддаються небезпеці, оскільки їхня діяльність безпосередньо пов'язана з висвітленням подій. Проте, однією з найсерйозніших небезпек з якою вони стикаються, є вчинення навмисних актів насильства, спрямованих проти них, оскільки об'єктивні правдиві репортажі, що передаються з територій, де відбувається

збройний конфлікт, можуть викликати широкий громадський інтерес. Внаслідок цього, спроби перешкодити журналістам виконувати їхні професійні завдання під час збройного конфлікту трапляються дуже часто. Здійснюється це різними способами – від заборони доступу до певних районів, введення цензури і незаконного утримання під вартою до прямих нападів на представників преси.

Рада Безпеки ООН в резолюції S/RES/1738 (2006) висловила засудження щодо навмисних нападів на журналістів, співробітників ЗМІ та пов'язаний з ними персонал у ситуаціях збройного конфлікту і закликала всі сторони покласти край такій практиці (п. 1). Крім того Рада зауважила, що журналісти, працівники ЗМІ та пов'язаний з ними персонал, які знаходяться в небезпечних професійних відрядженнях у районах збройного конфлікту, розглядаються як цивільні особи і користуються повагою та захистом, гарантованим нормами міжнародного гуманітарного права (п. 2) [3].

Так, у положеннях Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 року закріплено, що журналісти, які знаходяться в небезпечних професійних відрядженнях у районах збройного конфлікту, розглядаються як цивільні особи та користуються захистом відповідно до Конвенцій і Протоколу за умови, що вони не чинять дій, несумісних з їхнім статусом цивільних осіб (ст. 79 (1) (2)). Однак не слід плутати цивільних журналістів із воєнними кореспондентами. Останні представляють собою журналістів, які супроводжують збройні сили держави, які не входять до їх складу. Відповідно вони є цивільними особами і не можуть бути об'єктом нападу. Однак, згідно зі статтею 4 (А) (4) Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року, при затриманні, воєнні кореспонденти мають право на статус військовополоненого (норма 34) [4, с. 151-152].

Тобто, будь-який журналіст, який перебуває у небезпечному відрядженні в умовах збройного конфлікту, є цивільною особою і користується в силу цього повним захистом, що надається міжнародним гуманітарним правом цивільним особам, зокрема: заборона примусових заходів фізичного, морального порядку щодо осіб з метою отримання відомостей; заборона прийняття будь-яких заходів, що можуть заподіяти фізичне страждання або призвести до знищення осіб, які перебувають під владою договірної сторони; ця заборона поширюється не тільки на вбивства, тортури, тілесні покарання, каліцтва і медичні або наукові дослідження, викликані необхідністю лікування особи, але й на будь-яке інше грубе насильство з боку представників цивільних або військових властей; заборона заходів залякування або терору; заборона пограбування тощо.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, доходимо висновку, що міжнародна спільнота приділяє увагу питанню захисту журналістів. Зокрема, положення щодо захисту журналістів в умовах збройних конфліктів, з огляду на важливість їхньої ролі у справі інформування громадськості про порушення національного й міжнародного права та страждання людей в умовах конфліктів і тиску, а також те, що журналісти таким чином можуть допомогти попередити подальші порушення прав людини, закріплені міжнародно-правовими актами універсального характеру.

Література:

1. План дій ООН по забезпеченню безпеки журналістів и проблеме безнаказанности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Journalists/UN_plan_on_Safety_Journalists_RU.pdf.

2. Замечание общего порядка № 34 (Статья 19: Свобода мнений и их выражения) Комитета по правам человека ССРР/С/ГС/34 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGb%2bWPAXiks7ivEzdmLQdosDnCG8FaGzYH6OnzWb2RXT7yJopp6wnueK3xDlZpJtsnQ4NnehKxA27tv6yxSEu56OqU0tVD>.

3. Резолюция Совета Безопасности ООН S/RES/1738 (2006) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://undocs.org/ru/S/RES/1738\(2006\)](https://undocs.org/ru/S/RES/1738(2006)).

4. Обычное международное гуманитарное право. Том 1. Нормы // Жан-Мари Хенкерте и Луиза Досвальд-Бек при участии Каролин Алверман, Кнута Дёрмана и Батиста Ролла / перевод с английского. – МККК, 2006. – 818 с.

Науковий керівник: професор кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Гавриленко Олександр Анатолійович.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Голубченко Аліна Вячеславівна,
студентка групи ЮМП-51 юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, міжнародні організації, насилля, права дітей.

Однією з особливо вразливих категорій осіб у міжнародному праві є діти, які в силу свого психічного та розумового розвитку потребують додаткового захисту. Так, одним із основних міжнародних документів у сфері захисту прав дітей є Конвенція про права дитини 1989 року (далі – Конвенція 1989 року), що закріплює поняття «дитина» як «кожну людську істоту до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» (ст. 1) [3, с. 14]. Конвенція покладає на держави обов'язки забезпечувати кожній дитині окремо той рівень життя, який потрібен для нормального фізичного, духовного, морального і соціального розвитку (ст. 27), а також оберігати від усіх форм експлуатації та тортур, які завдають шкоду добробуту дитини (ст. 36, 37) [1].

Варто зазначити той факт, що діти є особливо вразливими під час збройних конфліктів, незважаючи на захист, який передбачений міжнародним правом, їх як і раніше вербують до збройних сил і збройних груп; вони втрачають родичів і позбавляються житла, їх вбивають, калічать, піддають сексуальному насильству та іншій експлуатації. За останні кілька десятиліть вербування дітей збройними групами, особливо в Африці, стало серйозною гуманітарною проблемою. У багатьох випадках діти беруть активну участь у боях та використовуються у якості розвідників – саме такі ситуації піддають їхнє життя великій небезпеці.

Додаткові протоколи 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року були першими міжнародними актами, які містили певні положення щодо цього питання. Згідно з положеннями

Протоколів забороняється вербування та участь у військових діях дітей, які не досягли 15 років. Конвенцією 1989 року також забороняється участь дітей у збройному конфлікті до досягнення 15-річного віку. Факультативний протокол до Конвенції 1989 року щодо участі дітей у збройних конфліктах встановив 18-річний вік для набору до військових угруповань і закликав держави підвищувати мінімальний вік призову таких осіб [4].

Так, діти в силу своєї вразливості під час збройного конфлікту стикаються з цілою низкою небезпек, які можуть призвести до жахливих наслідків, з огляду на що міжнародне гуманітарне право та відповідні акти універсальних органів щодо захисту дітей мають особливе значення. Цій категорії осіб повинен гарантуватися особливий захист, зважаючи на їхні потреби в медичній допомозі, їжі, притулку та одязі. Діти, які залишилися сиротами або відокремлені від своїх сімей, повинні бути ідентифіковані, захищені та забезпечені спеціальними засобами, що забезпечують їхню фізичну безпеку, беручи до уваги освітні потреби та возз'єднання тимчасово відокремлених сімей. Тож головна мета універсальних органів щодо дітей є перешкода залученню неповнолітніх осіб до військових дій та повсякчасна допомога й опіка над усіма дітьми, які знаходяться у скрутному становищі [4].

Слід зазначити, що важливу роль стосовно захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів відіграє Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ, Організація), який реалізує велику кількість програм щодо надання захисту різним вразливим групам осіб під час та після збройного конфлікту. МКЧХ здійснює діяльність у декількох напрямках, надаючи захист і допомогу дітям, які постраждали через негативний вплив збройного конфлікту, сексуальні та інші форми насильства. Слід вказати на той факт, що в центрі цієї діяльності перебуває задоволення потреб безпритульних дітей, а також дітей розлучених з родичами та опікунами, завербованих до збройних сил або збройних груп.

Організація також приділяє увагу питанню доступу дітей до освіти під час збройного конфлікту, оскільки порушення міжнародного гуманітарного права під час ведення війни автоматично створює небезпечну ситуацію для дітей, як вразливої групи осіб та безпосередньо впливає на можливості їх доступу до освіти. Жахливими прикладами можуть слугувати такі дії як: використання шкіл під час збройного конфлікту для військових цілей; відправлення військових або членів збройних груп до шкіл з метою вербування дітей і використання їх для вбивства. З огляду на таку ситуацію МКЧХ закликає воюючі сторони дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, особливо його положень, що стосуються освіти. Крім того, з метою попередження таких дій, МКЧХ закликає сторони збройного конфлікту поважати дітей та вчителів, а також захищати освітні установи і вживати всіх можливих заходів, щоб запобігати використанню таких цивільних будівель у військових цілях. У тому випадку коли діти утримуються під вартою, необхідно вживати особливих заходів для їх захисту, незалежно від причини їх інтернування або затримання. Важливо також акцентувати увагу на тому, що дітей, незаконно завербованих до збройних сил або збройних груп і обвинувачених у вчиненні злочинів під час збройного конфлікту, слід в першу чергу вважати жертвами, а не передбачуваними злочинцями [2].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що будь-який збройний конфлікт завдає дітям величезних страждань будь-то фізичних або психічних. Однак багатьом із них можна запобігти, підвищуючи інформованість населення про норми міжнародного гуманітарного права і забезпечуючи більш суворе їх дотримання. З цією метою Міжнародний Комітет Червоного Хреста закликає усі сторони, які беруть участь у збройних конфліктах

залишатися вірними зобов'язанням, відповідно до загальноприйнятих міжнародних норм та забезпечувати повагу і захист дітей за будь-яких обставин.

Література:

1. Конвенція про права дитини 1989 року. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/convention_small_final.pdf.
2. Поощрение и защита детей Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций, 67-я сессия, Третий комитет, пункт 65 повестки, заявление МККК, 19 октября 2012 года. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/statement/2012/united-nations-children-statement-2012-10-19.htm>.
3. Титова Т. А. Конвенция о правах ребенка в системе общей регламентации прав человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2000. 24 с.
4. Children protected under international humanitarian law. International Committee of the Red Cross. October 29, 2010. URL: <https://www.icrc.org/eng/war-and-law/protected-persons/children/overview-protected-children.htm>.

МІЖНАРОДНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Ємченко Анна Костянтинівна,

студентка 5 курсу юридичного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: суб'єкти міжнародного права, вторинні суб'єкти міжнародного права, міжнародні організації, правосуб'єктність міжнародних організацій.

Як і в національному праві, суб'єкти міжнародного права не ідентичні за своїм статусом. Основним видом суб'єктів міжнародного права традиційно вважаються держави. Натомість щодо міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій суперечки тривали фактично до кінця 40-х років ХХ ст., коли остаточну крапку в цій дискусії поставив Міжнародний суд ООН у своєму консультативному висновку по справі про відшкодування збитків, понесених на службі ООН [1].

Річ у тім, що у 1948 р. постало питання, чи є ООН тим суб'єктом міжнародного права, що має право подати міжнародну скаргу на відшкодування завданих травм. Генеральна Асамблея в резолюції 258 (III) звернулася до Міжнародного суду ООН для надання консультативного висновку щодо статусу та можливостей ООН відповідно до міжнародного права. Щоб відповісти на це питання, Міжнародний суд ООН мав спочатку встановити, чи є ООН суб'єктом міжнародного права. Розглянувши характеристики ООН в рамках Статуту ООН, Міжнародний суд ООН дійшов висновку, що, хоча в Статуті ООН прямо не надавалася міжнародна правосуб'єктність, «ця організація мала на меті здійснювати та користуватися, і фактично здійснює та користується правами та обов'язками, які можуть бути пояснені лише на підставі володіння великою мірою міжнародною правосуб'єктністю та здатністю діяти на міжнародному рівні... через свої органи, поклавши на них певні функції, із кореспондуючими правами та обов'язками, з компетенцією, необхідною для забезпечення ефективного

виконання цих функцій» [1, с. 179]. Таким чином, Міжнародний суд ООН дійшов висновку, що ООН володіє «міжнародною правосуб'єктністю», що це «суб'єкт міжнародного права, здатний володіти міжнародними правами та обов'язками та має здатність забезпечувати свої права шляхом подання міжнародних претензій» [1, с. 179].

На підставі висновку Міжнародного Суду як за ООН, так і за іншими міжнародними організаціями було визнано міжнародну правосуб'єктність.

Слід відзначити, що далеко не всі міжнародні організації мають міжнародну правосуб'єктність. Наприклад, Британська Співдружність, хоча й є міжнародною організацією, проте не має міжнародної правосуб'єктності, яка відрізняється від її держав-членів. Організація може існувати, але не мати органів та предметів, необхідних для суб'єкта [2, с. 678]. Іноді правосуб'єктність міжнародної організації чітко зазначена у її установчому договорі (наприклад, ст. 4(1) Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р.), однак це зустрічається відносно рідко. Що ж тоді є критеріями правосуб'єктності міжнародної організації?

Є три підходи до вирішення цього питання, а саме:

1. Суб'єктивний підхід – стверджує, що правосуб'єктність міжнародної організації впливає з волі держав, явно віднесеної до неї за установчим договором. Таким чином, як зазначає Е. Паасивірта, «немає загального кодексу, що вимагав би автоматичного визнання правосуб'єктності, коли виконуються певні критерії... надання міжнародної правосуб'єктності залишається винятково резервною можливістю держав» [3, с. 37].

2. Об'єктивний підхід – пов'язує міжнародну правосуб'єктність міжнародних організацій з певними критеріями, наявність яких надає організації правосуб'єктності на основі загального міжнародного права. «Як тільки ці критерії будуть виконані, – стверджує, зокрема, Ф. Серьєстед, – міжнародна організація отримує міжнародну правосуб'єктність [4, с. 3].

3. Функціональний підхід (підхід «передбачуваних повноважень») – є комбінацією суб'єктивного та об'єктивного підходів. Він передбачає, що правосуб'єктність «побічно походить від функцій організації, належним чином виконуваних через її органи, особливо коли ця організація демонструє волю, відокремлену від своїх членів» [3, с.43]. Міжнародний суд ООН застосував підхід передбачуваних повноважень у справі про відшкодування збитків, понесених на службі ООН: він послався на деякі критерії, необхідні для встановлення об'єктивної правосуб'єктності, такі як наявність органів та чітких цілей, і водночас посилаючись на ймовірні наміри засновників щодо певних прав та привілеїв організації [5, с. 130].

Наприкінці 80-х років ХХ ст. об'єктивний підхід став найбільш популярним серед фахівців з міжнародного права, однак єдиних підходів щодо переліку ознак (критеріїв), за якими міжнародні організації визнаються суб'єктами міжнародного права, досягти не вдалося. Деякі підкреслюють постійність, функціонування, наявність власних цілей, повноважень та органів, інші додають до цього переліку ознаки членства та прийняття рішень. Так, за словами Ф. Серьєстеда, критеріями міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій є такі: а) наявність міжнародних органів (тобто органів, створених двома чи більше суверенними державами), які не підкоряються владі однієї держави чи іншої організованої спільноти); б) спільне функціонування через представників держав у цих органах; в) виконання актів суверенних держав та / або міжнародних актів від власного імені;

г) відсутність повноважень на те, аби своїми діями брати на себе зобов'язання (просто) від імені кількох держав-учасниць [4, с. 47, 101]. Цей автор також зазначає, що наявність відповідної конвенції не є «необхідною вимогою як до складу міжнародної організації, так і для встановлення її як суб'єкта міжнародного права» [4, с. 49].

Аналогічний підхід висловлює й А. Браунлі [2, с. 677], який формулює три основні критерії міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій: а) постійне об'єднання держав з легальними (законними) об'єктами діяльності та компетентними органами; б) відмінність повноважень та цілей діяльності між організацією та її державами-членами; в) наявність повноважень, що здійснюються на міжнародному рівні, а не виключно в межах національних систем однієї або декількох держав. Організація, яка не відповідає цим критеріям, на думку А. Браунлі, має розглядатись як орган, що є спільним для певних держав та діє від їх імені

З'ясувавши критерії міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій, звернемося до її обсягу. У вищезгаданій справі про відшкодування збитків, понесених на службі ООН Міжнародний суд з питання про обсяг правосуб'єктності міжнародних організацій, зазначив, що «у той час, як держава володіє усією сукупністю міжнародних прав та обов'язків, визнаних міжнародним правом, права та обов'язки такого суб'єкта, як організація, повинні залежати від її цілей та функцій, як зазначено або передбачено в його установчих документах і розроблено на практиці» [1, с. 180]. Отже, «організація повинна вважатися такою, що має ті повноваження, які, хоч цей не передбачено чітко в Статуті, належним чином належать їй як істотні для виконання своїх обов'язків» [1, с. 182].

Згодом міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій отримала подальший розвиток у низці інших консультативних висновків Міжнародного суду ООН. Так, у висновку стосовно повноважень Генеральної Асамблеї створити судовий орган для вирішення спорів між Організацією та персоналом без чіткого дозволу зробити це у Статуті ООН, Міжнародний суд висловив думку, що «повноваження щодо створення трибуналу... були надзвичайно важливими для забезпечення ефективної роботи Секретаріату та здійснення першочергового розгляду питання про забезпечення найвищих стандартів ефективності, компетенції та цілісності... Право зробити це виникає внаслідок необхідного наміру зі Статуту» [6, с. 47]. Водночас у справі про деякі витрати Організації Об'єднаних Націй Міжнародний Суд зазначив, що «такі витрати повинні бути перевірені на їх відповідність цілям Організації Об'єднаних Націй в тому сенсі, що якщо витрати були зроблені з метою, яка не є однією з цілей Організації Об'єднаних Націй, вона не може розглядатися як «витрати Організації»... але коли Організація вживає заходів, що підтверджують, що це є доцільним для виконання однієї з заявлених цілей Організації Об'єднаних Націй, припущення полягає в тому, що такі дії не є *ultra vires* для Організації» [7, с. 151]. Нарешті, у справі про правомірність використання державою ядерної зброї у збройних конфліктах Міжнародний суд визнав, що міжнародні організації є суб'єктами міжнародного права, які, на відміну від держав, не мають загальної компетенції. Міжнародні організації регулюються «принципом спеціальності», тобто вони вкладаються державами, які створюють їх з повноваженнями, межі яких є функцією спільних інтересів, просування яких ці держави довіряють їм» [8, с. 66, 78].

З вищесказаного зрозуміло, що міжнародні організації не мають такої ж правосуб'єктності, як держави; їх особистості обмежені. Проте це не обмежується тим, що

надається їхнім установчим договором, але й поширюється на повноваження, що виникають з обставин, важливих для виконання їхніх функцій або заявлених цілей.

Література:

1. Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations: International Court of Justice, Advisory Opinion of April 11th, 1949. URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/4/004-19490411-ADV-01-00-EN.pdf>
2. Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 2008. 784 p.
3. Paasivirta E. The European Union: from an aggregate of States to a Legal Person? *Hofstra Law & Policy Symposium*, 1997. Vol. 2. P. 37-59.
4. Seryested F. Objective international personality of intergovernmental organizations / do their capacities really depend upon their constitutions? Copenhagen: Krohns Bogtrykkeri, 1963. 112 p.
5. White N. D. The Law of International Organizations. Manchester: Manchester University Press, 2005. 242 p.
6. Effect of awards of compensation made by the United Nations Administrative Tribunal: International Court of Justice, Advisory Opinion of July 13th, 1954. URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/21/021-19540713-ADV-01-00-EN.pdf>.
7. Certain expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter): International Court of Justice, Advisory Opinion of 20 July 1962. URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/49/049-19620720-ADV-01-00-EN.pdf>.
8. Legality of the threat or use of nuclear weapons: International Court of Justice, Advisory Opinion of 8 July 1996. URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>.

Науковий керівник: професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор В.О. Серьогін.

ДОГОВІРНІ ОРГАНИ ООН ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Жирних Валерія Павлівна

студентка юридичного факультету групи ЮМП-51 Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

e-mail: valeriya.zhyrnykh@gmail.com

Ключові слова: права людини, механізми із захисту прав людини.

Основними об'єктами міжнародного права з моменту його створення були встановлення миру і безпеки у світі та допомога людям у частині ведення вільного та рівного життя. Так, у міжнародно-правовій політиці почав робитися акцент на поширенні та захисті прав людини в усьому світі без будь-якої дискримінації за ознакою статі, релігії, раси тощо [1, с. 35]. На сьогоднішній день питання, пов'язані із захистом прав людини, не втрачають своєї актуальності.

Прийняття Загальної декларації прав людини в 1948 р. стало першим кроком до поступової кодифікації прав людини на міжнародному рівні. Протягом сімдесяти років, що минули з того моменту, уявлення та концепції щодо розуміння питання прав людини, закріплені в принципах Декларації, виявилися не підвладними часу та змінам. Ці принципи сприяли прийняттю більше, ніж ста міжнародно-правових актів, які містять міжнародні стандарти у галузі прав людини [2, с. 9].

Ряд міжнародних договорів у сфері захисту прав людини та інші подібні інструменти, прийняті після 1945 р., юридично закріпили права людини та сприяли розвитку міжнародно-правового захисту прав людини. На регіональному рівні було прийнято інші документи, що відповідають потребам конкретного регіону у сфері прав людини. Конституції та інші національні закони більшості держав включили в себе основні права людини. В той час як базою міжнародного права у сфері прав людини є міжнародні договори та звичаєве право, інші інструменти, такі як декларації, керівництва та принципи, прийняті на міжнародному рівні, сприяють розумінню, застосуванню та розвитку права. Задля того, щоб права людини дотримувалися, необхідним є забезпечення верховенства права на національному та міжнародному рівнях.

Задля здійснення контрольної функції за реалізацією норм міжнародних договорів у сфері захисту прав та розгляду скарг щодо відповідних порушень з боку держав, в рамках Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) було створено 10 договірних органів з прав людини:

- 1) Комітет з економічних, соціальних та культурних прав (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права людини (1966 р.);
- 2) Комітет з прав людини (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.);
- 3) Комітет з ліквідації расової дискримінації (Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.);
- 4) Комітет проти катувань (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поведження та покарання (1987 р.);
- 5) Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (здійснює контроль за дотриманням норм Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1999 р.);
- 6) Підкомітет із попередження катувань (Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поведження та покарання (2002 р.);
- 7) Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів (Міжнародна конвенція про захист усіх прав трудящих-мігрантів та членів їх сімей (2003 р.);

8) Комітет з прав інвалідів (Конвенція з прав інвалідів та Факультативний протокол до неї (2008 р.);

9) Комітет з насильницьких зникнень (Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень (2010 р.);

10) Комітет з прав дитини (Конвенція про права дитини (1989 р.), три Факультативних протоколи до Конвенції, що стосуються участі дітей у збройних конфліктах та торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, процедури звернень) [5, 6].

Діяльність комітетів полягає у контролі за дотриманням міжнародних прав людини у державах-учасниках договорів. Ратифікуючи договір, держави-учасниці дозволяють комітетам періодично перевіряти їх внутрішню правову систему, адміністративні процедури та інші національні практики [2, с. 38].

Комітети контролюють реалізацію основних міжнародних договорів з прав людини. Вони складаються з незалежних експертів, які діють в особистій якості, не представляючи свої уряди, хоча їх обирають представники держав-учасниць. Комітети складаються з 18 членів, за винятком Комітету проти катувань та Комітету з прав дитини (обидва складаються з 10 членів), та Комітету проти ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (23 члени). Члени комітетів обираються відповідно до принципу справедливого географічного представництва, що забезпечує збалансований розвиток та компетентність в різних правових системах. Головною функцією цих механізмів є вивчення доповідей, поданих державами-учасницями, та розгляд скарг щодо порушення прав людини.

Комітети здійснюють найбільш авторитетне тлумачення міжнародно-правових актів з прав людини. Тлумачення конкретних положень договорів можна знайти в їх «поглядах» на скарги та «заклучних зауваженнях» або «заклучних коментарях», які вони приймають щодо доповідей держав. Крім того, комітети провадять обмін досвідом у різних аспектах виконання договору через формулювання та прийняття «загальних зауважень» або «загальних рекомендацій». На сьогоднішній день існує велика кількість «коментарів» і «зауважень», що є цінними ресурсами тлумачення договорів [2, с. 39]. Наприклад: Зауваження загального порядку №34 (Стаття 19 Свобода думок і їх вираження) від 12.09.2011; Зауваження загального порядку №35 (Стаття 9 Свобода та особиста недоторканість) від 15.12.2014 [4]; Заклучні зауваження щодо п'ятої періодичної доповіді Румунії від 11.12.2017; Заклучні зауваження щодо п'ятої періодичної доповіді Йорданії від 04.12.2017 [3].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки. Права людини є цінністю найвищого порядку. В рамках ООН було створено 10 договірних органів, що являють собою комітети незалежних експертів. Дев'ять з них спостерігають за виконанням державами-учасницями договорів ООН у сфері прав людини, в той час як десятий – Підкомітет із попередження катувань – перевіряє місця ув'язнення держав-членів відповідного Факультативного протоколу. Контроль за реалізацією прав людини обумовлюється практичними потребами суспільства і забезпечує вдосконалення процесу реалізації прав людини в усіх державах-членах ООН.

Науковий керівник: доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, к.ю.н., Толстенко Юлія Олександрівна.

Література:

1. Dr. T. S. N. Sastry Introduction to human rights. Pune: University of Pune Press, 2011. 92 p.
2. Human rights: A basic handbook for UN staff. United Nations: Office of the High Commissioner for human rights, 2000. 127 p.
3. Заключительные замечания: Комитет по правам человека. URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=8&DocTypeID=5.
4. Общие замечания: Комитет по правам человека. URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=8&DocTypeID=11.
5. Специальные процедуры Совета по правам человека: Объединенные Нации, права человека, Управление Верховного комиссара ООН URL: <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/SP/Pages/Introduction.aspx>.
6. Human rights bodies: United Nations Human Rights. URL: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/HumanRightsBodies.aspx>.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

Журавський Вячеслав Андрійович

студент групи ЮМП-51

юридичного факультету Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: відпустка, міжнародні організації, персонал, соціальне забезпечення.

Досягнення основних цілей Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), проголошених Статутом 1945 року, серед яких підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між націями, здійснення міжнародного співробітництва та заохочення і розвиток поваги до прав людини і основоположних свобод, тісно пов'язано з ефективним виконанням працівниками Організації покладених на них обов'язків (ст. 1) [1].

Відповідно до Статуту ООН 1945 року Секретаріат, який складається з Генерального секретаря і персоналу, який може знадобитися для Організації, був заснований в якості одного з головних органів Організації (ст.ст. 7, 97) [1]. Такий міжнародний персонал працює в установах по всьому світу, виконує різноманітну повсякденну роботу Організації та обслуговує інші головні органи ООН, зокрема, здійснює прийняті ними програми та політичні установки.

Разом із тим, ефективне виконання персоналом своїх зобов'язань є неможливим без забезпечення належних умов їхньої праці. Так, низкою актів, прийнятих у рамках ООН, серед яких Положення і правила про персонал, Бюлетені Генерального секретаря та ін.,

закріплено основні умови проходження служби, права та обов'язки співробітників Секретаріату. При цьому, варто зазначити, що невід'ємною складовою забезпечення добробуту працівників і членів їх сімей є дотримання права на соціальне забезпечення, гарантованого міжнародно-правовими актами з прав людини (Загальною декларацією прав людини 1947 р., Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. тощо).

У Положеннях про персонал ST/SGB/2014/1 закріплено обов'язок Генерального секретаря встановлювати план соціального забезпечення персоналу, що включає положення про охорону здоров'я, відпустки через хворобу, відпустки через вагітність та пологи та відпустки для батька, а також про справедливую компенсацію у випадку хвороби, нещасного випадку або смерті в зв'язку з виконанням службових обов'язків від імені ООН (положення 6.2) [2, с. 58].

Так, співробітники, які не можуть виконувати свої обов'язки через хворобу або травму, можуть отримати лікарняний. Обмеження щодо прав на відпустку через хворобу залежать від організації та статусу працівника. Згідно Правил про персонал усі відпустки через хворобу мають бути затверджені від імені Генерального секретаря ООН та на встановлених ним умовах. Максимальна тривалість такої відпустки визначається характером і тривалістю контракту відповідного співробітника. Крім цього, співробітник може взяти відпустку через хворобу без виправдовувального документа на термін до семи робочих днів. Право на таку відпустку може бути частково або повністю використано у випадку надзвичайних сімейних обставин (правило 6.2) [2, с. 59].

Працівникам також гарантується право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустку для батька. Співробітниця має право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами загальною тривалістю 16 тижнів: допологова відпустка надається не раніше ніж за шість тижнів і не пізніше ніж за два тижні до передбачуваної дати пологів та післяпологова відпустка, – яка триває протягом періоду, що дорівнює різниці між 16 тижнями і фактичною тривалістю допологової відпустки, але не менше 10 тижнів. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами надається з повною оплатою за весь період відсутності співробітниці. Відпустка для батька надається співробітнику на період загальною тривалістю до чотирьох тижнів та може бути використана одразу або частинами протягом року після народження дитини за умови, що вона буде повністю використана протягом цього року і в період дії контракту (правило 6.3) [2, с. 61-62].

Співробітникам персоналу ООН також гарантується право на компенсацію у випадку смерті, каліцтва або хвороби у зв'язку з виконанням службових обов'язків від імені ООН. З цією метою Генеральним секретарем ООН було створено Консультативну раду з питань компенсації – для розгляду претензій щодо компенсації, що виникли в результаті служби, пов'язаної зі смертю, травмою або хворобою (ст. 1.4) [3]. У випадку втрати або пошкодження особистих речей співробітника, якщо встановлено, що така втрата або пошкодження безпосередньо пов'язані з виконанням службових обов'язків від імені ООН, співробітники мають право на розумну компенсацію (правило 6.5) [2, с. 62].

Крім того, важливою гарантією соціального забезпечення працівників, які несуть службу в системі ООН, є можливість участі в Об'єднаному пенсійному фонді персоналу ООН. Таким правом наділені співробітники, які були призначені на період шість місяців

або більший термін, або які пропрацювали шість місяців на більш коротких контрактах без перерви більш ніж на 30 днів (положення 6.1, правило 6.1) [2, с. 58-59].

Таким чином, виходячи з вищезначеного, доходимо висновку, що внутрішніми актами ООН, які регулюють порядок несення служби в Організації, закріплено низку положень, якими гарантується належний рівень соціального забезпечення працівників персоналу.

Література:

1. Устав Организации Объединенных Наций 1945 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html>.

2. Правила о персонале и положения о персонале Организации Объединенных Наций ST/SGB/2014/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/279/08/PDF/N1427908.pdf?OpenElement>.

3. Rules governing compensation in the event of death, injury or illness attributable to the performance of official duties on behalf of the United Nations ST/SGB/2017/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/53296FA4A2FC057DC12580C900552B8D/\\$file/Appendix+D++NEW++EN.pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/53296FA4A2FC057DC12580C900552B8D/$file/Appendix+D++NEW++EN.pdf).

Науковий керівник: доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент Передерій Олександр Сергійович.

УНІВЕРСАЛЬНА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПОВОДЖЕННЯ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ, ЯКІ СКОЇЛИ ЗЛОЧИН

Кисельов Микита Сергійович,

Студент групи ЮМП -51 юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: дитина, злочин, неповнолітні, поведження, правосуддя, стандарти.

Міжнародне співтовариство приділяє суттєву увагу захисту такої категорії населення як неповнолітні. Зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 р. проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності, беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і Декларації прав дитини 1959 року, та визнана в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р.(ст.ст. 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 10), а також у статутах і відповідних актах спеціалізованих установ та міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей.

У контексті регламентації загальних прав дитини, особливої уваги заслуговують акти, що

регулюють поведження з неповнолітніми, які скоїли злочин. Так, Конвенція про права дитини 1989 р. покладає на держав-учасниць такі зобов'язання: b) щоб жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно із законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу; c) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повага до її гідності з урахуванням потреб і віку. Зокрема, жодна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити; мати право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин; d) жодна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оскаржити законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії (ст.37)[1].

Крім того, в рамках ООН прийнято низку спеціалізованих актів у цій сфері, зокрема: Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (резолюція 1989/66 ЕКОСОР ООН), Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи, прийняті в Ер-Ряді) (резолюція 45/112 ГА ООН), Правила Організації Об'єднаних Націй стосовно захисту неповнолітніх, позбавлених волі (резолюція 45/113 ГА ООН), Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (Резолюція 1997/30 ЕКОСОР ООН, додаток), Типові стратегії і практичні заходи Організації Об'єднаних Націй з ліквідації насильства щодо дітей у рамках попередження злочинності та кримінального правосуддя (Резолюція 69/194 ГА ООН, додаток).

У Пекінських правилах зазначається, що цілі правосуддя щодо неповнолітніх полягають у покращенні становища цих осіб і забезпеченні того, щоб санкції відносно таких правопорушників були завжди адекватні характеру як правопорушника, так і правопорушення. У цьому документі містяться конкретні положення стосовно різних етапів здійснення правосуддя відносно неповнолітніх. Підкреслюється, що направлення неповнолітніх у будь-який виправний заклад завжди повинно бути крайнім заходом та застосовуватися на мінімально необхідний період [2].

Керівні принципи, прийняті в Ер-Ряді, встановлюють стандарти з попередження злочинності серед неповнолітніх, включаючи заходи захисту молодих людей, яких залишили батьки, позбавлених опіки та які стали жертвами зловживань. Ці Принципи стосуються доконфліктного етапу й головна їх мета – виключити умови, які негативно впливають на нормальний розвиток підлітків. Вони спрямовані на розвиток спільними зусиллями позитивної ролі різних соціальних закладів, включаючи сім'ю, систему освіти, засоби масової інформації, суспільство, а також самих молодих людей [3].

У Правилах ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, містяться конкретні принципи, що застосовуються до всіх неповнолітніх, які підлягають затриманню, а також усіх видів установ. У них закріплені вимоги щодо утримання неповнолітніх окремо від дорослих у місцях позбавлення волі і поділу неповнолітніх відповідно до їхньої статі, віку, типу особистості й виду правопорушення з метою захисту їх від ганебного впливу і виникнення небезпечних ситуацій [4].

Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя мають за мету створення рамок для виконання наступних завдань: виконання Конвенції про права

дитини та досягнення цілей, означених нею щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх; сприяння державам-учасникам у дотриманні Конвенції та пов'язаних з нею документів тощо [5].

Типові стратегії і практичні заходи ООН з ліквідації насильства щодо дітей у рамках попередження злочинності та кримінального правосуддя звертають увагу на необхідність забезпечення державами-членами належного й ефективного використання кримінального права для криміналізації різних форм насильства щодо дітей, у тому числі форм насильства, заборонених міжнародним правом [6].

Враховуючи вищезначене необхідно вказати, що під егідою ООН розроблено низку правових актів, направлених на покращення становища неповнолітніх, які скоїли злочин. Мета цих документів полягає в прийнятті заходів з тим, щоб забезпечити молоді життя, вільне від злочинності, віктимізації й конфлікту із законом та забезпечення їхньої безпеки.

Література:

1. Конвенція про права дитини URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
3. Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи, прийняті в Ер-Ріяді) URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_861.
4. Правила Організації Об'єднаних Націй стосовно захисту неповнолітніх, позбавлених волі URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_205/.
5. Руководящие принципы в отношении действий в интересах детей в системе уголовного правосудия URL: https://tengrinews.kz/zakon/mejdunarodnyie_organyi_i_organizatsii/ugolovnoe_pravo/id-09700000003/.
6. Типовые стратегии и практические меры Организации Объединенных Наций по ликвидации насилия в отношении детей в рамках предупреждения преступности и уголовного правосудия URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/strategies_to_elim_violence.shtml.

Науковий керівник: завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, д.ю.н, професор Сироїд Т.Л.

ПРАВО ДИТИНИ НА ГРОМАДЯНСТВО: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Першин Олег Сергійович

студент групи ЮМП-51 юридичного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: громадянство, дитина, захист, міжнародний договір права людини.

Право на громадянство є одним із основоположних прав людини, яке гарантується низкою міжнародно-правових актів універсального і регіонального рівнів, зокрема,

Загальною декларацією прав людини 1948 р., Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенцією про права дитини 1989 р. та ін.

Так, відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство (ст. 15) [1]. Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року закріплено, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного або соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої з боку її сім'ї, суспільства і держави. Кожна дитина має право на набуття громадянства (ст. 24) [2].

Стаття 7 Конвенції про права дитини 1989 року також гарантує право на громадянство кожній дитині. Дитина має бути зареєстрована відразу після народження і з цього моменту має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання (ст.ст. 7,8) [3].

Дитина, яка не має або втратила громадянство позбавляється можливості користуватися своїми правами і свободами, гарантованими міжнародно-правовими актами з прав людини в повному обсязі, оскільки безгромадянство впливає на здатність дітей отримувати доступ до освіти й охорони здоров'я та реалізовувати свої потреби.

Варто зазначити, що дотримання права дитини на громадянство, сприяння неприпустимості свавільного його позбавлення та запобігання випадкам безгромадянства дітей є одним із першочергових завдань кожної держави.

Так, у Конвенції, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство 1930 року закріплено низку положень присвячених питанню громадянства дітей. Зокрема, Конвенція передбачає, що у випадках, коли громадянство держави не набувається автоматично у зв'язку з народженням на її території, дитина, яка народилася на території цієї держави від батьків, які не мають громадянства будь-якої країни або громадянство яких не відомо, може отримати громадянство цієї держави. У тому випадку, якщо законодавство держави, громадянство якої має незаконнонароджена дитина, визнає, що таке громадянство може бути втрачено внаслідок зміни громадянського статусу дитини (легітимація, визнання), така втрата обумовлена придбанням дитиною громадянства іншої держави, відповідно до законодавства цієї держави, що стосується того, який вплив на громадянство здійснює зміна громадянського статусу (ст.ст. 15, 16).

Конвенцією також урегульовано питання щодо втрати громадянства дитини в результаті її усиновлення. Так, якщо законодавство держави визнає, що її громадянство може бути втрачено в результаті усиновлення, дана втрата обумовлена придбанням усиновленою особою громадянства особи, яка її усиновила, відповідно до законодавства держави, громадянином якої є остання (ст. 17) [4].

Питанню захисту прав дитини у сфері громадянства було також приділено увагу в положеннях Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 року, зокрема, вказано, що якщо закон будь-якої договірної держави передбачає втрату громадянства внаслідок будь-яких таких змін в особистому статусі відповідної особи, як вступ до шлюбу, припинення

шлюбу, узаконення, визнання або усиновлення, така втрата повинна обумовлюватися володінням іншим громадянством або набуттям іншого громадянства (ст. 5) [5].

В Європейській конвенції про громадянство 1997 року було акцентовано увагу на особливостях втрати громадянства дитиною *ex lege* або за ініціативою держави-учасниці. Так, вказано, що держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства *ex lege* або за ініціативою самої держави-учасниці, за винятком таких випадків, якщо в період неповноліття дитини встановлено, що визначені у внутрішньодержавному праві умови, які дозволили придбати громадянство держави-учасниці *ex lege*, більше не виконуються або у випадку усиновлення дитини, якщо дитина набуває або має громадянство одного або обох усиновителів (пп. f, g. п.1 ст.7). Так, означені положення охоплюють випадки зміни громадянського статусу дітей, що спричинило б за собою невиконання умов для цілей збереження громадянства. Наприклад, у деяких країнах, якщо дитина отримала громадянство на підставі зв'язку з матір'ю або батьком і якщо пізніше з'ясується, що він/вона не є справжньою матір'ю або справжнім батьком, дитина може бути позбавлена громадянства, за умови, що вона не стане особою без громадянства. При цьому кожна держава-учасниця в межах свого внутрішнього законодавства сама визначає юридичні наслідки такої втрати. У випадках, коли діти набувають або вже мають громадянство прийомних батьків, громадянство походження може бути втрачено або анульовано. Це відповідає пункту 2 статті 11 Європейської конвенції про усиновлення дітей, яка передбачає, що «втрата громадянства, яка могла б бути наслідком усиновлення, обумовлена володінням або придбанням іншого громадянства» [6].

У Конвенції про спрощений порядок набуття громадянства громадянами держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав 1996 року також було приділено увагу вищезначеній проблематиці, зокрема, акцентовано увагу на питаннях, що стосуються громадянства дитини у випадку зміни громадянства її батьками. Так, при зміні громадянства батьків, унаслідок якої обоє стають громадянами однієї з договірних сторін, або обоє виходять з громадянства однієї з договірних сторін, змінюється відповідно громадянство їхніх неповнолітніх дітей. Громадянство неповнолітніх дітей, один із батьків яких є громадянином однієї з договірних сторін, а другий з батьків набуває громадянство будь-якої іншої договірної сторони, визначається згодою батьків. Діти, батьки яких проживають окремо, зберігають громадянство одного із батьків, на вихованні якого вони знаходяться, якщо з цього приводу не досягнуто іншої угоди між батьками. Конвенцією також закріплено норми, що передбачають право дитини, яка досягла повноліття, при існуванні різного громадянства її батьків, змінити встановлене раніше громадянство. Суттєвою гарантією дотримання прав дитини є положення, відповідно до якого громадянство дітей не змінюється при зміні громадянства батьків, позбавлених батьківських прав (ст. 3) [7].

Виходячи з вищевикладеного, доходимо висновку, що міжнародно-правовими актами в галузі прав людини універсального і регіонального характеру закріплено низку положень, що регулюють порядок набуття, втрати та виходу з громадянства держави дитиною, спрямовані на захист основоположних прав та інтересів дитини.

Науковий керівник: викладач кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук Фоміна Ліна Олександрівна.

Література:

1. Всеобщая декларация прав человека 1948 года (принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
2. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 года (принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря) URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
3. Конвенция о правах ребенка 1989 года (принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи) URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.
4. Конвенция, регулирующая некоторые вопросы, связанные с коллизией законов о гражданстве 1930 года URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_218.
5. Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 року URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_240.
6. Европейская конвенция о гражданстве 1997 года и Пояснительный доклад к Европейской Конвенции о гражданстве URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_004/print1509541852253717.
7. Конвенция об упрощенном порядке приобретения гражданства гражданами государств-участников Содружества Независимых Государств 1996 года URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_273.

ЩОДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У СИСТЕМАХ ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ремньова Вікторія Олександрівна,

Студентка групи ЮМП-51 юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: діти, жертви, захист, механізми захисту, права людини, правосуддя

У 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, яка стала вагомим досягненням у розумінні принципів щодо становища дітей у сучасному суспільстві, правовою основою для забезпечення виживання й добробуту дітей [1]. Право дітей на свободу від насилля займає центральне місце в Конвенції. Питання захисту дітей від насилля, яке раніше в основному ігнорувалося, тепер притягує до себе увагу в усьому світі і цьому сприяло прийняття цього універсального договору в галузі захисту прав дітей [2, с.166].

Особливого значення проблема сексуального насильства набуває в системах відправлення правосуддя. Мільйони дітей проводять значну частину свого життя під контролем і наглядом органів по догляду за дітьми або систем відправлення правосуддя, а також таких закладах, як камери попереднього ув'язнення, тюрми, місця позбавлення волі для неповнолітніх і виправні навчальні установи. Ці діти можуть піддаватися насильству з боку співробітників і посадових осіб, відповідальних за їхнє утримання. Як зазначено вище, у більшості держав не існує прямої заборони на тілесні покарання в таких закладах, тому діти в місцях позбавлення волі часто піддаються насильству з боку персоналу таких закладів, у тому числі в якості однієї з форм контролю і покарання, зокрема за незначні

проступки. Так, у 77 державах тілесні пошкодження та інші насильницькі покарання в пенітенціарних закладах застосовуються в якості законних дисциплінарних заходів. Діти піддаються побиттю, насильницьким формам обмеження свободи і принижуючим гідність видам покарання, таким як побиття в оголеному вигляді в присутності інших затриманих осіб. Дівчатка в місцях позбавлення волі особливо піддаються ризику фізичного і статевого насильства, головним чином у тих випадках, коли функції щодо контролю виконують чоловіки (п.п. 55, 58) [3].

Відповідно до Конвенції про права дитини, на держави-учасниці покладається зобов'язання щодо прийняття законів, процедур і створення для дітей, які вступили в конфлікт із законом, спеціальних закладів із метою уникнення випадків жорсткого поводження і експлуатації з боку дорослих; вжиття всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини (ст. 39, 40) [1]. Разом із тим, у багатьох державах діти часто утримуються разом із дорослими. Діти у місцях позбавлення волі також у більшості випадків піддаються небезпеці завдання шкоди самим собі або небезпеці самогубства, особливо у випадках довгострокового або безстрокового позбавлення волі, ізоляції або утримання в місцях позбавлення волі для дорослих.

Рекомендацією Ради з прав людини 25/... Права дитини: доступ дітей до правосуддя (п.8) акцентовано на обов'язку держав захищати дітей від усіх форм фізичного або психологічного насилля, образ або зловживання, грубого поводження або експлуатації і закликано держави: а) забезпечити безпечні умови для дітей, які приймають участь у судочинстві, і захист дітей, в тому числі несупроводжених дітей, які вступають у контакт із системою відправлення правосуддя, від будь-якого важкого випробування шляхом адаптації процедур і прийняття відповідних заходів по захисту від неправомірного поводження, експлуатації, маніпуляції, насилля, в тому числі сексуального і гендерного насилля, переслідування, залякування, утиску або повторної віктимізації, враховуючи, що ризики з якими стикаються хлопчики і дівчатка можуть відрізнятися і що можуть бути необхідні особливі заходи обережності, коли припустимим порушником є один із батьків, член сім'ї або відповідальний піклувальник [4].

Вищезначене свідчить про актуальність питання захисту дітей у системах відправлення правосуддя, необхідність прийняття на національному рівні заходів, передбачених міжнародно-правовими актами, що визначають статус дітей задля недопущення протиправних дій стосовно них та дотримання норм щодо прав людини.

Література:

1. Конвенция о правах ребенка (Резолюция ГА ООН 44/25) URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.
2. Сироїд Т. Л. Міжнародно-правовий захист дітей від сексуального насилля. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2015. № 1151. Вип. 19. С. 166-169.

3. Доклад Специального представителя по вопросу о насилии в отношении женщин по результатам поездки в Соединенные Штаты Америки для изучения вопроса о насилии в отношении женщин, содержащихся в тюрьмах штатов и федеральных тюрьмах (E/CN.4/1999/68/Add/2) URL: <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/7560a6237c67bb118025674c004406e9?OpenDocument>.
4. A/HRC/25/L.10 Совет по правам человека Двадцать пятая сессия Пункт 3 повестки дня Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие 25/... Права ребенка: доступ детей к правосудию URL: http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A-HRC-25-L.10_RU.pdf.

Науковий керівник: завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, д.ю.н, професор Сироїд Т.Л.

ЮРИСДИКЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІЙСЬКОВИХ ТРИБУНАЛІВ

Шкурупій Марина Вікторівна,

Студент-магістр групи ЗЮМП-51 юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: відповідальність, військові трибунали, злочини, суб'єкти, юрисдикція
Створення Нюрнберзького трибуналу (далі — МВТ), припало на 8 серпня 1945р., МВТ заснований відповідно до Лондонської угоди, яку було укладено між урядами СРСР, США, Великобританії, Північної Ірландії, Франції та Декларації союзників 1943 року, яка передбачала відповідальність гітлерівців за здійснені ними злочини. Подальше функціонування МВТ мало велике значення для розвитку міжнародного кримінального права та процесу. Нюрнберзький процес був першим в історії прикладом міжнародного суду, в Статуті якого були сформульовані склади найтяжчих міжнародних злочинів [1, с. 9].

Згідно зі ст.6 Статуту МВТ, до його юрисдикції ввійшли такі злочини:

а) злочини проти світу, а саме: планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни, або війни всупереч до міжнародних договорів, угод, або участь у загальній змові, спрямованій до вищесказаних дій; б) військові злочини, а саме : порушення законів або звичаїв війни. До цих порушень слід віднести вбивства, знущання або поневолення цивільного населення окупованої території; вбивства або знущання над полоненими, або особами які знаходяться у морі, вбивства заручників, пограбування громадської або

приватної власності, безглузде руйнування міст або селищ, розорення не виправдане військовою необхідністю та інші злочини; с) злочини проти людяності, а саме: вбивства, винищення, поневолення, жорстокості, здійснені по відношенню до цивільного населення, до або під час війни, або переслідування за політичними, расовими чи релігійним мотивами в цілях здійснення або в зв'язку з іншими злочинами, які належать до юрисдикції трибуналу, незалежно від того, чи порушували ці дії внутрішні права країни, на території якої вони були здійснені [2].

Керівники, організатори, підбурювачі та пособники, які брали участь у підготовці або здійсненні загальної змови, направленої на здійснення вищевказаних злочинів, несуть відповідальність за свої дії, вчинені особами в цілях здійснення такого плану.

Посадове становище підсудних, їх становище в якості голови держави або відповідальних урядовців різних урядових відомств не повинно розглядатися як підстава для звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання.

Згідно зі ст.8 Статуту, підсудні, які заподіювали шкоду, відповідно до розпорядження уряду, або наказу головуючого, не звільняє їх від відповідальності, але може розглядатися як пом'якшувальна обставина, якщо Трибунал визначить, що цього потребують інтереси правосуддя.

Трибунал визнає ту чи іншу групу або організацію злочинною, відповідно, компетентні національні органи кожної зі Сторін, які беруть участь у процесі, мають право притягувати до відповідальності осіб за приналежність до цієї групи або організації. У цих випадках, злочинний характер групи або організації вважається доведеним і не підлягає оскарженню (ст. 10 Статуту).

Згідно зі ст.11, будь-яка особа, яка засуджена МВТ може обвинувачена в національному, військовому або окупаційному трибуналі та отримати нове покарання, яке буде доповненням до головного, яке було проголошене Міжнародним військовим Трибуналом за участь у злочинній діяльності групи або організації. Крім того, Трибунал має право розглядати справу за відсутності обвинуваченої особи.

Аналогічні положення містяться у Статуті Міжнародного Воєнного Трибуналу для Далекого Сходу, прийнятого у 1946 р. [3].

Також, функціонуванню Трибуналів перешкоджала нестача можливостей, ресурсів та недолік належного співробітництва певних держав, зокрема, в забезпеченні інформації та допомозі у затриманні підозрюваних, яким пред'явлено обвинувачення. Однак, не зважаючи на такі перешкоди, Трибунали пред'явили звинувачення та засудили осіб, які скоїли міжнародні злочини. Їх досвід в апробації процедур по залученню винних до відповідальності, кваліфікації та оцінки злочинів, став фундаментальним для вироблення універсальних критеріїв міжнародного кримінального правосуддя, закріплених у подальшому в Статуті Міжнародного кримінального суду [1, с.16].

Аналіз статутів дає змогу зробити висновок про те, що жоден з них не передбачив можливості перегляду вироку, що є суттєвим порушенням прав підсудних. Якщо ж вважати, що ця норма склалася в історичній умові того часу — сам факт проведення цивілізованого суду є свідченням становлення (відправлення) міжнародного судочинства, а закріплення переліку прав підсудних — є свого роду «проривом» у кримінальному процесі на той історичний період.

Література:

1. Международное уголовно -процессуальное право: Документы и комментарии / Сыроед Т.Л. — Х.: ООО «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕСС», 2007. — 588 с.

2. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси. URL: http://zakonO.rada.gov.ua/laws/show/998_201.

3. Устав Международного Военного Трибунала для Дальнего Востока. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902053853>.

Науковий керівник: Толстенко Ю.О., к.ю.н, доцент кафедри міжнародного і кримінального права ХНУ імені В.Н. Каразіна

PRAWA DZIECKA – WYMIAR KRAJOWY I MIĘDZYNARODOWY

Marta Pietrzak,

magister teologii Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, nauczyciel

Słowa kluczowe: konwencja, ochrona praw człowieka, prawa dziecka.

Niech się wreszcie każdy dowie

I rozpowie w świecie całym,

Że dziecko to także człowiek,

Tyle, że jeszcze mały.

Dlatego ludzie uczeni,

Którym za to należą się brawa,

Chcąc wielu dzieci los odmienić,

Stworzyli dla Was mądre prawa.

Więc je na co dzień i od święta

Spróbujcie dobrze zapamiętać:

Nikt mnie siłą nie ma prawa zmuszać do niczego,

A szczególnie do zrobienia czegoś niedobrego.

Mogę uczyć się wszystkiego, co mnie zacieka

I mam prawo sam wybierać, z kim się będę bawić.

Nikt nie może mnie poniżać, krzywdzić, bić, wyzywać,

I każdego mogę zawsze na ratunek wzywać.

Jeśli mama albo tata już nie mieszka z nami,

Nikt nie może mi zabronić spotkać ich czasami.

Nikt nie może moich listów czytać bez pytania,

Mam też prawo do tajemnic i własnego zdania.

Mogę żądać, żeby każdy uznał moje prawa,

A gdy różnię się od innych, to jest moja sprawa.

Tak się tu w wiersze poukładały

Prawa dla dzieci na całym świecie,

Byście w potrzebie z nich korzystały

Najlepiej, jak umiecie.

(Marcin Brykczyński - O prawach dziecka)

Prawa Dziecka zagwarantowane przez państwo są spisane w specjalny dokumencie „Konwencja o prawach dziecka”. Ten dokument to międzynarodowa umowa opisująca prawa najmłodszych. Każde prawo jest ujęte w osobny punkt, czyli osobny artykuł. Poszczególne prawa zostały posegregowane tematycznie.

Konwencja wskazuje instytucje i urzędy zajmujące się sprawami dzieci. W artykule 6 zawarte jest podstawowe prawo czyli prawo do życia i odpowiednie warunki do rozwoju. Już po narodzinach powinien zostać sporządzony akt urodzenia. Każda istota ma prawo do imienia i obywatelstwa. Konwencja zakłada, że każde dziecko winno być wychowywane przez swoich rodziców. A państwo powinno respektować prawa do tożsamości, czyli między innymi: imienia, nazwiska, obywatelstwa i powiązań rodzinnych. Każde dziecko ma prawo mieszkać ze swoimi rodzicami. A jeśli rodzice mieszkają osobno, utrzymywać kontakt z każdym z nich. Oboje rodzice są odpowiedzialni za wychowanie i właściwy rozwój swojej pociechy, zawsze kierować się jego dobrem. Państwo, które przestrzega Konwencji winno rodziców wspierać i pomagać im np. zapewniając powstanie odpowiedniej liczby przedszkoli, szkół, przychodni itp. Chronić przed nielegalnym uprowadzeniem za granice bez zgody rodziców. Obowiązkiem państwa jest zapewnić opiekę dzieciom, którymi rodzice nie mogą się opiekować. Zapewnić im specjalną ochronę, pomoc i opiekę zastępczą.

Każde dziecko ma prawo wypowiadać swoje zdanie w sprawach, które go dotyczą, a dorośli powinni wysłuchać i wziąć je pod uwagę. Nawet w postępowaniu przed sądem. Każdy człowiek ma prawo do swobody myśli, sumienia i wyznania, ale nie może to ograniczać praw innych. Rodzice powinni pomóc wybrać najlepszą drogę rozwoju.

Dokument dotyczący Praw Dziecka podkreśla, że nikt nie ma prawa ingerować w prywatność, chyba, że robi to ze względu na dobro dziecka lub jego bliskich. Zaznacza również, że każdy nawet najmniejszy obywatel ma prawo do odpoczynku i czasu wolnego oraz uczestnictwa w zabawach i zajęciach rekreacyjnych.

W Konwencji wskazuje się dobro dziecka jako cel najwyższy. W przypadku adopcji, życia w jakimś kraju jako uchodźca, czy jakiegokolwiek niepełnosprawności każdy młody człowiek powinien mieć zapewniony dostęp do specjalistycznej opieki medycznej, do edukacji, przygotowania zawodowego i rekreacji. Każdy powinien mieć zapewnione życie w warunkach gwarantujących godność i umożliwiających osiągnięcie niezależności.

Każde dziecko ma prawo do ochrony przed przemocą fizyczną, psychiczną i zaniedbaniem. Nikt nie ma prawa bić, prześladować i wykorzystywać w celach seksualnych. Konwencja chroni przed wykonywaniem pracy, która jest niebezpieczna, szkodliwa dla zdrowia lub przeszkadza w nauce. Podkreśla natomiast, że jeśli podjęta została jakaś praca to młody człowiek ma prawo do odpowiednich warunków i sprawiedliwej zapłaty. Nikt nie ma prawa angażować dzieci w produkcję narkotyków i handel nimi ani zmuszać i namawiać do ich zażywania. Policja, nauczyciele i inne służby mają za zadanie chronić przed dostępem do narkotyków. Dokument stanowi, że każdy małoletni ma prawo do ochrony przed wszystkimi formami wykorzystania seksualnego. Obowiązkiem każdego państwa jest ochrona przed porwaniem i sprzedażą. Policja i inne służby państwowe powinny przeciwdziałać wszelkim próbom uprowadzenia czy sprzedania.

Jeden z artykułów podkreśla, że jeśli dziecko jest ofiarą wojny, torturowania, wyzysku czy zaniedbania ma prawo do szczególnej pomocy i opieki. Państwo powinno zadbać, aby mogło odzyskać zdrowie fizyczne, psychiczne w warunkach poszanowania praw i godności.

W Konwencji jest mowa o godziwych warunkach socjalnych. Państwo powinno zapewnić dostęp do jak najlepszej opieki zdrowotnej i udogodnień w zakresie leczenia chorób i rehabilitacji zdrowotnej. W przypadku trudnej sytuacji życiowej każda rodzina ma prawo otrzymywania pomocy i wsparcia od państwa. Każde dziecko ma prawo do życia w warunkach zapewniających właściwy rozwój psychiczny i fizyczny. Główną odpowiedzialność za to ponoszą rodzice. Państwo winno wspierać rodziny, których nie stać na zapewnienie dzieciom odpowiedniego poziomu życia.

Jednym z podstawowych praw jest prawo do edukacji. Każde dziecko ma prawo do nauki. Nauczanie podstawowe powinno być obowiązkowe i bezpłatne dla wszystkich dzieci. Edukacja powinna sprzyjać rozwojowi osobowości, zdolności i umiejętności. Powinna także rozwijać szacunek dla praw człowieka, rodziców oraz kultury i kraju, z którego ktoś pochodzi. Poprzez odpowiednią edukację należy uczyć się tolerancji, życia w pokoju oraz ochrony środowiska naturalnego. Zagwarantowane jest również prawo do poznawania i korzystania z kultury, nauki i języka oraz wyznawania i praktykowania własnej religii.

Każde dziecko ma prawo do informacji. Uzyskiwania jej z różnych źródeł: gazety, książki, radia, telewizji, Internetu. Wszelkie media skierowane do dzieci powinny dostarczać takie informacje, które są zrozumiałe i nie wyrządzają krzywdy. Jeśli nie ma się ukończonych 15 lat, Państwo nie może rekrutować do wojska i musi chronić przed bezpośrednim udziałem w działaniach zbrojnych.

W Konwencji zaznaczone jest również, iż małoletnich obejmuje ochrona w procesie karnym. Jeśli zostało przez niego złamane prawo, nie powinien przebywać w więzieniu z dorosłymi. Taka osoba ma prawo utrzymywać kontakt ze swoją rodziną oraz prawo do pomocy prawnej lub innej np. psychologa. Może zgłaszać sytuacje, w której jest źle traktowany.

Dokument kończy się artykułami, które stanowią o prawie do znajomości swoich praw i powoływania się na nie. Państwo powinno zadbać, aby prawa zawarte w Konwencji były znane zarówno wśród dzieci, jak i dorosłych.

Literatura:

1. Konwencja o prawach dziecka 1989 roku. URL:
https://www.unicef.org/magic/resources/CRC_polish_language_version.pdf.

НАПРЯМ 5
РЕГІОНАЛЬНИЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

**ГАРАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Адашис Людмила Іванівна

доцент кафедри теорії та історії держави та права Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: Європейський Союз, інститути ЄС, права людини, Хартія основних прав ЄС, Європейська комісія, Європарламент

Як відомо з теорії, існують три первинні, або універсальні, ознаки держави: територія, населення, влада. Але будь-яка влада чи наявність території втрачають сенс коли не існує народу. Відповідно, видається вкрай важливим для процвітання держави – процвітання її народу.

Тому, у середині 50-х років західноєвропейські країни поставили перед собою питання майбутнього народів Європи, а концепція захисту прав людини постала з неабиякою актуальністю. У Європі мав запанувати новий порядок, заснований на спільних інтересах її народів і націй, який би забезпечувався угодами, що гарантують владу закону та рівність між

усіма країнами. Європейська інтеграція була націлена на створення особливої політичної системи шляхом взаємодії між різноманітними інституціями країн-членів ЄС, і мала стати ефективним способом запобігання військових конфліктів між європейськими державами.

Перші ж угоди, які ознаменували створення Співтовариства, свідчили про те, що права і свободи людини є для об'єднання найважливішими пріоритетами. До 1955 року всі держави Європейського Співтовариства Вугілля та Сталі (окрім Франції) ратифікували Європейську конвенцію з прав людини, ухвалену Радою Європи ще у 1950 році.

Принцип поваги фундаментальних прав людини у праві ЄС спочатку розвивався в поєднанні з іншими принципами права. Але у 60 роках ХХ ст. Суд Європейського Союзу проголосив, що він скасує будь-яке рішення Європейського Економічного Співтовариства, якщо воно буде суперечити правам людини. Надалі ця доктрина була вдосконалена і проголошено, що повага до фундаментальних прав людини становить невід'ємну частину загальних принципів права ЄС, які захищаються Судом Європейського Союзу. Захист таких прав, що є властивим для конституційних традицій держав-членів ЄС, також має бути забезпечено на рівні ЄС.

З середини 1970-х років в рамках ЄС починають приймати документи, присвячені захисту прав людини. Зокрема, у 1977 році було прийнято Спільну декларацію Європейського парламенту, Комісії та Ради міністрів щодо прагнення дотримуватися та захищати основні права людини; у 1989 – Декларацію основних прав і свобод та Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників; а 7 грудня 2000 р. в Ніцці на засіданні Європейської Ради була урочисто проголошена Хартія основних прав ЄС.

Права та свободи в Хартії викладаються за новою схемою. На відміну від традиційного для західної доктрини прав людини поділу прав та свобод на „первинні та „вторинні”, Преамбула і Хартія в цілому розглядають правовий статус людини і громадянина ЄС в єдності та рівності прав та свобод, які входять до нього, в чому одночасно проявляється також принцип єдності та недискримінації прав та свобод в його „європейському варіанті”.

До того ж, ст.2 Договору про ЄС закріплює принцип поваги прав людини та основних свобод. А спільний внутрішній ринок ЄС забезпечує чотири свободи: вільний рух товарів, послуг, осіб та капіталів. Не кажучи вже і про той факт, що перший же пункт Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС вимагає у держави-кандидата стабільності інститутів демократії, верховенства права, прав людини та захисту прав меншостей.

Але тут варто зазначити, що захист прав людини, в першу чергу, має носити превентивний характер. Тому робота всіх без винятку інституцій та органів ЄС спрямована на забезпечення гідного рівня життя всіх громадян ЄС та недопущення порушень прав людини.

Складність та багатогранність Європейського Союзу як наднаціонального об'єднання призвела до необхідності створення потужної та розгалуженої системи управління та координації дій, для досягнення поставлених цілей. Країни-члени ЄС передали повноваження у вирішенні багатьох питань незалежним інститутам, які не лише представляють інтереси Союзу, його держав і громадян, а й утворили ефективний механізм забезпечення та захисту прав людини на інституційному рівні. Кожен інститут чи допоміжний орган ЄС тією чи іншою мірою приділяє увагу питанням захисту прав людини.

Європейська Рада дає Союзу необхідний імпульс для свого розвитку і визначає загальні принципи та пріоритети для громадян та ЄС в цілому.

Європейська Комісія як виконавчий орган втілює у життя європейські пріоритети. У складі Європейської Комісії у 2010 р. вперше було запроваджено посаду Комісара з питань юстиції, основних прав та громадянства. На сьогоднішній же день, вже два Комісари серед своїх повноважень мають захист прав людини: це Перший Віце-президент Європейської Комісії Франс Тиммерманс – Комісар з покращення регулювання, міжвідомчих відносин, верховенства права та Хартії основних прав та Вера Юрова Комісар з юстиції, споживачів та гендерної рівності. Коло повноважень першого включає, зокрема: координацію роботи Комісії з питань верховенства права та забезпечення того, щоб кожна пропозиція та ініціатива Комісії відповідали Хартії фундаментальних прав. Другий Комісар зобов'язаний боротися з дискримінацією, заохочувати гендерну рівність та проведення переговорів щодо запропонованої Директиви про антидискримінацію, яка б заборонила дискримінацію у всіх сферах, де є юрисдикція ЄС; спрямовувати зусилля на завершення приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини та основних свобод Ради Європи; слідкувати за тим, щоб всі пропозиції Комісії відповідали Європейській хартії основних прав.

Кожен національний уряд представлений у Раді ЄС, яка є головним органом ухвалення рішень у Європейському Союзі. З метою забезпечення належної уваги до питань прав людини на всіх рівнях ЄС у рамках Ради у 1987 р. було засновано Робочу групу з прав людини із розширенням її мандата у 2003 р. для включення до її компетенції всіх аспектів прав людини у зовнішніх зносинах ЄС. До складу Групи входять експерти в галузі прав людини – представники держав-членів ЄС та представники Комісії. Завданнями Робочої групи є обговорення та подання Політичному комітету рекомендацій щодо загальних керівних принципів для спільних реагування на існуючі або можливі порушення прав людини.

Європейський парламент, члени якого безпосередньо обираються громадянами ЄС з 1979 року, бере участь у розробці, імплементації та оцінці ефективності заходів ЄС у галузі прав людини шляхом прийняття резолюцій, підготовки доповідей, направлення місій до третіх держав, а також участі в заходах, присвячених правам людини. У рамках Європарламенту діє Комітет з прав людини, який є центром обговорення широкого кола питань прав людини. На особливу увагу заслуговує право кожного громадянина ЄС, запроваджене відповідно до Маастрихтського договору, подавати петиції до Європарламенту. Правовою основою права на подання петиції до Парламенту є ст. 24 та 227 ДФЄС, а також ст. 44 Хартії основних прав ЄС. Тому з упевненістю можна сказати, що Європейський парламент є саме тим органом, де буде „почутий голос кожного” громадянина ЄС. Важливо відзначити і той факт, що у 1988 році Європейським парламентом було започатковано вручення премії імені Сахарова, якою нагороджуються, зокрема, за досягнення в області захисту прав людини і її основних свобод.

Найвища судова інстанція Європейського Союзу – Суд ЄС. Серед його основних функцій є перевірка на відповідність договорам документів, виданих європейськими інституціями, тлумачення права ЄС, дача висновків за міжнародними угодами, урегулювання розбіжностей між ЄС, його інститутами і фізичними або юридичними особами. Місія Суду ЄС полягає у забезпеченні „поваги до закону в тлумаченні і застосуванні договорів”. А загальні права та свободи людини визнані Судом як джерело права ЄС.

Завданням ж Європейського суду аудиторів є перевірка бюджетних асигнувань на інститути ЄС та внутрішні і зовнішні політики ЄС. Кожен громадянин ЄС має бачити, що бюджетні гроші витрачаються на досягнення цілей ЄС.

Всебічне залучення громадян до вироблення рішень в ЄС доводять ще два органи: це Європейський економічний та соціальний комітет (ЄЕСК) та Комітет регіонів.

До ЄЕСК складу входять представники роботодавців, працівників, а також різних професійних асоціацій. Особливістю ЄЕСК є те, що він не є політичною організацією а існує, щоб давати поради з широкого кола практичних питань. Простіше кажучи, ЄЕСК є єдиним способом для зацікавлених груп ЄС – профспілок, роботодавців, фермерів і т. д. – представити на інституційному рівні свої інтереси і законодавчі пропозиції. Адже однією із основних функцій ЄЕСК є сприяння активній участі громадянського суспільства у виробленні політики ЄС. Цікаво зазначити, що роль ЄЕСК відмінна від ролі Європейського парламенту, який представляє окремих громадян, а не групи за інтересами. Тому ЄЕСК і Європарламент добре доповнюють один одного.

Комітет регіонів – орган, який служить гарантом того, що місцеві та регіональні органи влади беруть безпосередню участь у діяльності інститутів Європейського Союзу, мають можливість висловлювати свою думку щодо політики ЄС та є важливим доповненням схеми прийняття рішень його інститутами. Серед основних принципів роботи Комітету регіонів є: принцип субсидіарності, який, зокрема, полягає у тому, що всі рішення у Європейському Союзі мають бути ухвалені „ближче до громадян” та принцип близькості - усі рівні управління повинні бути „близькі до громадян”.

Ще один допоміжний орган ЄС, заснований у 2004 році, – Європейський інспектор із захисту даних. Головне завдання якого полягає у гарантуванні того, що інститути та органи ЄС поважають право людей на приватне життя при обробці їх персональних даних. До кола основних повноважень Європейського інспектора із захисту даних, зокрема, належать: керування обробкою інститутами та органами ЄС персональних даних в цілях забезпечення дотримання правил конфіденційності; консультування інститутів і органів ЄС із усіх аспектів обробки персональних даних; отримання скарг і проведення розслідувань; співпраця з національними органами країн ЄС для забезпечення послідовності у захисті персональних даних тощо.

І, звичайно, Європейський Омбудсмен, який уповноважений отримувати скарги від громадян ЄС, приватних або юридичних осіб, що проживають або мають законне постійне місце проживання в країнах-членах ЄС. Він допомагає розкривати недоліки управління, прорахунки в роботі установ і інститутів ЄС. Омбудсмен, таким чином, діє як посередник між громадянином і владою ЄС. Він має право давати рекомендації установам ЄС і виносити питання на обговорення Європейським парламентом, щоб останній міг у разі потреби застосувати заходи політичної дії до винних в прорахунках і поганому управлінні.

Отже, щоденна діяльність всіх інститутів та органів ЄС як гарантів забезпечення прав людини, підтверджує головну тезу демократичної і правової держави: людина – найвища соціальна цінність.

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ BREXIT НА ІНСТИТУЦІЙНУ СИСТЕМУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анакіна Тетяна Миколаївна,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри
міжнародного права, к.ю.н., доцент

Ключові слова: BREXIT, Європейський Союз, Велика Британія, право на вихід з ЄС, ст. 50 Договору про ЄС, інституційна система ЄС.

На сучасному етапі Європейський Союз вважається найбільш успішним інтеграційним утворенням, в рамках якого державам-членам вдалося досягти значного економічного розвитку, реалізувати високі стандарти прав людини та забезпечити гармонійне співжиття більш ніж півмільярда громадян за допомогою наднаціональних та національних правових механізмів. Разом із тим функціонування сучасного Союзу відбувається на тлі численних викликів сьогодення, які випробовують на міцність ідею європейської інтеграції, одним із яких є процес виходу Великої Британії з Європейського Союзу, що є її суверенним правом і регламентований ст. 50 Договору про ЄС 1992 р. (далі – ДЄС).

Процес BREXIT є безпрецедентним кроком в історії європейської інтеграції та призведе до масштабних змін не тільки для самої Великої Британії, а також у межах ЄС. Це пов'язано з тим, що на відміну від багатьох форм міждержавних об'єднань Європейський Союз характеризується високим ступенем інтегрованості держав-членів завдяки передачі значної частини повноважень на наднаціональний рівень. Незважаючи на те, що Велика Британія не бере участі в усіх напрямках функціонування ЄС, проте система вищих керівних органів ЄС з деякими виключеннями побудована з урахуванням членства усіх держав-членів ЄС. Тому її вихід у першу чергу позначиться на організаційному механізмі ЄС.

29.01.2018 р. Рада ЄС у складі 27 держав-членів ухвалила Рішення про так званий «транзитний» період членства Великої Британії в ЄС, в якій зафіксувала специфіку тимчасового становища країни у зв'язку із її виходом. Крім того, 19.03.2018 р. було офіційно оприлюднено проект Угоди про вихід Великої Британії з ЄС та Євратому, більша частина положень якого уже погоджена Сторонами.

Отже, у контексті заявленого нами предмету дослідження варто проаналізувати поточні зміни в інституційній системі ЄС на основі Рішення Ради від 29.01.2018 р., проекту Угоди від 19.03.2018 р. та інших актів, прийнятих у результаті переговорного процесу щодо BREXIT.

Відповідно до ст. 14 ДЄС до складу Європейського Парламенту входить 751 депутат за дегресивно-пропорційною формулою представництва громадян з максимальним порогом 96 депутатів та мінімальним – 6. На сьогодні квота Великої Британії налічує 73 парламентарі. Отже, вихід країни з ЄС може призвести до внесення зміни до ст. 14 ДЄС або квоти представництва громадян від держав-членів. Європейський Парламент відповідно до свого рішення від 02.02.2018 р. ініціював пропозиції щодо змін свого складу: кількість депутатів буде зменшено з 751 до 705. 27 із 73 мандатів, які зараз припадають на Британію, мають бути розподілені між 14 державами-членами ЄС, які поки мають занижене

представництво у Європарламенті. Ще 46 мандатів залишаться зарезервовані для країн, які в майбутньому можуть приєднатися до ЄС. Франція та Іспанія мають отримати по п'ять місць, Італія і Нідерланди – по 3, Ірландія – 2. По 1 місцю мають отримати Польща, Румунія, Швеція, Австрія, Данія, Словаччина, Фінляндія, Хорватія та Естонія. Відповідно до ч. 2 ст. 14 ДЄС такі зміни мають бути одноставно підтримані Європейською Радою. Крім того, буде зміно формування Європейського Парламенту. Громадяни Великої Британії не матимуть права брати участі в обранні його депутатів, а також балотуватися на цих виборах. Наступні вибори до Європейського Парламенту мають відбутися 2019 р.

Зміни відбулися й у складі Європейської Ради. Відповідно до ч. 2 ст. 15 ДЄС до складу Європейської Ради входять голови держав або урядів держав-членів, Голова Європейської Ради та Голова Комісії. Відповідно до Рішення Ради ЄС від 29.01.2018 р. її представник Великої Британії не бере участі у роботі цієї інституції на стороні ЄС, яка з цієї дати діє у складі 27 осіб.

Зміни торкнулися і складу Ради ЄС. Відповідно до ч. 2 ст. 16 ДЄС до складу Ради входить один представник від кожної держави-члена на рівні міністра, що може брати зобов'язання та голосувати від імені уряду держави-члена, яку представляє. Як і у випадку з Європейською Радою відповідно до Рішення Ради ЄС від 29.01.2018 р. міністри Великої Британії не беруть участі у роботі цієї інституції в межах ЄС, який з цієї дати в межах кожної з конфігурацій засідає у складі 27 представників держав.

Що стосується Європейської комісії, то вона також не зможе формуватися за рахунок єврокомісара, обраного за квотою Великої Британії. Варто звернути увагу, що на відміну від Європейської Ради та Ради ЄС, у роботі яких не беруть участі представники Великої Британії відповідно до Рішення Ради ЄС від 29.01.2018 р., єврокомісар, призначений за квотою Великої Британії, продовжує виконувати свої функції до моменту виходу ЄС або формування нового складу Єврокомісії. На сьогодні цю посаду обіймає Джуліан Кінг (Julian King), який відповідає за безпековий напрямок діяльності Європейської Комісії. Продовження його діяльності в перехідний період пояснюється тим, що Європейська Комісія є не міжурядовою, а наднаціональною і діє в інтересах усього ЄС і усіх держав-членів. Єврокомісари не захищають інтереси держав, від яких їх було призначено.

Суттєві зміни відбудуться у судовій системі ЄС, яка на сьогодні представлена Судом Правосуддя ЄС та Загальним Судом. Крім того, при Суді Правосуддя діють генеральні адвокати (ч. 2 ст. 19 ДЄС). На сьогодні до складу Суду Правосуддя ЄС входить 28 суддів, у т.ч. від Великої Британії, та 11 генеральних адвокатів, у т.ч. 1 обраний від Великої Британії. Оскільки Суд ЄС, як і Європейська Комісія, є наднаціональною інституцією, судді в кожному із судів ЄС, а також генеральні адвокати продовжують свої повноваження у перехідний період, однак у їх нових виборах Велика Британія уже не бере участі. При цьому відповідно до Рішення Ради ЄС від 29.01.2018 р. юрисдикція Суду ЄС (Суду Правосуддя і Загального Суду) продовжує поширюватися на Велику Британію у перехідний період – до 30 грудня 2020 р. (п. 18).

Зміни відбудуться й у формуванні Рахункової Палати, яка здійснює аудит бюджету ЄС (ст. 285 ДФЄС) та складається з професійних аудиторів, що є громадянами від кожної з держави-члена. Оскільки Рахункова Палата також є наднаціональною інституцією ЄС, аудитор від Великої Британії продовжує виконувати свої функції у перехідний період або до моменту виходу країни з ЄС. Проте Велика Британія не буде делегувати громадянина у склад

Рахункової Палати.

Що стосується Європейського Центрального Банку, то Велика Британія як недержаво-член єврозони бере участь лише в Загальній Раді – консультативно-дорадчому органі ЄЦБ. Отже, із виходом Великої Британії з ЄС вона не буде представлена в цій установі.

Окрім інституцій система вищих керівних органів ЄС представлена органами, які мають допоміжний щодо інституцій характер та виконують дорадчо-консультативні функції та діють в загальноєвропейських інтересах. Серед таких органів – Економічний і соціальний комітет і Комітет регіонів. Відповідно до Рішення Ради ЄС від 29.01.2018 р. Велика Британія не бере участі у формуванні нового складу цих органів. Крім того, оскільки кількість представників країни в цих органах залежить від чисельності населення країни, вихід Великої Британії з ЄС потребує перегляду квоти представництва кожної з держав у межах цих органів.

Щодо Євроомбудсмена, який обирається Європейським Парламентом (ч. 1 ст. 228 ДФЄС), Велика Британія також не буде брати участі у його черговому обранні. Однак у перехідний період згідно з Рішення Ради ЄС від 29.01.2018 р. його юрисдикція також поширюється на фізичних та юридичних осіб, що мають юридичну адресу або є резидентами цієї країни.

Третім структурним елементом інституційної системи є агенції ЄС – вузькоспеціалізовані установи, що діють в одній або кількох сферах, охоплених компетенцією ЄС, виконують функції переважно регуляторно-управлінського характеру та покликані забезпечити ефективну реалізацію галузевих політик.

Наприклад, у Великій Британії розташовано 2 агенції ЄС – Європейська Банківська Агенція (англ. European Banking Authority), що забезпечує єдиний регуляторний та наглядовий підхід щодо діяльності усього банківського сектору в межах ЄС, та Європейська агенція лікарських засобів (англ. European Medicines Agency), що здійснює наукову оцінку, моніторинг безпечності ліків для людей і тварин в межах ЄС. Відповідно до інформації, представленої на офіційних сайтах цих агенцій, до 30.03.2019 р. передбачено їх зміну розташування до Парижу та Амстердаму відповідно.

Проведене дослідження змін в інституційній системі ЄС дозволяє дійти висновків, що процес BREXIT на сьогодні позначився переважно на функціонуванні лише міжурядових інституцій ЄС. Зокрема, з 29.01.2018 р. Велика Британія щодо Європейської Ради та Ради ЄС вважається третьою державою, а відтак більше не бере участі у роботі цих інституцій та процесі прийняття ними рішень на стороні ЄС; її представники беруть участі в роботі експертних груп Європейської Комісії, комітетах та інших установах, де представлені держави-члени; як виключення представники Великої Британії можуть бути запрошені, однак без вирішального права голосу. Разом із тим усі регуляторні, бюджетні, наглядові, судові та виконавчі механізми та структури, у тому числі через Суд ЄС, під час перехідного періоду продовжують застосовуватися та поширювати свою компетенцію і юрисдикцію щодо Великої Британії до моменту її виходу. Крім того, євродепутати, обрані за її квотою, продовжують виконувати свої повноваження, оскільки вони безпосередньо представляють волю своїх виборців – громадян Великої Британії.

ПРАВУ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД БУТИ В УКРАЇНІ?

Градова Юлія Володимирівна

к.ю.н., доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені

В.Н. Каразіна

Ключові слова: Європейський суд, судовий захист, невиконання судових рішень, «пілотне рішення», виконавче провадження, приватний виконавець.

Порушення права на справедливий суд, що передбачене ч.1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), є однією з найбільших проблем в галузі прав людини, з якою стикається Україна. Підтвердженням цьому є статистичні дані щодо позовів проти України до Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд). За словами колишнього Голови Верховного Суду України Я. Романюка «Кількість скарг українців на тривале невиконання або взагалі невиконання рішень національних судів України та Європейського суду з прав людини склала 65%» [1].

Все це говорить про системність даної проблеми. Європейський суд неодноразово констатував порушення Україною ч. 1 статті 6 та рекомендував державним органам виявити більшу державну відповідальність в досягненні відчутних результатів та визначити як особливий політичний пріоритет дотримання своїх зобов'язань за Конвенцією та виконання рішень Європейського суду, щоб забезпечити повне і вчасне виконання рішень національних судів [2].

З ч. 1 статті 6 виплавають такі елементи права на судовий захист як: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду. Європейський суд у справі «Горнсбі проти Греції» зазначив, що право на доступ до суду «було б ілюзорним, якби правова система Договірної держави допускала, щоб остаточне судові рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній із сторін. Важко собі навіть уявити, щоб стаття 6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, – а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, – і водночас не передбачала виконання судових рішень» [3]. Отже, виконання рішення, ухваленого судом, має розглядатися як складова частина «судового розгляду», передбаченого статтею 6.

За весь час проти України до Європейського суду надійшло близько 29 тисяч скарг, які стосуються системної проблеми не виконання державою судових рішень. Тільки за останні п'ять років Суд ухвалив близько 6 000 рішень після «пілотної справи» «Юрій Миколайович Іванов проти України», в якій Суд вказував на структурні проблеми, що мають широкомасштабний і комплексний характер [4].

Слід констатувати той факт, що наша держава є лідером по кількості скарг, які надходять до Європейського суду проти неї. За словами Президента Європейського суду Гвідо Раймонді, станом на 1 січня 2018 року Україна займала четверте місце серед країн-учасниць Конвенції за кількістю скарг. Та слід зазначити, що ця ситуація не відображає

реальну картину, оскільки 12 тисяч справ було вилучено з реєстру Європейського суду внаслідок прийняття рішення по справі «Бурмич та інші проти України».

Прийнявши таке «пілотне рішення», Європейський суд позбавив тисячі українців можливості отримати компенсацію за порушене державою право щодо невиконання рішень національних судів. Європейський суд зазначив, що «Ситуація, з якою Суд зіткнувся ..., по суті випливає з неефективного виконання остаточного рішення Суду, яке вимагає від України прийняття загальних заходів під наглядом Комітету Міністрів з метою усунення основної причини системної проблеми, з приводу якої Суд постійно отримує нові скарги. Проблема виконання цих рішень має фінансовий та політичний характер... Ці проблеми можуть бути адекватно вирішені лише між Державою-відповідачем, з одного боку, та Комітетом Міністрів, з іншого, оскільки останній має повноваження відповідно до пункту 2 статті 46 Конвенції контролювати виконання рішень Суду» [4].

Проблема невиконання судових рішень тягнеться досить давно, з моменту коли Європейський суд констатував перше порушення Україною права на справедливий суд, пройшло багато часу, але дійсно ефективних заходів так і не було прийнято. На виконання рішення Європейського суду у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» та численних резолюцій Комітету Міністрів Україною було прийнято ряд законів: «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 05.06.2012 р., «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р., «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р., але бажаного результату вони не дали. Підтвердженням тому якраз і виступає рішення по справі «Бурмич та інші проти України», в якій Європейський суд прийшов до висновку, що тільки заходи загального характеру, «...які слід вжити для задовільного виконання рішення, з тим щоб забезпечити відшкодування та компенсацію усім – минулим, нинішнім та майбутнім – потерпілим від виявленого системного порушення», зможуть вирішити проблему, що склалася.

Постає питання які саме заходи загального характеру слід прийняти Україні для вирішення цієї проблеми, оскільки вищезгадані закони цього зробити не змогли. Проблема виконання судових рішень – це одна з тих проблем, які необхідно вирішувати якомога скоріше, оскільки немає ніякого сенсу в правосудді, якщо судові рішення не виконуються. Така ситуація вимагає реформи системи виконавчого провадження в Україні, і перші кроки на цьому шляху вже зроблені [5].

Серед причин не виконання судових рішень називають велику кількість проваджень у державних виконавців при мінімальній заробітній платі, а звідси і бездіяльність службових осіб державної виконавчої служби та великий плин кадрів, корупція, неефективність судового контролю за виконанням рішень судів, недостатність коштів в бюджеті тощо.

Наразі великі надії покладаються на інститут приватних виконавців, який функціонує поряд з державною виконавчою службою і здійснює примусове виконання рішень судів та інших органів. Цей інститут успішно діє в європейських державах (Нідерландах, Польщі, Франції, Угорщині) і дає вражаючі результати. Що стосується України, то інститут приватних виконавців запрацював з осені 2017 року і нараховує наразі трохи більше 100 чоловік. Зрозуміло, що при такій кількості приватних виконавців проблему вирішити досить складно, немає і значних кроків з боку державних органів, щоб прискорити розширення цього сектору. Умови складання іспиту на посаду приватного виконавця ускладнюються, в результаті чого йде гальмування процесу їх набору. Оскільки інститут приватних виконавців

новий для України, то і обізнаність серед населення є досить незначною, це призводить до того, що з виконавчим листом кредитор звертається до державного виконавця, у якого може знаходитись до 1000 справ на руках. Звернувшись до приватного виконавця з завантаженістю у 10-100 справ, особа могла би отримати реальні результати в рази швидше. Зрозуміло, що інститут приватних виконавців не може стовідсотково вирішити дану проблему, залишається важлива проблема щодо несплатнопроможності боржника, нестачі коштів. Отже, фінансова складова має також велике значення у вирішенні питання невиконання судових рішень.

Література:

1. Романюк Я. Найчастіше українці скаржаться до ЄСПЛ на невиконання рішень судів URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/BB5453638D60C0F8C22580B900478ACB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/BB5453638D60C0F8C22580B900478ACB)
2. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_479
3. Справа «Горнебі проти Греції» URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_079
4. Case of Burmych and others v. Ukraine URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-178082>
5. Інтерв'ю з суддею Верховного Суду України М.В. Мазуром URL : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3289:sud-dya-verkhovnogo-sudu-ukrajini-m-v-mazur-interv-yu&catid=8&Itemid=350

ДОГОВОРИ ЩОДО ДОСТУПУ ІНОЗЕМЦІВ ДО СУДОВОГО ЗАХИСТУ У МІЖПОЛІСНИХ ВІДНОСИНАХ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Денисенко Вікторія Володимирівна,

к.і.н., доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного університету

Ключові слова: міжнародний договір, сюрмбола, ісополітія, гостинність, правовий статус іноземців

Загальноновизнаним є те, що громадянство було базовим поняттям для держав Стародавньої Греції, визначало правовий статус особи в державі, обсяг її прав і обов'язків та можливість легального захисту її прав. Іноземець, що перебував на території іншого полісу, без захисту власної держави був позбавлений будь-яких прав. Поширеною практикою у Стародавній Греції було захоплення особи та її речей для задоволення боргу або як штраф за злочин, скоєний цією особою або її співгромадянами (силія). Проте у світі, де, з одного боку, поліси характеризувалися відособленістю; з іншого, активна міжполісна торгівля, економічні зв'язки та мандрівки приватних осіб були неодмінною складовою забезпечення життєдіяльності поліса, регламентація доступу іноземця до судового захисту в середині поліса стає необхідністю.

Рівність і фундаментальні права у стародавньому світі відображені у формі відносин гостинності. Гостинність – перша, найбільш давня практика захисту іноземців, вона розглядала особу не лише як іноземця, а як «віртуального» громадянина світу [1, р. 26]. Гостинність містить у собі концепцію іноземця, який має право на свою особистість, статус і власність. Грецька термінологія щодо регулювання різних проявів відносин гостинності достатньо добре вивчена і відома. Тут можна назвати приклад інститутів прокенії (публічної гостинності), ксенії (приватної гостинності), які вже були розглянуті нами у попередніх публікаціях [2, 3], асилії [4, 5]. Їх зміст фундаментально полягає у захисті особи і товарів іноземців як приватних осіб, а не як членів іншої общини, з якою вже наразі існують законодавчі або формалізовані відносини. Декрети про проксенію або асилію не були правовими конвенціями. Як правило, за ними йшли договори сямболи або ісополітії. Саме їх можна вже розглядати як міжнародні угоди щодо визнання прав іноземців та доступу їх до судового захисту, включення негромадян в правову систему держави.

Сямбола – права конвенція між двома полісами, договір, який регламентував порядок судочинства щодо численних спорів, які виникали у перебігу різноманітних бізнесових операцій [6, с. 7]. Вона дозволяла громадянам одного поліса отримувати правосуддя в іншому і навпаки. Ці правові договори містили визначення загальних правових положень, які мали застосовуватися у юрисдикційному процесі.

Сямбола використовувалася: а) у відносинах гостинності – обмінювалися сямболою як символом союзу або дружби, що також передавалися їх нащадкам; б) у торговельних, комерційних угодах – як свідчення наявності зобов'язань за товарами [1, р. 30].

Після IV ст. до н.е. сямбола стає назвою угоди між двома полісами. Важливість сямболи у відносинах між державами відрізнялася від угод союзу або дружби. Сямбола надавала захист особи, а також вільний обіг товарів, забезпечувала права індивідів в обох державах через отримання доступу до суду іншої держави в тому ж обсязі і таким саме чином, як власні громадяни держави суду. Громадяни держав, між якими не були укладені ніякі правові угоди, часто були позбавлені можливості домогтися справедливості.

В Афінах, наприклад, сямбола була укладена з навколишніми полісами і общинами. Обидві сторони договору розглядалися як однаково рівні у відношенні кримінального законодавства. Така конвенція укладалася лише із сусідніми, дружніми державами, через те, що саме між ними мав місце найбільший обіг товарів та рух осіб [1, р. 30]. Таким чином, сямбола сприяла уніфікації законодавства і не могла застосовуватися між віддаленими полісами, які мали різні законодавчі системи.

Іншими словами, сямбола означає застосування правових процедур відносно іноземців у кожній общині, що уклала цей тип угоди. В цьому полягає оригінальність сямболи, і саме це робить її автентичним і типовим інститутом цивілізації полісів Стародавньої Греції, народженим у достатньо однорідному світі, коли один із його членів визнає цінність інституцій і судів іншого члена. Таким чином, це не союзний договір або договір про дружбу, це договір з правових питань із досить специфічним змістом.

Іншим прикладом міжнародної угоди, яка передбачала судовий захист для іноземців, був договір ісополітії. Ісополітія – пропозиція рівних громадянських прав між державами, укладена або через підписання взаємної угоди, або за допомогою обміну декретами. Ісополітія надавала «потенційне» громадянство, тобто таке, яке могло бути отримане, якщо особа, якій вона гарантувалася, приїздила жити на територію відповідного поліса. Статус

ісополітії давав можливість індивідам перенести своє місце проживання до іншої общини і отримати інше громадянство [7, р. 235].

Цей привілей надавав як політичні, так і соціально-економічні переваги: право справляти релігійні культу, право мати земельну власність, право безмитного імпорту та експорту товарів, право покупати або продавати товари, право займати або позичати гроші, право укладати угоди відповідно до законів полісу, право обробляти землю та вирощувати врожай на землях полісу, право випасати худобу, право займати почесні місця, право брати участь у змаганнях, право укладати шлюб із дочкою повноправного громадянина полісу тощо. В контексті даного дослідження важливим є право звернення за судовим захистом до установ держави проживання: «Якщо у мілетянина буде тяжба в Ольвії, він повинен мати доступ до суду, і його справа має розбиратися у п'ятиденний термін у тому ж відділенні суду, якому підлягають справи між громадянами» [Syll.-3. № 286; 8, с. 208-209].

Дослідники відзначають, що угоди ісополітії пов'язували не тільки сусідні поліси, але також держави, географічно віддалені одна від одної, часто використовувалися у відносинах між колоніями і метрополіями [9, р. 70].

Порівнюючи сямболу і ісополітію як два типи міжнародних договорів про надання доступу іноземців до судового захисту, можна констатувати наступне.

1. Ісополітія передбачала широкий спектр громадянських прав, що надавалися іноземцям, в тому числі серед інших право на судовий захист. Сямбола – це конвенція з правових питань, має більш конкретний предмет – порядок судочинства щодо численних спорів, які виникали у перебігу різноманітних бізнесових операцій, загальні правові положення щодо юрисдикційного процесу, а не лише констатацію права громадян одного поліса отримувати правосуддя в іншому і навпаки, як це має місце при ісополітії.

2. Ісополітія часто укладалася між територіально віддаленими містами, забезпечувала іноземцям з віддалених міст доступ до органів влади і суду. Сямбола – договір між сусідніми полісами, близькими за своїми законодавчими системами.

3. Сямболу можна розглядати як засіб міжнародно-правової уніфікації. Ісополітія такою не була.

У цьому контексті сямболу і ісополітію можна визначити як інститути міжнародного права, у той час як практика проксенії та асилії народилася як право, належне індивідам, може розглядатися як природна еволюція еллінської концепції гостинності.

Різнманітні міждержавні договори і союзи не були рідкістю, а скоріше правилом у світі еллінських полісів. Вони забезпечували держави-поліси більшою відкритістю, представляли собою феномен, коли індивіди наділялися правами в межах суспільства, поділеного на окремі замкнені спільноти.

Література:

1. Sanahuja L.C. Toward Kantian Cosmopolitanism. – Palgrave Macmillan, 2017 – 231 p.
2. Денисенко В.В. Проксенія: історія становлення й розвитку консульського права // Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного Університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. - №17. – С18-21
3. Денисенко В.В. Ксенія і проксенія: співвідношення союзів приватної і публічної гостинності у міжполісних відносинах Стародавньої Греції // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – №5. – С.21-24.

4. Rigsby K. J. *Asyilia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World*. – Berkeley, Los Angelos, London: University of California Press, 1997. – 660 p.
5. Chaniotis A. *Conflicting Authorities. Asyilla between Secular and Divine Law in the Classical and Hellenistic Poleis* // *Kernos*. – 1996. – № 9. – P. 65-86.
6. Гавриленко О.А. Античне міжнародне право в контексті міждержавних відносин у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. до н. е. – VI ст. н. е.) // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. – 2014. – Т. 2. Випуск 4. – С.6-9.
7. Guizzi F. *Privat Economic Activities in Hellenistic Crete: The Evidence of Isopoliteia Treaties // From Minoan Farmers to Roman Traders: Sidelights on the Economy of Ancient Crete*. – Stuttgart : F. Steiner, 1999. – P. 235-245.
8. Скржинская М. В. *Будни и праздники Ольвии в VI-IV вв. до н.э.* / Научное издание. – СПб.: Алетейя, 2000. – 288 с.
9. Gruen E.S. *The Hellenistic World and the Coming of Rome. Vol. 1*. – Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1984. – 800 p.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПІДСИСТЕМА МЕХАНІЗМУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Завгородній Віталій Анатолійович,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

Ключові слова: функціональна підсистема, елементи механізму, імплементація рішень Європейського Суду з прав людини, правовідносини, юридично-значуща діяльність, методи

Механізм імплементації рішень Європейського Суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) являє собою динамічну систему, що в свою чергу складається з менших за обсягом правових утворень (підсистем), в структурі яких співіснують декілька взаємопов'язаних та однорідних елементів. Однією з таких підсистем є функціональна, що, на наш погляд, є невід'ємною складовою досліджуваного механізму, хоча з приводу її значення та внутрішньої побудови, в межах різних існуючих в доктрині права механізмів, існує полеміка.

На думку Ю.А. Ведернікова та А.М. Кучука, функціональною складовою механізму правоохорони є правоохоронна діяльність, в процесі здійснення якої застосовуються переважно правові засоби. З позиції правників засобами правоохоронної діяльності є передусім норми права, правові категорії, юридична техніка, а також різного роду предмети матеріального світу, що допомагають правоохоронним органам та організаціям виконувати свої завдання та реалізувати функції [1, с. 137-138]. Таким чином вчені виокремлюють два елементи функціональної підсистеми досліджуваного механізму, якими є діяльність та правові засоби.

Дещо інший підхід до розуміння функціональної підсистеми пропонує вчений А.М. Перепелюк, з позиції якого існуючі елементи механізму застосування права можна об'єднати у різні рівні, серед яких основним є функціональний, що опосередковує процедуру та методи правозастосовної діяльності та вміщує досить гнучкі елементи, які належать до динамічних категорій [2, с. 97]. В свою чергу О.С. Катєгов зазначає, що функціональна складова механізму застосування права є процесуальною складовою, що характеризує дію механізму правозастосування та існує за наявності юридичного факту, правомочності суб'єкта і об'єкта правового впливу [3, с.13].

Аналіз вищезазначених позицій вчених дозволяє зробити висновок про те, що незважаючи на різні виокремлені елементи, функціональна підсистема є однією з основних частин механізму та являє собою динамічну (діяльнісну) складову, елементи якої не є статичними та перебувають в русі.

На переконання інших вчених, серед яких Т.О. Коломоєць та С.Г. Стеценко механізм адміністративно-правового регулювання включає органічну та функціональну складову, з яких остання не є обов'язковим елементом, що лише впливає на механізм та його ефективність. До елементів функціональної складової механізму правового регулювання Т.О. Коломоєць відносить: юридичні факти, правову свідомість, законність, акти тлумачення норм права та акти їх застосування [4, с. 19-20]. В свою чергу до органічних складових частин (елементів) механізму адміністративно-правового регулювання С.Г. Стеценко пропонує включати: норми права, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації норм права [5, с. 63-65].

На наш погляд, враховуючи значення терміну «функціонувати», що інтерпретується Словником української мови як: бути в дії, діяти, працювати [6], зазначені позиції вчених мають дискусійний характер як щодо елементів функціональної, так і органічної складової механізму.

До динамічних елементів беззаперечно можна віднести: а) юридичні факти, під якими розуміють конкретні життєві обставини (дії та події), що зумовлюють виникнення, зміну та припинення правовідносин; б) правовідносини, тобто врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями прав і обов'язків; в) акти тлумачення норм права, в розумінні правоінтерпретаційної діяльності, що спрямована на встановлення змісту норм права з метою їх правильного застосування; г) акти реалізації норм права як процес фактичного втілення вжиття приписів правових норм через поведінку суб'єктів.

Разом з цим, такі визначені вченими елементи, як законність та норми права, на наш погляд, більш доцільно включати до нормативної складової механізму, що фактично уособлює собою законодавство, яке включає матеріальні та процесуальні норми права. Відповідно правову свідомість разом з правовою культурою, на наше переконання, більш коректно розглядати елементами ідеологічної підсистеми механізму.

Саме такий підхід і буде використаний нами при визначенні та характеристиці складових функціональної підсистеми механізму імплементації рішень Європейського Суду з прав людини.

Виходячи із вищезазначеного, на наш погляд, первинним її елементом є правовідносини, які складаються між органами державної влади, їх посадовими особами та громадянами в рамках імплементації рішень ЄСПЛ. При цьому, актуальним постає питання щодо їх видової диференціації, зважаючи на особливості досліджуваного механізму. За

функціональним призначенням всі правовідносини поділяють на правоохоронні та регулятивні.

Під правоохоронними відносинами розуміють правову форму соціальної взаємодії право-дієздатних суб'єктів, яка носить владний характер, детермінована фактом вчинення правопорушення і має на меті його попередження чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності та уможливує примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом або договором і опосередкованого правозастосовним актом [7, с. 29-30]. Регулятивними називають правовідносини, які виникають із правомірних дій або подій з метою забезпечення нормальної організації суспільного життя [8, с. 54].

Виходячи із зазначеного правоохоронними, в межах механізму імплементації рішень ЄСПЛ, є ті, які складаються в процесі вжиття додаткових заходів індивідуального характеру, що спрямовані на відновлення порушеного права та попереднього юридичного стану скаржника шляхом повторного розгляду справи в суді або адміністративним органом. Такі правовідносини можуть виникнути також у разі прийняття законодавчого акту (мова йде про законопроект про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (щодо вдосконалення процедури виконання рішень та пропозицій Європейського суду з прав людини)), який передбачає відшкодування видатків Державного бюджету України на виконання рішень ЄСПЛ за рахунок посадових осіб, незаконні дії або бездіяльність яких спонукали стягувача подати заяву до Європейського Суду, а також позбавлення таких осіб права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Відповідно інші правовідносини, які складаються в процесі вжиття державою заходів загального характеру в рамках імплементації рішень ЄСПЛ, є регулятивними, оскільки обумовлюються правомірною поведінкою їх учасників.

Разом з цим, правовідносини, що виникають в процесі імплементації рішень ЄСПЛ за своїм характером є: а) публічно-правовими, оскільки в їх межах реалізуються як суспільні, так і державні інтереси; б) складними (багатосторонніми); в) загальними, оскільки кількість уповноважених та зобов'язаних суб'єктів задіяних до імплементації рішень ЄСПЛ точно не визначено законодавством; г) активного типу, оскільки уповноважені державні органи зобов'язані вчинити певні дії з метою імплементації рішень Суду; д) тривалими, оскільки не завершуються одноразовою виплатою скаржнику справедливої сатисфакції та пов'язані з необхідністю проведення комплексу заходів індивідуального та загального характеру.

Складовим елементом функціональної підсистеми досліджуваного механізму є також юридично-значуща діяльність, під якою в теорії права пропонується розуміти різновид правової діяльності, що здійснюється у формах практичної, освітньої та наукової, юристами, на професійній основі, з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів [9, с. 16].

Виходячи із зазначеного в межах механізму імплементації рішень ЄСПЛ можна виокремити такі різновиди юридичної діяльності: а) правозастосовна, включаючи правоохоронну, що здійснюється в межах вжиття заходів індивідуального характеру; б) правотворча, що здійснюється уповноваженими суб'єктами нормотворення (перш за все, парламентом та урядом України); в) правоінтерпретаційна, що здійснюється Конституційним Судом України; г) освітня, що здійснюється ВНЗ України та іншими суб'єктами (наприклад,

міжнародними неурядовими та громадськими організаціями) в рамках вжиття заходів загального характеру.

Слід також підтримати позицію деяких вчених, які включають до функціональної підсистеми механізму такий важливий елемент як методи, під якими розуміється система способів, застосовні до будь-якої науково-практичної діяльності [10]. В рамках нашого дослідження під методами необхідно розуміти способи досягнення цілей механізму імплементації рішень ЄСПЛ, що зумовлюють вплив на поведінку учасників правовідносин, за допомогою правових засобів.

До таких методів можна віднести:

а) метод переконання - це метод активного впливу на свідомість і волю суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, ідейно-моральними засобами для формування у них конвенційного мислення, що ґрунтуються на глибокому розумінні сутності правових позицій ЄСПЛ (застосовується при проведенні бесід, лекцій, диспутів, дискусій, семінарів, форумів, конференцій);

б) метод заохочення - це психологічний або матеріальний вплив на службових та посадових осіб публічної влади шляхом встановлення для них різноманітних пільг, переваг тощо з метою стимулювання врахування правових позицій ЄСПЛ у повсякденній професійній діяльності (наприклад, встановлення додаткових премій для суддів, які при ухваленні рішень постійно використовують правові позиції ЄСПЛ);

в) рекомендаційний метод – полягає в наданні вказівок вищими та центральними органами державної влади, що не є загальнообов'язковими для виконання підпорядкованими органами та посадовими особами, однак містять найбільш раціональні та прийнятні способи і заходи, застосування та вжиття яких дозволить запобігти порушенню конвенційних прав і свобод в майбутньому;

г) метод примусу - спосіб впливу на поведінку службових та посадових осіб, дії та рішення яких обумовили порушення норм Конвенції, що полягає у притягненні їх до юридичної відповідальності (матеріальної та/або дисциплінарної), що призводить до негативних наслідків для таких осіб (наприклад, повернення до державного бюджету коштів, які були виплачені скаржнику за рішенням ЄСПЛ, звільнення або пониження в посаді тощо).

Зазначені методи дуже тісно пов'язані з засобами, в тому числі правовими, розуміння сутності яких характеризується полісемією в доктрині права. Так, наприклад, А. В. Малько визначає юридичні (правові) засоби як взяті в єдності сукупність правових установлень (інструментів) і форм правореалізаційної практики, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права і забезпечується досягнення соціально корисних цілей [11, с. 35].

Правові засоби, на думку П.М. Рабіновича, – це інституційні утворення (установлення, форми) правової дійсності, які у своєму реальному функціонуванні, використанні в спеціальній правовій діяльності призводять до досягнення певного результату у вирішенні соціально-економічних, політичних, моральних та інших завдань і проблем, що стоять перед суспільством і державою на сучасному етапі [12, с. 55].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко під правовими засобами розуміють допустимі правом предмети і явища, за допомогою яких забезпечується здійснення правової діяльності на досягнення поставленої мети й отримання бажаного результату. Серед правових засобів правники виділяють наступні їх види: загальносоціальні — моральні норми, соціальні

правила; технічні — інструменти, прилади тощо; спеціально-юридичні — угоди, правові норми, принципи інше [13].

Аналіз вищезазначених позицій вчених дозволяє прийти до висновку, що під правовими засобами в межах досліджуваного механізму можна розуміти сукупність усіх правових інструментів та правових явищ, які сприяють досягненню цілей імплементації рішень ЄСПЛ. Однак, до правових засобів не можуть бути віднесені суб'єкти, адже це суперечить філософському підходу до розуміння поняття «суб'єкт» (особа, організована група осіб, соціальна, етнічна та політична спільнота, суспільство загалом, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, теоретичне й духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності; носій означених якостей, що уможливають виконання ним суспільно значущих функцій) [14, с.613], а також ті явища правової дійсності, що являють собою негативні соціально-правові явища, такі як правопорушення та різні види деформації правосвідомості.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що функціональна підсистема механізму імплементації рішень ЄСПЛ являє собою сукупність елементів, призначенням яких є приведення в рух (динаміку) статичних складових механізму, якими передусім є суб'єкти та норми права, з метою запровадження в національній правовій системі стандартів Ради Європи у сфері захисту прав людини. Невід'ємними елементами цієї підсистеми механізму відповідно є: 1) правовідносини; 2) юридично-значуща діяльність; 3) методи діяльності уповноважених суб'єктів.

Література:

1. Ведерніков Ю.А., Кучук А.М. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект. Київ : Знання України, 2009. 219 с.
2. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 224 с.
3. Категов А.С. Механизм применения права и правовая система современной России (теоретико-методологический анализ): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. С.-Пб., 2002. 455 с.
4. Коломoeць Т.О. Адміністративне право України : підручник. вид. 2-ге, змін. і доп. Київ : Істина, 2012. 480 с.
5. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 624 с.
6. Функціонувати. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/funkcionuvaty>
7. Сердюк І.А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 187 с.
8. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. 136 с.
9. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 35 с.
10. Метод. *Вільна енциклопедія «Вікіпедія»*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4>
11. Малько А. В. Правовые средства как общетеоретическая проблема. *Правоведение*, 1999. № 2. С. 34–38.
12. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. вид. 5-те, зі змін. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

13. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер. 2006 URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2802.htm

14. Суб'єкт. *Філософський енциклопедичний словник* / під кер. В.І. Шинкарука. Київ: Абрис. 2002. С. 613

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕНТРА З ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ МІГРАНТІВ

Хаврат Максим Сергійович

аспірант кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: контрабанда, мігранти, міжнародне співробітництво, боротьба зі злочинністю.

За даними Європолу, починаючи з 2014 року в Європі спостерігається значне збільшення кількості нерегулярних мігрантів [1]. Така ситуація значно вплинула на розширення діяльності організованих злочинних груп щодо незаконного ввезення мігрантів та іншої пов'язаної з цим злочинної діяльності, яка завдає величезної шкоди державам та може створювати загрозу для життя і безпеки мігрантів. Кримінальні мережі, які швидко адаптувалися до цього процесу, значно розширили свою участь у контрабанді мігрантів шляхом надання послуг щодо спрощення необхідних формальностей (надання транспорту, шахрайських документів за надмірно високими цінами, розміщення), використовуючи відчай і вразливість мігрантів (с. 2) [2].

Європол, як європейське правоохоронне агентство, відіграє важливу роль у наданні підтримки державам-членам Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо боротьби з транснаціональною організованою злочинністю і захисту європейських громадян. З огляду на розширення масштабів злочинної діяльності, пов'язаної з міграційною кризою, Європол визначив це питання одним із ключових пріоритетів у своїй діяльності.

У прийнятому Радою ЄС Заключенні з питань урегулювання кризи біженців та міграції 2015 року, Рада запропонувала Європолу, задля зміцнення його потенціалу щодо надання підтримки державам-членам в ефективнішому запобіганні та боротьбі з контрабандою мігрантів, прискорити створення Європейського центру з протидії контрабанді мігрантів (п. 10) [3].

Запуск Європейського центру з протидії контрабанді мігрантів (далі – Європейський центр), який став платформою для надання допомоги державам-членам ЄС в обміні інформацією і координації операцій по боротьбі з незаконним переправленням мігрантів, відбувся під час другого Оперативного форуму Європолу та Інтерполу в 2016 році.

Європейський центр, який діє як «інформаційний центр» і підтримує регіональну цільову групу ЄС та роботу інших партнерських агентств, сприяє розширенню співробітництва між державами-членами, а також між державами і міжнародними організаціями, національними установами та іншими агентствами ЄС [4, с. 30]. Крім цього, Центр здійснює активну підтримку держав-членів ЄС у ліквідації кримінальних мереж, пов'язаних з організованою контрабандою мігрантів та надає оперативну підтримку щодо

запобігання та боротьби з організованими мережами контрабанди мігрантів, діючих у всій Європі.

З 2016 року до Європейського центру була включена Спільна оперативна група MARE (далі – СОГ). СОГ представляє собою групу експертів з числа держав-членів ЄС, яка займається організованими злочинними групами, що здійснюють перевезення мігрантів до ЄС морським шляхом через Середземне море [5, с. 13]. СОГ об'єднує унікальні інформаційно-аналітичні ресурси Європолу та потенціал держав-членів ЄС для проведення скоординованих і таких, що ґрунтуються на розвідувальній інформації, дій проти осіб, які переправляють мігрантів. Крім того, забезпечуючи інтенсифікований обмін розвідковою інформацією з Фронтекс і тісну співпрацю з Інтерполом, відряджені до СОГ національні експерти забезпечують необхідне співробітництво між Європолем і службами держав-членів ЄС [4, с. 30; 5, с. 14]. Існування такої оперативної групи покликане збільшити число скоординованих операцій і проводити розслідування діяльності організованих злочинних груп, які займаються контрабандою мігрантів.

У Звіті Європейського центра (за перший рік діяльності) зазначено, що робота СОГ була продовжена і розширена в декількох сферах, що динамічно розвиваються. Крім того, було розширено список «суден інтересу», що включає в себе понад 500 суден, які можуть потенційно використовуватися злочинцями для контрабанди мігрантів. Варто також зазначити, що протягом першого року діяльності Європейського центра, до нього надійшло 11 942 повідомлення через безпечну мережу зв'язку Європолу. В оперативних повідомленнях містилися дані щодо 17 400 підозрюваних у контрабанді мігрантів, що допомогло розпочати більш ніж 2000 двосторонніх та багатосторонніх справ [2, с. 13].

Виходячи з вищевказаного, доходимо висновку, що з огляду на масштаби контрабанди мігрантів, важливе значення має посилення оперативного співробітництва та розширення обміну інформацією між державами-членами ЄС.

Література:

1. Матеріали офіційного сайту Європол [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/facilitation-of-illegal-immigration>.
2. European Migrant Smuggling Centre First Year Activity Report (Jan 2016 - Jan 2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/emsc-first-year-activity-report>.
3. Council Conclusions on Measures to handle the refugee and migration crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/11/09/jha-council-conclusions-on-measures-to-handle-refugee-and-migration-crisis/>.
4. Документ для дискусії на Експертній зустрічі по протидіянню пособничества в неурегулированной миграции (17-18 октября 2017 г. Киев, Украина) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eapmigrationpanel.org/sites/default/files/files/discussion_paper_pfim_ru_final.pdf.
5. Themis Competition International Cooperation in Criminal Matters (Sofia, Bulgaria) The fight against migrant smuggling: European criminal cooperation from a French perspective [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ejtn.eu/Documents/Team%20France%20semi%20final%20A.pdf>.

Науковий керівник: завідувач кафедри і міжнародного права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Сироїд Тетяна Леонідівна.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОФІСУ З НАДАННЯ ПРИТУЛКУ

Чуєнко Валентина Іванівна
аспірант кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
e-mail: v1401@ukr.net

Ключові слова: біженці, міграція, притулок, Європейський Союз, міграційна політика ЄС, Європейський офіс з надання притулку

На сучасному етапі функціонування держав проблема біженців є однією з найбільш актуальних. Воєнні конфлікти та громадянські війни, систематичні та масові порушеннями прав людини, а також економічні кризи часто призводять до внутрішньодержавної політичної нестабільності, що сприяє посиленню міграції населення до регіонів, тісно пов'язаних з міжнародною міграцією, належить Європа, в якій на сьогодні проживає або тимчасово перебуває п'ята частина всього мігруючого населення планети [1, с. 3]. При цьому серцевиною міжнародних міграційних процесів є Європейський Союз, що об'єднує політично стабільні держави, які мають одні з найвищих економічних показників, характеризуються високим індексом розвитку людського потенціалу та ефективно працюючою системою захисту прав людини. У зв'язку з цим держави-члени ЄС стали місцем потужного притягання мігрантів з усього світу, які намагаються скористатися захистом та численними економічними та соціальними перевагами, яких вони позбавлені в країнах свого походження.

Для Європейського Союзу проблема зовнішньої міграції залишається однією з найбільш актуальних та гострих. У 2015 р. вона досягла свого апогею, коли понад 1 мільйон осіб з охоплених війнами та політичними катаклізмами країн Африки і Близького Сходу намагалися потрапити на територію європейських держав. З огляду на масштаби та динаміку таке явище отримало назву «європейська міграційна криза», що стала безпрецедентною з часів Другої світової війни [2]. Зокрема, за офіційними даними Європейської статистичної агенції, у 2015 р. було подано 1 322 825 заяв про отримання статусу біженця (для порівняння: у 2014 р. було подано 626 960 заяв, у 2008 р. 225 150 заяв [3]). І хоча сучасна міграційна статистика демонструє, що упродовж останніх двох років спостерігається поступове зменшення кількості заяв про надання статусу біженців (у 2016 р. – 1 260 910, у 2017 р. – 706 913) [3], потік біженців до ЄС все ще залишається доволі значним.

З метою сприяння реалізації завдань та цілей Союзу, злагодженому функціонуванню Європейського Союзу, гармонійному співіснуванню держав та їх громадян в межах ЄС, розвитку інтеграційних ініціатив, гарантування узгодженості, ефективності та послідовності

політик і дій, а також задля забезпечення ефективної протидії загрозам його цінностям на рівні ЄС було запроваджено складний інституційний механізм. У науковій літературі сталим є підхід, за яким вказаний механізм складається з трьох головних складових – інституцій (інститутів), органів та агенцій (установ, бюро, офісів, фондів тощо) [4, с. 5].

Інституції – вищі керівні установи ЄС, які виконують головні завдання Союзу та можуть приймати юридично обов'язкові нормативні акти. Відповідно до ст. 13 Договору про ЄС 1992 р. [5] (далі – ДЄС) передбачено функціонування 7 інституцій ЄС: Європейського Парламенту, Європейської Ради, Ради, Європейської Комісії, Суду ЄС, Європейського Центрального Банку та Рахункової Палати. Органами ЄС є допоміжні установи, що виконують консультативно-дорадчі функції та функціонують при інституціях. Установчі договори ЄС не встановлюють їх вичерпного переліку. Агенції ЄС – вузькоспеціалізовані установи Союзу, що діють в одній або кількох сферах предметної компетенції ЄС та мають статус юридичної особи. Їх перелік також не є вичерпним. Повноваження агенцій мають, як правило, експертний, консультативний і рекомендаційний характер, без права ухвалення юридично обов'язкових для держав-членів актів. Головна ідея вказаного елементу інституційного механізму ЄС полягає в забезпеченні ефективної реалізації окремих галузевих політик Союзу.

Однією з агенцій ЄС є Європейський Офіс з надання притулку (англ. European Asylum Support Office) (далі – ЄОП), діяльність якого спрямована на забезпечення сприяння на експертному рівні реалізації Спільної європейської системи притулку, впровадженню міжнародних стандартів у сфері захисту прав біженців у Європейському Союзі з урахуванням положень Женевської конвенції про статус біженців 1951 р. та Додаткового протоколу до неї 1967 р., а також відповідного *acquis* ЄС.

На сьогодні сфера притулку та імміграції відповідно до ст. ст. 4 та 77-80 ДФЄС віднесена на спільної компетенції ЄС, відповідно правове регулювання цієї сфери здійснюється на рівні держав-членів в обсязі, неврегульованому відповідними актами ЄС. *Acquis* ЄС у сфері притулку запроваджує лише мінімальні засадничі вимоги, які мають бути запроваджені у межах національного правопорядку держав-членів. При цьому національне законодавство держав-членів ЄС у сфері притулку характеризується значними відмінностями, що може створювати практичні складнощі у процесі визнання і забезпечення прав осіб, які є шукачами притулку або біженцями.

Відзначимо, що необхідність запровадження спеціалізованої агенції на рівні ЄС була зумовлена започаткуванням 2004 р. Спільної європейської системи притулку, що охопила низку нормативних актів ЄС із мінімальних базових вимог про визначення країни, відповідальної за розгляд заяви про надання статусу біженця, єдині мінімальні стандарти процедури надання притулку, спільні мінімальні умови розміщення шукачів притулку та гармонізації національного законодавства щодо статусу біженців та шукачів притулку. З огляду на те, що національне законодавство держав-членів у цій сфері характеризується суттєвими відмінностями, для запровадження вищевказаних мінімальних стандартів об'єктивно необхідною стала спеціальна установа ЄС, що могла би слугувати експертно-координаційним центром міжурядового співробітництва в межах ЄС. Вказана ідея набула свого юридичного закріплення в Регламенті 439/2010 Європейського Парламенту та Ради від 19.05.2010 р. про заснування Європейського Офісу з надання притулку [6], який почав функціонувати з 19.06.2011 р.

Відповідно до Регламенту 439/2010 метою ЄОМП є забезпечення практичного співробітництва держав-членів з питань притулку та сприяння у виконанні ними своїх зобов'язань у межах Спільної європейської системи притулку (ст. 1). Відповідно до ст. ст. 2, 49-52 Регламенту 439/2010 до основних завдань ЄОМП належить:

- 1) сприяння, координація та зміцнення практичного співробітництва держав-членів із питань надання притулку у ЄС;
- 2) забезпечення ефективної оперативної підтримки державам-членам, які зазнають надмірного напливу біженців та шукачів притулку;
- 3) здійснення науково-технічної підтримки із ефективного впровадження політики і законодавства ЄС, що мають прямий та непрямий вплив на сферу притулку (для цього ЄОМП має власну інформаційну систему);
- 4) забезпечення тісного співробітництва у сфері притулку з компетентними органами держав-членів та Європейською комісією, спеціалізованими агенціями ЄС (Frontex, Європейською агенцією з фундаментальних прав), третіми державами, міжнародними організаціями та їхніми органами, зокрема УВКБ ООН, а також міжнародними неурядовими організаціями.

Із метою сприяння практичному співробітництву держав-членів з питань притулку ЄОМП може розглядатися форумом для обговорення актуальних проблем із питань біженців, в межах якого держави-члени можуть обмінюватися інформацією та ділитися успішним досвідом у цій сфері. Задля цього ЄОМП, наприклад, здійснює збір актуальної, достовірної, точної інформації про країни походження осіб, що звертаються за міжнародним захистом, за результатами якого складає звіти щодо таких країн (ст. 4 Регламенту 439/2010).

Для держав-членів, які стикаються з конкретним і непропорційним тиском на свої системи притулку та прийому, зокрема, через їх географічну чи демографічну ситуацію, ЄОМП заохочує, підтримує та координує обмін інформацією та інші заходи, пов'язані з переміщенням в рамках Союзу (ст. 5 Регламенту 439/2010). Крім того, ЄОМП аналізує дані щодо будь-якого раптового прибуття великої кількості громадян третіх країн, які можуть викликати особливу тиск на системи надання притулку та прийому і забезпечує оперативний обмін відповідною інформацією між державами-членами та Європейською Комісією. Воно також використовує існуючі системи і механізми раннього попередження і, якщо необхідно, створює систему раннього попередження (ст. 9 Регламенту 439/2010). З цією метою, зокрема, ЄОМП може створювати «групи підтримки притулку» як з власних експертів, так і експертів держав-членів (ст. 13 Регламенту 439/2010).

Важливим напрямком діяльності ЄОМП є підвищення професійного рівня практичних співробітників держав-членів із питань надання притулку. Для виконання цього завдання ЄОМП розробляє навчальні програми, методики та провадить тренінгову діяльність, а також готує власних експертів з окресленої проблематики (ст. 6 Регламенту 439/2010).

Організаційна структура ЄОМП включає Правління та Виконавчого директора і співробітників Офісу, а також Секретаріат та Виконавчий комітет (ст. 24, 27 Регламенту 439/2010). Правління є найважливішим органом та має повноваження для реалізації завдань ЄОМП. Кожна держава-член призначає 1 члена Правління, а Європейська Комісія – 2 членів терміном на 3 роки з правом перепризначення. Члени Правління призначаються на основі їх досвіду, професійної відповідальності і високого ступеня компетентності у сфері надання притулку. У роботі правління без права голосу бере участь представник УВКБ ООН.

Правління обирає Голову і заступника голови з числа своїх членів з правом голосу. Правління проводить щонайменше, два чергових засідання на рік. Крім того, воно збирається на засідання за ініціативою його Голови або на вимогу однієї третини її членів.

За загальним правилом, Правління приймає свої рішення абсолютною більшістю голосів своїх членів, що мають право голосу. Кожен член, що має право голосу, має один голос. У разі відсутності члена, його заступник здійснює своє право на голосування. Виконавчий директор не бере участь в голосуванні. При цьому держави-члени, які не повною мірою беруть участь в *acquis* Союзу у сфері надання притулку (Велика Британія, Ірландія, Данія), не беруть участі у голосуванні щодо технічних документів, спрямованих на виконання нормативних актів ЄС у сфері притулку Союзу, яким вони не пов'язані (ст. 28 Регламенту 439/2010).

Правління може створити Виконавчий комітет для надання допомоги йому та Виконавчому директору у зв'язку з підготовкою рішень, робочої програми та необхідних заходів і в разі необхідності, через терміновість, приймати певні попередні рішення від імені Правління. Такий Виконавчий комітет складається з восьми членів, що призначаються з числа членів Правління, серед яких один з членів Правління є членом Комісії. Термін повноважень членів Виконавчого комітету такий самий, як і у членів Правління.

Статтею 32 Регламенту 439/2010 в рамках ЄОМП передбачено створення робочих груп у складі експертів з компетентних органів держав-членів у сфері надання притулку, у тому числі суддів. У робочих групах можуть брати участь представники Європейської Комісії, УВКБ ООН, а також НУО у сфері притулку.

Загальне керівництво роботою ЄОМП та його представництво здійснює Виконавчий директор, що призначається на посаду строком на 5 років із числа відповідних кандидатів, визначених у відкритому конкурсі, організованому Європейською Комісією. Він підзвітний Європейському Парламенту та Раді ЄС (ст. 30-31 Регламенту 439/2010).

ЄОМП має статус юридичної особи та користується найширшою правоздатністю у національних правопорядках держав-членів. Водночас його співробітники користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у Протоколі № 7 до установчих договорів ЄС (ст. 39-40 Регламенту 439/2010).

Регламент 439/2010 передбачає низку важливих гарантій щодо врахування національних інтересів держав-членів з питань надання притулку. По-перше, ЄОМП не має повноважень розглядати заяви про надання притулку замість компетентних органів держав-членів (ч. 6 ст. 2 Регламенту 439/2010). По-друге, переміщення біженців або осіб, що клопочуть про надання захисту, всередині Союзу проводяться тільки на договірній основі між державами-членами і за згодою зацікавленого бенефіціара міжнародного захисту, і, якщо це доречно, в процесі консультації з УВКБ ООН (ст. 5 Регламенту 439/2010). Крім того, з огляду на правову природу ЄОМП немає права ухвалювати жодних юридично зобов'язуючих актів для держав-членів ЄС. При цьому рішення, прийняті ЄОМП відповідно до ст. 8 Регламенту (ЄС) № 1049/2001, можуть стати предметом скарги до Євроомбудсмену чи позову до Суду ЄС за умов, передбачених у ст. ст. 228 і 263 ДФЄС відповідно.

Діяльність ЄОМП має важливе значення для розвитку *acquis* ЄС, що стосується Спільної європейської системи притулку (далі – СЄСП). Відповідно до ст. 12 Регламенту 439/2010 ЄОМП складає щорічну доповідь про становище з надання в Союзі, в рамках якої

не лише надається оцінка результатів його діяльності, але й здійснюється всебічний порівняльний аналіз з метою поліпшення якості, узгодженості та ефективності ССП. Крім того, ЄОП може ухвалити, у тому числі за зверненням Європейської Комісії, технічні документи щодо імплементації нормативних актів Союзу з надання притулку, включаючи керівні принципи і практичні посібники, а також надавати експертні висновки в рамках своєї компетенції.

Зокрема, у 2015 р. з урахуванням безпрецедентної кількості заяв про надання притулку ЄОП розробив програму розміщення біженців, яка знайшла згодом закріплення у Рішеннях Ради ЄС 2015/1523 та 2015/1601, що запровадили механізм тимчасового виняткового розміщення 160 000 заявників у межах ЄС на допомогу Греції та Італії.

На сьогодні у зв'язку з триваючою міграцією шукачів притулку до держав-членів ЄС надзвичайно актуальним завданням є максимально оптимізувати Спільну європейську систему притулку та раціоналізувати діяльність ЄОП. 04.05.2016 р. Європейська Комісія представила пропозиції по зміні Регламенту 439/2010 щодо посилення статусу останньої та перетворення її на Агенцію ЄС у сфері притулку [7]. Однією з найважливіших є пропозиція щодо зміни правила про визначення країни, відповідальної за розгляд заяви про надання притулку (так зване правило першої країни). Зокрема, передбачається, що заяви про надання притулку можуть бути подані у будь-якій державі-члені ЄС та передані Агенції ЄС у сфері притулку, яка далі буде визначати, в якій саме країні й буде надано притулок. При цьому будуть враховуватися низка обставин – чисельність населення, ВВП країни, чинні квоти на розміщення біженців тощо.

На наш погляд, такі пропозиції є достатньо виправданими, адже «Дублінська система» у період міграційної кризи 2015 р. та у наш час демонструє свою неспроможність. Розширення повноважень ЄОП, перетворення його на центр координації дій держав-членів у сфері притулку та надання йому повноважень оперативно реагувати на міграційне навантаження однієї з країн є необхідним. Водночас за чинною редакцією установчих договорів ЄС (ч. 2 ст. 78 ДФЄС) без політичної волі держав-членів у рамках Ради ЄС та згоди Європейського Парламенту вони не зможуть бути реалізовані.

Література:

1. Глобалізація і трудова міграція в Європі: [монографія] / Б. М. Юськів. — Рівне: вид. О. М. Зень, 2009. — 479 с.
2. Johannes Hahn at the Cooperation Days: Speech on 20 May 2017 https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/hahn/announcements/johannes-hahn-cooperation-days-2017_en_20
3. Asylum and first time asylum applicants - annual aggregated data (rounded) / Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?sessionId=XE79erv1ghifbmS7Wcgc1pjO0vclRQVIg6UcQpSSwXpKonNERT24!-510604984?tab=table&plugin=1&pcode=tps00191&language=en>
4. Грицаєнко Л. Л. Інституційний механізм Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 – міжнародне право / Л. Л. Грицаєнко. – К., 2010. – 21 с.

5. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / за заг. ред. М. В. Буроменського. – Х. : Право, 2015. – 328 с.

6. Regulation 439/2010 of the European Parliament and of the Council of 19.05.2010 establishing a European Asylum Support Office // Official Journal of the European Union. – 2010. Serie L 132. – P. 11-28.

7. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the European Union Agency for Asylum and repealing Regulation 439/2010, COM(2016) 271 final, 04.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20160504/easo_proposal_en.pdf

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ В АФРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Варнавська Кароліна Андріївна,
студентка групи ЮМП-51 юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: захист; права людини; правове регулювання; регіональний рівень; статус біженців.

Протягом останніх років увага світової спільноти прикута до проблематики статусу біженців як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Регіональна співпраця у цій сфері сприяє підготовці та укладенню регіональних міжнародно-правових актів, що враховують специфіку конкретного регіону, його політичні, економічні, правові та інші особливості спрямовані на забезпечення ефективної реалізації правового статусу біженців.

Для Африканського континенту проблема біженців завжди була актуальною, оскільки цей регіон відзначається значною політичною та економічною нестабільністю, а також численними та кровопролитними збройними конфліктами на національному чи політичному ґрунті, що викликало масові потоки біженців. Крім того, у багатьох африканських державах правове становище біженців жодним чином не врегульоване на національному законодавчому рівні, що пояснюється небажанням урядів держав цього континенту брати на себе обов'язки, практичне виконання яких є для них неможливим з огляду на катастрофічний брак матеріальних та фінансових ресурсів [1, с. 77–78].

Зважаючи на цю обставину, у 1963 р. Організація африканської єдності (ОАЄ, з 2002 р. – Африканський Союз, АС) прийняла рішення про необхідність розробки спеціальної регіональної конвенції з питань захисту прав біженців у якій було б враховано регіональні особливості проблеми біженців («проблеми...континенту повинні вирішуватися в дусі Статуту Організації африканської єдності та пристосовано до умов Африки») [2]. За результатами ґрунтовної підготовчої роботи, проведеної в Аддис-Абебі під час Конференції з правових, економічних та соціальних аспектів африканських біженців 1969 р., було

підписано Конвенцію щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці (далі – Конвенція 1969 р.).

У преамбулі Конвенції 1969 р. міститься безпосереднє посилання на Конвенцію про статус біженців 1951 р., прийняту під егідою ООН (резолюція ГА ООН 429 (V)), як «основний та універсальний документ, що визначає статус біженців», та заклик до всіх африканських держав якомога швидше приєднатися до цього міжнародно-правового акту, щоб забезпечити застосування його положень щодо всіх біженців на Африканському континенті [2].

Основною особливістю Конвенції ОАЄ 1969 р. є розширене визначення поняття «біженець», сформульоване в п. 2 ст. I. Воно було доповнене із зазначенням нових обставин, які змушують особу стати біженцем («зовнішня агресія, окупація, іноземне панування або події, що серйозно порушують громадський порядок як у певній частині країни, так і в усій країні ... походження чи громадянської належності ... особи»).

Розширення в Конвенції ОАЄ 1969 р. критеріїв щодо визначення статусу біженців є не випадковістю, а закономірністю, що відображає вкрай негативні для Африканського континенту реалії, які проявляються у перманентних війнах, частих міжетнічних чварах, іноземному військовому втручанні, масових заворушеннях тощо.

Розширене визначення поняття «біженець» передбачає, що особи, які залишають свою країну внаслідок громадських заворушень, насилля і війни, мають право претендувати на статус біженців у державах-учасниках Конвенції 1969 р. незалежно від того, чи мають вони обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідування [3, с. 28].

Крім того, варто також відзначити, що Конвенція 1969 р. містить низку позитивних положень: 1. У ній підкреслюється необхідність гуманного підходу до вирішення проблеми біженців (зазначається, що надання притулку є мирним і гуманним актом і жодною державою-членом ОАЄ не повинно розглядатися як недружній акт з боку іншої країни). 2. Закріплено загально визнаний та основоположний принцип забезпечення добровільності репатріації біженців («жоден біженець не повинен бути репатрійований проти своєї волі; добровільний характер репатріації повинен поважатися в усіх випадках»; «біженці, які добровільно повернулися до своєї країни, жодним чином не можуть бути покарані за те, що залишили її через певні причини, що сприяють появі біженців»; «біженці, які прийняли рішення повернутися на батьківщину на основі... гарантій чи за власною ініціативою, повинні отримувати... всю можливу допомогу, що полегшить їх повернення на батьківщину»). 3. Не містить жодних положень, які б уможливили примусове повернення біженців у країни їх першого притулку з країн, де вони просили про надання притулку пізніше. 4. На відміну від Конвенції про статус біженців 1951 р., Конвенція 1969 р. проголошує принцип заборони примусового повернення біженців чи їх вислання до держави з якої вони прибули, без будь-яких застережень [2].

Вищезначене свідчить, що сьогодні в умовах масштабних глобалізаційних процесів надзвичайно актуальним є питання активізації міждержавної та міжрегіональної співпраці у сфері захисту прав біженців, з урахуванням особливостей окремих регіонів.

Література:

1. Потапов В. И. Беженцы и международное право. Москва, 1986. 103 с.
2. AU Convention Governing Specific Aspects of Refugee Problems in Africa. URL: <http://www.achpr.org/instruments/refugee-convention/>.

3. Иванов Д. В. Беженцы в современном международном праве: Москва: Международные отношения, 2006. 200 с.

Науковий керівник: завідувач кафедри міжнародного і європейського права ХНУ імені В.Н Каразіна, д.ю.н., професор, Сироїд Тетяна Леонідівна.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ОБСЄ

Вдовиченко Іван Олександрович,
студент групи ЮМП-51 юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: захист, інститут, людський вимір, механізм захисту, права людини.

Формування інституту захисту прав людини, яке було затьмарено постійними людськими жертвами в результаті постійних воєн, революцій, хвороб та обумовлено формуванням ідей світського гуманізму і лібералізму, відбувалося протягом тривалого історичного періоду. Найбільший розвиток ідей щодо концепцій захисту прав людини відбувся в Європі, оскільки через постійні війни, саме в цьому географічному регіоні прийшло осмислення того, наскільки цінним є людське життя. На початку становлення інституту захисту прав людини не існувало таких міжнародних міждержавних організацій, які б піклувалися проблемами захисту прав людини. Це питання залишалося і залишається виключно внутрішньою справою самих держав. Але після закінчення Другої Світової війни та створення Організації Об'єднаних Націй, у рамках європейського регіону також були засновані організації, до компетенції яких належать питання щодо захисту прав людини, зокрема, Рада Європи, Рада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, з 1995 року – ОБСЄ) тощо.

Одним із перших міжнародних актів, у якому було акцентовано увагу на захисті прав людини і основних свобод став Заключний акт НБСЄ 1975 року. У Декларації принципів, якими держави-учасники будуть керуватися у **взаємних відносинах**, що міститься у Заключному акті 1975 одним із десяти фундаментальних принципів було визнано повагу прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань. Так, згідно означеного принципу держави-учасниці визнали загальне значення прав людини і основних свобод, повага яких є суттєвим фактором миру, справедливості і благополуччя, необхідних для забезпечення розвитку дружніх відносин і співробітництва між ними, як і між усіма державами. Вони поважатимуть такі права і свободи у своїх взаємних відносинах і будуть докладати зусиль, спільно і самостійно, включаючи співпрацю з ООН, з метою сприяння їх загальній й ефективній повазі [1].

Варто відзначити, що в перші роки діяльності ОБСЄ закріплені Актом позитиви пройшли не надто ефективно з огляду на численні суперечності, які існували між СРСР та

країнами Заходу, що були пов'язані з різним розумінням ролі і завдань Гельсінської Наради в умовах біполярності світу. З боку СРСР та його союзників з соціалістичного табору бажаним досягненням було політичне та юридичне закріплення підсумків Другої Світової війни та міжнародно-правове закріплення післявоєнних кордонів, визнання такої держави як Німецька Демократична Республіка.

Основний та стратегічний інтерес західних держав був пов'язаний навпаки з людським виміром, з механізмом забезпечення прав людини, який був прописаний в третьому, так званому «кошику» Заключного Акту НБСЄ, присвяченому гуманітарним проблемам і контактам між людьми. Ось що відмітив відомий американський державний діяч, дипломат, Державний Секретар США 1973 – 1977 рр. Генрі Кіссінджер:

«Сполучені Штати здійснюють процес послаблення напруженості з позиції сили і впевненості у собі. Не ми обороняємося в Гельсінкі; не нам кидають виклик усі делегації з вимогою жити згідно з принципами, під якими ставиться наша підпис. У Гельсінкі вперше за увесь післявоєнний період питання прав людини і фундаментальних свобод стали визнаними предметами діалогу і переговорів між Сходом і Заходом. Конференція висунула наші стандарти людської поведінки, які були і залишаються маяком надії для мільйонів» [2].

З 1975 року світ значно змінився. Таким же чином змінилася система поглядів, розроблена ОБСЄ для всього регіону. Після історичних змін 1989-1991 року європейські країни прийняли загальну концепцію Заключного акту Гельсінкі і розробили на її основі всеосяжний перелік норм і стандартів, в якому особлива увага приділяється правам людини. Ці базові права поряд з принципами демократії і верховенства закону є структурними компонентами поняття, яке ОБСЄ визначає як людський вимір безпеки. Після чергового саміту голів держав та урядів країн-учасниць НБСЄ в Парижі у листопаді 1990 року почалася інституціоналізація організації, тобто створення нової системи головних та допоміжних органів, у тому числі й тих, в компетенцію яких будуть входити моніторинг в галузі забезпечення прав людини. Так, після Гельсінської зустрічі на вищому рівні та Підсумковий документ наділив такий новостворений орган НБСЄ/ОБСЄ як Бюро демократичних інститутів та прав людини (далі – БДПЛ) мандатом з надання допомоги державам-учасницям ОБСЄ з метою «забезпечити повну повагу прав людини і основних свобод, діяти на основі законності, проводити в життя принципи демократії і в зв'язку з цим створювати, зміцнювати і захищати демократичні інститути, а також розвивати принципи терпимого ставлення в масштабах всього суспільства» [3].

На сьогодні БДПЛ має таку компетенцію: займається сприянням у проведенні виборів; організовує спостереження за національними виборчими процесами; надає підтримку в побудові демократичних інститутів та зміцненні громадянського суспільства; реалізує проекти в галузі вдосконалення законодавства, просування принципів рівності і недискримінації, захисту прав людини; надання технічної підтримки правозахисних органів; проведення аналізу законодавства з метою забезпечити його відповідність прийнятих в рамках ОБСЄ зобов'язань і міжнародних правозахисних нормам; уявлення аналізу і рекомендацій відносно дотримання прав людини; моніторинг діяльності виконавчих, судових, законодавчих та правоохоронних органів і сприяння їх зміцненню [4].

Основоположним аспектом людського виміру в ОБСЄ є те, що права людини і плюралістична демократія не розглядаються як внутрішня справа держави. Держави-учасники підкреслили, що питання, що стосуються прав людини, основних свобод,

демократії і верховенства закону, носять міжнародний характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складає одну з основ міжнародного порядку.

Фактично держави-учасники «категорично і остаточно» заявили, що «зобов'язання, прийняті ними у сфері людського виміру ОБСЄ, є питаннями, що представляють безпосередній і законний інтерес для всіх держав-учасників, і не відносяться до числа винятково внутрішніх справ відповідної держави» (Московський документ, 1991) [5].

Виходячи з вищезначеного необхідно констатувати, що держави-учасниці ОБСЄ вже не можуть посилаючись на принцип невтручання з метою уникнення обговорення проблем прав людини в своїх країнах. Це пояснює, чому ОБСЄ є не тільки «спільністю цінностей», але і «спільністю відповідальності». Слід підкреслити, що ця «відповідальність» передбачає не тільки право критикувати інші держави за порушення зобов'язань у сфері людського виміру, а й накладає зобов'язання допомагати один одному у вирішенні конкретних проблем.

Література:

1. Декларация принципів, которими государства-участники будут руководствоваться во взаимных отношениях URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

2. В. Брандт, Г. Киссинджер, В. Жискара д'Эстен. Брежнев. Уйти вовремя [мемуарный Сборник]. М.: Алгоритм, 2012. 527 с. URL: <https://litlife.club/br/?b=198041&p=30>.

3. Хельсинкский документ 1992 года. Вызов времени перемен URL: <http://www.osce.org/ru/mc/39534?download=true>.

4. Материалы официального сайта ОБСЕ URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/elections/13702?download=true>.

5. Документ Московского совещания конференции по человеческому измерению СБСЕ 1991 года. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/elections/14310?download=true>.

Науковий керівник: професор кафедри міжнародного і європейського права ХНУ імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор, Гавриленко Олександр Анатолійович.

МІГРАЦІЙНІ ПРАВА ГРОМАДЯН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Комар Руслана Олександрівна,
студентка групи ЗЮМП-51 юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Ключові слова: Європейський Союз, міграційні права, право на вільне пересування, право на проживання в межах ЄС, свобода руху працівників.

Свобода пересування є невід'ємним та основоположним правом людини, можливість реалізації якого є передумовою для користування багатьма іншими правами. Досліджуючи

роль зазначеної свободи, В. С. Семенов наголошував, що «вільне пересування й вибір місця проживання є суттєвою гарантією свободи особистості, умовою її професійного й духовного розвитку» [1, с. 180].

Міграційні права проголошуються і захищаються багатьма міжнародно-правовими актами, серед них Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 13), Міжнародний пакт про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. (ст. 5), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 12), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 2 Протоколу № 4) тощо. Вони покладають на держав-учасниць низку міжнародних зобов'язань щодо їх визнання та гарантування у межах своїх юрисдикцій.

Найбільш масштабні заходи щодо запровадження міграційних прав були реалізовані саме в рамках такого інтеграційного об'єднання, як Європейський Союз. Більше того, можна припустити що вони є одними із найважливіших у концепції громадянства ЄС, виступають певним привілеєм, тобто додатковими можливостями, що надаються у зв'язку з членством їх держав у ЄС.

На сьогодні міграційні права громадян ЄС гарантуються ст. ст. 20 та 21 Договору про функціонування ЄС 1957 р. (далі – ДФЄС) та ст. 45 Хартії ЄС про основоположні права 2000 р. [2]. Зокрема, проголошено, що «кожен громадянин Союзу має право вільно переміщуватися та проживати на території держав-членів. Свободу руху та перебування можна надавати відповідно до Договорів громадянам третіх країн, що законно проживають на території держави-члена».

Дослідження змісту установчих договорів ЄС дає підстави зробити висновок, що міграційні права громадян ЄС мають два аспекти – державний та наднаціональний. У кожній з держав-членів Союзу право на пересування та проживання гарантується нормами національного законодавства з урахуванням взятих ними на себе міжнародних зобов'язань. В Європейському Союзі право на вільне пересування та проживання гарантується відповідними нормами права ЄС, що є обов'язковими для держав-членів, та передбачає реалізацію відповідних правомочностей у межах усіх держав-членів, що суттєво розширює правові можливості громадян Союзу.

Відзначимо, що міграційні права не є виключними правами громадян ЄС, за певних умов вони гарантуються й громадянам третіх держав, у тому числі подружжю, особам, що на законних підставах працюють в ЄС, біженцям тощо. Однак лише громадяни мають найширші правові можливості їх реалізувати в межах Європейського Союзу.

Варто погодитися з А. В. Кулабуховою, що міграційні права громадян ЄС є комплексними та охоплюють «низку конкретних «субправ», які визначають специфіку їх реалізації в межах Євросоюзу: право на вільний в'їзд на територію держави-члена або виїзд з неї, право на вільний рух територіями держав-членів, право на перебування на території держав-членів, право на вільний вибір місця проживання, а також право на тимчасове або постійне проживання. Ці права мають надаватися на бездискримінаційній основі і передбачати рівне ставлення приймаючої держави до усіх громадян ЄС, які не є її громадянами» [3, с. 172].

Відзначимо, що в науковій літературі з права ЄС міграційні права громадян ЄС розглядаються як у вузькому значенні (право на вільний в'їзд на територію держави-члена або виїзд з неї, право на вільний рух територіями держав-членів, право на перебування на

території держав-членів, право на вільний вибір місця проживання, а також право на тимчасове або постійне проживання), так і в більш широкому значенні. Зокрема, широкого підходу дотримується О. М. Поліванова, яка вказує, що «свобода пересування фізичних осіб у Європейському Союзі охоплює комплекс прав громадян ЄС, а також членів їхніх сімей на вільне пересування, проживання, працевлаштування, економічну діяльність та використання всіх соціальних прав у кожній державі – члені Європейського Союзу, незважаючи на державну належність цих громадян» [4, с. 192]. Тобто у зміст міграційних прав учена включає також права економічного і соціального характеру.

Вона обґрунтовує такий підхід особливостями формулювання змісту окремих прав, пов'язаних із міграційними правами громадян ЄС, у тексті установчих договорів. Так, відповідно до ст. 45 ДФЄС «у межах Союзу гарантується свобода руху працівників. Така свобода руху передбачає скасування будь-якої дискримінації на підставі державної належності працівників держав-членів у питаннях зайнятості, оплати праці та інших умов праці й працевлаштування. Крім того, у підручниках представників Західної доктрини з міграційного права ЄС також можна побачити відповідні розділи, присвячені «руху працівників».

З огляду на обмежений обсяг цієї наукової статті, на нашу думку, варто зосередитися на вузькому розумінні міграційних прав громадян ЄС.

Центральним нормативним актом ЄС, що розкриває зміст міграційних прав громадян ЄС, є Директива 2004/38/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 р. про право громадян Союзу і членів їхніх родин вільно пересуватися та проживати в межах територій держав-членів [5].

Право на вільний рух передбачає право на вільний в'їзд на територію держави-члена або виїзд з неї. Так, відповідно до ч. 1 ст. 4 Директиви 2004/38/ЄС без шкоди положенням щодо документів на поїздку, що застосовуються до перевірок на національних кордонах, кожен громадянин Союзу, що має дійсне посвідчення особи або паспорт, має право залишати територію будь-якої із держав-членів з метою переїзду в іншу державу. Аналогічним чином відповідно до ч. 1 ст. 5 Директиви 2004/38/ЄС держави-члени зобов'язані допускати на свою територію громадянина Союзу, що має дійсне посвідчення особи або паспорт. До громадян Союзу не застосовуються вимоги щодо наявності в'їзної візи або еквівалентних документів.

Право на вільний рух передбачає безперешкодне переміщення в межах територій усіх держав-членів ЄС без спеціальних дозволів з боку відповідної держави. Вказане право є безпосередньо застосованим у силу юридичного факту закріплення в установчих договорах (статті 20, 21 ДФЄС), тобто таким, що не вимагає прийняття будь-яких правових актів органів державної влади. Тож його реалізація громадянами не вимагає вжиття спеціальних санкціонуючих дій з боку держав-членів.

Реалізація права на проживання на території держави-члена, громадянином якої не є громадянин Союзу, має значну специфіку, зумовлену часом перебування особи на території відповідної країни: 1) до 3х місяців; 2) від 3-ох місяців до 5-ти років; 3) 5 та більше років.

На строк до 3х місяців поспіль громадяни Союзу мають право проживати на території іншої держави-члена без будь-яких умов або формальностей окрім вимоги щодо наявності дійсного посвідчення особи або паспорта (ст. 6 Директиви 2004/38/ЄС).

Право на проживання на строк упродовж більш тривалого періоду (понад 3 місяці) до п'яти років може бути реалізоване лише у разі відповідності певним вимогами економічного

характеру, ідея яких полягає у тому, щоби особа не стала фінансовим тягарем для системи соціальної допомоги приймаючої держави та залежить від наявності певних економічних гарантій, ненадання яких тягне за собою примусове видворення особи з території відповідної держави. Відповідно до ст. ст. 7-8 цієї Директиви таке право поширюється на: а) працівників, які працюють за наймом або є підприємцями в приймаючій державі та в окремих випадках особи, що втратили працездатність, звільнені та шукають роботу або ті, що перебувають на навчанні; б) осіб, що мають «достатні кошти» для свого проживання, розмір яких визначається державами-членами, а також повне медичне страхування в приймаючій державі; в) осіб, що зараховані до складу публічної або приватної установи, акредитованої або фінансованої приймаючою державою, для навчання з відривом від виробництва, у тому числі для професійного навчання, однак і такі особи повинні мати повне медичне страхування та достатні кошти для проживання; г) інших осіб, які є членами сім'ї і супроводжують громадян Союзу, що відповідають першим трьом категоріям. Крім того, приймаюча держава-член може вимагати від таких осіб зареєструватися в її компетентних органах.

Громадяни Союзу, які законно прожили на території приймаючої держави-члена упродовж 5 років безперервно періоду, мають право на постійне проживання на її території (ст. 16 Директиви 2004/38/ЕС). При цьому щодо окремих категорій осіб, наприклад, осіб, що досягли 60 років, цей строк може бути скороченим (ст. 17 Директиви 2004/38/ЕС). Вони вважаються добре інтегрованими і на них не поширюється вимога щодо надання додаткових гарантій своєї економічної надійності.

При підрахунку безперервного строку не впливає тимчасова відсутність особи, що не перевищує 6 місяців на рік або її більш тривала відсутність у зв'язку із виконанням військових обов'язків або відсутність упродовж 12 місяців поспіль у разі поважних причин (вагітність, народження дитини, серйозне захворювання, навчання, відрядження). Наявність такого права не зумовлюється дотриманням економічних та правових вимог, як у разі проживання на строк понад 3 місяці. При цьому громадянин може бути позбавлений права на постійне проживання лише у разі його відсутності упродовж двох років поспіль на території приймаючої держави.

Варто звернути увагу, що право на вільне пересування та проживання в межах територій держав-членів не є абсолютним. Відповідно до ч. 1 ст. 21 ДФЄС це право в межах Союзу гарантоване лише з урахуванням обмежень та умов, встановлених установчими договорами та заходами, ухваленими на їх виконання (зокрема у главі VI Директиви 2004/38/ЕС). Якщо систематизувати передбачені нормативними актами ЄС підстави обмеження права на свободу пересування і проживання громадян, то можна вказати на три можливі підстави: громадський порядок, суспільна безпека або охорона здоров'я. Вони мають здійснюватися на бездискримінаційній основі, тобто не передбачати упередженого ставлення до громадян відповідної держави-члена та не бути економічно мотивованими. Такий же підхід у цілому є характерним і для Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 2 Протоколу № 4). Крім того, такі обмеження можуть застосовуватися як види покарання особи або як заходи, що доповнюють покарання у вигляді позбавлення свободи (ст. 33 Директиви 2004/38/ЕС).

Заходи щодо забезпечення громадського порядку або суспільної безпеки мають урахувати принцип пропорційності, тобто співрозмірності заходів меті обмеження таких

прав, і ґрунтуватися виключно на особистій поведінці відповідної особи. Поведінка громадянина має становити реальну, наявну і достатньо серйозну загрозу для інтересів суспільства. З цією метою приймаюча держава може запросити в інших держав-членів відомості про попередні судимості відповідної особи (ст. 27 Директиви 2004/38/ЄС). Тож міркування, безпосередньо не пов'язані з відповідним конкретним випадком або такі, що ґрунтуються на загальній превенції, не можуть братися до уваги. Пожиттєві обмеження у праві на в'їзд та проживання в межах території держави-члена є також неправомірним.

Перед ухваленням рішення про видворення з мотивів громадського порядку або громадської безпеки відповідно до норм права ЄС має враховуватися тривалість проживання, вік особи, стан її здоров'я, сімейне та економічне становище. До уваги береться також соціальна і культурна інтеграція особи в приймаючій державі, інтенсивність її зв'язків із країною свого походження. Таким чином, чим більше інтегрованим є громадянин Союзу в державі проживання, тим вищим є його захист від видворення. При цьому до громадянина, який набув права на постійне проживання, видворення є можливим лише з особливо серйозних міркувань щодо забезпечення громадського порядку або громадської безпеки. Крім того, якщо особа проживала в приймаючій державі останні десять років або є неповнолітньою, видворення є можливим лише як крайній захід з мотивів громадської безпеки.

Обмеження права на вільне пересування є також можливим з мотивів охорони здоров'я осіб. У статті 27 Директиви 2004/38/ЄС указується, що такими захворюваннями можуть бути лише епідемічні захворювання, визначені Всесвітньою організацією охорони здоров'я, а також інші заразні інфекційні або паразитарні захворювання за умови, що в приймаючій державі вони є предметом захисних заходів щодо власних громадян.

Застосування вказаних трьох видів обмежень права на вільне пересування та проживання громадян ЄС передбачає надання їм певних процесуальних гарантій. Зокрема, особа має бути письмово, мотивовано повідомлена про будь-які з таких заходів, їй також має бути пояснено зміст та наслідки такого рішення. У повідомленні має вказуватися суд або адміністративний орган, куди вона може звернутися зі скаргою, строк для оскарження, а також строк, упродовж якого вона має залишити територію держави-члена (крім екстрених випадків він не має перевищувати одного місяця з дня повідомлення). Зі спливом розумного строку, що визначається з урахуванням конкретних обставин, або не пізніше за три роки після виконання остаточного рішення про заборону в'їзду, особа може подати клопотання про скасування такої заборони у разі, якщо вона зможе обґрунтувати фактичну зміну обставин, що були підставою обмеження її міграційного права (ст. 32 Директиви 2004/38/ЄС).

Підводячи підсумок проведеному дослідженню, можемо зробити висновки, що міграційні права громадян ЄС є одними із найважливіших у концепції громадянства ЄС, виступають певним привілеєм, тобто додатковими можливостями, що надаються у зв'язку з членством їх держав у Європейському Союзі. Вказані права є комплексними і охоплюють собою низку правомочностей (право на вільний в'їзд на територію держави-члена або виїзд з неї, право на вільне пересування територіями держав-членів, право на перебування на території держав-членів, право на вільний вибір місця проживання, а також право на тимчасове або постійне проживання), специфіка реалізації яких залежить від строку перебування особи на території приймаючої держави. Вони не є виключними, оскільки за

певних умов вони гарантуються й громадянам третіх держав, у тому числі подружжю, особам, що на законних підставах працюють в ЄС, біженцям тощо. Однак лише громадяни мають найширші правові можливості їх реалізувати в межах Європейського Союзу.

Література

1. Конституція України : наук.-практ. коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін. – Х. : Право ; К. : Ін Юре, 2003. – 808 с.
2. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / за заг. ред. М. В. Буроменського. – Х. : Право, 2015. – 328 с.
3. Кулабухова А. В. Каталог прав громадян Європейського Союзу / А. В. Кулабухова // Право та інновації. – 2016. – № 1. – С. 270–275.
4. Поліванова О. М. Правове регулювання свободи пересування фізичних осіб у Європейському Союзі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / О. М. Поліванова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : б. в., 2012. – С. 192.
5. Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:158:0077:0123:en:PDF>

НАПРЯМ 6

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДПОВІДНІСТЬ ПРОЕКТУ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ МІЖНАРОДНИМ ТРУДОВИМ СТАНДАРТАМ

Кулачок-Тітова Людмила Вікторівна,

доцент кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент

***Ключові слова:* право на працю, трудове законодавство, міжнародні трудові стандарти.**

Як одне із основоположних прав людини, право на працю закріплене в міжнародних нормативних актах різного рівня, а саме: Загальній декларації прав людини (ст.23), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст.ст. 6,7), конвенціях та рекомендаціях Міжнародної організації праці (далі - МОП), Європейській соціальній хартії (ст.ст. 1-4) та інших. Так, Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. у ст. 4 містить заборону примусової праці, а Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу регулюють окремі питання захисту найманих працівників.

Конституція України проголошує право на працю та заборону застосування примусової праці (ст. 43), також трудові права проголошені Кодексом законів про працю України (1971 р.) та численними законами, які були прийняті за роки незалежності України та регулюють окремі аспекти трудових відносин (закони України “Про колективні договори і угоди”, “Про оплату праці”, “Про охорону праці”, “Про відпуски”, “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” та інші). Незважаючи на численні зміни та доповнення, КЗпП України давно вже не відповідає сучасним вимогам до кодифікованого нормативного акту, його структура та наповнення застарілі й не відтворюють сучасного стану ринку праці. Ці чинники зумовлюють необхідність термінового реформування трудового законодавства, насамперед, у формі прийняття нового Трудового кодексу України.

Проекти Трудового кодексу в Україні надходили на розгляд Верховної Ради України неодноразово - у 2003, 2009 та 2015 роках. Останній проект пройшов перше читання і, у зв'язку із завершенням підготовки до другого читання, був запропонований Міжнародному бюро праці (далі - МБП) для аналізу щодо відповідності проекту міжнародним трудовим нормам. У квітні 2016 р. МОП надала Меморандум технічних зауважень до проекту Трудового кодексу 2015 (Україна) (далі - Проект) в рамках технічної допомоги МОП щодо реформи трудового права в Україні. Меморандум містить аналіз передумов та обґрунтування реформи Трудового кодексу в Україні, а також 59 рекомендацій для розробників проекту, багато з яких були враховані в тексті проекту від 24.07.2017 року, підготовленому до другого читання. Враховуючи, що Україна ратифікувала всі вісім фундаментальних конвенцій МОП та всі чотири пріоритетні, МБП рекомендувало узгодити проект Трудового кодексу із положеннями зазначених конвенцій з метою їх швидкого та ефективного виконання [1].

Експерти Міжнародного бюро праці розглядали проект не тільки у світлі міжнародних трудових норм, а й порівнювали його норми з існуючими національними законами та практикою в сфері праці цілого ряду країн - Польщі, Чехії, Угорщини та Фінляндії. Також ними була врахована необхідність гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2], в якій 17 та 18 статті розділу III “Юстиція, свобода та безпека” регулюють питання поведінки з працівниками та мобільності працівників, а частина 4 глави 7 IV “Торгівля і питання, пов'язані із торгівлею” присвячена регулюванню тимчасової присутності фізичних осіб для цілей економічної діяльності.

Проект Трудового кодексу [3] містить новели, які об'єднують та систематизують окремі аспекти трудових відносин, раніше не врегульовані трудовим законодавством, наприклад, щодо призупинення трудових відносин (книга друга, глава 4), хоча і з деякою неузгодженістю норм (між нормами ч.2 ст. 69 та ч. ст. 70 щодо виплат за час такого призупинення). Значною відмінністю порівняно із чинним законодавством є порядок звільнення за ініціативою працівника, єдиний для осіб, які працюють за строковим і безстроковим трудовим договором, що, на наш погляд, підвищило рівень захисту трудових прав “строкових” працівників. Є розбіжності й із нормами чинного законодавства щодо звільнення на підставі скорочення, зокрема, у строках та з встановленням обмеження права роботодавця звільнити працівника після спливу 4 місяців з моменту попередження. У рекомендаціях МБП, зокрема, було висловлено побажання щодо визначення у Проекті критеріїв такого явища як “масове звільнення”, оскільки в сучасній редакції лише зазначено, що “критерії масового звільнення... встановлюються законом”.

Заслуговує на увагу і те, що Проект надає роботодавцеві право звільнити керівника та членів виконавчого органу товариства за порушення прав його членів (п.7 ч.2 ст.92, а також звільнити працівника у зв'язку із відсутністю на роботі та інформації про причини такої відсутності понад 2 місяці (ст.96), та закріплює інші зміни у підставах для звільнення.

Окремою главою Проекту регулюється порядок звільнення працівників, у якому збережено обмеження щодо звільнення неповнолітніх, заборону звільнення вагітних жінок, вводиться сучасна категорія “працівники із сімейними обов'язками” (особи, які мають дітей віком до 3-х років, дитину з інвалідністю, одинокі матері або батьки з дітьми віком до 15 років), щодо яких теж застосовується пільгове регулювання трудових відносин. У статті 110 закріплені норми щодо припинення відносин із працівниками, які є представниками працівників, при цьому окремо виділена ч.3, що встановлює гарантії для вільно обраних представників працівників на рівні захисту членів виборного органу профспілкової організації. Але поряд із цим, значно скорочений перелік підстав, при звільненні з яких роботодавець зобов'язаний одержати згоду на звільнення від профспілки (лише у випадках скорочення штату або внаслідок виявленої невідповідності займаній посаді).

Книга третя Проекту “Умови праці” подає в першій главі перелік визначень (термінів), хоча більш доцільно було б навести перелік вживаних у кодексі термінів винести напочатку, як це практикується у сучасному законодавстві. На цій обставині наголошує і МБП в Меморандумі 2016 р. Серед визначених чинним законодавством режимів робочого часу з'явився новий - стаття 149 виділяє працівників, які самостійно планують свій робочий час, у тому числі керівників, дистанційних, наукових та науково-педагогічних працівників. Також новелою є обов'язок роботодавця вести облік роботи понад норму тих працівників, які працюють на умовах ненормованого робочого часу, більше того, якщо така робота здійснюється систематично (2 і більше разів протягом місяця), то вона вважається понаднормовою і відповідно оплачується. МБП висловило рекомендацію взагалі видалити відповідну (153) статтю, оскільки, на його думку, будь-яка робота, яка виконується понад стандартну кількість робочих годин, має регулюватися положеннями, що стосуються надурочних робіт. Окрім цього, рекомендовано забезпечити кращу організацію положень Проекту, що відносяться до робочого часу, зокрема, щодо нічної праці, згадки про яку є в різних положеннях, що може призвести до плутанини.

Проект вносить зміни і у норми щодо надання відпусток. Так, порівняно із чинним законодавством, з'являються заохочувальні відпустки з частковим або повним збереженням заробітної плати, зникає відпустка для підготовки та участі у спортивних змаганнях та збільшується загальна тривалість відпустки без збереження заробітної плати - з 15 до 30 днів на календарний рік. Існує і багато інших нових для українського трудового законодавства норм, деякі з них, на наш погляд, підвищують рівень забезпечення трудових прав, деякі - потенційно ускладнюють регулювання трудових відносин. Зокрема, одним із суттєвих зауважень Меморандуму до Проекту була констатація надмірної деталізації норм, яка зменшує гнучкість колективно договірному регулювання.

Питаннями реформування українського трудового законодавства опікуються не лише експерти Міжнародної організації праці, але й представники профспілкового руху, як національного, так і міжнародного рівня. Так, за зверненням Конфедерації вільних профспілок України (КВПУ) від імені Президента та Генерального Секретаря Міжнародної Конфедерації Профспілок (ІТУС) було надіслано листа на ім'я Президента України Петра

Порошенка зі щирою стурбованістю стосовно законопроекту № 1658. У ньому наголошено на невідповідності деяких положень Проекту міжнародним трудовим стандартам (нормативні акти роботодавця, що приймаються в односторонньому порядку; застосування строкових трудових договорів; звільнення працівників на основі кваліфікації та поведінки; недосконалість норм щодо захисту від необгрунтованого звільнення тощо) [4].

Також загрозою впливу на процес ведення колективних переговорів профспілки вважають відсутність норми щодо заборони роботодавцю в односторонньому порядку змінювати умови праці під час ведення колективних переговорів (“freeze provision” - “заморожене положення”). Крім того є зауваження щодо вимоги репрезентативності профспілки у більш ніж 50%, остання визначена як надмірна та така, що перешкоджає діяльності організаціям меншості. Відсутність обов’язку роботодавця надати працівникові можливість виправити порушення теж видається профспілкам порушенням прав працівників, хоча на нашу думку, порушення трудової дисципліни виправити неможливо (як, наприклад, виправити появу на роботі в нетверезому стані?).

Деякі із зауважень, наведених у листі від ІТUC видаються обгрунтованими, деякі - надуманими, як, наприклад, щодо процесу внутрішньої атестації або щодо врахування положень рекомендацій МОП, які за визначенням не є обов’язковими до виконання зобов’язаннями, а лише побажаннями стосовно політики держави. І, поряд із дійсно суттєвим недоліком проекту (на наш погляд), який містить норму щодо прийняття рішення комісією з трудових спорів (КТС) лише одногосно (що може звести нанівець саме існування КТС на підприємстві, в установі чи організації, оскільки одностайність може бути недосягнута) наводиться як зауваження і та обставина, що Проект прямо не закріплює право працівника або його представника висловитися на засіданні КТС, хоча й передбачає їхню обов’язкову присутність при розгляді заяви, а отже, на нашу думку, автоматично означає і можливість брати активну участь у цьому засіданні.

Слід зазначити, що потреба у якнайшвидшому прийнятті нового Трудового кодексу в Україні назріла давно, існує цілий ряд прогалин у трудовому законодавстві, не врегульовані нові види трудових відносин, що значно послаблює рівень захисту трудових прав працівників. Відповідно, з урахуванням зауважень та пропозицій міжнародних інституцій, слід прискорити реформування трудового права і законодавства для забезпечення неухильного дотримання основоположних прав і свобод людини в Україні. Проведення цього процесу необхідне з дотриманням наявних міжнародних трудових стандартів.

Література:

1. Міжнародна організація праці. Меморандум технічних зауважень до проекту Трудового кодексу (Україна). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU16012.html
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.07.2014. // Офіційний вісник України від 26.09.2014 — 2014 р. - № 75. - том 1. - стор. 83. - стаття 2125.
3. Трудовий кодекс України. Текст законопроекту до другого читання 24.07.2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=53221

3.Лист Президента Жоао Антоніо Феліціо та Генерального Секретаря Шарана Барроу Міжнародної Конфедерації Профспілок (ITUC) до Президента України Петра Порошенка від 21.11.2017 р. (Брюссель) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kvpu.org.ua/uk/news/6/2462-mkpzvernulasiadoprezidentaukrainyshchodoproektutrudovohokodeksutekstyzvernennyatazauvazhennya>

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ЛЮДИНИ І БОРОТЬБА З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ (МІЖНАРОДНО - ПРАВОВИЙ І НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІРИ)

Дзюба Анастасія Олександрівна,

студент-магістр юридичного факультету Харківського національного університету імені В.
Н. Каразіна

e-mail: cayen100@gmail.com

Ключові слова: особиста свобода людини, торгівля людьми, експлуатація, боротьба з торгівлею людьми, імплементація міжнародних норм в національне законодавство.

Відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи[1]. На виконання цього принципового положення кожна європейська держава повинна визначити одним зі своїх основних завдань забезпечення свободи й особистої недоторканності людини на своїй території. Це, в свою чергу, вимагає від національних органів влади боротися зі злочинністю, яка посягає на особисту свободу людини, протидіяти усім можливим проявам такої злочинної діяльності, зокрема, й таким найбільш поширеним її проявам, які охоплюються поняттям торгівлі людьми.

Сьогодні торгівля людьми розглядається як одна з сучасних форм рабства та є однією з найнебезпечніших та прибуткових форм міжнародної транснаціональної організованої злочинності. Протизаконні угоди, предметом яких стає людина, торгівля «живим товаром» продовжують бути виключно вигідним злочинним бізнесом у всьому світі. Як відзначається в багатьох джерелах, кожного року у світі жертвами таких злочинів стають біля 7 мільйонів осіб. Щорічно цей «сектор» кримінальної економіки приносить злочинцям близько 12 мільярдів доларів США щорічного прибутку[2, с. 10]. За розміром отримання нелегальних доходів унаслідок здійснення злочинної діяльності торгівля людьми займає третє місце після торгівлі наркотиками та зброєю.

В узагальненому розумінні торгівля людьми – це здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу [3]. Механізм торгівлі включає вербування, викрадення, перевезення, переховування, передачу із рук у руки,

продаж або купівлю людей за допомогою різних способів примусу, застосування сили, обману або шахрайства з метою перетворення їх у рабів або поставлення в наближені до рабства умови, примус до проституції, домашнього рабства, підневільної праці або втягнення у боргову кабалу. Метою таких злочинів може бути сексуальна експлуатація, використання у порнобізнесі, примусова праця, вилучення органів, жебракування, проведення дослідів над людиною без її згоди, використання у збройних конфліктах, втягнення у злочинну діяльність, усиновлення. Як бачимо, суспільна небезпечність цього злочину полягає у відвертому ігноруванні особистої свободи людини, поводженні з нею як з майном (або засобом виробництва), що грубо суперечить сучасній концепції прав людини та основоположним принципам міжнародного й національного права, перешкоджає розвитку сучасного суспільства на засадах всебічної поваги до людини та її прав.

Торгівля людьми була і залишається одним з типових проявів транснаціональної злочинності, якій в більшості випадків притаманний організований характер. Зважаючи на це, проблема боротьби з нею вимагає зусиль не лише кожної з країн, яких вона безпосередньо стосується (країн-постачальниць («донорів»), транзитних країн та приймаючих країн («реципієнтів»). Ефективне її розв'язання можливе лише за умови концентрації уваги на ній міжнародної спільноти. Слід сказати, що країни світу мають досить значний досвід в об'єднанні проти зазначених кримінальних практик. Так, ще на межі ХІХ–ХХ століть у зв'язку із стрімким поширенням явища торгівлі людьми в світі (у першу чергу – работоргівлі) цивілізовані країни неодноразово ухвалювали міжнародні договори, спрямовані на боротьбу з ним. Так, перші міжнародно-правові документи з питань боротьби із рабством та работоргівлею як злочинами датуються другим десятиліттям ХІХ ст. (рішення Віденського конгресу (1815 р.), Аахенського конгресу (1818 р.), Берлінської конференції (1885 р.), Брюссельської конференції (1890 р.). Сьогодні заборона торгівлі людьми передбачена в таких міжнародно-правових актах, як Конвенція про рабство 1926 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Додаткова конвенція про заборону рабства, работоргівлі, а також аналогічних рабству інститутів і практики 1956 р., Конвенція про заборону торгівлі людьми та експлуатації проституції третіми особами 1949 р., Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. та низки інших.

На виконання зобов'язань, які випливають із зазначених міжнародно-правових актів, Україною в 1998 р. було вперше криміналізовано низку проявів торгівлі людьми (Кримінальний кодекс було доповнено ст. 124-1). Подальші дії щодо кримінально-правові заборони цього явища на національному рівні пов'язані із прийняттям у 2001 р. нового Кримінального кодексу України, в Особливій частині якого було розміщено норму (ст. 149) про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми й інші незаконні угоди щодо передачі людини. Згодом на виконання Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та вищезгаданого Протоколу до неї у 2006 році статтю 149 КК України законодавець виклав у новій редакції, імплементувавши норми міжнародного права (зокрема, щодо визначення терміну «торгівля людьми») в національне законодавство. Так, в ч. 1 ст. 149 КК України сьогодні встановлена відповідальність за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так

само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи [5, с.375]. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 149 КК, з об'єктивної сторони торгівля людьми у її національно-правовому вимірі може виражатись у трьох формах: 1) власне торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини.

Втім, доводиться констатувати, що, не зважаючи на перманентні процеси вдосконалення національної нормативно-правової основи боротьби з торгівлею людьми з урахуванням норм міжнародного права, вона ще далека від досконалості. Зокрема, чимало запитань у правозастосовній практиці виникають при кваліфікації злочину, вчиненого в першій з цих форм. Так, першу форму законодавець сформулював як «торгівлю людьми», але не дав тлумачення зазначеного ключового поняття. У Законі України «Про протидію торгівлі людьми» торгівлю людьми визначено як «здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, яке відповідно до Кримінального кодексу України визнається злочином»[6]. Як бачимо, це визначення по суті охоплює тією чи іншою мірою всі передбачені ст. 149 КК України форми торгівлі людьми. Крім того, доцільно зауважити, що в ст. 149 КК України не знайшла відображення така типова ознака сучасної торгівлі людьми, як її транснаціональний характер.

Підводячи підсумки доцільно наголосити на тому, що торгівля людьми й у національно-правовому, й у міжнародно-правовому вимірі є однією з найгостріших криміногенно значимих внутрішніх й транснаціональних проблем. Вона грубо порушує права людини на життя, гідність і безпеку, на справедливі та сприятливі умови праці, охорону здоров'я тощо. Сьогодні це соціально небезпечне явище, як і раніше, існує, розвивається й поширюється, оминаючи державні кордони та зачіпає як розвинені держави, так і держави, що розвиваються. Ці злочинні практики досконало адаптуються як до бідності, так і до заможності жителів різних країн, поширені як в регіонах, втягнутих у військові конфлікти, так і в тих де панує мир. Основана на меті одержання надприбутків, які одержуються від незаконної експлуатації (перш за все сексуальної) та іншими формами комерційного використання людини, зазначена проблема торкається як міжнародних стандартів прав людини, так й найінтимніших сторін її життя, негативно відбиваючись на розвитку всього суспільства в цілому й загрожуючи безпеці кожного його члена.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950р. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>
2. Карпачова Н. І. Вступні зауваження «Запобігання торгівлі людьми на законодавчому рівні – досвід України» / Н. І. Карпачова // Матеріали трансатлантичного семінару США–ЄС з питань запобігання торгівлі жінками (9-10 липня 1998 р., м. Львів, Україна). – Львів, 1998. – С. 8–12.

3. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua.
4. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України/. За заг. ред. Литвинова О. М. – К. : «Центр учбової літератури», 2017. – 528 с.
6. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.

Науковий керівник: завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Житний Олександр Олександрович

НАПРЯМ 7

ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У СІМЕЙНИХ СПОРАХ (ЗА НОВОЮ РЕДАКЦІЄЮ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Гарбазей Дмитро Олександрович,

кандидат юридичних наук, адвокат, начальник юридичного відділу Черкаського державного технологічного університету

Ключові слова: ухвала, спір, позовна заява, докази, цивільне судочинство.

Одним із головних обов'язків держави, закріплених Конституцією України є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3). Частиною 5 ст. 56 Конституції України гарантовано право кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами [1].

Аналогічним за своєю суттю є положення ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (в редакції Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017 р.), відповідно до якого кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів

2, с. 8].

Не є виключенням і сімейні правовідносини, спори за якими розглядаються у порядку цивільного судочинства.

Одними з найбільш розповсюджених є справи про розірвання шлюбу. Підставою для розгляду даної категорії справ є поданий відповідно до вимог законодавства позов про розірвання шлюбу.

Разом із тим, досить часто, судами виносяться ухвали про залишення позовів даної категорії без руху лише з однієї формальної причини – в якості доказів до позову додана копія свідоцтва про шлюб, а не оригінал. При цьому порушень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) судами не виявлено. Невідповідність вбачається, зазвичай, лише щодо пункту 4 постанови Пленуму Верховного суду України № 11 від 21.12.2007 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та про поділ спільного майна подружжя», який визначає обов'язок позивача додавати до позовної заяви свідоцтво про реєстрацію шлюбу [3, с. 293].

Такі рішення судів, на нашу думку, можна вважати завідомо неправосудними, такими, що створюють штучні, навмисні, незаконні перешкоди позивачу в реалізації ним права на звернення до суду.

Так, у більшості випадків, ухвали про залишення позову без руху не містять посилань на невідповідність позовної заяви вимогам, викладеним у статтях 175, 177 ЦПК України. Частина 1 ст. 185 ЦПК України передбачає обов'язок суду перевірити відповідність позовної заяви виключно вимогам викладеним у статтях 175, 177 ЦПК України, а не вимогам постанов Пленуму Верховного Суду України. Останні носять рекомендаційний характер та не є джерелом права.

Пунктом 4 постанови Пленуму Верховного суду України № 11 від 21.12.2007 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та про поділ спільного майна подружжя» передбачено, що до заяви про розірвання шлюбу додаються: свідоцтво про реєстрацію шлюбу, копії свідоцтв про народження дітей та інше [3, с. 293]. Виходячи з аналізу даного положення, законом не вимагається надання до суду саме оригіналу свідоцтва про шлюб, що підтверджується відсутністю чіткої вказівки на обов'язковість надання саме оригіналу такого документу.

У той же час, відповідно до абзацу 4 п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12 червня 2009 року «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ в суді першої інстанції» подання доказів можливе на наступних стадіях цивільного процесу, тому суд не вправі через неподання доказів при пред'явленні позову залишати заяву без руху та повертати заявнику [3, с. 424].

Варто зауважити, що п. 8 ч. 3 ст. 175 ЦПК України передбачено, що позовна заява повинна містити серед іншого, зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви» [2, с. 93].

Таким чином, належним виконанням вимог п. 8 ч.3 ст. 175 ЦПК України буде вказівка у тексті позовної заяви про наявність у позивача оригіналу свідоцтва про шлюб.

Окрім того, як вбачається з положень ч. 5 ст. 177 ЦПК України, позивачу надано право на свій вибір надати разом з поданням позовної заяви оригінал чи копію письмово доказу, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги.

Тобто ст. 175, 177 ЦПК України, на відповідність яких, суддя має перевіряти позовну заяву, прямо передбачають право позивача додавати до позову копію письмового доказу, а не оригінал. Жодних виключень щодо необхідності додання до позову саме оригіналу свідчення про шлюб у позовах про розірвання шлюбу, зазначені норми ЦПК України не містять.

Причини, з яких позивач може не надавати суду оригінал свідчення про шлюб можуть бути різні (поділ спільного майна подружжя, стягнення аліментів тощо), проте суттєвого значення для розірвання шлюбу не мають.

Не менш важливою обставиною є й те, що практика судів апеляційної інстанції України свідчить про те, що в разі повернення позовної заяви тільки з підстав відсутності саме оригіналу свідчення про шлюб, та оскарження цієї ухвали, апеляційні суди скасовують 100% таких ухвал, і повертають справу на розгляд по суті до суду першої інстанції. В Єдиному державному реєстрі судових рішень немає жодної ухвали апеляційного суду, якою б була визнана законною, обґрунтованою та залишена без змін ухвала про повернення позову з цих підстав.

Але апеляційне оскарження такої ухвали потребує від позивача додаткових витрат не лише на сплату судового збору та правову допомогу, але й марного витрачання часу на розгляд скарги.

Таким чином, безпідставне, навмисно незаконне повернення позову з підстав, не передбачених законом, є порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року – права людини на доступ до правосуддя, та створення перешкод у доступі до правосуддя, гарантованого ст. 55 Конституції України.

Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що чинний Цивільний процесуальний кодекс України надає можливість позивачу в обґрунтування своїх позовних вимог надавати суду копії письмових доказів без будь-яких виключень. Тому обмеження права на доступ до правосуддя шляхом залишення позовної заяви без руху із вказаних вище підстав є порушенням норм цивільного судочинства і підставою для оскарження такого рішення в суді апеляційної інстанції.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості. Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. – С.: ТОВ «ВВП НОТІС», 2017 – 240 с.
3. Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України: цивільні справи, сімейні та житлові відносини, трудові спори (ОФЦ. ТЕКСТ). / Упоряд. С.А. Кузьмін, М.С. Кучеренко. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2015. – 576 с.

МЕТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Філіпенко Анастасія Сергіївна,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, надзвичайна ситуація, мета, населення, захист, рівень безпеки

Процес розбудови Української держави має системний характер – формується демократичне суспільство на конституційних засадах, відбуваються глибокі зміни в системі адміністративно-правового регулювання. Проте такі зміни досить ефективні лише в умовах стабільної обстановки у суспільстві та державі в цілому.

Проблема стає актуальною під час виникнення надзвичайних ситуацій будь-якого характеру, слід зазначити, що жодна з країн світу, незважаючи на рівень її економічного розвитку, не застрахована від виникнення надзвичайних ситуацій. Тому необхідно вивчати й виробляти засоби, які допомагали б їх запобіганню, а якщо все-таки вони виникнуть, то якомога швидше й ефективніше реагувати на них.

Таке ставлення до цього питання повинно показати, що суспільство зацікавлене у якісному адміністративно-правовому регулюванні сферою захисту населення від надзвичайних ситуацій.

Для забезпечення стабільності у звичайних умовах, життєдіяльність суспільства підтримується за рахунок політичної й економічної систем та існуючої налагодженої системи адміністративно-правового регулювання.

Як вважає науковець В.В. Цветков: «якість управління забезпечують чітко визначені, науково обґрунтовані його мета й завдання, об'єктивна визначеність функціонально-структурної побудови управлінських органів, сучасні форми й методи діяльності, демократизм, технічна оснащеність і такі особистісні характеристики службовців апарату управління, як почуття обов'язку, компетентність, діловитість, творчість, дотримання законності, дисциплінованість, принциповість тощо» [1, с. 54].

Не будемо робити морфологічний аналіз поняття «мета», зупинимось лише на його дефініції: мета (ціль) – те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, заздалегідь намічене завдання; задум [2, с. 683; 3, с. 419; 4, с. 520].

Спеціальний комплекс заходів застосовується для зменшення втрат та шкоди економіці в разі виникнення надзвичайних подій, а також з метою захисту населення:

- інформування та оповіщення, яке досягається завчасним створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної, територіальних та об'єктових систем оповіщення населення;
- спостереження і контроль за довкіллям, продуктами харчування і водою, що забезпечується створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної і територіальних систем спостереження і контролю з включенням до них існуючих сил та засобів контролю незалежно від підпорядкованості;

- укриття в захисних спорудах населення відповідно до приналежності (працююча зміна, населення, яке проживає в небезпечних зонах, тощо), що досягається створенням фонду захисних споруд;
- евакуаційні заходи в містах та інших населених пунктах, які мають об'єкти підвищеної небезпеки;
- інженерний захист, який проводиться під час розроблення генеральних планів забудови населених пунктів, розміщення об'єктів підвищеної небезпеки з урахуванням можливих наслідків їх діяльності та інше;
- медичний захист з метою зменшення ступеня ураження людей, своєчасного надання допомоги постраждалим та їх лікування, забезпечення епідемічного благополуччя в районах надзвичайних ситуацій;
- біологічний захист, який включає своєчасне виявлення чинників біологічного зараження, їх характеру і масштабів, проведення комплексу адміністративно-господарських, режимно-обмежувальних і спеціальних протиепідемічних та медичних заходів;
- радіаційний і хімічний захист спрямований на виявлення і оцінку радіаційної та хімічної обстановки, організацію і здійснення дозиметричного та хімічного контролю, розроблення типових режимів радіаційного захисту, забезпечення засобами індивідуального захисту, організацію і проведення спеціальної обробки;
- державна стандартизація, що становить основу проведення державної експертизи, контролю, нагляду, ліцензування видів діяльності, декларування безпеки промислових об'єктів і сертифікації для встановлення норм, правил та характеристик з метою забезпечення безпеки, якості продукції (робіт, послуг) та матеріалів для життя і здоров'я людей та довкілля;
- державна експертиза проектів і рішень щодо об'єктів виробничого та соціального призначення і процесів, що можуть спричинити НС та вплинути на стан захисту населення і територій;
- державний нагляд і контроль, який організовується з метою перевірки повноти і якості заходів щодо запобігання НС, забезпечення готовності органів управління, сил і засобів системи захисту населення і територій, посадових осіб до дій у разі виникнення цих ситуацій;
- декларування безпеки промислових об'єктів з метою забезпечення контролю за додержанням заходів безпеки на всіх етапах їх введення в експлуатацію [5].

Забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту населення від надзвичайних ситуацій здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту [6, ст. 8]. Як правило, ліквідація надзвичайних ситуацій здійснюється силами і засобами тієї ланки системи цивільного захисту, на території або об'єкті якої вони виникли. Якщо масштаб події є таким, що об'єктова або місцева комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій не в змозі самотійно впоратися з її локалізацією і ліквідацією, вона звертається до комісії вищого рівня.

Таким чином, найважливішою характеристикою адміністративно-правового регулювання, змістом його елементів є мета, власне задля досягнення якої й здійснюється адміністративно-правове регулювання. Основною метою захисту від надзвичайних ситуацій є підтримання належного технологічного рівня безпеки основних виробничих фондів, надійного виробництва, промисловості тощо.

Література:

1. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект): Монографія. – Х.: Право, 1996. – 164 с.
2. Словник української мови. – Т. 3. / під ред. Білодід І.К. та ін. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1972. – 744 с.
3. Борис Грінченко. Словар української мови. Т II 3-К. К. «Наукова думка» 1996. – С. 419.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред.. В.Т.Бусел. – К.: ВД «Перун», 2003. – 520 с.
6. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України 2 жовтня 2012 року № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458.

НАПРЯМ 8

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІСТУ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Боняк Валентина Олексіївна,

д.ю.н., доцент, завідувач кафедр теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ключові слова: правова держава, принцип верховенства права, Конституційний Суд України, Європейський Суд з прав людини.

Феномен верховенства права є складним багатоаспектним явищем державно-правової дійсності. Різних його аспектів торкались Т.Р.С. Аллан, С.П. Головатий, К. Собота, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, П.М. Рабінович, О.В. Скрипнюк та інші вітчизняні і зарубіжні вчені. В межах цієї роботи буде акцентована увага на верховенстві права як базовому та найбільш значущому принципі правової держави.

Європейський Суд з прав людини у одному зі своїх рішень прямо наголошує, що правовою є така держава, яка керується принципом верховенства права [1, с. 11].

У своїй фундаментальній праці «Верховенство права» С.П. Головатий досліджуване

поняття розглядає як багатоаспектне явище: доктрина, принцип, ідея. В системі української конституції принцип верховенства права вчений висвітлює крізь «призму» класичної доктрини. Його зміст правник зводить до таких доктринальних теоретичних положень: а) заперечення свавільної влади; б) рівність перед законом; в) вираження того факту, що конституційне право є не джерелом прав людини – а їхнім наслідком; г) прояви через основоположні права і свободи людини та інші окремі інститути права [2, кн. 1, с. 1277-1747].

М.І. Козюбра вважає, що досліджуваний феномен включає в себе низку гетерогенних підпринципів – вимог, які дають повне уявлення про зміст принципу верховенства права, відносячи до них такі: природні, невід’ємні та невідчужувані права і свободи людини; принцип поділу влади; обмеження дискреційних повноважень державних органів; верховенство Конституції; принцип визначеності; принцип пропорційності; принцип правової безпеки і захисту довіри; незалежність суду і судді [3].

Базовим та найбільш значущим вважає цей принцип А.М. Колодій. На думку вченого, він визначає умови життєдіяльності всього соціального організму, тобто порядок створення, існування і функціонування державних органів і громадських організацій, соціальних спільностей, відношення до них, а також між собою окремих громадян. Саме завдяки цьому, зауважує науковець, він модифікується у різних сферах функціонування держави і права, наприклад, у правоутворенні, правореалізації, правоохороні. Крім того, додає правник, цей принцип означає, що не держава створює право, а навпаки, право є основою організації і життєдіяльності держави в особі її органів і посадових осіб, інших організацій, а звідси впливає і твердження про те, що не держава надає права і свободи людині, а народ створює право, щоб насамперед обмежити ним державну владу. Адже, як відомо, продовжує А.М. Колодій, у правовій державі владі притаманні деякі межі, які вона не може переступити. Обмеженість влади у правовій державі створюється визнанням за особою непорушних і недоторканих прав, поділом влади, чітким визначенням компетенції її структурних одиниць і т. ін. Вчений наголошує на тому, що у правовій державі особа має певну сферу самовизначення і самовиявлення, в яку держава не має права втручатися [4, с. 124].

Схожу думку з приводу ідеї верховенства права обстоює й О.В. Скрипнюк, який вважає цей принцип невіддільним від основ правової держави та визнає його необхідною умовою здійснення прав і свобод особи, а також гарантією, що надаються їй з боку державної влади [5, с. 139-140].

Досліджуючи феномен правової держави в Україні, А.П. Заєць зауважив, що принцип верховенства права означає вищу регулятивну значимість права порівняно з іншими регуляторами суспільних відносин, що знаходить вираз у мінімальній достатності правового регулювання суспільних відносин та всезагальності права, позапартійності права, його відносній самостійності щодо політичних сил і деідеологізованості, відносній самостійності щодо судової та виконавчої влади, верховенстві Конституції та законів України [6, с.5].

Зміст принципу верховенства права розкритий не лише в наукових працях, але й у офіційних джерелах права – в рішеннях як Конституційного Суду України, так і Європейського суду з прав людини. Зокрема, в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) за № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 р., верховенство права визначається як панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає

від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються «якістю», що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Конституційний Суд України вважає, що таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі, обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [7].

П.М. Рабінович проблему верховенства права дослідив крізь «призму» діяльності Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). У науковій статті «Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького суду та Конституційного Суду України)» об'єктом досліджуваної судової практики послуговували рішення міжнародної правозахисної інституції у справах: «Яновський проти Польщі», "Васілеску проти Румунії", «Кудла проти Польщі», "Коссі проти Об'єданого Королівства", "Олсон проти Швеції" та ін. [1]. В аналізованій праці вчений обґрунтовано наголошує на тому, що зміст поняття саме «верховенства» (стосовно права), (а по суті, принципу верховенства права – *авт.*), Євросуд розкрив на сьогодні вже досить докладно, більш-менш конкретизовано – у цілій низці ознак, які було сформульовано ним у рішеннях, ухвалених із конкретних справ [1, с. 15]. До таких характеристик (ознак) досліджуваного правового явища правник відносить: визнання пріоритетності, домінування визначальної ролі прав людини у діяльності держави, оскільки, за позицією ЄСПЛ, принцип верховенства права втілено в усіх статтях Конвенції, якої зобов'язались дотримуватись держави-члени Ради Європи; поширюваність пріоритетності цього принципу на діяльність усіх без винятку органів держави, включаючи, зокрема, й органи прокуратури; правова певність, визначеність (*legalcertainty*) становища людини у тій ситуації, в якій вона перебуває; неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний строк, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні; обсяг будь-якого правового розсуду й спосіб його здійснення мають бути з достатньою ясністю визначені законом; наявність громадської довіри до судів як до гарантів справедливості; майже безвиняткова можливість доступу до Суду; наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини; підпорядкованість судовому рішенню усіх органів держави, безвиняткова обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовцями; можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, що не набрало чинності; незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, що набрало чинності; невтручання законодавчої влади у відправлення правосуддя; секулярність (світський характер) держави; забезпечення державою, у разі застосування смертельної зброї, швидкого й ефективного розслідування справи її органами, «аби підтримувати громадську довіру в додержання ними верховенства права» [1].

Вчений слушно наголошує на тому, що закону, як неодмінному важелю запровадження

верховенства права, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, має бути притаманна певна «якість», складовими якої є: змістовна відповідність правам людини – бодай у тій їх номенклатурі, що зафіксована у відповідних міжнародних конвенційних актах (як «всесвітніх», так і європейських); фактична доступність закону людині, можливість ознайомитись із його текстом; достатня ясність, мовна зрозумілість закону, яка б дозволяла, нехай навіть за допомогою фахівця-юриста, передбачити, з розумною для даних обставин мірою визначеності, наслідки поведінки, що ним регулюється [1, с. 10].

Заслужують на увагу і міркування вченого з приводу терміно-поняття «закон». Інтерпретуючи його (в англійському варіанті «law»), ЄСПЛ неодноразово зауважував, що воно відображає відповідне явище «у його «сутнісному», а не у «формальному» сенсі. Воно охоплює як акти нижчого, аніж закон, рівня, так і неписане право. У сфері дії писаного права «законом» є чинний правовий акт, як він витлумачений компетентними судовими органами у світлі нових фактичних обставин» [1, с. 11].

Отже, вищевикладене дає підстави для такого науково-обґрунтованого припущення щодо подальшого розвитку принципу верховенства права: його зміст буде постійно збагачуватись і доповнюватись новими сутнісними характеристиками з урахуванням судової практики.

Література:

1. Рабінович П. М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького суду та Конституційного Суду України) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 3-16.
2. Головатий С. П. Верховенство права : монограф. : у 3-х кн. – К. : Фенікс, 2006. – LXIV; 1747 с. – Книга 1 : Верховенство права: від ідеї до доктрини. – xxxiii – xlii – Lxiv; с. 61-624; Книга 2 : Верховенство права: від доктрини до принципу. – xliii – lvi – Lxiv; с. 625 – 1276; Книга 3 : Верховенство права: український досвід. – Ivii – Lxiv; с. 1277-1747.
3. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог / М. І. Козюбра // Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки. – Т. 64. – 2007. – Вип. 1 – С. 3-9.
4. Колодій А. М. Принципи права України : монограф. / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
5. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монограф. / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
6. Заєць А. П. Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А. П. Заєць. – К., 1999. – 36 с.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975. – С. 41.

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Кагановська Тетяна Євгеніївна,

доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна,
Заслужений юрист України

Міжнародна практика впровадження електронного урядування свідчить, що такий досвід є важливим чинником покращення конкурентоспроможності країни. Сучасні галузеві перетворення повсякчас спрямовані на підвищення рівня застосування інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки саме е-урядування покликане покращити якість взаємодії фізичних і юридичних осіб з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Крім того, функціонування е-урядування в Україні наблизить її цифровий ринок до єдиного цифрового ринку ЄС. Досліджено, що у зазначеному питанні Україна значно відстає від світових темпів, тому й існує низка проблем, які потребують першочергового вирішення, а саме: варто скоординувати загальні зусилля замовників завдань у сфері інформатизації та їх виконавців; подолати економічну кризу в питанні фінансування завдань та проектів у цій сфері; підвищувати якість виконання таких проектів; посилити нормативно-правову базу, яка регулюватиме сферу розвитку електронного урядування; підвищити рівень якості програмного забезпечення системи е-урядування; посилити інформаційну безпеку та захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах органів влади; підвищити темпи взаємодії між органами влади і фізичними та юридичними особами; врегулювати питання електронної ідентифікації та автентифікації фізичних та юридичних осіб під час взаємодії з органами влади; провести «лікнеп» з учасниками такої взаємодії, направлений на посилення їх рівня готовності до обміну інформацією тощо.

Отже, реформування публічного управління в Україні передбачає створення ефективної його системи, яка відповідатиме принципам публічного адміністрування Європейського Союзу, що здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний стабільний розвиток і адекватне реагування на внутрішні і зовнішні виклики; надання якісних публічних послуг громадянам та забезпечення оптимального використання публічних фінансів [1]. За таких умов саме публічне адміністрування виступає втіленням інноваційної та ефективної моделі управління, яка характеризується поступовим переходом від виконавчо-розпорядчих форм управління до урядування, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів населення (споживачів послуг) [2, с. 16]. Тобто на сьогодні основним мотивом реформування публічного управління є потреба залишити в минулому традиційне бюрократизоване адміністрування й безпосередньо перейти до втілення демократичних цілей, створення результативної ринково орієнтованої системи, стратегічно скерованої на громадянина [8, с. 5].

Виходячи з цього, першочерговими засадами публічного адміністрування повинні виступати принципи відкритості, максимального задоволення потреб громадян; спрямованості дій публічної адміністрації на виконання умов належного сервісу; гнучкості та здатності до новаційних рішень у наданні адміністративних послуг [2, с. 18–19], що

оптимально поєднані з методами та інструментами, спроможними побудувати сучасну результативну багаторівневу інтегровану систему управління.

План модернізації публічного управління містить комплекс пропозицій, спрямованих на реалізацію першочергових пріоритетів адміністративної реформи, зокрема побудову професійної, вільної від корупції, престижної публічної служби; відділення політики від адміністрування; впровадження компетентнісної моделі управління людськими ресурсами; гармонізації державної служби і служби в органах місцевого самоврядування; кадрове забезпечення процесу децентралізації тощо [3].

Аналізуючи положення Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» [6], варто відзначити, що однією з найважливіших та пріоритетних програм, яка може зумовити здатність країни ефективно надавати адміністративні послуги, забезпечувати її економічне зростання та конкурентоспроможність на міжнародній арені, безпосередньо визначається впровадження електронного урядування в Україні, яке, власне, у значному переліку зарубіжних країн сприймається як важлива складова загальної державної політики.

Також зазначимо, що Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» фактично є програмою втілення електронного урядування, якою визначається сукупність заходів із запровадження технологій електронного урядування та електронної демократії у межах реформ сфери національної безпеки та оборони, оновлення влади та антикорупційної реформи, децентралізації та реформи державного управління, судової реформи тощо [1].

Апелуючи до змісту поняття «електронне урядування», зазначимо, що воно є формою організації публічного управління, що сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності публічної адміністрації з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [4].

Виходячи з цього, доречно вказати, що тут надзвичайно важливою є, зокрема, реалізація принципу транспарентності у діяльності публічної адміністрації, яким зумовлюється такий стан публічного адміністрування, що характеризується відкритістю, гласністю, прозорістю та підзвітністю різних сфер адміністрування. Тобто за умов реалізації принципу транспарентності має бути створено таке середовище, у якому владний суб'єкт надає громадянам необхідну їм електронну послугу (вчиняє певні дії з інформацією) в умовах відкритості та доступності, у повному обсязі (залежно від потреб споживача), своєчасно та у належній формі.

Саме такий формат взаємодії юридичних та фізичних осіб з державою здатен забезпечити мобільність та економічність участі громадян у здійсненні управління державними справами; забезпечити права громадян на доступ до відкритої державної інформації; надання якісних дистанційних електронних послуг, а також економічний розвиток держави. Крім того, із запровадженням подібної форми організації управління відбудеться уникнення таких деструктивних чинників, що перешкоджають належному здійсненню публічного управління, як-от: корупція, низька результативність, обмеженість та закритість публічної адміністрації, відсутність належного громадського контролю тощо.

Досліджуючи зміст Концепції розвитку електронного урядування в Україні [4], варто зазначити, що однією з прогресивних сфер запровадження електронного урядування, на нашу думку, є розвиток електронних послуг. Потреба запровадження електронних послуг

передбачена також положеннями Угоди про асоціацію України з ЄС, зокрема в контексті розвитку та становлення інформаційного суспільства.

Згідно зі Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, електронна послуга – це послуга, що надана громадянам та організаціям в електронному вигляді з використанням комп'ютерних інформаційно-комунікаційних технологій [5].

З урахуванням переваг технологій електронних послуг, основними заходами із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні за цим напрямом є [4]: запровадження адміністративних послуг, а також надання інтегрованих електронних послуг за життєвими та бізнес-ситуаціями; реалізація принципу єдиного вікна («one-stop-shop») шляхом забезпечення розвитку та функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг як єдиної точки доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг; розвиток електронних публічних закупівель, електронних договорів і рахунків, електронних аукціонів; стимулювання використання електронних послуг фізичними та юридичними особами.

Варто також відзначити, що згідно з Директивою ЄС електронне урядування діє у трьох сферах: держава-бізнес, держава-громадянин, держава-держава. Зокрема до переліку електронних послуг, що надаються для бізнесу, включено соціальні внески співробітників, корпоративний податок, ПДВ, реєстрацію нової компанії, подання статистичної інформації, митні декларації, екологічні дозволи, держзакупівлі; серед електронних послуг, що мають надаватися громадянам – податок на прибуток, пошук роботи, соціальні привілеї, особисті документи, реєстрація авто, громадські бібліотеки, заява до поліції, заявка на дозвіл будівництва, свідоцтва про шлюб та народження, заявки на вступ до ВНЗ, зміна адреси, сервіси охорони здоров'я тощо [7, с. 35].

Зважаючи на запропонований перелік обов'язкових послуг, що надається в електронній формі, можна зробити висновок про те, що перевагою запровадження електронного урядування є економія бюджетних коштів, прискорення процесу надання адміністративних послуг, за відсутності суб'єктивної складової – прозорість публічної адміністрації, забезпечення можливості громадян впливати на прийняття рішень [7, с. 35], налагодження зворотного зв'язку органів влади та фізичних і юридичних осіб – одержувачів адміністративних послуг, а також зростання довіри суспільства до влади.

На думку окремих фахівців у галузі державного управління за дослідженнями 2012 року, існує три типи стратегій держави щодо процесів розбудови інформаційного суспільства та впровадження електронного урядування: • невтручання, що призводить до самоорганізації та саморозвитку; • централізоване управління та регулювання; • поєднання централізованого управління та самоорганізації та саморозвитку [9].

В Україні поки що найрезультативніше себе проявляють саморозвиток та самоорганізація, а це не відповідає міжнародним вимогам та досвіду, то ж створення та реалізація національної державної політики розвитку інформаційного суспільства та е-урядування як передвісників електронної демократії на сьогодні є дуже актуальним завданням.

То ж державна політика у напрямку розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування, на думку дослідників, повинна ґрунтуватися на третьому типі стратегій, що полягає у співробітництві та партнерстві держави з бізнесом та іншими суб'єктами на засадах прозорості і відкритості влади, конфіденційності та інформаційної

безпеки, єдиних технічних стандартів та орієнтованості на інтереси і потреби споживача послуг, підконтрольності та підзвітності органів влади громадянам та суспільству, обов'язково із залученням інститутів громадянського суспільства та представників ділових кіл, удосконалюючи державне управління шляхом використання інформаційних технологій та створення інформаційної інфраструктури електронного урядування, підготовки кваліфікованих державних службовців, навчання громадян та суб'єктів господарювання електронному урядуванню, створення системи мотивації державних службовців, громадян і суб'єктів господарювання щодо використання технологій електронного урядування [9].

Література:

1. Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80> (дата звернення 15.04.2018).
2. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : авт. кол. : Н.М. Мельтюхова, В.В. Корженко, Ю. В. Дідок та ін. ; за заг. ред. Н.М. Мельтюхової. Київ, 2010. 28 с.
3. Нова державна служба: європейська модель належного управління для України. URL: <http://www.center.gov.ua/component/k2/item/1873> (дата звернення 15.04.2018).
4. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> (дата звернення 14.04.2018).
5. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (дата звернення 13.04.2018).
6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran10#n10> (дата звернення 15.04.2018).
7. «Стратегія – 2020»: інформаційні технології в державному управлінні: інформаційно-бібліографічний бюлетень. URL: http://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_tehnologii/12.pdf (дата звернення 14.04.2018).
8. Шаров Ю. П. Інноваційні інструменти публічного адміністрування: європейський контекст // Публічне управління: теорія та практика. 2010. Вип 1. С. 5–9.
9. Електронне урядування. Опорний конспект лекцій / С.В. Дзюба, І.Б. Жилияєв, С.К. Полумієнко та ін.; за ред. А.І. Семенченка. Київ, 2012. 264 с.

РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЛЬНОГО ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ГРОМАДЯН

Майданик Олена Олексіївна,

д.ю.н., проф., професор кафедри конституційного, адміністративного та господарського права Академії праці, соціальних відносин і туризму. М. Київ

Ключові слова: виборча система; виборче законодавство; політичні партії; волевиявлення громадян;

Інститут виборів є показником зрілості громадянського суспільства, інструментом реалізації політичних прав громадян. В Україні, цей інститут, з початку 90-их років відзначається високим динамізмом, що супроводжується безперервними змінами законодавчого закріплення типу виборчої системи. При нестабільному стані виборчої системи, в Україні помітно простежується тенденція до посилення домінування інтересів політичних партій над інтересами громадян.

Дослідження інституту виборів, особливостей моделей виборчих систем, виборчого процесу займалися такі науковці, зокрема як: Ю. М. Бисага, В. В. Кобржицький, О.В. Марцеляк, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, О.Ю. Тодика, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, О.Н. Ярмаш, Ю. О. Ясочко та ін.

Виборча система в Україні періодично змінюється. Але проблема формування якісного, дійового парламенту і органів місцевого самоврядування не може бути успішно вирішена лише через зміну типу виборчої системи.

Метою цієї роботи є окреслення напрямів реформування виборчого законодавства України у контексті визначення найбільш прийнятної форми виборчої системи для України як засобу, що здатний забезпечити рівні можливості для громадян України реалізувати виборче право.

Найдавнішою у світі вважається мажоритарна виборча система [1], при якій виборці голосують за конкретних осіб – кандидатів.

При такій системі уряд формується для реалізації програм, які були проголошені кандидатами, партіями, їх коаліціями під час виборчої кампанії.

На жаль, застосування мажоритарної виборчої системи в Україні сформувало негативне ставлення до неї. Її застосування в 2012 році, як складової змішаної виборчої системи, створило можливості для маніпуляцій. В результаті партія Віктора Януковича отримала більшість у парламенті України.

Іншим типом виборчої системи є пропорційна.

При такій системі, між партіями в парламенті відбуваються тривалі переговори щодо формування уряду. Через те склад та програма уряду відображають насамперед результати таких переговорів, а не волю виборців. Відтак, сформована у такий спосіб влада значною мірою є недемократичною. Через міжпартійні переговори, на керівні посади часто приходять політичні діячі, які не мають підтримки більшості виборців. Так, після парламентських виборів 2006 року, уряд очолив В. Янукович, хоча більшість у парламенті склали його опоненти. Отже, сформований у такий спосіб уряд зовсім не відповідав інтересам та волі більшості виборців.

Загалом, надання переваг тому чи іншому виду виборчої системи нерідко визначається співвідношенням політичних сил у законодавчому органі, що знаходить відображення у виборчих законах. Звісно, певні способи встановлення результатів виборів часто є більш вигідними для окремих партій. Тому вони виступають за включення до виборчого законодавства саме таких, вигідних для них способів.

Викладене дає підстави для висновку, що жоден із видів виборчої системи не може вважатися оптимальним варіантом. На практиці, переваги різних видів виборчих систем

можуть бути використані або найкращим чином, або спотворені так, що доводиться відмовлятися від застосування певного її виду. Це підтверджується політичними реаліями сучасної України.

Водночас вітчизняний та зарубіжний досвід показує: для того, щоб вибори відповідали потребам громадян, викликали їх зацікавленість, вони мають проводитися стосовно конкретних кандидатів. Саме при таких умовах виборець найменш вірогідно проголосує за кандидата, який або невідомий, або непопулярний в окрузі. Вибір конкретних осіб стає найбільш реальним.

Виходячи із якостей мажоритарної та пропорційної виборчих систем, вітчизняного та зарубіжного досвіду, уявляється, що виборчу систему України необхідно реформувати таким чином, щоб виборці:

- голосували за конкретних кандидатів;
- мали реальну можливість реалізувати своє волевиявлення незалежно від того, належить кандидат до певної політичної партії, чи є позапартійним;
- реально впливали на результати виборів;
- мали постійні зв'язки із депутатами, іншими обраними особами;
- мали реальні засоби здійснення контролю за діяльністю обраних представників;
- мали право ініціювати питання щодо позбавлення депутата мандата.

Вбачається, що для вирішення зазначених задач в Україні, найбільш прийнятною є мажоритарна виборча система. Саме вона здатна забезпечити тісний зв'язок між виборцями та їх представниками. Це особливо важливо на рівні місцевого самоврядування. Виборцям в цих умовах відомо, до кого безпосередньо варто звертатися для розв'язання проблем громади. Голосування є персональним, а не списком, як це має місце при пропорційній виборчій системі. Саме мажоритарна система забезпечує врахування інтересів більшості виборців, і насамперед тієї їх частини, якій небайдуже майбутнє суспільства й держави і які прийшли на виборчі дільниці, щоб віддати свої голоси за кандидатів, які достойні обрання.

З точки зору гарантування реалізації конституційних принципів рівності та вільного волевиявлення (ст. 24, 38, 71 Конституції України), важливим є також те, що при мажоритарній виборчій системі забезпечується можливість бути обраними не тільки членам політичних партій, а й позапартійним кандидатам. Отже, виборець, який не підтримує представників політичних партій, має можливість проголосувати за позапартійного кандидата. Громадянин, що не вважає за можливе для себе бути членом політичної партії, не позбавляється можливості бути кандидатом та обраним до відповідного виборного органу.

Зазначене відображене у міжнародно-правових документах. Так, пункт 7.5 Копенгагенського документу [2] зазначає: держави поважають право громадян добиватися політичних чи державних посад як особисто, так і як представники політичних партій чи організацій без дискримінації. Отже, при організації і проведенні виборів має застосовуватися така виборча система, яка надає можливість балотуватись на рівних засадах кожному громадянину країни, що досяг встановленого в законодавстві віку та відповідає іншим, законодавчо визначеним вимогам, незалежно від партійної його приналежності. Цим вимогам найбільш відповідає мажоритарна виборча система.

На відміну від мажоритарної, пропорційна виборча система надає можливість балотуватися виключно партійним представникам і позбавляє такої можливості безпартійних громадян. Тому її застосування викликає великі сумніви, оскільки при ній відбувається

порушення принципу рівноправності громадян. Введення в Україні пропорційної виборчої системи, всупереч пункту 7.5 Копенгагенського документу, означатиме, що депутати будуть повністю залежати від своїх партій. Так, постійний спостерігач на виборах в Україні від ОБСЄ Марцін Скубішевський вважає, що депутати, які обираються на основі пропорційної системи, досить часто не мають достатньої популярності серед виборців, і таким чином позбавлені безпосередньої підтримки електорату та політичної ваги. Верховна Рада, обрана за цією системою, не може вважатися носієм влади, що діє від імені народу [3].

Отже, визначаючи перспективи розвитку національної виборчої системи слід виходити із того, що формування сучасної системи законодавства про вибори неможливе без імплементації до нього міжнародних виборчих стандартів щодо забезпечення можливостей балотуватись кожному громадянину незалежно від приналежності до політичних партій. Зважаючи на це, основними напрямками подальшого розвитку і вдосконалення виборчого законодавства України слід вважати:

- імплементація у законодавство України та в практику положень міжнародно-правових документів, включаючи документи ЄС, де визначені стандарти щодо виборчого права;
- забезпечення реального народного волевиявлення через неухильне додержання його конституційних принципів;
- уніфікація виборчого законодавства у розумінні запровадження єдиних підходів щодо регламентації всіх стадій виборчого процесу;
- посилення правозахисної функції виборчого законодавства через забезпечення невідворотності застосування заходів відповідальності за порушення його норм;
- встановлення у Конституції України та у відповідних законах засад, форм, засобів здійснення народного контролю за діяльністю народних депутатів України, інших, обраних народом представників, як обов'язкової складової народовладдя та народного волевиявлення.

Доцільним уявляється вивчення питань щодо можливості запровадження в Україні електронного голосування на виборах, виявлення через засоби Інтернет та засоби мобільного зв'язку думки громадян стосовно ефективності роботи обраних представників, а також ініціативи громадян стосовно позбавлення мандата депутата, що неналежним чином виконує депутатські обов'язки. Вельми корисним вбачається вивчення досвіду зарубіжних країн з зазначених питань, наприклад – Болгарії, Польщі, Чехії, Словаччини та інших.

Література

1. Юридична енциклопедія. Т. 3:К-М. К.: "Укр.енцикл.", 2001. С. 548-549;
2. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ. ОБСЄ; Витяг, Міжнародний документ від 29.06.1990. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_082 (дата перегляду 24.03.18);
3. Скубішевський М. Чому Україні потрібна мажоритарна виборча система // "Українська правда". 21 серпня 2014. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/08/21/7035437/> (дата перегляду 24.03.18).

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Наливайко Лариса Романівна,
проректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Олійник Віктор Миколайович,
суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Ключові слова: соціальний контроль, громадський контроль, органи судової влади, громадянське суспільство, громадський контроль за діяльністю органів судової влади

Підвищення ролі громадян у житті країни в умовах демократизації українського суспільства й державності, процесів євроінтеграції та глобалізації, актуалізує науковий і практичний інтерес звернення до проблематики громадського контролю за діяльністю органів судової влади, адже основним завданням судів є забезпечення верховенства права, захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. На шляху розвитку України як відкритої держави громадський контроль є невід'ємною складовою створення дієвого механізму співпраці судової влади та громадськості, зокрема через налагодження між ними стабільних та ефективних зв'язків. В умовах інформатизації сучасного українського суспільства основним суб'єктом, що є комунікативним каналом у взаємодії судової влади та громадськості є засоби масової інформації.

Сутність громадського контролю обґрунтовували в своїх наукових дослідженнях О. Андрійко, Ю. Барабаш, С. Братель, В. Волощук, В. Гаращук, І. Голосніченко, С. Денисюк, М. Козюбра, С. Косінов, С. Кушнір, Т. Наливайко, С. Ністратов, М. Новіков, О. Петришин, Г. Пришляк, О. Сушинський, В. Тароєва, С. Тимченко, В. Федоров, В. Шестак, С. Шестак та ін. Серед наукових доробок, які є необхідною передумовою налагодження взаємовідносин судової влади та громадськості, на увагу заслуговують праці таких дослідників, як К. Бабенко, М. Вільгушинського, В. Городовенка, І. Гриценка, П. Каблака, М. Логунова, О. Овсяннікова, В. Маляренка, В. Петренко, С. Прилуцького та ін.

Судова влада – це важлива компонента організації влади в державі. Вона діє на засадах незалежності та відокремленості. Самостійність судів і незалежність суддів є гарантією захисту прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, а також інтересів суспільства і держави [1, с. 9]. Проте, як зазначає С. Косінов, будь-яка демократична конституційна система виходить з аксіоматичного припущення, згідно з яким влада має бути поділена, обмежена, доступна, передбачувана, ефективна й підконтрольна [2, с. 249]. Підконтрольність органів державної влади громадянському суспільству характерна ознака як демократії, так і демократичної держави. З цього приводу В. Ткаченко відзначає, що соціальне призначення демократії знаходить прояв і в такій її функції як функція контролю, котра спрямована на забезпечення діяльності органів держави у межах їх компетенції [3, с. 33-34]. Слушною є думка А. Ялбулганова, який відзначає, що як держава, так і громадянське суспільство повинні мати однакові повноваження, в результаті чого

громадянське суспільство зможе ефективно боротися зі зловживаннями в сфері державного управління, оскільки контролює діяльність чиновницького апарату, допомагає виявити правопорушення, які здійснюються в процесі функціонування державної влади [4, с. 16]. В демократичному суспільстві підвищення рівня довіри до влади, в тому числі судової з боку громадськості можливе завдяки реалізації громадського контролю, що може стати одним із першочергових заходів реформування судової системи в Україні й дати поштовх до створення ефективної судової системи.

Зважаючи на складну внутрішню конструкцію, а також схильність багатьох авторів розкривати зміст поняття «громадський контроль», відштовхуючись лише від одного з елементів його структури існує велика кількість визначень досліджуваного поняття. Неодноразово переглянувши зміст досліджуваного поняття у процесі розвитку громадянського суспільства і юридичної науки, сьогодні серед науковців не спостерігається єдності думок щодо його розуміння, що робить актуальним та практично важливим процес пошуку його оптимального визначення. Разом із цим необхідно відзначити, що, незважаючи на таку увагу до категорії «громадський контроль», нині його офіційне визначення відсутнє. У цьому контексті слухними виглядають слова В. Авер'янова, який свого часу писав, що введення уніфікованих понять та термінів для виразу однорідних явищ є важливою умовою підвищення юридичної культури [5, с. 58]. Зміст поняття «контроль» є вихідним підґрунтям для визначення поняття «громадський контроль». У контексті цього насамперед необхідно з'ясувати зміст поняття «контроль», що в подальшому забезпечить послідовність викладу матеріалу, а також створить підґрунтя для формулювання такої правової дефініції, як «громадський контроль за діяльністю органів судової влади».

Т. Наливайко вважає контроль свідомою діяльністю соціального суб'єкта, якій притаманні пізнавальні, оцінювальні, регулятивні ознаки [6, с. 10]. Як елемент соціального регулювання, підкреслює О. Бельков, він покликаний розкривати зародження та існування негативних явищ і тенденцій у станах і функціонування тих чи інших соціальних структур. Сутність контролю полягає не у вирішенні протиріч, а у зборі інформації, яка свідчить про їхнє існування, розкриває причини та обумовлює необхідність реагування на них [7, с. 115]. Подібний підхід дозволяє уникати спрощеного розуміння цього складного соціального явища. Науковий аналіз поняття «контроль» показав, що його рисою та головною функцією є перевірка, а відмінності полягають у суб'єктах, які його проводять, об'єктах, на які він спрямований та меті його проведення.

В юридичній науці вчені та політичні діячі пропонують чимало трактувань поняття «громадський контроль», зводячи його до вказівки на суб'єктів, що здійснюють контрольну діяльність. В юридичній енциклопедії надається визначення, сформульоване О. Андрійко: громадський контроль є одним із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії, і способом залучення населення до управління суспільством та державою [8]. Цю точку зору поділяють А. Васіна, Л. Гордієнко, А. Мельник, О. Оболенський та ін. [9, с. 149]. О. Полтараков громадський контроль визначає як систему відносин громадянського суспільства з державою, яка ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам («третьому секторові» та ЗМІ) [10].

С. Новіков розглядає громадський контроль як інституційну систему, завдяки якій громадянське суспільство через певні свої структури отримує право і здатність спостерігати за перебігом, процедурами та результатами виборчого процесу, контролювати їх відповідність чинному законодавству та нормам міжнародного права, вимагати усунення виявлених порушень [11, с. 18]. Л. Рогатіна розглядає громадський контроль в системі органів державної влади та місцевого самоврядування в двох значеннях. У вузькому сенсі громадський контроль означає контроль над діяльністю органів влади, здійснюваний громадянами та інституційними структурами громадянського суспільства з метою виявлення і припинення різних видів зловживання владою. У широкому сенсі – громадський контроль є суспільним явищем, при якому громадянське суспільство бере участь у визначенні основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави, у вирішенні суспільно значимих питань на всіх рівнях та контролює процес здійснення [12].

Більш обґрунтованим є підхід вчених, які розкривають поняття «громадського контролю», виходячи із його сутнісних рис та мети на реалізацію якої він спрямований (І. Дрейслер [13, с. 35], В. Беляєв [14, с. 4]) та ін. Зазначений підхід використано у проекті Закону України «Про громадський контроль», внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України А. Раханським і І. Шаровим [15].

Проведений комплексний аналіз зумовлює визначити, що громадський контроль є одним із фундаментальних державно-правових явищ. Громадський контроль за діяльністю органів судової влади є одним із видів соціального контролю, що здійснюється з використанням комплексу правових та організаційних заходів з боку інституцій громадянського суспільства з метою сприяння ефективній діяльності органів судової влади та неухильного дотримання положень Конституції і чинного законодавства України в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави, що передбачає отримання об'єктивної інформації про роботу судів та доведення її до громадськості.

Література:

1. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 24.03.2012 № 68/2016. *Офіційний вісник України*. 2012. № 26. Ст. 966.
2. Косінов С. Контроль над публічною владою як форма юридичної діяльності. *Право України*. 2013. № 12. С. 249-255.
3. Основы государства и права / под ред. В.В. Комарова. Харьков: Одиссей, 1994. 200 с.
4. Ялбулганов А.А. О правовом регулировании государственного финансового контроля. *Юрист*. 1999. № 2. С. 16-18.
5. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. Київ: Наукова думка, 1979. 150 с.
6. Наливайко Т.В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 18 с.
7. Бельков О. Гражданский контроль: каким он должен быть. Гражданский контроль над вооруженными силами: иностранный опыт и специфика России / под. общ. ред. Г. Хагена, А. Савинкина. Москва: Русский путь, 1999. 240 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

9. Державне управління: навч. посіб. / редкол.: А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко / за ред. А.Ф. Мельника. Київ: Знання-Прес, 2003. 343 с.
10. Полтораков О. Громадський контроль над «силовими» структурами в Україні: проблеми та перспективи. *Національний інститут проблем міжнародної безпеки*. URL: <http://www.niisp.org.ua/default~38.php>
11. Новіков С. Інституціоналізація громадського контролю виборчого процесу в Україні: необхідність, здобутки, проблеми. *Людина і політика*. 2004. № 5. С. 17-24.
12. Рогатіна Л.П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2011. 20 с.
13. Дрейслер И.С. О соотношении государственного и общественного контроля как гарантий социалистической законности. *Проблемы социалистической законности на современном этапе развития советского государства*: материалы МНК (октябрь 1968). Х.: Изд-во Харьковского университета, 1968. С. 35-37.
14. Беляев В.П. Общественный контроль в современной России. *Конституционное и муниципальное право*. 2006. № 6. С. 2-6.
15. Про громадський контроль: Проект Закону від 11.10.2004 № 6246. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6246&skl=5.

НОВЕ ПОКОЛІННЯ КОРИСТУВАЧІВ, НОВІ ВИКЛИКИ ТА НОВА ПАРАДИГМА ЗАХИСТУ ПРАЙВЕСІ

Серьогін Віталій Олександрович,

професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
доктор юридичних наук, професор

Ключові слова: права людини, недоторканність приватного життя, прайвесі, захист персональних даних.

Прайвесі загалом та інформаційне прайвесі зокрема є глибоко «технологічними» за своєю природою, оскільки завжди були тісно пов'язані з науково-технічним прогресом. Так, первинна концепція прайвесі як права «бути залишеним у спокої» стала відповіддю на загрози приватному життю громадян з боку фоторепортерів і бульварних газет, телебачення і радіомовлення змусили розширити цю концепцію за рахунок понять «обмежений доступ» і «персональні дані», нарешті поява Інтернету і бурхливий розвиток інформаційних технологій призвели до появи концепції «збалансування приватних і публічних інтересів».

Сучасна нормативна база забезпечення прайвесі та захисту персональних даних на глобальному рівні представлена Загальною декларацією прав людини (1948 р.), Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966 р.), Керівними принципами

ОЕСР щодо захисту прайвесі і транскордонні потоки персональних даних (1980 р.), Рекомендацією Генеральної Асамблеї ООН відносно комп'ютерних файлів персональних даних (1990 р.), а також Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 68/167 про право на недоторканність приватного життя в епоху цифрових технологій (2013 р.). Натомість на регіональному (європейському) рівні каркас правового захисту прайвесі складають прийняті Радою Європи Конвенція про захист прав та основоположних свобод (1950 р.) та Конвенція № 108 про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці персональних даних (1981 р.). Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, варто відзначити також Директиви Європарламенту і Ради Європейського Союзу № 95/46/ЕС «Про захист прав фізичних осіб при обробці персональних даних та про вільний рух таких даних» та № 97/66/ЕС «Щодо обробки персональних даних і захисту недоторканності приватного життя у сфері телекомунікацій».

В основі «несучої конструкції» юридичного захисту прайвесі за всіма наведеними міжнародно-правовими документами лежать поняття «персональні дані», «володілець персональних даних» і «розпорядник персональних даних», а також принципи належного поводження з персональними даними з боку володільців і розпорядників. На аналогічних позиціях стоїть і чинне національне законодавство, зокрема Закон України «Про захист персональних даних» (2010 р.). Однак ця конструкція поступово руйнується новим поколінням користувачів, що використовує нове покоління технологій.

Серед новітніх технологій, що мають найбільш руйнівний вплив на прайвесі, слід виокремити такі:

1. Інтернет. Сучасна структура юридичного захисту прайвесі була задумана й запроваджена, коли мережа перебувала ще на початковій стадії розвитку. Ось тільки деякі примітні події в онлайн-сфері, що відбулися протягом останніх кількох років і радикально змінили ситуацію в кіберпросторі:

а) хмарні обчислення (англ. Cloud Computing) – модель забезпечення повсюдного та зручного доступу на вимогу через мережу до спільного пулу обчислювальних ресурсів, що підлягають налаштуванню (наприклад, до комунікаційних мереж, серверів, засобів збереження даних, прикладних програм та сервісів), і які можуть бути оперативно надані та звільнені з мінімальними управлінськими затратами та зверненнями до провайдера;

б) поведінковий таргетинг (англ. Behavioural targeting) – включає в себе відслідковування онлайн-активності окремих осіб з метою надання індивідуальної реклами.

в) глибока інспекція пакетів (англ. Deep Packet Inspection, скор. DPI) – технологія накопичення статистичних даних, перевірки і фільтрації мережових пакетів за їх змістом;

г) аналітика, у т.ч. data mining, повторна ідентифікація та деанонімізація людей, схованих в анонімних базах даних.

2. Мобільна обробка даних («мобайл»). Завдяки майже 5 мільярдам мобільних передплатників в усьому світі, що використовують дедалі більшу кількість обчислювальних пристроїв, у т.ч. не тільки мобільні телефони, але й смартфони, кишенькові комп'ютери, нетбуки, ноутбуки і портативні ігрові пристрої, мобільна обробка даних стає основним методом доступу до Інтернету. Крім трансформування світу обчислень і комунікацій, мобільний зв'язок викликає унікальні загрози для прайвесі, які створюють додаткові проблеми для поточної системи захисту даного права, серед них:

а) відслідковування місцезнаходження, адже мобільні пристрої здатні виявляти,

зберігати і передавати дані про своє фізичне розташування, ставлячи під загрозу географічне (локаційне) прайвесі особи;

б) *сторонні додатки* – програми, написані для роботи у певній операційній системі фізичними особами чи компаніями, відмінними від постачальника цієї операційної системи; в результаті навіть висококваліфіковані фахівці не можуть зрозуміти, які постачальники платформ і розробники додатків їх виробляють, що відбувається з персональними даними користувачів, де вони зберігаються і хто може мати до них доступ.

3. Розумний новий світ (англ. a smart new world). У наші дні не тільки комп'ютери підключені до Інтернету, але й дедалі зростаючий масив об'єктів спілкується один з одним, створюючи так званий «Інтернет речей». Чи то інвентар на полицях супермаркету, автомобілі на шосе, валізи в аеропорту, одяг, паспорти або електричні прилади, дедалі більше і більше об'єктів пов'язано з інформаційними мережами, ефективно заповнюючи наше середовище мільярдами дрібних мережевих комп'ютерів. Це приносить істотні вигоди уряду, бізнесу та споживачам, але також створює нові ризики для прайвесі:

а) *радіочастотна ідентифікація (RFID)* – дозволяє здійснювати бездротової збір даних за допомогою електронних тегів, прикріплених до об'єктів або до людей; полегшує повсюдне відстеження, у т.ч. відстеження місцезнаходження людей; дозволяє збирати персональні дані без усвідомлення суб'єкта даних, а також може допускати приховане сканування тегів і використання даних в цілях, несприятливих для інтересів суб'єктів даних;

б) *розумні мережі електропостачання* (англ. Smart grid) – модернізовані мережі електропостачання, які використовують інформаційно-комунікаційні мережі та технології для збору інформації про енерговиробництво і енергоспоживання; дозволяють автоматично підвищувати ефективність, надійність, економічну вигоду, а також стійкість виробництва і розподілу електроенергії, але водночас дозволяють контролювати діяльність окремих осіб в їх будинку, збирати дані про їх години неспанья, час відпустки, прання й особистої гігієни, користування телевізором тощо;

в) *робототехніка* – не тільки виконує призначені їй завдання, але також має здатність сприймати, обробляти і записувати навколишній світ; то ж запровадження в домашнє середовище таких засобів спостереження з комп'ютерним «мозком», онлайн-зв'язком і GPS-навігацією здатне порушувати недоторканність приватного життя, а антропоморфні роботи можуть зруйнувати суто інтимну сферу людини.

4. Тіло людини. Окремі прориви в медичній науці та генетиці є одними з найбільш серйозних дилем, пов'язаних з прайвесі та захистом даних:

а) *генетика і персоналізована медицина* – медична й генетична інформація є дуже чутливою і може мати потенційні наслідки для дискримінаційної практики в галузі зайнятості, страхування та відносин між громадянами і державою; то ж критичною проблемою як для пацієнтів, так і для медичної галузі є те, як позбавити дані про здоров'я персональних ідентифікаторів, аби усунути чи зменшити проблеми конфіденційності, і водночас зберегти інформацію, корисну для досліджень;

б) *біометрія* – автоматизоване вимірювання поведінкових або фізіологічних характеристик людини для визначення або автентифікації її особи – підвищує ризики прайвесі, зокрема щодо крадіжки ідентифікаційних даних і тотального контролю за громадянами.

За останні 20-30 років змінилися не лише технології; люди, які їх використовують,

теж змінилися. Це нове покоління користувачів складається з людей, які публікують і шукають особисту, часто інтимну інформацію в Інтернеті; спілкуються з друзями та колегами в соціальних мережах і звикли до того, що їх місце знаходження фіксується і транслюється в пошуках друзів або ресторанів. Дійсно, поступово зникає навіть відмінність між приватною і публічною сферами, з яких користувачі соціальних мереж набирають «друзів». Дедалі більш нагальною стає необхідність «права на забуття», яке давало б людям змогу звільнитися від обтяжливого інформаційного тягаря, який вони несуть на різних етапах свого життя.

Парадигма повідомлення і свідомого вибору в США чи принцип транспарентності мовою ЄС виявилися позбавленими сенсу в результаті тривалої та складної політики конфіденційності, мало вживаної для окремих осіб. Крім того, обіцянки, зроблені в політиці конфіденційності, часто виявляються порожніми, з огляду на право, що надається постачальникам послуг, в односторонньому порядку змінювати ці умови на власний розсуд. То ж не дивно, що владні структури по всьому світові (у т.ч. ООН, регіональні міжнародні організації та національні уряди) тепер доходять до висновку, що нове покоління технологій і користувачів вимагає нового покоління засобів організаційно-правового захисту прайвесі. Потрібна якісно нова парадигма захисту прайвесі, котра охоплювала б не тільки приватну, але й публічну і напівпублічну сферу, і не зводила захист цього права до особливого режиму поводження «володільців» та «розпорядників» з відомостями про фізичну особу «яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована». До того ж шкода від порушення інформаційного прайвесі має тлумачитись широко і не зводиться до необґрунтованої чи незаконної ідентифікації особи або матеріальних видатків, пов'язаних з такою ідентифікацією.

ЗАХИСТ ПРАВ У СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Солошкіна Ірина Володимирівна

д.ю.н., доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету

Ключові слова: захист прав споживачів, фінансова послуга, ринки фінансових послуг

Актуальність даної теми полягає у тому, що на сьогодні забезпечення прав і свобод громадянина є нагальною проблемою у різних сферах суспільного життя. З появою необхідності регулювання ринків фінансових послуг комплексно, а не їхніх окремих сегментів, виникає потреба в створенні великого державного органу, який візьме на себе функцію щодо регулювання ринків фінансових послуг в цілому та стосовно захисту прав споживачів зокрема.

Основними цілями регулювання ринків фінансових послуг є: захист інтересів громадянина і держави; залучення інвестицій і капіталу на фінансові ринки з урахуванням розвитку інфраструктури конкурентноздатних сегментів; зниження рівня неринкових інвестиційних відносин, що викликають ризик на фінансових ринках; формування вітчизняних роздрібних інвесторів за допомогою розвитку різних форм

заощаджень; забезпечення дотримання всіх основних принципів інвестування; ліквідація економічно не обґрунтованих перешкод щодо зростання й розвитку ринків фінансових послуг; забезпечення стабільності з урахуванням інтересів всіх учасників ринків фінансових послуг; формування нового рівня довіри населення; персоніфікація гравців (учасників) на початковій стадії формування конкретного ринку; подальший нагляд за авторизованими фірмами, наприклад, з метою проведення перевірок платоспроможності, бухгалтерської звітності; забезпечення прозорості отримання доходу; контроль за дотриманням правил і законів відносин між учасниками ринків фінансових послуг; формування взаємин між державними органами й суб'єктами ринків фінансових послуг.

Головними цілями такого регулювання є: 1) виявлення недоліків на ринку фінансових послуг; 2) підтримка ефективних і впорядкованих сегментів ринку; 3) захист споживачів ринків фінансових послуг; 4) стабілізація фінансової системи й підтримка довіри й упевненості в її стабільності.

Аналізуючи наукові доробки, у сфері фінансових послуг, необхідно вказати на те, що організаційно-управлінські дії та регулюючий адміністративно-правовий вплив державних органів саме у сфері фінансових послуг дозволили більшості потужних держав світу не лише подолати кризові явища, але й досягти економічного зростання.

Тому в сучасному світі відносини на ринку фінансових послуг передбачають активну участь держави як керуючого, наглядового й регулювального органу. Цей суб'єкт управління системою установ фінансових послуг підрозділяється на безліч підпорядкованих органів, які наділені певними повноваженнями. Їм довірені функції контролю, за допомогою яких подібні суб'єкти здійснюють управління ринком фінансових послуг. Таким чином, процеси, що відбуваються в сфері фінансових послуг, можуть бути ефективно врегульовані найчастіше лише за допомогою держави.

Важливість регулювання ринків фінансових послуг очевидна. Як правило, нерегульовані ринки можуть не давати результату, економічно оптимального, вигідного як для учасників самого ринку, так і для держави.

Форми й ступені регулювання будь-якого ринку різні й іноді навіть суперечать один одному, але, проте, існує якась світова модель регулювання. У всіх розвинених країнах ринки, у тому числі й фінансових послуг, неминуче піддаються регулюванню. Одним із напрямків удосконалювання регулювання ринків фінансових послуг є створення якісно нового законодавства в сфері фінансових послуг.

У зв'язку із цим А. І. Сирота підкреслює, що фінансові процеси не можуть бути поза сферою державних інтересів, для їх упорядкування держава запроваджує правове регулювання їх діяльності і його різновид – фінансово-правове регулювання [1, с. 35]. Безпосередньо під фінансово-правовим регулюванням ринку фінансових послуг науковець пропонує розуміти упорядкування державою за допомогою фінансово-правових норм та інших правових засобів діяльності фінансових установ щодо забезпечення їх платоспроможності, встановлення чіткого переліку фінансових операцій, які вони мають право здійснювати, проведення фінансового контролю і нагляду за їх діяльністю з метою забезпечення стабільності і безпечності їх функціонування, захисту інтересів споживачів ринків фінансових послуг, створення сприятливих умов для розвитку і задоволення потреб ринкової економіки [1, с. 37]. Вважаємо, що таке визначення фінансово-правового регулювання діяльності ринку фінансових послуг є цілком прийнятним, оскільки воно

досить змістовно розкриває основні сутнісні аспекти державної регулятивної політики у цій галузі.

З викладеного очевидно, що регулювання ринку фінансових послуг – це один з основних напрямків державної діяльності. Державне регулювання ринку фінансових послуг – це об'єднання в єдину систему певних методів і прийомів, що дозволяють упорядкувати діяльність усіх його учасників і операцій між ними шляхом встановлення державою певних вимог та правил задля підтримки рівноваги взаємних інтересів усіх учасників [2, с. 53].

Захист прав споживачів фінансових послуг є першочерговим завданням Держави як регулятора суспільних відносин в зазначеній сфері. Відсутність чітких цілей і пріоритетів у законотворчості про цінні папери й ринки фінансових послуг, що не дозволяють повною мірою використати фінансове законодавство з метою економічного зростання й підвищення ефективності функціонування ринків фінансових послуг; розрізненість, дублювання й суперечливість правових норм, присвячених ринкам фінансових послуг, відсутність єдиного понятійного апарата, уніфікованих вимог до учасників ринків фінансових послуг і єдиних підходів до регулювання однотипних проблем, що виникають у різних частинах ринків фінансових послуг; ігнорування у вітчизняному законодавстві нових тенденцій і норм у розвитку законодавства інших країн, вимог міжнародних стандартів у сфері ринків фінансових послуг й сформованих на глобальних ринках правил і звичаїв ділового обороту, зокрема кріптовалютного ринку, призводять до необхідності фундаментального перегляду норм діючого законодавства щодо захисту прав споживачів фінансових послуг.

Література:

1. Сирота А. І. Напрямки фінансово-правового регулювання діяльності фінансових установ на фінансовому ринку України / Фінансове право № 1 (19), 2012 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/finansove-pravo/2012/2012_1sirota.pdf.
2. Еш С.М. Фінансовий ринок. Навч. посіб. 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, — 2011. – 528 с.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС У ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Александров В'ячеслав Михайлович,

к.ю.н., доцент,

В.о. завідувача кафедри підготовки офіцерів запасу військово-юридичного факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ключові слова: Україна, Збройні Сили України, Військова служба правопорядку, адміністративний примус.

В сучасній юридичній літературі категорія «адміністративний примус» тлумачиться у різних варіаціях. Узагальнено, адміністративний примус розуміється у двох аспектах: **як метод управління (впливу) держави на поведінку суспільства** і його окремих членів і **як систему заходів і засобів управління соціальними процесами і життям**. Проаналізуємо точки зору на це питання провідних українських і російських вчених-правознавців. Ми підтримуємо точку зору Л.В. Ковалю, який адміністративний примус визначає як метод втручання у сферу правових інтересів правопорушника, інших суб'єктів права; включаючи заходи припинення адміністративних правопорушень, адміністративного попередження й адміністративного стягнення [2, с. 115]. За допомогою адміністративного примусу вирішується багато важливих завдань: створюються умови для забезпечення колективної і індивідуальної безпеки громадян, забезпечується належне функціонування органів публічної влади і управління, убезпечують економічні і виробничі відносини від незаконного впливу третіх суб'єктів, здійснюється протидія протиправним діям.

На застосування адміністративного примусу уповноважені значна кількість державних органів і посадових осіб. Для правоохоронних інституцій застосування адміністративного примусу є стандартною характеристикою їх правового статусу. Серед них і Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

У відповідності до чинного законодавства України, на військову службу правопорядку у Збройних Силах України (далі – ВСП) покладено комплекс важливих завдань щодо забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [1]. Результативність виконання перелічених завдань передбачає наділення посадових осіб ВСП системою специфічних владних функцій, які виконуються як у межах як адміністративно-юрисдикційної, так і кримінально-юрисдикційної діяльності служби. Особливістю змісту таких функцій є те, що вони застосовуються у формі адміністративного примусу.

Адміністративний примус закладений в основу основних повноважень ВСП. Зокрема, суто примусовий характер носять такі повноваження як:

— перевірка документів у військовослужбовців і військовозобов'язаних, що посвідчують їх особу, та інших документів у разі підозри їх у вчиненні злочинів чи інших правопорушень та за інших підстав;

— затримування і тримання військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань на гауптвахтах Служби правопорядку з метою застосування тимчасового запобіжного заходу на строки, встановлені законом;

— затримування осіб у військовій формі одягу, які мають виражені ознаки психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для оточуючих;

— проведення особистий огляд або обшук затриманих осіб, огляд речей, що знаходяться при них, транспортних засобів і вилучати документи та предмети, що можуть бути речовими доказами або є небезпечними для оточуючих;

— складання протоколи про адміністративні правопорушення стосовно військовослужбовців у випадку та в порядку, передбачених законами України та передавати їх на розгляд органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про такі адміністративні правопорушення;

— у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких застали на місці вчинення злочину, посадові особи ВСП уповноважені заходити в жилі та інші приміщення, що належать громадянам, на територію і в приміщення державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності з наступним повідомленням про це прокурора протягом 24 годин;

— внесення у межах своєї компетенції відповідним органам виконавчої влади, військовому командуванню, органам військового управління, органам місцевого самоврядування, громадським організаціям або посадовим особам підприємств, установ та організацій незалежно від їх підпорядкування і форми власності подання щодо усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяють. Не пізніше як у місячний строк по поданню має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено особу, яка його надіслала;

— здійснення зупинки військових транспортних засобів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, у разі порушення їх водіями правил дорожнього руху, за наявності ознак, що свідчать про технічну несправність транспорту або забруднення ним довкілля, а також відомостей про те, що він використовується з протиправною метою чи не за призначенням, з метою їх огляду і перевірки у водіїв документів на право користування та керування транспортними засобами, дорожніх листів, відповідності вантажів, що перевозяться, товарно-транспортним документам;

— вилучення у військовослужбовців та інших осіб, які незаконно перебувають на території військової частини або військового об'єкта чи здійснюють протиправні дії, предмети і речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки і передавати їх відповідним органам виконавчої влади;

— застосування спеціальних засобів та зброї у встановленому законом порядку.

З урахуванням викладеного вище, застосування інституту адміністративного примусу в діяльності Військової служби правопорядку в Збройних Силах України є **комплексним за своїм характером, акумулює в собі нормативні вказівки різного виду для регулювання суспільних відносин** у специфічній сфері — забезпечення правопорядку і дисципліни в Збройних Силах України.

Література

1. Закон України «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07.03.2002 р. № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 32, ст. 225
2. Коваль Л.В. Адміністративне право: Курс лекцій для студентів юрид. вузів та фак. — К.: Вентурі, 1998. — 533 с.

СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Васильєв Станіслав Валерійович

доцент кафедри менеджменту і адміністрування, к.ю.н., доцент
Національний фармацевтичний університет

Забезпечення прав і свобод людини є одним із основних завдань правової держави. У ст. 1 Конституції України проголошено соціальне призначення держави Україна. Соціальна роль держави проявляється, в першу чергу, у визначенні людини, її прав і свобод найвищою цінністю, а гарантій прав і свобод – змістом і спрямованістю діяльності держави. Саме такі положення містяться у ст. 3 Конституції України, відповідно до якої життя та здоров'я громадян є найвищою соціальною цінністю. На конституційному ж рівні закріплені перелік основних прав і свобод людини, та гарантії їх реалізації [1].

Звичайно, що з метою реалізації функцій держави створюються відповідні державні органи, установи та організації. Не є винятком і сфера охорони здоров'я, тобто забезпечення та гарантування права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, яке надається кожному відповідно до ст. 49 Конституції України [1]. Однак слід констатувати, що реалії сьогодення свідчать про певні прогалини в діяльності уповноважених на це органів виконавчої влади та правоохоронних органів. Мова йде про зловживання, які наявні у сфері охорони здоров'я, і не достатньо активну діяльність з боку правоохоронних органів щодо попередження та виявлення таких зловживань.

Держава через спеціально уповноважені органи виконавчої влади здійснює контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на забезпечення здорового навколишнього природного середовища і санітарно-епідемічного благополуччя населення, нормативів професійної діяльності в галузі охорони здоров'я, вимог Державної Фармакопеї, стандартів медичного обслуговування, медичних матеріалів і технологій.

Відповідно до ст. 22 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. держава через спеціально уповноважені органи виконавчої влади здійснює контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на забезпечення здорового навколишнього природного середовища і санітарно-епідемічного благополуччя населення, нормативів професійної діяльності в галузі охорони здоров'я, вимог Державної Фармакопеї, стандартів медичного обслуговування, медичних матеріалів і технологій [2].

Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. встановлює принципи державного нагляду, види наглядових заходів, повноваження органів влади і права суб'єктів господарювання під

час здійснення державного нагляду у сфері господарської діяльності. Згідно зі ст. ст. 4–6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від

5 квітня 2007 р. державний нагляд (контроль) здійснюється за місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні органу державного нагляду (контролю) у випадках, передбачених законом [5].

Порядок здійснення господарської діяльності у сфері охорони здоров'я визначається Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з медичної практики, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285. Дотримання вимог, встановлених у даному нормативно-правовому акті, є предметом контролю МОЗ України [4].

Порядок контролю дотримання вимог Ліцензійних умов визначається наказом МОЗ України «Про порядок контролю якості медичної допомоги» від 28 вересня 2012 р. Відповідно до даного нормативно-правового акту якість медичної допомоги – це надання медичної допомоги та проведення інших заходів щодо організації надання закладами охорони здоров'я медичної допомоги відповідно до стандартів у сфері охорони здоров'я. Оцінка якості медичної допомоги – це визначення відповідності наданої медичної допомоги встановленим стандартам у сфері охорони здоров'я.

Контроль якості надання медичної допомоги здійснюється шляхом застосування методів зовнішнього та внутрішнього контролю якості медичної допомоги, самооцінки медичних працівників, експертної оцінки, клінічного аудиту, моніторингу системи індикаторів якості, атестації/сертифікації відповідно до вимог чинного законодавства України та законодавства Європейського Союзу.

Внутрішній контроль якості надання медичної допомоги здійснюється керівництвом закладів охорони здоров'я та/або медичними радами закладів охорони здоров'я в межах повноважень, визначених законодавством, зокрема шляхом контролю за кваліфікацією лікарів, молодших спеціалістів з медичною освітою та професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють у закладі охорони здоров'я; самооцінки медичних працівників; організації надання медичної допомоги у закладі охорони здоров'я; моніторингу реалізації управлінських рішень; моніторингу дотримання структурними підрозділами закладу охорони здоров'я стандартів у сфері охорони здоров'я, клінічних протоколів; моніторингу системи індикаторів якості медичної допомоги; вивчення думки пацієнтів щодо наданої медичної допомоги [3].

Зовнішній контроль якості надання медичної допомоги здійснюється органами державної виконавчої влади в межах повноважень, визначених законодавством, зокрема шляхом контролю за дотриманням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики, проведення акредитації закладів охорони здоров'я, атестації лікарів, молодших спеціалістів з медичною освітою, професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють у системі охорони здоров'я, проведення клініко-експертної оцінки якості та обсягів медичної допомоги [3].

Контроль якості надання медичної допомоги здійснюється за такими складовими: структура, процес та результати медичної допомоги; організація надання медичної допомоги; контроль за реалізацією управлінських рішень; відповідність кваліфікаційним вимогам медичних працівників, у тому числі керівників закладів охорони здоров'я; вивчення думки

пацієнтів щодо наданої медичної допомоги; забезпечення прав та безпеки пацієнтів під час надання їм медичної допомоги.

Контроль якості наданої медичної допомоги проводиться у випадках смерті пацієнтів, первинного виходу на інвалідність осіб працездатного віку, розбіжності встановлених діагнозів, недотримання закладами охорони здоров'я стандартів медичної допомоги (медичних стандартів), клінічних протоколів, табелів матеріально-технічного оснащення, а також у випадках, що супроводжувалися скаргами пацієнтів та/або близьких осіб, які доглядають за пацієнтами, шляхом клініко-експертної оцінки якості та обсягів медичної допомоги.

Клініко-експертна оцінка якості та обсягів медичної допомоги здійснюється шляхом експертизи клінічних питань діагностики, лікування та реабілітації медичними радами закладів охорони здоров'я, клініко-експертними комісіями Міністерства охорони здоров'я України та/або управлінь охорони здоров'я протягом 30 днів з дня надходження відповідного звернення або з ініціативи Міністерства охорони здоров'я України, про що складається висновок встановленої форми [3].

Таким чином, законодавчі та підзаконні акти передбачають порядок здійснення контролю за дотриманням суб'єктами господарювання, які здійснюють медичну практику, Ліцензійних умов. Законодавство передбачає повноваження органів контролю та зміст документів, які складаються за наслідками такого контролю. Підзаконні акти уточнюють особливості проведення такого контролю в окремій сфері господарської діяльності.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
3. Про порядок контролю якості медичної допомоги: наказ МОЗ України від 28 вересня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 94. – Ст. 3830
4. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 30. – Ст. 1184
5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: закон України від 5 квітня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389

ПРАВОВИЙ ІДЕАЛ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ СИСТЕМИ ПРАВА

Воронова Ізабелла Володимирівна

доцент кафедри державно-правових дисциплін ХНУ імені В.Н. Каразіна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Ключові слова: правовий ідеал, система права, громадянське суспільство, права і свободи особистості

Громадянське суспільство і правова держава є особливими умовами прогресивного розвитку суспільного життя і сучасних владно-державних структур, в аспекті їхнього можливого наближення до загальнолюдського ідеалу. Вони мають впливати на якість становлення, розвитку і вдосконалення діючої системи права. Тому категорія «правовий ідеал» як ціннісний підхід до характеристики чинного законодавства зберігає свій актуальний науковий характер.

З позицій правового ідеалу право як особливе суспільне явище, специфічний феномен життєдіяльності членів суспільства розглядається як цінність, поведінковий еталон, основа цивілізації та культури, важливий гарант гідного існування особистості. У цьому світлі вимоги правового ідеалу й багатогранний потенціал права в основному збігаються і спільно виступають в якості об'єктивних критеріїв оцінки правової дійсності.

Правовий ідеал є різновидом соціального ідеалу. Однак ідеал необхідний для здійснення будь-якої позитивної ініціативи, тієї чи іншої форми діяльності, поступального просування вперед, закріплення прогресивних починань і реформ. Що ж стосується правового ідеалу, то він проявляє себе в умовах функціонування правових цінностей, в механізмах законотворчості і реалізації правових приписів, в сферах здійснення прав і свобод особистості. Правовий ідеал - це показник, вимірювач функціонування найбільш досконалих конструкцій і механізмів впливу правових цінностей на всі сутнісні сторони життєдіяльності членів суспільства, що обумовлює гідність людського існування. Тільки високий рівень соціального життя людей може створювати сприятливі умови для формування такої правової дійсності, яка наближається до параметрів правового ідеалу.

Слід зазначити, що поза межами громадянського суспільства і правової держави правовий ідеал має достатньо ілюзорний характер, залишається нездійсненою мрією, слабкою надією на те, що у віддаленому майбутньому правова дійсність наблизиться до тих вимірів, які притаманні правовому ідеалу. Поза нормами і принципами цивілізованого співжиття, при відсутності інститутів демократії, в умовах обмеження прав і свобод людини, при наявності законодавства, яке ігнорує інтереси і потреби більшості членів суспільства, правовий ідеал втрачає практичне значення, виключається з арсеналів суспільного життя.

Право як суспільне явище по своїй споконвічній сутності являє собою ту справжню цінність, яку можна порівняти з уявленнями про правовий ідеал. Тому право і правовий ідеал не можуть не співвідноситися з природним правом. Найбільш значуща сторона природного права, як відомо, полягає в тому, що його потенціал адресований в першу чергу природним і невідчужуваним правам й свободам людини. Якщо ця ціннісна вимога знаходить відображення в позитивному праві, фіксується в чинному законодавстві, то практично це означає, що забезпеченню і охороні життєво важливих прав і свобод особистості віддається необхідний пріоритет.

Компоненти природного права, будучи, хоча б мінімально, представленими в діючій системі позитивного права, дозволяють певною мірою оцінювати правову дійсність за допомогою правового ідеалу. Впровадження в правове життя суспільства цінностей права підсилює потребу підходити до явищ правової дійсності з критеріїв правового ідеалу. Будь-який прогрес, що стосується становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави, наближає систему права до параметрів правового ідеалу. Наповнення правового життя громадянського суспільства потенціалом природного права вводить властивості правового ідеалу в практичну сферу.

Правовий ідеал залишається постійно діючою ціннісною категорією, яка адресована усім тим членам суспільства, які реально зацікавлені в наявності ціннісних начал в діючій системі права як ефективного засобу забезпечення законності і правопорядку, реалізації прав і свобод особистості. Прагнення до позитивно-прогресивних реформ і до змін у всіх сферах соціального і правового життя значною мірою пов'язане з якісним вдосконаленням діючої системи права, яка має бути насичена ідеями природного права і потенціалом правових законів. Тим самим, створюється природна основа для оцінки правової дійсності з позицій правового ідеалу.

Уявлення про правовий ідеал надають додаткову впевненість суб'єктам права щодо реалізації їхніх життєво значущих інтересів, природних і невідчужуваних прав і свобод, які забезпечують гідний спосіб життя. Система права, яка здатна розвиватися в певному співвідношенні з правовим ідеалом, стає надійним бар'єром на шляху необґрунтованих і невинуватих заборон, обмежень, санкцій та інших негативних явищ, що протистоять природним бажанням і прагненням більшості членів громадянського суспільства, що формується.

Правовий ідеал є особливим духовно-інтелектуальним станом внутрішнього світу людини, яка цілеспрямовано цікавиться проблемами права, чинних законів, проблемами реалізації прав і свобод особистості. Правовий ідеал є об'єктом уваги засобів масової інформації, громадської думки, наукового середовища, тобто він фіксується в суспільній та індивідуальній свідомості, є компонентом позитивної правосвідомості й, в кінцевому рахунку, стає критерієм оцінки всіх значущих сторін правового життя суспільства і правового статусу особи в даному суспільстві. Правовий ідеал, як й цінності природного права, зосереджений навколо особистості, її прав і свобод, виходить з її гідного становища в ієрархії суспільних відносин.

У світлі сказаного можна зробити деякі висновки і узагальнення. По-перше, в умовах становлення і функціонування громадянського суспільства і правової держави, коли особистість, її права і свободи проголошуються найвищою цінністю, система права і правова дійсність, яка складається, певною мірою має бути зорієнтовані на правовий ідеал. По-друге, будучи категорією ціннісного порядку і займаючи нейтральну позицію, правовий ідеал лише опосередковано впливає на розвиток системи права і правового життя суспільства. Уявляється, що правового ідеалу можна лише прагнути, рухатися крок за кроком, поступально, форсувати реалізацію його потенціалу вольовими акціями не представляється можливим. По-третє, співвідношення природного права і правового ідеалу, яке об'єктивно складається на сучасному етапі, привносить в систему права важливий ціннісний компонент - правові закони. Тим самим, абстрактний зміст

правового ідеалу в певній мірі привноситься в систему чинного законодавства і надає плідний вплив на життєдіяльність членів громадянського суспільства. Таким чином, правовий ідеал є вельми віддаленим, але досить помітним орієнтиром при здійсненні законодавчої діяльності, вдосконаленні системи права, надійному забезпеченні прав і свобод членів громадянського суспільства.

Литература

1. Ильин И.А. Большевизм и кризис современного правосознания // Собрание сочинений в 10 т. Т. 7. –М., 1998.
2. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Сочинения на немецком и русском языках. Т. 1. –М.: Зерцало-М, 1994.
3. Монтескье Ш.-Л. О духе законов. –М., 1956.
4. Нерсесянц В.С. Философия права. –М.: ИНФРА-М, 1997.
5. Новый энциклопедический словарь. –М.: Большой энциклопедический словарь, 2005.
6. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс). –Харьков: «Эспада», 2005.

Literature

1. Ilin I.A. Bolshevism and the crisis of contemporary legal conscience // collected works in 10 T. T. 7. - M., 1998.
2. Edging I. Idea of universal history in the world- civil plan // of composition in German and the Russian language. T. 1. - M.: Zertsalo- M, 1994.
3. To monteske Sh. - L. On the spirit of laws. - M., 1956.
4. Nersesyants V.S. Philosophy of right. - M.: INFRA- M, 1997.
5. New encyclopaedic dictionary. - M.: Large encyclopaedic dictionary, 2005.
6. Skakun O.F. Theory of state and right (encyclopaedic course). - Kharkov: “Espada”, 2005.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ», ПРО ЯКУ ЙДЕТЬСЯ У ПРЕАМБУЛІ ТА СТАТТІ 3 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Григоренко Євген Іванович,

доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету, кандидат юридичних наук, доцент

В умовах сьогодення існують діаметрально протилежні підходи до концепцій юридичної відповідальності. Більшість учених схиляється до того, що концепція позитивної юридичної відповідальності є пережитком минулого, його своєрідним рудиментом. Проте

існують учені (як радянські, так і сучасні), які обґрунтовують існування позитивної юридичної відповідальності. Радянські вчені, зокрема, при обґрунтуванні спиралися на нормативно-правові акти, програмні або партійні документи того часу, де доволі часто використовувалося слово “відповідальність” не у ретроспективному ракурсі. Так, наприклад, в абзаці 2 пункту 5 Постанови Пленуму Центрального комітету ВКП(б) “Про контроль над проведенням у життя Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року “Про перехід на восьмигодинний робочий день, семиденний робочий тиждень та про заборону самовільного залишення місця роботи робітниками та службовцями з підприємств та установ” від 31 липня 1940 року, де зазначалося, що слід вважати народних комісарів особисто відповідальними за реалізацію Указу на підвідомчих їм територіях та в установах, а відповідно до абзацу 2 пункту 6 цієї ж Постанови, Пленум ЦК ВКП(б) засуджує існуючу поведінку директорів та вважає, що за встановлення твердої дисципліни на підприємстві відповідає перш за все директор, оскільки він є господарем справи, повновладним керівником підприємства, таким, що повною мірою відповідає за стан справ на підприємстві та за порядок на виробництві [1]. Навіть у більш пізніх партійних документах підхід до використання слова “відповідальність” не змінився. Так, Постановою Політбюро ЦК КПРС “Про підвищення відповідальності керівників-комуністів за забезпечення населення продовольством” від 14 грудня 1989 року використовується термінологія “відповідальність”, “несення повної відповідальності” саме у позитивному (перспективному) значенні [2].

Разом із тим, навіть у радянський період існувала позиція, відповідно до якої задачею зокрема цивілістики (так само як й інших юридичних наук) є якраз те, що на підставі дослідження сутності, природи регульованих правом відносин сприяти удосконаленню правового регулювання, у тому числі й через удосконалення законодавства. Саме тому, жодним чином не можна остаточним аргументом у науковому спорі вважати посилення на законодавство. Адже такий аргумент є самодостатнім лише у правозастосовному процесі [3, с. 110].

Проте О. Е. Лейст пише, що якщо звернутися до тексту Конституції СРСР, то з десяти вказівок про відповідальність, що згадуються у ній, тільки дві мають прямий стосунок до відповідальності за правопорушення. У всіх інших випадках цей термін використовується для позначення зовсім іншої правової реальності, яка дуже віддалено пов'язана або взагалі не пов'язана з ретроспективною відповідальністю [4, с. 216]. Тобто він мав на увазі перспективну (позитивну) відповідальність. З цього приводу слід зазначити, що в Конституції України (стаття 3) вказується на те, що держава несе відповідальність перед людиною. Вважаємо, що таку норму було введено у першу чергу для інформування громадян та інших суб'єктів про те, що на сьогоднішній день повинні бути створені та функціонувати механізми (національні та міжнародні) ретроспективної юридичної відповідальності не лише щодо фізичних та юридичних осіб, але й щодо держави.

Крім того, це норма передбачає правові можливості для відповідних суб'єктів звертатися до визначених механізмів з метою притягнення держави до юридичної відповідальності та поновлення свої прав, а держава відповідно до цієї норми зобов'язана такі механізми створити (національні) та визнати і виконувати їхні рішення (міжнародні). І. В. Петеліна пише, що раніше у судах переважно розглядалися спори громадян між собою, а справ з вимогами громадян до держави майже не існувало. Проте в умовах сьогодення держава може виступати не тільки як уповноважений суб'єкт щодо застосування державного

примусу до правопорушників, але і як суб'єкт, що несе відповідальність перед громадянами [5, с. 164]. Тобто з точки зору юридичної відповідальності цей припис говорить саме про ретроспективну юридичну відповідальність. Такої ж позиції дотримуються і С. М. Попова та І. О. Остапенко. Зокрема, вони пишуть, що Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який знаходить свій прояв у першу чергу у чіткому конституційному закріпленні обов'язків держави. Відповідальність держави не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки саме юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання ними своїх обов'язків [6, с. 44].

Адже, якщо цей припис розглядати з точки зору перспективної (позитивної) юридичної відповідальності у розумінні прибічників такої концепції, то він буде мати тільки декларативний характер, без конкретного змісту та спрямованості. У такому б випадку він краще би виглядав, будучи розмішеним у преамбулі Конституції, разом з відповідальністю Верховної Ради перед Богом, минулими, нинішніми та прийдешніми поколіннями. До речі, О. Костенко у своїй науковій праці "Відповідальність перед Богом як евристичний парадокс нормативної реальності: спроба запитування" з цього приводу задає цілу низку питань: - хто є для нас Той, Ім'я якого ми з лаконічною урочистістю закували в значеннєві окови преамбули? - чи мали право на це? - або чи розглядали це як обов'язок перед Ним? - чи мали право не запитувати дозволу? - чи знаходимо логічний зв'язок між континуумом наших «слів» і Його Слова про Себе Самого? - чи ні гніваємо Його вже цим? - у чому полягає природа нашої приреченості постійно конституювати свій страх перед ним? - заради самих себе або заради Нього? - могли б відповідально вірити в його незриму присутність у тексті, якби зовсім не згадували Його Ім'я у цій нормативній суєті? - хто є Бог Конституції України та ким Він є для нас як її суб'єктів? - що ми знаємо про Нього завдяки Конституції? [7, с. 114].

Що стосується способу викладу, то його було обрано виходячи саме зі специфіки держави як суб'єкта права, особливостей взаємовідносин із суспільством. Інший приклад, використаний у Преамбулі Конституції, де вказано на усвідомлення відповідальності Верховної Ради України перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями, то в цьому випадку наша позиція полягає у тому, що йдеться про позитивну соціальну відповідальність (моральну, релігійну), але не юридичну відповідальність. З цього приводу О. Костенко пише, що метафізика цієї відповідальності невидимо зв'язує релігійні джерела й одкровення з розумінням гріховності нашої реальності, одухотвореним розумінням справжньої природи нашої історичної драми при наявності складу «історичного» правопорушення й провини [7, с. 115].

Література:

1. Известия ЦК КПСС. - Информационный ежемесячный журнал. - 2 (301) февраль 1990. - С. 186-190.
2. Известия ЦК КПСС. - Информационный ежемесячный журнал. - 1 (300) январь 1990. - С.11-13.
3. Денисов Ю. А. Общая теория правонарушения и ответственности (социологический и юридический аспекты) / Ю. А. Денисов. - Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1983.

- 145 с.

4. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О. Э. Лейст. - М. : Изд-во МГУ, 1981. - 240 с.
5. Петелина И. В. Теоретические проблемы российской правовой системы / И. В. Петелина. - Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01. - Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений. Саратов. 1996. - 239 с.
6. Попова С. М. Особливості юридичної відповідальності військових службових осіб гарнізону / С. М. Попова, І. О. Остапенко // Право.ua. - 2015. - № 3. - С. 43-50.
7. Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2010. – Чис.V. – 367 с.

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІЕТАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (SOCIETAL SECURITY) КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Григоренко Яна Олександрівна,

доцент кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна,
кандидат юридичних наук

Ключові слова: безпека, права людини, суспільство.

Поняття «безпека» як і будь-яке комплексне, багатоаспектне та багатогранне явище має свою історію формування, становлення та розвитку у межах функціонування суб'єктів правових відносин, ключовою проблемою яких у ХХІ столітті є правильний вибір напрямів та засобів забезпечення безпеки та стабільності у світі. Не випадково Я.Тимків у дослідженні, що присвячено теорії та практиці сучасної європейської політики безпеки [1], відзначив, що універсальне визначення безпеки надають Словник суспільних наук UNESCO, згідно якого «безпека ідентична безпечності й означає відсутність фізичної загрози або охорону перед нею» [2], а також «The Oxford Dictionary» за яким безпека охоплює «стан або відчуття безпечності, а також засоби, що її забезпечують» [3]. Це є характеристикою безпеки у самому широкому її прояві. Тобто можна вважати, що зазначені постулати (безпечність, відсутність фізичної загрози, здатність подолання потенційної або реальної загрози) обумовлені розвитком суспільного та державного буття та закладені як базис до визначення категорії безпеки взагалі та національної і міжнародної безпеки зокрема. Однак слід ураховувати, що національну безпеку та міжнародну безпеку, їх складові та суміжні поняття вивчають з точки зору філософських, історичних, теоретичних, соціальних, соціологічних, правових, економічних та інших наук, а також у сфері геополітики, міжнародних відносин, зовнішньої політики, політики безпеки, крім цього на питання, що пов'язані з безпекою звертають увагу аналітики, експерти, дипломати, що свідчить про відсутність єдиного узгодженого підходу до її трактування та дещо ускладнює розуміння цієї багатогранної категорії. Також це пояснює розширене тлумачення безпеки, яке останнім часом

спостерігається у наукових колах. Тому, питання безпеки крізь призму забезпечення прав людини доцільно розглядати у межах сучасних наукових поглядах вчених-фахівців різних галузей знань, які займаються дослідженням безпеки.

Сьогодні є очевидним існування воєнної, енергетичної, політичної, екологічної, економічної безпеки. Однак наряду з цим окремо слід приділяти увагу концепції соціетальної безпеки [4, с.102] або суспільної безпеки (societal security), яка останнім часом набуває свого невпинного поширення у наукових колах та розуміється як така, що не має територіальних меж (як наприклад національна безпека) та обумовлює стійкість у межах прийнятих умов для еволюції, традиційних моделей мови, культури, релігійної та національної ідентичності та звичаїв [5, с. 19]. На підтвердження цього достатньо навести правові приписи нормативно правових актів, які відображають, що суспільна безпека і порядок – це захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз, а державна політика у сфері безпеки спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій.

Література:

- 1.** Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посібник / Я. Тимків. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 11.
- 2.** Gould J.W., Kolb W.L. (red.). A Dictionary of the Social Science. – London: Tavistock Publications, 1964. – P. 629.
- 3.** The Oxford Reference Dictionary / ed. J.M. Hawkins. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 749.
- 4.** Шаленна Н. Концепція соціетальної безпеки у праці Баррі Бузана / Н.Шаленна // Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози: матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 22-23 березня 2018 року / Упорядники М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. – Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – С.102-105.
- 5.** Buzan B. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era / Barry Buzan. – London: Harvester Wheatsheaf, 1991. – 393 p.

СУТНІСТЬ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ:

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Грицай Ірина Олегівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ключові слова: гендерний паритет, рівність прав чоловіків та жінок, дискримінація за статевою ознакою, поняття гендерної рівності, європейський досвід.

Рівність прав між чоловіками та жінками є запорукою успішної демократичної країни та невід'ємною частиною прогресу людства. На жаль, гендерний дисбаланс простежується у всіх галузях України.

На міжнародному рівні приділяється достатньо уваги проблемам гендерної рівності. У зарубіжних країнах напрацьований певний механізм викоренення гендерного дисбалансу. Саме тому досвід зарубіжних країн потрібно вивчати та застосовувати і в Україні, впроваджуючи нові стандарти законодавства, що покликане урегулювати цей напрям.

Питання забезпечення гендерної рівності досліджували у своїх працях такі науковці, як: Н. Болотіна, Л. Воронько, Н. Грицяк, О. Дашковська, Ю. Івченко, Л. Кобелянська, Л. Кормич, І. Кресіна, І. Ларинбаєва, К. Левченко, Т. Марценюк, Т. Мельник, О. Руднева, С. Рябошапка, Т. Слінько, О. Уварова, Г. Христова, Н. Шведова та інші. Проте наявність у суспільстві кількісного «перекосу» за ознакою статі в політичній сфері, серед керівних посад тощо, вказує на наявність труднощів під час реалізації своїх прав різними гендерними групами, що можна пояснити наявністю недосконалостей законодавства.

Метою є висвітлення теоретико-правових проблем пов'язаних із забезпеченням гендерної рівності у суспільстві, формуванні цілісного розуміння змісту поняття «гендерна рівність» та формулювання власної дефініції.

Рада Європи визначила гендерну рівність як рівний стан, незалежність, відповідальність і участь представників обох статей у всіх сферах суспільного та приватного життя [1].

Європейський інститут гендерної рівності визнає гендерну рівність як таку, що стосується рівних прав, обов'язків чоловіків та жінок, хлопчиків та дівчаток. Рівність не означає, що чоловіки та жінки стануть однаковими, але їх права та можливості не залежатимуть від того, ким народились чоловіком або жінкою. Гендерна рівність означає, що враховуються інтереси, потреби та пріоритети як жінок, так і чоловіків, визнаючи різноманіття різних груп чоловіків та жінок. Гендерна рівність не суто жіноча проблема, вона повинна торкатись як чоловіків, так і жінок. Рівність між жінками та чоловіками розглядається як рівність прав людини, передумова і показник сталого розвитку, орієнтованого на людей [2].

Ухваливши 07 березня 2018 року нову Стратегію з гендерної рівності 2018-2023 Комітет міністрів Ради Європи акцентував увагу, що гендерна рівність передбачає рівні права жінок і чоловіків, дівчат та хлопчиків, а також однакову видимість, повноваження, відповідальність та участь у всіх сферах громадського та приватного життя. Це також має на увазі рівний доступ та розподіл ресурсів між жінками та чоловіками [3].

З метою найбільш повного і глибокого розуміння паритетного становища чоловіків та жінок у всіх сферах життєдіяльності людини, необхідно дослідити розуміння вказаної дефініції різними вченими. Так, на думку Н. Шведової, при забезпеченні принципу гендерної рівності чоловіки та жінки мають рівні умови для реалізації у повному обсязі прав людини та потенції, робити свій внесок у національний, політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток, та користуватись його результатами. Таким чином гендерна рівність – це рівна оцінка суспільством схожості і відмінності між жінками і чоловіками, різних соціальних ролей, які вони відіграють [4]. У свою чергу О. Кулачек наполягає на гендерному паритеті у державному управлінні та визначає його як принцип рівноцінного представництва жінок і чоловіків у будь-яких владних структурах та органах місцевого самоврядування [5, с. 81]. І. Ларінбаєва зауважує, що гендерна рівність – це виключно зовнішнє визначення, тобто є втіленням ставлення суспільства щодо питання взаємодії чоловіків та жінок [6, с. 97]. Л. Кобелянська тлумачить гендерну рівність як паритетну демократію – політико-правову форму організації соціально-статевих відносин у суспільстві, за якої жінки і чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представлені й здійснюють діяльність в гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах [7, с. 153]. О. Литвинчук, акцентує увагу, що необхідно надати однакові права особам різної статі, аби створити такі умови суспільного життя, щоб жінки були спроможні себе повноцінно реалізувати в будь-якій суспільній сфері: громадській, професійній, особистій. Рівність прав передбачає рівність можливостей [8, с. 63]. Висвітлення та аналіз теоретичних підходів до змісту поняття «гендерна рівність» дає підстави сформулювати наступне його визначення.

Гендерна рівність – це правове становище, гарантування будь-яким особам, незалежно від статі, можливість однакової реалізації своїх прав, бажань, задумів, втілення ідей, вчинення дій, отримання гендерно-незалежних результатів праці, професійної, громадської, політичної діяльності тощо.

У сучасному українському суспільстві притаманна ідеологія того, що гендерна рівність пропагує відступ від моральних законів, спотворюючи інститут материнства, батьківства. Натомість гендерна рівність є вагомою цінністю для об'єктивного права, а також способом досягнення справжньої гармонії та забезпечення й розвитку прав людини [9, с. 252].

Отже, для розбудови сильної конкурентоспроможної країни та розвинутого громадянського суспільства слід викоринити стереотип мислення, що питання гендерної рівності стосується суто жінок та лобюванням їхніх інтересів у державі. Слід ретельно вивчати та впроваджувати досвід зарубіжних країн у забезпеченні паритетного становища, з неухильним дотриманням норм міжнародних нормативно-правових актів, котрі підписані та ратифіковані Україною, та направлені на усунення гендерного дисбалансу у суспільстві.

Впровадження «гендерного переосмислення» у суспільстві необхідно розпочинати з самого раннього віку (з дитячих садків), включаючи відповідні освітні програми. У самому ранньому віці діти будуть отримувати певну інформацію та знання, що саме є гендерна рівність через: рівні права, рівні можливості, рівний розподіл праці, рівна відповідальність та досягнення певних успіхів незалежно від приналежності до певної статі. Тільки таким чином, змінюючи навчальні програми та запроваджуючи нові предмети, пов'язані з вивченням гендерних питань з самого раннього віку ми зможемо викоринити стереотип мислення, що

питання гендерної рівності стосується суто жінок. Держава повинна завжди пам'ятати, що сьогодні це маленькі діти, а завтра це дорослі чоловіки та жінки, які будуть відстоювати свої права та паритетне становище у суспільстві.

Головною метою трансформації українського суспільства є формування толерантного ставлення як до чоловіків, так і до жінок у всіх сферах життєдіяльності людини, забезпечення жінкам можливості безперешкодно реалізовувати свій потенціал з обов'язковим досягненням соціального партнерства з чоловіками.

Запорукою розбудови успішної конкурентоспроможної країни з гендерно-збалансованим суспільством є реформування законодавчої та освітньо-інформаційної діяльності, яка буде поступово змінювати ставлення суспільства до питання паритетного становища між чоловіками та жінками у всіх сферах життєдіяльності людини та покращувати становище жінок та їх роль у суспільстві.

Зміна гендерного стереотипу у суспільстві є першочерговим завданням нашої держави, оскільки недостатньо змінити законодавство, підписати та ратифікувати міжнародні документи, потрібно бажання людей змінюватись самим та змінювати країну, впроваджуючи нові стандарти, застосовуючи досвід зарубіжних країн та міжнародної спільноти, які в цьому питанні мають великий багаторічний досвід.

Література:

1. Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.unhcr.org/3c160b06a.pdf>

2. Concepts and definitions [Електронний ресурс] / сайт Європейського інституту гендерної рівності. Режим доступу: <http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/concepts-and-definitions>.

3. Council of Europe Gender Equality Strategy 2018-2023 [Електронний ресурс] / сайт Комітету міністрів Ради Європи. Режим доступу: <https://rm.coe.int/ge-strategy-2018-2023/1680791246>.

4. Шведова Н. А. Просто о сложном: гендерное просвещение : пособие / Шведова Н. А. ; Отв.ред. Т.Ю. Забелина. – М. : Антиква, 2002. – 221 с.

5. Кулачек О. Роль жінки у державному управлінні: старі образи, нові обрії : монографія / Ольга Кулачек. – К.: Основи, 2005. – 304 с.

6. Ларинбаева И. Юридическая онтология гендерного равноправия: дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.01. / И. И. Ларинбаева. – Уфа, 2004, – 207 л.

7. Л. Кобелянська 50/50: сучасне гендерне мислення : [словник] / Л. Кобелянська, Т. Мельник. – К. : К.І.С., 2005. – 280 с.

8. Литвинчук О. В. Вплив гендерних стереотипів на формування ідентичності жінки / Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – №16. – С. 61–65.

9. Крочук М. І. Гендерна рівність як фундаментальний принцип права [Текст] / М. І. Крочук // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Нац. ун-т Одеська юрид. акад. – Одеса : Юрид. літ., 2012. – Вип. 65. – С. 248–253.

ПРИНЦИПИ НАЛЕЖНОГО УРЯДУВАННЯ

Гришина Наталія Вікторівна

доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету ХНУ імені В.Н.

Каразіна, к.ю.н., доцент

grishinanavi@ukr.net

Ключові слова: урядування, принципи, рішення, держава, публічна адміністрація, стандарти належної адміністрації.

Україна перебуває на етапі формування нового типу відносин, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадянами. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікована Верховною Радою України, дала поштовх до розроблення нових шляхів підвищення ефективності відносин «держава-громадянин» як основної складової концепції «публічної сервісної» держави з врахуванням розроблених міжнародними та європейськими регіональними організаціями принципів і стандартів належної адміністрації[1].

Принципи належної адміністрації визначають вимоги до діяльності органів публічної адміністрації у взаємостосунках із громадянами, тому можна говорити про «процедурний» характер принципів належної адміністрації. Дотримання цих принципів є однією з істотних вимог належного урядування.

Концепція належного урядування відрізняється як від класичного адміністрування, за яким єдиним джерелом політичних рішень є політичне керівництво, так і від нового публічного менеджменту з його акцентом на торговельній угоді, де кожен учасник намагається максимізувати свій прибуток. Натомість, вона здатна більш ефективно задовольняти суспільні потреби та виробляти соціально значущі рішення [2].

Концепція характеризується використанням політичної, економічної, адміністративної влади для управління державними ресурсами і справами. Вона включає механізми, процеси та структури, за допомогою яких органи влади, громадяни та соціальні групи координують свої інтереси, використовують права та виконують обов'язки, а також виступають посередниками у вирішенні проблемних питань розвитку суспільства [3].

На сьогодні концепція належного урядування не є новою, але є такою, що розвивається. Будучи динамічною концепцією, останнім часом вона набула широкого розповсюдження. Добре урядування означає турботу про добробут суспільства та включає підзвітність, прозорість, участь, відкритість та силу закону.

Належне урядування означає менеджмент сталого розвитку, який асоціюється за такими принципами:

1. **Участь.** Передбачається участь як чоловіків, так і жінок. Вона може бути прямою та непрямую – через утворені інституції або представників. Участь повинна бути інформаційно забезпеченою та організованою. Це означає свободу асоціацій та волевиявлення, а також організоване громадянське суспільство. Це вимагає забезпечення сили закону та повного захисту прав людини, особливо меншин. Також це вимагає незалежності судів та органів охорони громадського порядку.

2. Прозорість. Цей принцип означає, що рішення приймаються та втілюються в спосіб, відповідний до встановлених правил та регулювання, а інформація є вільно доступною для тих, на кого можуть вплинути рішення та їхнє упровадження.

3. Чутливість. Належне урядування вимагає щоб інституції та процеси намагались обслуговувати всі зацікавлені сторони в розумні строки та належить до концепції поєднання відповіді та спроможності.

4. Орієнтація на консенсус. У суспільстві діє багато акторів і точок зору. Належне урядування вимагає врахування різних інтересів для досягнення широкого консенсусу в суспільстві, який є найбільшим інтересом. Це також вимагає широкої перспективи щодо дій, необхідних для запровадження й досягнення сталого людського розвитку.

5. Рівність та інклюзивність. Добробут суспільства залежить від твердження, що всі його члени відчувають себе часткою цілого та не почувають себе відлученими від шляху його розвитку. Це вимагає залучення до здійснення державної політики всіх груп суспільства, але особливо – найуразливіших.

6. Ефективність та дієвість. Належне урядування означає, що всі процеси та інституції дають результат, відповідний до потреб суспільства, за найкращого використання ресурсів. Концепція дієвості також охоплює розумне використання природних ресурсів та захист навколишнього природного середовища.

7. Підзвітність. Це є ключова вимога до належного урядування. Не тільки державні інституції, але і приватний сектор та громадські організації повинні бути підзвітними суспільству. Підзвітність розрізняється залежно від рішень та дій на внутрішню та зовнішню до організації або інституції. Узагалі, організація або інституція підзвітна тим, на кого може вплинути рішення чи дія. Підзвітності не може бути досягнуто без прозорості та влади закону.

8. Змагальність. Означає використання конкуренції для досягнення ціни грошей у постачанні послуг. Звичайно послуги, що надаються публічним сектором, є більш коштовними ніж ті, що надаються приватним сектором. Змагальність означає вибір постачальників через відкритий конкурс. Ці індикатори (принципи) можуть бути об'єднані у декілька груп: легітимація та право голосу (участь і консенсус); стратегічна лінія (стратегічне бачення); результативність (зворотний зв'язок та ефективність); відповідальність (відповідальність та прозорість); справедливість (рівність та сила закону) [4].

Належне урядування характеризується, поміж іншого, передбачуваною, відкритою та свідомою політикою. Це може бути забезпечено прозорою, відповідальною та компетентною адміністрацією, що поважає основні права людини та цінності демократичних інституцій, та ефективною інституційною основою для забезпечення підзвітності та прозорості.

Упроваджуючи концепцію належного управління в державі, необхідно дотримуватись її основних принципів для вирішення проблем суспільства, створювати збалансований взаємозв'язок «людина-суспільство-держава», налагоджувати конструктивний діалог громадян з органами влади, долати пасивність громадян щодо участі в державних справах, створювати ефективну виборчу систему, працювати над питаннями прозорості, підзвітності та відкритості інформації.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Урядовий портал [Електронний ресурс].—Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_%28body%29.pdf
2. Human Development Report 2002: Deeping democracy in a fragmented world // United Nations Development Programme (UNDP). – N.-Y. : Oxford University Press. – 2002. – Available at : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf. Kukhareva G. P. Good Governance as the way towards development of eff
3. Козлов К. І. Політична модернізація: імплементація принципів Good Governance / К. І. Козлов // Теорія та практика державного управління. – 2010. – № 4. – С. 135—140. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trpdu_2010_4_22.pdf.
4. Красильников Д. Г. Современные западные управленческие модели: синтез New Public Management и Good Governance / Д. Г. Красильников, О. В. Сивинцева, Е. А. Троицкая // Ars Administrandi. – 2014. – № 2. – С. 45–62. – Режим доступу: http://ars-administrandi.com/article/Krasilnikov_Sivinceva_Troickaya_2014_2.pdf.

**ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЙ
«ЗАКОНОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ», «ЗАКОНОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС»,
«ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ», «ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС»**

Гуменяк Віра Олександрівна

ст. викладач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

e-mail: v.gumenyak@karazin.ua

Ключові слова: правотворчість, законотворчість, законотворчий процес, законодавчий процес, законотворча діяльність, законодавча діяльність

Запорукою ефективності функціонування правової системи є сучасна система законодавства, яка відповідає найкращим міжнародним та європейським стандартам. У зв'язку з цим традиційно актуальним є вдосконалення законодавчого процесу, що є основою для формування ефективної системи національного законодавства.

Розглядаючи питання якості законів та інших нормативно-правових актів, пошуку шляхів для вдосконалення правових механізмів підвищення ефективності законодавчої діяльності, визначення пріоритетів розвитку законодавчого процесу, науковці та практики наголошують на відсутності в українському законодавстві та науковій літературі однозначного розуміння й тлумачення понять «правотворчість», «законотворчість», «законотворча діяльність», «законотворчий процес», «законодавча діяльність», «законодавчий процес». З цього приводу С. Мельничук зазначає: «Склалася ситуація, за якої

погляди одних вчених зводяться до позиції, що ці поняття різняться обсягом, змістом, структурою й жорсткістю правової регламентації, інші не розмежують їх» [9, с. 22].

Укладачі Глумачного термінологічного словника з конституційного права визначають *правотворчість* як «складний процес створення й розвитку чинного права як єдиної та внутрішньозлагодженої системи загальнообов'язкових норм, що регулюють суспільні відносини; офіційна діяльність компетентних державних органів із розробки проектів, прийняття, введення в дію, зміни, доповнення або скасування нормативно-правових актів» [18, с. 274]. Л. Легін констатує, що «у межах правотворчості необхідно виділяти нормотворчість, яка спрямована на формування позитивного права держави і становить основу законотворчості держави» [8, с. 7]. Більш прийнятною, на наш погляд, є думка, висловлена авторами навчального посібника «Теорія держави і права»: «нормотворчість як така є поняттям більш загальним щодо правотворчості (у значенні творення норм права, юридичних норм), виступає як родове поняття щодо творення соціальних норм, тільки одним із різновидів якого є права нормотворчість, поряд з нормотворчістю релігійною, мовною тощо» [4, с. 7]. Отже, правотворчість є частиною нормотворчості.

Найбільш змістовно характеристику правотворчості подає Р. Мухаєв, який наголошує, що правотворчість – «це свідомо, організаційно оформлена в межах встановлених процедур діяльність уповноважених державних органів з створення правових норм або визнання правовими чинних у суспільстві правил поведінки шляхом прийняття нормативно-правових актів» [10, с. 27].

З приводу співвідношення понять «законотворчість» та «правотворчість» дослідники більш-менш одностайні, вважаючи законотворчість складовою частиною правотворчості. Очевидно, що підсумком правотворчості (правотворчого процесу) є норма права, а законотворчості – лише законодавчий акт. «Правотворчість характеризує діяльність усіх суб'єктів у галузі створення правових актів, які на це уповноважені, тобто органів законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування тощо. Законотворчість же являє собою діяльність, основним суб'єктом якої є законодавчий орган (як правило – парламент)» [13, с. 27].

Використовуючи поняття «законотворча діяльність» та «законотворчий процес», «законодавча діяльність», «законодавчий процес», правники не мають одностайності у визначенні їх обсягу й змісту. В науковій юридичній літературі терміни «законотворчий процес», «законодавчий процес» вживаються у широкому та вузькому розумінні. Так, на думку В. Пацкан, «законотворчий процес як юридичне явище можна розглядати в двох аспектах: як процедуру підготовки й прийняття законів (власне законотворчий процес) та як діяльність державних органів, спрямовану на творення законів (законотворчість). У першому варіанті законотворчий процес визначимо як комплекс дій щодо творення закону (підготовка, прийняття, офіційне оприлюднення); у другому – предмет такої діяльності (прийняття, зміна, скасування законів)» [12, с. 107]. Відповідно, *законотворчий процес* у вузькому розумінні – це процес виявлення суспільних відносин, які потребують урегулювання на законодавчому рівні, підготовки й подання законопроекту, спрямованого на врегулювання зазначених правовідносин, а також його прийняття та офіційного оприлюднення. У широкому розумінні законотворчий процес – це діяльність органів держави, громадських організацій, посадових осіб, усього народу й інших суб'єктів, спрямована на виявлення суспільних відносин, що потребують урегулювання на

законодавчому рівні, та встановлення, зміну й скасування законів із метою такого врегулювання [12, с. 107] – таке визначення наближає поняття «законотворчий процес» до поняття «законотворча діяльність» та «законотворчість».

Категорія «законодавчий процес» так само має два значення: 1) процедура проходження законопроекту в найвищому представницькому органі влади, послідовність рішень, що ухвалюються цим органом державної влади; 2) законодавча діяльність, що виявляється в ухваленні нових, скасуванні або зміні чинних законів відповідно до інтересів суб'єктів державного управління [16]. У широкому розумінні законодавчий процес включає підготовку, прийняття законів та введення їх в дію і є близьким до терміна «законотворчість». Вузьке розуміння законодавчого процесу як послідовної зміни станів або явищ по обсягу є дуже близьким до розуміння законодавчої процедури. «Процедура (лат. Procedure – продвигатися) – офіційно встановлений порядок дій при обговоренні, веденні якої-небудь справи» [15, с. 343]. Тобто законодавчу процедуру слід розуміти, як порядок дій, необхідних у законодавчому процесі – «чітко регламентовану Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами процедуру, що починається з моменту офіційної реєстрації законопроекту, охоплює його проходження й прийняття парламентом, а завершується підписанням та офіційним оприлюдненням закону» [12, с. 106].

Заслуговує на увагу позиція О. Скакун, яка визначає законодавчий процес як процедуру ухвалення закону, яка складається з певних стадій – самостійних, логічно завершених етапів і організаційно-технічних дій. Автор вважає, що законодавчий процес можна розуміти у двох значеннях: власне діяльність, спрямована на створення закону, та порядок такої діяльності [14].

Наведемо декілька визначень законодавчого процесу, які зустрічаються у науковій юридичній літературі. Законодавчий процес – це «встановлена процедура оформлення, втілення в закон відповідних соціальних, політичних, економічних та інших інтересів» [5]; «система пов'язаних між собою стадій аналізу та виявлення законодавчих проблем, підготовки та обговорення законопроектів, їх розгляду та прийняття закону вищим органом державної влади або шляхом всенародного голосування» [17]; «основний вид правотворчості, спрямований на розробку та прийняття законів» [19].

На доктринальному рівні «законодавчий процес» часто застосовують як синонім поняття «законотворчий процес» (так само – «законотворча діяльність» – «законодавча діяльність»). У зв'язку з цим необхідно визначити співвідношення цих понять. Спільним між законодавчим та законотворчим процесом є предмет такої діяльності – закон, відмінності полягають у кількості стадій, суб'єктному складі та ступені юридичної регламентації.

Зазначимо, що у сучасній правовій науці нормативно регламентованими є лише стадії законодавчого процесу, а етапи законотворчого процесу (прогнозування, планування, тлумачення, оцінка ефективності застосування законодавства, моніторинг правозастосувальної практики) як стадії не визначаються. Проте саме поняття «законотворчість» вже передбачає процес пізнання та оцінки правових потреб суспільства і держави та цілеспрямовану діяльність по створенню, зміні або скасуванню законів, а не лише процес, врегульований Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Не можна не погодитись із поглядами деяких науковців, які зазначають, що «основною відмінністю законотворчого процесу від законодавчого процесу є те, що

законотворчість, окрім нормативно-регламентованої сукупності дій щодо творення закону, включає в себе ще й дії, які не закріплено правовими нормами, тобто містять ще й нерегламентований блок створення закону [1]. В цьому аспекті можна вважати, що поняття «законотворчий процес» більш широке, ніж поняття «законодавчий процес». Законодавчий процес є складовою законотворчого процесу, який передбачає: законопроектний процес, законодавчий процес та процес тлумачення і визначення ефективності прийнятого закону [8, с. 14].

Подібна ситуація і у визначенні понять «законодавча діяльність», «законотворча діяльність» – найбільш традиційною позицією у юридичній науці є та, що законодавча діяльність є складовою законотворчої. Такі дослідники, як Л. Легін, О. Скакун, Б. Страшун, Ю. Тихомиров, О. Ющик тлумачать законотворчу діяльність, включаючи до неї комплекс дій суб'єктів законотворення, які передують офіційній реєстрації законопроекту в парламенті. Ю. Тихомиров пише, що «метою даного процесу є прийняття закону, починаючи від законодавчої концепції до її втілення в конкретному законі чи серії законів. Цей процес вельми складний, і в сучасних умовах навряд чи можна всю його регламентацію пов'язувати тільки з формами діяльності вищих органів влади» [17, с. 182]. Автори підручника з Конституційного права зазначають: «Законотворча діяльність – це сукупність етапів із виявлення потреби в прийнятті закону, підготовки законопроекту до його офіційного внесення до парламенту, лобіювання проекту закону, безпосереднього розгляду й ухвалення законодавчого акта відповідно до чітко прописаних у Конституції України та регламенті правил» [7, с. 250].

Протилежною є думка С. Сороки, яка вважає, «що законотворча діяльність – це основна складова законодавчої діяльності, частина загальної системи законодавчого процесу, відповідних етапів і процедур з підготовки (розроблення) законопроекту [16].

Деякі науковці (Н. Задирака, Д. Ковачов, Ю. Перерва) розглядають законотворчу діяльність (сукупність організаційних дій уповноважених державних органів з розгляду та прийняття законопроектів) як синонім законодавчої діяльності (процес розробки, прийняття, оприлюднення та набрання чинності законів). У юридичних лексикографічних джерелах законодавчу діяльність іноді теж ототожнюють із законотворчою діяльністю: «Законодавча діяльність (англ. legislative activity) – в конституційному праві підготовка законопроектів та прийняття законів відповідно до правил законодавчого процесу, що здійснюється вищим представницьким органом державної влади [3]. Отже, під законодавчою діяльністю розуміємо «форму реалізації функцій держави, яка полягає у прийнятті, зміні, призупиненні дії і скасуванні законів та підзаконних нормативно-правових актів законодавчим органом державної влади [11, с. 346],

Підсумовуючи, зазначимо: законотворча діяльність порівняно із законодавчою значно розширена процесами прогнозування та визначення необхідності законодавчого регулювання тих чи інших суспільних відносин, діяльністю органів державної влади з підготовки та розробки проектів законів, проведенням експертиз та обговорень законопроектів громадськістю з метою підвищення якості та стабільності законодавства, моніторингом за реалізацією законодавчих актів, тому вважаємо поняття «законодавча діяльність», складовою «законотворчої діяльності».

З'ясувавши зміст зазначених категорій, зауважимо, що існує відмінність у поглядах науковців на те, які поняття є більшими за обсягом: «законодавча діяльність» чи «законодавчий процес» («законотворча діяльність» чи «законотворчий процес»).

Законодавчий процес (англ. legislative process) у конституційному праві – регламентований законодавством особливий порядок здійснення сукупності дій, що складають законодавчу діяльність парламенту. В. Журавський розглядає законодавчий процес як законодавчу діяльність, тобто врегульовану Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України та іншими законами діяльність парламенту з підготовки, розгляду й прийняття законів та їх оприлюднення [20, с. 90]. С. Мельничук вважає, що «зміст обидвох понять близький і не містить особливих суттєвих відмінностей. Така діяльність охоплює діяльність як її суб'єктів, наділених відповідними повноваженнями у цій сфері, так і учасників, за допомогою яких вона здійснюється [9, с. 22]. З огляду на різний обсяг і зміст понять, які використовують науковці, видається необхідним звернутися до лексикографічних джерел з метою з'ясування обсягу й співвідношення понять «процес» та «діяльність». У Словнику української мови у 10-ти томах зазначається: «Процес (лат. processus – продвижение) – це послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним шляхом, хід розвитку чого-небудь, сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку [15, с. 343], тоді як «діяльність – специфічна людська форма активного відношення людини до світу, змістом якої є його зміна та перетворення [2, с. 180]. Законодавчий процес – «процес законодавчої діяльності, спрямованої на вироблення повноважними особами, суб'єктами та органами законів держави у формі законодавчих актів, що становлять основу законодавства держави» [21, с. 153].

Спираючись на наведене вище, є підстави стверджувати, що категорія «законодавча діяльність» є більш широкою за змістом порівняно з категорією «законодавчий процес». Зазначена дефініція повною мірою відображає напрям офіційної політики, що спрямована на створення системи нормативно-правових актів, положення яких призначені для регулювання найважливіших сфер суспільних відносин.

Література

1. Богачова О. Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. Богачова ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 32 с.
2. Большая советская энциклопедия [В 30-ти т.]. – М.: Изд-во „Советская Энциклопедия”. – 3-е изд. – М., 1972. – Т 8. – 591 с.
3. Большой юридический словарь / Додонов В. Н., Ермаков В. Д., Крылова М. А. и др. – М.: 2001. – 790 с.
4. Бостан С. К. та ін. Теорія держави і права (Актуальні проблеми). Навчальний посібник. – Київ., 2013.
5. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М.:, 1998. – 624 с.

6. Задирака Н. Теоретико-правові питання законотворчості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н. Задирака ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2005. – 16 с.
7. Курс конституционного права Украины : [учебник] : в 2 т. / под ред. М. Баймуратова, А. Батанова и др. – Х. : Одиссей, 2008– . – Т. 1 : Общая часть. Основы теории конституционного права. – 2008. – С. 250
8. Легін Л. Законодавчий процес в Україні та його вдосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. Легін ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 24 с.
9. Мельничук С. М. Законодавча діяльність як правова форма здійснення функцій держави // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 6. – С. 22
10. Мухаев Р.Т. Теория государства и права: Учебник / Р. Т. Мухаев. – М.: ПРИОР, 2001. – 464с.
11. Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л.Р. Наливайко. – Х. : Право, 2009. – 598 с.
12. Пацкан В. В. Співвідношення законотворчої та законодавчої діяльності // VisegradJournalonHumanRights. – 2014. – № 1. – С. 103-110
13. Перерва Ю. М. Законотворчість як вид правотворчої діяльності // Право і безпека. – 2005. – №4 – С. 27 – 30
14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Х., 2001. – 656 с.
15. Словник української мови [В 10-ти т.] / Ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – Т.8. – К., 1977. – 972 с.
16. Сорока С. В. Теоретико-методологічні засади вивчення законодавчого процесу в державному управлінні / Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2015. – №2.
17. Тихомиров Ю. А. Теория закона / Ю. А. Тихомиров. – М.: Наука, 1982. – 257 с.
18. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / укладачі: Л.Р. Наливайко, М. В. Беляєва. – К.: «Хай-Тек Пресс», 2013. – 342с.
19. Черданцев А. Ф. Теория государства и права / А. Ф. Черданцев. – М., 2001. – 430 с.
20. Шаповал В. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні : [навч. посібник] / В. Шаповал, В. Борденюк, Г. Журавльова. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – С. 90
21. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу : [монографія] / О.І. Ющик. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 519 с.

ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Зубенко Ганна Вікторівна

доцент кафедри конституційного та муніципального права
юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.
Каразіна, к.ю.н., доцент

Ключові слова: захист прав людини, Європейський суд з прав людини, виконання рішень Європейського суду, загальні заходи.

Виконання рішень Європейського суду з прав людини є правовим інститутом дещо відмінним від тих, які передбачені для виконання рішень національних судів. Правовою основою його реалізації є норми ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [1]. Відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України регулюються Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Наявність цього спеціального закону на думку українських науковців ставить Україну чи не на «умовне» перше місце серед європейських країн у питанні законодавчого забезпечення виконання рішень Суду та переконливо підтверджує прагнення України до європейської інтеграції у питаннях судочинства та захисту прав людини [2].

Відповідно до вищезазначеного закону в Україні створена система, за якої кожне рішення Європейського суду з прав людини має бути обов'язково виконано державою, незалежно від будь-яких об'єктивних чи суб'єктивних факторів.

Виконання рішення Суду передбачає перш за все такі заходи, як виплата Стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру. Однак це є не єдиним обов'язком держави, який впливає з зобов'язання виконувати рішення Європейського суду з прав людини.

Важливою складовою виконання рішень Європейського суду з прав людини є застосування заходів загального характеру, під якими слід розуміти заходи, що вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, що лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, яка вже була предметом розгляду в Суді.

Метою застосування вищезазначених заходів є усунення зазначеної в рішенні Суду системної проблеми та її першопричини. Слід констатувати, що на практиці іноді дуже складно визначити заходи загального характеру та реалізувати їх. У деяких випадках причина порушення є більш-менш очевидною та потребує усунення шляхом внесення змін у відповідний закон; в інших причиною може бути відсутність законодавчої бази, наявність проблеми щодо тлумачення чи застосування норм внутрішнього права тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема:

- а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
- б) внесення змін до адміністративної практики;
- в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;
- г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;
- д) інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень [3].

Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» закріплено певні повноваження щодо вжиття заходів загального характеру за Органом, відповідальним за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень та Кабінетом Міністрів України. Це підготовка та надсилання до Кабінету Міністрів України подання щодо вжиття заходів загального характеру, зокрема: аналіз обставин, що призвели до порушення Конвенції; пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства; пропозиції щодо внесення змін до адміністративної практики; пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів тощо.

Одночасно з поданням Орган представництва готує аналітичний огляд для Верховного Суду України, який включає аналіз обставин, що спричинили порушення Конвенції та пропозиції щодо приведення судової практики у відповідність з вимогами Конвенції. Також Орган представництва готує та надсилає до Апарату Верховної Ради України пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів.

Зазвичай заходи загального характеру вживаються Україною як результат виконання “пілотних рішень” Європейського суду з прав людини та характеризуються комплексним підходом щодо їх застосування. Зокрема, згідно з Щорічним звітом про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 році на виконання рішень Європейського суду з прав людини було вжито наступні заходи загального характеру:

- підготовлено проекти таких нормативно-правових актів, як проект Закону України «Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським, чи таким що принижує гідність, поведженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів»; проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо способу виконання судових рішень» та ін.;
- забезпечено опублікування повних текстів рішень Європейського суду в офіційному друкованому щотижневому виданні «Офіційний вісник України»;
- в рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» було проведено круглі столи, присвячені питанням судового захисту прав та свобод

особи в умовах конфлікту в Україні та заяв щодо України до Європейського суду з прав людини а також національним механізмам виконання рішень Європейського суду з прав людини;

- проведено низку семінарів-тренінгів для працівників апарату Верховної Ради України щодо практики Європейського суду тощо [4].

Ці та інші загальні заходи, є важливішою складовою особливого механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини, метою застосування яких перш за все є усунення причин порушення Україною норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та як наслідок зменшення кількості заяв до Суду. Адже виконання рішень Європейського суду з прав людини є передусім елементом міжнародних політико-правових відносин між Україною та іншими європейськими країнами, Європейським Союзом, який підкреслює прагнення України відповідати політичним та правовим вимогам європейських країн в сфері захисту прав людини.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

2. Супрун Д. Основні аспекти входження України в юрисдикційний механізм Європейської конвенції з прав людини. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської*. К.: ВПОЛ, 2004.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

4. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 році. URL: old.minjust.gov.ua/file/58835.docx

ВТРАТА ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ЯК ОЗНАКА ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Катеринчук Катерина Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Навчально-наукового юридичного інституту

Національного авіаційного університету

Ключові слова: здоров'я, розлад, працездатність, ушкодження, злочин.

Конституція України проголошує найвищою соціальною цінністю крім життя ще й здоров'я особи (ст. 3) та покладає на державу обов'язок забезпечувати їх охорону (ст. 49) всіма правовими засобами (цивільне право, трудове право, адміністративне право та ін.). Конституція України є Основним Законом нашої держави, на якому ґрунтуються всі без винятку закони та інші нормативно-правові акти, не є виключенням і КК України.

В ст. 121 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначені ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження. Однією з ознак, що не в достатній мірі конкретизована законодавцем є – інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину. Під розладом здоров'я належить розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес (п. 2.1.6 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесного ушкодження (далі – Правила). Розлад здоров'я, як наслідок будь-якого тілесного ушкодження може бути у осіб, які працюють та і у тих, що не працюють (не працевлаштовані, діти, пенсіонери, інваліди та інші). Тому в осіб, які не працюють, у випадку заподіяння тілесного ушкодження встановлюється розлад здоров'я, а у іншій групі – розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності. В диспозиціях ст.ст. 121, 122, 125 КК України зазначається про втрату працездатності. Проте необхідно пам'ятати, що працездатність буває загальною, професійною та спеціальною. В даних статтях не уточнюється, про який вид працездатності йдеться, що в результаті викликає безліч дискусій. Загальна працездатність – це «здатність людини до самообслуговування або виконувати некваліфіковану роботу в звичайних умовах життя»[1, с.]. «Професійна працездатність – це здатність даного працівника до роботи за своєю професією (фахом)»[2, с. 201]. Спеціальна працездатність або фахова – це вид професійної працездатності, можливість виконувати певну роботу в певній професії. Отже, у випадку спричинення тілесних ушкоджень втрата працездатності можлива лише загальна, бо вона однакова щодо всіх. Втрата професійної та (або) фахової працездатності, визначається в цивільно-правових відносинах та буде в кожній особі різна, оскільки ці особи володіють різною професією (фахом).

Щодо загальної непрацездатності, то вона обов'язково повинна бути стійкою (постійною). Правила визначають її як необоротну втрату функції, котра повністю не відновлюється. Тобто це така непрацездатність, яка залишається на все життя.

Проте, в науковій літературі визначається, що «професійна працездатність береться до уваги лише тоді, коли умисел винного спрямовано на те, щоб позбавити потерпілого саме професійної працездатності» [3, с. 170]. Модельний Кримінальний кодекс також визначає одну з ознак – свідомо для винного повна втрата професійної працездатності (ст. 119. Спричинення тяжкої шкоди здоров'ю) [4]. Чинний КК України та Правила, якими керуються судово-медичні експерти, такої ознаки не передбачають. Однак, є певні неточності в самій термінології, а саме, точніше було б цю ознаку викласти в такій редакції «стійка повна втрата професійної працездатності». Крім того, якщо, наприклад, припустити, що професійна працездатність, як і загальна, є ознакою тяжкого тілесного ушкодження, то у випадку, якщо умисно зламати пальці рук піаністу (скрипалью та ін.) для унеможливлення в подальшому здійснювати професійні функції, ці ушкодження будуть кваліфікуватися за ст. 121 КК України. В такому випадку, чинне законодавство не надає повноважень судово-медичним експертам визначати втрату професійної працездатності, такі функції покладаються на медико-соціальну експертну комісію (МСЕК), які, в свою чергу, не мають права визначати ступінь тяжкості тілесних ушкоджень.

Отже, аналіз спеціальної літератури та чинного законодавства дає можливість зробити висновки, що в КК України потрібно конкретизувати «стійка загальна втрата працездатності» щодо всіх тілесних ушкоджень.

Література:

1. Завальнюк А. Х. Судова медицина: тлумачний термінологічний довідник. Тернопіль: ТДМУ, 2016. 348 с.
2. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти): навч. посіб. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 256 с.
3. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.
4. Модельный Уголовный кодекс (с изменениями на 16 нояб. 2006 г.), принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств (постановление № 7-5 от 17 февр. 1996 г.). URL: <http://docs.cntd.ru/document/901781490>.

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Каткова Тетяна Геннадіївна,

доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»,
кандидат юридичних наук, доцент

Лещенко Владислава Андріївна,

студентка гр. 716-ю гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Ключові слова: публічна інформація; запит на інформацію; доступ до публічної інформації.

Право на отримання публічної інформації є конституційним правом будь-якої особи. Ухвалений у 2011 р. Закон України «Про доступ до публічної інформації» [1] наблизив нашу державу до кращих демократичних практик організації діяльності органів публічної влади. Активізувалася діяльність української влади щодо забезпечення права кожного на доступ до публічної інформації, якою володіють суб'єкти владних повноважень. Ефективним стимулом до виконання вищезгаданого закону стало визначення відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації.

Ухвалення Закону відіграло велику роль на виконання Україною вимог її певних міжнародних зобов'язань, а саме вимог Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. № 1466 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною», Плану заходів з виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затвердженим Указом Президента України від 20 січня 2006 р. № 39, Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності», затвердженою Указом Президента України від 11 вересня 2006 року № 742 та інших. Велику роль відіграла практика Європейського суду з прав людини і вплинула на формулювання норм закону.

Законом визначено види інформації за режимом доступу до неї. Так, згідно ст. 6. до публічної інформації з обмеженим доступом віднесено: 1) конфіденційну інформацію; 2) таємну інформацію; 3) службову інформацію. Також принципово новим у цьому аспекті є визначення поняття «конфіденційна інформація». Воно суттєво відрізняється від визначення, поданого у попередній редакції Закону України «Про інформацію». Згідно нової редакції, конфіденційною інформацією можуть володіти, користуватися та розпоряджатися лише фізичні та юридичні особи приватного права. Суб'єкти владних повноважень можуть лише володіти такою інформацією, а розпоряджатися – виключно у межах своїх повноважень та в порядку і за згодою осіб, від яких вони її отримали.

Особа може отримувати публічну інформацію шляхом систематичного та оперативного її оприлюднення: а) в офіційних друкованих виданнях; б) на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет; в) на інформаційних стендах; г) будь-яким іншим способом та надання інформації за запитом. Розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати таку інформацію в повному обсязі, крім публічної інформації з обмеженим доступом.

В Законі України «Про доступ до публічної інформації» у ст.19 визначені вимоги до оформлення запитів на інформацію: запит на інформацію – це прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні; запитувач має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту; запит на інформацію може бути індивідуальним або колективним. Запити можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача; письмовий запит подається в довільній формі; запит на інформацію має містити: 1) ім'я (найменування) запитувача, поштову адресу або адресу електронної пошти, а також номер засобу зв'язку, якщо такий є; 2) загальний опис інформації або вид, назву, реквізити чи зміст документа, щодо якого зроблено запит, якщо запитувачу це відомо; 3) підпис і дату за умови подання запиту в письмовій формі.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про доступ до публічної інформації» запитувачі інформації – це фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи. У цьому списку відсутні засоби масової інформації, оскільки вони можуть і не мати статусу юридичної особи, а отже не потрапляють до переліку запитувачів. Зазначимо також, що до кола суб'єктів інформаційних відносин (ст. 4 Закону України «Про інформацію») об'єднання громадян без статусу юридичної особи не потрапили, що свідчить про потребу в усуненні неузгодженості цих нормативних актів. Немає також у переліку суб'єктів держави загалом, інших держав і міжнародних організацій, що є суб'єктами інформаційних відносин у чинному Законі України «Про інформацію». Наприклад, ООН, Рада Європи, ЄС та ОБСЄ, згідно з новими законами не можуть запитувати інформацію в Україні [2].

До проблемних питань доступу громадян до публічної інформації також можна зарахувати потребу в чіткішому правовому врегулюванні присвоєння інформації грифу «Для службового користування» [3]. У цьому випадку йдеться про ухвалення переліків видів службової інформації виключно на підставі рішення суб'єкта владних повноважень та неправомірне застосування цього грифу. Сьогодні є випадки ухвалення таких переліків з абсолютно необґрунтованим внесенням до них тих чи інших відомостей. Досить часто трапляються випадки коли за грифом «Для службового користування» приховуються суспільно значущі рішення, зокрема інформація про розпорядження бюджетними коштами,

володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, зокрема відповідні документи, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб і найменування юридичних осіб, які одержали ці кошти або майно тощо. Цим порушується право громадян на доступ до інформації, яка становить суспільний інтерес, і немає фактичних підстав для зарахування її до інформації з обмеженим доступом [6].

Аналізуючи офіційні дані розгляду звернень громадян, зокрема, на місцевому рівні, варто зупинитися на певних особливостях. Так, за півріччя в середньому до районної державної адміністрації надходить від 10 до 90 звернень громадян. Переважна більшість із них – це письмові звернення, решта звернень надходять на особистих прийомах керівництва. Найчастіше громадяни у своїх зверненнях порушують питання соціального захисту (50 %), аграрної політики та земельних відносин (13 %), комунального господарства, благоустрою і транспорту (10 %), інші стосуються проблем освіти, охорони здоров'я тощо [4].

Проблемою притягнення до відповідальності посадових осіб за порушення права людини на інформацію є те, що до прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» наша держава жила за іншими правилами. Інформація була важкодоступною для людей. Відповідно, новий закон встановлює 5 днів на отримання інформації. Але посадові особи звикли опрацьовувати запити протягом 30 днів. Більшу частину порушень становить саме ненадання інформації в потрібний строк.

За порушення Закону України «Про доступ до публічної інформації» розпорядники інформації можуть бути притягнуті до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, яка передбачена трудовим, адміністративним чи кримінальним законодавством. Так, відповідно до ст. 82-3 КУпАП приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними, в тому числі про їх аварійні скиди та відповідні наслідки, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Статтею 212-3 КУпАП встановлена відповідальність за порушення права на інформацію та права на звернення, а саме: неоприлюднення інформації, обов'язкове оприлюднення якої передбачено законами України; необґрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, ненадання відповіді на запит на інформацію, ненадання інформації, неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації; Порушення вимог Закону України "Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років"; обмеження доступу до інформації або віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, якщо це прямо заборонено законом; неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит; ненадання доступу до судового рішення або матеріалів справи за заявою особи, а також інше порушення Закону України "Про доступ до судових рішень"; незаконна відмова у прийнятті та розгляді звернення, інше порушення Закону України "Про звернення громадян"; несвоєчасне внесення документів до Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля згідно із Законом України "Про оцінку впливу на довкілля", обмеження доступу до інформації, внесеної до Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля [5]. Як бачимо, з 2011 р. по 2018 р. стаття зазнала істотних змін, що

свідчить про увагу з боку законодавця і про важливість інформаційних відносин в нашому суспільстві.

Слід також зазначити, що кримінальної відповідальності за порушення права на звернення громадян в ККУ не передбачено. В окремих випадках завдання істотної шкоди та тяжких наслідків відповідальність може настати за ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень» та ст. 367 «Службова недбалість».

Можливість отримання інформації свідчить про відкритість та гласність державних актів, що є необхідною умовою становлення демократичної правової держави в Україні. Закон передбачає, що запитувач має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту. Водночас поряд із позитивами залишається невирішеною низка проблем, які пов'язані з доступом громадян до публічної інформації, і відповідно перешкоджають забезпеченню прозорості діяльності публічної адміністрації. До них можна зарахувати: неупорядкованість термінології інформаційного законодавства; неправомірне застосування грифів обмеження доступу до інформації; проблема забезпечення пасивного доступу громадян до інформації; хаотичний розвиток інформаційного законодавства, що полягає в неузгодженості правових норм різних законодавчих актів; відсутність реальних механізмів забезпечення відповідальності за порушення інформаційного законодавства [6]. Вирішивши всі вищезазначені проблеми, можна буде забезпечити реальне здійснення передбаченого Конституцією України права людини на доступ до інформації, що є необхідною умовою забезпечення прозорості діяльності публічної адміністрації, а також сприятиме розбудові в Україні інформаційного простору на засадах європейських цінностей.

Література :

1. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI від 13.01.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
2. Печерський О.В Доступ до публічної інформації в Україні: Теоретико-правовий підхід // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2014. - № 2. - С. 108.
3. Білоусов О. С. Доступ до публічної інформації як чинник формування громадянського суспільства в Україні // Актуальні проблеми політики. - 2013. - Вип. 50. - С. 19.
4. Влащенко С. Конституційно-правові механізми забезпечення доступу громадян до публічної інформації // Юридична Україна. - 2016. - № 3-4. - С. 27 .
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
6. Березовська І. Актуальні питання доступу громадян до публічної інформації та проблеми застосування Закону України "Про доступ до публічної інформації" // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. - 2016. - № 8. - С. 27-30.

ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН

Каткова Тетяна Геннадіївна,

доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», кандидат юридичних наук, доцент
Шовкопляс Анастасія Володимирівна,
студентка гр. 716ю гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Ключові слова: електронна петиція, електронна демократія, збір підписів.

Електронна петиція один із способів вираження електронної демократії та демократії в цілому. Походить е-демократія з США та набула поширення у багатьох країнах світу, вона базується на принципах прозорості, відкритості, участі та громадської просвіти. Метою побудови е-демократії є розширення участі громадян у державотворенні та прийнятті рішень через електронні технології. Першим проявом е-демократії на всенародному рівні стала Революція гідності. Соціальні мережі стали її першим інструментом. Після майдану почався бум різноманітних електронних інструментів: деякі створила влада, а більшість – громадянське суспільство та ІТ-волонтери. Зокрема такі портали як [e-data](#), [openbudget](#), [e-dem.in](#), [rozumnemisto](#).

До найважливіших інструментів електронної демократії в Україні належать **електронні петиції**. Законодавчим підґрунтям для їх запровадження стало внесення у 2015 році до Закону України «Про звернення громадян» змін, що стосувалися електронного звернення та електронних петицій. Першою серед державних установ України їх запровадила Адміністрація Президента України <https://www.petition.president.gov.ua>. Ініціатива мала успіх: вже протягом першого року існування системи 2 млн. громадян поставили свої підписи під тією чи іншою петицією. Для розгляду петиції Адміністрацією Президента потрібно 25 тис. підписів протягом 3 місяців. Згодом сторінки для подання електронних петицій відкрили й інші установи. Нині електронні петиції запроваджені на всіх рівнях влади. Діють сервіси електронних петицій на сайтах місцевих рад. Зокрема, успішно зарекомендував себе сайт Харківської Міської Ради <https://www.petition.city.Kharkov.ua>. Для розгляду петиції на порталі необхідно 5 тис. підписів, зібраних протягом 90 днів.

Проривом стало запровадження петицій до Президента України, Кабінету міністрів України та Верховної Ради України. Громадяни почали активно надсилати свої пропозиції: уже створено близько 30 тисяч петицій. Проте інструмент петицій на національному рівні працює не так ефективно, як на місцевому [1].

Згідно зі статтею 23-1 закону України «Про звернення громадян» громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію.

Електронна петиція не може містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення

терористичних актів, посягання на права і свободи людини. Відповідальність за зміст електронної петиції несе автор (ініціатор) електронної петиції.

Для створення електронної петиції до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування її автор (ініціатор) заповнює спеціальну форму на офіційному веб-сайті органу, якому вона адресована, або веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій, та розміщує текст електронної петиції.

Електронна петиція оприлюднюється на офіційному веб-сайті відповідно Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування або на веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій, протягом двох робочих днів з дня надсилання її автором (ініціатором).

У разі невідповідності електронної петиції встановленим вимогам оприлюднення такої петиції не здійснюється, про що повідомляється автору (ініціатору) не пізніше строку, встановленого для оприлюднення. Дата оприлюднення електронної петиції на офіційному веб-сайті відповідно Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, відповідного органу місцевого самоврядування або на веб-сайті громадського об'єднання є датою початку збору підписів на її підтримку [2].

Наразі станом на 28.02.2018 р. є актуальними петиції до Президента України з таких питань як: підвищення виплат при народженні; відміна фінансування партій із бюджету України; заборона на рівні закону надавати, або продавати банкам борги по кредитах колекторам; податок на багатство; безкоштовний закордонний інсулін для діабетиків І типу; збільшення грошової допомоги жінкам, що знаходяться у відпустці по догляду за дитиною; мовна реформа зміна абетки з кирилиці на латиницю; вимога інтегрувати українську крипту гривню в фінансову систему, ти визнати українську крипту гривню національною електронною валютою; Авакова у відставку; про вживання заходів для припинення пропаганди гомосексуалізму та захист традиційних сімей; про заборону офшорів; новий гімн України; скасування ЄСВ для тих, хто не має доходу; оголошення дня народження Шевченка (9 березня) державним святом та вихідним днем.

Серед петицій, які набрали потрібну кількість підписів та розглянуті Адміністрацією президента України петиції з таких питань як: виділення коштів на капітальний ремонт автодороги Н-11; відміна блокування інтернет-ресурсу «Вконтакті»; про позбавлення громадянства осіб за сепаратизм; створення сайту з всіма чиновниками України, де можна лишати відгуки про їх роботу і оцінку; референдум про вступ в НАТО.

Слід зазначити, що з 42 петицій, які подолали 25000 бар'єр, тільки 6 були впроваджені. Так, Президент України підтримав пропозицію Комісії державних нагород та геральдики про нагородження Андрія Кузьменка орденом "За заслуги" І ступеня (посмертно). Також втіленою у життя вважається петиція про надання громадянства іноземцям, які захищають Україну в зоні бойових дій. По ній прийнято Закон України про внесення змін до ст. 9 Закону України «Про громадянство України» щодо встановлення спрощеного порядку прийняття до громадянства України іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу в Збройних Силах України [3].

На сьогодні станом на 28.03.2018 р. до петицій поданих до Міської Ради Харкова відносяться петиції з таких питань як: продовжити роботу міського транспорту до 0:00 год;

відмінити підвищення цін на проїзд в маршрутках; економія газу; реконструкція парку відпочинку «Зелений гай»; заборонити рух по вулиці Сумська у вихідні дні з 18:00-22:00; зупинення вбивства безпритульних тварин в Харкові; перейменування проспекту Героїв Сталінграду; замість пам'ятника Леніну створити оглядову вежу; перейменування районів Харкова [4].

Але на шляху реалізації механізмів електронних петицій є певні проблеми. В Україні сформувалася практика, що більшість онлайн - петицій не досягають своїх цілей, оскільки не набирають достатньої кількості підписів громадян, щоб мати вплив. Результативність голосування за електронні петиції, перш за все залежить від висвітлення інформації про них ЗМІ та соціальних мережах що свідчить про важливість активного залучення засобів комунікації при ініціюванні петиції.

Однією з перешкод у сфері забезпечення ефективності функціонування електронних петицій на рівні органів місцевого самоврядування є те, що лише 63% дорослого населення України є користувачами мережі Інтернет. Найбільш популярним є вихід у Інтернет через домашній стаціонарний комп'ютер або ноутбук 54%, хоча сьогодні вже 42% дорослого населення в Україні користуються Інтернетом на мобільних пристроях (перш за все це на смартфонах). Зростання кількості користувачів Інтернет сповільнилося, і не спостерігається значних відмінностей порівняно з даними 2016 р.

Крім цього існує проблема зі затвердженням порядку розгляду електронних петицій органами місцевого самоврядування. Це зумовлено тим, що відповідно до статті 23-1 Закону України «Про звернення громадян» порядок розгляду електронної петиції, адресованої органу місцевого самоврядування, визначається місцевою владою. Тому, порядок розгляду електронних петицій, адресованих сільським, селищним, міським радам, має затверджувати безпосередньо рішенням цих рад на пленарному засіданні [5].

Отже, кожен громадянин України може реалізувати своє право на звернення та брати участь у державотворенні, створивши електронну петицію на сайті Президента України, Кабінету Міністрів України, міської ради та внести зміни до законодавства для поліпшення життя країни чи свого міста.

Література:

1. Довбенко М. Е-демократія в Україні – рецепт успіху? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28517032.html>
2. Закон України «Про звернення громадян» від 02.07.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960393.html
3. Офіційний сайт електронних петицій до Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://petition.president.gov.ua/>
4. Офіційний сайт електронних петицій до Міської ради м. Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://petition.city.kharkov.ua/>
5. Скочиляс-Павлів О.В. Електронні петиції як інструмент звернення громадян до органів публічної влади // ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17 листопада 2017 р.). – Львів: НУ «Львівська Політехніка». – С.187-190.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД: ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Марчук Микола Іванович,
завідувач кафедри
конституційного і міжнародного права
Харківського національного
університету внутрішніх справ, к.ю.н, доцент

Ключові слова: державний лад, політичний устрій, система, ієрархія, громадянське суспільство.

Проблема наукового розуміння державного ладу сьогодні концентрує політико-правові аспекти науки теорії держави і права, конституційного права, інших галузевих юридичних і неюридичних наук. Для належного осмислення багатоаспектності і багатомірності конституційно-правової матерії державного ладу українськими науковцями може і повинен бути використаний зарубіжний досвід політичної діяльності, відображений у законодавстві та юридичній літературі, зокрема, у порівняльних дослідженнях.

З огляду на це, особливу увагу привертає до себе потреба дослідження державного ладу Республіки Польща, як держави, що мала багато спільного із Україною у процесі становлення її державницьких традицій, які стали основою сучасного її державного ладу. Підсилює дану потребу і той факт, що Республіка Польща на даний час є одним із найбільш вдалих зразків європейського державотворення.

Важливим аспектом пізнання державного ладу в Україні та Республіці Польща, є необхідність узгодження польських та українських правових позицій та поглядів на змістовне наповнення цієї правової категорії, оскільки без належного з'ясування цього питання неможливо говорити й про конкретні елементи даного інституту, їх системність та структурну пов'язаність.

Термін «лад» вживається в багатьох значеннях, зокрема як система, структура, будова, організація, устрій, уклад, порядок, влада, злагода, узгодженість, упорядкованість, розташування, розміщення, злагожденість, системність. Із них найбільш близьким польським аналогом у юридичному розумінні є терміни «система», «устрій» – «system państwowy», «ustrój państwa polskiego», «Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej», «ustrój państwowy», які історично склалися у Польщі під впливом національної та іноземної правової думки у процесі тривалих трансформаційних процесів.

У цьому контексті доцільно буде згадати слова професора Вільнюського університету В. Комарніцького написані ним ще у 1937 р. про те, що у Польщі трансформація державного ладу є набагато глибшою [ніж в інших країнах] бо охоплює базові зв'язки між державою та громадянином. Ці зміни пов'язуються із... еволюцією поглядів на державу і її суспільну роль [1, с. 7].

У цілому цей термін відображає переважно два явища: статику (організацію, структуру) і динаміку (діяльність, поведінку, рух) суспільних явищ. Відповідно державний лад являє собою, в найбільш загальних рисах, організацію й діяльність держави, що передбачені і гарантовані Конституцією і законами. Державний лад це «вся організація держави та способи діяльності державної влади», зазначає відомий польський конституціоналіст Б. Банащак [2 с. 11].

У реальному житті державний лад постає як складна система суспільних відносин, передбачених Конституцією і законами з організації та здійснення державної влади, охоплених в єдності всіх її сторін і обумовлених історичними умовами та певним рівнем розвитку політичних, економічних, ідеологічних та інших відносин, а також відповідних інституцій. Державний лад – це багатоаспектне і багатопланове комплексне утворення, тому можна виокремити: по-перше, його елементний склад; по-друге, соціальні зв'язки між елементами.

Підтверджуючи це, польський науковець Є. Кучинські говорить, що «державний лад це певна системна цілість, яку складають основоположні засади, що визначають: а) організацію і функціонування держави; б) структуру державної організації; в) механізми функціонування держави» [3, с. 14].

У польській юридичній літературі майже не існує ґрунтовних наукових досліджень з визначення співвідношення, взаємовпливу, обумовленості понять «державний», «суспільний» та «конституційний лад». Визначення поняття «державний лад» надається в поодиноких наукових публікаціях і має епізодичний та побіжний характер, що призводить до неточних термінологічних інтерпретацій, неправильних висновків.

Разом із тим слід вказати, що найбільш характерним для сучасної польської наукової думки є сприйняття державного ладу у широкому та вузькому розумінні даного терміну.

Прихильники першого – широкого підходу – включають до змісту державного ладу й елементи суспільного, господарського та політичного устрою (таким чином, практично, ототожнюючи його із ладом конституційним), а прихильники другого – розглядають державний лад як відносно самостійний елемент конституційного ладу, сукупність відносин будівництва (організації) та діяльності держави й державних органів. При цьому у різних авторів критерії та підходи до сприйняття державного ладу суттєво різняться.

Теза про те, що державний лад тотожний конституційному ладу у польській конституційній доктрині пов'язується із тим, що сфера питань, які регулюються конституцією охоплює ...всі системні проблеми устрою. Це означає формування змісту Конституції навколо трьох груп проблем: 1) основних засад політичного устрою та соціально-економічного устрою держави; 2) правового статусу особи в державі; 3) системи державних органів.

Значення конституційних норм для державного ладу та статусу особи впливає з того, що - незалежно від неоднакового «тягаря» цих норм - конституція є сукупністю конституційних засад та основних прав (а кожен її припис має характер *lex fundamentalis*) [4, с. 18].

Дещо по іншому підходять до визначення змістовного наповнення державного ладу польські науковці П. Май і В. Парух, які за допомогою терміну «державний лад» описують «системну цілість», що складається з трьох елементів: 1) засади організації і функціонування держави; 2) структурну організацію держави; 3) механізми функціонування держави [5, с. 68].

До прихильників першого (широкого) підходу із числа польських конституціоналістів слід віднести також таких вчених, як: Д. Дудек, А. Гжесковяк, М. Карпюк, П. Вінчорек, С. Божик, К. Нізіол, Л. Дзевецка-Бокун, К. Екхарт, Л. Гарліцкі, А. Пулло, П. Сарнецькі, В. Соколевіч та інші. Усі вони у своїх роботах говорять про те, що поняттям «державний лад» охоплюється соціально-економічна система (суспільно-господарський устрій) та політична система (політичний устрій).

Серед прибічників другого (вузького) підходу слід вказати такі відомі у польській конституційній науці та практиці імена як К. Сікора, який наряду із можливістю широкого розуміння категорії державного устрою, усе ж таки пріоритет віддає його розумінню як відносно самостійної сукупності відносин будівництва (організації) та діяльності держави й державних органів [6, с. 331]; В. Скшидло, Т. Сломка та М. Гульчинські, які, по суті, зводять державний лад до політичної системи (політичного устрою) [7, с. 7]. За словами В. Котовіча, державний лад узагалі складається з двох основних підсистем – політичної та соціально-економічної [8, с. 86].

Це, у свою чергу, означає, що елементи, які складають державний лад, у польській науковій літературі суттєво різняться як у прибічників «широкого» підходу до розуміння даної юридичної категорії, так і у прихильників більш «вузького» її сприйняття.

Разом із тим, серед польських науковців представники першого, більш широкого підходу до розуміння державного ладу, становлять абсолютну більшість. Як зазначають С. Вронковська та М. Зелінські, «хоча іноді мають місце випадки, коли поняття «державний лад» використовують у більш вузькому значенні, проте набагато переконливішим є його більш широке розуміння, яке охоплює всі інститути та принципи функціонування держави як спільноти громадян, а не держави, як системи її органів. Коротко кажучи, державний лад є способом організації суспільства, яке утворює державу [9, с. 15].

Таким чином категорія «державний лад» у польській конституційній доктрині характеризується певною специфікою, заснованою на широкому розумінні даного терміну і включає не тільки організацію та функціонування самої держави, але й організацію та функціонування суспільства, яке утворює дану державу.

Література:

1. Komarnicki W. Ustrój państwowy Polski współczesnej: geneza i system. Wilno, 1937. 443 s.
2. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Warszawa, 2017. 646 s.
3. Kuciński J. Konstytucyjny ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 2003. 424 s.
4. Kuciński J. Wołpiuk W. Zasady ustroju politycznego państwa w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku. Warszawa, 2012. 468 s.
5. Maj P., Paruch W. Pojęcie „system polityczny” w badaniach politologicznych w Polsce – aspekty i kontrowersje definicyjne. «Polityka i Społeczeństwo», 2008. s. 66–74.
6. Zasady ustroju politycznego państwa. Martin Božek, Mirosław Karpiuk, Jarosław Kostrubiec, Konrad Walczuk, Poznań 2012 : [recenzja] URL:<http://studiaiuridica.umcs.pl>. Дата звернення: 24.02.2018
7. System polityczny Rzeczypospolitej Polskiej. / red.D.Waniek i M. Gulczyskiego. Warszawa, 2009. 274 s
8. Kotowicz W., b.r.w., Ustrój państwa [w:] Podstawowe kategorie polityki, red. S. Opara, D. Radziszewska-Szczepaniak, A. Żukowski, Olsztyn, 2005. 397 s.
9. Pojęcie i zakres prawa w projektach konstytucji RP. Prawo, źródła prawa i gwarancje jego zgodności z ustawą zasadniczą w projektach konstytucji RP/ red. K. Działocha i A. Preisner. Wrocław, 1995. s. 15.

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ, ЮРИСДИКЦІЯ ЯКИХ ПОШИРЮЄТЬСЯ НА ВСЮ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ): ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Мельник Сергій Миколайович,

начальник військово-юридичного факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, полковник юстиції, здобувач юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Ключові слова: військове управління, Генеральний штаб Збройних Сил України, національна безпека, оборона.

Необхідність оновлення правових приписів військового законодавства щодалі продовжує обговорюватися не тільки у наукових колах, а й національними парламентарями. Сфера національної безпеки та оборони – ключове питання, яке знаходиться на порядку денному у межах дискусій серед посадовців. Розуміння застарілих правових положень Закону України «Про основи національної безпеки» призвело до подання до законодавчого органу влади України проекту Закону України «Про національну безпеку України» (№ 8068) [1], який на сьогоднішній день вже прийнято у першому читанні та у разі ухвалення якого Закони України «Про основи національної безпеки», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про організацію оборонного планування» будуть визнані такими, що втратили чинність, а у Закони України «Про Службу безпеки України», «Про Раду національної безпеки та оборони України», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України» будуть внесені відповідні зміни.

Згідно Переліку органів військового управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України [2], Генеральний штаб Збройних Сил України є органом військового управління, юрисдикція якого поширюється на всю територію України, а згідно Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України [3], це головний військовий орган з планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил України, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, Державною спеціальною службою транспорту і Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Таким чином, у разі набрання юридичної сили Закону України «Про національну безпеку України», Генеральний штаб Збройних Сил України буде вважатися головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони у межах,

визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, а в особливий період буде виконувати функції стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони і вважатиметься робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача (у разі її створення). Генеральний штаб Збройних Сил України з урахуванням пропозицій Командувача об'єднаних сил буде здійснювати планування, координацію та контроль за підготовкою всіх складових сил оборони з метою набуття ними необхідних об'єднаних спроможностей. Очолюватиме Генеральний штаб Збройних Сил України начальник Генерального штабу Збройних Сил України, який призначатиметься на посаду і звільнятиметься з посади Президентом України за поданням Міністра оборони України. Начальник Генерального штабу Збройних Сил України буде підпорядковуватися Головнокомандувачу Збройних Сил України та відповідатиме за виконання завдань і функцій, покладених на Генеральний штаб Збройних Сил України, зокрема щодо визначення вимог до спроможностей сил оборони, потреб у ресурсах, необхідних для належного виконання завдань Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони, стратегічного планування застосування та розвитку Збройних Сил України, їх технічного оснащення, підготовки та всебічного забезпечення.

З наведеного вбачається, що правова регламентація функціонування Генерального штабу Збройних Сил України у зазначених нормативних актах має суперечливі риси. У разі прийняття Закону України «Про національну безпеку України» передбачено лише внесення змін у частині регламентації функціонування Генерального штабу Збройних Сил України у Закон України «Про оборону України». Однак у цьому разі Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України повинно також зазнати відповідних змін та відповідати ново ухваленому закону України. Військове законодавство у сучасній Україні й так характеризується достатньою кількістю суперечностей та недоліків, тому діяльність Головного науково-експертного управління при Верховній Раді України, яке надає експертну оцінку поданим законопроектам, повинна бути більш ретельною та досконалою у цьому напрямі.

Література:

6. Проект Закону України «Про національну безпеку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531
7. Перелік органів військового управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України : Наказ Міністерства оборони України від 20 травня 2016 № 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0785-16#n14>
8. Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 406/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/406/2011/page2>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА» ТА «ЯКІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ» У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Микитась Аркадій Вікторович

доцент кафедри безпеки життєдіяльності та права Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, к.ю.н.

Пенцова Катерина Геннадіївна

магістр Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Ключові слова: екологічна безпека, екологічна чистота, екологічні права людини, якість продукції.

У сучасних умовах сільське господарство вважається однією з найважливіших форм взаємодії суспільства, природи і техніки.

Створення ефективного механізму забезпечення якості та екологічної безпеки сільськогосподарської продукції із впровадженням технологій органічного сільського господарства та створенням ринку екологічно безпечної (органічної) продукції є одним із пріоритетних завдань соціально-економічної, продовольчої та екологічної політики держави у сфері захисту екологічних прав людини.

Екологічна безпека – це окремий міжгалузевий інститут внутрішньодержавної правової системи, об'єктом якого виступає здоров'я людини, а одним з предметів – сільськогосподарська продукція, що повинна характеризуватися якістю. Стан екологічної безпеки визначається сприятливим рівнем розвитку суспільних відносин та правового регулювання у галузі АПК і охорони навколишнього природного середовища. У цьому контексті надзвичайно важливого значення набуває зміст понять «екологічна безпека» та «якість сільськогосподарської продукції», а також їхнє співвідношення.

Чинне законодавство України дає обмежене визначення понять «якість» та «безпека» у контексті сільськогосподарської продукції. Так згідно ст. 1 Закону України від 23 грудня 1977 р. «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», якість харчового продукту – це така сукупність його властивостей, що визначає здатність харчового продукту забезпечувати потреби організму людини в енергії, поживних та смако-ароматичних речовинах, стабільність їхнього складу і споживчих властивостей протягом терміну придатності [1]. Також необхідно визнати, що у діючих правових нормах відсутнє єдине визначення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, проте у п. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» дається загальне визначення безпеки продукції яке дозволяє визначити загальні ознаки екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, а саме: 1) об'єкт екологічної безпеки сільськогосподарської продукції (здоров'я людини-споживача), та її предмет (сільськогосподарську продукцію); 2) суб'єктів екологічної безпеки сільськогосподарської продукції (держава, фізичні та юридичні особи); 3) механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції (правове закріплення та реалізація системи соціально-економічних, організаційних, економічних та інших заходів) [2].

При цьому, на нашу думку, екологічна безпека та якість продукції мають

забезпечуватись та регулюватись правом у їхній нерозривній єдності, що на сьогодні певною мірою відображено тільки у Законі України від 14 січня 2000 р. «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [3].

Якісніше це питання відображене у доктрині, так О.М. Пащенко характеризує правове забезпечення якості сільськогосподарської продукції формулює визначення якості та безпеки харчового продукту на підставі Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів». Проте, на нашу думку, використання обох термінів у єдиному контексті видається не зовсім доречним, оскільки екологічна безпека сільськогосподарської продукції виступає одним із видів екологічної безпеки та включає такі показники, як безпечність, екологічна чистота і якість продукції, у той час як нормативно закріплено, що безпечність продукції виступає одним із показників якості сільськогосподарської продукції. Отже, якщо йдеться про стан захищеності продукції від усіх наявних екологічних ризиків та відповідність критеріям якості, безпечності та екологічної чистоти слід застосовувати термін «екологічна безпека сільськогосподарської продукції».

Правильність такого підходу підтверджують позиції А.П. Гетьмана та В.З. Янчука, які розуміють під «екологічною безпекою сільськогосподарської продукції» відповідність такої продукції та сировини з якої її виробляють ветеринарним і санітарним нормам та відсутність загрози її шкідливого впливу на людський організм [4, с. 217-241]. Аналогічної позиції дотримуються С.І. Меженська та Г.І. Волкова [5, с. 33].

Т.Г. Ковальчук визначає безпеку продуктів харчування, як такий стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність державно-правових, організаційних, наукових та інших заходів спрямована на забезпечення охорони життя і здоров'я людини шляхом дотримання фізичними та юридичними особами нормативів гранично допустимого вмісту шкідливих речовин у цих продуктах на різних стадіях їх обігу [6, с. 25]. На думку Р.С. Ярандайкіна, до поняття якості сільськогосподарської продукції входять такі показники як екологічна безпека та екологічна чистота продукції [7, с. 4].

На нашу думку, з цим твердженням слід погодитись у тій частині, яка пропонує розділяти екологічно безпечну та екологічно чисту продукцію, але критерії такого поділу потребують уточнення. Так слід зауважити, що і екологічно чиста, і екологічно безпечна продукція повинні відповідати медико-біологічним нормативам, ветеринарним та санітарним вимогам, стандартам та технічним регламентам у цій сфері, а також не шкодити життю та здоров'ю людини, у тому числі не спричиняти канцерогенних, мутагенних та інших негативних змін у функціонуванні людського організму. Крім того, здатність екологічно чистої продукції зміцнювати організм людини як критерій її екологічної чистоти зумовлює доцільність додаткової дискусії щодо співвідношення понять «екологічно чиста продукція» та «лікувальна продукція». Наприклад, В.І. Смоляр вважає, що можливим є негативний вплив на здоров'я людини не лише забруднювачів харчових продуктів, а й змінених характеристик самих продуктів харчування [8, с. 28]. Йдеться, наприклад, про здатність зернових та овочевих рослинних культур навіть в екологічно сприятливих умовах їхнього виробництва накопичувати токсини, вживання яких може викликати негативні наслідки – харчові токсикози. З огляду на це ми вважаємо, що основним критерієм поділу сільськогосподарської продукції на екологічно чисту та екологічно безпечну доцільно вважати процес виробництва такої продукції.

Таким чином, у підсумку слід зазначити, що екологічна безпечність, екологічна чистота та якість продукції, виступають показниками екологічної безпеки продукції, оскільки екологічна безпека у цьому розумінні є ширшим за змістом поняттям, ніж якість продукції. При цьому екологічно безпечна продукція може містити гранично допустимі концентрації шкідливих речовин, отже, при її виробництві можуть застосовуватись пестициди, агрохімікати, засоби захисту рослин, а виробництво екологічно чистої продукції повинно базуватись на технологіях органічного землеробства у спеціально підготовлених умовах, при створенні спеціальних зон, віддалених від промислових підприємств, у екологічно благополучних, радіаційно незабруднених районах, без застосування досягнень генної інженерії.

Доцільність нормативного закріплення такого поділу розглянутих понять зумовлена не лише необхідністю встановлення мінімальної специфікації якості продукції (органолептичні, хімічні, фізичні та біологічні характеристики придатності продукту до споживання) але й впровадження цілісного механізму забезпечення екологічної безпеки продукції з метою дотримання та гарантування екологічних прав людини.

Література:

1. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини : закон України від 23 грудня 1977 р. № 2809-IV// відомості Верховної ради України.
2. Про захист прав споживачів : закон України від 12 травня 1991 р., № 1023-XII// відомості Верховної ради України.
3. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції : закон України від 14 січня 2000 р., № 1393-14 // відомості Верховної ради України.
4. Гетьман А.П. Порадник керівника сільськогосподарського підприємства / А.П. Гетьман, В.З. Янчук. –К.: Юрінком Інтер, 2005. – 624с.
5. Меженская С.И. Правовое регулирование производства экологически безопасной сельскохозяйственной продукции / С.И. Меженская, Г.И. Волкова // Економіка та право. – 2004. – №1.
6. Ковальчук Т.Г. Екологічна безпека продуктів харчування: поняття та зміст / Т.Г.Ковальчук // Право України. – 1997. – №5.
7. Ярандайкин Р.С. Организационно-правовые проблемы производства и реализации экологически чистой сельскохозяйственной продукции : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06. „Земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право” / Р.С. Ярандайкин. – М., 1999. – 37с.
8. Смоляр В.І. Сучасні досягнення харчової токсикології : / В.І.Смоляр // Проблеми сучасної токсикології. – 2004 . – №2.

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН

Остапенко Олена Геннадіївна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і права
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

e-mail: ostapenkold77@gmail.com

Бичкова Анастасія Сергіївна

студентка 4 курсу факультету іноземних мов Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

Ключові слова: конституційна скарга, Конституційний Суд України, захист прав громадян.

У межах реалізації конституційної реформи у сфері правосуддя як інструмент захисту прав громадян Закон України «Про Конституційний Суд України» передбачив конституційну скаргу. Під останньою розуміють подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу (ст. 151¹ Конституції України, ст. 55 Закону).

Отже, конституційна скарга дозволяє фізичним та юридичним особам в процесі конституційного судочинства визнати неконституційним закон або його окремі положення у разі їх невідповідності Конституції України.

До прийняття зазначених змін визнання нормативно-правового акту неконституційним здійснювалося за допомогою конституційного подання, право на звернення з яким мали лише Президент України, щонайменше 45 народних депутатів, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України та Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Реалізація права на конституційну скаргу вимагає правильного визначення предмету скарги – неконституційність Закону або його окремих положень, застосованих в остаточному судовому рішенні щодо особи, яка подає скаргу – та дотримання вимог щодо оформлення такої скарги (які передбачені ст. ст. 55, 56 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Крім того, для порушення конституційного провадження, конституційна скарга повинна відповідати критерію прийнятності (ст. 77 Закону): умовою звернення з такою скаргою є вичерпаність усіх інших національних засобів юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду), тобто суб'єктом використано усі можливості оскарження судового рішення в судах загальної юрисдикції.

Ще однією ознакою прийнятності скарги є дотримання строку її подання – з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення) сплинуло не більше трьох місяців. Як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами зазначених вимог, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу.

Частина 2 ст. 55 вказаного Закону визначає зміст та реквізити конституційної скарги, де зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної

особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;

2) відомості про уповноважену особу, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу;

3) короткий виклад остаточного судового рішення, в якому було застосовано відповідні положення закону України;

4) опис перебігу розгляду відповідної справи в судах;

5) конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України;

6) обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону;

7) відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів;

8) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Копія остаточного судового рішення у справі суб'єкта права на конституційну скаргу має бути засвідчена в установленому порядку судом, що його ухвалив.

Слід наголосити, що сьогодні більшість з поданих до Конституційного Суду України скарг подані з порушенням саме вимоги щодо предмету конституційної скарги: вони не стосуються питань конституційності Закону або окремих його положень.

За таких обставин Конституційний Суд України відмовляє у розгляді справи, але це не виключає можливості повторного звернення до Конституційного Суду України саме з питання конституційності закону або його окремих положень. У випадку визнання неконституційним вказаного акту (його окремих положень) останні втрачають чинність, а суб'єкт права на конституційну скаргу може звернутися до суду загальної юрисдикції з заявою про перегляд справи за нововиявленими обставинами.

Суб'єктом права на конституційну скаргу відповідно до положень ст. 56 Закону є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права.

Конституційну скаргу фізична особа підписує особисто. Однак якщо суб'єктом права на конституційну скаргу є дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я або фізичною вадою не в змозі особисто підписати конституційну скаргу, її підписує уповноважена в установленому законом порядку особа, що діє від її імені.

Конституційну скаргу юридичної особи підписує уповноважена на це особа, повноваження якої має бути підтверджено установчими документами цієї юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи.

Якщо суб'єкт права на конституційну скаргу пропустив строк подання конституційної скарги у зв'язку з тим, що не мав повного тексту судового рішення, він має право висловити у конституційній скарзі клопотання про поновлення пропущеного строку.

Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо її зміст і вимоги є очевидно необґрунтованими або наявне зловживання правом на подання скарги.

Істотне значення мають положення ст. 78 Закону щодо забезпечення конституційної скарги. Так, при розгляді конституційної скарги Велика палата, у виняткових випадках, з власної ініціативи може вжити заходів щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом. Підставою для забезпечення конституційної скарги є *необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення*. Способом забезпечення конституційної скарги є встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію. Забезпечувальний наказ втрачає чинність з дня ухвалення рішення або постановлення ухвали про закриття конституційного провадження у справі.

З моменту введення інституту конституційної скарги, до Конституційного Суду їх надійшло 601, проте й досі конституційне провадження за ними порушено не було.

Слід зазначити, що крім проблеми з визначенням предмету конституційної скарги, причиною відсутності відкритих конституційних проваджень по розгляду конституційних скарг є, зокрема, і низка «організаційних чинників». Так, прикінцевими положеннями Закону України «Про Конституційний Суд України» було передбачено прийняття Регламенту Конституційного Суду, який було прийнято тільки 22.02.2018 р. Безумовно, Регламент Конституційного Суду України важливий як для організації його внутрішньої роботи, так і в контексті встановлення повної процедури роботи з конституційними скаргами, що має тільки сприяти належній реалізації конституційного права осіб на конституційну скаргу; проте сьогодні це призвело до залежності реалізації конституційного права від неспроможності органу конституційної юрисдикції організувати власну роботу [3].

Ще одним організаційним фактором, що впливає на належну роботу Конституційного Суду є не сформованість його складу – повноваження мають 14 суддів з 18 (парламент і президент прострочили призначення суддів). Крім того, новим Законом було передбачено процедуру відбору кандидатів на посаду суді Конституційного Суду на конкурсних засадах, проте зміст і процедура конкурсу Законом не деталізована.

Отже, зазначені фактори вкотре свідчать про те, що, на жаль, сьогодні Конституційний Суд України є політичним інструментом, залежним, зокрема, від парламенту і президента, та не може належним чином виконувати свою функцію охорони Конституції та захисту прав і свобод громадян.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 35. – Ст. 376.
3. Кириченко Ю., Бондаренко Б. Інструмент з'явився, проте не запрацював. [Електронний ресурс] / Ю. Кириченко, Б. Бондаренко. – Режим доступу: <https://dt.ua/internal/konstituciyna-skarga-scho-ce-ta-chomu-ne-pracyuye-269591.html>

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ У ПРАКТИКУ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Передерій Олександр Сергійович,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

E-MAIL: REXI2400@UKR.NET

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, антикризове управління, європейська інтеграція, державне будівництво

Минуло вже чотири роки як Україна офіційно задекларувала позицію, у відповідності до якої найважливішим пріоритетом зовнішньополітичного курсу держави є набуття членства у Європейському Союзі (далі – ЄС) в найближчій історичній перспективі. Першим вагомим політичним кроком у напрямі практичного втілення зазначеної позиції стало підписання 27.06.2014 р. у Брюсселі між Україною та офіційними представниками держав-членів ЄС Угоди про асоціацію*, яку було ратифіковано Верховною Радою України і положення якої стали частиною національного законодавства України [1]. Зміст зазначеного документу містить традиційно важливі для українського суспільства ідеологеми розвитку правової системи України. В їх основі – проголошені на найвищому політичному рівні постулати про пріоритетність розвитку таких спільних цінностей українського і європейських народів як повага до демократичних принципів організації політичної системи, ствердження верховенства права, належне врядування, всебічне забезпечення прав і основоположних свобод кожної особи включаючи меншин, повага до різноманітності, цінування людської гідності та відданість засадам чесної конкурентної ринкової економіки тощо.

У перспективі, практичне втілення зазначеного може відбутися лише за умови розвитку Україною і ЄС спільних форм ефективного співробітництва у політико-правовій, економіко-фінансовій, соціально-культурній і безпековій сферах. В свою чергу, це передбачає впровадження у функціонування правової системи України значної кількості нових інститутів, які потребують не лише належного формально-юридичного забезпечення, а й реальної реалізації у практиці регулювання суспільних відносин з урахуванням очікувань і вимог суспільства. Один з таких інститутів представлений особливою формою адміністрування суспільних відносин, що має назву «антикризове управління». Відзначимо, що у відповідності до ст.ст. 4, 7, 10 Угоди про асоціацію інституту антикризового управління надано значення гарантії розбудови ефективного політичного діалогу України і ЄС, способу успішного вирішення регіональних загроз безпеці держави.

Намагаючись об'єктивно оцінити результати імплементації Угоди про асоціацію за результатами трьох останніх років, мусимо констатувати, що незважаючи на впровадження у національне законодавство категорії «антикризове управління», держава не зробила вагомим кроків у напрямі нормативного забезпечення цього інституту. Аналіз сучасного

---

* Офіційна повна назва – «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» - О.П.

законодавства України дає підстави констатувати, що законодавчого визначення категорії «криза» на сьогодні не існує, а уніфіковані показники виміру деструктивного потенціалу криз українською правовою наукою не розроблені. Разом із тим, практика національного державотворення України протягом останніх десятиліть характеризується визнанням існування кризових явищ на формально-юридичному рівні. Так, якщо звернутися по пошукового сервісу офіційного веб-ресурсу Верховної Ради України і спробувати знайти нормативні акти, у назві яких фігурує слово з корінням «криз», то он-лайн пошук видасть більше двох сотень відповідних документів, норми яких розраховані на регулювання відносин у різних сферах [2]. Здебільшого це питання функціонування державних органів в умовах незадовільного стану економіки, функціонування паливно-енергетичного сектору, реалізації соціально-гуманітарної політики тощо. Аналіз змісту більшості документів дає підстави констатувати, що їх положення не містять чіткої офіційної інформації про перебіг виконання, ступінь практичного втілення передбачених у згаданих документах антикризових заходів суб'єктами державного управління. Така ситуація не відповідає практиці державного будівництва країн-членів ЄС.

У відповідності до правової доктрини держав ЄС, інститут антикризового управління розрахований на забезпечення стійкості суспільних відносин всередині держави і паралельно має значення чинника стабільності в регіоні політико - географічного знаходження країни. Гіпотетично, антикризові заходи мають призупиняти, мінімізувати руйнування суспільного життя людей, передбачати компенсацію втрат унаслідок управлінського впливу на економічну, фінансову, духовну сфери життя суспільства [3, с 10]. Всі перераховані параметри є законодавчо передбаченими у більшості держав-членів ЄС. Вважаємо, що аналогічним шляхом має піти і вітчизняний законодавець. Проблема криється у тому, які саме юридичні параметри обрати задля визначення змісту категорії «антикризове управління» у національному законодавстві. Орієнтуючись на те, що абсолютною соціально-правовою цінністю в Україні і державах ЄС є життя, права і свободи особи, змістовною основою для формулювання законодавчої дефініції категорії «антикризове управління» має бути теза про те, що *антикризове управління передбачає особливий порядок адміністрування органами публічної влади суспільних відносин, який має на меті усунення загроз для життя і здоров'я особи, мінімізацію ризиків порушення її прав і свобод, що сформувалися внаслідок ускладнення внутрішньодержавних соціальних процесів або загрози територіальної цілісності і суверенітету держави в регіоні географічного знаходження*. Відзначимо, що претендувати на відносну змістовну досконалість наведеного вище ми не маємо морального права, адже доктринальне забезпечення цього нового для правової системи України інституту лише розпочинається і потребує подальшого глибинного обговорення науковою спільнотою та діючими представниками державного управління.

Політичне керівництво держави і суспільство має чітко усвідомити, що поки будуть існувати законодавчі прогалини в частині нормативного забезпечення інституту антикризового управління, дати юридичну кваліфікацію складним соціальним ситуаціям як кризовим практично неможливо. Як наслідок – проблемним видається і розробка антикризових управлінських заходів. Враховуючи те, що передумови криз як таких можуть бути найрізноманітнішими та непередбачуваними, інститут антикризового управління потребує детальної юридичної регламентації. У протилежному випадку, як справедливо зауважують Т.Є. Кагановська та Є.І. Григоренко, нечіткі правові форми реалізації функцій

держави не здатні ефективно забезпечити конкретні напрями реалізації державної політики [4, с. 38]. Невизначеність правового механізму реалізації антикризового управління у правовій системі України, обумовлює професійну неготовність суб'єктів державного управління до здійснення антикризових управлінських заходів. Це може стати передумовою не лише обмеження, а й жорсткого порушення прав і свобод громадян. У зв'язку з цим, питання практичного втілення концепції антикризового управління набуває особливої делікатності, адже як справедливо зауважує І.В. Яковюк, на сьогодні в ЄС забезпечення прав людини є гарантією загальноєвропейської стабільності [5, с. 553]. Враховуючи те, що в Україні в цілому спостерігається низький рівень правопорядку, а державні гарантії прав і свобод громадян є слабкими, реалізація антикризового управління гіпотетично може набувати відверто антиправових форм.

Наведене вище дає підстави констатувати, що в цілому інститут антикризового управління розрахований на забезпечення стійкості суспільних відносин в середині держави і паралельно має значення фактора стабільності в регіоні політико - географічного знаходження країни. Гіпотетично, антикризові заходи мають призупиняти, мінімізувати руйнування суспільного життя людей, передбачати компенсацію втрат унаслідок управлінського впливу на економічну, фінансову, духовну сфери життя суспільства. Проте практичному втіленню антикризових заходів має передувати вирішення на державному рівні кількох завдань.

По-перше, слід розробити чіткий організаційно-правовий механізм реалізації заходів антикризового управління як на національному рівні, так і в площині міждержавних відносин України з європейськими державами-партнерами; визначити в межах яких владних функцій буде здійснюватися антикризове управління. Певні правові підвалини для цього в Україні створено. Так, у відповідності до Указу Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» № 92/2016 визначаються оперативні і оборонні спроможності держави для протидії кризовим явищам, які є загрозами національної безпеки України, а також встановлено коло державних інституцій, що відповідальні за усунення кризових ситуацій.

По-друге, слід сформулювати параметри законності і модель виміру ефективності реалізації заходів антикризового управління на національному рівні. Зокрема слід чітко встановити перелік повноважень конкретних посадових осіб за здійснення антикризових заходів та визначити суб'єктів контролю за їх діяльністю.

По-третє, потребує додаткового тлумачення співвідношення змісту таких інститутів двостороннього співробітництва України і ЄС як «антикризове управління» і «добре урядування» що є самостійними формами управлінської діяльності.

У підсумку слід вказати, що введення в дію всіх положень Угоди про асоціацію в найближчій історичній перспективі буде фактором пожвавлення науково-прикладної розробки національних моделей антикризового управління. Юридична наука і теорія державного управління в означеному контексті мають забезпечити ідейне наповнення цього процесу, стати каталізатором оперативного впровадження технологій антикризового управління, прискорити гармонізацію законодавства України і Європейського Союзу в частині регламентації подолання кризових явищ спільними зусиллями обох сторін задля забезпечення солідарних інтересів народів Європи жити у мирі та злагоді.

Література

1. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 р. № 1678-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014 р.— № 40, Стаття 2021
2. Верховна Рада України: офіційний веб-портал // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main>
3. Шарий В. І. Антикризові технології як механізм реалізації цілей державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ управл.: спец 25.00.02 – «Механізми державного управління» / В.І. Шарий. — К, 2006. – 20 с.
4. Кагановська Т.Є., Григоренко Є.І. Основи загальної теорії держави: навчальний посібник / Т.Є. Кагановська, Є.І. Григоренко. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – 108 с.
5. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія / І.В. Яковюк. — Х.: Право, 2013. – 760 с.

ОФІЦІЙНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАКОНУ У КОНТЕКСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Радченко Олександр Іванович,

Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4, кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: права людини, захист, конституційний суд, офіційне тлумачення, конституційна скарга, конституція, повноваження

Як відомо, проблема забезпечення і, насамперед, захисту прав людини в Україні є однією з двох (поряд із протидією корупційним проявам) «вічних» проблем нашої держави в юридичній площині, яку наразі так і не вдалося остаточно вирішити. На такий стан справ вплинули низка об'єктивних і суб'єктивних факторів. До перших можна віднести негаразди у соціально-економічній сфері, політичну нестабільність, зовнішню агресію тощо. Натомість, серед ключових суб'єктивних факторів, на нашу думку, варто наголосити на такому як тривала відсутність політичної волі з боку держави щодо вдосконалення національного механізму захисту прав людини в Україні та створення нових, справді ефективних й, що напевно найголовніше, доступних правових інструментів, які дозволили поліпшити стан дотримання прав і свобод індивіда за умови збереження вже існуючих, що довели свою ефективність і доцільність застосування на практиці.

У вересні 2016 року, з набуттям чинності змінами до Конституції України у частині реформування правосуддя, в нашій державі з'явився такий новий інститут як конституційна скарга. Невдовзі вона, на наше глибоке переконання, має посісти чільне місце серед інших елементів національного механізму захисту прав людини в Україні. Проте, поруч з, вочевидь, корисними й необхідними новелами у національному механізмі захисту прав людини,

законодавець внесеними змінами до Основного Закону виключив з його тексту деякі корисні норми. Такий підхід законодавця може бути оцінений, м'яко кажучи, неоднозначно. Мова йде про положення, що регламентують один з ключових елементів Конституційного Суду України статусу, а саме його повноваження.

До 30 вересня 2016 року до компетенції єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні належало право здійснювати офіційне тлумачення законів України, що було закріплено п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України [1]. Натомість, після набуття чинності Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [2] ця норма була сформульована таким чином, що в оновленій редакції Конституції України відповідне повноваження Конституційного Суду України з невідомих причин зникло. Відтак, функція офіційного тлумачення була необґрунтовано усічена до можливості давати офіційне тлумачення виключно положень Основного Закону і не більше. Мова, у даному випадку, йде не стільки про безпідставне обмеження повноважень одного вищих органів державної влади, скільки про зменшення можливостей Конституційного Суду України впливати на ситуацію із забезпечення в нашій країні стану ефективного гарантування прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, додавши інститут конституційної скарги й одночасно позбавивши громадян можливості звертатися до органу конституційної юрисдикції з проханням дати офіційне тлумачення законів України, Верховна Рада України формально залишила без змін загальну кількість можливостей громадян захищати свої права і законні інтереси за допомогою Конституційного Суду України.

Не є таємницею, що в нашій державі прийняті українським парламентом закони часто-густо містять положення, які є неоднозначними за розумінням, суперечливими за змістом та складними у застосуванні. У таких умовах, вочевидь, існує нагальна необхідність здійснення офіційного тлумачення законів України безстороннім й неупередженим державним органом, яким за Конституцією виступає Конституційний Суд України. Відповідно до ст. 42 попередньої редакції Закону України «Про Конституційний Суд України» (від 16.10.1996 № 422/96-ВР) конституційне звернення визначалося як письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, а згідно зі ст. 43 суб'єктами права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України у випадку, передбаченому [пунктом 4 статті 13](#) цього ж Закону, визнавалися громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи [3]. Такими чином, конституційне звернення забезпечувало можливість додаткового захисту громадянами своїх конституційних прав і свобод. Дійсно, виходячи з наявних статистичних даних, не має підстав стверджувати, що цей інструмент юридичного захисту набув широкої популярності серед українських громадян, проте все ж таки певна їх кількість користувалася цією можливістю. Так, у період з листопада 1997 року (року набуття чинності попереднім Законом України «Про Конституційний Суд України») й до липня 2017 року (моменту втратою ним чинності у зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про Конституційний Суд України») єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні виніс 41 рішення за зверненнями саме громадян України щодо офіційного тлумачення законів України у рамках забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини

і громадянина. Ще декілька рішень стосовно офіційного тлумачення положень законів у межах здійснення парламентського контролю за дотримання прав і свобод людини в Україні було винесено за зверненням Уповноваженого Верховної Раді України з прав людини.

Парадокс вищенаведеної ситуації полягає ще й у тому, що Верховна Рада України, внівши зміни до Конституції України й вилучивши з переліку повноважень Конституційного Суду України право офіційно тлумачити закони України, так й не віднесла його до компетенції жодного іншого органу державної влади, у тому числі й до своїх власних, що мало хоча б у якійсь мірі компенсувати втрачене Конституційним Судом України повноваження.

Наразі це проблемне питання так би мовити «підвисло» у повітрі. Фактично, законодавець сприяв формуванню в Україні чергової юридичної колізії. Відтепер громадяни України у разі неоднозначного розуміння положень чинних законів України органами державної влади (у тому числі й судами загальної юрисдикції під час розгляду ними різних категорій справ громадян) та органами місцевого самоврядування, не мають можливості отримати рішення, у якому б чітко й однозначно тлумачився зміст тієї чи іншої норми, що, у свою чергу, мало б, і це варто визнати ключовою обставиною у справі забезпечення прав і свобод людини в Україні, силу офіційного юридичного акту, обов'язкового для виконання усіма суб'єктами правовідносин.

Навряд чи можна визнати доцільною й обґрунтованою рокировку, в результаті якої такий юридичний інструмент захисту прав людини як офіційне тлумачення Конституційним Судом України законів України за зверненнями громадян та Уповноваженого Верховної Раді України з прав людини було де-факто було замінено інститутом конституційної скарги. На наше глибоке переконання, найбільш правильним і вдалим стало б рішення законодавця, відповідно до якого у компетенції Конституційного Суду України залишилося б право здійснювати офіційне тлумачення законів України у контексті забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні, яке було б доповнене новим юридичним інструментом – конституційною скаргою. Разом вони могли б стати потужним базисом гарантування прав і свобод особи в нашій державі. Розширення кола юридичних інструментів захисту прав і свобод особи в Україні, вочевидь, не тільки не зашкодило процесу покращення стану дотримання прав людини в нашій державі, а й, навпаки, суттєво сприяло б наближенню України до когорти цивілізованих країн з найвищим ступенем захисту прав людини та найефективнішими національними механізмами їх гарантування.

Проте, ситуацію, що наразі склалася, можна досить легко виправити, відновивши дію положення Конституції України стосовно права Конституційного Суду України здійснювати офіційне тлумачення законів України, та внівши відповідні зміни до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» в рамках наступної ревізії Основного Закону нашої держави.

Література:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.04.2018).

2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон від 02.06.2016 № 1401-VIII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 12.04.2018).

3. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.04.2018).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЗАЙНЯТИХ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Сековой Олег Дмитрович

асистент кафедри безпеки життєдіяльності та права Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Ключові слова: аграрні правопорушення, аграрні трудові відносини, відповідальність, сільськогосподарське виробництво.

У правовій доктрині юридична відповідальність визначається як вид соціальної відповідальності, що полягає у застосуванні до правопорушників передбачених чинними правовими нормами заходів, що реалізуються уповноваженими органами з метою припинення правопорушення та відновлення правопорядку. Юридична відповідальність у аграрній сфері має міжгалузевий характер і застосовується для охорони та забезпечення аграрних правовідносин. Відносини відповідальності у аграрній галузі є неоднорідними і регулюються не тільки нормами аграрного законодавства, але й правовими нормами інших галузей права, наприклад, трудового, фінансового, цивільного, земельного, адміністративного, кримінального, тощо. Зазначений факт обумовлює складність і комплексний характер правового регулювання аграрно-правової відповідальності.

Суб'єктами аграрних правопорушень можуть бути юридичні особи різних форм власності, громадяни і посадові особи, що здійснюють сільськогосподарську діяльність (виробництво, переробку, реалізацію і зберігання сільськогосподарської продукції). Слід зазначити, що порушниками аграрних правових норм можуть бути фізичні та юридичні особи, які не є безпосередніми суб'єктами аграрних правовідносин, проте своїми діями впливають на об'єкти таких правовідносин (наприклад, псують сільськогосподарські чи інші землі, або забруднюють їх). Також правопорушниками можуть бути державні органи, органи місцевого самоврядування та їхні посадові особи, уповноважені здійснювати відповідний контроль у галузі аграрних відносин. Аграрно-правова відповідальність кожного із зазначених видів суб'єктів має свої особливості, зокрема відповідальність найбільш численної категорії суб'єктів такої діяльності – працівників.

Відповідно до законодавства України при вчиненні правопорушень працівниками аграрного сектору до винних осіб можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення, якщо

вони передбачені статутами, інструкціями або правилами внутрішнього розпорядку відповідних підприємств.

Аграрні трудові відносини мають певні особливості, на відміну від інших видів трудових відносин. Особливо це стосується трудових відносин у фермерських господарствах, сільськогосподарських кооперативах тощо. Так за загальним правилом до порушника трудової дисципліни в аграрному секторі може бути застосована або догана, або звільнення з посади. Проте ст. 147 КЗпП встановлює, що законодавством, а також локальними актами підприємств, для окремих категорій працівників можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення [1]. Наприклад дисциплінарна відповідальність членів сільськогосподарських кооперативів, які вчинили дисциплінарний проступок, повинна передбачатися статутом і правилами внутрішнього розпорядку підприємства і може бути виражена у формі догани, попередження про виключення з членів КСП і виключення з членів КСП [2]. Так само, ч. 2 ст. 166 ЦК України передбачена така форма відповідальності членів сільськогосподарських кооперативів як виключення з кооперативу [3].

Особливість дисциплінарної відповідальності осіб зайнятих у сільськогосподарському виробництві полягає у тому, що вона може застосовуватися органом, якому надане право приймати на роботу (обирати, затверджувати або призначати на посаду) працівника і настає при порушенні працівником умов праці, якщо це не завдало матеріальної шкоди підприємству. Так, якщо вищим органом управління у сільськогосподарському підприємстві кооперативного чи корпоративного типу, який вирішує питання про обрання його голови, є загальні збори його членів або уповноважених представників, то лише цей орган може застосовувати дисциплінарні стягнення у формі звільнення з посади.

Також, на працівників аграрних підприємств поширюються норми КЗпП України про матеріальну відповідальність за шкоду, завдану підприємству, установі, організації під час виконання трудових обов'язків. Відповідно до ст. 130 КЗпП матеріальна відповідальність за шкоду, заподіяну працівником підприємству, установі, організації під час виконання трудових обов'язків, покладається на працівника тільки за умови винного заподіяння прямої дійсної шкоди [4]. При цьому матеріальна відповідальність, як правило, обмежена певною частиною заробітку працівника.

Згідно чинного законодавства України на працівників не може бути покладена відповідальність за втрати, які можна віднести до категорії нормального виробничо-господарського ризику, а також за неoderжані підприємством доходи [4]. Умовою притягнення до відповідальності працівника, який завдав підприємству матеріальної шкоди, слід вважати зобов'язання адміністрації підприємства створити йому умови, необхідні для нормальної роботи і забезпечення повного збереження довіреного йому майна (ст. 131 КЗпП) [5].

Працівник, який заподіяв шкоду підприємству, установі, організації, може добровільно відшкодувати її цілком або частково. За згодою власника або уповноваженого ним органу працівник має право передати для відшкодування збитків рівноцінне майно або поправити пошкоджене.

У випадках, передбачених законом, застосовується також повна матеріальна відповідальність. Відповідно до ст. 134 КЗпП працівники несуть матеріальну відповідальність у повному розмірі шкоди, заподіяної з їхньої вини підприємству, у випадках, коли: 1) між працівником і підприємством, установою, організацією відповідно до

ст. 135-1 КЗпП укладено письмовий договір про взяття на себе працівником повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілісності майна та інших цінностей, переданих йому на зберігання або для інших цілей; 2) майно та інші цінності були одержані працівником під звіт за разовою довіреністю або за іншими разовими документами; 3) шкоди завдано діями працівника, які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку; 4) шкоду завдано працівником, який був у нетверезому стані; 5) шкоду завдано недостатчею, умисним знищенням або умисним зіпсуванням матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), у тому числі під час їхнього виготовлення, а також інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих працівникові підприємством, установою, організацією у користування; 6) відповідно до законодавства на працівника покладено повну матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації під час виконання трудових обов'язків; 7) шкоди завдано не під час виконання трудових обов'язків; 8) службова особа винна у незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу; 9) керівник підприємства, установи, організації всіх форм власності винний у несвоєчасній виплаті заробітної плати понад один місяць, що призвело до виплати компенсацій за порушення строків її виплати, і за умови, що Державний бюджет України та місцеві бюджети, юридичні особи державної форми власності не мають заборгованості перед цим підприємством [6]. Питання повної матеріальної відповідальності працівників сільського господарства регулюються також Порядком визначення розміру збитків від розкрадання, недостачі, знищення (псування) матеріальних цінностей затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 р. № 116. [7]

Таким чином можна підсумувати, що правовідносини відповідальності працівників у аграрному секторі мають комплексний міжгалузевий характер і регулюються не лише нормами аграрного права, а й нормами цивільного, трудового, адміністративного і кримінального права, що обумовлює необхідність більш детального дослідження цього питання у майбутньому.

Література:

1. Про працю України: закон України від 05.03.2015 № 238-VIII// Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 21. – ст.137.
2. Підручник Трудове право України, Жернаков В.В.- 5 січня 2012 рік.
3. Цивільний кодекс України – від 16.01.2003 № 435-IV// Відомості Верховної Ради України.
4. Про працю України: закон України від 13.05.2014 № 1255-VII//Частина четверта статті 130 в редакції Закону.
5. Про працю України: закон України від 24.12.1976 № 1616-09-IX// Стаття 131 із змінами, внесеними згідно з Указом ПВР.
6. Про працю України: стаття 134,135 КЗпП від 10.12.1971 № 322-VIII (Редакція станом на 20.01.2018).
7. Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. N 116.

СПІЛЬНІ РИСИ ТА ВІДМІННОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРОЦЕДУРИ ІМПІЧМЕНТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ Й НОВИХ ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ

Сердюк Лілія Миколаївна,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: імпічмент, глава держави, парламент, судові органи, конституції.

При підготовці тез цієї доповіді автор поставив за мету з'ясувати спільні риси та відмінності в конституційному регулюванні процедури імпічменту глави держави в Україні й нових державах Європи.

Предмет порівняльного аналізу склали конституції України [1] й таких нових держав Європи, які утворилися після розпаду СРСР: Латвійської Республіки [2], Литовської Республіки [3], Республіки Білорусь [4], Республіки Болгарія [5], Республіки Македонія [6], Республіки Молдова [7], Республіки Польща [8], Республіки Словенія [9], Республіки Угорщина [10], Республіки Хорватія [11], Російської Федерації [12], Словацької Республіки [13], Чеської Республіки [14].

У доктрині конституційного права, як правило, виокремлюють три стадії процедури імпічменту президента: 1) ініціювання питання про усунення глави держави з посади; 2) прийняття рішення про звинувачення президента; 3) прийняття рішення про усунення глави держави з посади. Як впливає з норм конституцій, що складають предмет порівняльного аналізу, провідна роль у цій процедурі відводиться саме парламентам і народним обранцям. На підтвердження цієї тези наведемо окремі нормативно-правові приписи, закріплені в конституціях нових європейських держав:

- питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 2 ст. 111 Основного Закону Української держави);

- питання про усунення Президента може бути винесене за пропозицією не менше 70 депутатів Верховної Ради (2 ст. ст. 104 Основного Закону Республіки Білорусь);

- обвинувачення Президенту висувається за пропозицією не менш ніж однієї чверті народних представників (ч. 2 ст. 103 Конституції Республіки Болгарія);

- справу про притягнення Президента Республіки до відповідальності порушують Збори, якщо за це проголосувало дві третини від загальної кількості представників (ст. 87 Основного Закону Республіки Македонія);

- пропозиція про усунення з посади Президента Республіки Молдова може бути внесена не менш ніж однією третиною депутатів (ч. 2 ст. 89 Основного Закону Республіки Молдова);

- обвинувачення проти Президента Республіки може бути висунуте ... за пропозицією не менш як 140 членів Народних Зборів (ч. 2 ст. 145 Основного Закону Республіки Польща);

- за поданням Скупщини Президент Республіки може стати перед Конституційним Судом (ч. 1 ст. 109 Основного Закону Республіки Словенія);
  - для того, щоб розпочати процедуру імпічменту, вимагаються дві третини голосів представників Національної Асамблеї (ч. 3 ст. 31/А Конституції Республіки Угорщина);
  - процедура відповідальності Президента Республіки може бути розпочата за рішенням Палати представників, прийнятим двома третинами голосів усього складу представників (ч. 2 ст. 105 Конституції Республіки Хорватія);
  - рішення Державної думи про висунення обвинувачення та рішення Ради Федерації про усунення Президента з посади мають бути прийняті двома третинами голосів від загальної кількості в кожній із палат за ініціативою не менш ніж однієї третини депутатів Державної Думи (ч. 2 ст. 93 Конституції Російської Федерації);
  - пропозиція про відкликання Президента може бути внесена абсолютною більшістю голосів усіх представників (ст. 106 Конституція Словацької Республіки);
- Наступним етапом конституційної процедури імпічменту глави держави є ухвалення рішення про звинувачення президента. Як впливає з порівняльного аналізу відповідних правових норм, у цьому аспекті конституційно-правового регулювання також виявляються спільні риси. На підтвердження цієї тези наведемо положення Конституції України та конституцій окремих зарубіжних країн:
- за наявності підстав парламент не менш як двома третинами свого конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України (ч. 5 ст. 111 Основного Закону Української держави);
  - обвинувачення ... вважається підтриманим Народними Зборами, якщо більше двох третин народних представників проголосує за це (ч. 2 ст. 103 Конституції Республіки Болгарія);
  - обвинувачення проти Президента Республіки може бути висунуте постановою Народних Зборів, прийнятою більшістю не менш як у 2/3 голосів від конституційного складу членів Народних Зборів (ч.2 ст. 145 Конституції Республіки Польща);
  - обвинувачення Президента Республіки, який порушив Конституцію чи інші закони в процесі виконання своїх функцій, може бути висунуте однією п'ятою всіх представників Національної Асамблеї (ч. 2 ст. 31/А Основного Закону Республіки Угорщина);
  - Президент Російської Федерації може бути усунений з посади ... тільки на підставі висунутого Державною думою обвинувачення (ч. 1 ст. 93 Конституції Російської Федерації); рішення Державної думи про висунення обвинувачення ... мають бути прийняті двома третинами голосів від загальної кількості в кожній із палат (ч. 2 ст. 93, п. ж ч. 1 ст. 103 Конституції Російської Федерації);
  - йому (Президенту) виставляються обвинувачення Національною Радою Словацької Республіки ... (ст. 107 Основного Закону Словацької Республіки);
  - Конституційний Суд на підставі обвинувального акта Сенату може переслідувати Президента Республіки (ч. 2 ст. 65 Конституції Чеської Республіки).
- Процес імпічменту глави держави завершується ухваленням рішення про його усунення з посади, причому суб'єктами такого волевиявлення можуть бути не лише парламенти республік, але й спеціалізовані судові органи. Ця теза підтверджується такими конституційно-правовими приписами:

- рішення про усунення Президента з поста в порядку імпичменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу (ч. 6 ст. 111 Основного Закону Української держави);

- Сейм на закритому засіданні більшістю не менш як у дві третини голосів усіх членів Сейму може постановити про усунення з посади Президента Республіки (ст. 51 Конституції Латвійської Республіки);

- Президент Республіки, Голова та судді Конституційного Суду ... рішенням більшості у три п'ятих голосів усіх членів Сейму можуть бути усунені від посад, які вони обіймають (ст. 74 Основного Закону Литовської Республіки);

- Президент може бути усунений з посади ... постановою Верховної Ради, прийнятою більшістю, не меншою за дві третини обраних депутатів Верховної Ради (ч. 1 ст. 104 Конституції Республіки Білорусь);

- Конституційний Суд розглядає обвинувачення проти Президента (ч. 3 ст. 103 Конституції Республіки Болгарія); вносить рішення з обвинувачень, порушених Народними Зборами проти Президента (п. 8 ч. 1 ст. 149 Основного Закону Республіки Болгарія);

- питання про відповідальність Президента вирішує Конституційний Суд двома третинами голосів від усієї кількості суддів (ч. 3 ст. 87 Конституція Республіки Македонія);

- Президент Республіки ... може бути притягнутий до відповідальності Державним Трибуналом (ч. 1 ст. 145 Конституції Республіки Польща); за порушення Конституції чи закону у зв'язку з займаною посадою чи в межах здійснення своїх повноважень, конституційну відповідальність перед Державним Трибуналом несуть: Президент Республіки Польща, ... (ч. 1 ст. 198 Основного Закону Республіки Польща); Маршалок Сейму тимчасово, до часу обрання нового Президента Республіки, виконує обов'язки Президента Республіки в разі усунення Президента Республіки з посади рішенням Державного Трибуналу (п. 5 ч. 2 ст. 131 Конституції Республіки Польща);

- Президент Республіки може бути усунений з посади, коли за це проголосують не менш ніж дві третини всіх суддів Конституційного Суду (ч. 2 ст. 109 Конституція Республіки Словенія);

- Конституційний Суд уповноважений винести судові рішення про усунення Президента Республіки з посади. Якщо в результаті процедури Конституційний Суд визнає факт порушення закону, він може усунути Президента Республіки з його посади (чч. 5-6 ст. 31/А Основного Закону Республіки Угорщина). Якщо Рада Правосуддя визнає Президента Республіки винним у міжнародному злочині, вона може усунути Президента з посади і водночас може застосувати будь-яке покарання, передбачене Кримінальним кодексом за цю провину» (ч. 3 ст. 32 Конституції Республіки Угорщина);

- рішення щодо відповідальності Президента Республіки приймається Конституційним Судом Хорватії двома третинами голосів його складу (ч. 3 ст. 105 Конституції Республіки Хорватія);

- Президент Російської Федерації може бути усунений з посади Радою Федерації (ч. 1 ст. 93 Конституції Російської Федерації); ... рішення Ради Федерації про усунення Президента з посади мають бути прийняті двома третинами голосів від загальної кількості в кожній із палат (ч. 2 ст. 93 Основного Закону Російської Федерації);

- Конституційний Суд вирішує справи про конституційний обвинувальний акт Сенату проти Президента Республіки згідно зі ст. 65 п. 2 (Конституційний Суд на підставі

обвинувального акта Сенату може переслідувати Президента Республіки за державну зраду. Наслідком може бути втрата посади Президента і права знову обіймати цю посаду) (п. г ч. 1 ст. 87 Конституції Чеської Республіки).

Зважаючи на все вищевикладене, вважаємо за необхідне виокремити такі найбільш значущі спільні та відмінні риси в конституційному регулюванні процедури імпічменту глави держави в Україні й нових державах Європи:

1. Для Основного Закону України та конституцій пострадянських держав, характерним є наділення правом ініціювати процедуру імпічменту глави держави представників парламенту. Такий підхід відповідає положенням теорії поділу державної влади в частині системи стримувань і противаг.

2. Аналіз конституційно-правових приписів щодо ініціювання питання про усунення глави держави з посади виявив єдність законодавця у підході до визначення суб'єкта такої ініціативи, з тією лише відмінністю, що мінімально визначена кількість голосів парламентарів, необхідна для ухвалення відповідного рішення, може коливатися від однієї чверті народних представників – до двох третин голосів усього складу представницького органу влади.

3. Спільними рисами характеризується і конституційне регулювання суспільних відносин, у межах яких ухвалюється рішення про звинувачення президента. Відповідне волевиявлення здійснюється парламентами. За такі рішення, як правило, має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади.

4. Повноваженням ухвалювати рішення про усунення Президента з посади, як впливає зі змісту аналізованих нами конституційно-правових норм, наділені парламенти держав або спеціалізовані судові органи (як правило, конституційні суди). За такі рішення має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади або органу судової влади.

Основний Закон Республіки Польща передбачив створення та функціонування не лише такого спеціалізованого судового органу, як Конституційний Трибунал, але й Державного Трибуналу, юрисдикція якого поширюється на справи про порушення Конституції чи закону у зв'язку із займаною посадою чи в межах своїх повноважень Президентом Республіки Польща, Головою Ради Міністрів і членами Ради Міністрів, Головою Польського Народного Банку, Головою Верховної Палати Контролю та іншими високо посадовцями.

У частині ухвалення рішення про усунення глави держави з посади, специфічною особливістю вирізняється і Конституція Республіки Угорщина, ч. 3 ст. 32 якої наділяє Раду Правосуддя повноваженнями не лише усунути Президента з посади, але й застосувати будь-яке покарання, передбачене Кримінальним кодексом за провину, щоправда за умови, якщо Рада Правосуддя визнає Президента Республіки винним у міжнародному злочині (ч. 3 ст. 32 Конституції Республіки Угорщина).

Література:

1. Конституція України : чинне законодавство зі змінами і допов. станом на 30 верес. 2016 р.; (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2016. – 76 с.

2. Конституція Латвійської Республіки. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 39-47.
3. Конституція Литовської Республіки. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 49-86.
4. Конституція Республіки Білорусь, Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 87-118.
5. Конституція Республіки Болгарія. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 119-156.
6. Конституція Республіки Македонія. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 157-190.
7. Конституція Республіки Молдова, Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 191- 232.
8. Марчук М. І. Конституція Республіки Польща. Конституції зарубіжних країн: Навчальний посібник / Авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 173-205.
9. Конституція Республіки Словенія. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 265-306.
10. Конституція Республіки Угорщина. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 307-339.
11. Конституція Республіки Хорватія. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 371-403.
12. Конституція Російської Федерації. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 405-443.
13. Конституція Словацької Республіки, Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 445-484.
14. Конституція Чеської Республіки. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. Київ, 1996. С. 485-509.

ЗАПИТ ПОДАТКІВЦІВ ЩОДО НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Рибалко Гліб Сергійович,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук

На сьогодні питання направлення податковими органами різного роду запитів є доволі нагальним для більшості платників податків.

Такі запити надходять від контролюючого органу по поводу і без нього та в 99% випадків містять однотипне формальне зазначення підстав для їх направлення, а саме: пп.16.1.5,16.1.7 р. 16.1 ст. 16, пп.20.1.2, 20.1.4 п.20.1 ст. 20 та ст. 73 Податкового кодексу України (далі – ПКУ) Про те, як правило, запит жодного слова не містить щодо того, яка ж саме інформація цікавить податківців, зазвичай мова йдеться лише про витребування якогось

неосязного здоровим глуздом переліку документів, необхідність отримання яких вони потім і самі не можуть пояснити в суді.

При цьому, звісно ж податківці не забувають і налякати своїм правом прийти на позапланову перевірку, якщо не отримають бажану відповідь посилаючись на п.п. 78.1.1 п.78.1 ст. 78 ПКУ. Про це йдеться і в листі ДФС від 19.10.2016 за номером 22561/6/99-99-14-03-03-15.

У вищезазначеному листі сказано, що платники податків та інші суб'єкти інформаційних відносин зобов'язані подавати інформацію, визначену у запиті контролюючого органу, та її документальне підтвердження протягом одного місяця з дня, що настає за днем надходження запиту (якщо інше не передбачено Кодексом).

Лист суб'єкта інформаційних відносин, що надсилається на запит контролюючого органу, повинен містити номер і дату запиту, на який надається відповідь, та інформацію, що запитується (п. 15 Порядку).

У разі коли запит складено з порушенням вимог, викладених в абзацах першому та другому п. 73.3 ст. 73 Кодексу, платник податків звільняється від обов'язку надавати відповідь на такий запит.

Порядок проведення та обставини, за якими може здійснюватися документальна позапланова перевірка, визначаються ст. 78 Кодексу. При цьому деякі з них містять норми щодо ненадання платником податків відповіді на письмовий запит контролюючого органу.

Зокрема, відповідно до пп. 78.1.1 та 78.1.4 п. 78.1 ст. 78 Кодексу при отриманні контролюючим органом податкової інформації, що свідчить про порушення платником податків валютного та іншого не врегульованого цим Кодексом законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, або виявлення недостовірності даних, що містяться у податкових деклараціях, поданих платником податків, та у разі ненадання платником податків пояснень та їх документальних підтверджень протягом 15 робочих днів з дня отримання відповідного запиту контролюючого органу, може бути проведено документальну позапланову перевірку платника податків.

Але, якщо уважно проаналізувати п.п. 73.3 ст. 73 ПКУ, то там зазначено: контролюючі органи мають право звернутися до платників податків та інших суб'єктів інформаційних відносин із письмовим запитом про подання інформації (вичерпний перелік та підстави надання якої встановлено законом), необхідної для виконання покладених на контролюючі органи функцій, завдань, та її документального підтвердження лише за умови дотримання при формуванні такого запиту встановлених законом вимог.

Згідно п. 10 Порядку періодичного подання інформації органам державної податкової служби та отримання інформації зазначеними органами за письмовим запитом, затвердженим Кабміном від 27.12.2010 р. № 1245 , у запиті органу податкової служби повинні зазначатись підстави для надіслання запиту, а відповідно до п. 11 цього ж Порядку, перед тим, як направити запит, орган державної податкової служби перевіряє наявність законодавчих підстав для отримання податкової інформації.

Так, звернення податкового органу повинно містити зокрема підстави для надіслання запиту відповідно до п.п. 73.3 ПКУ, із зазначенням інформації, яка це підтверджує.

При цьому, письмовий запит про надання інформації надсилається платнику податків або іншим суб'єктам інформаційних відносин за наявності хоча б однієї з встановлених законодавством підстав, а зокрема, відповідно до п.1 абз. 3 п.п. 73.3 ст. 73 ПКУ – у разі коли

за результатами аналізу податкової інформації, отриманої в установленому законом порядку, виявлено факти, які свідчать про порушення платником податків податкового, валютного законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Тож однією з обов'язкових юридичних умов для направлення запиту, передбачених п.73.3 ст. 73 ПКУ, є саме виявлення та законодавчо допустиме встановлення достовірних фактів, які свідчать про порушення платником податків податкового, валютного законодавства тощо.

При цьому дуже часто податківці вказують не на конкретний факт порушення, який є підставою для надсилання запиту, а на припущення які здійснені контролюючим органом без вказівки на будь-які реальні докази, факти або ж інші встановлені законом обставини. Що є безперечно порушенням вимог ПКУ.

Відповідно до п. 73.3 ст. 73 ПКУ та п. 16 Порядку, у разі коли контролюючим органом запит складено з порушенням вимог, викладених в абз. 1, 2 п. 73.3 ст. 73 ПКУ, платник податків звільняється від обов'язку надавати відповідь на такий запит.

Наголошуємо, що згідно з п.п. 21.1.1 п. 21.1 ст. 21 ПКУ посадові особи контролюючих органів зобов'язані дотримуватися Конституції України та діяти виключно у відповідності з Податковим Кодексом України та іншими нормативно-правовими актами України. Таку саме позицію зайняв ВАСУ прийнявши рішення від 23 лютого 2017р. у справі К/800/25008/16 де зазначено, що Запит фіскального органу подається не при наявності бажання керівника цього органу, а за умови наявності хоча б однієї підстави визначеної п. 73.3, ст. 73 ПК України. При цьому така підстава повинна бути чітко зазначена у конкретному запиті. Без дотримання цього правила платник податку звільняється від обов'язку надавати відповідь на запит. Більш того відсутність відповіді платника податків на такий запит не є підставою для фіскального органу для проведення у подальшому податкових перевірок платника податку. Також слід звернути увагу на постанову Харківського окружного адміністративного суду від 25.10.17 р. у справі № 820/2788/17. Розглянувши справу, суд дійшов висновку, що у запитах податкової дійсно не зазначено підстави для їх надсилання, а є посилання лише на загальну норму п. 73.3 ПК. Тобто запити не відповідають вимогам законодавства. Отже, платник податків правомірно не надав на них відповіді. У такому разі у податкової відсутня одна з обов'язкових підстав для проведення позапланової перевірки (ненадання платником пояснень та їх документального підтвердження на обов'язковий запит податкової протягом 10 р. д.). Тому суд вирішив скасувати накази обласного ДФС про проведення позапланової виїзної перевірки.

Як висновок можна зазначити, що Органи ДФС мають право отримувати безоплатно від платників податків довідки, копії документів про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи, видатки та іншу інформацію, пов'язану з обчисленням та сплатою податків, зборів, платежів, про дотримання вимог законодавства та ін. Для надсилання запиту податківцям необхідно мати певні підстави, від яких, у свою чергу, залежить строк надання їм відповіді. Платники податку зобов'язані надавати інформацію, визначену у запиті податкової, а також документально її підтверджувати. Не надавати відповідь на запит можна лише тоді, коли його складено з порушеннями законодавства.

ПРИРОДА ПРАВА ОСОБИ НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ

Стебелєв Антон Михайлович,

кандидат юридичних наук, старший викладач гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»,
адвокат.

Глушенко Владислав Ігорович,

студент 1 курсу гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Ключові слова: інформація, право на доступ до інформації

Важливим елементом життєдіяльності людини та суспільства є інформація, важливість інформації в сучасному суспільстві важко переоцінити. Можливість особи отримати доступ до інформації можна назвати «однією з основ громадянського суспільства, що дає змогу здійснювати ефективний контроль за владою та впливати на рішення її уповноважених органів» [10; 151] та забезпечити природній розвиток суспільства в цілому.

В системі чинного законодавства право особи на інформацію (доступ до інформації) передбачено положеннями численних нормативних актів. Зокрема, ч.1 статті 34 конституції України передбачено право «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію»[3; ст.34]. Крім того, положеннями ч.1 статті 1 Закону України «Про інформацію» в якості основного напрямку державної інформаційної політики визначено «забезпечення доступу кожного до інформації» [7; ст.1]. Крім того, положеннями Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні в якості одного із напрямків розвитку інформаційного суспільства України на 2016-2020 роки задекларовано «спрощення процедури доступу громадян до інформації та знань за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій» [8].

Більшість інформації та даних, «якими оперують громадяни та державні інституції є відкритими в розумінні Закону України «Про інформацію» [5; 92]. За загальним правилом, будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом [7; ст.20]. При цьому, законом надано перелік даних, що не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом [7; ст.21]. Доступ до такої інформації є вільним та не може бути обмеженим.

Так, відповідно до положень ч.1 статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, «кожен має право...одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» [4; ст.10]. Зокрема, відповідно до положень рішення Європейського суду з прав людини (далі за текстом – ЄСПЛ) у справі «Лендер проти Швеції» [9], свобода «одержувати інформацію» зобов'язує державу не обмежувати доступ до вже наявної інформації та «вжити заходи в разі, коли загроза свободі висловлювання виникає з боку органів чи осіб, не пов'язаних з державними органами».

Аналізуючи наведені норми законодавства та практики ЄСПЛ, можна стверджувати, що право на доступ до інформації може бути за своїм характером як абсолютним, так і

відносним. Відносним це право є в тому випадку, коли праву на отримання інформації особи кореспондує обов'язок певного суб'єкта надати таку інформацію [2; 82]. Абсолютним зазначене право тоді, коли право особи на доступ до інформації протистоїть обов'язок необмеженого кола осіб «не обмежувати доступ до вже наявної інформації» [9].

Положеннями статті 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації» передбачено, що доступ до інформації забезпечується шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації та надання інформації за запитами на інформацію [6; ст. 5].

Щодо способу забезпечення доступу до інформації шляхом її оприлюднення не можна не взяти до уваги результати моніторингу інформаційного наповнення офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади за 2 - ге півріччя 2017 року, проведеного Державним комітетом телебачення та радіомовлення України [1]. Зокрема, результати аналізу інформації, розміщеної на офіційних веб-сайтах 18 міністерств та 44 інших центральних органів виконавчої влади (загалом проаналізовано 62 веб-сайти) є наступними: 29 веб-сайтів мають показники інформаційної прозорості більші за середній, 33 веб-сайти мають показники інформаційної прозорості менші за середній, середнє значення показника інформаційної прозорості становить 78,69%. Зазначена статистика може свідчити про реальність реалізації права особи на доступ до інформації, розпорядниками якої є суб'єкти владних повноважень. Однак, варто звернути увагу на той факт, що розміщення певної інформації у відкритому доступі не позбавляє права особи звернутись із запитом до розпорядника такої інформації про її отримання.

Проте, доступ до інформації не «необмеженим». Так, відповідно до положень ч.2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», обмеження доступу до інформації здійснюється 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [6; ст.6]. При цьому, інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну, службову, таємну інформацію [7; ст.21, 6; ст.6]. Можливість присвоїти інформації спеціальний статус, який дозволяє обмежити доступ до неї передбачено положеннями ч. 2 статті 34 Конституції України [3; ст.34].

Цікавим в класифікації видів інформації є передбачена положеннями статті 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» публічна інформація [6; ст.1]. Зазначена категорія інформації характерна тим, що така інформація може бути створена виключно суб'єктами владних повноважень в процесі виконання своїх обов'язків та може бути як відкритою, так і мати статус інформації з обмеженим доступом.

Обмеження в доступі до зазначених видів інформації та даних, зокрема, передбачено, зокрема, положеннями ч. 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де вказано, що «здійснення цих свобод [вираження поглядів, одержання і передання інформації], оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві...»[4; ст.10]. Так, відповідно до положень рішення ЄСПЛ у

справі «Співдружність матерів південної Чехії проти Чеської Республіки», «коли право на отримання інформації може загрожувати правам інших осіб, громадській безпеці або здоров'ю людей, то межі поширення права на доступ до такої інформації звужуються положеннями, що викладені в пункті 2 статті 10 Конвенції...» [11].

Враховуючи той факт, що в контексті положень ч. 1 статті 10 Конвенції право на доступ до інформації розглядається як окремий елемент права на свободу вираження поглядів, то отримання доступу до даних, які не є «відкритими» в загальному розумінні, може здійснюватись при наявності доведеного «загального громадського інтересу» до такої інформації [12]. Саме тому, під час визначення режиму доступу до певної інформації необхідно враховувати не лише характер такої інформації, однак і мету отримання такого доступу.

Обмеження в вільному доступі до певних категорій інформації обумовлені обов'язком держави ефективної реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [3; ст.31], право на невтручання в особисте та сімейне життя [3; ст.32] тощо.

Таким чином, право на доступ до інформації є одним із ключових конституційних прав людини. Зазначене право в контексті положень статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод розглядається як частина (окремий елемент) права на свободу вираження поглядів. Залежно від «режиму» інформації, стосовно якої особа намагається реалізувати право на доступ, доступ до інформації може бути вільним та обмеженим. Обмеження права доступу до інформації обумовлюється необхідністю дотримання прав та свобод інших осіб.

Література

1. Аналітична довідка за результатами проведеного Держкомтелерадіо моніторингу інформаційного наповнення офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади у другому півріччі 2017 року//Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://comin.kmu.gov.ua>;
2. Жорнокуй В.Г. правова природа права на інформацію про діяльність господарського товариства/ В.Г. Жорнокуй//Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. - 2013. - Вип. 33. - С. 79-93;
3. Конституція України: законодавство України за станом на 30.09.2016// Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>; управління та місцеве самоврядування – 2016 – Вип.3 (30) – С.92-99;
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», в ред за станом від 02.10.2013//Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995-004>;
5. Олексюк Л.В. Механізми правового забезпечення електронного доступу до публічної інформації та відкритих даних: стан і тенденції розвитку/ Л.В. Олексюк//Державне управління та місцеве самоврядування – 2016 – Вип.3 (30) – С.92-99;
6. Про доступ до публічної інформації: закон України за станом на 01.05.2015//Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>;

7. Про інформацію: закон України за станом на 01.012017//Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>;
8. Сकोчиляс-Павлів О.В. Право на доступ до публічної інформації: механізм захисту в Україні/ О.В. Сकोчиляс-Павлів// Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016 - №845 – С.150-155;
9. Справа ЄСПЛ «Лаендер проти Швеції» від 26 березня 1987 р., § 74, заява №9248/81 //Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zacon.at.ua>;
10. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р // Офіційний вісник України. – 2013. – № 44. – Ст. 79;
11. Справа ЄСПЛ «Співдружність матерів південної Чехії проти Чеської Республіки» від 10 липня 2006 року, заява 19101/03 //Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zacon.at.ua>;
12. Справа ЄСПЛ «Угорська спілка громадянських свобод проти Угорщини» від 14 квітня 2009 року, заява №37374/05//Електронний ресурс – [Режим доступу]: <http://zacon.at.ua>.

ЩОДО ПИТАННЯ СТАТУСУ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ

Гайдар Дар'я Валеріївна,

аспірантка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: наукова діяльність, наукові працівники, обов'язки, права, статус.

Головним двигуном науково-технічного прогресу була і залишається людина. Саме тому визначення статусу кадрового потенціалу, що дозволяє створити оптимальні умови для його ефективної роботи, має бути пріоритетним завданням правового регулювання наукової діяльності. Крім того, необхідно відзначити, що в силу свого історичного розвитку наука тісно пов'язана з освітнім процесом, а величезний масив дослідницької діяльності сконцентрований у різних університетах, академіях, інститутах. У рамках реалізації наукових проектів нерідко залучаються студенти й аспіранти відповідних навчальних закладів, що дозволяє вирішити одразу декілька важливих завдань: проведення самого дослідження, а також підготовка нових наукових кадрів. При цьому наявність у такому творчому колективі вчених й учнів дозволяє з одного боку, забезпечити належний професійний рівень проведеної роботи, а з іншого – сприяти формуванню певної наступності в науці, для її поступового еволюційного розвитку [1].

Питання правового статусу наукових працівників є актуальними і для міжнародної спільноти. Так, у рекомендації Генеральної конференції «Про статус науково-дослідних працівників» ЮНЕСКО 1974 року (далі – рекомендації 1974 р.) держави погодилися, що слід розробити або створити механізм для вироблення і здійснення відповідної політики в галузі науки і техніки, тобто політики, виробленої таким чином, щоб уникнути можливих небезпек і повністю реалізувати і використовувати позитивні перспективи, властиві науковим

відкриттям, технологічним розробкам та їх застосування. У рекомендації 1974 р. наука визначається як діяльність, за допомогою якої людство, індивідуально, невеликими або великими групами, робить організовану спробу шляхом об'єктивного вивчення спостережуваних явищ відкрити й опанувати причинним ланцюгом; зводить воедино в координованій формі отримувані в результаті підсистеми знання шляхом систематичного відображення і пояснення за допомогою понять, які значною мірою, виражаються математичними символами; і за допомогою цього забезпечує собі можливість використовувати у своїх інтересах розуміння процесів і явищ, які відбуваються в природі і суспільстві (п. 1 «а» «і»). До таких видів наукової діяльності у рекомендації віднесено наукові дослідження та дослідні розробки («с» «і», «іі»).

Рекомендацією зазначено що держави, враховуючи її положення, на власний розсуд визначають категорію осіб, які відносяться до науково-дослідних працівників, і формальні критерії їх кваліфікацій (диплом, вчений ступінь, вчене звання або виконувані обов'язки), а також передбачають необхідні винятки. Примітно також, що у рекомендації слово «статус» науково-дослідних працівників, означає «визначити їм місце у суспільстві і проявити про них турботу», про що свідчать, по-перше, рівень оцінки як обов'язків, так і відповідальності, властивих їх роботі та компетентності у зв'язку з виконанням цих обов'язків і відповідальності, і, по-друге, права, умови роботи, матеріальна допомога і моральна підтримка, якими вони користуються при виконанні своїх завдань (пункти «іі» та «е»).

Рекомендація містить пропозиції державам щодо підтримки ініціативи наукових співробітників, зважаючи на ту обставину, що результати їх роботи можуть слугувати підвищенню загального благополуччя людства, розвитку міжнародної співпраці, миру і взаєморозуміння [2].

Національним законодавством України, зокрема, Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено поняття «наукова діяльність»: інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Закон визначає суб'єктами наукової діяльності в Україні наукових працівників, науково-педагогічних працівників, аспірантів, ад'юнктів і докторантів, інших вчених, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації. У свою чергу, наукові працівники відповідно до Закону провадять наукову (науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну) діяльність у наукових установах, вищих навчальних закладах, наукових підрозділах установ, організацій, підприємств. Варто відзначити, що родовим поняття відносно суб'єктів наукової (науково-технічної діяльності) є вчений – фізична особа, яка проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні (прикладні) результати (ст.ст. 1, 4, 6).

Відповідно, перелік прав і обов'язків, які перелічені у чинному Законі характеризують законодавчий статус вченого. Зокрема, відповідно до статі 6 Закону вправі обирати види, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей; об'єднуватися з іншими вченими в громадські організації, постійні або тимчасові наукові колективи для провадження спільної наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності; брати участь у конкурсах на

проведення наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел відповідно до законодавства України; здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності; публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх в інший спосіб у порядку, встановленому законодавством України; брати участь у конкурсах на заміщення вакантних посад наукових і науково-педагогічних працівників; отримувати, передавати та поширювати відкриту науково-технічну інформацію; отримувати належні стимулювання та мотивацію до наукової і науково-технічної діяльності, орієнтовані на об'єктивну оцінку реалізації конкретних завдань за кінцевим результатом; здобувати державне і громадське визнання шляхом присвоєння йому наукових ступенів, вчених звань, премій, почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів у виробництво та за підготовку наукових кадрів. Обов'язки вченого в Законі пов'язані із залученням його наукової, науково-технічної, науково-організаційної та науково-педагогічної діяльності, під час провадження якої вчений зобов'язаний не завдавати шкоди здоров'ю та життю людини, навколишньому природному середовищу; дотримуватися етичних норм наукового співтовариства, неухильно дотримуватися норм права інтелектуальної власності (ст. 5) [3].

Виходячи з вищезазначеного необхідно констатувати, що задля належного виконання науковими працівниками покладених на них зобов'язань, важливим є визначення їх правового статусу та створення необхідних умов праці, що підтверджується, як на міжнародному так і на національному рівнях.

Література:

1. Сводный доклад об осуществлении государствами-членами Рекомендации 1974 г. о статусе научно-исследовательских работников URL: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_33160.html.

2. Шевченко О. А., Воронцов Д. И. Определение трудового статуса научно-педагогических работников (анализ российского и зарубежного законодательства о научно-технической деятельности) // Вопросы управления. Электронная версия регулярного бумажного издания. – 2014 – № 3 (28). – URL: <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/issue/2014/03/30/>.

3. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

Науковий керівник: Кагановська Тетяна Євгеніївна, декан юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор.

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Гільбурт Артур Максимович,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

Ключові слова: конституція, функції конституції, засади конституційного ладу, політична система.

Конституція має змішану політико-правову природу, як і значною мірою, все конституційне право. Конституційні відносини, що виникають на основі її норм, також можуть бути охарактеризовані як такі, що за своєю природою мають двоїтий характер: одночасно політичний і правовий. Піддані конституційно-правовому регулюванню владні відносини створюють передумови для появи політичних питань в конституційному праві, та певною мірою політизують велику кількість конституційно-правових питань. І саме політичне і правове в тілі конституції дуже тісно переплетено, так само як і реалізація конституційних норм може мати правовий і політичний вимір.

За загальним правилом конституція має, як і будь який нормативно-правовий акт, декілька функцій: політичну, юридичну, культурну та ін. І щоб зрозуміти політичне призначення конституції, потрібно визначити, що саме є її функціями. У вітчизняній науковій літературі є загальновизнаним, що функціями конституції є основні напрями і способи її впливу на ті відносини, що існують і розвиваються у суспільстві та державі; через функції розкривається сутність і призначення конституції, її місце і роль як у системі регулювання найважливіших і найзагальніших суспільних відносин, так і в загальному процесі державотворення та право творення; функції конституції дають відповідь на питання: навіщо існує конституція [1].

Проте, слід проводити розрізнення щодо сприйняття конституції, по-перше, як правового акту з характерними для нього функціями в юридичній сфері, по-друге, як політичного документу, який має певний соціально- політичний зміст, що має прямий або опосередкований вплив на все політичне життя країни.

У даному контексті заслуговує на увагу позиція Г. Оберойтера, зокрема його міркування про те, що конституція є результатом консенсусу між людьми і саме консенсус є та необхідна опора, без якої конституціоналізм стає неможливим і залишається лише красивою ідеєю. За ідеями цього автора, жити за конституцією – означає насамперед мати волю та здатність знаходити консенсус та проводити державну інтеграцію. У суспільстві, продовжує свої міркування Г. Оберойтер, де існує багатокультурність або бікультурність, де існують етнічні розбіжності, де є національні меншини, що хочуть бути почутими та вимагають урахування їхньої думки, ця воля до консенсусу має виходити на перше місце, – як воля до конституції. Скрізь, де існують складнощі з багатокультурністю чи бікультурністю або ж із етнічними розбіжностями, важливими є кроки зі ствердження консолідуючих структур, а не намагання посилити конфлікт – чи на периферії, чи у центрі [2, с. 86].

Справді, конституціоналізм не може бути реалізований без наявної згоди між сторонами політичного договору, а отже баланс владних структур не може бути збережений без загальної згоди різних соціальних груп, шарів, усього народу з наявною в певному суспільстві формою правління. Цілком ймовірно, саме консенсус є тією необхідною опорою, без якої конституціоналізм повисає в повітрі або залишається на папері, як це буває в авторитарних і тоталітарних державах. То ж актуальним на сьогодні є пошук такої організації державного правління, яка б надала нам той самий консенсус.

До позитивних функцій конституції слід віднести функцію установчого державно-правового чи конституційного порядку. Установча функція конституції проявляється в ході прийняття конституції в той чи інший спосіб. У цьому полягає саме легалізація конституційно-правових приписів. У разі легалізації конституція стає законним правовим актом, що має вищу юридичну силу. При цьому вибір порядку прийняття конституції, який може бути демократичним чи недемократичним, чинить вплив на легітимацію правового акту, на ступінь його легітимності в очах населення країни. Також у цьому контексті з конституцією тісно пов'язане питання легітимізації державної влади, що саме розглядається під кутом зору відносин між політичною елітою і народом. Як наголошував С. Макеєєв, легітимність є необхідною умовою нормального функціонування політичної влади й політичної еліти, яка цю владу персоніфікує, але для визнання легітимності влади недостатньо обмежитися її формальною легальністю, отриманою в перебігу законодавчо встановлених виборчих процедур, – для цього потрібна також легітимація «знизу», тобто наділення її довірою, повагою й визнанням [3, с.5]. Це здійснюється, коли влада підтверджує свою легітимність ефективними діями. Визначення критеріїв легітимації, що поділяються всіма членами суспільства, — підсумок тривалих і відвертих дискусій, результатом яких повинно стати конституційне (реальне, а не декларативне) закріплення цих принципів. В умовах України це передбачає орієнтацію на здійснення ідеї суспільства як справедливої системи кооперації між громадянами – вільними і рівними особистостями, кожному з яких забезпечені шанси й можливості для самореалізації в суспільстві.

На наш погляд, у сучасному світі панівним принципом що легітимізує державну владу, стає принцип суверенітету народу, хоч у політичній історії України цей принцип нерідко не знаходив дієвих конституційних обмежень і використовувався «правителями» для обґрунтування неправових або неконституційних дій. Для подальшого конституційного розвитку дуже важливим є пошук балансу між могутністю принципу народного суверенітету і конституційними обмеженнями реалізації владних повноважень, а в кінцевому підсумку, між конституціоналізмом і демократією.

В умовах стабільно функціонуючої правової системи конституція підтримує взаємозв'язки між такими її складовими частинами, як галузі права, створюючи умови для збалансованого і несуперечливого її розвитку. Сама динаміка правової системи є відносно прогнозованою завдяки системотворчій функції конституції. Ця функція конституції має дві взаємопов'язаних і взаємозалежних частини. З одного боку, конституція є головним правовим актом в системі законодавства країни. У цьому значенні вона виступає в якості юридичної бази поточного законодавства, яке, в свою чергу, покликане розвивати приписи конституції при більш детальному регулюванні різних суспільних відносин, що розкриваються та систематизуються в нормативні акти, які в свою чергу входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми політичної системи. За допомогою конституційних норм, як загальних правил поведінки, реалізується потреба суспільства в затвердженні нормативних джерел існування і розвитку держави. З іншого боку, конституція є не тільки головним правовим актом у системі законодавства країни – з позицій розрізнення права і закону вона виконує ще більш важливу роль: у ній, як в акті що має найвищу юридичну силу, закріплюються ключові правові принципи, що лежать в основі всієї правової системи країни. Ці принципи називаються конституційними принципами організації та взаємин особистості, суспільства, держави. Завдяки таким принципам галузі права в процесі взаємодії можуть

зберігати здатність до системного єдності. Тому системотворча функція конституції здатна підтримувати інтеграцію не тільки різних галузей права, а й різних сфер суспільного життя. Особливо вона важлива в сучасних умовах посилення диференціації галузей права, появи нових чинностей поширення правового регулювання на нові сфери суспільних відносин, таких як підприємництво, громадські об'єднання, освіта та інші. На підтвердження наших слів наведемо позицію Т.С. Подорожної, що визначає конституційні норми не тільки як різновид соціальних норм та як основний елемент правової системи (як зміст нормативних актів), а саме як центральний чинник розвитку законодавства [4, с. 11-112].

Також конституційні норми тісно пов'язані із системою джерел права: виступають як витoki права, формують його внутрішній зміст або їх теоретично можливо розглядати як чинник розвитку права. Через систему джерел права, як структурного елемента системи права, можна дослідити та визначити місце конституційних норм у складі правової системи, адже система права, своєю чергою, є структурним елементом організаційно-правової системи

Як висновок, пропонуємо визначати політичну функціональність конституції як одну з найважливіших властивостей, що зумовлюють її особливу роль у правовій системі та особливу соціальну роль у суспільстві. З позицій демократичного конституціоналізму і теорії суспільного договору, в акті створення конституції беруть участь як інститути публічної влади, так і виборні інституції держави. Тому офіційні представники держави – тільки одні із суб'єктів створення конституції. Конституція повинна інтегрувати не тільки державні цілі розвитку, але й бачення саме суспільством цілей соціального прогресу, бути індикатором потреб різних соціальних груп, виразником їх сподівань і надій. Пошук оптимального поєднання політики і права в конституції, конституційної політики і політичного права – важливий і постійно поновлюваний процес демократичного розвитку.

Література:

1. Мельник П. М. Функції та методи конституційного права України. *Scientific horizons – 2014: Materials of the X International scientific and practical conference*. Vol. 4. Law. P. 26-28. URL: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/12707/1/Мельник.pdf>.
2. Оберойтер Г. Що значить «жити за конституцією»? *Вибори та демократія*. 2009. № 4 (22). С. 85-92.
3. Макеєв С. Десятирічна криза легітимності правлячих кіл. *Політична думка*. 2001. № 3. С. 5-9.
4. Подорожна Т. С. Практична значущість конституційних засад у правовій системі держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2013. Вип. 22. Ч. I. Т. 1. С. 108-112.

Науковий керівник: професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Кравзіна, д.ю.н., професор В.О. Серьогін.

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНІ ВІДНОСИНИ ЯК ПРЕДМЕТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Гордіюк Сергій Анатолійович,

аспірант кафедри конституційного і муніципального права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: права людини, конституціоналізм, предмет конституційного права, духовно-культурні відносини, правове регулювання.

Питання про конституційно-правове регулювання передусім пов'язане із загальною проблемою предмета конституційного права як провідної галузі національної правової системи. Річ у тім, що у вітчизняній та зарубіжній державно-правовій науці відсутня єдність у розумінні сутнісних ознак конституційно-правових відносин; навіть в одній і тій самій країні іноді існують різні школи і напрями. Так, чимало британських учених сутність конституційного права вбачають у регулюванні управління державою, відносин між громадянами та основними органами держави, їх головних функцій, у США вважають, що конституційне право у найбільш загальному вигляді (залишаючи деталі адміністративному праву) регулює управління державою, відносини громадян та уряду, а японські автори при визначенні предмета конституційного права на перший план висувають організацію влади (управління державою) і права людини [1, с. 3-19]. Натомість французька правова доктрина на одне з перших місць у конституційному праві висуває політичну владу і політичний режим [2, с. 14].

Принагідно слід зауважити, що в межах радянської правової доктрини сформувалося три основні підходи щодо визначення предмета державного (конституційного) права. Найбільш яскравим представником першого підходу, який у літературі часто називали «широким», був В.Ф. Коток. На думку цього автора, предмет державного права включає відносини, що складають основи кожної зі сфер суспільства, що регулюються правом: політичної, економічної, соціальної та культурної [3, с. 58]. Натомість «вузький» підхід до розуміння предмета державного права, найбільш концентровано представлений у працях О.І. Лепьошкіна, зводив його виключно до політичної сфери [4, с. 18]. Нарешті, третій, «поміrkований» підхід, лідером якого можна вважати С.С. Кравчука, вбачає єдність відносин, що регулюються державним правом, у їх політичній значущості: навіть неполітичні зв'язки опосередковуються державним правом лише остільки, оскільки вони пов'язані з політикою [5, с. 99–105]. Усі три вищеназвані підходи отримали підтримку і подальший розвиток у пострадянській державознавчій літературі, втім переважна більшість авторів схиляються до третього, поміrkованого підходу (М.В. Баглай, Л.М. Ентін, Р.В. Єнгібарян, Ю.І. Лейбо, В.О. Серьогін, В.Е. Чиркін та ін.) [6-8].

Узагальнивши наявні у вітчизняній та зарубіжній літературі підходи до визначення предмета конституційного права, можемо констатувати, що майже всі автори спільні в тому, що політико-правові відносини регулюються даною галуззю; відмінність позицій виявляється у ставленні до того, чи перебувають у межах конституційно-правового регулювання соціально-економічні та духовно-культурні відносини. На наш погляд, розбіжність у поглядах у даному випадку породжена динамікою самого предмета

конституційного права: він постійно розширюється. Справді, на зорі конституціоналізму предмет конституційного права обмежувався політичною системою, адже воно мало на меті забезпечити обмежене правління і статус громадян як рівноправних членів політичної спільноти. Втім разом із розвитком конституційної державності до предмета конституційного права почало долучатися дедалі ширше коло суспільних відносин. Ситуація радикально змінилася на початку ХХ ст., коли почала домінувати тенденція до соціалізації конституційного права, що знаходила свій прояв у тому, що чимало конституцій почали регулювати основи суспільного ладу більш-менш цілісно, тобто включати норми, звернуті до всіх чотирьох підсистем суспільного ладу: політичної, економічної, соціальної та духовно-культурної. Ці норми у більшості випадків не стільки санкціонують чи встановлюють певні правила поведінки суб'єктів конституційного права в їх взаємних відносинах (які часто-густо взагалі не вимагають державного втручання), скільки проголошують принципи державної політики у відповідних сферах життєдіяльності суспільства, зобов'язують державу в особі її органів, установ, посадових осіб діяти у цих сферах певним чином.

Звертаючись до духовно-культурної сфери, слід відзначити, що в демократичних країнах ця сфера суспільних відносин досі регулюється конституційним правом найменшою мірою порівняно з іншими елементами суспільного ладу. Головне завдання держави і конституційного права тут вбачається у забезпеченні найкращих умов для духовно-культурного розвитку суспільства. При цьому конституційно-правове регулювання відповідних відносин традиційно здійснюється за такими напрямками: міжнаціональні та міжконфесійні відносини, мовна політика, культурні права, освіта і виховання.

За часів буржуазно-демократичних революцій предметом основної уваги суспільства були громадянські та політичні права, оскільки основним об'єктом уваги була рівність усіх перед законом. Протягом ХІХ-ХХ століть більша увага суспільства зосередилася на економічних, а потім і соціальних правах та свободах людини. Втім подальший розвиток суспільства пов'язаний саме з її культурним і духовним збагаченням. То ж зростає вплив і актуальність теми духовно-культурних прав і свобод людини.

На сьогодні сфера культури посідає головне місце у громадянському суспільстві, будучи невід'ємною частиною будь-якої соціальної системи і водночас володіючи певною самостійністю. Держава зацікавлена у використанні потенціалу культури для забезпечення своєї єдності й територіальної цілісності, духовного розвитку громадян, підвищення якості товарів і послуг, ефективності роботи усього державного апарату, досягнення успіхів у міжнародних відносинах.

Культура являє собою сукупність видатних досягнень нації, народу, людства в галузі матеріального і духовного виробництва, усталених форм і способів діяльності особи, що увійшли у суспільну свідомість, у побут і звички людей, усталених вмінь і навичок творчості у фізичній і розумовій праці. Відповідно, об'єктами конституційно-правового регулювання у духовно-культурній сфері стають відносини щодо створення матеріальних і духовних цінностей культури, засвоєння (опанування) досягнень культури, охорони матеріальних і духовних цінностей культури. При цьому відносини щодо створення матеріальних і духовних цінностей культури регулюються здебільшого шляхом приведення в дію диспозицій конституційно-правових норм, які мотивують творчу поведінку вільної особистості, відносини щодо освоєння досягнень культури регулюються способом позитивного зобов'язування держав щодо створення умов, необхідних для оптимального

розвитку духовно-культурної сфери людської особистості, а відносини з охорони матеріальних і духовних цінностей культури – шляхом покладення на кожного члена суспільства обов'язку з повагою ставитися до історичної, культурної та духовної спадщини, піклуватися про нього, охороняти пам'ятки історії та культури.

Література:

1. Сравнительное конституционное право / ред. колл.: А.И. Ковлер, В.Е. Чиркин (отв. ред.), Ю.А. Юдин. Москва: Манускрипт, 1996. 729 с.
2. Конституционное право в Российской Федерации: курс лекций: В 9 тт. Том 1. Основы теории конституционного права / М.П. Авдеенкова, Ю.А. Дмитриев. Москва: Весь Мир, 2005. 384 с.
3. Коток В.Ф. О предмете советского государственного права // Вопросы советского государственного права: Сб. ст. / Отв. ред. В.Ф. Коток.– М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959.– С. 3–93.
4. Лепешкин А.И. Курс советского государственного права: В 2 т. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. Т. 1. 558 с.
5. Кравчук С.С. Государственно-правовые отношения в советском социалистическом государстве. Советское государство и право. 1956. № 10. С. 95–105.
6. Конституционное право зарубежных стран: учебник / под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. Москва: НОРМА – ИНФРА-М, 1999. 832 с.
7. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции. Москва: Норма, 2007. 496 с.
8. Серьогін В.О. Конституційне право України: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 368 с.
9. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: учебник. Москва: Юристъ, 1997. 568 с.

Науковий керівник: професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Серьогін Віталій Олександрович.

ТРАКТУВАННЯ ТЕРМІНА «МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ»

Єрмоленко Ярослав Владленович,

аспірант заочної форми навчання Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

Ключові слова: Конституція України, механізм охорони прав людини, механізм, охорона, захист.

При підготовці тез цієї доповіді, автор поставив за мету з'ясувати смислове навантаження терміна «механізм охорони прав людини» на основі семантичного аналізу слів «механізм», «охорона» та «захист».

Досягнення поставленої мети вимагає, передусім, трактування слів «механізм» і «охорона».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови відображено такі трактування терміна «механізм»: 1. Пристрій, що передає або перетворює рух. У порівн. // те саме, що машина. 2. чого або який, перен. внутрішня будова, система чого-небудь. 3. Чого. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [1, с. 523].

Інший словник, за редакцією Д. Ушакова, містить такі інтерпретації слова «механізм» [від грец. *mechanē* – машина]: 1. Внутрішня будова машини чи пристрою, що приводить машину, пристрій у дію; 2. перен. Внутрішня будова, система функціонування чого-небудь, апарат якого-небудь виду діяльності [2, с. 444].

Своєю полісемічністю вирізняється і термін «охорона», що вживається в таких значеннях: 1. Дія, за значенням охороняти. 2. Загін, організована група, що охороняє кого-, що-небудь [1, с. 692]. 3-поміж двох вищенаведених трактувань цього слова допустимим у контексті предмету розгляду вважаємо лише перше значення, оскільки саме воно відображає динамічний аспект охорони, відсилаючи нас до слова «охороняти».

В. Бусел указаний термін трактує у такий спосіб: «охороняти», «оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечити від загрози нападу, замаху і т. ін. // Стояти на варті біля кого-, чого-небудь; вартувати, стерегти. // Забезпечувати, гарантувати недоторканність кого-, чого-небудь. // Оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди і т. ін. // Захищати від чого-небудь [1, с. 692].

Аналіз вищенаведеної інтерпретації слова «охорона» свідчить про те, що досліджуваний термін уживається як синонімом слова «захист». Принагідно відзначити, що і в словнику синонімів ці слова вживаються як такі, що мають однакове значення (тобто, є синонімами), а тому можуть бути взаємно замінюваними в залежності від конкретного контексту [3, с. 573].

Схожого висновку з приводу співвідношення юридичного змісту цих термінів у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини дійшов В. Темченко. Проаналізувавши юридичні термінологічні конструкції Конституції, що позначають юридичний обов'язок держави чи інших зобов'язаних суб'єктів із захисту прав і свобод людини й юридичні термінологічні конструкції Конституції, що позначають певні можливості особи реалізувати своє суб'єктивне процесуальне право на захист, міжнародні акти з прав людини, а також законодавчі акти України, в яких уживаються терміни «захист» і «охорона» [4, СС. 33-35], правник зробив такі логічно взаємопов'язані між собою та послідовні умовиводи, що є відображенням його позиції:

1) поняття «охорона» у термінологічних словосполученнях Конституції вживається для позначення досить широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної відповідальності. Головною особливістю вживання цього терміна у Конституції, на думку вченого, є те, що здебільшого він застосовується у змісті, подібному до терміна «захист», як обов'язок держави та інших зобов'язаних суб'єктів до дій із забезпечення прав і свобод людини [4, С. 35];

2) використання спеціально-юридичного та мовного способів тлумачення змісту юридичних конструкцій, наведених у текстах нормативно-правових актів, дає підстави для висновку про те, що терміни «охорона» і «захист» уживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття [4, С. 35];

3) аналіз Конституції України, національного законодавства та міжнародних актів з прав людини дає підстави для висновку, що терміни «захист» та «охорона» у нормативному матеріалі вживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття стосовно мети, завдань, методів та суб'єктів забезпечення прав і можуть використовуватися у практиці як ідентичні поняття [4, С. 35].

Результатом наукового пошуку Ю. Ведернікова та А. Кучука щодо з'ясування смислового навантаження обох цих термінів стали такі їх міркування та умовиводи в контексті досліджуваної нами проблематики: «показуючи синонімію термінів «охорона» і «захист» у нормотворчій практиці, а також тенденцію до зміни без будь-яких застережень терміна «охорона» на слово «захист» при формулюванні змісту нормативно-правових приписів законів, з урахуванням відповідних поглядів у юридичній літературі, можна зробити висновок: охорону методологічно коректно розглядати як родове поняття, що охоплює «захист» як певний, особливий вид «охорони». Тому необґрунтованою є позиція тих учених, які розглядають правоохоронну та правозахисну діяльність як окремі напрямки суспільної чи державної діяльності» [5, с. 56].

У юридичній науці мають місце й інші підходи щодо співвідношення вищенаведених терміно-понять. Так, у своїй статті «Співвідношення та розмежування понять «охорона» та «захист» Ю. Желіховська хоча й надає відповідь на дещо інше питання, а саме, щодо співвідношення понять «право на охорону суб'єктивних цивільних прав» і «право на захист суб'єктивних цивільних прав», однак узагальнює позиції вчених та виокремлює такі групи їх поглядів: 1) це різні, але схожі права; 2) це різні стадії існування суб'єктивного цивільного права; 3) суб'єктивне право охорони включає в себе право на захист; 4) право на захист є ширшим і охоплює своїм обсягом право охорони [6, С. 20]. Позиція ж самого автора звалась до тези про те, що слід погодитись із думкою тих науковців, які вважають, що охорона є більш широким поняттям порівняно з захистом [6, С. 20].

Водночас, Ю. Желіховська вказує і на наявність протилежного твердження: поняття захисту є ширшим у співвідношенні з поняттям охорони прав. Мотивування такої позиції автора ґрунтується на аналізі сутності й обсягу можливостей, що їх надають охорона та захист: якщо перша зводиться лише до недопущення порушення прав, то друга, до того ж, включає в себе оборону від посягання на права, що надає ширший обсяг правомочностей [6, С. 20].

С. Вавженчук погоджується, що семантичне значення слова «охорона» зводиться до захисту від посягань та може здійснюватися двома шляхами: 1) встановлення міри належної поведінки, визначення засобів, способів, заходів із дотримання цієї міри; 2) захист порушених прав, їх відновлення у разі недотримання встановлених правил поведінки. Як висновок, автор зауважує, що охорону прав у широкому смислі можна розуміти як сукупність правових заходів, що спрямовані на попередження (профілактику) правопорушень, а у разі їх порушень – на захист [7, С. 47].

Водночас, автор вважає, що в трудовому праві у вузькому розумінні виокремлюють два правові явища: охорону трудових прав та їхній захист. На підтвердження цієї тези вчений наводить такі аргументи: по-перше, трудове право має низку інститутів, спрямованих на профілактику порушень суб'єктивних трудових прав (охорона праці, встановлення порядку укладення та розірвання трудових договорів), а також інститут спрямований на захист суб'єктивних трудових прав (вирішення індивідуальних трудових спорів, вирішення

колективних трудових спорів); по-друге, аналіз норм трудового права доводить, що у вузькому розумінні охорона не включає в себе захист трудових прав [7, С. 47].

Отже, резюмує правник, діюче трудове законодавство під охороною трудових прав розуміє комплекс заходів та засобів, за допомогою яких встановлюються трудові права, визначається порядок їх реалізації, забезпечується їхнє дотримання. Звідси, діюче трудове законодавство охорону трудових прав розуміє широко, включаючи до нього і безпосередній захист трудових прав [7, С. 47].

Правник критикує висловлену в науковій літературі думку з приводу доцільності відмови від використання терміна «охорона», а натомість уживання і в законодавстві, і в правозастосовній практиці слова «захист» [7, С. 48]. Науковець наголошує на поступовому витісненні поняття «охорона» з трудового законодавства та застосуванні тільки терміна «захист», що має місце в проекті Трудового кодексу [7, С. 48].

Такий підхід, на думку вченого, є вдалим для подальшого розвитку механізму захисту прав, оскільки у вказаний спосіб захист трудових прав працівників визначається як конкретна діяльність із забезпечення дотримання проголошених та гарантованих прав. При цьому автор посилається на Конституцію України, де теж встановлюється право саме на захист прав і свобод людини і громадянина, а охорона виступає не як право людини чи громадянина, а як обов'язок держави щодо збереження певних цінностей (здоров'я населення, материнство тощо) [7, С. 49].

Вищезазначені умовиводи вченого узгоджуються з тезою В. Темченко про те, що термін «захист» використовується у Конституції України у юридичних конструкціях, що, зокрема, позначають: 1) юридичний обов'язок держави чи інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин із захисту прав і свобод людини; 2) можливості особи реалізувати власне суб'єктивне процесуальне право на захист у разі порушення її права [4, С. 33].

Отже, наведені вище трактування слів «механізм», «охорона» та «захист» дозволяють досліджуваній нами юридичний термін «механізм охорони прав людини» визначити як динамічне, системне утворення, функціональне призначення якого полягає в забезпеченні (гарантуванні) недоторканності прав людини.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М. : Альта-Принт, 2005. – Т. VIII. – 1239 с.
3. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 1 – А-Н. – 1027 с.
4. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод / В. Темченко // Право України. – 2005. – №9. – С. 33 – 36.
5. Ведерніков Ю. А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект : монограф. / Ю. А. Ведерніков, А. М. Кучук. – К. : Знання України, 2009. – 219 с.
6. Желіховська Ю. В. Співвідношення та розмежування понять «охорона» та «захист» / Ю. В. Желіховська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2015. – № 13 (2). – С. 18–21.

7. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві / С. Я. Вавженчук // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 45–49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/20101/10vcjvhz.pdf>.

Науковий керівник: завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, д.ю.н, доцент Боняк Валентина Олексіївна

ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Коваль Валерій Петрович,

директор юридичного департаменту Міністерства оборони України, здобувач юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Ключові слова: військовослужбовець, правовий статус, національна безпека, оборона, військове законодавство.

Актуальність дослідження питань, пов'язаних із законодавчим регулюванням правового статусу військовослужбовців в Україні обумовлено відсутністю єдиного нормативно-правового акту, який би комплексно, чітко та послідовно регулював означене питання. Більш того, в Україні загальний правовий статус військовослужбовців залишається всебічно не врегульованим, що дає підстави вважати його забезпеченим не повною мірою. Окремі аспекти статусу військовослужбовців висвітлюються у Законах України «Про соціальній і правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Збройні Сили України», «Про Національну гвардію України» та ін. На необхідності прийняття Закону України «Про правовий статус військовослужбовців» наголошували і наголошують у наукових дослідженнях вчені конституціоналісти, адміністративісти та ін. Адже ухвалення означеного Закону значним чином підсилило б регулятивні властивості, якість та ефективність військового законодавства. Також слід констатувати той факт, що в умовах сьогодення існування та визнання військового права та навіть військового законодавства є доволі дискусійним. Залишається невизначеним питання про виокремлення військового законодавства як галузевого. Хоча наукові розробки вітчизняних учених вже сягають того рівня, коли здається, що визнання існування військового права та військового законодавства є неминучим. Звернемо увагу, що вже у 2006 році у зарубіжній навчальній літературі під військовим законодавством розумілися засади військового права, які представлені конституцією, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана державою та законами [1, с. 8]. Приблизно у ті ж часові межі українські вчені визначають, що військове законодавство неможливо вважати винятковим явищем, та таким, що існує відокремлено й

незалежно від інших чинників, що утворюють національну правову систему, у тому числі – відокремлено від системи права. Наукове визнання факту існування військового законодавства не дає відповіді на головне питання щодо його правової природи, встановлення не лише системних зв'язків у правовій матерії, але й належності до конкретного інституційованого нормативного комплексу всередині системи українського права [2, с. 49]. Але сучасна правова доктрина вже сягає того рівня, коли вчені не лише визначають поняття військового законодавства, а й займаються дослідженням визначення поняття «реалізації військового законодавства України» як складного структурованого процесу практичного втілення його комплексних, формально-визначених, детально-конкретизованих, чинних нормативних приписів та принципів у свідомо-правомірні вольові діяння всіх суб'єктів військової сфери як матеріальної, так і процесуальної юридичної процедури та кінцевої стадії процесу (механізму) правового регулювання у сфері діяльності Збройних Сил України, головною метою якого є військово-статутний та правовий порядок, висока бойова готовність військ (сил), як спеціально-правова та конституційно-функціональна гарантія надійної оборони та збройного захисту держави [3, с. 3]. З наведеного визначення вбачається, що саме військове законодавство представляє комплексні, формально-визначені, детально-конкретизовані, чинні нормативні приписи та принципи у військовій сфері.

Ураховуючи зазначені визначення військового законодавства нам вбачається більш доречно під військовим законодавством розуміти систему правових приписів, що регламентують організацію та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, правовий статус військовослужбовців, органів військового управління та спрямовані на забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави.

Одразу означимо також й те, що при дослідженні питання про законодавче регулювання правового статусу військовослужбовців в Україні ми не тільки схильні підтримувати позицію вчених щодо існування військового законодавства, але й вважаємо, що галузеве військове законодавство необхідно розмежовувати на підгалузі військового законодавства, а саме: військово-конституційне законодавство, військово-адміністративне (військово-службове) законодавство, військово-соціальне, військово-кримінальне законодавство тощо. Саме з цих міркувань при визначенні поняття військового законодавства ми говоримо про органічну систему правових приписів, а не про їхню сукупність. У зв'язку з цим, слід констатувати, що чітко побудована система правових приписів, нормативно-правових актів тощо є обов'язковою умовою забезпечення ефективного правового регулювання тих питань, що становлять предмет правового регулювання і не в останню чергу питань, пов'язаних з конструюванням адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Адже сучасна Українська держава, розбудовуючи свій незалежний статус, підтверджує його, у тому числі й шляхом рішучого запровадження у межах своєї юрисдикції першочергових заходів щодо інтеграції до Європейського Союзу. При цьому, такий процес має за мету «набуття спроможностей збройних сил для ефективного реагування на загрози національній безпеці у воєнній сфері, оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості для досягнення євроатлантичних стандартів та критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО» [4]. Саме з моменту проголошення власної незалежності, виходячи із ситуації, що склалася на той час, а саме смертельна

небезпека у зв'язку із державним переворотом 1991 року та жагою до продовження тисячолітньої традиції до державотворення та реалізації права на самовизначення згідно Статуту Організації Об'єднаннях Націй та міжнародних договорів, почалося зародження функціонування військових формувань в Україні, утворення Міністерства оборони України та створення власних збройних сил. Правові наслідки таких дій ще не мали безпосереднього впливу на врегулювання правового статусу військовослужбовців, але стали підґрунтям зародження майбутніх правових положень для його забезпечення, усвідомлюючи його важливість та необхідність. Таким чином, основна нормативно-правова база, яку створила молода держава Україна 26 років потому із деякими змінами функціонує на цей час. З цього приводу можна висловлювати суперечливі погляди як на її користь, так і проти цього. Проте залишається очевидним той факт, що законодавча база сучасної держави повинна не тільки відображати її розвиток, але й ураховувати умови сьогодення. У зв'язку з цим, слід констатувати, що зміни, які вносяться парламентарями до військового законодавства поки що не повною мірою встигають за реальним розвитком суспільних відносин в означеній сфері і в, першу чергу, з гарантуванням адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Література:

9. Военное право : Краткий учебный курс / под. ред. А.Я.Петроченкова. – М.: Норма, 2006. – 320 с.
10. Богуцький П.П. Військове право України : джерела, структура та розвиток : монографія / П.П. Богуцький. – Одеса : Фенікс, 2008. – 188 с.
11. Шульгін В.В. Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 „теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / В.В. Шульгін. — Дніпро, 2017. – 22 с.
12. Державна програма розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/oboron_plans/22017-06-16_National-program-2020_uk.pdf

ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ: СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД

Колінько Роман Сергійович,

аспірант кафедри конституційного і міжнародного права
юридичного факультету Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: політика держави, правова політика, права і свободи людини, правозахист.

Чинна Конституція 1996 р. закріпила основні цінності та принципи українського суспільства. На їх втілення в життя, у тому числі на реалізацію принципу найвищої соціальної цінності людини, спрямована правова політика України, орієнтовна діяльність усіх її органів і посадових осіб. При цьому новизна правової політики як політико-правового феномену та її тісний зв'язок з багатьма іншими юридичними явищами створюють певні складнощі в її науковому пізнанні та характеристиці, об'єктивно породжуючи підвищену зацікавленість наукової спільноти в теоретико-правовому осмисленні основних напрямків її формування та реалізації в сучасних соціальних реаліях.

Правова політика – це специфічна міжгалузєва правова категорія, яка визначає ті, що ґрунтуються на загальних та специфічних закономірностях розвитку національної правової системи, принципи, стратегічні напрямки та шляхи створення і реалізації правових норм. Вона спрямована на зміцнення режиму законності та безпеки, формування у громадян розвиненої правової культури, здатності використовувати правові засоби для задоволення своїх інтересів, захисту прав та свобод, і одночасно є статичним елементом правової системи. Саме таке поняття правової політики дає змогу розглядати її не тільки в сукупності всіх правових явищ – елементів правової системи, а й у взаємовпливі та взаємодії, тобто дозволяє аналізувати право в цілому, оскільки право є не тільки основою правової політики, а й засобом її здійснення [1].

Оскільки як держава, так і суспільні відносини, які вона намагається впорядковувати у правовий спосіб, є системними утвореннями, то й до правової політики держави (у тому числі у сфері прав людини) слід підходити системно. Йдеться як про саму побудову цієї політики, так про сам процес її реалізації; тільки за даних умов вона має шанси на успіх.

У системно-структурному плані правова політика складається з принципів, напрямків (сфер), територіальних рівнів, форм і методів реалізації.

Принципи правової політики у сфері прав людини як специфічної форми політичної діяльності держави знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємодії із принципами права, що і визначає якісну своєрідність та особливу роль правової політики у суспільстві. До загальних принципів правової політики належать: законність, соціальна обумовленість, наукова обґрунтованість, легітимність, демократичний характер, рівність прав громадян, гуманізм і моральність, соціальна справедливість, гласність, поєднання інтересів особистості і держави, пріоритетність прав і свобод людини та громадянина, відповідність міжнародним стандартам. У сфері прав людини до вищезазначених принципів правової політики додаються принципи гарантованості прав і свобод, єдності прав, свобод та обов'язків, рівності всіх людей у їх гідності та правах, гарантованості декларованих прав і свобод тощо.

Правова політика виникає і діє у сфері права, то ж залежно від галузей права вона може бути кримінальною, адміністративною, конституційною, екологічною, трудовою, цивільною тощо. Зокрема, під конституційно-правовою політикою розуміють науково обґрунтовану, послідовну й систематичну діяльність державних і територіальних органів, а також громадських об'єднань щодо створення ефективного механізму конституційно-правового регулювання з оптимізації конституційного розвитку конкретної країни [2, с.10]. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що саме за допомогою конституційно-правової політики втілюються в життя стратегічні завдання держави, реалізується конституційне законодавство, забезпечуються основні гарантії прав та свобод людини і громадянина. Втім політика держави у сфері прав людини не може обмежуватись лише конституційно-

правовою складовою – вона повинна мати міжгалузевий комплексний характер; тільки в цьому разі вона може претендувати на повноту та ефективність.

Не можна обходити увагою і той факт, що політика в галузі прав людини не є суто «внутрішньою справою» суверенної держави; починаючи з середини минулого століття проблематика прав людини вийшла за межі державних кордонів, сформувавши «людський вимір» міжнародних відносин. То ж при формуванні та здійсненні правової політики у сфері прав людини слід мати на увазі й міжнародні зобов'язання держави в даній сфері. Стосовно України – це передусім зобов'язання, що випливають із її членства в ООН, Раді Європи та ОБСЄ, а враховуючи її євроінтеграційні прагнення – ще й Хартії основних Європейського Союзу. Відповідно, структура правової політики в галузі прав людини має внутрішньодержавну (національну) і міжнародну складові.

На сучасному етапі розвиток правової політики України має відповідати як міжнародним стандартам, так і очікуванням самих громадян. Виконання взятих на себе державою договірних зобов'язань повинно враховувати наявність відповідних ресурсів та реальних можливостей органів державного управління, де основною метою має бути створення оптимальних умов для різнобічного розвитку громадян а також їх індивідуальних потреб.

З іншого боку, будь-яка держава, незалежно від розмірів території, чисельності населення, форми правління та політичного режиму, має декілька рівнів територіальної (просторової) організації. Відповідно будується й правова політика в галузі прав людини. Як правило, ця політика має принаймні три рівні: загальнодержавний (загальнонаціональний), регіональний (проміжний) і місцевий (базовий); у дрібних за розмірами та чисельністю населення регіональний рівень може бути відсутній, натомість у федеративних державах з'являється субнаціональний рівень – рівень суб'єктів федерації. При цьому кожен з територіальних рівнів політики в галузі прав людини має суттєве значення: недостатня увага до загальнодержавного рівня призводить до її зайвої фрагментації та безсистемності, тоді як надлишкова її концентрація на загальнодержавному рівні на шкоду регіональному та місцевому закономірно породжує відцентрові тенденції та прояви сепаратизму, але за будь-яких умов шкодить законності й правопорядку.

Слід мати на увазі, що правова політика в галузі прав людини, як і вся правова політика загалом, реалізується, передусім, у правових формах. Як відомо із загальної теорії держави і права, існує п'ять правових форм діяльності – нормотворча, установча, правозастосовча, контрольно-наглядова та інтерпретаційна. Всі вони повинні використовуватися для забезпечення прав і свобод людини і громадянина. При цьому використання нормотворчої форми передбачає створення ефективної нормативної основи у вигляді Конституції, законів і підзаконних актів, де б адекватно закріплювались усі елементи правового статусу людини і громадянина та визначався ефективний механізм реалізації й захисту проголошених прав і свобод. Установча форма включає в себе створення розгалуженої мережі правореалізаційних і правозахисних інституцій (органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства). У свою чергу, правозастосовча форма охоплює діяльність юрисдикційних, правоохоронних, виконавчо-розпорядчих та інших органів, котрі переводять загальні нормативні приписи у площину конкретних правовідносин щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина. Нарешті, за допомогою контрольно-наглядової форми, зокрема офіційного тлумачення норм

Основного Закону з боку Конституційного Суду України, забезпечується правильне (адекватне) й одноманітне розуміння норм про права і свободи людини і громадянина усіма учасниками правового спілкування. Правова політика, таким чином, визначає не лише зміст правових норм, але й практику їх застосування, фактично реалізуючись у діяльності судів, правоохоронних органів, юридичних і фізичних осіб, пов'язаних із застосуванням права [3, с 22]. То ж структуру правової політики в галузі прав людини можна розглядати і в аспекті правових форм діяльності.

Отже, проведені дослідження діє підстави для висновку про те, що правова політика в галузі прав людини повинна мати системний характер, виражений, збалансований і науково обґрунтований у всіх її складових, зокрема з точки зору принципів, напрямків (сфер), територіальних рівнів, форм і методів реалізації.

Література:

1. Железняк Н. А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8417/Zhelezniak_Poniattia_derzhavnoi_pravovoi.pdf
2. Малько А. В. Конституционно-правовая политика современной России: проблемы и пути решения. *Право и политика*. 2001. № 6. С. 10-14.
3. Мінькович-Слободяник О. В. Види правової політики України. *Часопис Київського університету права*. 2012/2. С. 21-24

Науковий керівник: професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Серьогін В.О.

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ІНТЕРНЕТУ В АСПЕКТІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Роскошний Ілля Валерійович,

аспірант кафедри конституційного і муніципального права
юридичного факультету Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: права людини, право на інформацію, право на доступ до Інтернету, інформаційне суспільство.

Сучасне суспільство уявити без існування Інтернету неможливо. З кожним днем він дедалі більше проникає у різні сфери життєдіяльності людини, «переводячи» його звичне життя у цифровий формат. Засоби масової інформації, нормативно-правові акти, судові рішення, петиції, підписи, звернення та інші способи соціальної взаємодії вже отримали електронну форму, тривалий час існують на теренах Інтернету і впливають на розвиток інформаційного суспільства. Так, за допомогою глобальної електронної мережі, якою

поширювалася інформація, що викривала багатьох нечистих на руку чиновників та керівників приватних структур, вдалося досягти їх звільнення чи припинення їх діяльності. За алегоричним визначенням Дж. Ассанжа, «Інтернет – це трубопровід, яким тече матеріал, з якого робиться справедливість» [1, с. 123-124]. З іншого боку, як констатує той самий Дж. Ассанж, «Інтернет... нині перетворений на найбільш небезпечний провідник тоталітаризму в історії... це загроза всій людській цивілізації» [2, с. 10]. Варто зазначити, що дана думка дуже песимістична, і суспільство зможе перетворитися на тоталітарне лише за умови тотального контролю за споживанням інформації та надання «правильної». Щоб убезпечити суспільство від таких загроз, право (як національне, так і міжнародне) має стимулювати розвиток «суспільства знань», в умовах якого людина матиме змогу самостійно визначати достовірність, справедливість та правдивість інформації. Будь-яка заборона доступу до інформації чи контроль над нею повинні здійснюватися тільки за наявності реальної загрози національній безпеці та пропорційно до поставленої мети.

Сьогодні, коли більшість країн інформатизують свої суспільні відносини, приймають державні програми розвитку інформаційного суспільства, а Інтернет стає його центральною ланкою, – актуалізується питання щодо права на доступ до Інтернету та забезпечення його глобальної загальнодоступності для людини. Перші кроки в цьому напрямку на початку XXI століття було здійснено як на національному, так і на міжнародному рівні.

Світовий конституціоналізм не стоїть на місці, він розвивається та еволюціонує. В аспекті досліджуваного нами права в авангарді перебувають держави Європи та Центральної Америки. При цьому провідну роль у процесі конституціоналізації права на доступ до Інтернету відігравали парламенти та органи конституційної юрисдикції. Зокрема, парламент Естонії проголосив доступ до Інтернету правом людини на рівні національного законодавства у 2000 р. [3]. У 2001 р. це право було, поки що опосередковано, закріплено в Конституції Греції – через право всіх осіб брати участь в інформаційному суспільстві та обов'язок держави сприяти виробництву, обміну, поширенню, а також доступу до електронної інформації (ч. 2 ст. 5А Конституції 1975 р.) [4]. Конституційна рада Франції визнала доступ до Інтернету фундаментальним правом людини у 2009 р., а Конституційний суд Коста-Ріки дійшов аналогічного висновку в 2010 р. [5]. Нарешті, у 2013 р. право на доступ до Інтернету було безпосередньо закріплено в ст. 6 Політичної Конституції Мексиканських Сполучених Штатів 1917 р. [6].

Також слід відзначити роль міжнародно-правових документів, які стимулюють розвиток права на доступ до Інтернету. Серед них слід відзначити: Рекомендацію ЮНЕСКО щодо розвитку та використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору 2003 р. [7], Кодекс Європейського Союзу про он-лайн права 2012 р. (розділ 1 «Права і принципи, що застосовуються при отриманні доступу і використанні онлайн-сервісів») [8], Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Використання інформаційно-комунікаційних технологій в цілях розвитку» 2011 р. [9], Резолюції Ради з прав людини ООН щодо просування, захисту та реалізації прав людини в Інтернеті (2012 [100], 2014 [11] та 2016 [12] років), Посібник з прав людини для інтернет-користувачів, схвалений Рекомендацією CM/Rec(2014)6 Комітету Міністрів Ради Європи [1113] та ін. Міжнародна складова права на доступ до Інтернету допомагає уніфікувати законодавство країн-підписантів та створити єдині й зрозумілі умови доступу до глобальної електронної мережі.

Натомість в Україні право на доступ до Інтернету не визнано ні на конституційному рівні, ні на рівні поточного законодавства. Навіть до загальнодоступних телекомунікаційних послуг Інтернет не включено [14]. То ж сучасний стан правової регламентації права на доступ до Інтернету не відповідає ні міжнародно-правовим стандартам у даній сфері, ні кращим зарубіжним зразкам, а відтак потребує суттєвої модернізації.

Підсумовуючи, маємо констатувати, що право на доступ до Інтернету – це відносно нове право людини; воно сформувалося тоді, коли Інтернет почав відігравати провідну роль у розбудові суспільних відносин. З філософської точки зору Інтернет є благом, яке здатне нести справедливість і суттєво розширювати горизонти людських можливостей, але зловживання ним може призвести до багатьох негативних наслідків: тоталітаризму влади, нових форм посягань на права і свободи людини тощо. Тому останні роки позначилися прийняттям низки правових актів на національному (у т.ч. конституційному) та міжнародному рівнях, покликаних внаормувати й гарантувати право на доступ до Інтернету. Технологічний прогрес, розвиток інформаційного суспільства, інформатизація суспільних відносин, поява та реалізація нових прав людини у кіберпросторі опосередковуються Інтернетом; то ж встановлення права на доступ до Інтернету на конституційному та законодавчому рівні в Україні – це лише справа часу та ступеня зрілості суспільної правосвідомості.

Науковий керівник: професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Серьогін Віталій Олександрович.

Література:

1. Ассанж Дж. Неавторизована автобіографія / пер. з англ. В. Наріжна; під ред. Л. Белей. Київ: Темпора, 2012. 368 с.
2. Ассанж Дж., Аппельбаум Дж., Мюллер-Магун Э., Циммерман Ж. Шифропанки: свобода и будущее интернета / пер. с англ. Н. Караев. Москва: Азбука Бизнес, Азбука-Аттикус, 2014. 224 с.
3. Woodard C. Estonia, where being wired is a human right. *Christian Science Monitor*. 2003. 1 July. URL: <http://www.csmonitor.com/2003/0701/p07s01-woeu.html>. (дата звернення: 10.04.2018).
4. The constitution of Greece. URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/gr/gr220en.pdf>. (дата звернення: 10.04.2018).
5. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue, Human Rights Council Seventeenth session, 16 May 2011. URL: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/17session/A.HRC.17.27_en.pdf. (дата звернення: 10.04.2018).
6. Mexico's Constitution. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015.pdf?lang=en. (дата звернення: 10.04.2018).
7. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace. *Records of the General Conference 32nd Session*, Paris, 29 September to 17 October 2003, Volume 1, Resolutions. Paris: UNESCO, 2004. P. 70–74. URL: <http://portal.unesco.org/en/ev.php>

URL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. (дата звернення: 10.04.2018).

8. Code of EU Online Rights. URL: <https://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/Code%20EU%20online%20rights%20EN%20final%20202.pdf>. (дата звернення: 10.04.2018).

9. Resolution 66/184. Information and communications technologies for development, UN GA, 2011. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/184. (дата звернення: 10.04.2018).

10. Поощрение, защита и осуществление прав человека в Интернете: Резолюция 20/8 Совета по правам человека ООН от 16.07.2012. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/153/27/PDF/G1215327.pdf?OpenElement>. (дата звернення: 10.04.2018).

11. Поощрение, защита и осуществление прав человека в Интернете: Резолюция 26/13 Совета по правам человека ООН от 14.07.2014. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/082/85/PDF/G1408285.pdf?OpenElement>. (дата звернення: 10.04.2018).

12. Поощрение, защита и осуществление прав человека в Интернете: Резолюция 32/13 Совета по правам человека ООН от 27.06.2016. URL: http://digitallibrary.un.org/record/845728/files/A_HRC_32_L.20-RU.pdf. (дата звернення: 10.04.2018).

13. Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users, 16 April 2014. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2184807>. (дата звернення: 10.04.2018).

14. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>. (дата звернення: 10.04.2018).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІСКАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Форосянко Дмитро Валерійович,
здобувач Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

Ключові слова: фіскальна функція держави, фіскальні органи, платники податків, фіскальні права особи.

До початку 90-х років функції фіскальних органів обмежувалися контролем і застосуванням санкцій до платників податків і зборів за порушення фіскального законодавства. Відповідно, платниками – юридичними і фізичними особами – фіскальні

органи сприймалися як виключно караюча державна інституція, що не сприяло встановленню партнерських зв'язків у фіскальній сфері, так само як і не сприяло зростанню надходжень до державного бюджету. Розпочаті в цей період зміни в економіці пред'явили абсолютно інші вимоги до якості взаємин між фіскальними органами і платниками податків і зборів: на чільне місце висувалася постійна тісна взаємодія між суб'єктами цих відносин на довірчій основі. Прийшло розуміння того, що фіскальні органи, платники податків і зборів та інші учасники фіскальних правовідносин мають значущі спільні інтереси, які можуть бути використані з метою посилення дотримання законодавства та забезпечення інших вигод, включаючи згладжування процесу, більш ранню визначеність і здоровий клімат для ведення бізнесу [1].

Суттєвий вплив на характер фіскальної системи у провідних державах світу мав процес гуманізації та конституціоналізації суспільних відносин. Визнання найвищої соціальної цінності людини та надання цьому принципу характеру однієї із засад конституційного ладу (навіть за відсутності формально-юридичного закріплення) спричинило революційні зміни у стосунках між фіскальними органами і платниками податків і зборів. З кінця XX століття в Європі, Північній Америці і навіть в окремих державах Азії позначився поступовий відхід від суто фіскальних методів роботи до встановлення клієнтських відносин із платниками податків і зборів, спрямований, з одного боку, на підвищення рівня добровільності сплати обов'язкових платежів до бюджету, а з іншого – на забезпечення прав та законних інтересів самих платників.

У підсумку на зміну примусу, спрямованому на дотримання податкового законодавства під загрозою фінансових санкцій дедалі ширше приходить метод переконання, що виявляється у наданні фіскальними органами необхідних для платника податків і зборів послуг (роз'яснення податкового законодавства, навчання правильній роботі з податковими документами тощо).

У Швеції існує спеціальна комісія з податкового права, яка видає попередній висновок про наслідки тієї чи іншої угоди. У США фірма, яка звернулася в фіскальний орган за консультацією з тієї чи іншої операції, отримує письмову відповідь в якості рекомендацій. В Ізраїлі працює система попереднього рішення податкової служби.

Контрольна діяльність фіскальних органів ґрунтується на взаємній повазі суб'єктів фіскального контролю, реалізації законних прав платника податків і зборів. Наприклад, більшість розвинених країн передбачають обов'язкову співпрацю з платником податків, який перевіряється. У Канаді, Нідерландах, США, ФРН, Швеції та Японії відсутнє обмеження терміну контролю на місці: термін обумовлюється тільки в разі шахрайського поведінки, здатного бути перерваним відправленням повідомлення про перевірку» [2].

У сучасних умовах пріоритетним напрямком розвитку податкового контролю стає перехід від постконтролю над правильністю сплати організаціями податків та інших обов'язкових платежів до поточного і попереднього аналізу діяльності. Сутність нового методу контролю полягає у підписанні фіскальними органами з платником податків і зборів угоди, яка передбачає, що платник у режимі он-лайн повідомляє свого інспектора про всі податкові ризики і отримує роз'яснення, як діяти в тій чи іншій ситуації, і тільки після відповіді інспектора здійснює господарську операцію.

Угода передбачає повне розкриття інформації про свою діяльність з боку платників податків і зборів, а також надання будь-яких інших документів і роз'яснень по операціях за

запитом фіскального органу. В рамках укладених двосторонніх угод фіскальний орган здійснює моніторинг фінансово-господарських операцій платників у режимі реального часу. Платник погоджується до подачі декларацій надати інспекторам матеріали податкового та бухгалтерського обліку, натомість одержує оперативні рекомендації інспекторів щодо податкових ризиків, що виникають в процесі поточної діяльності. Ці роз'яснення фіскальна служба погоджує з міністерством фінансів, що забезпечує захист платника від непорозумінь у майбутньому.

При цьому виникають певні обов'язки у платників податків і зборів та фіскальних органів. До обов'язків платників належать: а) оперативне сповіщення податкової служби про всі господарські операції, в яких можливий податковий ризик; б) повідомлення в податкову службу без всяких обмежень і умов про всі важливі факти та обставини; в) викладення податковій службі своєї думки щодо юридичних наслідків факторів, обставин і прийнятих точок зору; г) контакт зі співробітниками фірми, зазначеними податковою службою; д) подання по можливості необхідної інформації в повному обсязі та в терміновому порядку; надання податкової декларації за минулий період після закінчення податкового періоду в максимально короткі строки. У свою чергу, фіскальні органи повинні: а) оперативно повідомляти платнику про свою позицію після отримання інформації про заплановану господарську операцію платника; б) враховувати реальні комерційні строки при визначенні своєї позиції; в) оцінювати після подачі податкової декларації корпоративну суму оподаткування податком і, по можливості, погоджувати своє рішення з платником; г) регулярно обговорювати з платником будь-який фіскальний ризик; д) дотримуватися конфіденційності за наявності інформації про відомий податковий ризик; е) роз'яснювати платнику, чому від нього вимагається певна інформація [3, с. 27].

Основна мета зазначених угод – взаємодія та інформаційний обмін, спрямований на дотримання платниками податків законодавства про податки і збори, а також підвищення передбачуваності податкового регулювання і якості адміністрування платників податків і зборів. Таким чином, інспектор у режимі реального часу отримує достовірні відомості про діяльність підприємства, тому у податкової служби в подальшому немає необхідності регулярно перевіряти даного платника податків і тим більше – проводити перевірки за попередні роки. Разом із тим у платника залишається право не погоджуватися з інспектором з обговорюваних податкових питань і в разі потреби оскаржити спірні ситуації в суді.

Експеримент щодо розширеної інформаційної взаємодії податкових органів і платників вперше був застосований у Нідерландах у квітні 2005 р і отримав назву горизонтального моніторингу. Цей термін походить від дослівного перекладу з англійської мови реалізованої в країні програми «Horizontal monitoring program». Податкова служба Нідерландів і компанії-учасники уклали добровільну письмову угоду, за якою останні зобов'язалися «активно повідомляти податкову службу про виниклі питання щодо можливих і істотних податкових ризиків». Натомість податкова служба повинна була висловлювати свою думку про юридичні наслідки як уже подій, що відбулися, так і можливих в майбутньому ситуацій [4, с. 61].

Спочатку в горизонтальному моніторингу було задіяно 20 підприємств, більшість з яких брало участь у котируваннях на біржі. Експеримент пройшов успішно, практично всі його учасники побажали й надалі працювати з податковою службою таким же чином. У зв'язку з цим можна стверджувати, що горизонтальний контроль, який ґрунтується на довірі,

має більш дієвий характер, ніж вертикальний (що ґрунтується на владному підпорядкуванні): він зменшує адміністративне й виконавське навантаження, а також поліпшує податковий клімат.

У даний час практика укладання подібних угод вже набула поширення в низці зарубіжних країн: Австрії, Великій Британії, Ірландії, Німеччині, Росії, США та ін. [5, с. 62]. В Україні експеримент із запровадження горизонтального моніторингу розпочався у квітні 2011 р. [6].

Для зручності платників податків у системі фіскальних органів було створено підрозділи з досудового врегулювання податкових суперечок, обмежені повноваження цих органів при проведенні заходів фіскального контролю. Водночас постійно розширюється перелік послуг, що здійснюються фіскальними органами для платників податків і зборів:

- розширюються сфери надання державних послуг для платників податків за допомогою інтернет-сервісів;
- забезпечується регулярні публікації на офіційних веб-сайтах відповідних органів виконавчої влади оглядів і роз'яснень міністерства фінансів з питань застосування чинного законодавства про податки і збори;
- подовжуються терміни подання всіх видів податкової звітності;
- знімаються обмеження щодо застосування спрощеної системи оподаткування організаціями, що мають представництва;
- забезпечується обов'язкова публікація у відкритому доступі нових форм податкової звітності та змін в існуючі форми звітності не менш ніж за 2 місяці до введення в дію та ін.

Суттєво розширили арсенал форм і засобів партнерської взаємодії між фіскальними органами і платниками податків і зборів можливості інформаційного суспільства. З початку 2000-х років у фіскальних органах повсюдно почала впроваджуватися система електронної обробки даних: подання декларацій в електронному вигляді, впровадження системи оплати податкових платежів через пристрої самообслуговування «Електронна каса» в банках, впровадження послуги інформування про заборгованість по податках через «Особистий кабінет» платника податків на інтернет-сайті державної фіскальної служби тощо. На сьогодні майже в усіх розвинених державах світу створено функціонал особистого кабінету платника податків і зборів на сайті фіскальної служби, забезпечена можливість отримання платниками документів (актів звірок розрахунків по податках, зборах, пені і штрафів, довідок про відсутність заборгованості та інших документів на вимогу платника податків) від податкового органу по телекомунікаційних каналах з електронним підписом посадової особи податкового органу на вимогу платника податків та ін. Ведеться безперервна робота по вдосконаленню інформаційної роботи податкових органів, як за допомогою інтернет-ресурсів, так і шляхом розширення безпосередніх контактів з платниками податків.

Значний досвід зарубіжних країн в оподаткуванні та розвитку податкових систем, що діють на основі партнерства, співпраці і відкритості, допоміг їм визначити основні пріоритети податкової політики, спрямованої на демократизацію взаємин податкових органів та платників податків. Подальше реформування форм і способів взаємодії платників податків і зборів з фіскальними органами, на думку провідних фахівців у даній сфері, відбуватиметься за такими напрямками:

- спрощення доступу платників податків і зборів до послуг фіскальних органів при постійному їх розширенні;

- поліпшення зворотного зв'язку з платниками податків і зборів та швидке реагування фіскальних органів на їх потреби;
- підвищення відкритості для платників податків і зборів усіх процедур фіскального адміністрування;
- розширення інформаційної взаємодії фіскальних органів з платниками податків і зборів при переході від вертикального до горизонтального контролю.

Таким чином, у сучасних умовах фіскальні органи з примусових збирачів податків і зборів перетворюються на постачальників своєрідних послуг, тобто фіскальна функція поступово заміщається сервісною, результатом чого є встановлення партнерських відносин між фіскальними органами та платниками податків і зборів з дотриманням балансу інтересів кожної зі сторін. Партнерська взаємодія учасників фіскальних правовідносин дозволить посилити захищеність прав і законних інтересів платників податків і зборів, гармонізувати їх відносини з фіскальними органами, вивести їх на більш якісний рівень і в такий спосіб надати нового імпульсу розвитку усієї системи податкового адміністрування, зміцнити фінансово-бюджетну систему в цілому.

Література:

1. Forum on Tax Administration. Information Note. Working smarter in structuring the administration, in compliance, and through legislation. URL: <http://www.oecd.org/site/ctpfta/49428209.pdf>.

2. Бондарева Н. А. Государственные и муниципальные услуги налоговых органов: зарубежный и российский опыт. *Региональная экономика и управление: электронный научный журнал*. 2017. №1 (49). URL: <http://eee-region.ru/article/4925/>

3. Горина Г.А., Ахмадеев Р.Г. Горизонтальный налоговый мониторинг – международный опыт. *Финансы и кредит*. 2014. Вып. 38 (614). С. 26-31.

4. Зубарева И.Е. Горизонтальный мониторинг как способ контроля налогоплательщиков, основанный на доверии: опыт королевства Нидерландов. *Ваш налоговый адвокат*. 2008. № 5.

5. Ефремова Т.А. Горизонтальный мониторинг как способ формирования партнерских отношений налоговых органов с налогоплательщиками. *Налоговая политика*. 2014. Вып. 33 (609). С. 61-66.

6. Горизонтальный мониторинг як новий сервіс для сумлінних платників податків. *Державна фіскальна служба України: офіційний портал*. URL: http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/povidomlenia_/2012_povidomlenia-modernizatsia/print-59282.html

Науковий керівник: професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор В.О.Серьогін.

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАЙВЕСІ

Власенко Євгеній Едуардович
студент 5 курсу юридичного факультету

Ключові слова: права людини, право на недоторканність приватного життя, прайвесі, ознаки прайвесі.

Права людини – складне багатогранне явище, нормативна форма взаємодії людей, упорядкування їхніх зв'язків, координації вчинків і діяльності, запобігання протиріч, протиборства, конфліктів. Права людини нормативно формулюють ті умови і способи життєдіяльності людей, котрі об'єктивно необхідні для забезпечення нормального функціонування індивіда, суспільства та держави в цілому.

Статтею 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. В існуючій системі цінностей та інструментів захисту індивіда неабияку роль відіграє право на недоторканність приватного життя, або як його називають у західній юриспруденції – прайвесі.

Неминучість технологізації та інформатизації суспільства, неприборканий процес глобальної трансформації та цілей усієї світової спільноти зумовлюють необхідність послідовної конкретизації поняття недоторканності приватного життя людини. Процес тотальної уніфікації людських цінностей викликає тривогу і підштовхує на боротьбу за стабільність і непорушність головних постулатів життя [2, с. 385].

Право на недоторканність приватного життя (прайвесі) – це соціально зумовлена і гарантована міра можливої поведінки, визначена нормами об'єктивного права (як національного, так і міжнародного), що полягає у можливості особи самостійно визначати спосіб (характер) свого приватного життя і має на меті забезпечити задоволення власних потреб та інтересів щодо усамітнення та приватного спілкування [3; с. 29]. Воно є невід'ємним конституційним правом людини і громадянина, що підлягає захисту незалежно від громадянської або національної приналежності.

Оскільки саме ступінь індивідуальної свободи визначає ступінь свободи суспільства в цілому і є показником рівня соціального, правового та демократичного розвитку держави, то інтеграція України до світової спільноти, становлення громадянського суспільства неможливі без створення оптимальних умов забезпечення реалізації прайвесі.

Відповідно до ст. 32 Основного закону нашої держави, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Необхідність забезпечення реалізації права на недоторканність приватного життя пояснюється, зокрема, прагненням індивіда до зниження рівня контролю з боку держави та суспільних структур, до відчуття самостійності і свободи. Тому існування даного права, що гарантує автономію особистості, втілює в собі належний рівень самостійності та особистої незалежності.

Право на приватність можна вважати балансом інтересів особистості та держави. Складність же визначення права на недоторканність приватного життя полягає у тому, що воно, з одного боку, є індивідуальним, а з іншого – соціально зумовленим. Дане право

індивідуальне, оскільки кордон між своїм приватним життям і публічністю визначає сама людина індивідуально і тільки для себе особисто, вона самостійно вирішує, які відомості хотіла б залишити у таємниці та на які обмеження власної свободи здатна піти [4; с. 48]. Водночас право на недоторканість приватно життя є соціально зумовленим, оскільки претензії на встановлення меж громадського інтересу і ступеня обмеження прав людей на приватність заявляє держава, і претензії ці також непостійні та змінюються разом із соціальними умовами під впливом багатьох факторів.

Право на недоторканність приватного життя є невідчужуваним особистим (громадянським) правом людини, але належить до прав «третього покоління», оскільки було офіційно визнане й отримало нормативне закріплення на національному та міжнародному рівні тільки по завершенні Другої світової війни. Суб'єктом даного права є кожна людина, незалежно від будь-яких соціальних ознак, у тому числі повністю чи обмежено дієздатна. Також можна виокремити спеціальних суб'єктів, якими є державні службовці та публічні особи, які обмежені в можливості захисту свого приватного життя (наприклад, обов'язок посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування зазначати в е-декларації інформацію про належне їм та членам їх сімей майно, вклади в банках тощо).

Об'єктом прайвесі є приватне життя особи як сфера її життєдіяльності, в якій вона виступає не як член суспільства чи представник певної соціальної групи, а як неповторна особистість.

Прайвесі як і будь-яке основне (конституційне) право особи характеризується низкою ознак: 1) фундаментальність; 2) універсальність; 3) непохідний характер; 4) непорушність; 5) невід'ємність; 6) невідчужуваність; 7) постійність; 8) системність; 9) конституційна форма закріплення.

Історія виникнення й розвитку права людини на недоторканність приватного життя свідчить, що кожен індивід, його погляди, переконання й індивідуальні риси заслуговують поваги вже тому, що за своєю природою він є людиною. Саме із цих позицій і варто проаналізувати положення ст. 21 Конституції України, де зазначено, що права і свободи людини є невідчужуваними й непорушними. Інакше кажучи, право на приватність трактується як природне, особисте, невід'ємне право особи, позбавлене майнового змісту, визнане й охоронюване державою. Це право походить від права на життя і свободу, які від народження притаманні кожній людині й покликані гарантувати індивіду автономію і свободу, захищати його від свавілля з боку держави й суспільства. Право на приватність дозволяє особі бути індивідуальною у відносинах з іншими людьми й державою [5; с. 185].

Невід'ємність права на недоторканність приватного життя полягає в тому, що воно належить конкретній особі, яка не може відмовитись від нього чи бути позбавленою даного права. Воно може бути порушено, зменшено, але повністю людина його не позбавляється. Саме такий підхід надає можливості охарактеризувати досліджуваний феномен як право фундаментальне.

Абсолютність права на недоторканність приватного життя знаходить свій прояв у тому, що людина вправі захищати його від усякого втручання, а також користуватися ним без будь-якого спеціального дозволу. Тобто, реалізація даного права не залежить від волі законодавця. Усі інші особи зобов'язані утримуватися від порушення чи перешкоджання цьому праву. Його захист забезпечується встановленням меж втручання держави й суспільства у приватне життя індивіда. Отже, правомочній особі протистоїть невизначене

коло осіб, зобов'язаних утримуватися від порушення права. Правомочна особа має право вимагати від інших осіб утримуватися від порушення права, а у разі порушення права – застосувати передбачені законодавством міри захисту.

Право на приватне життя позбавлене матеріального (майнового) змісту, тобто воно не має майново-грошової цінності (вартості), у нього немає економіко-майнового еквіваленту. За своєю природою воно не передбачає виникнення майнових відносин, то ж навіть якщо вторгнення у сферу особистих прав призвело до негативних наслідків економічного характеру для їх носія, такі права не наповнюються матеріальним змістом.

У сучасній науці та чинному українському законодавстві відсутнє єдине трактування права особи на недоторканність приватного життя, єдиний підхід до визначення його меж, що, безумовно, є прогалиною вітчизняної законодавчої системи. Така ситуація призводить до багатьох порушень та необґрунтованих обмежень. Саме тому дослідження даної наукової та практичної проблеми є актуальним та перспективним.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Полянина А. К. Многоаспектность личной неприкосновенности как объекта конституционной защиты. *Право и политика*. 2013. № 3 (159). С. 385-391.
3. Серьогін В. О. Конституційне право особи на недоторканність приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Харків, 2011. 40 с.
4. Романовский Г. Б. Право на неприкосновенность частной жизни. Москва: МЗ-Пресс, 2001. 312 с.
5. Михайленко І. В. Поняття і зміст права на недоторканність приватного життя. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 183-190.

Науковий керівник: професор кафедри конституційного і муніципального права ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Серьогін В.О.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА ГОРОДСКОГО ГОЛОВЫ В УКРАИНЕ

Кисель Анна Сергеевна,

студентка III курса экономико-правового факультета
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Ключевые слова: городской голова, правовой статус, полномочия, законопроект, совет

Сегодня в Украине происходит активный процесс усовершенствования системы местного самоуправления, приближение его национальной модели к международным стандартам. Одно из центральных мест в данной системе занимает городской голова,

поскольку он является главным должностным лицом городской территориальной громады как первичного субъекта местного самоуправления.

Актуальность данной темы обусловлена тем, что правовой статус городского головы недостаточно урегулирован Конституцией Украины и действующим законодательством. В связи с этим существенно снижается эффективность его практической деятельности.

Проблемам правового статуса главных должностных лиц в местном самоуправлении посвящены научные труды многих отечественных и зарубежных исследователей, таких как М. Баймуратов, Н. Батанова, В. Волков, Т. Слободяник, Л. Чайка. На диссертационном уровне особенности института городского головы исследовали ученые-правоведы Ю. Ю. Бальций, В. Д. Шаповал.

Институт городского головы был введен в законодательство нашего государства Конституцией Украины от 28 июня 1996 года. В соответствии со ст. 141 Конституции Украины городской голова избирается территориальной громадой на основе всеобщего, равного, прямого избирательного права. Это лицо возглавляет исполнительный орган совета и председательствует на его заседаниях. Полномочия голов должны определяться законом [1, ст. 141]. В Законе Украины «О местном самоуправлении в Украине» от 21 мая 1997 г. указано, что городской голова является самостоятельным элементом системы местного самоуправления (ст. 5) и главным должностным лицом территориальной громады (ст. 12) [2, ст. 5, 12].

Ряд ученых и муниципальных деятелей, как правило, из числа городских голов, ввиду того, что Конституция предусмотрела модель «сильного головы», утверждают, что в Законе Украины «О местном самоуправлении в Украине» не удалось эффективно урегулировать отношения между советом, его исполнительным органом и соответствующим городским головой. В связи с этим ведутся споры о том, кто обладает большими полномочиями – совет или его исполнительный орган во главе с мэром [3].

Среди ученых, исследующих институт городского головы, ведутся активные дискуссии о необходимости принятия специального нормативно-правового акта о статусе городского головы. Так, ученые Ю. Ю. Бальций, В. Д. Волков предлагают принять отдельный закон, в котором закрепить круг полномочий городских голов, порядок осуществления, гарантии деятельности и т.п. Они утверждают, что Закон Украины «О местном самоуправлении в Украине» является рамочным. В ст.ст. 12, 42, 59 и 79 этого Закона частично определены полномочия и статус мэра, однако в нем закреплены лишь отдельные аспекты деятельности указанных должностных лиц [4, с. 177 – 178].

Противоположной точки зрения придерживается исследователь В. Борденюк. Он утверждает, что урегулирование в отдельном законе правового статуса городских голов повлечет за собой необходимость определения правового статуса других элементов местного самоуправления, в частности городских советов и их исполнительных органов, в структуру которых интегрирован городской голова. Это, в свою очередь, приведет к «неоправданному дублированию одних и тех же положений в разных законах, что не согласуется с общепринятыми правилами законодательной техники» [5].

По мнению ученого-исследователя В. Д. Шаповала, альтернативой принятию специального закона о статусе городских голов может стать внесение соответствующих изменений и дополнений в Закон Украины «О местном самоуправлении в Украине» от 21 мая 1997 года [6, с. 18].

Следует отметить, что ранее на рассмотрение Верховной Рады Украины вносились два законопроекта «О статусе сельского, поселкового, городского головы» от 01.06.2004 г. и от 02.07.2009 г. Первый из отмеченных законопроектов был отозван субъектом права законодательной инициативы, а второй – не включен в повестку дня Верховной Рады Украины на основании соответствующего вывода профильного комитета [7, с. 7].

Таким образом, мы можем утверждать, что, несмотря на некоторые проблемы, связанные с правовым статусом городских голов, этот институт является достаточно эффективным. Мы придерживаемся точки зрения, в соответствии с которой внесение изменений в Закон Украины «О местном самоуправлении в Украине» от 21 мая 1997 г. является недостаточным для усовершенствования действующего законодательства. Систематизация полномочий, правовых гарантий деятельности и ответственности городских голов и устранение пробелов в действующем законодательстве представляется возможным только при наличии принятия специального Закона Украины «О правовом статусе сельских, поселковых, городских голов».

Литература:

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Название с экрана.

2. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. – Название с экрана.

3. Борденюк В. Сільський, селищний, міський голова у механізмі здійснення місцевого самоврядування: конституційно-правові аспекти [Електронний ресурс] / В. Борденюк // Право України. – 2011. – № 2. – Режим доступа: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/6118/%C2#chapter>. – Название с экрана.

4. Бальцій Ю. Ю. Деякі проблеми правового статусу сільських, селищних, міських голів [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Бальцій // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 177 – 180. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_34. – Название с экрана.

5. Борденюк В. Правовий статус сільського, селищного, міського голови у контексті законодавчих ініціатив [Електронний ресурс] / В. Борденюк // Право України. – 2011. – № 3. – Режим доступа: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/6076/%C2#chapter>. – Название с экрана.

6. Шаповал В. Д. Конституційно-правовий статус сільського, селищного, міського голови в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В. Д. Шаповал. – Київ: Б.в., 2009. – 20 с.

7. Волков В. Д. Правовий статус мера міста: європейський досвід [Текст] / В. Д. Волков // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2012. – № 2. – С. 3 – 8.

Научный руководитель: профессор кафедры конституционного права и правосудия экономико-правового факультета ОНУ имени И. И. Мечникова, доктор юридических наук, профессор Приешкина Ольга Васильевна

УЧАСТЬ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВІРМЕНІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Аслаянн Армен Герасімовіч

Почесний консул Республіки Вірменії у Харківській і Сумській областях

Ключові слова: відповідальність державних органів, забезпечення прав людини, консульська служба, почесний консул, права людини, роль консульства у сфері.

Стимулювання забезпечення прав людини і їхній подальший розвиток у Вірменії та Україні більш незворотні. Кожен з нас на собі повинен відчутти остаточний результат цього процесу розвитку. Право повинно бути вичерпно реалізованою цінністю не в ілюзорному, а у реальному житті. Саме це повинні щоденною роботою забезпечувати всі державні органи. Посадові особи повинні завжди пам'ятати, що людина – вища цінність. Важливим фактором, що сприяє досягненню ідеалу демократичної та правової держави, є ефективне державно-правове регулювання, забезпечення і захист прав та свобод людини і громадянина. Правова держава – це держава, яка пов'язана правом. Зв'язаність держави правом слід розуміти, як її обов'язок забезпечувати і захищати права людини і громадянина.

Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави, її основна функція. Цей обов'язок покликані виконувати законодавчі (представницькі), виконавчі та судові органи держави. Вони повинні забезпечувати права і свободи людини і громадянина у межах своїх повноважень, тільки властивими їм способами, методами і засобами. Серед державних органів особливу роль у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина грає Парламент – Національні Збори Республіки Вірменія. [1]

На нашу думку, роль представницьких органів влади (Парламенту) у сфері забезпечення та захисту прав людини виражається, головним чином, у чотирьох напрямках їхньої діяльності:

- 1) у законотворчому процесі;
- 2) у процесі прийняття рішень про приєднання до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також ратифікацію міжнародних договорів Республіки Вірменія про права людини;
- 3) у безпосередній участі у роботі міжнародних універсальних і регіональних організацій;
- 4) створенні ефективних парламентських механізмів, контролем та забезпеченням захисту прав людини.

Парламент – законодавчий і представницький орган влади – реалізує права і свободи, записані у Конституції, у першу чергу, за допомогою прийняття законів та постанов. У цих актах не тільки проголошуються права і свободи громадян, але визначаються способи їхньої охорони і реалізації, а також встановлюється відповідальність за їхнє порушення. Наприклад, ст. 39 Конституції Вірменії встановлює, що людина вільна робити те, що не порушує права інших осіб та не суперечить Конституції і законам [2]. Ніхто не може нести обов'язки, які не встановлені законом. Або, згідно з п. 6 ст. 27 «Особиста свобода», ніхто не може бути

позбавлений особистої свободи тільки через те, що він не в змозі виконувати цивільно-правові обов'язки [2].

Головним ціннісним орієнтиром при прийнятті законів повинні бути не інтереси державних органів і чиновників, а фундаментальні права людини [3]. Однак, у процесі реалізації своїх конституційних прав і свобод громадяни часто стикаються з органами та посадовими особами державного управління на різних рівнях і нерідко зустрічаються з проявами свавілля і беззаконності. На нашу думку, одним зі способів протидії такому свавіллю є вдосконалення правового регулювання і встановлення адекватних заходів відповідальності, які забезпечили б ефективний захист прав і свобод громадянина. Особливе значення мало б законодавче закріплення: по-перше, обов'язків органів виконавчої влади по відношенню до громадян; по-друге, ефективних способів контролю і нагляду за роботою посадових осіб; по-третє, встановлення реальної відповідальності державних службовців (посадових осіб) за порушення прав і свобод людини і громадянина [4].

Особливу роль у захисті основних прав і свобод людини і громадянина у пострадянських державах покликані зіграти Конституційні Суди. Конституційні Суди здійснюють конституційний контроль і забезпечують своєю діяльністю верховенство Конституції і пріоритет прав і свобод людини. Одна з істотних ознак правової держави полягає у тому, що у такій державі головну роль у вирішенні колізій, що виникають у різних сферах суспільного життя, грає суд, а правосуддя виступає гарантом прав і свобод людини і громадянина. [5; 6]

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина є різновидом державних механізмів правового захисту, оскільки здійснюється судом – органом державної влади – і при його реалізації суди керуються законом як основною формою права. Захист свободи особистості визнається однією з головних функцій судової влади як в Україні, так і у Вірменії. У свою чергу, критерієм самостійності та незалежності судової влади є її здатність забезпечити реальну безпеку особистої свободи громадян, здійснювати ефективний судовий захист їхніх прав і свобод від посягань різного роду, у тому числі і з боку посадових осіб органів державної влади. [7; 8]

Неабияку роль у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина на визначеній угодою території держави перебування відіграють консульські установи. У відповідності до Закону Республіки Вірменії про Консульську Службу від 07 червня 1996 року №ЗР-61: а) консульська установа – генеральне консульство, консульство, віце-консульство, консульське агентство, а також консульські відділи дипломатичних представництв; б) глава консульської установи – особа, якій доручено діяти в цій посаді [9].

Міністр закордонних справ Республіки Вірменія за угодою з державою перебування може для виконання консульських функцій призначити почесних консулів. Законодавство Вірменії дозволяє бути Почесними консулами як громадянам Республіки Вірменія, так і громадянам інших держав. Права і функції почесного консула визначаються Міністром закордонних справ Республіки Вірменія.

Основними завданнями та функціями консула щодо захисту прав та інтересів вірменських громадян за кордоном є: 1) вживання заходів для того, щоб громадяни і юридичні особи Республіки Вірменія користувалися усіма правами, наданими їм законодавством держави перебування і міжнародними договорами, учасниками яких є Республіка Вірменія і держава перебування, а також міжнародними нормами і звичаями;

2) прийняття від громадян і юридичних осіб Республіки Вірменія, а також іноземних громадян як письмових, так і усних заяв; 3) вживання заходів для відновлення порушених прав громадян та юридичних осіб Республіки Вірменія; 4) глава консульської установи зобов'язаний у межах свого консульського округу сприяти представникам державних органів, підприємств, установ і організацій Республіки Вірменія та громадянам Республіки Вірменія які перебувають у відрядженні у виконанні їхніх службових обов'язків; 5) глава консульської установи при необхідності ознайомлює громадян Республіки Вірменія які знаходяться у його консульському окрузі із законодавством та звичаями держави перебування; 6) глава консульської установи має право без особливої довіреності представляти у державних органах, підприємствах, установах і організаціях держави перебування громадян Республіки Вірменія, якщо вони відсутні і не доручили ведення своїх справ будь-якій особі або не в змозі захистити свої права з інших причин; 7) глава консульської установи зобов'язаний у межах своїх повноважень з'ясувати обставини інцидентів, що виникли на повітряних судах та інших транспортних засобах, зареєстрованих у Республіці Вірменія, і врегульовувати виниклі внаслідок цього питання суперечки. [9]

Ми намагаємося більш детально інформувати вірменських громадян про закони, правила і звичаї України, особливості правового становища іноземних (вірменських) громадян у країні перебування і дати їм необхідні рекомендації.

Література:

1. Назарян В.Р. Концепция Конституции Республики Армения. Ереван, 1992. С. 14-15 (на арм. яз.);
2. Хачатрян Г.М. Первая Конституция Республики Армения. Ереван, 1997. С. 53-156 (на арм.яз.).
3. Нерсесянц В.С. Философия права. – М.: Изд-во ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 108.
4. Армянский Судебник Мхитара Гоша. – Ереван, 1954. С. XXVI;
5. История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение / Отв. ред. В.С. Нерсесянц. М., 1996. С. 113.
6. Мальцев Г.В. Права личности: юридическая норма и социальная действительность // Конституция СССР и правовое положение личности. – М., 1979. – С. 50.
7. Ведомости Верховного Совета Республики Армения. – 1990. – № 16. – Ст. 256.
8. Ведомости Национального Собрания Республики Армения. – 1996. – № 10. – С. 230
9. Закон Республики Армения от 7 июня 1996 года о Консульской Службе №ЗР-61(В редакции Законов Республики Армения от 30.12.1997 г. №ЗР-171, 24.05.2011 г. №ЗР-147, 17.07.2014 г. №ЗР-91, 13.06.2015 г. №ЗР-54)

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ЯК ДЖЕРЕЛО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Степанова С.В.

суддя Дарницького районного суду м. Києва

17.07.1997 року Верховною Радою України ратифікована Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенція) і протоколи до неї. Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тому вимоги Конвенції стали частиною національного законодавства країни. Треба мати на увазі, що тлумачення положень Конвенції здійснюється Європейським судом з прав людини (далі – Європейський суд) у постановлюваних ним рішеннях. Тому не випадково статтю 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» в редакції від 13.04.2011 року (із змінами) № 3477-IV (далі – Закон України) передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права.

Актуальність теми пояснюється не тільки особливостями гарантій захисту і реалізації конституційних прав та свобод людини, які встановлені Конвенцією, їх правильного тлумачення, а і необхідністю імплементації положень Конвенції у діюче законодавство України та обов'язковим використанням практики Європейського суду як джерела конституційного права.

Проблемі статусу і практики діяльності Європейського суду присвячено роботи багатьох вітчизняних авторів, наприклад, таких як: К. Андріанов, В.Г. Буткевич, М.В. Буроменський, Ю. Зайцев, В. Кампо, О. Климович, В.П. Павлюк, П. Рабінович, В.О. Туманов, С. Шевчук, та зарубіжних - С. Бредлі, М. Дженіс, Р. Кей Р., та ін. Проте поза їх увагою залишалися окремі проблеми, пов'язані з пошуками місця норм Конвенції та рішень Європейського суду у правовому полі нашої держави та їх застосування.

Незважаючи на те, що Закон України мав би зупинити більшість дискусій, що виникають щодо проблем застосування практики Європейського суду як джерела конституційного права в Україні, насправді таких запитань виникає ще більше.

Головною передумовою ефективного захисту Конвенцією прав людини в Європі є застосування Конвенції державами в їхньому правопорядку у світлі прецедентної практики Європейського суду. Це передусім передбачає приведення державами законів та адміністративної практики у відповідність з Конвенцією.

В дійсності тільки невелика група правників-міжнародників дотримується тієї думки, що держави зобов'язані інкорпорувати Конвенцію в національне право. Європейський суд неодноразово підкреслював, що не існує такого юридичного обов'язку.

Зокрема, про це йдеться в ухвалі по справі «Ірландія проти Об'єднаного Королівства» 1978 року [1, с.233]. І все ж навіть у тих державах, які не інкорпорували Конвенцію у своє внутрішнє право, існує тенденція посилатись на Конвенцію та її тлумачення в рішеннях Європейського суду та уникати конфліктів між Конвенцією і національним правом. Таким чином зменшуючи ймовірність того, що суду доведеться прийняти рішення, яке суперечитиме Конвенції.

Однак дійсне положення міжнародного права в національній правовій системі визначається не тільки конституційними нормами, але й бажанням національних судів застосовувати норми міжнародного права у своїх рішеннях. Саме так працюють суди більшості європейських держав, прямо застосовуючи положення Конвенції.

Верховний Суд України ухвалив низку постанов Пленуму, в яких надається роз'яснення судам загальної юрисдикції про необхідність застосування Конвенції і рішення Європейського суду як

джерела права. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р. визначено: «...суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерело права...»; у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» № 14 від 18.12.2009 р. зазначено: «...у мотивувальній частині кожного рішення... У разі необхідності мають бути посилення на Конвенцію та рішення Європейського суду, які згідно із Законом від 23.02.06 р. № 3477-IV є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі» [2 с. 7, 3 с. 4].

Для України це цілком новий механізм захисту прав людини, введення якого ускладнюється багатьма чинниками, зокрема проблемами реформування самої судової та правової системи в Україні, невідповідності праворозуміння, що формувалося та складалося у більшості представників української юридичної науки в радянський період, вимогам та реаліям сьогодення. Це ускладнюється ще й тим, що Україна є державою з континентальною системою права, в той час як право Європейського суду - прецедентне, а отже, перед суддями України гостро стоїть проблема вивчення та застосування не тільки норм Конвенції, а й прецедентних рішень Європейського суду.

Таким чином, якщо за умови, що внутрішнє законодавство не регулює певних питань або регулює їх суперечливо, застосування рішень Європейського суду як джерела права є єдино можливим і обов'язковим. Навіть у разі, коли видається, що рішення Європейського суду суперечать внутрішньому законодавству, пріоритет повинен віддаватися рішеннями Європейського суду, оскільки, по-перше, це означатиме визнання пріоритету міжнародних правових актів над внутрішніми, а по-друге, за умови звернення учасників певного судового провадження в Європейський суд останній, застосовуючи свою власну судову практику, визнає рішення українського суду таким, що не відповідає Конвенції.

У разі наявності колізій між нормами національного законодавства України та Конвенції пріоритетному застосуванню підлягають саме норми Конвенції як міжнародного договору.

У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV, із змінами, вказується, що джерелом права Європейського Союзу, до якого здійснюється адаптація законодавства України, є, зокрема, рішення Європейського суду [4]. Крім того, відповідно до ст.17 цього Закону суди мають застосовувати практику Європейського суду, тобто будь-яке рішення, винесене Європейським судом, незалежно від суб'єктного складу справи, у т. ч. й у справах проти України, а стаття 18 визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Європейського суду. При цьому варто зауважити, що йдеться саме про «практику Європейського суду» у значенні, розкритому у статті 1 цього Закону, тобто практику Європейського суду та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України. Важливо пам'ятати, що у Законі про виконання рішень немає положень, які б забороняли застосовувати рішення чи ухвали Європейського суду з прав людини, постановлені щодо інших країн.

І тут виникає наступна проблема, а саме те, що Законом не встановлено порядок доступу до практики Європейського суду з прав людини загалом, тому реальне застосування практики Європейського суду при здійсненні судочинства судами України дещо ускладнюється.

У механізмі застосування українськими судами практики Європейського суду з прав людини особлива роль належала як Верховному суду України, так і Верховному суду, який не лише має застосовувати практику Європейського суду, а й безпосередньо бере участь у процедурі виконання його рішень, оскільки є єдиним у державі судом, повноважним переглядати судові рішення

національних судів у разі встановлення у них Європейським судом з прав людини порушень міжнародних зобов'язань держави.

Яскравим прикладом використання положень Конвенції і практики Європейського суду є Конституційний Суд України, що здійснює їх використання також за різними підходами (далі - КСУ). Так, Конвенція використовувалася при ухваленні КСУ двадцяти рішень і одного висновку: Переважну більшість рішень КСУ, в яких використовувались положення Конвенції, було ухвалено у справах за конституційними поданнями. І лише чотири рішення КСУ базувалися на положеннях Конвенції під час розгляду справ за конституційними зверненнями [5, с.190].

Поза сумнівом, Конвенція закріплює найвищі цінності людства - фундаментальні права й основоположні свободи людини, інтерпретовані Європейським судом, які становлять ядро як наднаціонального, так і національного права. Саме ця обставина дає підстави для визнання пріоритетності норм Конвенції та практики Європейського суду щодо норм національного законодавства, а імплементація Конвенції та практики Європейського суду, безумовно, є тим самим довгоочікуваним способом вирішення конфліктів у процесі розгляду спорів, що зачіпають права, гарантовані Конвенцією, та послужить превенцією порушень положень Конвенції нашою державою.

Література.

1. Антонович Мирослава. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: Монографія. - К.: Видавничий Дім «KM Academia», 2000. – 262 с.

2. Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 року № 1 Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи // Вісник Верховного суду України. – 2009. - № 3 - С.7

3. Постанова Пленуму Верховного суду України від 18.12.2009 року № 14 Про судові рішення у цивільній справі // Вісник Верховного суду України. - 2010. - № 1 - С.4

4. Закон України від 18.03.2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 29 - С. 367

5. Кампо В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Конституційний Суд України / Кампо В., Савчин М., Сергієнко Н. // Право України. - 2010. -№ 10. - С. 186-197.

НАПРЯМ 9
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА МУНІЦИПАЛЬНОМУ РІВНІ

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ... ШЛЯХОМ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ?
(УКРАЇНСЬКИЙ ВАРІАНТ МУНІЦИПАЛЬНОЇ РЕФОРМИ)

Серьогін Віталій Олександрович,
професор кафедри конституційного і муніципального права
юридичного факультету Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
доктор юридичних наук, професор

Олійник Ярослава Валеріївна,
студентка 4 курсу юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: конституційна реформа, муніципальна реформа, децентралізація, місцеве самоврядування.

Місцеве самоврядування має могутній потенціал державотворення. Саме цей інститут відіграє значну роль у поєднанні в єдине ціле інтересів держави, суспільства та особи, сприяє гармонізації прав і свобод людини та громадянина з інтересами держави і суспільства. Функціонування місцевого самоврядування має бути спрямоване на створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, надання мешканцям територіальних громад якісних та доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади.

Протягом перших 25 років незалежності в Україні було закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято ряд базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування. Втім сьогодні доводиться констатувати, що в Україні існуюча система місцевого самоврядування недостатньо ефективно виконує головну місію, закладену Конституцією, – забезпечення права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення.

Реформування будь-яких усталених систем управління є передусім зміною концепції їх формування. На початку 2014 р. суспільству було запропоновано Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [1] та План заходів щодо її реалізації [2]. Ці документи передбачають ухвалення змін до Конституції України в частині забезпечення повсюдності місцевого самоврядування на забезпечення імплементації вже давно ратифікованої Україною Європейської хартії місцевого самоврядування, уточнення визначень органів місцевого самоврядування, внесення змін до чинних законів та ухвалення низки нових.

Однак конституційна реформа щодо децентралізації, запропонована Президентом України у 2015 р., була, фактично, провалена парламентською більшістю і, пройшовши перше читання [3], зупинена, чекаючи «наступної чергової сесії» парламенту. Натомість четвертий рік триває процес об'єднання територіальних громад (далі – ОТГ) та законодавчої передачі місцевому самоврядуванню окремих повноважень, що належали центральним органам виконавчої влади. При цьому виразно спостерігаються дві протилежно спрямовані тенденції: якщо передача повноважень на місця наближає місце надання публічних послуг до місця проживання населення, то об'єднання територіальних громад його віддаляє. Адже передбачені Методикою формування спроможних територіальних громад [4] так звані «зони доступності» потенційних адміністративних центрів таких громад, що визначаються на відстані до 20 км дорогами з твердим покриттям, а в деяких випадках – до 25 км, призводять до збільшення віддаленості суб'єктів надання адміністративних та соціально-культурних послуг від місць проживання населення і, як наслідок, – до погіршення якості життя, а нормативний час прибуття для надання швидкої медичної чи пожежної допомоги у 30 хвилин робить відповідні служби взагалі непотрібними.

За даними директора департаменту місцевого самоврядування та територіальної організації влади при Мінрегіонбуді С. Шершова, об'єднання територіальних громад в Україні відбувається найшвидше у світі; станом на 1 січня 2018 р. уже проведено вибори у 665 об'єднаних територіальних громадах [5]. ЦВК оголосила, що 29 квітня перші вибори проведуть у 40 об'єднаних громадах, 19 рішень про об'єднання зараз знаходиться в ЦВК, ще 4 є в облдержадміністраціях і 45 – на різних стадіях готовності. Однак насправді ситуація зовсім не така оптимістична. Оскільки на практиці об'єднання територіальних громад здійснювалося «добровільно-примусово», а передача повноважень – взагалі без згоди територіальних громад чи відповідних органів місцевого самоврядування, обидва процеси наразилися на саботаж, а то й відкритий спротив з боку останніх. Як наслідок – затверджені Перспективні плани формування територій громад не виконуються, перші вибори старост сіл, селищ в утворених протягом 2015 – 2017 років ОТГ були проведені тільки у 2018 р., та й то за період з 21 січня до 4 березня 2018 р. було обрано тільки 15 старост у 10 ОТГ у 9 областях України [6].

У відповідь на негативні темпи укрупнення територіальних громад уряд вдається до адміністративного тиску. «Україні не уникнути примусового об'єднання громад» – про це спочатку заявив спеціальний посланець уряду Німеччини Г.Мільбрадт [в інтерв'ю «Європейській правді»](#), а згодом публічно визнав і Віце-прем'єр Г.Зубко [7]. І хоча 2 квітня Прем'єр-міністр В.Гройсман дезавуював усі ці заяви, наголосивши, що процес об'єднання територіальних громад «варто завершувати, але еволюційним шляхом» [8], побоювання щодо «адміністративної децентралізації» не зникли, і для цього є чимало підстав.

Так, 29 грудня 2017 р. група народних депутатів України зареєструвала в Парламенті проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури добровільного об'єднання територіальних громад» (№ [7467](#)) [9]. Проектом передбачається, що Перспективний план формування територій громад АР Крим, області затверджується Урядом України за поданням Ради міністрів АР Крим, відповідної обласної державної адміністрації. Таким чином народні депутати пропонують на законодавчому рівні вилучити обласні ради з процесу формування перспективних планів. Законопроектом також пропонується визначити чіткий термін призначення Центральною

виборчою комісією перших і додаткових виборів в об'єднаних територіальних громадах – у місячний термін після отримання відповідного звернення від обласної держадміністрації.

У Мінрегіоні, зрозуміло, вітають ініціативу народних депутатів, зазначаючи, що ці зміни значно спростять процес добровільного об'єднання громад та упорядкують процес затвердження перспективних планів формування територій громад. Більше того, за словами вищезгаданого Віце-прем'єра Геннадія Зубка, уряд хоче прискорити процес об'єднання, і для цього пропонує можливість добровільного приєднання для міст обласного значення без проведення позачергових виборів.

Ще гірша ситуація склалася в бюджетно-фінансовій сфері. Асоціація міст України за підсумками аналізу «бюджетного пакету» законопроектів наголошує, що другий рік поспіль продовжується перекладання на місцеві бюджети додаткових фінансових навантажень. Покриваючи ці витрати з бюджетів розвитку, громади не матимуть змоги реалізовувати соціальні програми, інфраструктурні проекти, підвищувати рівень економічного розвитку. Депутати місцевих рад і посадові особи місцевого самоврядування схильються до думки, що через Бюджет-2018 у нинішньому варіанті не лише об'єднані громади, але й міста опиняться на межі фінансового виживання. Річ у тім, що 2018-го на рівень місцевих бюджетів планується передати фінансування пільг населенню за житлово-комунальні послуги (додаткове навантаження понад 7 млрд. грн.); погашення заборгованості за минулі роки з оплати пільг та субсидій населенню за житлово-комунальні послуги (близько 8 млрд. грн.); покриття відшкодувань транспортним компаніям за перевезення пільговиків (близько 2,5 млрд. грн.). Отже, фактично, пільги надані державою, фінансуватимуть за рахунок місцевих бюджетів. Крім того, у держбюджеті на 2018 р. передбачено змінити існуючий мотиваційний механізм горизонтального вирівнювання шляхом збільшення з 50 до 80% обсягу вилучення коштів із місцевих бюджетів до державного (т.зв. реверсна дотація), що призведе до необгрунтованого зменшення фінансового ресурсу місцевих бюджетів, які мають рівень надходжень податку на доходи з фізичних осіб на одного жителя вище 1,1. При цьому зміна механізму горизонтального вирівнювання позбавляє громади мотивації до нарощування фінансових ресурсів – чим більше ти заробляєш, тим більше у тебе заберуть.

Реформа децентралізації передбачає перехід на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом новостворених об'єднаних територіальних громад. Такий стимул дав змогу прискорити процес об'єднання і довести твердження «успішні громади є локомотивом розвитку країни». На сьогодні ж ситуація значно змінилася і Законом України «Про державний бюджет на 2018 рік» передбачено скасування більшості мотиваційних чинників розвитку місцевого самоврядування, вилучення значних ресурсів з місцевого бюджету до державного, більше того – є спроба поставити місцеве самоврядування у пряму залежність до місцевих держадміністрацій в частині додаткової дотації на здійснення переданих із держбюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я, але без рівного та справедливого підходу до її розподілу. Окрім того, уряд постійно намагається перекласти свої функції з фінансування на місцеве самоврядування. У підсумку місцеві бюджети виділяють більше коштів, ніж отримують. Прогнозується недофінансування освітньої субвенції 4,5 млрд. грн., а медичної – 7 млрд. [10].

Наведені факти свідчать про те, що на сьогодні місцеве самоврядування (яке, відверто кажучи, й так є в Україні октройованим), опинилося перед реальною загрозою остаточного

здержавлення. Більше того, перенесення на плечі місцевого самоврядування основного тягаря фінансового забезпечення соціально-економічних прав громадян, не підкріплене відповідним обсягами бюджетних коштів, призводить до зневіри у потенціал муніципальної влади, зміцнює протистояння між центром і периферією, створює підґрунтя для поширення сепаратистських настроїв, а відтак посилює загрози національній безпеці України.

Усе це переконливо свідчить про необхідність кардинального перегляду державної політики України у сфері місцевого самоврядування і територіальної організації влади. Необхідно повернутися до прогресивних засад, закріплених у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, зокрема переглянути План заходів щодо її реалізації, завершити конституційну реформу щодо децентралізації, раціоналізувати Методику формування спроможних територіальних громад, не допускати відхилень від принципу добровільності при об'єднанні територіальних громад.

Література:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 30. Стор. 18. Ст. 831.

2. Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.06.2014 № 591-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. 23 липня.

3. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади: постанова Верховної Ради України від 31.08.2015 № 656-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.

4. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.

5. Об'єднання територіальних громад в Україні відбувається найшвидше у світі, - Мінрегіонбуд. URL: https://hromadskeradio.org/ru/_programs/hromadska-hvylya/ukrayinski-tempy-dobrovolnogo-obyednannya-terytorialnyh-gromad-nayvyshchi-u-sviti.

6. У 2018 році відбудуться перші вибори старост в об'єднаних територіальних громадах. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/u-2018-roci-vidbudutsya-pershi-vybory-starost-v-obyednanyh-terytorialnyh-gromadah>.

7. Україні не уникнути примусового об'єднання громад – спецпосланець Німеччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/5/7077080/>

8. Чи буде об'єднання громад добровільним і надалі? URL: <http://otg.cn.ua/2018/03/02/news-uncategorized/chy-bude-ob-yednannya-gromad-dobrovilnym-i-nadali/>

9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури добровільного об'єднання територіальних громад від 29.12.2017 № 7467. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63284.

10. «Держбюджет-2018 поховає ОТГ», – голова Устилузької громади. URL:

ІНСТИТУТ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВИХ РАД В СИСТЕМІ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Воронов Марк Миколайович

завідувач кафедри конституційного і муніципального
юридичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент

Ключові слова: система муніципального права України, система місцевого самоврядування, виконавчий комітет місцевої ради, виконавчі органи місцевих рад, сільський, селищний, міський голова

1. Інститут виконавчих органів місцевих рад входить до системи муніципального права України і до системи місцевого самоврядування. Відомо, що пошук ефективної моделі місцевого самоврядування є стратегічною метою муніципальної реформи. Вважається, що одним з головних завдань муніципальної реформи в Україні є надання обласним і районним радам повноважень щодо створення власних виконавчих органів. Можливість створення цих органів обласними і районними радами дозволить а) розбудувати повноцінну модель місцевого самоврядування, б) суттєво обмежити повноваження місцевих державних адміністрацій як державних органів виконавчої влади відносно вирішення питань місцевого значення. В той же час існують інші дуже актуальні проблеми місцевого самоврядування. Серед них створення ефективної моделі виконавчих органів місцевих рад. Але спроба аналізу діючої системи виконавчих органів сільських, селищних, міських рад на прикладі великих українських міст (Харкова, Львова, Дніпра, Одеси) дозволить зробити деякі висновки щодо оптимального співвідношення між елементами системи місцевого самоврядування, а саме між міським головою і виконавчими органами відповідної міської ради.

2. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» виконавчим органом сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради є виконавчий комітет ради, який утворюється відповідною радою на строк її повноважень. Кількісний склад виконавчого комітету визначається відповідною радою. Персональний склад виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради затверджується радою за пропозицією сільського, селищного, міського голови, районної у місті ради - за пропозицією голови відповідної ради. Виконавчий комітет ради утворюється у складі відповідно сільського, селищного, міського голови, районної у місті ради голови відповідної ради, заступника (заступників) сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради, керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету, а також керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради,

інших осіб. До складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради входить також за посадою секретар відповідної ради. Очолює виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради відповідно сільський, селищний, міський голова, районної у місті ради - голова відповідної ради (ст.52 Закону).

Так, до складу виконавчого комітету Харківської міської ради V скликання (2006-2010 рр.) входило п'ятнадцять осіб, серед яких вісім заступників міського голови, секретар ради. На першій сесії Харківської міської ради VI скликання 24.11.2010 року був сформований новий склад виконавчого комітету, до якого увійшли дев'ятнадцять осіб, серед яких дев'ять заступників міського голови, секретар міської ради. У складі виконавчого комітету Харківської міської ради VIII скликання (2015-2020 рр.) - 21 особа.

Виконком Дніпропетровської міської ради V скликання (2006-2010 рр.) складався з дев'ятнадцяти осіб, серед яких шість заступників міської ради]. Крім, секретаря міської ради, численних заступників міського голови до складу виконкомів міських рад зазначених міст входили представники територіальної громади: ректори вищих навчальних закладів освіти, керівники профспілок, відомі бізнесмени, голови районних у містах рад, керівники комунальних підприємств тощо. До виконавчого комітету Дніпровської міської ради VIII скликання (2015-2020 рр.) входять 11 членів, Одеської міської ради – 17 осіб, Львівської міської ради - 9 осіб.

3. Уважаю, що сучасні виконавчі комітети місцевих рад виглядають нащадком радянської системи управління на місцях. По-перше, вони представляють не дуже вдалу спробу адаптування застарілої моделі в нових історичних, політичних умовах якісно іншої моделі управління на місцях, по-друге, виконкоми певною мірою перекладають персональну відповідальність відповідного голови, трансформуючи її в колективну відповідальність колегіального органу. Тому уважаю за доцільне ліквідацію виконавчих комітетів місцевих рад, що дозволить розширити повноваження відповідного голови та посилити його персональну відповідальність.

4. Сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада у межах затверджених нею структури і штатів може створювати відділи, управління та інші виконавчі органи для здійснення повноважень, що належать до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Відділи, управління та інші виконавчі органи ради є підзвітними і підконтрольними раді, яка їх утворила, підпорядкованими її виконавчому комітету, сільському, селищному, міському голові, голові районної у місті ради.

Слід зазначити, що центральне місце в системі виконавчих органів місцевих рад займають департаменти, управління, відділи, служби, бюро, інспекції та інші органи. Саме зазначені виконавчі органи здійснюють оперативне управління певними галузями міського господарства. Тому пошук оптимальної моделі виконавчих органів місцевих рад є важливим завданням як відповідного голови, так й депутатського корпусу.

Харківська міська рада V скликання на першій сесії 24.04.2006 року прийняла рішення № 5/06 «Про затвердження структури виконавчих органів Харківської міської ради V скликання». Відповідно до цього рішення вперше в структурі виконавчих органів Харківської міської ради було передбачено створення нових видів виконавчих органів –

департаментів, а також затверджені положення про їх діяльність. До складу департаментів входили управління, відділи, служби. До структури виконавчих органів Харківської міської ради V скликання входили 52 виконавчих органів (17- департаментів, 20 – управлінь, 9-відділів, 3-служби, 3-інспекції). До структури виконавчих органів Одеської міської ради V скликання входили 41 виконавчий орган (16-департаментів, 20-управлінь, 2-відділи, 2-служби, 1-бюро). Донецька міська рада V скликання ухвалила рішення про утворення 32 виконавчих органів (25 управлінь (4-головних), 5-відділів, 1-служби, 1-комісії). До структури виконавчих органів Львівської міської ради V скликання входили 39 виконавчих органів (7-департаментів, 30-управлінь, 2-відділи).

До структури виконавчих органів Дніпровської міської ради VIII скликання (2015-2020 рр.) входять 25 департаментів (загалом, 55 виконавчих органів), Одеської міської ради VIII скликання – 40 виконавчих органів, Львівської міської ради VIII скликання – 53 виконавчі органи.

Слід зазначити, що в період діяльності Харківської міської ради V скликання до структури виконавчих органів Харківської міської ради були внесені більше десяти змін. Аналогічна ситуація мала місце майже у всіх зазначених радах. Тобто оптимізація виконавчої моделі є процесом досить динамічним і постійним.

Ще одним прикладом пошуку ефективної конфігурації виконавчих органів є ухвалення рішення Харківської міської ради «Про структуру виконавчих органів Харківської міської ради VI скликання» від 24.11.2010 року. Слід зазначити, що структура виконавчих органів VI скликання суттєво відрізняється від структури виконавчих органів V скликання. Так, були створені 102 виконавчих органів (23-департаменти, 50-управлінь, 9-адміністрацій, 8-відділів, 10-служб, 9-комітетів, 3-інспекції). Значне збільшення кількості виконавчих органів Харківської міської ради обумовлено, перш за все, рішенням 38 сесії Харківської міської ради 5 скликання від 25.11-2009 року №266/09 «Про неутворення районних у місті Харкові рад». Ухвалення цього рішення пов'язане з спробою вироблення нової моделі управління містом.

5.Аналізуючи алгоритм формування виконкомів місцевих рад і процедуру ухвалення їх рішень, можна зробити висновок про те, що результат розгляду цих рішень майже завжди позитивний для сільського, селищного, міського голови. На мою думку, сільський, селищний, міський голова, що обирається безпосередньо жителями відповідної територіальної громади, який має власну передвиборну програму, що була підтримана на виборах, повинен нести персональну відповідальність за свою діяльність як керівника виконавчих органів відповідної ради. Тому сільський, селищний, міський голова повинен мати повноваження щодо одноособового ухвалення рішень у сфері керівництва виконавчими органами місцевої ради. Уважаю, що виконком місцевої ради став певним зайвим ланцюгом в системі виконавчих органів місцевих рад.

6. Уявляється, що законодавство України про місцеве самоврядування потребує свого подальшого удосконалення. По-перше, необхідно чітко визначити структурні елементи виконавчих органів місцевих рад (департаменти, управління, відділи, служби, інспекції, адміністрації (управи) тощо) та закріпити їх повноваження. По-друге, прийняти рішення про припинення діяльності виконавчих комітетів місцевих рад як колегіальних органів та збільшити роль та повноваження сільських, селищних, міських голів як керівників виконавчих органів відповідної міської ради. По-третє, провести адміністративну реформу на

місцевому рівні, затвердити уніфіковану систему виконавчих органів сільської, селищної, міської ради та орієнтовну чисельність жителів територіальної громади, суттєво скоротити кількість заступників сільських, селищних, міських голів, заступників голів обласних, районних рад, виконавчих органів місцевих рад та витрати на їхнє утримання.

САМОВРЯДНІ ТРАДИЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Гудзь Тетяна Іванівна,

доцент кафедри конституційного і міжнародного права Харківського національного
університету внутрішніх справ

Конституція України (ч. 2 ст. 5) закріплює, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування є неодмінним атрибутом демократичної організації влади у сучасному суспільстві. Проголошення України суверенною та незалежною, демократичною, правовою державою докорінно змінило ставлення до місцевого самоврядування з боку держави. Принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування став одним із найважливіших елементів конституційного ладу. Як зазначає відомий український правознавець М.О. Баймуратов, «у питанні зміцнення і стабілізації, підвищення дієвості й ефективності державної влади важлива роль відводиться владі самоврядній...» [1, с. 72]. Адже саме органи місцевого самоврядування максимально наближені до населення й забезпечують самостійне вирішення населенням питань місцевого значення, реалізацію життєво важливих прав та інтересів громадян, їх соціальний захист.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених засвідчує, що самоврядність у тій чи іншій формі завжди була притаманна державно-політичній організації суспільства.

В умовах України еволюція розвитку самоврядних форм організації суспільного життя зазнала виразних змін. Розвиток публічних форм організації самоврядних інститутів відбувався в умовах зовнішньої державної експансії. Це органічне поєднання самоврядних форм організації суспільного життя, релігійних духовних засад християнства, а також розвинуті форми самоврядування створили об'єктивну базу для зародження державних інститутів публічної влади, які стали реальною основою для подальшого виникнення державності та громадянського суспільства [2, с. 27].

Місцеве самоврядування існувало ще за часів Київської Русі, коли на чолі держави стояв київський князь. Завдяки поділу князем своєї влади, у цей період на основі звичаєвого права складаються та розвиваються різні форми місцевого самоврядування (сільська, міська, регіональна). Регіональне самоврядування розвивалося і виявлялося у формі «віче».

Період Великого Князівства Литовського, а потім і Речі Посполитої характеризується складною системою взаємин, що сформувалася між міськими громадами, державою і власниками міст, що обумовлювалася статусом конкретного міста. Саме у цей час в містах України з середини XIV ст. набуває поширення Магдебурзьке право. Надавши певних рис

західноєвропейського міського устрою організації самоврядності українських міст, магдебурзьке право стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою [3, с. 99]. Самоврядування стимулювало у широких верств населення повагу до права на свободу та самоорганізацію різних сфер суспільного життя.

Особливого значення набуває місцеве самоврядування у розвитку української державності за часів Української козацької держави. Якщо Запорозька Січ мала військово-політичне утворення, де існувала самоврядність як особлива модель з інтегративним публічним механізмом та інструментом інституалізації державних структур, військових за формою, самоврядних за походженням та функціями й змістом діяльності, то у Запорозьких вольностях була запроваджена паланкова адміністративно-територіальна структура, що є особливою формою державного устрою з паланковим адміністративно-територіальним поділом.

Разом з тим, підписання у 1654 р. Переяславської угоди між Україною і Московською державою призвело до поступової ліквідації українських форм місцевого самоврядування, що не могло не позначитися на українській державності. Крім того, ліквідація Запорозької Січі у 1775 р. та скасування у 1781 р. полково-сотенного адміністративно-територіального поділу практично остаточно зруйнували національну систему органів місцевого самоврядування.

Певне відродження місцевого самоврядування спостерігається за часів входження України до Російської імперії, коли на деяких українських територіях запроваджується губернський поділ і російська система місцевого самоврядування. У всіх містах були створені нові органи місцевого самоврядування – міські думи. Разом з тим, цілком зрозуміло, що у цей період відбувається лише процес уніфікації форм місцевого самоврядування в Україні за російським зразком.

Нові перспективи для розвитку місцевого самоврядування і української державності відкрила Лютнева революція 1917 р., коли йшла боротьба за національну державність в Україні. Поряд із становленням органів державної влади відбувався розвиток й органів місцевого самоврядування.

З проголошенням незалежної Української Народної Республіки було здійснено спробу реформувати місцеве самоврядування. Загальні принципи місцевої влади вперше окреслив М. Грушевський, який вважав, що влада повинна бути обраною народом.

Нажаль, ні Центральна Рада, ні Гетьманат, ні Директорія, які робили спроби побудувати систему місцевого самоврядування в Україні, цього зробити не змогли. В Конституції УНР місцевому самоврядуванню як складнику нового демократичного ладу було приділено значну увагу, однак українська влада для активізації діяльності органів місцевого самоврядування не мала для цього ніяких засобів.

У період становлення радянської влади «всі органи місцевого самоврядування були ліквідовані та замінені органами «пролетарської диктатури». До влади прийшли більшовики, які відкидали класичне самоврядування як буржуазний інститут. Уже в період громадянської війни утворені ними ради втратили функцію місцевого самоврядування і працювали виключно як органи пролетарської диктатури» [4, с. 167].

Однак слід відзначити, що певні зусилля щодо розвитку громадського самоврядування комуністичного зразка мали місце у 1956-1964 рр. Але посилення централізації та одержавлення місцевого життя протягом 1965-1982 рр. звели нанівець усі спроби.

Початок реорганізації державної влади в Україні наприкінці 80-х р. ХХ ст. не міг

оминути і місцеве самоврядування. Першою спробою трансформації місцевих рад усіх територіальних рівнів, які входили до єдиної системи органів державної влади, в органи місцевого самоврядування, було прийняття Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» 1990 р. Закон повернув у вжиток сам термін «місцеве самоврядування» та скасував підпорядкування рад та їх виконавчих органів по вертикалі, що означало відмову від принципу «демократичного централізму» [5, с. 41].

Наступні кроки у становленні місцевого самоврядування в умовах здійснення політико-правових і економічних реформ та його вплив на українську державність передбачали відхід від дуалізму та впровадження інститутів місцевого і регіонального самоврядування, розвиток ефективної системи і механізмів місцевого самоврядування згідно з міжнародними стандартами і демократичними цінностями [6, с. 53].

Процес роздержавлення Рад, перетворення їх на представницькі органи місцевого самоврядування, звільнення від виконання ними державних функцій та зосередження зусиль на вирішення питань місцевого життя в інтересах населення відповідної території, започаткував новий Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», прийнятий 26 березня 1992 р.

Важливою віхою в історії вітчизняного місцевого самоврядування стала Конституція України 1996 р. та прийнятий на її основі Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 р. Цей Закон визначив систему і гарантії місцевого самоврядування в Україні, основи організації і діяльності, правового статусу і відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Незважаючи на це, більшість науковців сходяться на тому, що до сьогодні нашій державі так і не вдалося створити дійсно сильне та ефективне місцеве самоврядування, що могло б ефективно вирішувати проблеми місцевого значення, тим самим забезпечити покращення умов життя жителів країни та зняти з органів центральної влади функції, які їм не властиві.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що місцеве самоврядування в Україні має глибокі історичні традиції свого розвитку і впливу на державотворчі процеси. Інститут місцевого самоврядування пройшов декілька періодів своєї історії і мав різні ступені прояву, від Магдебурзького права до майже цілковитої відсутності вияву у радянські часи. Своє відродження місцеве самоврядування почало на початку 1990-х рр., використовуючи багатий історичний досвід.

У кожен з періодів місцеве самоврядування характеризується певними рисами, які змінюються з часом і відображають ставлення держави до нього. На різних етапах розвитку самоврядування на українських землях виникали різні його моделі, що мали свою систему, суб'єктно-об'єктний склад, спосіб формування, компетенцію, відносини з державою.

Сьогодні місцеве самоврядування в Україні знаходиться на якісно новому етапі свого розвитку. Усебічний розвиток, підтримка і гарантування місцевого самоврядування в Україні є однією з підвалин конституційного ладу, найпріоритетнішим напрямком розвитку її державної політики, способом децентралізації державних функцій, а також формою реалізації прав і свобод людини на місцевому рівні.

Література:

1. Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: основні ознаки й особливості. Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації»; за ред. В. В. Кравченка.

Київ: Атіка, 2003. С. 71-87.

2. Шаповалова А. Еволюція самоврядних інституцій на теренах України в процесі історичного розвитку. *Віче*. 2009. № 8. С. 27-29.

3. Касинюк Л. А. Місцеве самоврядування: історія і сучасність. Проблеми вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування: матеріали наук.-практ. конф., Харків, 4-5 грудня 2001 р. / за ред. М. І. Панова. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. 301 с.

4. Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник / відп. М. О. Баймуратов. Харків: Одиссей, 2008. 528 с.

5. Лазор О. Д. Інституціоналізація публічної самоврядної влади в Україні: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. 440 с.

6. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: Навчальний посібник. Київ: КНТ, 2010. 232 с.

PROVISION OF HUMAN RIGHTS AT THE MUNICIPAL LEVEL

Кадала Віталій Віталійович

Кандидат юридичних наук

Завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін

Факультету №3 Донецького юридичного інституту МВС України

Keywords: territorial community, interaction, citizen, local governments, coordination, powers

According to Part 2, Article 3 of the Constitution of Ukraine, the provision of human rights and freedoms is the main responsibility of the state. Such provision of rights and freedoms is carried out by the state with the help of appropriate law enforcement agencies. In its turn, the effective implementation by the state of its main responsibility requires the establishment of high-quality communication between the relevant authorities and people. The most optimal way is to do this through communication with local governments, which are specific local authorities and, in accordance with the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", have their own (self-governing) powers to ensure law, order, protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. Moreover, such interaction follows both from the requirements of the legislation and in order to ensure the coordination of the actions of various public authorities in fulfilling a determined primary duty of the state.

As we have already noted, the issue of ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens is always relevant, since the need for protection and security is the basic among human needs. Participation in such provision of local self-government authorities is appropriate and necessary, as they (local self-government authorities) are most close to the citizen, while they can react effectively and in a timely manner to existing threats. Therefore, the scientific and practical interest in the given problem exists in all countries for a long time [1, p. 72].

From the analysis of the provisions of Art. 38 of the Law of Ukraine "On Local Self-Government Authorities" it is understood that the authority of the executive authorities of village, settlement and city councils belongs to own (self-governing) powers to ensure law and order, protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens through the preparation and submission to the council of proposals on the establishment of a lawful police force that is held at the expense of local self-government, the resolution of issues concerning the number of employees of such police, the costs of their maintenance, financial and technical ensure their activities; create for them the necessary living conditions; promotion of the activities of the National Police; solving issues with the relevant authorities of the National Police about the creation of appropriate conditions for police and service rest and so on. In addition, in Art. 43 of the Law of Ukraine "On Local Self-Government Authorities" states that at the plenary sessions of rayon and regional councils there is a hearing of the information of prosecutors and heads of the departments of the National Police about the state of law, the fight against crime, the protection of public order and the results of activities in the respective territory.

Proceeding from the provisions of Article 1 of the Law of Ukraine "About the National Police", the police are the central executive authority that serves the society by ensuring protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public security and order. At the same time, in accordance with Article 5 of the said law, the interaction of the police with local self-government authorities takes place in accordance with the law and other normative legal acts.

In Art. 88 of the law stipulates that heads of territorial police departments must hold open meetings with representatives of local self-government authorities at areas, district, city and village levels at least once in two months in order to establish effective cooperation between the police and local self-government authorities and the population. At such meetings, the activities of the police are discussed, current problems are identified and the most effective ways of solving them are chosen. The heads of the territorial police departments in order to increase the authority and trust of the population to the police systematically inform the public about the state of law and order, measures taken to prevent the crime.

In addition, the police interact with the public through the preparation and implementation of joint projects, programs and activities to meet the needs of the population and improve the efficiency of the police's tasks. Police-public cooperation aims at identifying and addressing police-related issues and promoting the use of modern methods to increase the effectiveness and efficiency of such activities. Police provide support for legal education programs, promote legal knowledge in educational institutions, mass media and in publishing activities (Article 89). The declared bases of interaction between the police and local self-government authorities are based on the principles of openness and transparency, observance of human rights and freedoms, interaction with the population on the basis of partnership, etc.

Consequently, the provisions of the above-mentioned legislative acts clearly defined the ways of interaction between the police and local self-government authorities. At the same time, one may find the opinion that in order to ensure proper coordination of the National Police authorities with other state powers and local self-government authorities, in particular with regard to ensuring law and order, a single legal act should be adopted that would address the issue of the fullest protection of rights and freedom of man and citizen [2, p.46].

In our opinion, there is no need to adopt a separate legal act to resolve the issue of proper coordination of the National Police with local authorities, since these issues are solved in the Laws of Ukraine "On Local Self-Government Authorities" and "About the National Police".

At the same time, local self-government authorities play a key role in ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. First of all, this role consists in realization of own authority in this issue by creation of the appropriate militia and creation of conditions for the functioning of public organizations for the protection of public order and the state border; and secondly, in cooperation with the central executive authority – the police.

In its turn, the construction of an effective model of the interaction of police and society through local self-government authorities in the provision of human rights and freedoms is not possible with the help of a normative document, but it should be varied in view of the volatility of the conditions of society's existence and the functioning of the police. Therefore, the question of building a model for the effective interaction of the police and society in protecting human rights and freedoms requires additional scientific research.

Література

1. Кадала В.В. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. С 72 – 76. // II Всеукраїнська науково-практична конференція «Адміністративне право і процес: історія, сучасність, перспективи розвитку» м. Кривий Ріг, 24 березня 2017 року. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2017. – 212 с.

2. Д.В. Власенко. Про питання про координаційні зв'язки національної поліції із іншими державними органами. С. 44 – 46. // Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м.Дніпро, 13-14 січня 2017 р. – Дніпро: ГО «Правовий світ», 2017. – 116 с.

АЛГОРИТМ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ НА ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Фіалка Михайло Ігоревич,

доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,

Ключові слова: методологія, кримінологічне дослідження, регіональна злочинність, алгоритм кримінологічного дослідження

Розуміння логічної структури алгоритму кримінологічного дослідження як злочинності взагалі, так і регіональної злочинності безпосередньо, в певній мірі забезпечує відповідний рівень протидії цим суспільно небезпечним явищам в сучасному українському суспільстві, що посягають на права і свободи людини.

Виходячи з цього, метою нашого невеликого дослідження є створення певного алгоритму організації та реалізації кримінологічного дослідження регіональної злочинності.

Для досягнення поставленої перед собою мети нам потрібно в першу чергу визначитись зі змістом понятійного апарату, який ми будемо використовувати при дослідженні зазначеної проблеми, а саме: поняття алгоритму, поняття кримінологічного дослідження, поняття кримінологічної характеристики та поняття програми кримінологічного дослідження.

По-перше, що розуміється в науковому просторі під алгоритмом? Проаналізувавши певну кількість визначень даного терміну, ми прийшли до такого висновку: переважна більшість з них розглядає поняття алгоритму з точки зору математики, інформатики та програмування. Що в свою чергу для нас є несприятливим. Але поряд з цим висновком, нами було з'ясовано, що під алгоритмом необхідно розуміти певний різновид чіткої і зрозумілої інструкції для виконавця, яка спрямована на реалізацію послідовних дій, що спрямовані на досягнення зазначеної мети і розв'язання поставлених перед ним завдань.

По-друге, що ми розуміємо під кримінологічним дослідженням? Декілька раніше нами вже зазначалось, що кримінологічне дослідження – це організований і цілеспрямований процес отримання нових знань про злочинність, її причини й умови, особу злочинця, про заходи протидії злочинності [1, с. 190].

В свою чергу, наголошуючи на кримінологічному дослідженні регіональної злочинності, ми чітко розуміємо той факт, що мова йде про отримання нових знань безпосередньо відносно регіональної злочинності. Таке дослідження має на меті отримати результат у вигляді тієї чи іншої кримінологічної характеристики регіональної злочинності як взагалі так і її окремих видів, що характерні для даного регіону.

В кримінологічній теорії єдиної точки зору з приводу встановлення змісту та об'єму поняття кримінологічної характеристики злочинності не існує. При цьому, це стосується як злочинності взагалі, так і злочинності певного регіону. В межах цього дослідження ми не ставимо перед собою завдання дослідити проблему змісту кримінологічної характеристики злочинності, тим більш дане питання нами раніше вже аналізувалось і ми дійшли певного висновку, а саме: в межах кримінологічної характеристики злочинності необхідно аналізувати її кількісно-якісні показники: абсолютну кількість злочинів і злочинців; коефіцієнти злочинності (коефіцієнт злочинної інтенсивності та коефіцієнт злочинної активності); динаміку злочинності; структуру злочинності; географію злочинності та ціну злочинності [2, с. 244]. Це по-третє.

Що стосується програми кримінологічного дослідження, то і в цій ситуації ми вже наголошували, що це своєрідний паспорт кримінологічного дослідження, який відповідає на кілька запитань: для чого проводиться кримінологічне дослідження і які завдання передбачається розв'язати; що є об'єктом і предметом кримінологічного дослідження; як інтерпретуються основні поняття, що будуть фігурувати в опитувальниках або в процесі аналізу та підготовки звіту; який обрано метод і інструментарій для збирання первинної кримінологічної інформації [3, с. 558].

Виходячи з викладеного вище, наступне що ми реалізуємо так це те що спробуємо утворити алгоритм програми кримінологічного дослідження регіональної злочинності. При цьому, наш алгоритм буде мати вигляд логічно узгодженої інструкції, що буде мати вигляд певних кроків.

Крок 1. Здійснюється визначення об'єкта кримінологічного дослідження і обирається його предмет. При цьому, виходячи з обраного об'єкта і предмета дослідження, формулюється певна проблема нашого дослідження. Так, наприклад, об'єктом кримінологічного дослідження може виступати загальнокримінальна корислива злочинність регіону, а предметом – кількісно-якісні показники цієї злочинності. Сформульованою проблемою в цьому випадку повинна виступити кримінологічна характеристика загальнокримінальної корисливої злочинності регіону.

Крок 2. Ознайомлення з попередніми аналізами злочинності в регіоні через дослідження матеріалів періодичних видань, статистичних звітів, а також програм профілактики злочинності даного регіону в минулі роки. На даному етапі кримінологічного дослідження здійснюється збір вже існуючої інформації про злочинність в регіоні.

Крок 3. Висувається наукова гіпотеза, визначаються напрямки дослідження і формулюються дослідницькі завдання. В даному випадку мова йде про те, що нам необхідно сформулювати кримінологічну характеристику злочинності взагалі або певного виду в регіоні дослідження. В процесі формування даної характеристики ставляться завдання по опису і розкриттю основного змісту показників цієї злочинності (рівень злочинності, динаміка злочинності, структура злочинності, географія злочинності і ціна злочинності).

Крок 4. Складається програма кримінологічного дослідження регіональної злочинності. При цьому, акцент робиться на постановці мети та завдань кримінологічного дослідження, складі учасників, розробці понятійного апарату, визначення джерел інформації з даної проблеми, встановленні терміну проведення дослідження та його окремих частин, опису методики збору та аналізу інформації, прогнозі форм впровадження отриманих результатів.

Крок 5. Розробляється дослідницький інструментарій, а саме: складаються анкети, тести, опитувальники; розробляються завдання експертам; готуються комп'ютерні засоби, оргтехніка тощо.

Крок 6. Формуються групи респондентів, експертів, виконавців, аналітиків. Проводиться їх інструктаж і (в разі необхідності) розробляються методичні документи для полегшення збору первинної інформації (наприклад, поради спостерігачеві).

Крок 7. Здійснюється пробне дослідження з метою пошуку помилок при складанні питань і завдань, а також визначаються питання, які потрібно додатково включити в анкети та опитувальники, що використовуються під час здійснення кримінологічного дослідження. Крім того, уточнюються методики збору інформації (тестування, анкетування, вивчення матеріалів кримінальних проваджень і т.п.) в межах кримінологічного дослідження.

Крок 8. Виконується збір первинної кримінологічної інформації.

Крок 9. Здійснюється упорядкування зібраної кримінологічної інформації, її обробка, аналіз та узагальнення. Вивчаються і вимірюються зв'язки між явищами, а саме: між криміногенними чинниками, що детермінують злочинність, і безпосередньо рівнем регіональної злочинності; між особами злочинців та жертвами злочинів тощо.

Крок 10. Формулюються висновки кримінологічного дослідження регіональної злочинності. Розробляються методичні рекомендації по протидії регіональній злочинності та зниження криміногенного рівня в регіоні. Складаються звіти про проведення кримінологічного дослідження регіональної злочинності.

Крок 11. Визначаються засоби впровадження результатів дослідження в практичну діяльність. На даному етапі, як правило, поширюються інформаційні матеріали про стан регіональної злочинності серед суб'єктів профілактичної діяльності. Складаються плани заходів впливу на об'єкти протидії, а саме: на криміногенні чинники, що обумовлюють регіональну злочинність; на контингент осіб злочинців та осіб, що схильні до вчинення злочинів тощо.

Вище зазначений алгоритм кримінологічного дослідження дає можливість системно і структурно-логічно здійснити аналіз рівня регіональної злочинності та створити відповідний механізм протидії. При цьому, він повинен бути покладений в основу програми кримінологічного дослідження регіональної злочинності. Яка, в свою чергу, буде становити науково обґрунтоване підґрунтя майбутніх практичних заходів реагування на прояви регіональної злочинності і створювати відповідний рівень захисту прав і свобод людини на регіональному рівні. Важливість цього методологічного підходу полягає в тому, що система протидії злочинності йде на зустріч людині. Створюється така ситуація коли на регіональному рівні враховується особливості того чи іншого регіону, тієї чи іншої територіальної громади і все це в подальшому закладається в практичні заходи протидії злочинності безпосередньо в цьому регіоні.

Література:

1. Фіалка М. І. Дослідження кримінологічне // Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнко / упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харк. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України. Харків – Київ: Золота миля, 2017. С. 190–191.

2. Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміну «кримінологічна характеристика злочинності» / М.І. Фіалка // Вісник Кримінологічної асоціації України № 1(9) : збірник наукових праць [редкол. О.М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 237-246.

3. Фіалка М. І. Програма кримінологічного дослідження // Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнко / упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харк. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України. Харків – Київ: Золота миля, 2017. С. 558.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРґАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кривошликова Аліна Сергіївна

студентка ІІІ курсу Економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Ключові слова: гендерна рівність, місцева влада, соціальні права жінок, місцеве самоврядування.

Залучення жінок на рівних з чоловіками умовах у сферу діяльності органів місцевого самоврядування є одним з найважливіших шляхів практичної реалізації конституційно закріпленого принципу гендерної рівності. Взагалі питання доступу жінок до влади як на загальнодержавному, так і на локальному рівні є важливим критерієм рівних можливостей та соціального добробуту суспільства.

Досвід гендерної політики ЄС наголошує на те, що важливо мати фахово інституціоналізовану гендерну політику (гендерну пріоритетизацію та спеціальні заходи), що супроводжується відповідними механізмами її реалізації. В Україні присутні численні аспекти гендерної політики, проте в багатьох випадках бракує практичних механізмів реалізації, а також політичної волі на привернення уваги до питань гендерної рівності [1, с.244].

Реалізація принципу гендерної рівності на локальному рівні є важливим політичним завданням, розв'язання якого є складним та тривалим процесом, проблематика якого привертає значну увагу науковців, більшість серед яких є правниками. Проблемам реалізації принципів гендерної політики присвячені праці таких вчених, як: Галустян Ю.М., Грицяк Н.В., Жидкова О.О., Кобилянська Л.М., Римашевська Н.М., Смоляр Л.О., Журженко Т.Ю., Лібанова Е.М., Саєнко Ю.І. та інших.

Взагалі гендерна політика – це система цілеспрямованих взаємопов'язаних заходів, спрямованих на вирішення гендерних проблем і досягнення гендерної рівності [2, с.64]. Гендерна політика реалізується в Україні як на рівні держави, так і на рівні кожної територіальної громади.

Комплексний гендерний підхід в діяльність органів місцевого самоврядування передбачає покладення інтересів усіх людей незалежно від статі в основу прийняття будь-яких рішень для забезпечення сталого людського розвитку [3, с.31].

Державна та регіональна політика орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків та проводиться з урахуванням міжнародних документів, ратифікованих Україною. До таких нормативно-правових актів слід віднести, передусім, Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948 р. [4] та Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18.12.1979 р. [5]. Ці документи, посівши свої місце у системі законодавства нашої держави, створили основу для розробки та прийняття нормативно-правових актів на національному рівні з урахуванням особливостей впровадження принципу гендерної рівності в усі сфери суспільного та політичного життя України.

Забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків залежить не лише від якості законів, постанов і розпоряджень центральної влади і механізмів їх реалізації, а і від практичного їх втілення з боку державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [6].

Слід зазначити, що відповідно до статей 12, 13 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції:

- забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей;
- здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків;

- співпрацюють з об'єднаннями громадян щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків;
- подають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [7].

Окрім цього, в Україні з 1992 року функціонує Асоціація міст України (далі – АМУ), яка 14 березня 2013 року розробила Стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що стала частиною Стратегії розвитку АМУ. У цьому документі містяться пропозиції стосовно створення реальних умов для рівноправної участі жінок і чоловіків у процесі прийняття рішень локального характеру та їх рівного доступу до управління в органах місцевого самоврядування.

Проте, незважаючи на наявність названих документів та міжнародних нормативно-правових актів, на місцевому рівні спостерігається вертикальна гендерна сегрегація. За даними статистики жінки значно менш представлені на рівні прийняття рішень, окрім селищних та сільських рад. Так, наприклад, станом на 2014р., жіноче представництво на місцевому рівні становило 10% – в обласних радах, 23% – районних, 14% – міських, 43% – селищних, 51% – сільських. Окрім цього, відповідно до даних гендерного моніторингу місцевих виборів 2015р. в Україні, середній рівень представництва жінок у міських радах становив лише приблизно 18% [1, с.238].

Для досягнення реального прогресу у практичній реалізації принципу гендерної рівності та подолання вже існуючих у цій сфері проблем потрібні спільні зусилля та співпраця міжнародних організацій та організацій, ініціативи з боку держави та суспільства.

На сучасному етапі реалізація принципу гендерної рівності на локальному рівні можлива шляхом вирішення конкретних задач, які поставлені перед органами місцевого самоврядування. Серед таких задач можна виділити наступні:

- забезпечення включення концепції гендерної рівності у роботу органів місцевої влади через призначення або активізацію діяльності радника/координатора з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- розвиток гендерної компетентності місцевого персоналу шляхом забезпечення інформаційно-консультаційної підготовки, проведення спеціальних тренінгів для усіх службовців;
- забезпечення ресурсної бази для гендерного інтегрування шляхом розробки відповідних гендерних бюджетів;
- заснування системи постійного гендерного моніторингу;
- розробка чіткої організаційної політики та методичних рекомендацій щодо впровадження політики гендерної рівності тощо [3, с.33].

Таким чином, можна зробити висновок, що незважаючи на помітний прогрес у реалізації жіночою своїх прав як на загальнодержавному, так і на локальному рівні, досить існує широке коло невирішених питань та ще не виконаних завдань. Досягнення цих цілей на рівні органів місцевого самоврядування та скасування негативних традиційних гендерних стереотипів є ключем до досягнення гендерної рівності та благополуччя всього суспільства.

Література:

1. Марценюк Т.О. Залученість жінок у політику : країни ЄС і Україна / Марценюк Т.О. [Текст] // Гендерна рівність і розвиток : погляд у контексті європейської стратегії України. – 2016. – С.235-243.
2. Жидкова О.О. Проблеми гендерної рівності в Україні [Текст] / О.О. Жидкова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – 2014. – №52. – С.63-67.
3. Дорожкіна І.В., Ковальчук В.В. Гендерна політика в місцевих громадах [Текст] : інформаційно-практичний посібник / І.В. Дорожкіна, В.В. Ковальчук. – Чернігів, 2010. – 56 с.
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.
5. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207. – Назва з екрана.
6. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26.07.2005 р. №1135/2005. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005>. – Назва з екрана.
7. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-ІУ. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. – Назва з екрана.

Науковий керівник: професор кафедри конституційного права на правосуддя Економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, доктор юридичних наук, професор Прієшкіна Ольга Василівна

ЗМІСТ

Вітальне слово декана юридичного факультету, д.ю.н. Кагановської Т.Є. 3

Вітальне слово директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України Борисова В.І. 5

НАПРЯМ 1 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ВІД ТРАДИЦІЙНИХ І НОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Денисов Сергій Федорович, Пузиревський Максим Вячеславович
«Про запобігання кримінальним загрозам у працях С.П. Чубинського» 7

Козаченко Олександр Васильович
«Ознаки та властивості обмежувальних кримінально-правових заходів» 10

Кузнецов Віталій Володимирович
«Реалізація окремих прав народного депутата України при здійсненні державної охорони» 13

Марисюк Костянтин Богданович, Слотвінська Наталія Дмитрівна
«Поняття «втягнення» у контексті складу злочину «втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми» (ст. 304 КК України)» 17

Марисюк Костянтин Богданович, Бобиляк Марія Мар'янівна
«Питання кваліфікації заздалегідь не обіцяного потурання як форми причетності» 20

Марисюк Костянтин Богданович, Кіндрацька Іванна Василівна
«Питання моменту закінчення усіченого складу злочину» 23

Харченко Вадим Борисович
«Актуальні питання правового забезпечення охорони власності як одного з головних завдань КК України» 25

Храмцов Олександр Миколайович
«Щодо змін в законодавстві про протидію насильству кримінально-правовими та кримінологічними засобами» 28

Бабанін Сергій Володимирович
«Відмежування кримінально караного домашнього насильства від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173² КУПАП, та суміжних злочинів» 31

Данилевська Юлія Олександрівна
«Особливості тлумачення бланкетної диспозиції кримінально-правової норми, описаної у ч. 1 ст. 222-1 КК України» 33

Крайник Григорій Сергійович

<i>«Вина та її особливості у необережному злочині, передбаченому ст. 286 КК України»</i>	36
Мостепанюк Людмила Олександрівна <i>«Зміни до Кримінального кодексу України: перспективи запровадження»</i>	39
Павликівський Віталій Іванович, Диська Дар'я Григорівна <i>«Проблеми правозастосовного тлумачення окремих положень чинного КК України»</i>	41
Приходько Тетяна Миколаївна <i>«Проблемні питання визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність»</i>	45
Самбор Микола Анатолійович <i>«Кваліфікація адміністративних правопорушень: проблеми теорії та практики»</i>	47
Свірін Микола Олександрович, Коцюбинська Юлія Миколаївна <i>«Причини і умови легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні та шляхи їх усунення»</i>	52
Кулик Людмила Миколаївна, Федоряєва Карина Олегівна <i>«Легалізація наркотичних засобів: за і проти»</i>	55
Харитонов Сергій Олександрович <i>«Співвідношення загально правових принципів та презумпцій при кваліфікації військових злочинів»</i>	57
Євтєєва Дарина Петрівна <i>«До питання про розмежування злісного ухилення батьків від утримання дітей (ст. 164 КК України) зі злісним невиконанням батьками обов'язків по догляду за дітьми (ст. 166 КК України)»</i>	60
Калініна Аліна Владиславівна <i>«Удосконалення правового забезпечення запобігання злочинності в умовах зміни кримінологічної обстановки в Україні»</i>	62
Болдарь Галина Євгенівна <i>«До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи за порушення екологічних прав людини»</i>	65
Голубош Володимир Валентинович <i>«Виготовлення і переробка вогнепальної зброї як форми об'єктивної сторони злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої: проблемні питання»</i>	68
Мокляк Сергій Вікторович <i>«Збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинюваний організованими групами»</i>	70
Шульга Андрій Михайлович <i>«Кримінологічна характеристика злочинів проти земельних ресурсів у сучасному вимірі»</i>	73

Торбєєв Микола Олександрович <i>«Актуальні питання злочинних проявів з прихованим джерелом іонізуючого випромінювання»</i>	76
Беспаль Ольга Леонідівна <i>«Вікно життя» як один із способів збереження життя»</i>	79
Шульга Андрій Михайлович <i>«Кримінологічна характеристика злочинів проти земельних ресурсів у сучасному вимірі»</i>	82
Кириленко Вікторія Віталіївна <i>«Щодо класифікації насильницьких злочинів у кримінальному праві та кримінології»</i>	85
Павленко Олексій Володимирович <i>«Шантаж як спосіб вчинення торгівлі людьми»</i>	88
Санжаревський Максим Костянтинівич <i>«Європейські спеціалізовані установи по боротьбі з кіберзлочинністю»</i>	90

НАПРЯМ 2

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

Конопельський Віктор Ярославович, Луріс Вікторія Геннадіївна <i>«Гуманізація кримінально-виконавчої політики України: імплементація європейського досвіду»</i>	93
Колодяжний Максим Геннадійович <i>«Розробка новітньої системи профілактики злочинності – шлях до реального захисту прав громадян України»</i>	96
Маршуба Маралджан Оразнепесівна <i>«Сусідська варта як форма партнерства між національною поліцією та громадськістю в Україні»</i>	99
Халавка Володимир Ігорович <i>«Заходи заохочення та заборон у кримінально-виконавчому праві»</i>	101
Марущак Олександр Олегович <i>«Представництво прокурором інтересів громадянина в суді: нормативне регулювання та практична реалізація»</i>	104

НАПРЯМ 3

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Гавриленко Олександр Анатолійович <i>«Основні риси юрисдикційного процесу в середньовічних колоніях Генуї у північному Причорномор'ї»</i>	107

Даньшин Максим Валерійович <i>«Актуальні проблеми викладання криміналістики в сучасних умовах реформування вищої освіти та трансформації злочинності в Україні»</i>	110
Житний Олександр Олександрович <i>«Самозахист прав та свобод людини і громадянина (кримінально-правові аспекти)»</i>	114
Задніченко Сергій Іванович, Романенко Олексій Володимирович <i>«Сутність «гудвіл» та «ділова репутація», як складові неправомірної вигоди»</i>	118
Копотун Ігор Миколайович <i>«Забезпечення права засуджених на свободу віросповідання»</i>	120
Руденко Микола Васильович <i>«Термін «судоустрій» в законодавчому, науковому та навчальному вимірі: питання правової визначеності»</i>	124
Кришевич Ольга Володимирівна <i>«Екстериторіальна дія закону України про кримінальну відповідальність у просторі»</i>	125
Бондаренко Олексій Олексійович <i>«Види строків досудового розслідування»</i>	128
Дунаєва Тетяна Євгенівна <i>«До питання якості кримінального процесуального законодавства федеративної республіки Німеччини у сфері прав людини»</i>	131
Женунтій В.В., Кришевич О.В. <i>«Проблемні питання кримінальної відповідальності за посягання на здоров'я дітей»</i>	132
Лапкін Андрій Васильович <i>«Роль прокуратури Казахстану у забезпеченні прав людини у кримінальному провадженні»</i>	134
Маринів Володимир Іванович <i>«Колегіальний склад суду під час кримінального провадження в касаційному порядку»</i>	137
Ральченко Ігор Миколайович <i>«Потерпілий як ознака злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (деякі перспективи вдосконалення ст. 444 Кримінального кодексу України)»</i>	139
Рощина І.О. <i>«Відповідність норм кримінального законодавства України ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод»</i>	142
Слінько Дмитро Сергійович <i>«Щодо впливу міжнародних правових позицій під час звільнення від кримінальної відповідальності»</i>	145
Фоміна Тетяна Григорівна	

<i>«Реалізація психічно хворою особою права на оскарження у кримінальному провадженні»</i>	149
Шайтуро Ольга Павлівна <i>«Способи неналежного виконання професійних обов'язків медичним працівником як елемент криміналістичної характеристики злочину даного виду»</i>	150
Шкуропацький Олександр Іванович, Мехеда Владислав Дмитрович, Серпухов Олексій Олександрович <i>«Додержання прав і свобод людини під час застосування запобіжних заходів у підготовчому судовому засіданні»</i>	154
Янович Юрій Павлович <i>«Законодавство щодо кримінального процесуального статусу обвинуваченого (підсудного): сучасний стан та доцільність реформування»</i>	157
Логвиненко Євгенія Сергіївна <i>«Тілесні покарання: історико-правовий екскурс (на прикладі Стародавнього Єгипту)»</i>	160
Пащенко Євген Миколайович <i>«Злочинність військовослужбовців на етапі реформування збройних сил України»</i>	163
Волков Олександр Олександрович <i>«Прийоми соціальної інженерії як спосіб інсталювання шкідливих програмних засобів»</i>	167
Говорун Євгенія Олексіївна <i>«Сутність процесуальних строків у кримінальному провадженні і порядок їх обчислення»</i>	170
Ейбатов Заур Мардан огли <i>«Право на оскарження в кримінальному провадженні»</i>	173
Коваль Тимур Олександрович <i>«Право засуджених до позбавлення волі на працю»</i>	175
Колягіна Тетяна Євгенівна <i>«Загальні питання кримінально-правової характеристики суб'єкта втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 Кримінального кодексу України)»</i>	178
Лазарев Андрій Павлович <i>«Механізм проведення окремих слідчих розшукових дій у кримінальному провадженні»</i>	181
Нуджейдат Веам <i>«Судебно-психіатрическая експертиза підозреваемого при изнасилованиях»</i>	184
Обаль О. О. <i>«Про взаємодію слідчого та оперативних підрозділів у кримінальних провадженнях»</i>	187
Паламарчук Анатолій Анатолійович <i>«Понятійний аспект екологічної шкоди при заготівлі, переробленні або збуті радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції»</i>	189

Поліванова І.О. <i>«Про психологічні основи тактики допиту»</i>	191
Спірідонов Михайло Олександрович <i>«Суб'єктивні ознаки у складі злочинного порушення права на захист: деякі проблеми кримінально-правової характеристики»</i>	193
Попов В.Ю. <i>«Щодо проблеми протидії тероризму в Україні»</i>	196
Змиренкова Каріна Романівна <i>«Амністія як виявлення гуманізму, милосердя та прощення з боку держави»</i>	200
Кармазинський Віталій Олександрович <i>«Актуальні питання кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей»</i>	203

НАПРЯМ 4

УНІВЕРСАЛЬНИЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Кучук Андрій Миколайович <i>«Верховенство права v. законність»</i>	206
Сироїд Тетяна Леонідівна <i>«Діяльність миротворчих місій ООН щодо захисту прав людини»</i>	208
Тарасов Олег Володимирович <i>«Про необхідність дбайливого ставлення до персонативної правової форми: морфологічні нотатки»</i>	212
Бершов Геннадій Євгенович <i>«Злочини проти відправлення правосуддя: міжнародно-правовий аспект»</i>	215
Волощук Оксана Троянівна <i>«Принцип заборони агресивної війни в міжнародному праві у контексті гарантування та забезпечення прав людини»</i>	217
Войціховський Андрій Васильович <i>«Питання захисту прав і свобод людини в мережі Інтернет»</i>	220
Марцеляк Олег Володимирович <i>«Роль міжнародного співтовариства у забезпеченні вільних і чесних виборів»</i>	225
Жук Наталія Анатольевна <i>«Право человека на правду, знание истины и справедливость: проблемы их реализации в условиях современного миропорядка и глобальной гибридной войны»</i>	229
Завгородня Юлія Степанівна <i>«Права дитини: нульова точка»</i>	233
Каткова Татьяна Геннадьевна, Давыдов Кирилл Артемович <i>«Автономные боевые роботы и международное гуманитарное право»</i>	236

Марцеляк Світлана Миколаївна <i>«Міжнародні стандарти фінансування виборів»</i>	239
Перепьолкін Сергій Михайлович <i>«Міжнародне співробітництво та судова допомога Міжнародного кримінального суду»</i>	242
Рождественская Елена Сергеевна <i>«Неравное равенство – о социально-правовом статусе представителей «списочных» каст в Индии»</i>	247
Ступник Ярослав Валерійович <i>«До питання протидії корупції в Україні»</i>	252
Тітов Євген Борисович <i>«До розуміння поняття «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» як джерела міжнародного права»</i>	256
Толстенко Юлія Олександрівна <i>«Смертна кара за злочини, пов'язані з наркотичними засобами: міжнародно-правовий аспект»</i>	259
Фоміна Ліна Олександрівна <i>«Захист прав дітей у контексті міжнародної міграції»</i>	262
Мусиченко Ольга Михайлівна <i>«Вимоги до кримінального закону в світлі практики європейського суду з прав людини»</i>	265
Єрмолаєв Віктор Володимирович <i>«Правовий статус захисника в міжнародних органах кримінальної юрисдикції»</i>	268
Мадзігон Наталія Вікторівна <i>«Чинники, що впливають на особливості реалізації норм міжнародного права»</i>	270
Фомін Павло Вікторович <i>«Порядок звернення до трибуналу зі спорів організації об'єднаних націй»</i>	276
Киченок Андрій Сергійович <i>«Застосування правила 39 Регламенту ЄСПЛ як дієвий механізм захисту порушених прав людини»</i>	278
Букер Владислав Олексійович <i>«Деякі аспекти захисту журналістів в умовах збройних конфліктів»</i>	279
Голубченко Аліна Вячеславівна <i>«Деякі аспекти діяльності міжнародного комітету червоного хреста щодо захисту дітей під час збройних конфліктів»</i>	281
Ємченко Анна Костянтинівна <i>«Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій»</i>	283
Жирних Валерія Павлівна <i>«Договірні органи ООН із захисту прав людини»</i>	

	287
Журавський Вячеслав Андрійович	
«Деякі аспекти соціального забезпечення персоналу організації об'єднаних націй»	290
Кисельов Микита Сергійович	
«Універсальна міжнародно-правова основа поводження з неповнолітніми особами, які скоїли злочин»	292
Першин Олег Сергійович	
«Право дитини на громадянство: міжнародно-правовий аспект»	294
Ремньова Вікторія Олександрівна	
«Щодо питання захисту дітей у системах відправлення правосуддя: міжнародно-правовий аспект»	297
Шкурупій Марина Вікторівна	
«Юрисдикція міжнародних військових трибуналів»	299
Marta Pietrzak	
«Prawa dziecka – wymiar krajowy i międzynarodowy»	300

НАПРЯМ 5 РЕГІОНАЛЬНИЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Адашис Людмила Іванівна	
«Гаранти забезпечення прав і свобод людини в Європейському Союзі»	304
Анакіна Тетяна Миколаївна	
«Аплив процесу brexit на інституційну систему Європейського Союзу»	307
Градова Юлія Володимирівна	
«Праву на справедливий суд бути в Україні?»	310
Денисенко Вікторія Володимирівна	
«Договори щодо доступу іноземців до судового захисту у міжполісних відносинах Стародавньої Греції»	313
Завгородній Віталій Анатолійович	
«Функціональна підсистема механізму імплементації рішень Європейського Суду з прав людини в Україні»	315
Хаврат Максим Сергійович	
«Діяльність Європейського центру з протидії контрабанді мігрантів»	320
Чуєнко Валентина Іванівна	
«Правовий статус Європейського офісу з надання притулку»	322
Варнавська Кароліна Андріївна	

<i>«Правове регулювання статусу біженців в Африканському регіоні»</i>	327
Вдовиченко Іван Олександрович	
<i>«Становлення та розвиток інституту захисту прав людини ОБСЄ»</i>	329
Комар Руслана Олександрівна	
<i>«Міграційні права громадян Європейського Союзу»</i>	332

НАПРЯМ 6

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Кулачок-Тітова Людмила Вікторівна	
<i>«До питання про відповідність проекту Трудового кодексу України міжнародним трудовим стандартам»</i>	337
Дзюба Анастасія Олександрівна	
<i>«Правовий захист особистої свободи людини і боротьба з торгівлею людьми (міжнародно - правовий і національно-правовий виміри)»</i>	340

НАПРЯМ 7

ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Гарбазей Дмитро Олександрович	
<i>«Забезпечення права доступу до правосуддя у сімейних спорах (за новою редакцією цивільного процесуального кодексу України)»</i>	344
Філіпенко Анастасія Сергіївна	
<i>«Мета адміністративно-правового регулювання захисту населення від надзвичайних ситуацій»</i>	346

НАПРЯМ 8

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Боняк Валентина Олексіївна	
<i>«Відображення змісту принципу верховенства права у правовій доктрині та судовій практиці»</i>	349
Кагановська Тетяна Євгеніївна	
<i>«Впровадження електронного урядування в Україні як важлива складова загальної</i>	352

Майданик Олена Олексіївна «Реформування виборчої системи України як умова забезпечення вільного волевиявлення громадян»	356
Наливайко Лариса Романівна, Олійник Віктор Миколайович «Поняття та сутність громадського контролю за діяльністю органів судової влади»	359
Серьогін Віталій Олександрович «Нове покоління користувачів, нові виклики та нова парадигма захисту прайвеси»	363
Солошкіна Ірина Володимирівна «Захист прав у споживачів фінансових послуг в Україні»	366
Александров В'ячеслав Михайлович «Адміністративний примус у діяльності військової служби правопорядку Збройних силах України»	368
Васильєв Станіслав Валерійович «Специфіка державного нагляду за додержанням законодавства у сфері охорони здоров'я України»	370
Воронова Ізабелла Володимирівна «Правовий ідеал як критерій оцінки системи права»	373
Григоренко Євген Іванович «Сучасні підходи до розуміння правової категорії «відповідальність», про яку йдеться у преамбулі та статті 3 конституції України»	376
Григоренко Яна Олександрівна «Концепція соціальної безпеки (societal security) крізь призму забезпечення прав людини»	378
Грицай Ірина Олегівна «Сутність принципу гендерної рівності: теоретико-правовий аспект»	380
Гришина Наталія Вікторівна «Принципи належного урядування»	383
Гуменяк Віра Олександрівна «Доктринальні підходи до співвідношення змісту категорій «законотворча діяльність», «законотворчий процес», «законодавча діяльність», «законодавчий процес»	386
Зубенко Ганна Вікторівна «Вжиття заходів загального характеру щодо виконання Україною рішень європейського суду з прав людини»	391
Катеринчук Катерина Володимирівна «Втрата працездатності як ознака тілесних ушкоджень»	394
Каткова Тетяна Геннадіївна, Лещенко Владислава Андріївна «Право на доступ до публічної інформації»	395
Каткова Тетяна Геннадіївна, Шовкопляс Анастасія Володимирівна «Електронна петиція як реалізація конституційного права на звернення громадян»	399
Марчук Микола Іванович «Державний лад: польсько-український вимір»	402

Мельник Сергій Миколайович <i>«Реформування органів військового управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України (на прикладі генерального штабу збройних сил України): перспективи розвитку»</i>	405
Микитась Аркадій Вікторович, Пенцова Катерина Геннадіївна <i>«Співвідношення понять «екологічна безпека» та «якість сільськогосподарської продукції» у контексті захисту екологічних прав людини»</i>	407
Остапенко Олена Геннадіївна, Бичкова Анастасія Сергіївна <i>«Конституційна скарга як інструмент захисту прав громадян»</i>	410
Передерій Олександр Сергійович <i>«Перспективи впровадження інституту антикризового управління у практику державного будівництва України в аспекті європейської інтеграції»</i>	413
Радченко Олександр Іванович <i>«Офіційне тлумачення закону у контексті удосконалення національного механізму захисту прав людини в Україні»</i>	417
Сековой Олег Дмитрович <i>«Актуальні питання відповідальності осіб, зайнятих у сільськогосподарському виробництві»</i>	419
Сердюк Лілія Миколаївна <i>«Спільні риси та відмінності в конституційному регулюванні процедури імпичменту глави держави в Україні й нових державах Європи»</i>	422
Рибалко Гліб Сергійович <i>«Запит податківців щодо надання інформації питання теорії та практики»</i>	427
Стебелєв Антон Михайлович, Глушенко Владислав Ігорович <i>«Природа права особи на доступ до інформації»</i>	429
Гайдар Дар'я Валеріївна <i>«Щодо питання статусу наукових працівників»</i>	433
Гільбург Артур Максимович <i>«Функціонування конституції у політичній сфері»</i>	435
Гордіюк Сергій Анатолійович <i>«Духовно-культурні відносини як предмет конституційно-правового регулювання: загальнотеоретичний аспект»</i>	438
Єрмоленко Ярослав Владленович <i>«Трактування терміна «механізм охорони прав людини»</i>	441
Коваль Валерій Петрович <i>«Формування військового законодавства України як чинник забезпечення правового статусу військовослужбовців: теоретичний аспект»</i>	444
Колінько Роман Сергійович <i>«Правова політика держави у сфері прав людини: системно-структурний підхід»</i>	447
Роскошний Ілля Валерійович <i>«Право на доступ до інтернету в аспекті конституціоналізації інформаційного</i>	450

суспільства»

Форостянко Дмитро Валерійович <i>«Забезпечення фіскальними органами прав і законних інтересів платників податків і зборів: сучасні тенденції та перспективи»</i>	278
Власенко Євгеній Едуардович <i>«Поняття та юридична природа прайвеси»</i>	453 457
Кисель Анна Сергеевна <i>«Некоторые проблемы правового статуса городского головы в Украине»</i>	460
Асланян Армен Герасімовіч <i>«Участь та відповідальність державних органів Вірменії у сфері охорони прав та свобод людини і громадянина»</i>	462
Степанова С.В. <i>«Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як джерело конституційного права України»</i>	465

НАПРЯМ 9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА МУНІЦИПАЛЬНОМУ РІВНІ

Серьогін Віталій Олександрович, Олійник Ярослава Валеріївна <i>«Децентралізація... шляхом централізації? (український варіант муніципальної реформи)»</i>	469
Воронов Марк Миколайович <i>«Інститут виконавчих органів місцевих рад в системі муніципального права України»</i>	473
Гудзь Тетяна Іванівна <i>«Самоврядні традиції державно-політичній організації українського суспільства»</i>	476
Кадала Віталій Віталійович <i>«Provision of human rights at the municipal level»</i>	480
Фіалка Михайло Ігоревич <i>«Алгоритм кримінологічного дослідження злочинних посягань на права та свободи людини на регіональному рівні»</i>	481
Кривошликова Аліна Сергіївна <i>«Реалізація принципу тендерної рівності у діяльності органів місцевого самоврядування: проблеми та перспективи розвитку»</i>	484